

TÜRK OCAKLARI İSTANBUL ŞUBESİ

SYKES – PİCOT'NUN
YÜZÜNCÜ YILINDA
TÜRKİYE VE ORTADOĞU
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
12-13 MAYIS 2016/ İSTANBUL

BİLDİRİLER

Editörler

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

Dr. Cezmi BAYRAM

Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB

Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını

YAYIN NU: 19

Kapak Resmi: Sykes-Picot haritası.

Haritanın aslı National Archives'ta MPK 1/426 numaralı dosyadadır.

Haritanın sağ alt köşesinde anlaşma metnini hazırlayan

François Georges-Picot ve Mark Sykes'in imzaları

ve Sykes'in kaleminden çıktığı anlaşılan 8 Mayıs 1916 tarihi görülmektedir.

Haritanın alt ortasındaki bilgiden, bu haritanın

Royal Geographical Society tarafından 1910 yılında yayınlandığı ve demiryollarının da Kasım 1915'te haritaya eklendiği anlaşılmaktadır.

(Harita ve izahat Doç.Dr. Önder Kocatürk'ün tebliğinden alınmıştır.)

ISBN 978-605-9443-21-0

Baskı:

ŞenYıldız Yayıncılık Hediyeelik Eşya ve Tekstil San ve Tic.Ltd.Şti.

Gümüßsuyu caddesi. Dalgıç İş Merkezi No:3 Kat:1 Topkapı-İstanbul

Tel: 0212 483 47 91 • Faks: 0212 483 48 23

İstanbul-2018

SYKES – PİCOT'NUN YÜZÜNCÜ YILINDA
TÜRKİYE VE ORTADOĞU
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
12-13 MAYIS 2016/ İSTANBUL

Bilim Kurulu / Scientific Board

Prof. Dr. Mahmut AK
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
Prof. Dr. Mustafa BUDAK
Prof. Dr. Gökhan ÇETİNSAYA
Prof. Dr. Ahmet KAVAS
Prof. Dr. Alexander KOLESNIKOV
Prof. Dr. Hazem SAİD
Prof. Dr. Hee Soo LEE
Prof. Dr. Michael REYNOLDS
Prof. Dr. Moshe GAMMER
Prof. Dr. Musa KASIMLI
Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM
Yrd. Doç. Dr. Manizheh SADRI

Düzenleme Kurulu / Organizing Committee

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (Başkan)
Dr. Cezmi BAYRAM
Prof. Dr. Mustafa BUDAK
Prof. Dr. Hee Soo LEE
Prof. Dr. Musa KASIMLI
Doç. Dr. Fatih M. SANCAKTAR
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM

Oturum Başkanları

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Arzu TERZİ, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem TÜR, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ertan EĞRİBEL, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Nur TÜTÜNCÜ, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa BUDAK, İstanbul Üniversitesi

Sempozyum Sekretaryası

Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM nerdem99@hotmail.com
Dr. Mehmet PERİNÇEK mp@mehmetperincek.com
Dr. Ali ŞAHİN asahin@yahoo.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
-------------	---

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Sempozyum Başkanı Prof. Dr. Cezmi Eraslan'ın Açılış Konuşması	13
Cezmi Bayram'ın Açılış Konuşması	15

BİLDİRİLER

Sykes-Picot ve Misak-ı Milli'den Günümüz Ortadoğu'suna Bakmak	19
Prof. Dr. Mustafa Budak	
Sykes-Picot Anlaşması'ndan Sonra Ermeni Teşkilatlarının Faaliyetlerine Antant Ülkeleri Ve Osmanlının Yaklaşımı (Mayıs, 1916 - Şubat, 1917)	35
Prof. Dr. Musa Qasımlı	
20. Yüzyılda İngiltere'nin Kürt Politikası Ve Bir Nirengi Noktası Olarak Mark Sykes	46
Dr. Ali Şahin	
Yaşamı, Yapıtları Ve Fikirleriyle Basında Mark Sykes	60
Gülşah Eser	
Sykes-Picot Antlaşması Ve Osmanlı Devletinin İran Politikası (Osmanlı Belgeleri Işığında)	70
Assistant Professor. Dr. Manizheh Sadri	
Büyük Güçlerin Ortadoğu Mücadelesinde Osmanlı Demiryolları	78
Bahattin Demirtaş	
Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesi Gelişmeleri Ve İngiltere'nin Irak Politikasının Sykes-Picot Antlaşması Kapsamında Değerlendirilmesi	90
Dr.kur.alb. Levent Ünal	
Gazze Ve Nablus Muharebeleri: Birinci Dünya Harbinde Filistin Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi Ve Sonuçları	121
Dr.hv. Öğ. Alb. Frezzan Ünalp	
Paris Barış Konferansında Abd'nin Sykes-Picot Anlaşmasını Revize Etme Girişimi	148
Prof. Dr. Sabit Duman	
100. Yılında... Sykes-Picot Anlaşması'nın Paris Ayağı ya da Fransa'nın Ortadoğu'nun Paylaşılmasındaki Rolü	168
Prof. Dr. Cüneyt Akalın	
Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları	185
Prof. Dr. Mesut Çapa	
Sykes-Picot'ta Kırmızı Bölgenin İngiltere İçin Önemi	202
Doç. Dr. Önder Kocatürk	
"Amerika'nın Ortadoğu Hamlesi: İngiliz-Fransız (Sykes-Picot) Statükosunun Değişim Süreci Ve Türkiye'ye Yansımaları (1953-1963)"	233
Dr. Metin İlhan	

“Irak’ın Birliğinin Geleceği: Tehditler Ve Fırsatlar” VâŞİK Es-Sa’dûn (“The Future Of Iraq’s Unity: Threats And Opportunities”)	256
Watheq Mohammed Al-Sadoon - Çeviri: Hüseyin Ölmez	
Kıbrıs Cumhuriyeti’nin İlanında Yunan Basını	269
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Erdem	
Hristiyan Batı’nın Din Merkezli Temel Stratejisi: İslam’ı İslam’la Vurma Siyaseti (Türkiye Örneği)	281
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tahir Öztürk	
Sykes-Picot Düzeni Sona mı Eriyor, Yoksa Güncelleniyor mu?.....	301
Doç. Dr. Mehmet Şahin	
Ortadoğu’da Sınır Anlaşmazlıkları İran Ve Irak Arasında Şattü’l-Arap Anlaşmazlığı (Boundary Disputes In The Middle East The Shatt Al-Arab Dispute Between Iran And Iraq)	309
Prof. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa Çeviri: Doç. Dr. Önder Kocatürk	

SEMPOZYUMUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Biz Bu Filmi Daha Önce Gördük!100. Yılında Sykes – Picot Anlaşmasına Türkiye ve Ortadoğu Ekseninden Bakmak.....	335
Prof. Dr. Cezmi Eraslan	

ÖNSÖZ

AÇILIŞ KONUŞMALARI

SEMPOZYUM BAŞKANI PROF. DR. CEZMİ ERASLAN'IN AÇILIŞ KONUŞMASI

Sayın Başbakan Yardımcım, Sayın Rektörüm ve Değerli Konuklar
Hoş geldiniz,

Dar anlamı ile Osmanlı güney vilayetleri, geniş anlamı ile Cebel-i Tarık'tan Hindistan'a kadar uzanan coğrafya tarihin her döneminde dünya gündeminde olmuştur. Kültür değerleri ile yer altı ve yer üstü değerleri, konumu itibariyle. Bugün olduğu gibi... Öyle ki isimlendirme bile uluslararası pozisyonunu yansıtmaktadır. (Başlangıçta tek tanrılı dinlerin çıkış yeri olarak günümüzde 19. asırdan bu yana yer altı kaynakları ile.)

19. ve 20. asırda dönemin süper gücü İngiltere'nin imparatorluk tacı Hindistan'ın korunması, petrolün kullanım alanına dâhil olduğu 20. asırda ise yer altı zenginlikleri petrol ve günümüzdeki doğalgaz ile kaynaklar tükenene kadar dünyanın ilgi odağı, büyük güçlerin oyun alanı olmaya devam edeceği açıktır.

Doğu Akdeniz'de Kıbrıs, Suriye, Irak, İran, Arap baharı ile Tunus, Libya, Mısır vb.

Değerli misafirler. Hepimizin malumları olan bu durum eşyanın doğası gereğidir.

London Times 7 Haziran 1870 tarihli nüshasında "Tüccar bir milletin yeni ticaret yolları açmak hususunda bahaneler aramamasını, uzaklarda imparatorluk yöneten milletlerin ticaret yollarını ve metainı diğer rakip devletlerin girebileceği şans ortamına bırakılamayacağını yazmaktaydı.

Dönemin büyük güçlerinin bölgeyi paylaşma planlarının en bilineni olan Sykes Picot'un 100. yılında da bölgede halkların ve devletlerin kaderine karar verme pozisyonunda büyük güçlerin olması gerçeği üzerinde düşünmek gerekmektedir.

100 yıl sonra manzara aynıdır. Kullanılan piyonlar, argümanlar büyük ölçüde aynı Osmanlı Devleti'ne karşı Arap bağımsızlığı, Arap hilafeti, büyük Arap krallığı söylemi ile başlatılan iç çekişmeler, bölgeyi despot yöneticiler elinden kurtarıp demokrasi getirmek söylemi ile bugün de devam ediyor. Lo-

zan sürecinde, Türkiye'nin kuruluş mücadelesinde halkların kendi kaderlerini tayin hakkını, bölge halklarının anlamayacağı savıyla reddeden dönemin büyük gücünden, günümüzde doğrudan devlet yönetmeyi öğretecek, mevcut sınırları yeniden çizecek bir büyük gücün icraatlarına gelinmiştir.

Artık tarihi boyunca yönetilen, yönlendirilen ve büyük güçlerin güdümünde kalmaktan kurtulamaması sebeplerini sorgulama vaktidir.

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü olarak 19. asrın son çeyreğinden günümüze gelen periyotta Türk İnkılabının araştırılmasına, incelenmesine ağırlık veriyoruz. Bununla birlikte bu sürecin Türk-İslam âlemine ve bölgemizde olan yansımalarını da göz ardı etmiyoruz. Bunu araştırmak için de gerekli düzenlemelerdeki desteği için Sayın Rektörümüzün daimi desteğine şükranlarımı ifade ediyorum.

Ülkemizin asırlık kültür çınarı Türk Ocakları ile birlikte bu önemli konuya ilmi zeminde akademisyenlerin tartışmasına açmaktan dolayı mutluyuz. Bu çalışmanın ete kemiğe bürünüp karşınıza gelmesinde emeği, katkısı, desteği olan değerli mesai arkadaşlarıma, İstanbul Türk Ocağına, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğümüze, çok değerli bilim insanlarına teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

CEZMİ BAYRAM'IN KONUŞMASI

BİLDİRİLER

SYKES-PİCOT VE MİSAK-I MİLLÎ'DEN GÜNÜMÜZ ORTADOĞU'SUNA BAKMAK

Prof. Dr. Mustafa BUDAK*

Osmanlıların Harb-i Umumî", Avrupalıların "Büyük Savaş" dedikleri I. Dünya Savaşı, 1815'ten itibaren Avrupa'da var olan "yüzyıllık barışı" sona erdiren modern tarihin ilk büyük savaşı idi. Bu savaş, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi Avrupalı devletlerce kıyasıya devam ettirilen sömürgecilik mücadelesi ve bu mücadele için gerekli görülen hızlı silahlanma sonucunda çıkmıştı. Öyle ki sözkonusu savaş, kapsadığı alan, kullanılan silahların çeşitliliği, milyonlarca insan kayıpları bakımından büyük bir felaketti. Hatta bu savaş, İngiliz tarihçi Eric Hobsbawn'a göre Avrupa için II. Dünya Savaşı'na kadar süren bir felaketler çağının başlangıcıydı¹

Sonunda Avrupa, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, özellikle Alman-Fransız barışını sağlamakla kalmadı, Avrupa Birliği idealini gerçekleştirmeye koyuldu. Oysa Avrupa dışı dünya için bu felaketler çağı sona ermemiş; sömürge sonrası bağımsızlık ve ulus-devletler kurma sürecinde, Asya, Afrika ve özellikle Ortadoğu askeri darbeler başta olmak üzere iç karışıklıklar ve ulus-devletlerarası savaşlara sahne olmuştur. Sadece, son 50 yıllık dönemde İran-Irak Savaşı, I. ve II. Körfez Savaşları, Irak'ın işgali, kronik Filistin meselesi, 2011'den beri siyasi istikrara kavuşamamış Libya ve 4-5 yıllık süreçte Suriye'deki siyasi ve askeri olaylara bakmak yeterlidir.

Peşinen kabul edelim ki, Ortadoğu, Yakındoğu ve Uzakdoğu gibi kavramlar, objektif bir coğrafi tanımlama olmayıp Avrupa merkezli-Londra merkezli- subjektiflik içeren jeostratejik tanımlamalardır. Ahmet Davutoğlu'ndan ödünç alarak söylersek, Avrupalılar, kendi asli mekânlarından hareketle bir dünya algılaması oluşturarak kendi dışındaki coğrafyayı kendi çıkarlarına göre tanımlamışlar ve dünyaya kabul ettirmişlerdir².

* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

¹ Eric.Hobsbawn, *Kısa 20.Yüzyıl 1914-1991*, Çeviren Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 2003, s.19.

² Ahmet.Davudoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul 2001, s.97.

İkinci olarak Avrupalılar, büyük coğrafyaları tanımlamakla kalmamışlar, bu coğrafyayı, Irak ve Suriye gibi antik çağ tanımlamalarından hareketle³ toprağa dayalı ulus- devlet şeklinde daha küçük siyasi yapılara bölmüşlerdi. Hiç şüphesiz bu model, sözkonusu coğrafyaların siyasi, sosyolojik ve kültürel gerçekliklerine aykırı, ayrıştırıcı ve dayatmacı bir nitelik taşımaktaydı. Bunun ispatı, bugün Ortadoğu adı verilen coğrafyada yaşanan karmaşadır.

Bu karmaşanın somut temelleri, I. Dünya Savaşı içinde atıldı. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu savaş bir sömürgecilik savaşı idi. Bu savaşın sahnesi de, XIX. yüzyılın son çeyreğinde stratejik bir değer kazanan petrolün bulunduğu Osmanlı Devleti idi. Bu yüzden İngiltere, petrol bölgelerini ele geçirme ve Hindistan yolunda bulunan deniz ve kara yollarını (Mezopotamya ve Basra Körfezi) kontrol etme ile Filistin’de Yahudi devletine zemin hazırlayan uluslararası manda yönetimi kurulması merkezli bir politika izlemekteydi. Bunun için Arapların bağımsızlık davasını desteklemekte ve hatta kışkırtmaktaydı⁴. Fransa ise İngiltere’den geri kalmayarak Suriye, Kilikya ve Lübnan topraklarına göz dikmişti⁵. Ötedenberi Rusya için Boğazlar ve Doğu Anadolu ile Doğu Karadeniz vilayetleri önemliydi⁶.

Bu amaçla İngiltere ve Fransa’nın, 1915 yılı Nisan-Haziran aylarında, Londra’da Sir Maurice de Bunsen başkanlığında bir komiteyi kurduklarını görmekteyiz. Bu komite, çalışmalarının sonunda, Haziran 1915’te, daha ziyade İngiliz çıkarlarını gözetken ve “De Bunsen Raporu” adı verilen bir teklifler dizisi hazırlamış ve bunu da İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na sunmuştu. Sözkonusu teklifler şunlardı⁷:

³ David Fromkin, Nisan-Haziran 1915 tarihleri arasında faaliyet yürüten De Bunsen Komitesi üyelerinin İngiliz yönetici sınıfı mensubu olduğu gibi okudukları okullarından dolayı Latin ve Yunan klasiklerine aşina olduklarını ve bu yüzden iki bin yıl önceki Helen coğrafyacılarının belirsiz Yunanca terimlerini kullanmayı tercih ettiklerini yazmaktadır. Bkz. D.Fromkin, *Barışa Son Veren Barış –Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı*, Çeviri: Mehmet Harmanlı, 4.baskı, Epsilon Yayınları, İstanbul 2004, s.124; Aynı şekilde, Stefanos Yerasimos da bu coğrafi tanımlamalarda De Bunsen Komitesi’nin Küçük Asya’nın tarihi ve etnolojik kıstaslarına göre hareket ettiğini yazmaktadır. Bkz., S.Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar-Kafkasya ve Ortadoğu)*, 2.baskı, Çeviren Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.141-143.

⁴ Britanya’nın XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti ve Ortadoğu’ya yönelik dış politika-sıyla ilgili dikkat çekici bir analiz için bkz., Marian Kent, “Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu 1900-1923”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, Editör Marian Kent, Çeviren: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.199-237.

⁵ Aynı döneme ait Fransız siyaseti için bkz., L.Bruce Fulton, “Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *a.g.e.*, s.164-198.

⁶ Rusya Siyaseti için bkz. Alan Bodger, “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *a.g.e.*, s.88-128.

⁷ Bu teklifler içinde İngilizler için en uygun seçenek dördüncü madde idi. Ancak gelişen olay-

1. Osmanlı hükümlerini sınırlandırılarak Arap vilayetleri dışında Anadolu’da bir Osmanlı Devleti ve geri kalan toprakların Avrupalı devletlerce paylaşılması
2. Avrupa kontrolünde Osmanlı Devleti
3. Mevcut hükümet yönetiminde bağımsız bir Osmanlı Devleti
4. Adem-i merkeziyetçi (federal) bir Osmanlı Devleti

Hiç şüphesiz bu teklifler, 21 Ekim 1915’te Londra’da başlayan Sir Mark Sykes-Charles François Picot görüşmelerine temel teşkil etti. Ancak asıl mesele Osmanlı Devleti’nin petrolün bulunduğu Arap topraklarının paylaşılmasıydı. Taraflar, 16 Şubat 1916’da, anlaşmaya vardılar. Mart-Mayıs 1916 döneminde yapılan görüşmeler sonucunda Rusya, Kuzeydoğu Anadolu toprakları karşılığında ikna edildi. Bunun sonucunda, aslında resmi adı “Küçük Asya Anlaşması/Asia Minor Agreement”⁸ olan ve daha ziyade yapımcılarının adından mülhem Sykes-Picot adı verilen bu gizli İngiliz-Fransız gizli anlaşması (Sykes-Picot Agreement) 21 Ekim 1916’da kabul edildi⁹.

Esas itibarıyla bu gizli anlaşma, Osmanlı Devleti’nin paylaşılmasını öngören doğrudan işgal ve nüfuz alanları şeklinde bir anlaşma idi. İngiltere, Bağdad ve Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesini-Mezopotamya veya El-cezire-; Fransa ise, Suriye’nin Akka’dan itibaren kuzeye doğru kıyı bölgesi-Beyrut dâhil- Adana ve Mersin bölgelerini doğrudan işgal edecekti. Ayrıca, geri kalan topraklarda bir Arap devleti veya Arap Devletler Federasyonu kurulacaktı. Bu devletin Akka-Kerkük çizgisinin kuzey kısmı Fransız nüfuz alanı, güney kısmı İngiliz nüfuz alanı olacaktı. İskenderun serbest liman olurken Filistin’de İngiliz mandası altında uluslararası bir yönetim kurulacaktı¹⁰. Ancak, bu pay-

lar, Osmanlı Devleti’nin parçalanmasını artık “durdurulamaz” noktaya getirmişti. Bkz., A.L.Macfie, *The Eastern Question 1774-1923*, 2.Edition, London 1991, s.59; A.L. Macfie, *Osmanlı’nın Son Yılları 1908-1923*, Çeviri: Damla Acar- Funda Soysal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s.172-173; Oral Sander, *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü (Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme)*, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s.289-292; David Fromkin, *Barış Son Veren Barış*, s.123-124.

⁸ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, Çeviren: Mehmet Harman, Sabah Kitapları; “The Sykes-Picot Agreement and the making of the modern Middle East”, [www. the conversation.com/ the-sykes-picot-agreement](http://www.theconversation.com/the-sykes-picot-agreement).

⁹ Hiç şüphesiz bir emperyalist paylaşım anlaşması olan Sykes-Picot gizli anlaşması, Ekim 1917 tarihli Rusya’daki Bolşevik ihtilalinden sonra Bolşeviklerce İzvestia gazetesinde 24 Kasım 1917’de ifşa edildi. Bunun üzerine İngilizler de 19 Ocak 1918 tarihli The Manchester Guardian gazetesi’nde kamuoyuna açıkladılar. H.W.V. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris VI*, London 1924, s.16.

¹⁰ İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey’in 16 Mayıs 1916 tarihinde gizli kaydıyla Fransa Dışişleri Bakanı Paul Cambon’a gönderdiği cevabi yazıda, Sykes-Picot anlaşmasına maddeler halin-

laşım, Mondros mütarekesi’nden sonra İngilizler tarafından fiilen değişikliğe uğratıldı¹¹.

Diğer taraftan İtalya’da bu sömürge ve nüfuz alanları elde etme mücadelesinde geri kalmak istememiştir. İtalya, Sykes-Picot anlaşmasının maddelerini öğrendikten, İngiltere ve Fransa’nın bunun için şart koştukları Almanya’ya savaş ilanını 28 Ağustos 1916’da gerçekleştirdikten sonra 4 Kasım 1916’da verdikleri muhtırayla Antalya dışında Adana, Mersin, Konya ile İzmir ve havalisini talep etmiş ve sonunda 10-21 Nisan 1917’de Saint Jean Maurienne’de yapılan anlaşma ile Mersin hariç Antalya, Konya, Aydın ve İzmir bölgelerini nüfuz alanı içine almayı başarmıştır¹². Ne var ki, 18 Ocak 1919’da başlayan Paris Barış Konferansı’nda İzmir ve Aydın dâhil Batı Anadolu Yunanlılara verildi. İtalyanlara ise Güneybatı Anadolu kaldı.

Burada şu tespitleri yapmamız gerekmektedir. Birincisi, İtilaf devletleri (İngiltere-Fransa ve İtalya), İzmir ve Aydın dışında bu anlaşmalara göre Mondros Mütarekesi’nden sonra Anadolu’yu işgal ettiler. İkincisi, bu gizli anlaşmalar, Sevr barış antlaşması ile aynı tarihte İngiltere-Fransa ve İtalya tarafından imzalanan ekonomik nüfuz alanları anlaşmasının temelini oluşturmuştur. Daha açık deyimle söylersek, Sevr diye bilinen harita, Sevr antlaşması ile bu nüfuz anlaşmasının bileşiminden ibarettir. Oysa ilki, uluslararası nitelikte olup onaylanmış olsaydı Osmanlı Devleti’ni de bağlayacak olan bir antlaşma olacakken ikincisi sadece imzacı devletleri bağlayan ve uluslararası hukuk açısından geçerliliği olmayan “güce dayalı bir anlaşma” idi.

de yer verilmiştir. Bkz., Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, Ankara 1981, s.LVIII-LX; H.W.Temperley, Sykes-Picot anlaşması maddelerini Rus Dışişleri Bakanlığının 6 Mart 1917 tarihli gizli memorandumuna göre vermektedir., *a.g.e.*, VI, s.16.

¹¹ Ancak, bu gizli anlaşmaya rağmen İngiltere, askeri avantajını kullanarak Mondros mütarekesi sonrasında fiilen Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesini işgal etti. Bu durum, İngiltere’nin Kerkük’ü alma ve petrolerinden %25 payı Fransa’ya verme karşılığında işgal ettiği Suriye ve Güneydoğu bölgesinden 15 Eylül 1919 tarihli Suriye İtilafnamesi gereğince, Kasım 1919’da çekilmesiyle değişti ve bu bölgeler Fransızlara kaldı. Fransızlar da Kasım 1919-Ekim 1921 arasındaki Türk direnişi ve 20 Ekim 1921 tarihli Ankara itilafnamesinden sonra Türkiye’nin Güneydoğu ve Kilikya bölgelerinden çekildi. Sadece, özel statü ile İskenderun sancağı Suriye manda yönetimine bırakıldı.1939’da ise Türkiye’ye katıldı. Bkz., Biçe Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşivi Belgeleri Açısından 1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994,s.40, 145-148; Yusuf Sarıınay, “Atatürk’ün Hatay Politikası II (1938-1939)” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII/35, Temmuz 1996, s.416-420; Y.Sarıınay, “Lozan’dan Çözüme Hatay Meselesi”, *Tarafların Bakışıyla Lozan Uluslararası Sempozyum Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi-İstanbul Türk Ocağı, İstanbul 2015, s.76-80.

¹² Bu anlaşma ve ilgili yazışmalar için bkz., Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, s.LXIII-LXVI.

I. Dünya Savaşı Sonrası Paylaşım Savaşlarına Osmanlı’nın Cevapları (23 Haziran 1919 Muhtırası-Misak-ı Milli Beyannamesi)

Burada şu soru önem kazanmaktadır: Acaba, Osmanlı Devleti’nin, yenilmesine rağmen kendisine yönelik bu girişimlere karşı bir cevabı var mıydı? Kanaatimizce, Osmanlı Devleti’nin kendi siyasi varlığını sona erdirmeye yönelik bu suikasd-vari girişimlere karşı kayda değer iki önemli cevabı olmuştur. Birincisi, Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’nda İtilaf Devletleri’ne sunduğu ve “müdafaaname” olarak da adlandırılan 23 Haziran 1919 tarihli muhtıradır. Her şeyden önce bu muhtıra, I. Dünya Savaşı sonrası uluslararası gerçeklerin farkında olan Osmanlı devlet aklının ürünüydü. Bunun anlamı şuydu: Artık Osmanlı Devleti, 1914 sınırları içinde var olamayacaktı ve bu yeni Türkiye, self-determinasyon ilkesi gereğince ve Arapların kısmen özerkliğini tanımak suretiyle inşa edilecekti. Kestirmeden ifade edelim ki, bu muhtıra yeni Türkiye’nin sınırlarını ve bu arada güney sınırlarını da açıkça belirlemekteydi. Açıkça söz konusu muhtıra, “yeni Türk vatanının sınırları”nı çizmekteydi. Şöyle ki, Batı’da Gümölcine livası dâhil Balkan savaşından önceki Türk-Bulgar sınırı, kuzeyde Karadeniz, doğuda Elviye-i Selase dâhil olmak üzere Batum’un kuzeyindeki Poti, Ermenistan için küçük sınır düzenlemesi ve İran sınırı, güneyde ise Kerkük livasından başlayarak Musul Resülayn ve Halep’ten geçerek Lazkiye’nin kuzeyinde bulunan İbn-i Hani burnu’ndan Akdeniz’e ulaşan bir sınır olacaktı. Dikkat edilirse bu sınır, Osmanlı Devleti’nin Halep ve Musul vilayetlerinin güneyine kadar uzanmaktadır¹³. Bunun bugünkü karşılığı Kuzey Suriye ve Kuzey Irak’tır. İkincisi ise Atatürk’ün deyişiyle Türk Milli Mücadele Hareketi’nin hedef programı olan 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli Beyannamesi’dir. Esas itibarıyla bu beyanname, Osmanlı Devleti’nin geleceği üzerinde planlar yapan Avrupalı devletlere karşı Osmanlı Mebusan Meclisi’nin ortaya koyduğu barış şartlarıdır¹⁴. Bir başka deyimle sözkonusu beyanname, 23 Haziran muhtırasına amaç ve içerik olarak büyük oranda benzerlik arz etmektedir. Hal böyle olunca; her iki metin de (muhtıra ve beyanname) I.Dünya Savaşı içinde yapılan Sykes-Picot benzeri gizli anlaşmalar ile Mondros mütarekesi sonrası İtilaf işgallerine karşılık Türkiye’nin

¹³ 23 Haziran 1919 tarihli muhtırası tam metni için bkz: Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli’den Lozan’a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul 2002, s.75-82.

¹⁴ Misak-ı Milli beyannamesinin tam metni ve çeşitli değerlendirmeler için bkz: .M.Budak, *a.g.e.*, s.156-167.

birer cevabıdır. Ayrıca, Misak-ı Milli beyannamesi, Osmanlı Mebusan Meclisi’nin bir ürünü olmakla beraber Türk Milli Mücadele Hareketinin hem iç ve hem de dış siyasi meşruiyet kaynağıdır. Hatta, yeni Türkiye’nin ideal sınırları ile insan unsurunu (Müslüman) kriter olarak tanımlamıştır. Kanaatimiz odur ki, beynamede kriter –Mondros mütarekesi imzalandığı sırada Arapların yaşadığı yerler dışında, mütareke çizgisinin¹⁵ içinde ve dışında kalan topraklar olarak belirtilmiş olmasına rağmen- olarak gösterilen sınır hassasiyeti, Cumhuriyet dönemi boyunca önemini korumuştur. Bundan dolayı Misak-ı Milli beyannamesi, Türkiye Cumhuriyeti devlet aklını şekillendiren en önemli metinlerden biridir.

Soğuk Savaş Sonrası ABD ve Ortadoğu

Bilindiği gibi 1989’da, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Soğuk Savaş sona ermiş ve ABD, uluslararası sistemin tek hegemonik gücü olarak kalmıştı. Bu “biricik”likten cesaret alan ABD, kendi patronajlığında tek kutuplu yeni bir dünya düzeni kurmaya yönelik siyaset arayışlarına başlamıştı. Her ne kadar 1991’de patlak veren Irak Savaşı ve bu savaş sırasında ortaya çıkan destek koalisyonu, yeni bir küresel düzenin kurulmasına onay verildiği izlenimi yaratmış olsa da –bunda sözkonusu düzenin dünyada adalet ve özgürlükleri güçlendireceği ve refahı yayacağı beklentisi etkiliydi- 11 Eylül 2001’de New York’taki İkiz Kulelerin vurulmasından sonra ABD, 17 Eylül 2002’de, kendi güvenliğini esas alan ve dünyayı da bu gözle algılayan yeni güvenlik doktrinini açıkladı. Hemen belirtelim ki, bu doktrin, küresel teröre karşı “önleyici tedbir” kuralı da dâhil olmak üzere her türlü mücadeleyi kararlılıkla yapmayı ve onları “imha”yı öngörmekteydi. Çünkü bu strateji, terörü kendi varlık ve medeniyetlerine karşı bir meydan okuma olarak görürken onların müttefiklerini de “medeniyet düşmanları” olarak tanımlamaktaydı¹⁶. Daha

¹⁵ Aslında 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi’nde sınırı belirleyen bir madde bulunmamaktadır. Ancak, mütareke imzalandığında Osmanlı ve İngiliz askerlerinin mevzilendikleri yerler sınır kabul edilmiştir ki, kastedilen, bu sınır hattıdır.

¹⁶ 2002 tarihli ABD güvenlik doktrini, küresel terörizmle mücadeleyi esas alan, bunu yaparken önleyici tedbir kuralını işleten ve en önemlisi, terörle uzlaşan/uyuşan devletleri/milletleri zaptetmeyi öngören bir siyaset anlayışına dayanmaktaydı. Tabiatıyla bu siyaset, aşırı yayılmacı bir siyasetti. 2006 ve 2010 yıllarında yeniden gözden geçirilip yazılan ABD’nin yeni güvenlik stratejileri ise 2002’deki tehdit algılamalarını gözardı etmeden daha ziyade giderek çok taraflı mücadeleyi öngören bir siyasete doğru evrilmiştir. Genel bir değerlendirme için bkz., Aslıhan P.Turan, “ABD’nin Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Türkiye’ye Olası Etkileri”, <http://bilgesam.org/incele/20/-abd-nin-yeni-ulusal-guvenlik> (25 Mayıs 2010); Gökhan Öçalan, “Soğuk Sa-

açıkçası ABD, gazeteci İbrahim Karagül’ün ifadesiyle “tek kutuplu dünya sisteminin manifestosu niteliğindeki yeni doktrinle küresel düzeyde askeri, ekonomik ve siyasi hegemonya arzusunu” ortaya koymuştu¹⁷. Bunun anlamı artık, enerji kaynakları başta olmak üzere dünyanın zenginliklerini elde etme-kontrol altına alma işini ABD üstlenecekti. Bunun gerçekleşebilmesi için mevcut ulus-devlet sınırlarının yeniden belirlenmesi, mümkün olursa yeni ulus-devletlerin(millî devletlerin) ya da ulus altı devletlerin (devletçiklerin) kurulması gerekmekteydi. Yani, hedef coğrafyalarda siyasi haritalar yeniden çizilecekti. Bu amaçla, yenedünya düzeni yapıcıları, bir taraftan küreselleşme-küyerelleşme ve diğer taraftan da modernizm-postmodernizm tartışmalarının etkisiyle mikro milliyetçilikleri körükleyerek ve onları kullanarak dünya-daki ulus-devletleri (millî devletleri) tehdit etmeye başladılar¹⁸. Tabiatıyla bu global düzen kurma politikalarının hedef bölgelerinden biri de Türkiye’nin¹⁹ içinde gösterildiği Ortadoğu tabir edilen bölge idi.

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Ortadoğu tabiri, Londra merkezli- Anglo-Sakson çevrenin emperyalist çıkarlarına göre belirlenmiş jeostratejik bir tanımlamadır. Böyle olduğu içindir ki, Ortadoğu’da sınırlar yapaydır ve bölgenin sosyo-politik yapısına uymayan bir şekilde çizilmiştir.²⁰. Tabiatıyla bu özellik, Ortadoğu coğrafyasını bir kargaşa ve çatışma alanı haline getirmiştir.

vaş Sonrası ABD Ulusal Güvenlik Stratejileri”, <http://www.akademikperspektif.com/2014/02/20>.

¹⁷ İbrahim Karagül, *Yüzyıllık Kuşatma (Hristiyan Siyonistler-Kutsal Savaş ve İslam Dünyası)*, Fide Yayınları, İstanbul 2005, s.9.

¹⁸ Jürgen Habermas’e göre globalleşen ekonominin etkisiyle küreselleşme, toprağa dayalı kurulmuş millî devletleri taşkın bir nehir misali yıkıma götürmektedir. “Bu gelişmeler, kontrollerin mekân boyutundan zaman boyutuna kaydığını işaret etmektedir. Ağırlığın territoryumun hakim olmaktan hız ustası olmaya kayması millî devleti iktidarsızlaştırmaktadır.Yani Habermas, millî devletlerin teknolojinin hızına yetişemediklerini ve bu yüzden kontrolü kaybetmeye başladıklarını ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz., J.Habermas, *Küreselleşme ve Millî Devletlerin Akıbeti*, Çeviri:Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul 2002, s.84-86.

¹⁹ Ümit Özdağ’a göre ABD’nin Soğuk Savaş sonrası bu yeni global politikasının tehdit ettiği ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Ü.Özdağ, bu tehditler karşısında Türkiye’nin 20.yüzyılın başında şekillenen devlet sistematığı ve sistemin üzerinde kurulu toprakları koruyarak 21.yüzyılda yaşayamayacağı düşüncesindedir. Ona göre, sözkonusu tehditlerinden Türkiye’nin kurtulmasının yolu, “Cumhuriyetin kuruluş hedeflerine uygun politik bir hedefi belirgin ve aktif bir strateji ile birleştirmesi”nden geçmektedir. Bu konuda. Ü.Özdağ’ın geniş değerlendirmeleri için bkz., *Kerkük Irak ve Ortadoğu*, Bilge Oğuz, İstanbul 2007, s.88-89.

²⁰ Nitekim D. Fromkin, Ortadoğu denilen bölgede sınırların 1914-1922 yılları arasında Avrupa’da çizildiği düşüncesindedir. Mesela, Irak ve Ürdün İngiliz buluşudur. Suudi Arabistan, Kuveyt ve Irak sınırları, 1922’de, bir İngiliz memuru tarafından belirlenmiştir. Suriye ve Lübnan’da Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki sınırlar Fransa tarafından çizilmiştir. Bkz., *Barışa Son Veren Barış*, s.16.

Bu durum, Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra küreselleşmenin veya küyerelleşmenin etkisiyle Ortadoğu’daki çatışmaları ve savaşları daha da körüklemiştir. Özellikle, I. ve II. Körfez Savaşları bütün Ortadoğu’yu etkilerken en çok Irak’a zarar vermiş ve bu ülke siyaseten ve fiilen üç parçaya-Şii, Kürt ve Sünni- bölünmüş ve bu bölünmüşlük Türkiye, İran ve Suriye gibi ülkelerde ciddi sınır güvenliği sorunları ortaya çıkardığı gibi doğabilecek yeni devletler-Kuzey Irak’taki Kürdistan Bölgesel Yönetimi’nin bağımsızlık ilanı gibi- adı geçen ülkeler için bir beka sorununa dönüşme riskini de yaratmış durumdadır. Ayrıca, yüzyıllık Filistin sorunu, İsrail’in katı tutumundan dolayı Ortadoğu için en büyük siyasi risk alanlarından biridir. Arap Baharı ya da Arap sonbaharı diye adlandırılan sürecin tetiklediği siyasi gelişmelerin sonucunda Suriye ise yaşanan olaylarda bölge ülkeleri için bir başka risk alanıdır. Temenni etmek istemeyiz ama Suriye’nin kaderi de, son 4-5 yıldır yaşananlara bakıldığında, Irak’a benzeyecek ve Suriye parçalanacaktır²¹. Unutmayalım ki, bu parçalanma hususu, hayali bir durum olmayıp 2003’ten beri ABD’li bazı yetkililerin yaptıkları açıklamalarla doğrulanmaktadır. Mesela, ABD Başkanı G. Bush’un Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice’in 7 Ağustos 2003’te The Washington Post’ta yayınlanan ve “Transforming The Middle East” adlı makalesinde 22 ülkeyi kapsayan ve Fas’tan Basra Körfezi’ne kadar olan bölgenin demokrasi, hürriyet, hoşgörü ve refah adına uzun vadeli dönüşümüne ihtiyaç olduğunu belirterek “Ortadoğu Serbest Ticaret Bölgesi”nin kurulmasının gerekliliğinden söz etmiştir.²² Ne yazık ki Rice’in sözünü ettiği demokrasi ve refah bölgesi Ortadoğu’da kurulamamış ve üstelik Irak’ta istikrar sağlanamadığı gibi Suriye de kaosa sürüklenmiştir. Tabiatıyla bunda ABD ve müttefiklerinin “karıştırıcı” rolleri inkar edilemez bir gerçektir²³. Biz bu bildirimizde,

²¹ Gazeteci İbrahim Karagül, 2003’te yazdığı bir makalede, Irak’ın işgalini ABD’nin İslam dünyasına yönelik kapsamlı dönüşüm projesi olan Büyük Ortadoğu Projesi’nin bir sonucu olarak görmektedir. Hatta bu projeyi bir kaos projesi olarak gören İ. Karagül, bu projenin sadece İran veya Suriye için değil Türkiye için de tehdit oluşturduğunu düşünmekte ve Türkiye’nin kendi güvenlik ve gelecek kaygılarına uygun yeni bir politika belirleyip uygulaması gerektiğini belirtmektedir. Kanaatimizce, Karagül’ün 2003’te dile getirdiği görüşlerin günümüzde Suriye’deki gelişmelere bakıldığında ne kadar hayati olduğu görülmektedir. Bkz., İ. Karagül, “Yeni Ortadoğu Osmanlı Mirası ve Yüzyılın Kuşatma Operasyonu”, *Avrasya Dosyası*, IX/4, Kış 2003, s.56-70.

²² Ne yazık ki Rice’in sözünü ettiği demokrasi ve refah bölgesi Ortadoğu’da kurulamamış ve üstelik Irak’ta istikrar sağlanamadığı gibi Suriye de kaosa sürüklenmiştir. Tabiatıyla bunda ABD ve müttefiklerinin katkısı büyüktür. Rice’in bu önemli makalesi için bkz., <http://www.washingtonpost.com/archive/opinion/2003/08/07/transforming-the-middle-east/>...

²³ C.Rice’nin yukarıdaki dipnotta verdiğimiz sözleri, artık ABD’nin, Ortadoğu’daki savaşını hard-power değil, soft-power (yumuşak güç) şeklinde yürüteceği anlamına gelen yeni politikasının retoriğinden ibaretti. Böyle olsa bile ABD’nin Büyük Ortadoğu Projesi olarak açık-

“siyasi kaosa sürüklenmiş” Suriye’deki gelişmeleri Irak’ta olup bitenlerle birlikte değerlendirecek ve bu süreçte Türkiye’nin konumunu ele alacağız.

Suriye ve Irak

Hemen belirtelim ki, bugünkü Suriye ile tarihî Suriye aynı değildi. Aynı zamanda Osmanlı Suriyesi de farklı idi. Nitekim Yavuz döneminde, 1516’da, Osmanlı hâkimiyeti giren Suriye bölgesi (Şam, Halep ve Sayda) Arap eyaleti diye adlandırıldı. XX. yüzyıla gelindiğinde Suriye bölgesi, Suriye, Halep ve Beyrut vilayetleri ile Cebel-i Lübnan, Zor ve Kudüs-i Şerif’den oluşan müstakil mutasarrıflıklar halindeydi²⁴. Diğer taraftan, Avrupalı devletler için I. Dünya Savaşı sonrası kabul ettikleri Suriye aynı değildi. O günkü Suriye, XIX. yüzyıldan itibaren Avrupalıların bugünkü Suriye dâhil Lübnan, Ürdün ve Filistin topraklarından meydana gelen bir ülke idi. Hatta bu sınır Toros Dağlarına kadar dayanmaktaydı.

Bu Suriye, Kasım 1919’dan beri fiilen Fransız işgalindeydi. 1942 yılına kadar devam eden süreçte Suriye’nin siyasi kaderini kendi çıkarları çerçevesinde belirleyen tek siyasi aktör Fransa idi.

Nitekim Suriye, farklı etnik ve din, mezhep mensuplarından oluşan bir devlettir. Arap, Kürt, Türkmen gibi etnik, Müslüman, Hristiyan ve Nusayri gibi din açılarından kozmopolit yapısı, farklı talep ve çıkarların varlığı Irak gibi Suriye’nin siyasi istikrarsızlığına yönelik potansiyel “tehdid edici unsurlar”dır. Zaten 1920-1946 yılları arasındaki siyasi yapı değişiklikleri bunun kanıtlarıdır. Mesela, Mart 1920’de Emir Faysal’ın Lübnan ve Suriye’den oluşan Birleşik Suriye Krallığı, 29 Haziran 1922 tarihli Şam, Halep ve Alevi devletlerinden meydana gelen Suriye Federasyonu, Ocak 1925’te, İskenderun sancağı –özerk olarak-Şam ve Halep devletlerinden oluşan Suriye Devleti ve sonunda, 1942’de, Şam, Halep, Alevi ve Cebel-i Druz devletlerinin katılımıyla kurulan Suriye Devleti adlarıyla siyasi yapılar kuruldu²⁵.

lanan bu politikası, Haluk Gerger için “yeni hegemonya arayışı”ndan başka bir şey değildi. Ona göre bu politikanın iki boyutu vardı: uluslararasılaşma ve değerler üretimi. Yani, güç ve rızanın birleşimi. Geniş bilgi için bkz., H. Gerger, *ABD Ortadoğu Türkiye*, 3. baskı, Ceylan Yayınları İstanbul 2006, s.507-512.

²⁴ *Salname-i Devlet-i Osmaniyye*, İstanbul 1327, s.855-866.

²⁵ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye -1908-1938-*, Ankara 2004, s.453-462.

Diğer taraftan, aslında Irak, Osmanlı Devleti’nin Musul, Basra ve Bağdad vilayetleri üzerinde inşa edildi²⁶. Özellikle Musul vilayeti, beşeri coğrafya açısından Anadolu’nun bir parçası gibi idi. Klasik döneminde Osmanlıların Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap diye adlandırılan bu coğrafyada, etnik olarak Araplar (%75-80) Kürtler (% 15-20), Türkmenler (% 3) ile Asuri ve diğerleri (% 2) yaşamaktadır. Halkın çoğunluğu Müslüman olup (% 97) Şii (% 60.65) ve Sünni (% 32.37) olarak ikiye ayrılmaktadır. Az sayıda Hristiyan ve diğer din mensupları (% 3) bulunmaktadır²⁷. Irak’ın bu etnik ve mezhebe dayalı heterojen yapısı²⁸, sıklıkla ve kıyasıyla siyasi çekişmelere sebep olmakta ve bu da Irak’ı siyasi bakımdan istikrarsızlaştırmaktadır. Zaten bu siyasi yapı, 1932’den itibaren Irak’ı bir askeri darbeler ülkesi haline getirmişti. Üstelik 2003’te, Amerikan işgali, bir başka istikrarsızlık kaynağı olmuş ve en önemlisi, 2011’de, ABD’nin ülkeden çekilmesiyle merkezi Bağdad yönetiminde Şii ağırlıklı hükümetin özellikle Sünnilere yönelik ayrıştırıcı ve ötekileştirici siyaseti, ülkedeki siyasi istikrarı zedelemiştir.

Sonunda bu siyaset, Irak-Şam İslam Devleti(İŞİD) adlı bir örgütün rehberliğinde Musul merkezli Sünni aşiretler ile eski Baas yönetimi subaylarının desteklediği bir savaşçı muhalefet hareketini doğurmuştur. Bu hareketin hedefi Bağdad’ı ele geçirerek Irak’ın Sünni bölgeleriyle Suriye’de elinde tuttukları bölgeler üzerinde bir hilafet devleti kurmaktır. Bunu yaparken de Mezopotamya havzasında yer alan devletlerin sınırlarını tanımamaktadır. Onlara göre bugünkü Ortadoğu’daki mevcut sınırlar Sykes-Picot anlaşmasının ürünüdür ve parçalanmalıdır²⁹. İŞİD’in selefi karakterine rağmen sert ve vahşet içeren tavırları bölge ülkeleri açısından ciddi tehlike oluşturmaktadır. Bu örgütün, Türkiye gibi bölgesinde güçlenen bir devlete karşı eski sömürgeci güçlerce sahneye sürülen “engelleyici” bir “manivela örgütü” olduğu tartışmaları da mevcuttur. Bunun yanı sıra, Kuzey Irak bölgesel Kürt yönetiminin, daha fazla bağımsızlık talepleri dile getirmesi, “Irak’ın toprak bütünlüğü”nü korumayı güçleştirmektedir. Bunun anlamı, Irak’ın Şii Arap, Sünni Arap ve

²⁶ Zekeriya Kurşun, “Osmanlı’dan Amerika’ya Tanımlanamayan Ülke: Irak”, *Irak Dosyası I*, Yayına Hazırlayanlar: Ali Ahmetbeyoğlu-Hayrullah Cengiz-Yahya Başkan, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2003, s.1-2.

²⁷ Irak Ülke Profili (2000), *Avrasya Dosyası*, VI/3, Sonbahar 2000, s.7.

²⁸ Mesut Özcan, *Sorunlu Miras Irak*, Küre Yayınları, İstanbul 2003, s.12-13.

²⁹ The Guardian gazetesinin web sayfasında mevcut bir videoya göre, İŞİD, (Irak-Şam İslam Devleti), İslam halifeliğini ilan ettiğini açıklarken artık Irak-Suriye sınırının kalmadığını ve böylece Sykes-Picot’un sonunun geldiğini şu oldukça sert sözlerle ortaya koymuştu:“Bu, bizim parçaladığımız ilk sınır değildir. Diğer sınırları da parçalayacağız”, “Isis announces Islamic Caliphate in area straddling Iraq and Syria”, www.the-guardian.com 30 Jun 2014.

Kürt şeklinde siyaseten üçe bölünmesidir. Bu hal, Irak coğrafyasına istikrar getirmeyecek; on yıldır katmerleşen düşmanlıklar siyasi ve silahlı mücadeleyi daha da kızıştıracaktır.

Ortadoğu ve Türkiye’nin Dış Politikası

Meseleye Türkiye açısından bakarsak; Irak 1990’ların başından itibaren ve özellikle Kuzey Irak’taki gelişmeler açısından Türkiye’nin gündemindedir. Hatta 1991’deki I. Körfez Savaşı’nda dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafında sıkça dillendirilen ve fakat muhalefet ile askeri çevrelerin benimsemediği Musul ve Kerkük dâhil Kuzey Irak’a Türk ordusunun bir askeri harekâtı da gündemdeydi. Ancak, 2003’te Saddam’ın devrilmesi ve Kerkük’ün Peşmerge işgaline uğraması ve bunun sonucunda Kerkük şehrinin asli unsuru olan Türkmenlerin maruz kaldıkları muameleler Türkiye’nin ilgi ve hassasiyetini daha da artırmış, Musul ve Kerkük senaryoları yeniden gündeme gelmiştir.

Bu tartışmalar, ünlü “1 Mart tezkeresi” çerçevesinde yapılmıştır. 1 Mart tezkeresi, Irak krizi konusunda hükümet tarafından 25 Şubat 2003’te TBMM’ye sunulup 1 Mart 2003’te genel kurulda reddedilen ve tam adı “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunması için Hükümet’e yetki verilmesine ilişkin başbakanlık tezkeresi”nin adıdır. Söz konusu tezkire, 1982 anayasasının 117. maddesinde yazılı Türk silahlı kuvvetlerinin yurtdışına gönderilmesine ilişkin bir kanuna dayanacaktı. Bu tezkireye göre “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Kuzey Irak’a gönderilmesine; etkili bir caydırıcılığın sürdürülmesi amacıyla Kuzey Irak’ta bulunacak bu kuvvetlerin gerektiğinde belirlenecek esaslar dairesinde kullanılmasına ve muhtemel bir askeri harekât çerçevesinde yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını Türk makamları tarafından belirlenecek esaslara ve kurallara göre kullanmaları için gerekli düzenlemelerin Hükümet tarafından yapılmasına, Anayasanın 92’inci maddesi uyarınca 6 ay süreyle izin verilmesi istendi. Tezkerede, en fazla 62 bin yabancı askeri personelin 6 ay süreyle Türkiye’de bulunması öngörülmüyordu. Yabancı kuvvetlerin hava unsurları 255 uçak ve 65 helikopteri aşamayacaktı³⁰.

³⁰ 1 Mart 2003’te reddedilen tezkerenin tam metni için

bkz., <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/.../karartbmmc/08700763.pdf>; Bu tezkere sürecinin ulusal ve uluslararası hukuk açısından bir değerlendirmesi için bkz., Meltem Dikmen Caniklioğlu, “Ulusal ve Uluslararası Hukuk Işığında Türkiye’nin 2003 Tezkere Serüvenine İlişkin Görüşler-Düşünceler”, www.deu.edu.tr/hukuk/dergiler/dergimiz 9-2/m.caniklioğlu.pdf.

Ne var ki, bu tezkire TBMM’den geçmedi³¹. Bunun sonucunda Türkiye, giderek Kuzey Irak’taki etkinliğini kaybederken bu bölgede Kürdistan Bölgesel Yönetimi Kuruldu. Kürtlerin nüfus takviyesine ve kontrolü bölgesel yönetime geçmesine rağmen Kerkük’ün nihai statüsü tartışılmaktadır. Daha doğrusu, Araplar ve Türkmenler, Kerkük’ün Kürtlerin eline geçmesini istememektedirler. Türkiye’nin bu politikası, ABD’yi memnun etmemiş ve bunun üzerine ABD de, Irak’ın yeniden şekillendirilmesi sürecinden Türkiye’yi tecrit eden bir siyaset izlemeye başlamıştır³². Bu bağlamda ABD’nin yeni Irak politikasında en önemli müttefiki, Kuzey Irak’taki Kürtler oldu. Öyle ki, Amerikalılar Erbil yakınlarında bir hava üssü bile kurdular. Buna karşılık Kürtler de bir taraftan Kuzey Irak’ta, Irak merkezi yönetimine rağmen Kürdistan Bölgesel Yönetimini kurarak devletleşme yönünde önemli adımlar atarken diğer taraftan da ABD’nin IŞİD’e karşı verdiği mücadelede onların en büyük destekçisi oldular. 2016 yılı itibariyle Başkan Yardımcısı Joe Biden’in açıklamalarına bakılırsa, ABD, Irak’ın, Şii, Sünni ve Kürt olmak üzere üçe bölünmesi yönünde bir siyaset izlemektedir³³. Bu arada Kuzey Irak’ta Kürtler de bağımsızlıklarını ilan etmek istemektedirler. Hatta Sykes-Picot anlaşmasının imzalandığı tarihte, 16 Mayıs’ta bu bağımsızlık ilanını gerçekleştireceği iddiaları da konuşulmuştur³⁴. Görünen o ki Türkiye, bu gelişmelere pek itiraz edecek gibi görünmemektedir.

³¹ 1 Mart tezkeresi, TBMM’nde oylanmış, 264 kabul, 250 hayır ve 19 çekimser oyla reddedilmiştir. Bunun kabulü için salt çoğunluk şartı vardı. Ertesi gün bazı gazeteler şu manşetlerle çıkmıştı: “Tayyibe Rağmen No”, *Star*, 2 Mart 2003; “Meclis Hayır Dedi”, *Milliyet*, 2 Mart 2003; “Kabul 264, Hayır 250 ve Tezkere Ret”, *Hürriyet*, 2 Mart 2003; “Hesaplar Altüst”, *Sabah*, 2 Mart 2003.

³² Türkiye’nin 1 Mart Tezkere süreçlerini yöneten bir diplomat olan Deniz Bölükbaşı, daha sonra yazdığı kitapta tezkerenin reddinin Türkiye için hayırlı olmadığı görüşündedir. Bkz., D. Bölükbaşı, *1 Mart Vakası-Irak Tezkeresi ve Sonrası*, 4.basım, Doğan Kitap İstanbul 2008; Buna karşılık eski büyükelçi Şükrü Elekdag ise yıllar sonra yazdığı konuyla ilgili bir gazete yazısında sözkonusu tezkerenin reddinde, ABD ile yapılan Mutabakat Muhtırasında Türk askerinin Kuzey Irak’a geçmesi yazılı olmamasının büyük etkisi vardı. Zaten Talabani ve Barzani gibi Kuzey Iraklı Kürt siyasetçiler de Türk askerinin Kuzey Irak’a girmesine şiddetle karşı idiler. Ş.Elekdag’ın yazısı için bkz., “1 Mart Tezkeresinin Bilinmeyen Yönleri”, *Milliyet*, 26.2.2016.

³³ 2016 Nisan sonlarında Bağdad’a bir ziyaret yapan ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden, ABD Büyükelçiliğinde yaptığı konuşmada oldukça manidar şu sözleri sarfetmiştir ki, bu sözler, adeta uygulanan siyasetin söylem bazında dışa vurumudur: “Bugün barışı sağlamaya çalıştığımız yerleri düşünün. Sizi gönderdiğimiz tüm yerleri. Bunlar tarihte suni sınırlar çizdiğimiz, birbirinden tamamen ayrı etnik, dini, kültürel gruplardan yarattığımız bunu alın. Birlikte yaşayın dediğimiz yerler.”, <http://www.hurriyet.com/irak/suni/ulke-40096935>. (30 Nisan 2016)

³⁴ Kürdistan Bölgesel Yönetim Başkanı Mesut Barzani’nin BBC’ye yaptığı açıklamada, Sykes-Picot’un ömrünü tamamladığını ve bölge için yeni bir formül bulunması gerektiğini ifade ettikten sonra “Kürtler tarihi talep ve haklarını (bağımsızlık) alacaklardır.” Demiştir. “ Sykes-Picot:

Suriye, kara sınırları bakımından Türkiye’nin en uzun sınırlarına sahiptir. Aynı zamanda Türkiye ve Suriye, akraba ilişkilerinin yoğun olduğu iki ülkedir. Ak Parti iktidarı döneminde Türkiye-Suriye ilişkileri, vizelerin kalktığı, ortak Bakanlar Kurulu toplantılarının yapıldığı ve hatta devlet başkanlarının aileleriyle birlikte tatil yaptıkları bir çerçevede yürütülmekteydi. Ancak Arap baharının etkisiyle Türkiye, komşu ülke Suriye’nin siyasi kargaşalıklara uğramaması için ve de sancısız bir şekilde daha fazla özgürlüklere ve demokrasiye kavuşması adına yoğun telkinlerde bulundu. Bu konuda devrin dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun gayretleri kayda değerdir. Ne yazık ki bu gayretler sonuç vermemiş ve Suriye bir iç savaşa sürüklenmiştir. Bu savaş, Türkiye’nin güvenliğini tehdit eder bir hal almıştır.

Üstelik PKK’nin Suriye’deki örgütü olan PYD ve onun askeri kanadı YPG, Suriye yönetimi, Rusya ve ABD’nin desteklerini alarak “DAEŞ’e karşı savaş” taktiğiyle mevzi kazanmış; Kobani ve Afrin bölgelerinde kantonlar kurmuştur. Türkiye ise bu yapının bütün Kuzey Suriye’de kontrolü ele almasını istemekte ve Cerablus-Azez arası bölgeye YPG güçlerinin girmesini istememiş ve bunu da “kırmızıçizgi” olarak açıklamıştır. Aksi halde Türkiye’nin Halep ile ve daha ötesi Sünni Müslümanlarla doğrudan irtibatı kesilmiş olacaktır. Nitekim devrin Başbakanı Ahmet Davutoğlu’nun bu koridor ile Halep’in önemiyle ilgili açıklamaları mevcuttur. Bu açıklamalar, Misak-ı Milli’de ifadesini bulan Musul ve Halep vilayetleri konusunda Türk devlet aklının hassasiyetlerini yansıtmaktadır.

Nitekim Başbakan Ahmet Davutoğlu, “Türkiye ile Halep arasındaki koridorun, Halep halkının güvenliği için kapanmamasını isteriz. Kapanırsa Halep’te yaşayan yüz binlerce insan ya aç kalacak ya da Türkiye’ye mülteci olarak gelecek. Kendi sınırlarımızı korumak amacıyla sınır hattında güvenlik tedbirleri aldığımız doğrudur. Sınır ötesinde Türkiye’nin güvenliğini tehdit edecek bir durum söz konusu olursa, bunun için gerekli tedbirleri alma talimatı verildi”³⁵.

8 Şubat 2016’da, AK Parti grup toplantısında konuşan Davutoğlu’nun açıklamalarında yine Halep vardı: “Yüzyıllar boyu kalbimizin parçası olan Halep yanıyor ve bütün dünya seyrediyor. Şimdi biz tarihi borcumuzu ödeyerek kahraman Halep’e sahip çıkacağız”³⁶. Görüldüğü gibi Başbakanın konuşmasında, “tarihi borcumuz” ve “kahraman Halep” vurgusu dikkati çekmektedir.

The map that spawned a century of resentment”, by Jim Muir BBC news Irbil, 16 May 2016, <http://bbc.com/news/world/middle-east-36300224>.

³⁵ Kanal 7 Televizyonuna verdiği röportajdan naklen *Al Jazera*, 3 Temmuz 2015.

³⁶ *Radikal*, 9.2.2016.

Öyle ki, Davudoğlu’nun sözünü ettiği Halep hassasiyeti, sadece kendisinde olmadığını devletin temel kurumları temsilcilerinin aynı hassasiyeti taşıdığını Erzincan’ın kurtuluşunun 98. Yıldönümü törenlerinde yaptığı konuşma ortaya koymaktadır.

“Son yıllarda hiçbir gece yok ki Suriye’den gelen bir haber üzerine uykumuz bölünmemiş olsun. Daha 2 gün önce hainler, alçaklar bir taraftan hava bombardımanıyla diğer taraftan PYD unsurlarıyla ve birtakım yabancı milislerle Azez’e saldırdıklarında gece saat 01.00’de Sayın Cumhurbaşkanımız, Genelkurmay Başkanımız, MİT Müsteşarımız hep beraber istişare etme ihtiyacı hissettik. Azez’e nasıl sahip çıkarız diye. Türkiye ile Halep arasındaki koridoru nasıl diri tutarız, diye. Biz bu kardeşlerimizi kaderine terk etmedik, etmeyeceğiz.”

Daha da önemlisi, Başbakanın gösterdiği hassasiyetin doğal olarak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından da benimsendiği anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2016 yılında Güney Amerika seyahati dönüşünde yaptığı bir açıklamada “ Irak’ta düşülen hataya Suriye’de düşmek istemiyoruz”³⁷ demiştir.

Ancak, DAES’in 20 Ağustos 2016’daki Gaziantep eyleminden sonra Türkiye, Suriye’ye yönelik Özgür Suriye Ordusu ile birlikte sınır dışı bir harekât başlattı. “Fırat Kalkanı” adı verilen bu harekât, kısa sürede, Cerablus-Çobanbey hattına ulaştı. Böylece Türkiye, hem DAES ve hem de PKK’nin Suriye’deki örgütü PYD ve onun askeri kanatı YPG’ye karşı mücadele ederek Azez- Çobanbey hattını askeri olarak kontrolü altına aldı. Artık Hedef El Bab olacaktı³⁸. Bununla da PYD-YPG örgütünün Fırat’ın doğusundaki Münbiç’ten El-Bab’a ve oradan da Azez’e ulaşmasına engelleyecekti. 15 Ekim 2016 itibarıyla Türk Silahlı Kuvvetleri destekli Özgür Suriye Ordusu El-Bab’a girmek üzereydi³⁹.

Diğer taraftan Türkiye, 23 Ekim 2016’da başlayan Musul operasyonu’na da katılmak istedi. Ancak, ABD ve işgal altındaki Irak hükümeti, bunu istemedi. Buna rağmen Türkiye, Musul ve Telafer gibi Sünni ve Türkmen ağırlıklı bu şehirlere Şii grupların özellikle Haşdi Şabi gibi paramiliter şii kuvvetlerin girmesine şiddetle karşı çıktı. Aksi halde askeri müdahale edeceğini açıkladı.

³⁷ C.başkanı Recep Tayyip Erdoğan Güney Amerika seyahati dönüşünde daha geniş şu sözleri söylemiştir: “Irak’ta düşülen hataya Suriye’de düşmek istemiyoruz. 1 Mart tezkeresinin yanındaydım, karşı olanlar bunu açıkça söylemediler. 1 Mart tezkeresi ilk anda kabul edilip Türkiye Irak’da olsaydı durum böyle olmazdı.”, www.hurriyet.com.tr/iraktaki-hataya-dusmeye-lim-40050485 (7 Şubat 2016).

³⁸ Türkiye Cumhurbaşkanı R.Tayyip Erdoğan 6 Kasım 2016’da yaptığı açıklamada, “Hedefimiz El Bab’a doğru İnmek” demiştir. *Hürriyet*, 7 Kasım 2016.

³⁹ Mihemed Jıyan, “ Musul’da Kim Neyin Peşinde?” *Star Açık Görüş* eki, 23 Ekim 2016 Pazar.

Nitekim Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Beyaz Rusya dönüşü yaptığı açıklamada, “Başta Kuzey Irak’taki yerel yönetim olmak üzere bölgedeki yetkililerin Musul’daki kardeşlerimizin davetlerine kulaklarımızı tıkayamayız.” Demek suretiyle Türkiye’nin askeri müdahale konusundaki kararlılığını açıkça ortaya koymuştur⁴⁰.

Sonuç

Sonuç olarak şu iki tesbiti yapmak gerekir: Birincisi, Irak ve Suriye’nin mevcut siyasi yapısı, Sykes-Picot düzeninin bir sonucudur. Çünkü bu düzen, İngiltere ve Fransa’nın bölgesel çıkarlarına göre kurulmuş olup ulus-devlet temellidir. Daha da ilgi çekici olanı, aynı etnik kökene sahip milyonlarca insanın birçok siyasi yapılara bölünmesidir. Unutulmamalıdır ki, 1920’lerden bu yana ulus devlet süreçlerinden geçmekte olan bu coğrafyanın insanların en büyük aidiyetinin bugün bile aile ve aşiret aidiyeti olduğu gerçeğidir.

Türkiye I. Dünya Savaşı’nın sonundan itibaren kendisine karşı yapılan paylaşım anlaşma ve antlaşmalarına karşı çıkmıştır. Bunu yaparken altı asırlık bir devlet geleneği içinde davranmış; muhtıralar düzenleyerek hem itiraz etmiş ve hem de kendisinin geleceğiyle ilgili önerilerini ortaya koymuştur. Bu emperyalist sürece Türkiye’nin cevapları, 23 Haziran 1919 muhtırası ile Misak-ı Milli beyannamesidir. Lozan antlaşması da büyük oranda bu metinlere dayandırılmıştır. Bu belgeler üzerinden oluşan ve bizim “devlet aklı hassasiyeti” dediğimiz duyarlılık, Cumhuriyet yönetimlerince de gözetilmiş; hâlihazırdaki Irak ve Suriye politikalarına bakıldığında, bugünkü Türkiye’nin idarecilerinin de aynı duyarlılığı gözettikleri anlaşılmaktadır. Tabiatıyla bu husus, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e tarihî sürekliliği göstermesi bakımından da önemlidir. Sürekliliği ortaya koyan bir başka husus da, 1919-1923 döneminde Türkiye’nin ilgilenmek/uğraşmak zorunda kaldığı bölgelerin bugün de aynı coğrafi alanlar olmasıdır ki, bu da oldukça anlamlıdır.

İkinci olarak bu düzen, ayrıştırıcı ve yokedici niteliğinden dolayı bölge gerçeklerine uymamaktadır. Artık, bu coğrafyaya barış ve huzur yerine daima siyasi karmaşa ve ölüm getiren Sykes-Picot düzeni, Ahmet Davutoğlu’nun ifadesiyle “yüzyıllık parantez” kapanmalıdır. Aksi halde, “gecikmiş milliyetçilik”leri bahane ederek “bağımsız devlet” talebinde bulunmak, yeni “Sykes-Picot düzeni”ne davet çıkarmak anlamına gelir ki, Ortadoğu bölgesinin en azından bir yüz yıl daha kanlı parçalanma ve dağılma süreci yaşaması

⁴⁰ *Star gazetesi*, 13 Kasım 2016.

demektir. Onun yerine, bölge gerçeklerini gözardı etmeden insanlığın mevcut birikiminden de istifadeyle İslam medeniyetinin temel değerlerini esas alan birleştirici ve bütünleştirici ama dayatmacı olmayan yeni bir siyaset anlayışı geliştirilmelidir. Muhakkak ki, bu anlayış ahlak ve adalet temelli olmalıdır. Türkiye, bugünkü gelişmişlik düzeyi, tarihî tecrübesi ve güçlü devlet geleneğiyle bu misyonu üstlenebilecek yegâne devlettir.

SYKES-PİCOT ANLAŞMASI'NDAN SONRA ERMENİ TEŞKİLATLARININ FAALİYETLERİNE ANTANT ÜLKELERİ VE OSMANLININ YAKLAŞIMI (MAYIS, 1916 - ŞUBAT, 1917)

Prof. Dr. Musa Qasımlı*

Türkiye'nin bölüştürülmesine dair antlaşma

Rusya, İngiltere ve Fransa 16 Mayıs 1916'da Osmanlı Devleti'nin Asya yakasının bölüştürülmesi ve Arabistan'da bağımsız Arap devletlerinin kurulmasına dair Sykes-Picot Anlaşması'nı imzaladılar. Anlaşmaya göre Rusya Erzurum'u, Trapezund'u, Van ve Bitlis vilayetlerini, Kürdistan'ın güney kısmını, Muş, Siirt, Yon Ömer, Amadz, Fars sınır hattına kadar toprakları işgal etmeliydi. Rusya'nın Karadeniz'de sınırları Trapezund'dan batıya taraf belirlenmişti. Fransa Suriye'yi, Adana vilayetini, gelecek Rus sınırına kadar olan toprakları, İngiltere ise Mezopotamya'nın güney kısmını Bağdat ile birlikte vb. toprakları işgal etmeliydi. İngiliz ve Fransız toprakları arasındaki yerlerde Arap Devletleri Konfederasyonu kurulmalıydı. Strateji bakımından önemli bir nokta olan bu topraklarda zengin petrol bulunuyordu. Antlaşmaya göre İtalya'ya da toprak verilmesi öngörülmüştü¹. Böylece büyük devletler Osmanlı Devleti'ni bölüştürme konusunda anlaşmaya vardılar. Ancak bu gelişmeler, asla antlaşmanın gerçekleşmesi anlamına gelmemekteydi. Antant devletleri bununla da yetinmeyerek Ermenilere özerklik sağlanması meselesini gündeme getirdiler.

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Kafkas Araştırmaları Enstitüsü Müdürü, Milletvekili.

¹ Текст соглашения. – Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA), f. 28, siy. 1, iş 68, v. 73.

Çar hükümeti, Ermenilere özerklik sağlamak istemiyor. Ermeni halkını felaketin eşiğine kadar kim getirmiştir?

Antanta devletleri arasında Ermenilere özerklik verilmesi meselesi bir daha müzakere olunmaya başladı. İngiliz ve Fransız hükümetleri Haziran 1916 tarihinde “Ermeni meselesi” ile ilgili olarak Rus hükümetine müracaatta bulundu. Müracaatta Türkiye’nin doğu vilayetlerine özerklik sağlanması teklif ediliyordu

Lakin Çar hükümeti bu meselede son derece hassas bir tutuma sahipti. Rusya, Avrupa devletlerinin katılımıyla Ermenilere özerklik hakkı tanımak istemiyordu. Hükümet bu özerk birimin Rusya’ya tabi olmayacağından, kendisine düşman olabileceğinden rahatsızdı. Rusya, böylesine bir özerkliğin kendi himayesinde ve kontrolü altında olmasını istiyordu. Rusya Dışişleri Bakanlığı bir mektup göndererek anılan mesele ile ilgili Kafkasya yönetiminin görüşlerini açıklamasını istedi. Meseleyi görüşmek üzere Tiflis’te bir toplantı yapıldı. Toplantıya katılanlar arasında General Yanuşkeviç, General Yudenic, Tümğ, Volski ve diğerleri vardı. Geniş ve derin bir müzakere yapıldı. Toplantıda şöyle bir fikir ifade edildi:

“Müttefiklerin yolunda çok sayıda kayıp vermelerine rağmen Ermeniler, özerklik hakkı almaya layık değillerdir. Dolayısıyla onların devrimci komiteleri haricinde başka teşkilatları bulunmamaktadır. Onlar da Ermeni halkının iradesi ve rolünü ifade ediyorlar. Bu teşkilatlar, Rusya’ya karşı düşmanca tutuma sahipler. Onlara özerklik hakkı tanınacağı takdirde Rusya’ya karşı düşmanca yaklaşım sergileyeceklerdir”².

Ermeni devrimci komiteleri, terör teşkilatları iken, onların liderleri de teröristlerdi. Çar hükümeti, terör teşkilatları hakkında çok şeyler biliyordu. Bu yüzden de Ermenilere özerklik verilmesi meselesi reddedildi. Toplantıda alınan karar Petrograd’a gönderildi.

Rus hükümeti kararda bir dizi düzeltmeler yaparak İngiltere ve Fransa hükümetlerine gönderdi. Paris’ten cevap alındıktan sonra Fransa Başbakanı Aristid Brian, Pogos Nübar Paşa’yı huzuruna davet ederek “*ne yazık ki, Ermenilerin yalnızca devrimci komiteleri vardır, örneğin, Taşnaksutyun üyeleri yurtdışında Ermeni halkının yararına propaganda yapıyor*”, diye söyledi.

Pogos Nübar Paşa, Aristid Brian’ın Ermeniler hakkındaki fikrinin değişmesine çalışarak diğer teşkilatların olduğunu söylese de Başbakan, fikrinden vazgeçmedi. A.Brian terör, devrimci komiteler ve teröristler hakkında hiçbir

² Начальник Тифлисского ГЖУ – в особый отдел ДП МВД. 27.01.1917. № 144. Секретно. – Gürcüstan Mərkəzi Tarix Arxivi (GMTA), f. 153, siy.1, iş 2860, v. 93 apx.

şey duymak istemiyordu. Böylece Ermenilerin özerklik istekleri Petrograd’ın ardından Paris’de de fiyaskoya uğradı.

Bu dönemde Fransa’da bulunan Dok. H.Zavriyev de Fransız diplomasisini gelecek barış konferansında “Ermeni meselesini” halletmeye yöneltmeye çalışıyordu. Ancak Fransa hükümeti ihtiyatlı davrandı.

Böyle bir ortamda Taşnaksutyun “Ermeni meselesi”nin elverişli bir şekilde çözümlenmesi için Avrupa ülkelerinde propaganda yapmayı organize etmeye ilişkin karar aldı. Ermeni içtimai teşkilatları bu sürece dâhil edildi.

Pogos Nübar Paşa katolikosa bir mektup yazarak Taşnak H. Zavriyev’i geri çağırmaı, danışman olarak Osmanlı Devleti’nin eski Dışişleri Bakanı Gabriel Nuradugyan’ı ve İran’ın Berlin eski Büyükelçisi Ovanes Masehyan’ı göndermeyi ondan rica etti. Katolikos onun bu ricasını yerine getirdi. H.Zavriyev bu işten uzaklaştırılarak, onun yerine Mikael Varandıyan Paris’e gönderildi. Bu da sebepsiz değildi. M.Varandıyan’ın Avrupa sosyalistleri arasında çok sayıda tanıdıkları vardı. Onun “İtiraz” adlı bir kitabı basılmıştı. Avrupa’da kamuoyunu değiştirmek için komite üyesi askerler dışında Ermeni sosyalistlerinin de olduğunu yazıyordu. M.Varandıyan birkaç yıl İsveç’de oturarak, “Ermeni meselesi”ne ilginin artması için büyük çaba sarf etti.

Pogos Nübar Paşa katolikosa ve Ambarçum Arakelyan’a mektup yazarak, Ermenilerin komiteci askerleri dışında devrimci özelliğe haiz olmayan diğer teşkilatlar kurulmasını talep etti. A. Arakelyan bu konuyla yakından ilgilenecek, bir toplantı yaptı. Toplantıda İvan Diaryan, Korganov, İvan Ter-Grigoryan, şair Aleksandr Şirvanzade, Aşot Atanasyan, Ovanes ve Stepan Malhasyan kardeşler, heykeltıraş Mikaelyan, arşimandrit Benin ve diğerleri hazır bulundu. Toplantıda açış konuşması yapan Arakelyan, yüz yıllarca devam eden bir süreçten sonra Ermeni halkının XX. yy.’da yok olma ve milli özgünlüğünü kaybetme tehlikesiyle baş başa kaldığını, onun devrimci değil, demokratik ve evrimci özelliğe sahip olduğunu belirterek:

“Ermeni halkının büyük çoğunluğunun böyle bir karakteri var, ancak bununla beraber belli sistemden, istikametten ve politikadan mahrum kalmıştır. Bu yüzden de meydana aşırı devrimci unsurlara taviz vermiştir, onlar ise maceracı ve kısıtlı parti faaliyetleri ile halkı ölüme sürüklüyorlardı.”³, dedi.

Ermenilerin düştüğü durumdan dolayı teşkilatları suçlayan A. Arakelyan çoğunluğun sağlanması için zamanın yettiğini belirtti. Ona göre, geç kalmak Ermeni milletini maksatlı şekilde ölümün pençesine yakalatmak anlamına gelebilirdi.

³ A. g.b.

Toplantıda terörle ilişkisi olmayan Ermeni Milli Halk Partisi kurmak konusunda anlaşmaya varıldı. Alınan kararda teşkilatın amacının Ermeni halkının ulusal gelişmesine ve refah halinin iyileştirilmesine yardım etmek olduğu belirtilmiştir. Partinin ilgili komisyonları kuruldu, Ermeniler terörle ilişkilerinin olmadığını, yalnızca sivil yolla ulusal amaçlar için çalıştığına dair sahte tebliğatı genişletmeye başladılar.

Propaganda Avrupa’da daha aktif bir şekilde yürütülüyordu. Pogos Nübar Paşa 1916 yılı yazında Paris’te İngiliz toplum adamı Ceyms Brays ile görüştü. Onlar “Ermeni meselesinin” İngiliz diplomatik çevrelerinde durumunu müzakere ettiler. Ceyms Brays, Ermenistan’a özerklik verilmesini anlayışla karşıladığını, ancak bunun gerçekleşmesine Rusya’nın engel olduğunu, Fransa’nın ise özerklik verilmesi meselesinde tutumunun henüz belirgin olmadığını, dolayısıyla Ermenilerin iddia ettikleri toprakların bir kısmında Fransa’nın menfaatlerinin olduğunu, İngiltere’nin büyük devletlerin himayesi altında Ermenilere özerklik verilmesini istediğini dile getirdi⁴. Rusya ise sadece kendi himayesinde Ermenilere özerklik verilmesinden, büyük devletlerin bu sürece katılmamasından yana idi.

Böylece, yüzyıllar boyunca Türk hâkimiyeti altında huzur içinde yaşayan, ancak bir zorlukla karşılaşınca Osmanlı Devleti’ni sırtından vuran Ermeni unsuru, ülkeyi parçalamak ve özerklik almak için faaliyetlerini yeniden genişletti. Ancak bu meselenin çözümlenmesi için büyük devletler arasında ortak bir görüş yoktu ve Ermeniler, yeterince güçlü değillerdi. Türk halkı ise asılsız Ermeni iddialarına karşı kesin bir tutum sergiliyordu.

Türk hükümetinin Kitapçığı

Taşnakların faaliyetine karşı Türk hükümetinin 1916 yılında İstanbul’da “Ermeni devrimci harekâtı ve hükümetin aldığı tedbirler hakkında” başlıklı kitapçığı yayınlandı. Kitapçıkta Ermenilerin Osmanlı Devleti’nde bulundukları ayrıcalıklı durum, imparatorluğu parçalayarak harabeleri üzerinde bağımsız Ermenistan kurma istekleri, imparatorluk makamlarında yüksek görevlerde çalışmaları, Van’da ve diğer yerlerde sivil Türk ve diğer Müslüman ahaliye işkence yapmaları ve diğer konulara yer verilerek Türkiye’deki Ermenilerin hem Anayasaya kadar, hem de Anayasadan sonra ayrıcalıklı bir statüde bulundukları belirtilerek açık şekilde:

⁴ Начальник особого отдела канцелярии наместника на Кавказе – начальнику Тифлисского ГЖУ. 03.07.1916. Секретно. – ГМТА, ф. 153, сй. 1, іш 2860, в. 57.

“Ermeniler daima imparatorluk hükümetinden ilgi görmüşler. Hükümet onlara iyi bir yaklaşım sergilemiştir, bu yüzden de onların büyük çoğunluğu ülkede önemli görevlerde çalışmaktadır” diye yazılıyordu.

Ayrıca, Ermenilerin ekonomik durumu iyiydi. Onlara hiçbir ülkede ve hiçbir halk için sağlanmayan imtiyazlar sağlanmış ve taviz verilmiştir. Kitapçıkta daha sonra şunlar vurgulanıyordu:

“Buna rağmen, Osmanlı tebaası olan Ermeniler bu iyiliği değerlendiremedi, tam tersine (aşağıda belirtilen olguların bunu ispatladığı gibi), Türkiye’nin iç ve dış sorunlarından yararlandılar”.

Ardından Ermeni unsurunun Osmanlı hâkimiyeti altında elverişli bir duruma sahip olduklarına dair deliller gösterilerek Cihan Savaşı başladığında Ermeni unsurunun imparatorluk harabeleri üzerinde “bağımsız Ermenistan” kurmaya çalıştığı, hayırsever Türklere, kötü davranışlarla karşılık verdikleri yazılmıştı.

Kitapçığa cevaben Bükreş’ten N. Nikolayev adlı birisinin “Baku” gazetesinde “Türklerin Ermeniler hakkında “gerçekleri” ve “olguların gerçeği” adlı basit bir makalesi yayınlandı. Makalenin adından farklı olarak Türk hükümetinin yayınlattığı kitapçıkta yazılanlar delillerle değil, genel ifadelerle, sahtekârlıkla inkâr ediliyordu. Yazar, “Ermenilerin öldürülmesi”ni iki dönem içinde ele alıyordu. Birinci dönem savaşın başlamasından 1915 yılı Ocak ayının ikinci yarısına dek olan dönem. Güya bu dönemde Ermenileri Kürtler, Polisler, Hamidiye “dövmüş ve soymuştu”. İkinci dönem ise Türk Ordusunun ilk yenilgisinden 1916 yılına dek devam etmişti. Güya bu dönemde “Ermenilerin öldürülmesi” Halil Bey ve Van valisi Cevdet Beyin kumandanlığında gerçekleşmişti. Yazara göre, 1915 yılı Temmuz ayı sonlarına dek öldürülen, kaybolan, İslam dinini mecburen kabul eden Ermenilerin sayısı sahtekârlıkla aşağıdaki şekilde gösteriliyordu; Nikomidyâ’da 65 bin, Armat’ta 5 bin, Bursa’da 25 bin, Naderma’da 15 bin, Kayseri’de 40 bin, Sivas’da 81 bin, Tokat’ta 23 bin, Almas’da 25 bin, Şaban Karahisar’da 25 bin 200, Samsun’da 20 bin, Trapezund’da 32 bin 700, Erzurum’da 72 bin, Erzincan’da 25 bin, Bayburt’ta 17 bin, Pasin’de 10 bin 500, Tercan’da 15 bin, Gemak’da 10 bin, Kegi’de 24 bin, Harput’ta 45 bin, Siirt’te 25 bin, Diyarbekir’de 55 bin 100, Egin’de 10 bin 200, Arbaker’de 19 bin 500, Çemişkadzak’da 9 bin, Heleb’te 15 bin 800, Sis Hocin’de 30 bin 300, Zeytun Furnus’ta 28 bin, Divrik’te 11 bin 300, Bitlis Muş’ta 51 bin 500 kişi, toplam 835 bin 600 kişi⁵.

⁵ Николаев Н. “Правда” турок об армянах и правда фактов. – Газ. “Баку”, 09.07.1916. № 150; 17.07. 1916. № 156; 16.08. 1916. № 179; 21.08.1916. № 184; 28.08.1916. № 190.

Şu husus çok ilginçti: N.Nikolayev bu rakamları sunuyor, ancak kaynak göstermiyor, öldürülen Türk ve Müslümanlar hakkında tek kelime bile yazmıyordu. Böylece açık şekilde taraf tutuyor, gerçek tarihi sahteleştiriyordu.

Taşnaklar Çıkış Yolu Arayışında

Taşnaksutyun’un talimatına uygun olarak Avrupa ülkelerinde propaganda faaliyeti genişletilmişti. Taşnakların İsviçre’deki komitesi aşağıdaki meseleleri müzakere etmek için 1916 yılı Eylül ayında Bazeli’de konferans yaparak aşağıdaki gündemi görüştü: 1. Kafkasya ve Mezopotamya’daki Ermenilere maddi yardım yapma. 2. Ermenistan’ın muhtemel yeniden kurulma şekli. 3. “Ermeni meselesi”nin yararına propaganda yapma.

Konferansa “Droşak” gazetesi temsilcisi, Eçmiyazin arşimandriti, Zürih’de yaşayan Abel Abramyan, Zürih Üniversitesi Profesörü Abelyan, İsviçre’deki Ermenilerin temsilcisi Agatan bey, Kahire’den Pogos Nübar Paşa’nın yakın meslektaşı, Berlin’den papaz Lepçius ve Emil Dumerg davet edilmişlerdi.

Konferansta “Ermeni meselesi”nin geniş propagandasını yapmak için çeşitli devletlere müracaat yapılması ve makalelerin yazılmasına dair karar alındı. Ancak Ermenilerin hepsi taşnaklar gibi düşünmüyordu. Taşnaklar bu faaliyetlerini sürdürürken sıradan Ermeniler düştükleri durumdan dolayı onları suçluyordu.

Sıradan Ermeniler, Düştükleri Ağır Durumdan Dolayı Komiteleri Sulandırıyorlar

Kafkasya Vekâleti Özel Şubesi Müdürü, Kafkasya ordusu kurmay başkanı, bir örneğini ise Tiflis vilayeti jandarma idaresi reisine gönderdiği 4 Kasım 1916 tarih ve 6250 sayılı son derece gizli mektupta Ermenilerin düştükleri durum, bu duruma sebep olanlar hakkında şöyle yazıyordu:

“Yaklaşık bir yıl kadar Bitlis-Van ilinde bulunduğumda görevim gereği ahalinin tüm sınıfları, hem Ermeni, hem de Müslümanlar ile hep geniş ilişkiler kurdum. Onlar bana Ermeniler, onların faaliyetleri ve planları hakkında çok sayıda bilgi aktarıyorlar. Ermenilerden, özellikle köy halkından daha çok haberler alıyorum. Onların çoğu Ermeni komitelerinin faaliyetine rağbet göstermeyerek bu komitelerin Ermenilere her türlü talihsizlikler getirdiğini ve Ermeni halkını tamamen ölüme sürüklediklerini iddia ediyorlardı. Köy halkının çoğu zaman komitelerin gizli faaliyetleriyle bir ilgisi olmuyordu ve yalnızca çalışmaları için rahat bırakılmalarını istiyorlardı. Ancak onlar seslerini çıkaramıyor, çünkü komiteler ahaliyi terör tehdidi altında tutuyordu. Tabi olmayanlara

gaddarca davranıyorlar. Ermeniler bana defalarca Taşnaksutyun’un bölgede gizli şekilde aktif faaliyet yürüttüklerini, başlıca olarak gençleri komite üyeliğine yazılmaya zorladıklarını, onları “büyük işe” hazır olmaya çağırdıklarını bildirmişlerdir. Ermenilerin dikkat çekmemek için şehir dışında hafta sonu dinlenme adı altında yapılan istişareleri hakkında defalarca bilgi vermişlerdir”⁶.

V. Vasakuni imzası kullanan bir yazar “Ardzagank Parizi” (Paris’in Sesi) dergisinin 25 Ekim 1916 tarih ve 14 sayılı nüshasında Ermenilerin savaş sırasındaki davranışlarını şu şekilde eleştirmişti:

“Biz kendimizi politikacı olarak tanıtamadık. Biz tutumumuzu belirleyemedik. Savaşa katıldık. Ancak “ne amaçla katıldık?” diye hiç sormadık kendi kendimize. Biz, savaşa katılırken tarihi, uluslararası sosyo-ekonomik ilişkileri ve bunların sonuçlarını unuttuk. Biz, savaşa katılırken kendi kendimizi kandırdık. Bizim gönüllerin liderleri “Rus ordusuna yardım yapacakları takdirde Kafkasya kumandanlığının Ermenistan’a özerklik sağlayacağına” inandırdılar. Aynı beyler, genç Türkiye’nin de bizlere özerklik sağlayacağını vaat ettiler. Ancak Ermeniler, Ruslara inanarak onların tarafını tuttular. Bu yanlış bir adımdı. Rus hükümeti, Ermenilere özerklik vaat etmemişti. Genç Türkler de Ermenilere özerklik vaat etmemişlerdi. Gönüllüler harekâtının bir kısmı Ruslarla, bir kısmı ise Türklerle görüşmeler yapıyordu. Petrograd’da Ermenilerin düzenlediği kongrede Grigor Çalhuşyan, Rus hükümetinin Ermenilere özerklik vermesiyle ilgili söylentilerin piskopos Mesrop’un, Samson Arutunov’un ve Aleksandr Hatisov’un uydurmalarından başka bir şey olmadığını vurgulamıştır”⁷.

Görüldüğü gibi yazar, haklı olarak büyük devletlerin elinde alet olan Ermeni teşkilatlarının uluslararası ortamı anlayamadıklarını ve kendi halkını felakete sürüklediklerini yazıyordu. Bu trajedinin suçluları Ermeni teşkilatları ile onlardan yararlanan devletlerdi.

Osmanlı Devleti’ni Parçalama ve Asya Ülkesine Çevirme Girişimleri

1916 yılından itibaren Avrupa ülkelerinde Rusya ile Almanya arasında ayrılıkçı nitelikte görüşmeler yapıldığına dair söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Dedikodular hem müttefikler arasındaki ilişkileri, hem de kamuoyunu olumsuz etkiliyor, tereddütlere yol açıyordu. Bu yüzden de Rusya’nın Paris

⁶ Начальник особого отдела канцелярии наместника на Кавказе – начальнику Тифлисского ГЖУ. 04.11.1916. № 6250. Совершенно секретно. – GMTA, f. 153, siy. 1, iş 2860, v. 81-83.

⁷ Начальник Тифлисского ГЖУ - начальнику особого отдела канцелярии наместника на Кавказе, в ДП МВД. 15.01.1917. Секретно. № 140. № 142. – GMTA, f. 153, siy. 1, iş 2860, v. 87-88.

Büyükelçisi A.P İzvolski 22 Kasım ve 5 Aralık 1916 tarihlerinde Rusya Dışişleri Bakanlığına çektiği gizli telgrafta Rusya ile Almanya arasında ayrılıkçı barış görüşmeleri yapıldığına dair dedikodulara son vermek için İstanbul’a ve Boğazlara Rusya’nın kesin iddialı olduğunun onaylanmasının gerektiğini⁸ yazmıştı.

Bunun ardından müttefikler, ABD Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson’a 13 Ocak 1917 tarihinde bir mektup göndererek onların amacının “zalim Türkiye hükümrânlığı altında bulunan halklara özgürlük vermek, sonra ise Batı kültürüne yabancı olan Osmanlı İmparatorluğu’nu Avrupa’dan sıkıştırıp çıkarmak olduğunu yazmışlardı”⁹. Bunlar, Osmanlı Devleti’nin parçalanması ve onu Asya devletine çevirme girişimleriydi.

ABD ve Avrupa Devletlerinde Propaganda Faaliyeti

Ermeniler de ABD’de geniş propaganda yapıyorlardı. Aslında bu konuda çok başarılı sayılabilirlerdi. ABD’de 120 bin Ermeni yaşıyor, Ermeni Milli Komitesi faaliyet gösteriyordu. Taşnak ve Hınçakçıların komiteleri daha 1900 yılından bu ülkede yoğun propaganda yapıyordu. Ermeniler, savaş çıkacağı takdirde İngiltere, Rusya ve İtalya’nın kendilerine yeterince dikkat edemeyeceklerini iyi biliyorlardı. Onların sahte propagandası sayesinde Amerikan kamuoyu Ermenilerin yaşamı hakkında yanlış bilgi ediniyordu. Ayrıca ABD’nin Osmanlı Devleti’nde çalışan konsolos ve misyonerleri de Ermeni propagandasında önemli rol oynuyorlardı. Misyonerlerden Erivan’da çalışan Yaro ve Raynolds özellikle aktifti. Komitelerin ABD’deki faaliyet şekli konferanslarda tebliğ sunmaktı. Ayrıca onların savaş grupları da vardı. Komiteler çeşitli oyunlar organize ederek Amerikan toplumunun Ermenilerle yakından ilgilenmesini sağlıyorlardı. Savaş başladığında komiteler gönüllü bağış toplamaya başlamışlardı. Bu ise sıradan Amerikalıların dikkatinden kaçmamıştı. Onların Ermenilere sempatisi büyürken hatta ABD eski Cumhurbaşkanı Theodore Roosevelt ve İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau Ermeni halkının “Türk zulmünden kurtarılmasını”nın propagandasını yapıyordu. Bunun sonucunda Amerikan hükümeti Genç Türkler Hükümetine Ermeni katliamlarını durdurmaya ilişkin memorandum vermişti. Ancak bu talepler önemsenmeyince ABD hükümeti Mezopotamya’ya göç ettirilen Ermenilerin geri gelmesine yardım edeceğini vaat etti. Bunun için toplanan paralar Yaro ve Raynolds aracılı-

⁸ Секретная телеграмма посла в Париже. 22.11.05.12.1916. № 368. – ГАРФ, ф. 601, оп.1, д. 549 (6), л.410.

⁹ Текст соглашения. – ARDA, f. 28, siy. 1, iş 68, v. 73.

ğıyla Kafkasya’ya gönderilmişti. Paranın geriye kalan kısmını ABD ile ilişkilerinin gergin olması yüzünden Osmanlıya göndermek mümkün olmamıştı. Bu yüzden de ABD, Ermenilere İsviçre Komiteleri aracılığıyla yardım yapmaya başlamıştı. Ermeni Milli Komitesi dışında ABD’de Ermenistan için Amerika Komitesi de kurulmuştu. Komite Başkanı Klivlend kongresi üyesi Dadc, üyeleri eski İstanbul Büyükelçisi H.Morgenthau, Prof. Dr. Gart, Stiffon ve Çaylız idiler. Komitenin “Nyu Armenia” adlı basın organı faaliyet gösteriyordu. Bu organın çağrıları sonucunda 1916 yılı Ekim ayında yaklaşık 10.000.000 Ruble para toplanmıştı.

İtalya’da da propaganda yapılıyordu. Burada Ermenilerden yana propagandayı Grand Nazaryan, Dr. Bazarcyan ve diğer Türkiye tebaası Ermeniler yapıyorlardı. Onlar, Ermenistan için İtalya Komitesi kurmuşlardı. Komite, 1917 yılı başlarında ağır durumda olan Ermenilere yardım etmek için İtalyan halkına müracaat ettiler. Bu müracaatı Turin’de çalışan Dr. Bazarcyan yayınlattığı “Armenia” adlı dergide de yayınladı. Roma’da İtalya-Ermenistan Komitesi kurulmuştu. Komite Başkanı İtalya eski Başbakanı L.Luççati, üyeleri ise İtalya parlamentosu üyeleri Barçilla, Galli, Bissolati ve Bonomi idi. İtalya’da “Ermeni meselesi” ile en aktif şekilde ilgilenen kişi L.Bissolati idi. O, savaş meydanında yaralanıp, terhis olunduktan sonra bakanlık görevine atanmıştı. “Ermeni meselesi”ne kendini o kadar kaptırmıştı ki, Grand Nazaryan’a gönderdiği mektupta şunları yazmıştı: “Hiç bir mesele, hiç bir halkın meselesi bizim için “Ermeni meselesi” kadar kutsal değildir. Dolayısıyla hiç bir halk Ermeniler kadar zarar görmemiştir”.

L.Bissolati’den sonra “Ermeni meselesi”ni en ciddi şekilde savunan L.Luççati idi. O, Ermeni temsilcilere “İtalya, merkantil dünyada yeri bulunmayan tek idealist ülkedir, şundan tam emin ola bilirsiniz ki, İtalya sizin fanatik savunmacınız olacaktır. Bana gelince ise tüm bunları 20 yıl önce çok sevdiğim dostum Gladston’dan öğrendim¹⁰, demiştir.

Ermeniler, Büyük Britanya’da da propaganda yapıyorlardı. 1917 yılı başlarında Lord Brayz tüm Ermenilerin katolikosunu makamında kabul etti. Katolikos, görüşme sırasında “Ermeni meselesi”nin çözümüne yardım etmesini rica etti. Lord Brayz savaş sonunda imzalanacak barış antlaşmasının şartlarına anılan meseleyi de dâhil etmeye çalışacaklarını bildirdi¹¹.

¹⁰ Начальник Тифлисского ГЖУ – в особый отдел канцелярии наместника на Кавказе. 27.01.1917. № 158. Совершенно секретно. – ГМТА, ф. 153, с. 1, іш 2860, в. 91-92.

¹¹ Начальник Тифлисского ГЖУ – в особый отдел канцелярии наместника на Кавказе. 27.01.1917. № 162. Секретно. – ГМТА, ф. 153, с. 1, іш 2860, в. 93.

Bu dönemde yalnızca sıradan Ermeniler değil, Çar hükümet organları da mevcut durumdan dolayı Taşnaksutyun’u suçlu sayıyordu. Tiflis Vilayeti Jandarma İdaresi Şefi Albay Pastryulin 28 Ocak 1917 tarihinde Kafkasya Vekâleti Kançılaryası Özel Şubesi Reisine yazdığı 188 sayılı gizli mektupta şu hususların altını çiziyordu:

“Türkiye Ermenistanı’ndan uzakta olan ve Ermenilerin yaşamı, gelişim düzeyi, milli bilinci hakkında bilgisiz olan Taşnaksutyun yönetimi 30 yıl boyunca çalışma odalarına kapanarak topyekûn bir halkın kaderini halletti ve onları kaderlerine terk etti. Kendilerini Ermeni halkının kaderinden sorumlu sayan Taşnaklar, onu dünya savaşına kadar götürdüler. Onlar savaş sonucunda Ermenilerin özgür olacağını propaganda ediyorlardı. Ancak Taşnaklar Ermenilere sağlamaz yaralar açarak Ermenileri bir kavim olarak yeryüzünden silinme noktasına kadar götürdüler. Bu durum tüm Ermenileri Taşnaksutyun’un aleyhine yöneltti. Halk onları yalancı ve sahtekâr adlandırdı. Taşnaklar ise tüm bunları Türklerin yaptığını iddia ediyorlardı. Taşnaksutyun’un faaliyeti Rusların işine yaradı. Ermeniler öldürüldü, yerinde Ermenilerin yaşamadığı bir Ermenistan kaldı. Bu hem Rusya, hem de Türkiye Ermenilerini olumsuz yönde etkiledi. Taşnaksutyun ise gönüllü birliklerin Türklerin kızarak Ermenileri katletmeleri için Ruslar tarafından oluşturulduğunu iddia ediyordu”¹².

Benzer fikirleri Taşnakların yurtdışındaki dostları da dile getiriyordu. Onlar Harold Bekston ve Anatol Frans idi. Artık yukarıda da belirtildiği gibi Kafkasya’da bulunan H.Bekston, Rusların Ermeni politikasını şu sözlerle ifade etmişti:

“Ruslar bizimle ve Fransızlarla temas kurmasaydılar, Ermenileri kendi elleriyle ‘Ermeni meselesi’nden yıklarını kurtarmak için doğardı”¹³.

Anatol Frans ise şöyle diyordu:

“Ermeniler Rusların koynuna öylesine atılıverdiler ki, sanki onları dün tanımışlardı. Acaba onlar 1905 yılında Ermeni-Tatar çatışmalarını ve bunun ardından Ermenilerin takip olunmalarını nasıl unutmuşlardı?”¹⁴.

Savaşın devam ettiği bir dönemde Erivan’da 1917 yılı Şubat ayında Ermenilerin toplantısı düzenlendi. Toplantıda, göçmenlere yapılan yardıma ilişkin rapor, göçmenlerin durumu ve bu durumu iyileştirmek, sığınaklar, imalat-hane açmak, işçi birlikleri oluşturma ve tarım işlerini organize etme, Erme-

¹² Начальник Тифлисского ГЖУ полковник Пастрюлин на имя начальника особого отдела наместника на Кавказе. 28.01.1917. № 188. Секретно. – ГМТА, ф. 15, с. 1, іш 2860, v. 98-99.

¹³ A. g. b.

¹⁴ A. g. b.

ni köylülerine tarım aletleri sağlama vb. meseleler müzakere edildi ve karar alındı¹⁵.

Bu zaman Çarlık Rusya askeri operasyonların güçlüğü ve Türk hükümetinin Boğazları kapatması yüzünden krize girmişti. Kıtık söz konusu idi. Halk, savaştan bıkmıştı. Yorulan ordu savaşıyordu. Ülke kaos ve anarşiye doğru sürüklenmekteydi. Rusya, devrimin tam eşikindeydi.

¹⁵ Съезд армян. – Газ. “Закавказская речь”, 19.02.1917. № 32; ГМТА, ф. 153, с. 1, л. 2860, в. 116.

20. YÜZYILDA İNGİLTERE'NİN KÜRT POLİTİKASI VE BİR NİRENGİ NOKTASI OLARAK MARK SYKES

Dr. Ali Şahin*

Sykes-Picot Anlaşması'nın mimarlarından olan Sir Mark Sykes, İngiliz Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı döneminde Ortadoğu politikasının oluşmasında en etkili aktörlerinden biri oldu ve bu dönemdeki raporları ve bizzat sahadan yazdıklarıyla dönemin İngiliz Hükümeti'nin siyasal yönelimini belirledi.

İngiltere, bu dönemde esas olarak Ortadoğu petrollerine gözünü dikmiş bir emperyalist ülke olarak, Araplar ve Türkler arasındaki siyasal çelişkileri derinleştiren ve bu çelişkileri kendi çıkarları için kullanan bir siyaseti benimsyecektir. Türkiye'nin Birinci Dünya Harbi'yle birlikte "doğal sınırları"na çekilmesi Arapların önce Trablusgarp'ta sonra Arabistan Yarımadası'nda savaş yoluyla Osmanlı Devleti'nden koparılması sonrasında, buradaki inisiyatif başta İngilizler olmak üzere bölgede etkin olan emperyalist devletlerin eline geçmiştir.

Bu kapsamdaki etkinlik Osmanlı sultanları tarafından da motive edilmişti. Öyle ki; Padişah II. Abdülhamit'in II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında emlakının Maliye Hazinesi'ne bağlanmasından sonra Musul Kerkük petrollerinin imtiyaz haklarının İngiliz sermaye gruplarına bağlanması girişimleri olmuştu. İngiliz D'arcy grubundan Edward Nichols imtiyaz haklarının Londra sermayedarlarından oluşan "Ottoman Petroleum Syndicate (Osmanlı Petrol Sendikası)"nı vekâleten talep ettiğini bildiren dilekçesini Babıali'ye sunmuştur.¹ Birinci Dünya Savaşı arifesinde Londra'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan antlaşma ile Türk petrol şirketi sermayesini 80.000 den 160. 000'e çıkarmıştır. D'arcy grubu yüzde 50, Deutsche Bank yüzde 25 ve Anglo-Sakson şirketi de yüzde 25 hisse alacaklardır.²

* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

¹ Arzu Terzi, *Bağdat- Musul'da Abdülhamit'in Mirası, Petrol ve Arazî*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, Ocak-2009, İstanbul, s.245.

² Dr. Kemal Melek, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu, (1890-1926)*, Üçdal Yayıncılık, İstanbul, 1983, s. 15.

Bu ortam içinde “Sykes-Picot” ve diğer gizli anlaşmaların Bolşevik Devrimi’yle birlikte ifşa olması, sonrasında Milli Mücadele ile birlikte İngilizlerin ve diğer İtilaf devletlerinin yenilgisi İngilizleri yeni politikalara yöneltecektir. Irak ve Suriye’yi görece denetimi altına alan İngilizler Lozan’da ihtilafa uğrayan Musul-Kerkük petrollerini denetim altına almak için bundan böyle Kürt meselesini gündemlerine alacaktır.

20. Yüzyılda Milliyetçiliğin Osmanlı Devleti’nin Dağılımasındaki Rolü ve İngiltere

1789 Fransız Devrimi’yle birlikte Avrupa’da ulus devlet olgusu tarih sahnesinde yeni bir belirleyen olarak ortaya çıkmıştır. Bu olgu, hem devletlerin iktisadi hem de siyasi yöneliminde elzem bir faktör olarak kendisini göstermiştir. Ulus devletlerin tarih sahnesinde yerini almasıyla birlikte, ulusal birliğini diğerlerine göre daha önce tamamlamış olanlar avantajlı bir konuma geçmiş, sömürgeler yoluyla elde ettikleri sermaye birikimini daha üst bir siyasal birikime dönüştürme mücadelesine girişmişlerdir. Emperyalizm olgusu, 20. yüzyılda siyasal düzenleri ve gelişmeleri etkileyen en önemli faktör konumuna yükselirken, bu yeni durum 20. yüzyıl başlarında keskin bir mücadelenin başlamasına neden olacak ve bir dünya savaşını kaçınılmaz hale getirecektir.³

İngiltere ve Fransa’nın 19. yüzyıl öncesinde Akdeniz ve Ortadoğu’da faaliyet gösterme gayretinde olan diğer sömürgeci ülkeler olan Portekiz ve İspanya’ya karşı üstünlük kurmasında Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri belirleyici önemdedir. İngiltere ve Fransa ile yapılan ticaret antlaşmaları ve Fransızlara verilen kapitülasyonlar Portekiz ve İspanya’yı bu bölgede etkisizleştirmiş, özellikle İngiltere’nin etkisini arttırmıştır. 19. yüzyılda ise hem Avrupa’da hem de Ortadoğu’da esas mücadele İngiltere ile Fransa arasında olacaktır. Bu yüzyılın ikinci yarısından sonra buna belli ölçülerde Rusya eklemenecektir.

Napolyon’un 1798 yılında Mısır’a yaptığı sefer bu mücadelenin en şiddetlendiği dönemdir ve İngiltere’nin karşı saldırısıyla yanıtlanacaktır. İngiliz donanmasının Mısır ve Suriye sahillerini güvenceye alması sonucu 1801 yılında Fransız güçleri bölgeden çekilmişlerdir.⁴ Bu dönemden sonra İngiltere’nin temel stratejisi Mısır ve Ortadoğu’ya yerleşmek olmuş, böylelikle aynı zamanda Hindistan yolunun da güvence altına alınması amaçlanmıştır. 1841’de Mısır’da Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır’ın özel bir yönetime kavuşması

³ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2001, s. 29-30.

⁴ İhsan Kaymaz, *Mezopotamya’da Emperyalist Kapışma ve Yerleşme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s. 24.

İngiltere’nin bunu bir fırsata dönüştürmesine yararken, Süveyş Kanalı’nın açılması İngiltere açısından kritik önemde olacak, Mısır’daki karışıklık merkezin müdahalesine engel olacağından 1882’de Mısır fiilen işgal edilecektir.⁵ Bu işgal sonucunda İngiltere’nin Hidiv yönetimi üzerindeki etkisi artmış ve daha öncesinde Fransa ile Mısır üzerine yapmış oldukları ekonomik sömürü ortaklıkları lağvedilmiştir.⁶

Kürtçülüğün Osmanlı Devleti’nde Bir Sorun Haline Getirilme Süreci

Değerli tarihçimiz Enver Ziya Karal Osmanlılık idealinin sonlanması ve milliyetçiliğin bir sorun haline getirilmesini şöyle açıklamaktadır:

*“Birinci Meşrutiyeti takip eden istibdat devrinde, Osmanlılık ülküsünün terkedilmesi bir zaruretti. Çünkü Osmanlılık ancak meşrutiyet idaresi ile devam edebilirdi. İstibdat ise zaten bu idareye karşı bir tepki olarak meydana gelmişti. Osmanlılık ülküsünden faydalanılmak imkânı kalmamakla dinci bir ülküye, İslamcılığa gidildi. Hükümetin İslam topluluklarını hilafet etrafında toplamak istemesi, nazari olarak bu toplulukların milliyet ülküsü ile bir ilgilerinin bulunmadığı gibi bir düşünceye dayanıyordu. Gerçekte ise Türk olmayan Müslüman topluluklarının aydınlarında milliyet fikirleri çimlenmeye başlamıştı. Hükümetin bu topluluklara tanımaya başladığı imtiyazlar, milliyet şuurunu geliştirecek bir zemin de hazırlıyordu. Böylece Arap, Arnavut ve Kürtler’de siyasi bir şuur meydana gelmeye başladı. İstibdat devrinde, milliyet hareketleri ile ilgili yeni bir faktör de yabancı tahrikleridir. Bir bakıma göre, bu faktör de yeni değildir. ...İngiltere Balkanlar’da kendisine iş düşmediği için milliyet konusunu doğu Anadolu’da Ermeniler ve Mısır ile Arap Yarımadasında da Araplar arasında işlemeye başlamıştır. Bu suretle milliyet kaynaşmaları İmparatorluğun bütününe şamil bir hal almıştır.”*⁷

Osmanlı Devleti’nin siyasal nüfuzunu yitirdiği 19. yüzyılın sonlarında Kürt sorunu artık Batılılar için yeni bir sömürgeleştirme aracı olarak değerlendirilecektir. 19. yüzyılda Kürtler, bazı feodal ayaklanmalar çıkartsa dahi bunlar bu dönemde esaslı bir dış destekten yoksun olduğundan başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Padişah II. Abdülhamit devleti bir arada tutma “çare”leri içinde Kürtler için de özel politikalar üretmiş bunlar geçici çözümler olarak tarihteki yerini almıştır. Özellikle Kürt şeyhleri ve beylerinin çocukları için

⁵ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, 5. Basım, İstanbul, 2000, s.383.

⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 8. Cilt, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2011, s.98.

⁷ A.g.e., s. 569-570.

yapılan eğitim ayrıcalıkları, Hamidiye Alayları içinde Kürt gençlerine verilen askeri eğitimler bu politikanın önemli unsurları olacaktır.⁸

Ancak özellikle İngiltere’nin bu meseleyi gündemine alması II. Meşrutiyet Hürriyet Devrimi sonrasında Bedirhan Emin Ali, Şerif Paşa ve Seyid Abdülkadir’in kurucuları arasında olduğu, Kürt Teali ve Terakki Cemiyet’inin kurulmasıyla olacaktır. Bu dönem Kürt hareketi esas olarak ayrılıkçı bir yol izlediğini iddia ederken, Kürtler II. Meşrutiyetin özgürlük ortamında sosyal ve kültürel hakları için çaba göstereceklerini vurgulayacaklardır. Ancak ilerleyen süreçte İstanbul’da örgütlenen Kürt dernekleri Anadolu’da da faaliyete başlamış ve giderek etnik ayrılıkçılığa yönelen bir boyuta yönelmişlerdir.⁹

Emperyalist Devletlerin Savaş Öncesi ve Sonrasında Milliyetçi Hareketleri Destekleme Stratejileri

İngiliz devleti içinde savaşın yeni başladığı dönemde Ortadoğu’da siyasal çıkarlar için Arapların mı Kürtlerin mi daha uygun aktörler olduğu konusu tartışılmıştı. Kürt aşiretlerine ne kadar güvenilebileceği Araplar gibi onların da Osmanlı devleti içinde esaslı bir ayrılıkçı unsur haline getirilip getirilemeyeceği konusu bu dönem boyunca gündeme alınacaktır. Gerek Birinci Dünya Savaşı öncesi gerekse savaş sonrası İngilizlerin temel siyaseti Osmanlı Devleti içindeki milliyetçi unsurları gözlemlemek, bunların karşısında rakip olabilecek unsurları devleti parçalamak için desteklemek ve ekonomik çıkarları için faaliyetlerde bulunmak olarak özetlenebilir. İngiltere’nin bu dönemdeki faaliyetinin esas yoğunlaşma alanı Araplar üzerinden olacaktır. Bu yoğunlaşma ise iki ana strateji üzerinden ilerlemiştir: Birincisi Arapları Osmanlı Devleti’nden koparmak, ikincisi ise kopan unsurların birliğini engelleyerek yapay devletçikler oluşturup, onların esaslı ulus devletler kurmasına engel olmaktır. Böylelikle hem kadim rakibi üzerinde ezeli bir baskı oluşturmuş olacak, hem de küçük devletçikler üzerinden sömürge siyasetini yeni araçlarla sürdürme potansiyeli ortaya çıkacaktı. Kürt aşiretlerinin kullanılması meselesi ise savaş sürecinde bölgedeki gelişmelerin sıkı bir şekilde takibi ve savaşın Osmanlı Devleti’nin aleyhine bir yönde ilerlemesi sonucu gerçekleşmiştir. Savaş içindeki dengeler bu siyasetin de belirleyicisi olacaktır. Kürtlerin bağımsızlık taleplerine ihtiyatlı bir şekilde yaklaşılması gerektiği vurgulanacaktır. Özellikle II. Meşrutiyet liderlerinin, Kürtlerin istekleri karşısında onları Osmanlılık

⁸ İsmet Bozdağ, *Kürt İsyanları*, Truva Yayınları, İstanbul, 2009, s.19-20.

⁹ Mîm Kemal Öke, *İngiltere’nin Güneydoğu Siyaseti ve Binbaşı, E. V.C. Noel’in Faaliyetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s.10-11.

davası için birleştirme arzusundan kaynaklı olarak hoşgörülü bir yaklaşımın olduğu ifade edilmiştir.¹⁰ Bu bakımdan İngiltere’nin Kürt politikasını iki ayrı döneme ayırmak mümkündür. Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş dönemi ile savaşın ertesindeki yönelimdir.

Savaş döneminde özellikle İngiltere Ortadoğu bölgesinde cephelerde yenilgiler almasına rağmen, savaşın diğer “kazanlar”larına göre daha avantajlı bir konumda olmuştur. Savaşta esas müttefiki olan Rusya’da Bolşevik Devrimi’nin gerçekleşmesi, Rusya’nın dengelerini değiştirirken, özellikle Ortadoğu’nun kaderinin belirlenmesinde İngiltere’nin siyasal hedeflerini öne çıkarmıştır. Öyle ki savaşın sonunda sınırlar bizzat bu ülke tarafından çizilecek, Ortadoğu petrolüne hâkimiyet mücadelesi İngilizlerin başarısıyla sonuçlanacaktır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere’nin Ortadoğu politikasına yön veren siyasetçilerinin raporları Kürt sorununun eninde sonunda devletin parçalanması için gündeme geleceğini ve İngiltere’nin buna dönük politikalar üretme zorunluluğunu ortaya koymuştur. Ancak İngiliz yönetimleri bu dönemde Kürt ayaklanmalarının henüz başarıya ulaşabilecek düzeyde olmadığına kanaat getirmişlerdi. Bu anlamda Kürtlerle ilgili izlenecek politikalarda iki sima; Wilson ve Noel’in görüşleri tartışma konusu olmuştur. Wilson Kürtlere özerklik verilmesi konusunda acele edilmemesi, meselenin İngiltere’nin Ortadoğu’ya yerleştikten sonra değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durmaktaydı. Wilson’un konuya daha tarihsel ve nesnel gerçekleri değerlendiren bir bakış açısıyla yaklaştığı anlaşılmaktadır. Kürtlerin tarihte kendi inisiyatifleriyle bağımsız bir devlet kuramadıklarını ve dış bir destekten yoksun olarak bunda başarılı olamayacakları gerçeğini dillendirmiştir. Bu görüşlere cephe-den karşı çıkan ise onun kendi ekibindeki Binbaşı Noel’dir. O ise Kürtlerle Arapların ezelden beri düşman olduklarını, kurulacak bir devletin Arapların himayesinde olamayacağını, koşulsuz bir bağımsız Kürt devletinden yana olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında eğer bağımsız bir Kürt devleti kurma olanağı yoksa bu devletin özerk olarak Türk yönetimine teslim edilebileceği konusunda görüşler ortaklaşmıştır.¹¹ Bu görüşlerin pratikte sınanması ise Mark Sykes ve Binbaşı Noel gibi sahadaki çalışanların gözlemleri ve raporları sonrasında olacaktır.

İngilizler Birinci Dünya Savaşı döneminde Ortadoğu siyasetlerini hayata geçirebilmek için istihbarat faaliyetlerine özel bir önem vermektedir. Döne-

¹⁰ A.g.e., s.18.

¹¹ İhsan Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu, Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s.100-101.

min İngiliz belgeleri bu faaliyetlerin içeriğine dair önemli fikirler içermektedir. Bu istihbarat çalışmaları, bizzat sahadaki görevliler üzerinden, misyonerlik çalışmaları yürüten rahipler ve bölgedeki seyyah kılığında dolaşan kişilerin yazdıkları raporlar üzerinden oluşturulmaktaydı. Örneğin rahip Wigram¹², İngiltere’nin Kürt politikalarının oluşmasında Birinci Dünya Savaşı öncesinde bölgedeki misyonerlik çalışmalarıyla öne çıkmaktadır. Savaş döneminde de İngiliz yetkililerin yazdıkları etkili olmaktadır. Rahip W. Wigram kitabında bir papaz okulu açma girişiminde bulunduğunu ve o dönemde Kürtlerle olan ilişkilerini yazmaktadır. Kitabında, Misyonu’nun Tyari ve Tkuma dağılımları için Amediye’de bir istasyon kurduğunu, bundan bölgedeki Kürtler ile bölgenin Roma Katolik Piskoposu’nun rahatsızlık duyduğunu ve karşı çıktıklarını belirtmektedir. Katolik piskoposun kendisini uzaklaştırmak için önce vali, bunda başarılı olamayınca da Hristiyan köylerine saldırıp yağmalayan yerel Kürtler nezdinde girişimlerde bulunduğunu, onlarla işbirliği yaptığını iddia etmektedir. Wigram, Ağa Reşid adında cinayetleriyle ünlü bir Kürt Aşiret liderinin İngiliz vatandaşlığına geçmek için kendisine başvurduğunu, bunun karşılığında İngilizlerin düşmanlarını ortadan kaldırmayı teklif ettiğini, fakat kendilerinin bunu kabul etmediğini anlatmaktadır. Ağa Reşid’le anlaşmaya varamasalar da dostça ayrıldıklarını söylemektedir.¹³

Walter Burton Harris, Frederick Richard Maunsell, Sykes gibi yazarların yazdıklarında İngilizlerin önceki girişimlerinden farklı olarak Kürt aşiretlerini tanımak kültürel, dinsel ekonomik özelliklerini keşfetme ihtiyacının ağır bastığı görülmektedir.¹⁴ Örneğin F. R. Maunsell İngiliz Savaş Bakanlığı’ndaki yetkililerden Albay Gribbon’a 5 Aralık 1917’de gizli bir yazı göndermiştir. Bu yazıda Türk siyasetlerinin ne derece ince bir süzgeçten geçirilerek yeni bir stratejinin kurulduğu görülmektedir:

“Harita üzerinde Kürt ilçelerini renkli bir kalemle işaretledim ve bana açıkça görünüyor ki; Kürtler, coğrafi pozisyonlarından yararlanarak, Turan hatlarının arasına önemli bir takoz koyabilirler. Kürtler kesinlikle Turan soyuna mensup değildirler. Onlar büyük ihtimalle Medya’lıların ve M.Ö. 500’de Ksefon’u hırpalamış Garduçiler’in varisleridirler. Kuzeydeki Semitik Araplarla birlikte Turan unsuruna karşı sağlam bir

¹² Rahip W.A. Wigram’ın ayrıntılı faaliyetleri için bkz: Önder Kocatürk, *Balkanlar’dan Ortadoğu’ya Osmanlı- İngiliz İlişkileri, 1908-1910*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2009, s. 254-264.

¹³ Önder Kocatürk, *Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908- 1910)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 257-258.

¹⁴ Serdar Sakin, Cengiz Kartın, “İngiliz Seyyahlar, Maunsell, Harris ve Sykes’ın Gözlemlerinde İran, Irak ve Türkiye “ *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2014, S: 11, s.307-327.

barikat oluşturabilirler... Dolayısıyla, onlara özerklik sözü vererek ve ulusal duyguları üzerinde çalışarak Türklerin, Turan ve halklarından kurmaya çalıştıkları zinciri önleyebileceğimiz görüşündeyim.”¹⁵

Yine Sonyel’in, Kürt tarihçi Kemal Madhar Ahmad’dan aktardığına göre İngiliz istihbaratı bu dönemde bölgede yayın faaliyeti de gerçekleştirmiş, Kürt aşiret liderleriyle ilişki kurmakla görevli olan Binbaşı Sloan 1 Ocak 1918’de Bağdat’ta “Tigeyashtani Raste” (Gerçeği Anlama) başlıklı bir Kürtçe gazete yayımlaya başlamıştır. Yayının amacı İngilizlerin “yüceliğini” göstermek, Kürtlerin Osmanlılar’a karşı nefret duygularını kışkırtmaktı.”¹⁶

Binbaşı Noel ise bölgeden yazdığı raporlarda Kürtlerin taleplerine İngiltere’nin sıcak bakması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre; bu mesele aynı zamanda ırkı olarak da ele alınmalıdır. Kürtler “ari bir ırk” olduğu için Hıristiyanlara Türklerden daha yakındırlar. Noel’e göre bölgedeki Ermeni varlığı ve iddiaları abartılıdır. Onların yerine Kürtleri bir ittifak kuvveti olarak görmek daha akılcıdır.¹⁷ Savaşın son döneminde Binbaşı Noel’in Kürt aşiretlerine yakınlaşma çizgisine İngiltere’nin önce temkinli yaklaştığı, Kürtleri desteklemenin Ortadoğu’daki dengeleri bozabileceği endişesi göze çarpmaktadır. Bu noktada önce sahada ilişki kurulan Kürtlerin beklemesi salık verilmektedir. Bu dönemde hem İstanbul’da ilişki kurdukları Kürt örgütlenmeleri hem de Güneydoğu’daki aşiret önderlerine barış konferansının sonuna kadar beklemeleri ve herhangi bir kışkırtmadan uzak durmaları söylenmiştir. Bu dönemki İngiliz İstihbarat raporlarına göre “İngilizler 1919 Mayıs’ında İstanbul’da kurulan Kürt Teali Cemiyeti’ne büyük ilgi gösteriyor; bu derneğin içine sokularak, onun içtüzüğü ve çalışmaları hakkında bilgi topluyor, İstanbul’daki ajanları ve Doğu Anadolu’da başıboş dolaşan Binbaşı Noel gibi adamlarıyla Kürtler üzerindeki İngiliz etkisini yaymaya çalışıyordu.”¹⁸ Ancak ilerleyen süreçte özellikle Sevr Antlaşması’nın gündeme geleceği Paris Barış Konferansı’nda İngilizlerin ilk önce ilişki kurduğu Kürt önderlerden Şerif Paşa 22 Mart 1919 tarihli bir “muhtıra” kaleme almıştı. Şerif Paşa bu bildiride Wilson Prensipleri’ne dayanarak bölgede Ermenilerden daha çok kendilerinin bağımsız bir devlet kurmaya hakları olduğunu iddia etmektedir ve tam bağımsız bir Kürt devleti kurulmasının konferansın gündemine alınmasını istemektedir.

¹⁵ Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti’nin Son Dönemi ve Türkiye’yi Bölme Çabaları*, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009, s.217.

¹⁶ A.g.e., s. 218.

¹⁷ Öke, a.g.e., s.53.

¹⁸ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 11-12.

İtilaf devletleri bu istekler karşısında Ermeni delegesi Bogos Nubar Paşa ile Şerif Paşa’yı uzlaştıracak Ermeni ve Kürt devleti isteklerini ortaklaştıran ortak bir bildiri kaleme almalarını sağlayacaklardır. Bu gelişmeler sonuç verecek İngilizler Kürt siyasetinde somut adımlar atmaya başlayacaklardır. 9 Mayıs 1919 tarihli İngiltere Dışişleri bakanı Lord Curzon’un Bağdat’taki İngiliz Sivil Komiseri Albay Wilson’a gönderdiği telgrafta “Musul’da bir Arap eyaleti, bu eyaletin kuzey sınırında da, yanlarında İngiliz danışmanların görevlendirileceği, Kürt şeflerinin yönetiminde bir Kürt devleti kurulması” talimatı verilmişti.¹⁹ Buna rağmen bölgede durum ikirciklidir. İngilizlerin 24 Temmuz 1919’da Londra’ya gönderdiği raporda “Kürtlerin durumu inceleniyor. Kürtler arasında iki eğilim bulundu; bir eğilimin Türklerle birlikte hareket etmek yönünde, diğer bir eğilimin ise büyük devletlerle işbirliğine açık olduğu belirtilmektedir.”²⁰

Bilindiği üzere Atatürk de Binbaşı Noel’in faaliyetlerine Nutuk’ta yer vermiştir. “Amaçlarının Kürdistan kurmaya söz vererek Kürtleri işlerimizi bozmaya ve bizi öldürtmeye yöneltmek olduğu anlaşılmış ve karşı önlemlere de başvurulmuştur” denilmektedir.²¹ Yine Sivas Kongresi’nin ikinci gününde Noel’in faaliyetleriyle ilgili olarak 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa’nın 3. Kolordu Komutanlığına gönderdiği telinde “yabancı subayın Türk Kürt ve Ermeni nüfusunu incelemek üzere İstanbul Hükümeti’nin izniyle dolaştığını söyledikleri; Malatya’da bulunan süvari alayının, er sayısı az olduğundan bunları tutuklamaktan çekindiği; bununla birlikte bunların hemen tutuklanması için İstanbul’a başvurulduğu On Üçüncü Kolordu’dan bildirilmiştir” denilmektedir.”²² Bunun yanında Binbaşı Noel’in faaliyetleri kendi devletinin temsilcileri açısından da çok güvenilir olarak karşılanmamaktadır. Bazı İngiliz diplomatları Noel’in maceracı ve tehlikeli biri olduğunu ve “Kürtlerin Lawrence’ı” olmaya oynadığını dile getireceklerdir.²³ Meselenin bir de İngiltere cephesindeki dış politik strateji bakımından önemi vardı. İngiliz dış politika stratejistleri meseleyi yalnızca Musul petrollerine hâkim olarak görmüyorlardı. İngiltere’nin Yunanistan’ın batı Anadolu’ya sürmesinin Türkleri Sovyetlere daha da yakınlaştıracak endişesi ve bu durumun Sovyetlerin doğu Akdeniz’de ve Ortadoğu’daki etkinliğini arttıracak yönünde tespitler vardı. İngilizler tıpkı Kafkasya gibi bu bölgede de oluşabilecek küçük devletlerin

¹⁹ Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2010, s. 379.

²⁰ A.g.e., s. 381.

²¹ Atatürk, *Söylev, Nutuk 1*, TDK Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 1981, s. 84.

²² A.g.e., s.85- 86.

²³ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 1*, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s.32.

Sovyetlerin denetimine girmesini engellemeye dönük politikalar üretme zorunluluğunu ifade ediyorlardı.²⁴

Sykes ve “Antropoloji”

İngiltere’nin klasik sömürge siyasetinin karakteri olan yerel halklara, topluluklara bir antropolog titizliğiyle “dışardan” yaklaşım, onların iç çelişkilerini anlamak kritik değerdedir. Bu toplulukların bağlı bulunduğu büyük devletlerle aralarındaki çelişkilerin tespiti, toplulukların kısıktırılması bölme siyaseti bakımından elzem görünmektedir. Bu noktada Mark Sykes özelinde bakmak gerekirse; Sykes’ın Türkçe’de yayınlanan, “Beş Türk Eyaletine Doğru” eseri ve raporlarından yapılmış çalışmalar göze çarpmaktadır. Sykes’ın en önemli özelliği kişiliğinde, yazar, diplomat, asker, gezgin gibi aslında bir istihbaratçıda bulunabilecek pek çok “üstün” özelliği taşımasından kaynaklanmaktadır. Aslında O’nu Sykes-Picot anlaşmasına adını verdirecek denli önemli hale getiren de bu özellikleridir. Bu çalışma açısından, meseleyle ilgili genel tarihsel bilgileri sıralamaktan öte bu karakterlerin bu özelliklerinin tarihsel olarak bilince çıkarılması günümüz siyasetlerini ve siyasetçilerini anlamak bakımından da önemlidir. Sykes’ın “Beş Türk Eyaletine Doğru” adlı eseri aslında ilk bakışta “masum” denebilecek özelliklerde bir “gezi kitabı” izlenimi verse de satır aralarında esas amacın istihbarı olduğu ve İngiliz devletinin Ortadoğu siyasetine katkı sunmayı amaçladığı açık olarak görülmektedir.²⁵

Mark Sykes’ın Kürt aşiretlerini araştırması ve burada bir Kürt devletinin kurulmasının zorunluluğu, İngilizlerin denetiminde kurulacak Arap devletinin güvenliğini sağlamak ve kurulacak olan Ermeni devletiyle bir sınır yaratma zorunluluğundan kaynaklanıyordu. Sykes’a göre Kürdistan’ın kurulmasının esas gerekliliği Arapların güvenliğinden çok kurulacak olan Ermeni devletinin Türklerin tehdidinden arındırılması nedeniyleydi. Sykes’ın dolaştığı bölgelerde antropolog kimliğini konuşturmuş olduğu izlenmektedir. Sykes’ın kişiliğinde adeta “vahşi” kabileleri dışarıdan izleyen onlar üzerinde deneysel gözlemler yapan bir figür durmaktadır. Sykes gittiği bölgelerde, insanların fiziksel özelliklerini tahlil etme yeteneğinin kuvvetiyle, milletlerin dış özelliklerini ifade ederken, son derece “amiyane” tabirler kullanmaktan çekinmeyen bir istihbaratçıdır. Doğu toplumları ve coğrafyasına karşı tipik oryantalist bakış, kendisini, “ehlileştirilmeye muhtaç kullanılabilecek unsurlar” olarak

²⁴ Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2004, s. 93.

²⁵ Bkz. Mark Sykes, *Beş Türk Eyaletine Doğru*, Çev: Hilal Sağdıç, Büşra Aycibin, İnsan Yayınları, İstanbul, 2013.

göstermektedir. Antropoloji biliminin ortaya çıktığı dönemlerde “vahşi kabileleri” inceleyen antropologların bile bu topluluklara asgari bir saygısı olmuştur. Ancak Sykes’ın Dar-ül İslam’da kullandığı dil fütursuzdur. Öyle kategorizasyonlar yapmıştır ki, bunların bir adım ötesi yaşayan milletlerin kafatası ölçümleridir.

Sykes’ın ırkçılığı sömürge döneminin ırkçılığından da farklıdır. Sömürge döneminde antropoloji biliminin de yardımıyla bu “topluluklar ehlileştirilmiştir ki bu coğrafyalardaki zenginlikler Batıya taşınabilesinler”. Sykes gibi antropolog özellikleri olan yeni türde gezgin ve istihbaratçılarda ise temel amaç Batının geçmişinden alınan ırkçı öğretilerin yeni bir siyasal boyuta taşınmasıyla kendisini göstermektedir. Bu yeni amaçta, henüz milletleşme aşamasında olan ve aralarında türlü siyasal, ekonomik ve kültürel çelişkiler olan toplulukların emperyalist batının çıkarları uğrına nasıl kullanılacağı, onların özelliklerinin hangi minvalde değerlendirileceği temel meseledir. Sykes’ın kitabında öyle haritalandırmalar yapılmıştır, şehirler öylesine ayrıntılandırılmıştır ki sanki bunlar sonraki bir işgal planının ilk adımlarıdır.

Sykes ve “Dar- ül İslam”

Sykes Dar-ül İslam adlı eserinde gözlemlerinde Kürtlerin çok konuksever olduğunu kendilerini ziyaret edenleri rahat ettirmek için ellerinden geleni yaptıklarını söyleyerek çok iyi ev sahipleri olduğunu söylemektedir. Herkesi çok dostane karşıladıklarını çok iyi bir şekilde ağırladıklarını ve bir bedeviden daha iyi ağırladıklarını ifade etmektedir.²⁶ Bazı Kürtlerle Karasu Ovası’nda yemek yediklerini yeterince uysal göründüklerini söyleyerek iyi vatandaşlar olduklarını söylemiştir.²⁷

Malatya Hekimhan’da Darende’de daha çok Türklerin yaşadığı bölgede birkaç tane Kürt köyü olduğunu ifade ettikten sonra, buradaki Türklerin daha eğitilmiş ve zeki olduklarını ifade etmiş, buradaki Türklerin daha Moğol görünüşlü, açık düz, ifadesiz yüzlere sahip olduklarını az sakallı ve düşük alınlı olduklarını ifade etmektedir. “Buna karşı Toros Türkleri ise daha hoş karakterli ve gür sakallı parlak ve keskin gözlere sahiplerdir ve entelektüel üstünlükleri fark ediliyordu ve yerleşim yerleri çok iyi inşa edilmiştir. Kürtleri iyi görü-

²⁶ Mark Sykes, *Dar-ul- İslam, A Record of a Journey Through Ten of The Asiatic Provinces of Turkey* by Mark Sykes, London, Bickers and Son, 1904, s. 63-64.

²⁷ A.g.e. s. 61.

nümlü olmalarına rağmen göçebe kardeşleri hoş değiller, Türkleri kadar hoş görünümlü ve bilgili (göçebe Kürtleri kadar) değiller.”²⁸

Sykes’a göre Ermeniler devrim tehdidinde ısrarcıydılar. Büyük devletlerin kendilerine yardım edeceğine güveniyorlardı ve gizli bir şekilde hükümete karşı entrika içindeydiler. Sürekli olarak silah topluyorlardı ve Müslümanlara zarar veriyorlardı. Fakat diğer taraftan bunların savaş gücü ve askeri kapasitesi “tavşanların gücü kadar değildi”. Ermeniler aynı zamanda birbirlerine karşı da entrika içindeydiler. Diğer taraftan onların düşmanları olan Türkler ve Kürtler ise en cesur ve özgüvenli olanlardı.²⁹

“Hevek’te geniş bir çingene köyünden geçtik, sakallı güçlü kuvvetli (dağ insanı) insanların olduğu yerlerden, alçak serseri ve sarı dişli (kendilerini Kürt olarak adlandıran ve Besne ve Urfa Arasında) insanların olduğu yere geldik. Öncekiler konuşkan gururlu, asil, sessiz ve çalışkanken, bunlar gürültülü, hastalıklı, aşağılık, tembel ve bodur tipli insanlardı”.³⁰ “Güney nüfusunu Harran’a doğru izledikçe Türk unsuru tamamen ortadan kalkmakta “yerini kalleş ve alçak Arap ve Kürt ırkına bırakıyordu”. Bunlar yılın yarısını peşmurde çadırlarda geçiriyor. Diğer yarısını da virane ve izbe yerlerde geçiriyorlardı.”³¹

Sykes ahali hakkında şu gözlemlerde bulunmaktadır: “Deyrezor bölgesi ise insanlığın çöp tenekesi düzeyinde iğrençlik yaratıyor. Araplar en düşük seviyede. Fakat Anah’ta insanlar temiz ve düzgündü.” Sykes burada aslında sonraki savaş stratejisine uygun bir takım gözlemlerini sıralamaktan çekinmemektedir:

“Mezopotamya Kürtleri keskin bir savaş için faydasızdılar. Paniğe kapılmış köylülerle irtibata geçtiklerinde kahramanlık gösteriyorlar. Buna rağmen Rusya sınırındaki Kürtler askeri bir değere ve hareket kabiliyetine sahipler ve dayanıklılar.”³²

Sykes eserinde bölgedeki ayaklanmaları bastırmak için kullanılan ve esas olarak Kürtlerden oluşturulan Hamidiye alaylarının kontrolsüzlüğüne ve ita-atkâr olmadıklarına dikkat çekmektedir. Ona göre bunlar oradaki aşiret liderleri eşliğinde eninde sonunda merkezi hükümete karşı ayaklanacaklardır.³³

²⁸ A.e. s.112.

²⁹ A.e. s. 116.

³⁰ A.e. s. 130.

³¹ A.e. s. 131.

³² A.y.

³³ A.e.134.

İngiliz Raporlarında Kürtlerle İlişkiler

Bu çalışma açısından son olarak vurgulanması yerinde olacak olan, yeni yayınlanmış olan bazı İngiliz işgal raporlarındaki çarpıcı ifadelerdir. Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna doğru İngilizlerin Kürtlerle olan ilişkileri bu raporlara şu şekilde yansımıştır:

“Kürt aşiretlerle idari anlamda ilişkilerimizin başlaması, 1917-1918 kışında Hanekin’e gelmemizin ertesinde oldu... Bazı Kürt aşiret reisleri Şuabiye olayında bize karşı cihada katılma konusunda ikna edilerek, harekete geçirilmişlerdi; fakat hızlı bir biçimde anti Türk ve kesinlikle İngiliz yanlısı olan geleneksel tavırlarına geri döndüler... Ancak 1917 de Ruslar Türk sınırını bir kez daha geçtiklerinde karşılarında teşkilatlı bir Kürt direnişi bulmadılar. Bağdat düşmüştü, İngiliz birlikleri aşağı Diyale’teydiler ve Kürtler bu birliklerin hızla kuzeye ilerleyerek Türk Kürdistanı’nı ele geçirmelerini dört gözle beklemekteydiler. Mamefiş askeri kanat bunun tamamlanmasını erteledi ve Ruslar Hanekin’i ele geçirdiler; Haziran sonunda da Türkler tarafından İran’a doğru geri çekilmek zorunda bırakıldılar.”³⁴

İngiliz Belgelerinde İngilizlerin esas olarak Türk yönetimi altında yaşadıkları memnuniyetsizlikleri kaşıma ve kışkırtma politikasının esas alındığı görülmektedir. Türklerin Kürtler üzerinde kötü muamele yaptığı propagandası adeta İngiliz istihbarat birimlerinin kimi zaman kendi politikalarını geçerli kılmak için birbirlerine dahi propaganda yaptıkları, aşırı öznel tespitleri görülmektedir:

“Savaşın başlamasından bu yana Kürt aşiretlerinde yaygın olan Türk idaresine karşı duyulan memnuniyetsizlik giderek pekişmiş; göç yapamadıklarından hükümetin eziyetlerinden büyük ölçüde zarar görmüş, azimle sarılmış oldukları dini liderleri pek çok aşağılama ve şantaja maruz kalmıştı. Savaşın ilk safhalarında, cihat kampanyası itibardan düşmeden önce Türkler Kürtlerden nizamsız süvari birliklerinin askere almaya çalışmışlardır. Küçük bir destek kuvveti Şuaybiye’ye gitmiş; ancak iyi hizmet etmelerine rağmen Türk yetkililer tarafından kötü muamele görmüşlerdir. Kürtler daha sonra evlerine dönmüştü. Türkler aleyhimizdeki düşmanlığı artırmak için ara vermesizin uğraştıkları halde, o günden sonra tek bir süvariye bile bizim aleyhimizde savaşa gönderemediler. Türk propagandasının başarısızlığa uğramasının nedeni, büyük ölçüde dini liderlerin davranışlarına bağlı olmuştur. Oy birliği ederek cihat vaazı vermeyi reddetmişler ve Kürtlerin kalıtsal düşmanı olan Türklerin kendilerini yüceltmek için savaştıklarını ilan etmişlerdir.”³⁵

³⁴ Ali Satan, *Irak’ta İngiliz İşgal Yönetimi, 1914-1918*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2016, s.71.

³⁵ A.g.e., s.76

Savaş dönemindeki İngiliz İşgal yönetiminin raporlarında Kürtlerle ilgili gelecekteki muhtemel senaryolar açıkça dillendirilmişti:

“Müttefiklerimiz, Türk Kürtlerini düşman olarak algılamaktaydılar; biz ise onlara gelecekteki muhtemel taraftarlarımız ve siyasi etki alanımızda güçlü bir unsur olarak bakmaktaydık. Kürtlerin savaş öncesi tarihçeleri, Rusların kullanmaya zahmet etmiş olsalar, çıkarları için kullanabilecekleri yeterli malzemeye sahip olduğu sinyali vermektedir. Ancak 1917 olaylarının Kürtler üzerinde bıraktığı izlenim kolay silinmeyecektir.”³⁶

Sonuç ve Tarihsel Benzerlikler

Batılı emperyalist ülkelerin Kürt meselesini Ortadoğu’daki çıkarları için stratejik bir unsur olarak kullanmaları süreçleri değerlendirildiğinde konunun güncel ve tarihsel yönlerinin benzeştiği görülmektedir.

Emperyalist devletler ve özellikle de İngiltere tarihsel olarak Kürt politikasını kendi siyasal çıkarları için sınırsızca kullanma yolunu seçmişti. Meşrutiyet döneminde kurulan Kürt ayrılıkçı örgütleri ise dönemin İngiliz hükümetini Osmanlı Devletine müdahale etmeye çağırarak, kendilerini onların bölgedeki temsilcileri olma rolünü üstleneceklerini söylemişlerdi. Günümüzde de Özellikle Körfez Savaşı sonrasında bölgede oluşan siyasal yapıda benzerlikler görülmektedir. Başta PKK terör örgütü olmak üzere buradaki ayrılıkçı unsurlar bölgede özellikle ABD’nin denetiminde kurulacak bir Kürt devletinin oluşturulması için çaba göstermişler ve ABD ve diğer ülkelere Türkiye’ye askeri müdahale için çağrılar yapmışlardır.

20. yüzyılın başında klasik sömürgeciliğin emperyalizm aşamasına sıçramasıyla birlikte Türkiye gibi paylaşılma tehdidi altındaki ülkeler için değişen, yalnızca bu siyasetlerin daha ayrıntılı ve daha çeşitli hale getirilmesidir. Gelişmiş kapitalist ülkelerle çevre ülkelerinin bağımlılık ilişkileri devam ettiği müddetçe tarihte benzer süreçlerin yaşanacağı öngörülebilir.

KAYNAKÇA

- Atatürk: **Söylev, Nutuk 1**, 8. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1981.
Bozdağ, İsmet: **Kürt İsyanları**, İstanbul, Truva Yayınları, 2009.
Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi, 8. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, 7. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

³⁶ A.g.e., s. 86-87.

Kaymaz, İhsan: **Mezopotamya’da Emperyalist Kapışma ve Yerleşme**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006.

_____ : **Musul Sorunu, Emperyalizm ve Kürtler**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014.

Kocatürk, Önder: **Balkanlar’dan Ortadoğu’ya Osmanlı- İngiliz İlişkileri, 1908-1910**, 1. Baskı, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

_____ **Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908- 19109)**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Melek, Dr. Kemal: **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu, (1890-1926)**, İstanbul, Üçdal Yayıncılık, 1983.

Öke, Mim Kemal: **İngiltere’nin Güneydoğu Siyaseti ve Binbaşı, E. V.C. Noel’in Faaliyetleri**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.

Sakin, Serdar; Kartın, Cengiz: “İngiliz Seyyahlar, Maunsell, Harris ve Sykes’in Gözlemlerinde İran, Irak ve Türkiye “ **Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:2014, S: 11, s.307-327.

Satan, Ali: **Irak’ta İngiliz İşgal Yönetimi, 1914-1918**, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2016.

Sonyel, Salahi R. : **Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti’nin Son Dönemi ve Türkiye’yi Bölme Çabaları**, 1. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009.

Sonyel, Salahi: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 1**, Ankara, TTK Yayınları, 2014.

Sonyel, Salahi R.: **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Sönmezoğlu, Faruk: **Türk Dış Politikasının Analizi**, 3. Baskı, İstanbul Der Yayınları, 2004.

Sykes, Mark: **Beş Türk Eyaletine Doğru**, Çev: Hilal Sağdıç, Büşra Aycibin, İstanbul, İnsan Yayınları, 2013.

Sykes, Mark: **Dar-ul- Islam, A Record of a Journey Through Ten of The Asiatic Provinces of Turkey by Mark Sykes**, Bickers and Son, London, 1904.

Şimşir, Bilal N.: **Kürtçülük 1787-1923**, Bilgi Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2010, s. 379.

Terzi, Arzu: **Bağdat- Musul’da Abdülhamit’in Mirası, Petrol ve Arazi**, , 1. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.

Timur, Taner: **Türk Devrimi ve Sonrası**, 5. Baskı, İstanbul, İmge Yayınları, 2001.

Uçarol, Rıfat: **Siyasi Tarih**, 5. Basım, İstanbul, 2000.

YAŞAMI, YAPITLARI VE FİKİRLERİYLE BASINDA MARK SYKES

Gülşah ESER*

Sykes-Picot Anlaşması ile soyadını dünya tarihine kazıyan Mark Sykes diplomat oluşunun yanı sıra asker, yazar ve seyyah kimlikleriyle de dikkati çekmektedir. Ancak hepsinden daha önemli olarak İngiltere'nin sadık bir evladı ve İngiliz hâkimiyetini özellikle de Ortadoğu coğrafyasına taşımak için uğraşan bir gönüllüdür. Henüz kırk yaşında iken grip rahatsızlığı ile aniden hayatını kaybetmiştir. Sykes ardında bıraktığı pek çok kitap, makale ve yazışmanın beraberinde sürekli planlar yapan kişiliği ve Arap karşıtı oluşuyla da tanınmıştır.

Bu çalışmada öncelikle Mark Sykes'ın yaşamına ilişkin bilgi verilmiştir. Ardından ulusal basından *Cumhuriyet* uluslararası basından ise *The Times* gazeteleri temel alınarak Sykes'a dair izlenimler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler / Keywords: Mark Sykes, Sykes-Picot, İngiltere.

Giriş

Mark Sykes, Sykes-Picot Anlaşması'ndaki rolünün yanı sıra yetenekleri, seyahatleri, izlenimleri ve bunları kaleme aldığı eserleriyle de adından çokça bahsettiren bir şahsiyettir. Bu özelliklerine rağmen, literatürde Sykes'ın yaşamını ya da dünya tarihine etkilerini doğrudan ya da dolaylı bir biçimde konu alan çalışma sayısının sınırlı olduğu dikkati çekmektedir.

Kendi çalışmaları¹ sayılmazsa Sykes'ın yaşamını konu alan çalışmaların başında Shane Leslie'nin *Mark Sykes His Life and Letters*² ve Roger Adelson'un *Mark Sykes: Portrait of an Amateur*³ adlı eserleri öncü nitelik taşımaktadır. Bu çalışmalar Mark Sykes ile ilgili yapılan diğer çalışmalara da ışık tutmuştur.

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, gulsaheser@harran.edu.tr.

¹ Sykes'ın çalışmalarından örnekler için bkz.: Mark Sykes, *Through Five Turkish Provinces*, London, Bickers and Son, London, 1900; Mark Sykes, *The Caliphs' Last Heritage*, New York, Arno Press, 1973; Mark Sykes, *Dar-ul-Islam: A Record of a Journey Through Ten of the Asiatic Provinces of Turkey*, London, Darf Publishers Limited, New Impression, 1988.

² Bkz.: Shane Leslie, *Mark Sykes His Life and Letters*, Cassell and Company Ltd., London, 1923.

³ Bkz.: Roger Adelson, *Mark Sykes: Portrait of an Amateur*, London, Jonathan Cape, 1975.

Serdar Sakin ile Cengiz Kartın’ın birlikte kaleme almış oldukları “İngiliz Seyyahlar Maunsell, Harris ve Sykes’in Gözlemlerinde İran, Irak ve Türkiye”⁴, Nuri Karakaş’ın ise “Britanyalıların Gözüyle Sina-Filistin Cephesi’nde Türk Askeri”⁵ başlıklı makaleleri Mark Sykes’a etraflıca değinen çalışmalara örnek gösterilebilir.

Ulusal Tez Merkezi’nde ise Sykes’ı konu alan yalnızca iki tez çalışmasına rastlanılabilmektedir. Bunlardan ilki M. Seyfi Sazak’ın “Sir Mark Sykes ve 1900-1920 arası İngiltere’nin Ortadoğu Politikasına Etkileri” başlıklı yüksek lisans tezi, diğeri ise Celal Çıtak’ın “Sir Mark Sykes Hayatı ve Ortadoğu’daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü” başlıklı doktora tezidir.⁶

Sykes’in yaşamını konu alan araştırmalarda ulusal ve uluslararası arşiv belgeleri olmak üzere çok sayıda belge ve bilgi kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bununla birlikte yapılan çalışmalar arasında Sykes’ı hem ulusal hem de uluslararası basın aracılığıyla ele alan herhangi müstakil bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Buradan hareketle bu araştırmanın öncelikli amacı, Sykes’ı konu alan bu çalışmaların ışığında, konuyu ulusal ve uluslararası basın temeline incelemek olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda önce Sykes’in yaşamına ardından da ulusal basından *Cumhuriyet* uluslararası basından ise *The Times* gazeteleri temel alınarak Sykes hakkındaki izlenimlere değinilmeye çalışılmıştır.

Kısaca Mark Sykes’in Hayatı [1879-1919]

Sykes-Picot Anlaşması ile soyadını dünya tarihine kazıyan Mark Sykes, daha çok asker, yazar ve seyyah kimlikleri ile tanınmakla birlikte hikâyeci ve karikatürist olarak da oldukça ünlenmiştir.⁷

Mark Sykes, 6 Mart 1879’da Sir Tatton Sykes ile eşi Jessica Cristina’nın tek oğlu olarak dünyaya gelmiştir.⁸ Mark çocukluğunda hazırlık okuluna gitmek

⁴ Bkz.: Serdar Sakin-Cengiz Kartın, “İngiliz Seyyahlar Maunsell, Harris ve Sykes’in Gözlemlerinde İran, Irak ve Türkiye”, *Tarihin Peşinde*, Yıl: 2014, Sayı: 11, s. 305-328.

⁵ Bkz.: Nuri Karakaş “Britanyalıların Gözüyle Sina-Filistin Cephesi’nde Türk Askeri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 27., S:2, Aralık 2012, s. 403-425.

⁶ Bkz.: M. Seyfi Sazak, *Sir Mark Sykes ve 1900-1920 arası İngiltere’nin Ortadoğu Politikasına Etkileri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988; Celal Çıtak, *Sir Mark Sykes Hayatı ve Ortadoğu’daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997.

⁷ The Times, 18 Şubat 1919, s. 6.

⁸ Shane Leslie, *Mark Sykes His Life and Letters*, s. 1.; The Times, 18 Şubat 1919, s. 6; <http://www.jstor.org/stable/pdf/1779488.pdf> , erişim tarihi: 09.05.2016. Kendisine Tatton Benvenuto

yerine birtakım öğretmenlere⁹ emanet edilerek eğitim almış ve daha çocuk yaşta Yorkshire’lıların geleneksel sporu olan avcılıkla tanışmıştır.¹⁰ Babasıyla bir Doğu seyahatine çıkmış ve 1890 ilkbaharında bu seyahatten döndüğünde annesinin kendisinden habersiz onu Windsor’daki bir Katolik Okulu olan Beaumont Koleji’ne yazdırdığını öğrenmiştir. 1895 yılında bir arkadaşının yardımıyla Monako’daki bir İtalyan Okulu’na, oradan da daha esnek olan St. Louis Enstitüsü’ne geçmiştir. Üniversite yıllarında daha çok ailevi problemlerle uğraşan Mark, o dönemde Jesus Koleji’ne kayıt yaptırmıştır. Ancak eğitimi tamamlamadığı bilinmektedir.¹¹

1905’te evlenerek hem balayını geçirmek hem de ateşelik görevini yapmak üzere İstanbul’a gelmiştir. Sykes’in bu yıllarda Türk hayranı olduğu ancak daha sonra bu durumun değiştiği söylenmektedir.¹²

Sykes, 1911 ara seçimlerinde Central Hull’un “Birlikçi üyesi” ilan edilmiş ve seçimden önce Yorkshire’lı Buckrose Grubu ile iki kez karşı karşıya gelmiştir. O dönemdeki genel seçimde Rev. R. M. Redward’a 10.371’lik bir çoğunlukla galip gelmiştir. Seçim sırasında yurtdışında olması dikkat çekicidir. Üstelik seçim konuşmasını Kahire’den telgraflamıştır.¹³

Avam Kamarası’nda yaptığı ilk konuşması uluslararası ilişkiler alanında bir tartışmaya ilişkin katkı sağlamış ve bu konuşma ona Başbakan’ın tebriklerini kazandırmıştır. Avam Kamarası’na girmeden önce 5. Yorkshire Alayı ile Güney Afrika Savaşı’nda bulunan Sykes’in, savaş raporunda adı iftihar listesinde yer almış ve akabinde iki madalya kazanmıştır.¹⁴

Mark Sykes hayatında genel olarak uzlaşmacı bir tavır izlemekle birlikte belki de resmî görevleri çok sevmediğinden kendisine fırsat verilse dahi kendisinin hükümette görev almayı asla kabul etmeyeceğini de bildirmesi dikkat çekmiştir. Kusursuz ve etkili bir kürsü konuşmacısı olarak nitelendirilen Sykes, hayatının en iyi konuşması sayılabilecek konuşmasını 1917 yılının Aralık

Mark ismi verilmiştir. Celal Çıtak, *Sir Mark Sykes Hayatı ve Ortadoğu’daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997, s. 4.

⁹ Bu öğretmenler Bay Dowling, Bay Beresford ve Bay Thime’dir. Celal Çıtak, *a.g.t.*, s. 5.

¹⁰ Celal Çıtak, *a.g.t.*, s. 5.

¹¹ Celal Çıtak, *a.g.t.*, s. 15.

¹² Hasan Köni, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri”, *Avrasya Dosyası*, İstihbarat Özel, Yaz 2002, C. 8., S. 2., s. 157.

¹³ The Times, 18 Şubat 1919, s. 6.

¹⁴ A.y.

ayında Manchester’da Kudüs düşmeden hemen önce düzenlenen bir Siyonist toplantıda yapmıştır.¹⁵

11 Şubat 1919’da gripe yakalanmış ve 16 Şubat’ta öğleden sonra Paris’te¹⁶ hayatını kaybetmiştir.¹⁷ *The Times* ise, Sykes’ın yakalandığı grip hastalığının zatürreye çevirdiğini nakletmektedir.¹⁸

Cumhuriyet Gazetesi’nin Satır Aralarında Mark Sykes

Cumhuriyet gazetesinde Mark Sykes’ı konu alan haberlerin çoğunda Sykes’tan çok Sykes-Picot Anlaşması’na ve onun bu anlaşmadaki imzasına değinilmektedir.¹⁹ Sykes’ın hayatını konu alan haber sayısı ise son derece sınırlıdır. Mark Sykes’ı konu alan ilk haber 11 Ocak 1937 tarihli dir. Burada da daha çok Sykes-Picot Anlaşması’na değinilmiş ve Sykes’tan “İngiliz Mümessili” şeklinde bahsedilmiştir.²⁰

1930’lardan sonra uzun yıllar boyunca *Cumhuriyet*’te Sykes’ı konu alan bir yazı çıkmadığı dikkati çekmektedir. 1991 yılına gelindiğinde ise Uğur Mumcu [1942-1993] Sykes’tan bahseden bir yazı yazmıştır. Mumcu, Ortadoğu’nun paylaşılmasının Sykes-Picot Anlaşması ile başlayıp 24 Nisan 1920 San Remo Anlaşması ile tamamlandığını söyler. Sir Mark Sykes’ın İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na danışmanlık yapan yarış atları sahibi bir İngiliz ve Picot’nun da Fransa’nın Londra Büyükelçiliği’nde görevli bir diplomat olduğu belirtir. Mumcu’ya göre, Araplar Sykes ve Picot’nun adını hiç unutmazlar. Çünkü bu İngiliz ve Fransızın soyadları bugünkü Arap devletlerinin de temelini atan anlaşmanın adı olmuştur.²¹

Cumhuriyet’te 7 Kasım 1993’te çıkan bir başka haberde ise Muzaffer İlhan Erdost’un Şemdinli Röportajı adlı kitabına ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir.

¹⁵ The Times, 18 Şubat 1919, s. 6.

¹⁶ A.y.

¹⁷ Celal Çıtak, a.g.t., s. 131-132; Shane Leslie, *Mark Sykes His Life and Letters*, s. 292. <http://www.jstor.org/stable/pdf/1779488.pdf>, erişim tarihi: 09.05.2016; The Times, 13 Nisan 1923.

¹⁸ The Times, 18 Şubat 1919, s. 6.

¹⁹ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1938, s. 5; *Cumhuriyet*, 30 Nisan 2003, s. 6; *Cumhuriyet Kitap Eki*, 9 Eylül 2004, s. 23; *Cumhuriyet*, 8 Kasım 2005, s. 2; *Cumhuriyet Özel Ekler*, 1 Ağustos 2006, s. 11; *Cumhuriyet Özel Ekler*, 23 Ağustos 2006, s. 5; *Cumhuriyet*, 7 Eylül 2007, s. 1; *Cumhuriyet*, 2 Kasım 2014, s. 11.

²⁰ *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1937, s. 3.

²¹ *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1991, s. 14.

Haberde Erdost özellikle de ekler bölümde Sykes tarafından yazılan Şemdinli anlatılarına değindiğini belirtmiştir.²²

“Her Cephede Ölüm Var” başlıklı bir başka yazıda I. Dünya Savaşı’nda yaşanan gelişmelere değinilerek “Direnen Osmanlılar” alt başlığı atılmıştır. Bu başlıkta Osmanlıların topraklarının paylaşılmaması için direndiklerini oysa İtilaf Devletleri’nin bu toprakları güle oynaya paylaştıkları belirtilerek akabinde Mayıs 1916’da İngilizler tarafından Sir Mark Sykes’in, Fransızlar tarafından da Georges Picot’nun yürüttükleri görüşmelerin Saint Petersburg’un onayı ile üç ilgili tarafın istahını alabildiğine doyurduğuna dikkat çekilmiştir.²³

Aynı gazetede çıkan bir başka yazıda ise Mark Sykes’tan İngiliz subay, diplomat ve yazar diye bahsedilmektedir. Hatta yazıya göre, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Doğu Anadolu ve Ortadoğu’da “incelemeler” yapan Sykes, Sevr Antlaşması’ndaki toprak paylaşımını da belirleyen kişidir.²⁴

The Times’ta Mark Sykes ile İlgili İzlenimler

The Times gazetesinde doğrudan Mark Sykes’ı konu alan haber/yazı sayısı az olmakla birlikte bu yazılarda Sykes’in yaşamına etraflıca değinildiği ve Sykes’in öncelikle “seyyah” kimliği üzerinde durulduğu görülmektedir.²⁵ *The Times*’a göre, Sykes çocukluğundan itibaren bir seyahat tutkusuna²⁶ ve Doğu’ya karşı özel bir sevgiye sahipti ve bunda babasının etkisi de büyüktü.²⁷ 12 yaşında iken babası tarafından Filistin’e bir seyahate çıkarılarak Kudüs ve Şam’ı ziyaret etti. Yedi yıl sonra ikinci bir yurtdışı gezisi için Cambridge’e bir dönem ara verdi. Bu gezide Suriye, Ağrı Dağı, Kafkaslar ve Batum’u ziyaret etti. Bu gezi sıradan bir turistik gezi değildi ve halkların, dillerin ve geleneklerin yakından incelenmesine ve kendisinin yerel sorunlara yaklaşımı ile yerel idealleri yerli bir bakış açısından anlamasına olanak veren yeteneğini geliştirmeye adanmıştı.²⁸

Yine *The Times*’a göre Mark Sykes birinci sınıf amatör bir aktör ve fevkalade bir isabetliliğe sahip bir taklitçiydi. Nereye giderse gitsin beraberinde bir Doğu havası götürürdü. Sledmere’deki malikânesi Oryantal antikalarla

²² *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1993, s. 6.

²³ *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1995, s. 10.

²⁴ *Cumhuriyet*, 18 Kasım 2009, s. 15.

²⁵ Bkz.: *The Times*, 26 Temmuz 1978.

²⁶ *The Times*, 13 Nisan 1923, s. 17.

²⁷ Hasan Köni, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri”, s. 157.

²⁸ *The Times*, 18 Şubat 1919, s. 6.

doluydu. Çıkan bir yangının ardından Sledmere’i tekrar inşa ederken kendi tasarladığı ve çinileri Konya’dan özel olarak getirtilen bir hamam da inşa etmişti. Tiyatro oyunları ve törenlere karşı yoğun bir ilgisi vardı. Sahne yönetiminin harikulade olduğu Cambridge’teki A.D.C.’nin²⁹ önde gelen kişilerinden biriydi. Daha sonra büyük ölçüde Donanma ve Ordu Turnuvası’ndaki programdan sorumlu oldu ve bunun için Marlborough gününde taşınan teçhizatla ve o günde giyilen üniformalar içinde dolaşan bir gruba eğitim verdi.³⁰

The Times’ın üzerinde durduğu bir başka konu ise Sykes’in fahri ateşelik dönemidir. Bu dönemde Sykes, İstanbul’daki İngiliz Büyükleçiliği’nde fahri ateşe olarak görev yapmakla birlikte resmî yaşama ilgisi olmadığından dolayı kendisini bütün riskleri göze alarak Asya (daha çok Türkiye) seyahatlerine vermiştir. Sykes, az bilinen yerler hakkında sürekli bilgi toplamış ve ülkesine değerli bilgilerle geri dönmüştür. Gezdiği şehirlerden edindiği bilgi ve izlenimleri ise kitaplarında toplamıştır.³¹

The Times’a göre Sykes, öğrenmek maksadıyla oturup ders almış olmasının olanaksızlığına rağmen akıcı bir şekilde Fransızca, Türkçe ve Arapça konuşurdu. Gezilerinde olduğu gibi çalışmalarındaki yöntemi de oldukça basit ve dolaysızdı. Seyahatlerindeki güzergâhını belirlerken ‘harita üzerindeki en beyaz veya soru işaretlerinin ve noktalı çizgilerin en yoğun olduğu kısımlarında burnunun istikametine gitmek’ onun değişmez prensibiydi.³²

1905’de Türk Seferi Kuvvetleri ile yaptığı işlerden dolayı Yurtdışı Ofisi’nden ve Ordu Konseyi’nden teşekkürleri kabul etti. Mezopotamya’nın kuzey batı bölgesini ve Kudüs’ün güneyini haritalandırdı. Sykes seyahatlerinde 14.000 mil kat etti ve Türkiye’nin Asya kısmında daha önce haritalandırılmamış yolların 5.000 millik yol haritasını hazırladı.³³

²⁹ Amateur Dramatic Club.

³⁰ *The Times*, 18 Şubat 1919, s. 6.

³¹ A.y.

³² A.y.. *The Times*’a göre Harita yapımı hobisiydi ve yeni yerler haritalandığını iddia etmişti. Bu vasıfları onun savaş sırasında Yakın Doğu’da önemli görevlere verilmesine ve Suriye, Mezopotamya ve Küçük Asya ile alakalı olarak Fransız bir temsilciyle bir görüşme ayarlama talimatı verilmesine yol açmıştı. Bunun sonucu olarak Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması oluştuğu *The Times*’ta yer almıştır. *The Times*, 13 Nisan 1923.

³³ *The Times*, 18 Şubat 1919, s. 6.

Sonuç

Mark Sykes, gerek Sykes-Picot Anlaşması’ndaki rolü gerekse Ortadoğu politikasına etki ve katkılarıyla birçok bilimsel çalışmaya konu olmuştur. Bilimsel çalışmaların yanı sıra basında da Sykes önemli oranda yer bulmuştur. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesi Sykes’in daha çok Sykes-Picot’daki yeri ve önemine değinirken *The Times*’ta daha çok onunla ilgili izlenimlere yer verilmiştir. Görülen odur ki, Sykes’in yaşam hikâyesi onun gelecekteki yaşamının sinyallerini veriyor gibidir. Daha çocuk yaşta iken babasının isteğiyle sık sık uzun seyahatlere gitmesi ve içindeki Doğu sevgisi, bir anlamda Doğu’nun kaderinin belirlenmesindeki yerini perçinleştirmiştir.

Sykes okul yaşamında ya da politik alandaki resmî görevlerinde çok başarılı gözükmemekle birlikte onun bir asker, bir yazar ve ayrıca bir seyyah olarak son derece başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Dünya tarihinde de daha çok bu kimlikleriyle ön plana çıkmıştır.

KAYNAKÇA

A. Kitap ve Makaleler

Adelson, Roger: **Mark Sykes: Portrait of an Amateur**, London, Jonathan Cape, 1975.

Karakaş, Nuri: “Britanyalıların Gözüyle Sina-Filistin Cephesi’nde Türk Askeri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 27., S:2, Aralık 2012, s. 403-425.

Köni, Hasan: “Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri”, **Avrasya Dosyası**, İstihbarat Özel, Yaz 2002, C. 8, S. 2, s. 150-166.

Leslie, Shane: **Mark Sykes His Life and Letters**, Cassell and Company Ltd., London, 1923.

Sakin, Serdar- Kartın, Cengiz: “İngiliz Seyyahlar Maunsell, Harris ve Sykes’in Gözlemlerinde İran, Irak ve Türkiye”, **Tarihin Peşinde**, Yıl: 2014, Sayı: 11, s. 305-328.

Sykes, Mark: **Dar-ul-Islam: A Record of a Journey Through Ten of the Asiatic Provinces of Turkey**, London, Darf Publishers Limited, New Impression, 1988.

Sykes, Mark: **The Caliphs’ Last Heritage**, New York, Arno Press, 1973.

Sykes, Mark: **Through Five Turkish Provinces**, London, Bickers and Son, London, 1900.

B. Tezler

Çıtak, Celal: **Sir Mark Sykes Hayatı ve Ortadoğu’daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü**, Ankara, Hacattepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997.

Sazak, M. Seyfi: **Sir Mark Sykes ve 1900-1920 arası İngiltere’nin Ortadoğu Politikasına Etkileri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988.

C. Gazeteler

- Cumhuriyet, 11 Ocak 1937.
- Cumhuriyet, 29 Mayıs 1938.
- Cumhuriyet, 14 Nisan 1991.
- Cumhuriyet, 7 Kasım 1993.
- Cumhuriyet, 3 Mayıs 1995.
- Cumhuriyet, 30 Nisan 2003.
- Cumhuriyet, 8 Kasım 2005.
- Cumhuriyet, 7 Eylül 2007.
- Cumhuriyet, 18 Kasım 2009.
- Cumhuriyet, 2 Kasım 2014.
- Cumhuriyet Kitap Eki, 9 Eylül 2004.
- Cumhuriyet Özel Ekler, 1 Ağustos 2006.
- Cumhuriyet Özel Ekler, 23 Ağustos 2006.
- The Times, 18 Şubat 1919.
- The Times, 13 Nisan 1923.
- The Times, 26 Temmuz 1978.

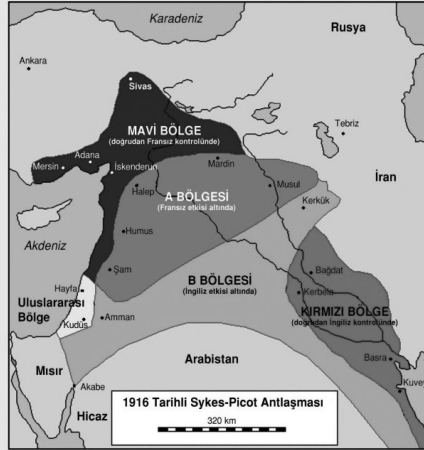
C. Elektronik Kaynaklar

<http://www.jstor.org/stable/pdf/1779488.pdf> , erişim tarihi: 09.05.2016.

SYKES-PICOT ANTLAŞMASI

I. Dünya Savaşı sırasında, Rusya'nın da onayıyla İngiltere ve Fransa arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına ilişkin en kapsamlı plan olan Sykes-Picot Antlaşması 9 Mayıs 1916 tarihinde imzalandı.

İngiltere, savaş sonunda Rusya'nın Boğazlar'a egemen olup daha da güçlenmesi ihtimaline karşı, Hindistan yolunu güvence altına almak için Arap dünyasında bir mevzi kumayı amaçlıyordu. Bu nedenle Ekim 1915'te Mekke Şerifi Hüseyin bin Ali ile bir anlaşma imzaladı. Anlaşmaya göre Şerif Hüseyin'in Osmanlı İmparatorluğu'na karşı girişeceği ayaklanma desteklenecek ve Filistin ile Irak dışında kalan topraklarda İngiltere denetiminde bir Arap devleti kurulacaktı. Ancak bu anlaşma, daha önce Fransa'ya bırakılmasına karar verilen Suriye ve Güneydoğu Anadolu topraklarının bir bölümünü de kapsıyordu. Anlaşmayı öğrenen Fransızlar İngiltere'ye baskı yaparak yeni bir paylaşım planı istediler. Bunun üzerine İngiliz görüşmeci Sir Mark Sykes ile Fransız görüşmeci Georges Picot, 9 Mayıs 1916 tarihinde gizli bir şekilde bir araya gelerek Sykes-Picot Antlaşması'nı imzaladılar.

İtalya'yı dışta bırakan, ancak Rusya'nın onayı ile yapılan bu antlaşma uyarınca Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis ile Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümü Rusya'ya; Lübnan ve Suriye kıyıları ile Adana, Doğu Karadeniz Bölgesi, Antep, Urfa, Mardin, Diyarbakır ve Musul Fransa'ya; Bağdat dahil Güney Mezopotamya ile Hayfa ve Akka limanları ise İngiltere'ye bırakılacaktı. Fransa ile İngiltere'nin kontrolünde kalan topraklarda ya bir Arap Devletleri Konfederasyonu ya da bağımsız bir Arap devleti kurulacak, İskenderun serbest liman olacak, Filistin'de de uluslararası bir rejim oluşturulacaktı.

Ne var ki Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte, İtilaf Devletleri arasında Anadolu'nun paylaşımında bir öne geçme yarışı başladı. İngiltere 1 Kasım 1918'de, Sykes-Picot Antlaşması gereği Fransa'nın denetimine bırakılan Musul'a girdi. Harekâtı sürdüren İngilizlerin Güneydoğu Anadolu'ya yönelmesi ve Kilis ile Antep'i de işgal etmesiyle, Sykes-Picot Antlaşması geçerliliğini yitirmiş oldu.

SYCES-PİCOT ANTLAŞMASI VE OSMANLI DEVLETİNİN İRAN POLİTİKASI (OSMANLI BELGELERİ IŞIĞINDA)

Assistant Professor. Dr. Manizheh SADRI*

Osmanlı ve İran'ın komşuluk sürecindeki ilişkileri sayısız gelişmelere şahit olmuştur. İki ülke arasındaki kültürel ilişkiler öylesine kuvvetliydi ki bu durum savaş esnasında bile devam etmiştir. İktisadi ilişkiler ise siyasi ilişkilere nazaran daha kararlı olmuştur. Fakat iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler; meydana gelen sınır değişiklikleri, sınır boylarındaki aşiretlerin davranışları, Atebât-ı Âliyat'a yapılan ziyaretler, ortak ekonomik çıkarlar, gelişmiş ülkelerin müdahaleleri ve bunlar gibi diğer muhtelif sebeplerden dolayı sürekli gergin olmuştur. Hicri 1263 (Miladi 1847) yılında imzalanan İkinci Erzurum Antlaşması ile meydana gelen son sınır değişiklikleri iki ülke arasındaki sınırı da netleştirdi. Bu arada iki ülkede meydana gelen yönetim değişiklikleri (Monarşiden Meşrutiyete geçiş) bu antlaşmanın temelinde herhangi bir değişikliğe yol açmamış, iki ülke arasındaki kesin sınır aynı şekilde baki kalmıştır.

İki ülke arasında uzun bir sınırın bulunması sebebiyle, içeride istikrarı yakalamak ve içteki değişimleri kontrol altında tutmak için iki ülkenin birbirinden bilgi alma hususunda çeşitli politikaları uygulamaları zorunluydu. Büyükelçilik ve konsoloslukların meydana getirilmesi, tüccar ve iş adamı sıfatıyla casusların gönderilmesi, coğrafi bilgilerin elde edilmesi, etnik ihtilaflar ve kabilecilik, mezhebi himayeler vb. tedbirler iki ülkenin uzun bir geçmişten beri birbirlerine karşı yürüttükleri politikalar idi.

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında dünyada meydana gelen değişimler Osmanlı'nın İran'a karşı uyguladığı siyasetlerde de değişikliğe yol açmıştır. Bu sınır dışı gelişmeler Osmanlı idarecilerini uzun ve kısa süreli hedeflere ulaşma amacına yöneltti. Birçok kişi, Osmanlı Devletinin 19. yüzyılın başından beri dağılmış olduğu düşüncesindeydi. Başkentte Sykes-Picot hazırlanırken Osmanlı, İran ile olan ilişkilerinde bir takım kararlar aldı. Fakat

* Manizheh SADRI Department of History, Islamic Azad University Shabestar Branch, Shabestar. İran

öyle anlaşılıyor ki bu kararları alanlar coğrafya, ekonomi, toplumsal, siyasi yapı, kültürler, gelenekler, askeri ve stratejik durum veya içeride ve dışarıdaki havadan kaynaklanan kısıtlamalardan bi haberlerdi.

Dış politika öyle bir olgudur ki kendi başına bir anlam ifade etmez. Sosyal hayattaki muhtelif dönüşümler ve teamüller sonucu içiçe geçmiş dâhili, bölgesel ve beynelmilel gelişmeler bu politikayı belirler. Nihayetinde insanın coğrafi, kültürel ve idari yapıları çerçevesindeki kararlarından meydana gelir¹.

Hükümetin yokluğu, güvenliğin olmaması sebebiyle İran’ın baştanbaşa karışık olması, zayıf ve kısa ömürlü hükümetlerin başa geçmesi, İran’ın İngiltere ve Rusya tarafından ikiye bölünmesi, tarafsız bölgelerin ortadan kaldırılması (1915 antlaşması²), kıtlık, bulaşıcı hastalıklar, Rus kuvvetlerinin kuzeyden, İngiliz güçlerin güneyden ve Osmanlıların da batıdan İran toprağına girmesi gibi onlarca sebepten dolayı İran, siyasi istikrarsızlığın dışında istenmeyen kültürel, iktisadi, sosyal ve siyasi durumlarla karşılaşmıştır³.

19. yüzyıldan beri Avrupa’nın hasta adamı olarak tanımlanan Osmanlı Devleti’nin durumu ise farklıydı. Her ne kadar Islahat ve Tanzimat Fermanlarıyla bazı alanlarda topluma modernite kazandırmışsa da bu, dikkat çekecek derecede olmamıştır. Birinci Meşrutiyet ve İkinci Meşrutiyet ise Osmanlıyı içine düştüğü buhranlardan kurtaramamış, dahası devleti yeni mücadelelerin içine sokmuştur. II. Abdülhamid ise sonraki yıllarda ıslahatların yerleşmesini sağlayacak birçok medeni kuruluşun temelini atmıştır. Fakat İttihat ve Terakki grubu onun bu adımlarını baltalamaya çalışmıştır. II. Meşrutiyet ülke için faydalı olmamakla beraber devletin esasını oluşturacak ıslahatlara da ayakbağı olmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Doğu Avrupa ve Balkanlardaki birçok toprağını kaybetmiştir. Ortaya çıkan çeşitli cemiyetler⁴ bu devletin sorunlarını halletmeye yardım etmek bir yana belki de imparatorluğun parçalanmasını daha süratli hale getirmiş ve Arapların özgürlük isteklerini de perçinlemiştir.

İngilizlerin Mezopotamya ve Basra bölgesini ele geçirmek için uyguladıkları eylemler sonuç verdi. Bu bölgelerde büyük petrol rezervleri mevcuttu ve zaman içinde petrolün ehemmiyeti sıradan olmaktan çıkmıştır. Hatta bu dönem-

¹ Seccadpur, Seyid Muhammed Kazım(1383) *Çarçup-ı Mefhûmî ve Pejûhiş-i Mutalaa-yı Siyaset-i Hâricî-yi İran*, Tahran, Defter-i Mutalaat-ı Siyâsî e Beynelmilelî-yi Umur-ı Hariciye, Çap-ı Devvom.

² Bk Huşeng Mehdevi Abdul Riza, *Tarihi Revabiti Hariciye İran*, Emir Kebir, Tahran 1992.

³ MOSTUFÎ Abdullah. *Şerh-i Zendeganiy-ı Men Tarih-i İçtimai-y ve İdari-Yi Devr-İ Kaçar*, C.I, Zevvar, Tahran 1981.

⁴ Bakınız: Durdu Mehmet Burak, 1990, Osmanlı Devleti’nde Jön Türk hareketinin başlaması ve etkileri, Ankara, OTAM, sayı 14.

de Clemenceau: “Petrolün her bir damlası, askerimizin her bir kan damlası değerindedir.” demiştir. Sömürgeci İngiltere’nin politikaları İran ve Osmanlı sınırlarında petrol etrafında şekilleniyordu.

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğunda birçok yeni fikir ve teori zuhur etti. Yine bu dönemde Said Halim Paşa gibi çok önemli siyasetçi ve teorisyen bulunmaktaydı⁵.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşında Almanlarla birlikte birçok cep- hede ittifak devletlerinin yanında savaşa müdahil oldu. Bu gibi durumlarda petrolün bulunduğu bölgeleri koruma Osmanlı İmparatorluğu için en iyi si- yaset olabildi. Diğer politikaları ise İran ile olan ilişkiler üzerine idi ve bu Osmanlı Devletinin dünya gerçeklerinden uzak kaldığının göstergesiydi. Bu çalışmamızda Osmanlının Sykes-Picot gizli anlaşması çağında İran ile olan ilişkilerindeki politikalarını inceleyeceğiz. Fransa ve İngiltere’nin 1916 Sy- kes-Picot gizli anlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğunu bölüştükleri sırada Osmanlı Devleti İran’da kendine has politikalar yürütüyor, öyleki dört bir taraftan bu işe sarılmıştı.

1. İslam Dünyasını birleştirme siyaseti (İslamcılık)
2. Türk birliği oluşturmak (Kaşgay Türkleri ile de) (Türkçülük)
3. Almanya ve İran devletleriyle ittifak
4. En iyi birliklerini İran’ın batısına göndermek
5. Ulusal bir devlet kurmak ve başkenti değiştirmek.

1. İslam Dünyasını Birleştirme Siyaseti (İslamcılık)

İslam dünyasını birleştirme fikri uzun bir geçmişe sahiptir. Bu fikir 19. yüz- yıl İslam dünyasının şartları göz önüne alındığında imkânsız görünüyor. Bu düşünce Seyit Cemaleddin Esedâbâdî⁶ ve daha sonra da İslam dünyasının muh- telif ülkelerinde bazı düşünürler tarafından savunuluyordu. Bu teori Osmanlı topraklarında Osmanlılık fikrine karşı ortaya atılmış olup, Osmanlıcılığın ilk başlardaki siyaseti olan toprak bütünlüğü politikasını akim bırakabilirdi.

Her ne kadar onun İslam dünyasını birleştirme mücadelesi başarıya ulaş- mamış olsa da İkbâl Lahevî ve kölesi Reşid Rıza, Şeyh AhmedRûhî, Mirza Ağa Han Kirmanî gibi kişiler onun takipçisi olmuşlardır⁷.

⁵ Said Halim Paşa(1332), *Buhran-ı İctimâîmiz*, İstanbul; Said Halim Paşa (1335), *Buhranlarımız*, İstanbul; Said Halim Paşa(1333), *Buhran Fikrimiz*, İstanbul.

⁶ Bk, İnayet, Hamid(1363), *Sîrî der Enîşe-yiSiyâsî-yiArab, Tahran ez Hamle-yi Napolyonbe Mısır Ta Ceng-i Cihân-yi Devvom*, Emir Kebir, Çap-ı Çeharom.

⁷ BK. Şirzad, Emir(1387), *Murûriber Endîşe-yi İkbâl Lahorî ve İttihad-ı Cihan-ı İslam, Endîşe-yi Tak- rip, Sal-ı Pencom*, Şomare-yiHivdehom.

Yukarıda belirtildiği üzere 1916 yılında İstanbul’daki anlaşma esnasında Osmanlı devleti ve İslam dünyasının durumu birleşme ümidi taşıyacak vaziyette değildi.

Bu şartlarda Osmanlı yöneticilerinin İran’da takip ettiği politikalarından biri İslam dünyasını birleştirme fikriydi ve bu amaçla aşağıdaki adımları attı.

1. Dağıtılacak beyanname ve duyurularla İran halkını müttefik devletlerin zulmüne karşı haberdar etme⁸.

Bu amaçla beyanname sırasında Osmanlı ve İslami birliklerin komutanı Ali İhsan, İranlıların Rus ve yandaşları tarafından gaflete düşürülmelerinden, haberlerin yayılmasına izin vermemelerinden, İran’ın din ve hürriyetine ne tür sorunlar çıkarıldığından, Rus ve İngiliz devletlerinin Âlem-i İslam’a yaptıkları zulümlerden ve buna karşı İslam âleminin büyük dini temsilcisi olan Osmanlının, bunlara karşı olan düşmanlığından bahsetmiştir.

Bu beyannamede Osmanlı ordusunun zaferleri ile müttefik devletlerin Kasr-ı Şirin’de yaptıkları zulümler tafsilatlı bir şekilde rapor edilmiştir. Ayrıca Rus ve İngilizlerin savaşı bahane ettikleri, asıl hedefin İran’ı yıkmak olduğu beyan edilmiştir. Devamında İslam ordusunun niyetinin İran’ı düşmanın zulmet ve teaddisinden kurtarma olduğundan, İran ve İranlıları Rus ve İngiliz esaretinden kurtarıp Sultan Ahmed Şah Kaçar iktidarı altında hürriyete ve refaha kavuşturmaktan başka bir hedefin olmadığından bahsedilmiştir⁹.

Bu beyannamenin bir kısmında Müslümanların Halifesi, büyük cihadı ilan etmiş, bütün Müslümanları cihada davet etmiştir. Hilafet merkezinden sizin tarafınıza binlerce fersah yolu kat etmiş olup kendini bu yere ulaştıran İslam’ın medar-ı iftihar olan orduya, sizin de yediden yetmişe silahlanıp Din-i Mübin-i İslam’a ve Müslüman toprağının temizlenmesine yardım etmeniz gerekmektedir. Halife ayrıca, düşman fertlerinin öldürülmesi, can ve mallarına hasar verilmesi, telefon ve telgraf tellerinin kesilmesi, top, tüfek ve mermilerin ganimet olarak elde edilmesi, maddi ve manevi kuvvetlerine zarar verilmesi, arkalarındaki yolların kapatılması, geçecekleri köprülerin yıktırılması, erzak ve zahire yollarının kapatılması, hainlerin Müslüman ordusuna teslim edilmesi ya da bu kişilerin idamı ya da kovulmaları ve İslami bir komitenin teşkil edilmesi gibi mücadele yollarını da göstermiştir. Bütün bunları cihadın şartları olarak zikretmiş ve sevabının 70 sene ibadet hükmünde olduğunu, bunları yapanlara mis kokulu cennetlerin müstahak olduğunu, kendilerine yakuttan köşkerin, hurilerin ve kölelerin verileceğini bildirmiştir¹⁰.

⁸ TC.BDAGMOADB, BOA, HR.SYS, nr. 2427,26,1916.10.21

⁹ A.g.e.,s. 2.

¹⁰ A.g.e., s. 3.

2. İran’a Silah gönderme ve onların güçlü kabileler arasında dağıtılması ve İslam yolunda cihat için teşvik.

Bu amaçla Osmanlı Devleti’nin Sultanı ile Vezir-i Azam Samsamü’s-saltane’nin kardeşi olan Bahtiyari kabilesi reisi İstanbul’da buluşmuşlardır. Yapılan anlaşma ile Osmanlı Devleti ve güçlü Bahtiyari kabilesi birlikte hareket etmeyi kararlaştırmışlardır. Aynı şekilde bu emir 1914 tarihinde telgraf yoluyla Tahran büyükelçisi Asım Bey’e gönderilmiştir¹¹.

3. Tahran, İsfahan ve Şiraz’da İslam’ı savunma amaçlı cemiyetlerin kurulması.

Bu amaç için Almanların önerisiyle Osmanlı Devleti tarafından Bahtiyari jandarma kuvvetleri ve saltanat ordusu ile İranlı gönüllülerinden müteşekkil bir birlik oluşturuldu¹². Yine bu amaç doğrultusunda Tahran, İsfahan ve Şiraz’da İslami müdafaa cemiyetleri gizli bir şekilde teşkil edildi¹³.

4. Kirmanşah askerî ataşesi Fevzi Bey’in Hilafet topraklarındaki çalışmaları ile Osmanlı, İran ve Afganistan Birliği¹⁴.

Osmanlı devletinin takip ettiği önemli siyasetlerinden biri de Pan-Türkizm akımı ve bu akımın önde gelenlerinden İran ülkesinde yararlanmaktır. Bu amaçla aşağıdaki adımları atmıştır.

1. Gizli Propaganda ve Kaşkay kabilesinden özel öğrencileri tahsil için Osmanlıya gönderme.

Osmanlı Arşiv belgelerine göre Hacı Muhammed Kerim Han’ın döneminde ve onun onayıyla Buşehr ve Şiraz şehirleri arasında sakin Türk kabilelerinin çocuklarından 20 kadarı tamamen gizli olarak Osmanlı okullarında tahsil görmüştür¹⁵. Başka bir belgede ise bu konu şu şekilde geçmiştir. Kabulüne karar verilmiş öğrenciler için ilk olarak ilköğretim vardı. Eğer kabul alırlarsa Osmanlı’nın muhtelif okullarından gizli ve tamamen ücretsiz eğitim verilirdi¹⁶.

Hariciye vezareti müsteşarının mektubuna göre, Büyük devletler İran’da okul, hastane vd. faydalı ve hayırlı kurumlarla nüfuz elde etmeye çalışırken, bütçe sıkıntısından dolayı geri kalmış Osmanlı devletinin buna rağmen, ortak din ve dil sebebiyle Kaşkay Türkleri arasında 30 ile 40 bin süvarisi vardı¹⁷.

¹¹ DHEUM.7.şb 2/212 1333m26

¹² HR. SYS, 2339, 54/1, 1916.3.3

¹³ HR. SYS, 2431, 44 /1, 1917.2.12

¹⁴ HR.SFR.04. 2334,4. 1916.

¹⁵ MV, 151 23/1 1329/R/25

¹⁶ MKT.MHM, 735, 26.2, 1329.R.26.

¹⁷ Adg. s. 2.

Maarif Nezaret-i Celilesi’nden çıkmış gizli bir belgeye göre okuma ve yazma bilen kişiler arasından seçilen yalnız 10 öğrenci ile ücretsiz okutulmak üzere anlaşma yapılmıştır¹⁸.

Osmanlı İmparatorluğunu üçüncü siyaseti: Büyükelçiliklerin idaresinde Osmanlı subaylarını yetiştirip, özellikle Şiraz ve Buşehr gibi İran bölgelerinde kolorduları yaygınlaştırmak. Bu amaçla Tahran sefaret kaymakamı Fevzi Bey’in onayıyla İran’ın bazı noktalarında Büyükelçilik adı altında Osmanlı subayları gönderilmiştir. Bu amaçla gönderilen Osmanlı subaylarına hazine tahsisi ve sipahilerin hazırlanması gerekliliği vurgulanıyordu¹⁹.

Düşmana karşı yapılacak cihat sebebiyle büyük kabileleri teşvik için şeh-benderhanelerden adamlar gönderilmesi. Bu sebeble Şevket Beğ büyük aşiretlerini teşvik için İsfehana sevk edildi²⁰. Şiraz’a bağlı Berâzhân gibi İran’ın muhtelif küçük yerleşim yerlerinde elçilikler kurmak²¹.

Özellikle içeride Kaşgay ve Bahtiyari gibi güçlü kabilelerden yardım almak. Bu kabilelerin önde gelenlerinin desteğini celp etmek amacıyla reformalar beyan edilmiştir ki bir belgede Emir Mücahid Bahtiyari, Yusuf Han, Tâlış Han, Hüseyin Han Serdar Esad’ın destekleri geçmektedir²². İran’da Simko gibi ehl-i şer kişilere yardım etmek²³.

Osmanlı’nın Tahran Sefiri Asım Bey’in, Salarü’-d-devle’nin Kasr-i Şirin’e girişine onay verdiğini gösteren gizli telgrafi, İran’ı darmadağın eden salgın ve İngiliz ile Rus kuvvetlerinin başkenti işgal etme ihtimali²⁴.

Osmanlı İmparatorluğunun dördüncü ve en önemli siyaseti, en önemli birliklerini İran’a kuzeybatıdan sokması ve Zencan bölgesine kadar ilerlemesi.

Osmanlı İmparatorluğunun beşinci siyaseti, üçüncü meclisin temsilcileri ve İranlı devlet adamlarıyla birlik olup Kirmanşah’da geçici bir milli devletin kurulması, başkentin taşınması ve Saray ile bu grubun üyelerinin muvafak-nameyi imzalamaları²⁵.

¹⁸ MKR.MUM, 736, 20/2, 1329 B/7.

¹⁹ BOA, HR.SYS, 2440, 25.

²⁰ BOA, DH.EUM.7.Şb.3,10.

²¹ BOA, HR. SYS, 2440, 25/2 1917/9/6

²² BOA, HR. SYS, 2337, 10/62, 1914/12/13

²³ BOA, HR.SYS, 2337, 1914/12/13

²⁴ Bk, Kenan, Muhammed(1298), Büyük Harpde İran Cephesi, Büyük Erkan-ı Harbiye, Ankara Matbaası.

²⁵ Bk, Dihkânî, Rıza (1393), Diplomasi Der Teb’id, Münasebât-ı Diplomatik Devlet-i Muhaceratba Devlet-i Osmânî Der Ceng-i Cihânî-yi Evvel, Fasilname-yi Tarih Revabıt-ı Hâricî, Sal-ı Dehom, Şomare 38-39; Molla-yıTevânî, Alırza(1378), İran ve Devlet-i Milli der Ceng-i Cihânî-yi Evvel, Müessese-yiMütalaat-ı Tarih-i Muasır, Tahran.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı öyle şartlarda patlak verdi ki Osmanlı ve İran ülkeleri içte hiç istenmeyen bir vaziyete sahiptiler ve her iki ülkenin hükümdarları başkentlerinde sessizliğe gömülmüşlerdi. Nitekim dünyayı saran ilk savaştan kısa bir süre sonra Kaçar Hanedanı ve Osmanlı İmparatorluğu çökmüşlerdir. Dünya şartlarına bakıldığında, Osmanlı devlet adamlarının bahsedilen bölgede yürüttüğü politikalar ölçülü ve mantıklı değildi. Hatta Osmanlı Devleti’nin bu siyaseti vakit, hazine ve enerji kaybı olarak sayılmış olup, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu mali sorunlarla boğuştuğundan bu şartlarda ülkenin savaşta kullanacağı hazineyi bulmak imkânsızdı. Öyle görünüyorki Türkçe konuşan bu kabile ve milletlere bahsedilen mali yardım bahsi sonuçsuz kalmıştır. Denilebilir ki Büyük Devletlerin Sykes–Picot Anlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğunun en önemli ve en stratejik topraklarını taksim etmeye adım attığı sırada, bu ülke, en seçkin ordularından sayılan 6. Ordunun yardımıyla, İran’ın güney batı sınırındaki bölgede ki hem nüfuzu altında bulunan en hayati bölgeydi, hem içinde petrol sahalarının bulunduğu bölgeydi, hem de irtibatı sağlayan bir köprü vazifesi görüyordu, İngiltere’ye baskı yapmış olsaydı savaş sonucunun değişmesine etkisi olabilirdi.

KAYNAKÇA

ATÂBEKÎ, İrec(1387), **İran ve Ceng-i Cehânî-yi Evvel-i Meydan Neberd-i Kud-retha-yıBozorg**, Çev.. Mehdî Hakikathah,Kaknüs, Tahrân.

Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivleri.

DİHKÂNÎ, Rıza (1393), **Diplomasi Der Teb’id, Münasebât-ı Diplomatik Devlet-i Muhaceratba Devlet-i Osmânî Der Ceng-i Cihânî-yi Evvel, Fasilname-yi Tarih Revabit-ı Hâricî**, Sal-ı Dehom, Şomare 38-39.

DURDU, Mehmet Burak (1990), Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri, **OTAM**, Sayı 14.Ankara.

İNAYET, Hamid(1363), **Sîrî der Enişe-yiSiyâsî-yiArab, Tahrân ez Hamle-yi Napolyonbe Mısır Ta Ceng-i Cihânî-yi Devvom**, Emir Kebir, Çap-ı Çeharom.

HUŞENG MEHDEVÎ Abdul Rıza, **Tarihi Revabiti Hariciye İran**, Emir Kebir, Tahrân 1992.

Kenan, Muhammed(1298), **Büyük Harpde İran Cephesi**, Büyük Erkan-ı Harbiye, Ankara Matbaası.

MOSTUFİ Abdullah. **Şerh-i Zendeganiy-ı Men Tarih-ı İctimai-y ve İdari-Yi Devr-İ Kaçar**, C.I, Zevvar, Tahran 1981.

Said Halim Paşa(1332), **Buhran-ı İctimâîmiz**, İstanbul.

Said Halim Paşa (1335), **Buhranlarımız**, İstanbul.

Said Halim Paşa(1333), **Buhran Fikrimiz**, İstanbul.

SECCADPUR, Seyid Muhammed Kazım(1383) **Çarçup-ı Mefhûmî ve Pejûhiş-i Mutalaa-yı Siyaset-i Hâricî-yi İran**, Tahran, **Defter-i Mutalaat-ı Siyâsî e Beynel-milelî-yi Umur-ı Hariciye**, Çap-ı Devvom.

ŞİRZAD, Emir(1387), **Murûrîber Endişe-yi İkbal Lahorî ve İttihad-ı Cihan-ı İslam, Endişe-yi Takrip**, Sal-ı Pencom, Şomare-yiHivdehom.

MOLLA-YITEVÂNÎ, Alırıza(1378), **İran ve Devlet-i Milli der Ceng-i Cihânî-yi Evvel, Müessese-yiMütalaat-ı Tarih-i Muasır**, Tahran.

BÜYÜK GÜÇLERİN ORTADOĞU MÜCADELESİNDE OSMANLI DEMİRYOLLARI

Bahattin DEMİRTAŞ*

Tarihte Demiryolu

1789 tarihinde meydana gelen Fransız İhtilali ve sonrası gerçekleşen Sanayi İnkılabı ilk önce Avrupa'yı ve ardından tüm dünyayı etkilemiştir. Mekanik araçlarla üretim yapan tesisler artık makinenin gücüyle tanışmışlar, sömür-gelerden sağlanan hammadde çok kısa zamanda mamul maddeye dönüş-türülmüştür. Avrupalılar üretim fazlalarını satacak pazarlar aramaya başla-mışlardır. Fakat o dönemde suyollarını kullanan Avrupa, bu nakliye şeklinin üretime getirdiği maliyet ve sürenin uzun olması nedeniyle, sanayileşmenin hızına yetişme konusunda güçlüklerle karşılaşmışlardır.

18. yüzyılın önemli enerji kaynaklarından biri olan kömürü, ocaklardan ihtiyaç duyulan noktalara taşımak da tam da böylesi bir nakliye ve maliyet so-rununa takılmaktadır. Bu nedenledir ki kömür madenleri deniz kıyısına yakın olan ülkeler, diğerlerine göre büyük bir üstünlük elde etmektedir. Avrupa'da bu durumu ortadan kaldıracak olan gelişme ise demiryoludur.

İlk demiryolu İngiltere'de Stockton-Darlington arasında yapılmış ve ilk kez 27 Eylül 1825'te işletilmiştir. Ancak bu girişim, beklediği ilgiyi görme-miştir. 1829'da Liverpool-Manchester arasında hat inşa edilince, burada iş-leyecek lokomotifler için bir yarışma açıldı. Yarışmanın ölçüsü, 20 İngiliz tonu ağırlığında bir yükü saatte 10 mil hızla çekmekti. Bu yarışmayı Robert Stephenson'ın tasarladığı lokomotif kazandı. Stephenson'ın bu başarısı de-miryolculuğun başlangıcı ve yarışmanın yapıldığı 6 Aralık 1829 tarihi de de-miryolculuğun doğum günü kabul edilir. Demiryolu taşımacılığı kısa süre içinde yayılmıştır. Demiryolunun 1830'da Amerika'da, 1832'de Fransa'da ve 1835'de Almanya'da faaliyete geçtiğini görüyoruz. Bunun bir sonucu olarak Avrupa'da demiryolu hatları daha 1840-1850 yılları arasında genel ihtiyacı karşılayacak hale gelmiştir. Yirmi yıl içinde Rusya ve Osmanlı Devleti ha-riç bütün Avrupa'da ana hatlar inşa edilmiş durumdaydı. 1860'da dünyadaki

* Yrd. Doç.Dr., Gazi Üniversitesi Tarihi Bölümü.

demiryolu hatlarının uzunluğu 100.000 kilometreyi, 1920’de ise 1.000.000 kilometreyi bulmuştu.

Osmanlı Devleti’nin Demiryolu Politikası

Avrupa devletleri Sanayi İnkılabı’nın ardından, yeni pazar alanları bulmak ve kendilerine sömürgeler oluşturmak amacıyla kıyasıya bir yarışa giriştiler. Bunun için de Avrupa dışındaki ülkelerde demiryolu yapımı gibi imtiyazları kazanarak, hatların geçtiği toprakların yer altı ve yerüstü zenginliklerini sömürmeye başladılar. Avrupa’da böylesine gelişmeler yaşanırken, Osmanlı Devleti de bu gelişmelere kayıtsız kalmadı ve devletin içinde bulunduğu sıkıntıdan, ayaklanmalara kadar birçok sorunu bu şekilde atlatmayı planladı. Bu durum Avrupa Devletleri’nin de sömürge yarışında yeni pazarlar elde etme çabaları ile örtüşüyor ve böylelikle ilk demiryolu hattının yapımının adımları atılmış oluyordu. Bütün bu gelişmeler ışığında, tüm olumlu ve olumsuz yönleriyle birlikte demiryolları Osmanlı Devleti’ne ilk olarak, İngilizlerin devletten aldıkları imtiyazla yapımını gerçekleştirdikleri İskenderiye-Kahire Hattı (1851-1856) ile olmuş, bundan sonra ülkenin her yerinde yeni hatlar hızla inşa edilmeye başlamıştır. Bununla birlikte Padişah ve Tanzimat devri devlet adamları, dikkatlerini demiryolu üzerine yoğunlaştırmışlar ve millî bir demiryolu özlemi içinde olmuşlardır. Nitekim Sultan Abdülmecid ve Mustafa Reşit, Âli ve Fuad Paşalar demiryolunu modernleşmenin vazgeçilmez bir vasıtası olarak değerlendirmişlerdir.

Liverpool-Manchester treninin değişik görüntüleri Sultan Abdülmecid’in odasının duvarlarını süslemiş, sultan, aynı tren ve demiryolunun kendi ülkesinde de hizmet vermesini arzu etmiştir. Sultan Abdülmecid saray duvarlarına tren resmi asıp, özel doktorlarına, “*Ülkemde bu trenlerden bulunması en büyük arzumdur*” dediği ve demiryolunun ne kadar önemli olduğunu idrak ettiği ifade edilmiştir. Sultan Abdülaziz’in demiryolu konusundaki istek ve azmini Belçika Bankerlerinden Baron Hirsch gibi bir başarısız bir deneyim söndürmemişti. Osmanlı Devleti’nin bir diğer önemli demiryolu girişimi ise yine Sultan Abdülaziz döneminde 1871 yılındaki İstanbul-Bağdat demiryolu hattının kurulmasına ilişkin girişimdir. Ancak bu demiryolu hattının İzmit’e ulaşması iki yıl sürmüştür. Aynı hat ile Karadeniz’e de bağlantı kurulması amaçlanmıştır. Sultan Abdülaziz 1872 yılında Alman mühendis Wilhelm Von Pressel’i “Asya Osmanlı Demiryolları” genel müdürlüğüne getirmiştir. Bu proje İstanbul Haydarpaşa’dan başlıyor, Ankara-Sivas-Musul ve Bağdat üye-

rinden Basra’ya ulaşıyordu. Ancak 1875 yılında Osmanlı maliyesinde ortaya çıkan ekonomik sebeplerle Pressel’in yürüttüğü bu proje durmuştur.

Osmanlı Devletinde demiryolu ulaşımı konusundaki çalışmaların tekrar başlaması II. Abdülhamid döneminde Muharrem Kararnamesi’yle kurulan Duyunu Umumiye İdaresi ile olmuştur. Özellikle Hicaz ve Bağdat demiryolu ulaşım hatlarının kurulması bu idare ile sağlanmış olup bu ağın kurulması için Almanlara imtiyazlar verilmiştir. İzmit’ten geçen bu demiryolu hattı sadece Osmanlı ekonomisinin gelişimine katkı sağlamıyor, aynı zamanda Almanya’nın bölge içinde önemli bir siyasi güç olmasını da sağlıyordu. Basra Körfezi’ne kadar inen bu ağın yapımıyla o bölgelerdeki isyanların bastırılması kolaylaşıyor; hem de Almanların bölgedeki hâkimiyeti İngiltere’yi rahatsız ediyordu. Ayrıca bölgedeki tarım alanındaki ve maden işletmeciliği alanındaki gelişmeyi de artıran bu proje devlet tarafından alınan vergileri de artırmaktaydı.

1908’e kadar demiryolları 5883 km.yi bulmuştur. Demiryolu yatırımlarında Almanların payı % 57, Fransızların payı % 23,5 İngilizlerin payı % 20’dir. 1914’e kadar yapılan demiryolu uzunluğu ise 6309 km.yi bulmuştur.

Osmanlı Devleti’nde 1918 yılına kadar yapılmış olan demiryollarını, tarihi süreç bakımından, dört devreye ayırmak mümkündür:

1. 1856-1870 dönemi. Bu dönem Osmanlı Devleti’nde demiryolu ağının oluşum dönemini teşkil eder. Bu dönemde Rumeli ve Anadolu topraklarında İngiliz yatırımcılarına verilen imtiyazlar ve uluslararası ortaklık oluşturmuş olan Baron Maurice de Hirsch’e verilen Rumeli’deki bazı demiryolları imtiyazları bu oluşumun gerçekleşmesinde büyük rol oynamışlardır.

2. 1870-1880 dönemi. Bu devrede yaşanan muayyen buhranlar dolayısıyla yeni demiryolları yapılamamış, demiryolu inşaatı sekteye uğramıştır.

3. 1880-1890 dönemi. Rumeli’de yapımı sürdürülen muayyen hatların tamamlandığı ve Avrupa hatları ile bağlantıların oluşturulduğu, İngiltere’ye verilen imtiyazlarla Anadolu cihetinde yeni hatların yapıldığı bir dönemdir.

4. 1890-1900 dönemi. Osmanlı ülkesinde demiryolu yapımında Almanya’nın ön plana çıktığı bir devredir.

Tablo: 1898 yılı Osmanlı demiryolu ağı ve imtiyazlar

İmtiyaz verilen Devlet	Hat	Uzunluk (km)	Toplam Uzunluk (km)
İngiltere	İzmir-Aydın	373	440
	Mersin-Adana	67	
Fransa	İzmir-Kasaba	512	1266
	Yafa-Kudüs	87	
	Beyrut-Şam	247	
	Şam-Halep	420	
Almanya	Haydarpaşa-İzmit	91	1020
	İzmit-Ankara	485	
	Eskişehir-Konya	444	
Genel Toplam			2726

Osmanlı’da Demiryolları Yapımına Neden Olan Gerekçeler

Türkiye’de ise ilk demiryolları belirttiğimiz gibi ilk olarak 1856 yılında İngiliz şirkete verilen imtiyazlarla İzmir -Aydın arasında yapılmış ve bunu diğer hatlar takip etmiştir. Ancak yapılan diğer tüm hatlar İngiliz, Fransız veya Almanlar tarafından verilen imtiyazlar doğrultusunda yapılmıştır. Osmanlı topraklarında demiryolu yapımının hız kazanmasıyla, tarım, maden ve orman kaynakları başta olmak üzere yer altı ve yer üstü kaynakları hızla sömürülme-ye başlanmıştır. İç kesimlerde bulunan bu kaynakların en kısa yollarla kıyıya taşınması ve buralardan da istedikleri yerlere taşınması hedeflenmiştir.

İngilizler demiryoluyla Batı Anadolu, Balkanlar ve sonrasında Ortadoğu’da, Fransızlar, Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz’de, Almanlar ise Anadolu’nun merkezi kesimlerinden Bağdat’a uzanan güzergâhlarda demiryoluyla nüfuz bölgeleri meydana getirmiştir.

Osmanlı demiryolları Avrupa demiryollarından farklı olarak, iki yeri birleştiren, uzun, kollara ayrılmayan ve bu tip başka hatlarla bağlantısı yapılmayan etki hatları şeklinde inşa edilmiştir. Osmanlı’da demiryollarının yapımında birbirinden farklı malzemeler kullanılmış, standardizasyon ve uyumluluk

aranmamış, bazı yerlerde birbirine geçit vermeyen hatlar meydana getirilmiş, ayrıca daha fazla ödenek alma kaygısıyla hatlar gereksiz yere uzatılmış ve hızlı ulaşım olanağı ortadan kalkmıştır. Türkiye demiryollarının ilk inşa gerekçelerinin, söz konusu dönemlerde Osmanlı Devleti’nin kaynaklarının taşınması olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Cumhuriyet dönemiyle demiryolu hatlarındaki bu farklılıklar ortadan kaldırılmış, standardizasyon sağlanmış, iç kesim ile kıyı kesimin birbiriyle bağlantısı sağlanmaya çalışılmıştır. Demiryollarının sadece kaynak ve yük taşınması değil, bunu yanında ayrıca yolcu taşınması da hedeflenmiştir.

Demiryolu İnşasının Temel Problemleri

Demiryolu inşa etmenin şüphesiz ki Osmanlı Devleti’ne askerî, siyasî, idarî ve ticarî açılardan sağlayacağı birçok faydalar söz konusuydu. Ancak söz konusu inşaat demiryolu olunca bunun aynı zamanda Osmanlı idaresi için doğuracağı bir kısım sıkıntılar ve sakıncalar da kaçınılmaz olmuştu. Örneğin Osmanlı coğrafyasında yapımı öngörülen demiryolları ve inşa imtiyazları nedeniyle İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya arasında yaşanan kıyasıya mücadele Osmanlı Devleti’nin karşı karşıya kaldığı temel problemlerden birisini teşkil etmiştir. Yüksek kilometre garantisi adı altında sunulan inşa ve işletme imtiyazları ve kilometre başına tanınan muayyen yıllık kar garantisi Osmanlı maliyesinin temel açmazları arasında yer almıştır. Osmanlı Devleti’nin inşaat firmaları için vaat ettiği yıllık gelir çoğu kere gerçekleşmemiş, aradaki fark Osmanlı maliyesi tarafından üstlenilmiş ve ödenmek zorunda kalınmıştır.

Osmanlı Devleti’nde demiryolları hemen hemen tümüyle Avrupalılar tarafından ve yabancı sermaye ile gerçekleştirilmiştir. Avrupa’ya ve Avrupa sermayesine duyulan ihtiyaç ve inşa edilen hatların daha ziyade Avrupalılar tarafından işletilmesi Osmanlı idarecilerini isteseler de istemeseler de, Osmanlı Devleti’nden ziyade kendi çıkarlarını düşünen Avrupa firmalarının taleplerini kabul etmeye mecbur bırakmıştır. Bu durum Osmanlı ticaretinin ve maliyesinin yabancıların müdahalesine müsait bir hale gelmesine, Osmanlı coğrafyasının demiryolu hattı boyunca değişik devletlerin nüfuz bölgelerine dönüşmesine yol açmıştır.

Büyük Devletler ve Ortadoğu’da Demiryollarından Beklentileri

İngiltere

Bilindiği gibi İngiltere, sömürgecilik yarışında, Sanayi İnkılabı’nın verdiği olanaklar sayesinde rakiplerine oranla daha üstün bir durumdaydı ve güçlü bir donanma ve ticaret filosu, onun sömürgecilik ve kolonizasyon yarışındaki üstünlüğü pekiştirmişti. Bu yüzden İngiltere sahip olduğu mevcut durumunu devam ettirecek bir siyaset felsefesi gütmüştür. Demiryolu imtiyaz mücadelelerinde ortaya koyduğu hatt-ı hareket bahsedilen siyaset felsefesinin önemli örneklerinden biri olmuştur.

Demiryollarının yapımının planlandığı coğrafya, İngiltere için stratejik hammadde (modern sanayinin gereksinim duyduğu madenlerden petrol, kömür, zımpara vs.) kaynaklarına sahip bir bölge olması dolayısıyla çok önemli faaliyet alanı idi. Bölgenin, iktisadî ve teknolojik bakımdan dünyanın en geri kalmış yerleri olması, potansiyel bir pazar olduğu anlamına da geliyordu. Dolayısıyla İngiltere’nin bu pazarda var olması, onun sanayi geleceği için önemli bir anlam taşıyordu.

Süveyş Kanalı’nın hisselerini 1876 yılında ele geçiren İngilizler, Fransa’ya Ortadoğu’da Fransa ile ortak hareket etme mecburiyetinden kurtulmuştu. Bu kanalın stratejik öneminin devam etmesi ve bu yola alternatif bir güzergâhın çıkmaması İngiltere’nin strateji planlarından birisiydi. İngiltere’den başka bir devletin, Süveyş Kanalı’nın stratejisi ortadan kaldıracak demiryolu imtiyazını alması; Hindistan’a ulaşmak için kullanılan yolları tehdit ederek, demiryolu imtiyazını alacak bu devletin, İngiltere’nin aleyhine olarak yeni bir stratejik üstünlük sağlaması anlamına geliyordu.

İngiltere, Batı Anadolu’da aldığı demiryolu imtiyazlarıyla önemli tarım bölgeleri üzerinde de nüfuz kurmuştu. Almanya’nın Anadolu demiryolu imtiyazlarını bir biri ardına almaya başlamasıyla İngiltere’nin nüfuzu altında olan bu verimli topraklar Almanya’nın nüfuzu altına geçmesi tehlikesi ile kaşı karşıya kaldı. Dolayısıyla İngiltere tarım potansiyeli yüksek olan bölgeyi elinde tutmak için girdiği faaliyetler, demiryolu imtiyaz mücadelelerinin başka yönünü teşkil etmekteydi.

İngiltere, Osmanlı Devleti’nin, herhangi bir tehdit unsuru olmayacak şekilde güçlenmesi politikasını güdüyordu. Bu politikanın temel amacı, dünyanın herhangi bir yerinde İngiliz çıkarlarını tehlikeye atacak güçte bir devletin ortaya çıkmaması sağlamaktı. Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altında bulundurduğu toprakların bir başka devletin egemenliği altına girmemesini sağlamak gerekiyordu. Bu stratejiler Osmanlı Devleti’ni de tam anlamıyla

güçlendirmemesi gerekiyordu. Bu yüzden İngilizler, Osmanlı topraklarında yeterli ve uygun bir demiryolu ağının kurulması ile Osmanlı topraklarında ortaya çıkacak olan ekonomik canlanma, merkezi otoritenin kuvvetlenmesi ve ulaşım kolaylıkları ile devletin kendi hayatıyetini sürdürebilecek bir güce kavuşacaktı. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti’nin gücü ve otoritesi, İngilizlerin sömürgelerindeki Müslümanları etrafında toplayamayacak ölçüde olmalı ve İngiltere’yi tedirgin etmemelidir. Bu yüzden Osmanlı Devleti İngilizlerin müsaade ettiği ölçüde ve İngiltere’ye bağlı bir şekilde güçlenmeliydi.

İngiltere, 1882 yılında Mısır’a yerleşerek önemli bir stratejik alana sahip olmuştu. Mısır’ın İngiliz hâkimiyetinden çıkması, Süveyş Kanalı’nın Hindistan ve Uzakdoğu ile olan bağlantısının kesilmesine sebep olacak tehlikeleri içinde barındırıyordu. Osmanlı Devleti’nin Mısır’a tekrar hâkim olması, Hindistan, Afganistan ve İran’da İngiltere aleyhine tehlikeli etkiler yaparak, Osmanlı Devleti’nin, Anadolu, Suriye ve Basra’da tamamlanmış bir demiryolu sayesinde Mezopotamya üzerine gelebilecek bir İngiliz saldırısına karşı koyması imkânı verecektir. Bu yüzden İngiltere’nin Mısır politikası, bahsedilen İngiliz stratejisinin teminine dönük olmuştur.

İngilizler, Fransa’nın Osmanlı topraklarında stratejik bir üstünlük sağlamasını istemiyordu. Çünkü bölgede stratejik açıdan güçlü bir Fransa, İngiltere’nin Yakın ve Ortadoğu’daki çıkarlarını rahatlıkla tehdit edebilir, hatta elinden bile alabilirdi. Zaman zaman Almanya’ya karşı birleşseler de nihayetinde her ikisi de kendilerine hammadde ve pazar sağlamak için sömürgecilik faaliyetlerinde bulunan devletlerdi. 1876 yılında Süveyş Kanalı’nın hisselerini ele geçirerek Fransa’ya olan bağımlılıktan kurtulan İngiltere, Bağdat Demiryolunun imtiyazını da Almanya’ya kaptırarak tekrar bağımlı duruma düşmek istemiyordu. Anadolu ve Bağdat Demiryolu bu yönden de İngiltere için anlamlıdır.

Anadolu-Bağdat Demiryolu imtiyazını alan bir devletin uluslararası arena-da çok daha etkin ve yetkin duruma geleceği bir gerçektir. İngiltere, bu imtiyaz mücadelesinde var olan bütün devletlere şüpheli gözle bakmış, kendisini biraz daha öne çıkartacak fırsatları her zaman kollamıştır. Anadolu-Bağdat Demiryolu imtiyazındaki İngiliz mücadelesinde İngiltere’nin bu siyaset felsefesi ağırlığını koymuştur.

Fransa

Fransa’nın demiryolu imtiyazı mücadelelerine girişmekteki amaçları; Kuzey Afrika’daki sömürü bölgelerinin güvenliğinin sağlanması, Osmanlı toprakları üzerinde yaptığı ekonomik ve kültürel yatırımların tehdit altına girmemesi, Osmanlı topraklarındaki her türlü zenginlikten pay almak istemesi, İngiltere ve Rusya gibi devletlerin Fransa’nın çıkarlarını tehdit edecek

etkinliğe ulaşmasının önlenmesi, tarihî Alman düşmanlığı dolayısıyla, Fransa’nın çıkar bölgelerine yakın yerlerdeki Alman girişimlerinin önlenmesi, kıta Avrupa’sında söz sahibi olacak bir Fransa hedefi, uluslararası politikada etkin olunacak stratejinin sağlanması, Suriye bölgesinde daha önce elde ettiği nüfuz bölgelerinin tehlikeye girmesinin önlenmesi, Süveyş Kanalı dolayısıyla kaybettiği stratejik üstünlüğü demiryolları ile yeniden sağlamak istemesi şeklinde özetlenebilir.

Fransa 1830 yılında Cezayir, 1881 yılında Bardo Anlaşması ile de Tunus’a yerleşerek Kuzey Afrika’da sömürge alanları oluşturmuştu. Fransa bu alanları genişletmek fırsatını kolluyordu. Süveyş Kanalı projesi Fransız etkinliğinin genişlemesine vesile olmuş, stratejik bir üstünlük sağlamıştı. Ancak İngilizler, 1876 yılında Süveyş Kanalı’nın hisselerini alıp 1882 yılında da Mısır’a yerleşmesi, Fransa’nın bölgedeki hareket alanını kısıtlamış, stratejik açıdan önemli bir darbe yemişti. Bu yüzden Anadolu-Bağdat Demiryolu imtiyazının alınması, Fransa oldukça önemli bir stratejik plandı. Fransa, Osmanlı topraklarına dair politikalarını hep bu stratejik denklem üzerinde yürütmüştür.

Fransa’nın Suriye ve civarında oluşturduğu nüfuz bölgelerini de tarihi bir hak olarak görmekteydi ve Fransızlar, bölgeye misyonerler göndererek, okullar açarak yerleşip önemli ticarî yatırımlar yaparak ticaret bölgeleri oluşturmuşlardı. Fransızlar bu nüfuz bölgelerini misyonerler göndererek, okullar açarak ve dinî kurumlar kanalı ile desteklenmekteydi. Ayrıca bölgede birçok demiryolu imtiyazı olarak Suriye bölgesinin önemli yerlerine demiryolu inşa etmişlerdi. Dolayısıyla bölge, Fransa’nın stratejik nüfuz alanı olmuştu. Fransa’nın, Anadolu-Bağdat Demiryolu imtiyazının rakip bir güce, hele hele Almanya’ya kaptırması, bu bölgedeki nüfuz alanları için önemli bir tehdit olabilirdi. Bunun yanında da Fransa’nın Katolik koruyuculuğu ideolojisi de tehdit altına girebilirdi. Bunun için Fransızların bu bölgede oluşturduğu nüfuz alanlarının kontrolü Bağdat-Anadolu Demiryolları sebebiyle daha kolay ve kat’i olacaktır. Yine Anadolu-Bağdat Demiryolu imtiyazının Fransızlarca alınması, bölgedeki Fransız etkinliğini perçinleyecek, İngiltere, Almanya ve Rusya gibi devletleri Fransa’ya bağlı hale getirecekti.

Fransa bölgede güçlü bir Osmanlı Devleti’ni de çıkarlarına aykırı bulmaktaydı. Çünkü Fransa, 150.000.000’luk bir Müslüman kitlesini sömürsü altında bulunduruyordu. Güçlü bir Osmanlı, Fransa’nın işgal ve sömürsü altında bulunan Müslüman kitlelerin Osmanlı Devleti’ne meyil ederek Fransa’ya karşı isyan hareketine girebilir ve Osmanlı halifesinin cihat çağrısına karşılık vererek Fransa’ya karşı savaşabilirdi. Bütün bunlar Fransa’nın ürküttüğü meselelerdi.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Osmanlı toprakları gerek petrol, gerekse değerli maden yatakları bakımından önemli kaynakları içinde barındıran bölgeleri kapsamaktaydı. Diğer büyük güçler gibi Fransa da bu kaynakları kontrol altına almak amacını güden bir siyaset çizgisi belirlemişti. Bu bölgelerde demiryolu imtiyazının alınması, bölge zenginliklerinin kontrolü anlamına geldiğini iyi bilmekteydi. Bu zenginlikler, buraya hâkim olan devleti stratejik anlamda önemli üstünlükler sağlayacağını farkında olan Fransa, İngiltere gibi bu bölgelerin kontrol altında tutulması gerektiğini düşünüyordu.

Bu yüzden başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerle çıkar çatışması içindeydi. Yine yukarıda bahsettiğimiz Osmanlı topraklarının tarım verimi bakımında geliştirilebilir olması ve stratejik tarım ürünlerinin bol miktarda yetiştirilebilir olması durumu Fransa’yı bölgeye çeken başka bir etkendi.

Rusya

Anadolu’yu Bağdat’a bağlayacak bir demiryolunun Rusya için ne anlam ifade ettiğini anlamak için geleneksel Rus politikasını bilmek yeterli olacaktır. Bilindiği gibi Rusya, kendine hayat sahası bulma işini ancak, sıcak denizlere inmek suretiyle gerçekleştireceğini düşünüyordu. Ancak Anadolu-Bağdat Demiryolu, Rusya’nın sıcak denizlere inmek hedeflerine ciddi bir set anlamına gelmekteydi. Ayrıca Rusların Hazar bölgesinde kurduğu demiryolları ile rekabet etmesi ve Rusya-İran demiryolunun başarısını ve önemini tehlikeye atması, bunun yanında, Sibiry demiryollarına alternatif olması, Rusya’nın bu imtiyaz mücadelesine girmesinde diğer sebeplerdi.

Yine, Anadolu demiryollarının Suriye’ye kadar uzatılması Rus rüyalarının gerçekleşmesini, Kafkasya, Ermenistan ve Doğu Anadolu yolu ile İskenderun’a bir demiryolu yapım planlarını suya düşürecekti. Anadolu demiryolunun Mezopotamya’ya ulaşacak olması, Afganistan ve İran’daki pazarları Rusya’nın aleyhinde olarak Alman rekabetine açacaktı. Mezopotamya’daki petrol yataklarının zengin olması, Rus kontrolündeki Kafkasya petrol kuyularının stratejik değerini olumsuz bir şekilde etkileyeceği anlamına geliyordu. Bu nedenle Rusya da Anadolu-Bağdat gibi bir demiryolu projesinin karşısında yer alıyordu.

Almanya

Almanya’nın demiryollarından beklentilerini, birliğini 1871 gibi geç bir dönemde sağlaması dolayısıyla uluslararası kaynak paylaşımı ve nüfuz bölgeleri edinme yarışında geç kalınışın telafi edilmesi, uluslararası politika arenasında etkin bir şekilde var olabilmek için gerekli maddî alt yapının sağlanması, hızlı bir şekilde gelişen Alman sanayinin kaynak ihtiyacının kolay, ucuz ve hızlı bir şekilde Almanya’ya ulaştırılması, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi

büyük devletlerin Ortadoğu’da kontrol altına alınarak Almanya’ya daha rahat hareket edebileceği bir ortamın sağlanması, uluslararası politikada güçlü bir şekilde var olarak “Weltpolitik” felsefesinin işler hale getirilmesi, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz tesis edilerek Osmanlı topraklarında bulunan zenginliklerin ele geçirilmesi, İngiltere’nin Süveyş Kanalı ve Mısır gibi bölgelerde kurduğu stratejik üstünlüğünü demiryolları vasıtasıyla sınırlandırıp İngiltere’nin sahip olduğu stratejik üstünlüğün ortadan kaldırılması düşüncesi ile Ortadoğu üzerinde Alman hâkimiyetinin tesis edilmesi, Almanya’ya, süper güç olmak için gerekli dinamiklerin sağlanması şeklinde özetleyebiliriz.

21 Ocak 1902 tarihli sözleşme ile Anadolu-Bağdat Demiryolu’nun yapım ve işletme imtiyazı Almanlara verildi. Güzergâh olarak Konya’da başlayıp, Karaman, Ereğli, Adana, Hamidiye, Kilis, Tel Habeş, Musul, Samarra, Kerbela, Necef üzerinden Bağdat’a ulaşacaktı. Bu ana hatlara bağlı tali hatlarla Urfa, Halep, Kostabol, Hanikin ve Basra’da İran Körfezi’ne bağlanacaktı. Bunun yanında Anadolu Demiryolu Şirketi, Diyarbakır, Harput, Maraş, Birecik ve Mardin gibi bir dizi şube hattı yapımında öncelik hakkı elde etti.

İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra, Almanya’nın İstanbul’daki etkinliğinde kısa süreli bir azalma oldu. Meclis-i Mebusân’ın 17 Şubat 1909 tarihli toplantısında Bağdat Demiryolunun millî çıkarlara aykırı yönleri ve iktisadî sakıncaları olduğu konusunda tartışma başladı. Ancak hiçbir mebusun imtiyazın kaldırılması gerektiğini savunmadı.

Almanya, bu hattın tümünü İtilaf Devletlerinin onayı olmadan tamamlayamayacağını anlamıştı. Her şeyden önce finansman sorununun çözümü İngiltere’nin onayına bağlı olduğunun farkına varmıştı. Bu nedenle 15 Nisan 1914 tarihinde de İngiltere ve Almanya Bağdat Demiryolu düğümünün bütünüyle çözüleceği bir anlaşmanın koşullarını belirlediler. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti’nin verdiği ödümlerin Almanya tarafından da kabul edilmesi kararlaştırıldı. İngiltere, kendisi için bir tehdit unsuru olan sorunları böylelikle ortadan kaldırdıktan sonra gümrük vergilerinin artırılmasına razı oldu.

Bütün bu anlaşmalar, Anadolu-Bağdat demiryollarını bir savaş nedeni olmaktan çıkaramadı. Meineche, “*Almanlar, Bağdat Demiryolu’ndan vazgeçeselerdi, Umumi Harp olmazdı*” diyerek bunu belirtmişti. Yine, bu hat, rakip güçlerin bölgelerini tehdit eder mahiyete gelmeseydi böyle bir mücadeleden söz edilmeyebilirdi. Yani, proje sadece Anadolu’nun belli bir yeri ile sınırlı olsaydı, fazla bir gürültü koparmazdı.

Anadolu-Bağdat demiryolunun yapımına savaş sırasında da devam edildi. Ancak bu, askeri amaçlara hizmet etmesi ve savaşın sürdürülmesine yönelik olmuştur. I. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan Almanya demiryolu yapımından

tam anlamıyla çekilmesinin ardından Türk topraklarında Almanların boş bıraktığı yeri doldurmak için İngiltere ve Fransa arasında başlayan mücadeleye sahne olmuştu. Fransa, İngiltere’nin her zamanki gibi aslan payını aldığına inanarak, bu hoşnutsuzluğunu San Remo Konferansı’na taşıdı. Görüşmeler sonunda 24 Nisan 1920 San Remo Petrol Anlaşması ile Türk petrol kumpanyasındaki Alman petrol işletme ayrıcalıklarını Fransızlara bıraktılar. Fakat bu anlaşmaya koyduğu bir madde ile Musul ve Bağdat bölgesindeki çıkarılacak petrol Fransızlara tek bir kuruş ödmeden ihraç etme hakkını elde etti. Fransızlar, Sevr Antlaşması ile Bağdat Demiryoluna verilen şekilden de memnun değildi. Çünkü Almanya denetimindeyken, Fransızların bu demiryolu girişi-mindeki payı % 40 idi. Dolayısıyla bölgedeki denetimin kendilerine verilmesini istiyorlardı. Fransızlara göre İngiltere er geç bir yolunu bulup bölgenin statüsünü kendi lehlerine değiştirerek, Mısır ve Süveyş Kanalı’nda olduğu gibi bir duruma getirecektir.

Sevr Antlaşması, Türkiye’nin İstanbul ve Anadolu’daki üstünlüğünü sona erdirmişti. Ancak bu durum Fransa’nın Osmanlı Devleti’nden alacaklarını tahsil etmeyi zorlaştıracak ve Yakındoğu’daki durumunu güçleştirecektir. Çünkü iyi durumda olan bir Türkiye Fransa’nın hem alacaklarını tahsil etmede hem de Yakındoğu’daki durumu için önemli avantajlar sağlayabilirdi.

Ayrıca Ankara Hükümeti orduları karşısında Çukurova’da zaman zaman yenilgiye de uğruyordu. Bu gibi durumlar Fransa’ya iki seçenek bırakmıştı. Ya savaşa devam etmek ya da Ankara Hükümeti ile anlaşmaya girişmek. Fransa ikinci yolu seçerek hem Sevr’i yırtıp atıyor hem de İngilizlerin ciddi tepkilerini çekiyordu. Ankara Hükümeti ile Fransa arasında Londra’da 9 Mart 1921 tarihinde Çukurova Savaşları’nı sona erdiren bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmayla Ankara Hükümeti, Fransa’nın Türkiye’deki dinî ve kültürel haklarını, Fransa’ya Çukurova bölgesinde yatırım hakkı verip, Fransa’nın Bağdat demiryollarındaki ayrıcalıklarını tanıdı. Buna karşılık Fransa, Çukurova’dan çekiliyor, Suriye sınırının yeniden düzenlenmesini kabul ediyor ve Türkiye’ye karşı dostça tavır takınacağına dair söz veriyordu.

20 Ekim 1921 tarihinde de Ankara Antlaşması imzalanarak savaş hali resmen sona erdi. Bu antlaşmada demiryolu konusu geniş bir şekilde değerlendirilmiş ve demiryolu üzerindeki haklar karşılıklı olarak tanınmıştır. Hatta Suriye sınırı bile demiryolu güzergâhına göre düzenlenmiştir.

Görüldüğü gibi İngiltere, Fransızların siyasî faaliyetlerinden hiç de hoşnut olmamış ve bunu defalarca dile getirmiştir. Bu durum, İngiltere ile Fransa’nın arasının daha da açılmasına neden olmuş, 1921 yılında Washington’da ve Ceno-
nova’da toplanan konferanslarda açık olarak görülmüştür. İlişkilerin mahi-

yeti, öyle bir hal almıştır ki, Yunanlılar ve İngilizler, Fransızlar ve İtalyanları Türkiye’ye silah yardımı yapmakla suçlamaya başlamışlardır. Fransa da buna, Boğazlardaki askerlerini çekerek cevap vermiş, İngilizleri Türk Devleti ile karşı karşıya bıraktılar.

Savaş sonrası demiryolu eksenli çıkar mücadelesi genel hatları ile böyleydi. Fransızların, bu mücadeleden İngilizlerin akılcı politikası sonucunda zararlı çıktığı görülmektedir. Zira Lozan Konferansı’nda kapitülasyonlar konusunda takındığı tavır bu zararını arttırdı. Ankara Hükümeti’nin 10 Nisan 1923 tarihinde Amerikan emekli Colby M. Chester’in başında bulunduğu bir Amerikan sendikasına, Anadolu’da 5000 kilometrelik bir demiryolu ve maden imtiyazı vermesi Fransa’nın Türk topraklarında elde etmeyi düşündüğü çıkarların önüne önemli bir set çekmiş ve Fransız planlarını neticesiz kalmasına neden olmuştur.

İngiltere ise, tüm bu patırtılardan tüm parlaklığı ile çıktı. Doğu’da yeni bir ulaşım yolunu daha ele geçirmişti. İmparatorluğa hizmet eden önemli stratejilere Süveyş, Malta Cebelitarık, Kıbrıs’tan sonra Kudüs, Bağdat ve Basra’yı da eklemişti. Geleneksel İngiliz politikası bir kez daha önemli bir başarıya imza atmıştı.

Sonuç

Bazı yazarlara göre, “demiryollarının tarihi Türkiye’nin emperyalist devletler tarafından parçalanıp yok edilme çabalarının tarihidir.” Muhakkak ki Cumhuriyetten önceki dönemdeki demiryolu gelişimi, bu dönemin siyasal ve ekonomik durumuyla bağlantılıdır. Üstün bir konumda bulunan emperyalist ülkeler, demiryollarını ekonomik sömürülerini kolaylaştıran bir araç olarak görmüşlerdir. Fakat gerçekte demiryolları yabancılar eliyle de yapılmış olsa, azgelişmiş ülkelerde demiryollarının gelişiminin ikili bir rolü bulunmaktadır: Demiryollarının emperyalist sömürüye hizmet edici yönü ve demiryollarının ekonomik gelişmeye hizmet edici yönü.

Gerek Osmanlı İmparatorluğu ile emperyalist ülkeler arasında yapılan demiryolu anlaşmalarının incelenmesi, gerekse emperyalistler ile Osmanlı’nın demiryolu meselesine nasıl yaklaşımlarının incelenmesi demiryollarının bu ikili rolünü ortaya koymaktadır. Bu inceleme aynı zamanda, bu dönemde Osmanlı’nın ne derece akılcı ya da ne derece basiretsiz davrandığı tartışması üzerine daha nesnel bir fikir edinilmesine de yardımcı olabilecek bir nitelik taşımaktadır.

BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE IRAK CEPHESİ GELİŞMELERİ VE İNGİLTERE’NİN IRAK POLİTİKASININ SYKES-PİCOT ANTLAŞMASI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr.Kur.Alb. Levent ÜNAL*

Özet

İngiltere’nin Mezopotamya Seferi Osmanlı Devleti henüz savaşa girmeden yaklaşık bir ay önce başlamıştır. Hindistan’da Avrupa cephesine gönderilmek üzere hazırlanan İngiliz 16. Hint Tugayının sonradan görev yeri Irak olarak değişmiş ve Osmanlı Devleti savaşa dâhil oluncaya kadar Bahreyn Adası’nda bekletilmiştir. İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne savaş ilanı ile birlikte bu tugay Basra Körfezi’nde Fav’a çıkarılmıştır. İngiliz 6. Hint Tümeninin diğer birliklerinin de bölgeye gelmesini müteakip İngilizler Basra Körfezinden kuzeye doğru ilerlemeye başlamıştır.

Başlangıçta İngiltere’nin Irak cephesinde hedefi Güney Mezopotamya ile sınırlı iken, Çanakkale Deniz Zaferi’nden sonra İngiltere kaybettiği prestiji telafi etmek adına özellikle Bağdat’ı ele geçirmeye yönelik bir strateji izlemiştir. Yaklaşık 5 ay süren bir muhasara sonrası İngiliz Tümeni’nin 29 Nisan 1916’da Kutü’l-Ammare’de esir edilmesinden 17 gün sonra da Osmanlı Devleti’nin Ortadoğu topraklarını paylaşmaya yönelik olarak Fransa ile Sykes-Picot Antlaşmasını imzalamıştır.

Bu antlaşma ile İngiltere Musul bölgesini ve Irak’ın kuzeyini Fransa’ya bırakmıştır. İngiltere, antlaşmada Fransa’ya bu tavizi Rusya ile doğrudan komşu olmak istemediğinden vermiştir. Ancak 1917 Ekim Devrimi sonrası savaştan çekilen Rusya ile komşu olma durumu ortadan kalkınca İngiltere 1918 yılı ilkbaharında Kerkük’ü ele geçirmiş, Mondros Mütarekesi imzalanmadan bir hafta önce son bir ileri harekâtla Musul’un güneyine kadar ilerlemiştir.

Dolayısıyla Sykes-Picot’u doğru değerlendirmek, İngiltere’yi Sykes-Picot ve diğer gizli antlaşmalara sevkeden sebepleri yeterince tahlil etmek açısından Mezopotamya Seferi büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi, Mezopotamya Seferi, Sykes-Picot Antlaşması, Kutü’l-Ammâre Zaferi, Halil (Kut) Paşa ve General Towshend.

¹ Askeri Bilimler Bölüm Başkanı, KHO, lunal@kho.edu.tr

The Developments in Iraqi Front and the Assessment of Britain’s Iraq Policy in the Scope of the Sykes-Picot Treaty During the the First World War

Summary

The Britain’s Mesopotamian Expeditionary began about a month ago before the Ottoman Empire entered the war. The position of the 16th Indian Brigade of the British which was prepared to be sent to the European front in India, later on was changed to Iraq and was kept on the Bahrain Island until the Ottoman Empire entered the war. With the Britain’s declaration of war on the Ottoman Empire, this Brigade was landed on Fav in the Persian Gulf. Following the arrival of rest of the troops of the British 6th Indian Division in the region, British began to advance towards northward from the Persian Gulf.

While initially, the England’s goal in the Iraqi Front was was limited to Southern Mesopotamia, after their Canakkale Naval Victory, England pursued a strategy to especially seize Baghdad in order to make up for their loss in prestige. Following a siege lasting approximately 5 months and 17 days after the British Division got captured in Kutü’l-Ammare on April 29, 1916, they signed the Sykes-Picot Treaty with France in order to share the territory of the Ottoman Empire in the Middle East.

With this treaty England left Mosul and the north of Iraq to France. England gave this concession to France in treaty because of the fact that they did not want to be direct neighbors to Russia. However, with the Russia’s withdrawal from the war after the October Revolution of 1917, the state of being neighbors with Russian was gone so, England seized Kirkuk in the spring of 1918 and one week before the Armistice Armistice was signed, they progressed to the south of Mosul with a last forward action.

Therefore, Mesopotamian expedition is of great importance in order to assess the Sykes-Picot accurately, and to analyze the reasons that led England to sign the Sykes-Picot Treaty and other secret treaties well.

Keywords: The Iraqi Front of the First World War, Mesopotamia Expeditionary, the Sykes-Picot Treaty, The Victory of Kutü’l-Ammari, Halil (Kut) Pasha and General Towshend.

Giriş

Musul bölgesini de içine alan Mezopotamya’nın stratejik önemini çeşitli ulaşım yolları üzerinde bulunması göstermektedir. Arabistan yarımadası ve Doğu Akdeniz ülkelerini karadan Ortadoğu ve Uzakdoğu’ya bağlayan yolların üzerinde bulunması Mezopotamya’ya ayrı bir önem kazandırmıştır. Hindistan’a yapılacak bir istila hareketinin ilk adımının Mezopotamya’ya atılması gerektiği gibi, Basra Körfezi yoluyla da güneye yönelecek akımları göğüsler durumdadır. Mezopotamya’nın Mısır-Kalküta ekseninde bulunması da stratejik önemini arttırmaktadır. Doğu Akdeniz bölgelerine ve dolayısıyla Suriye, Arabistan ve Mısır’a karşı Kuzey ve Doğu’dan yönelecek bir hareketin ilk hedefi yine Mezopotamya olur ki, bu hareketi yapan ordu stratejik hareket için geniş bir ikmal üssü ve emniyet sahası olan bu bölgeyi ele geçirmek zorundadır.¹

Mezopotamya, sahip olduğu petrol yatakları nedeniyle 1912-1928 yılları arasındaki dönemde, dönemin güçlü devletlerinin ilişkili oldukları petrol şirketleriyle sürdürdüğü “devletin ihtiyaçları için petrol elde etme ve petrolün arz güvenliğini sağlama” mücadelesinin merkezi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki dönemde, Almanya, İngiltere, Fransa ve ABD’nin Mezopotamya petrolleri üzerindeki mücadelesi, Osmanlı yönetiminden bölgede petrol arama ve işletme faaliyetinde bulunabilmek için imtiyaz sağlama şeklinde gerçekleşmiş ve bunu sağlamak için ana araç da demiryolu yapım projeleri olmuştur. Savaş sonrasında bu mücadele, savaşın galiplerinden olan İngiltere ve Fransa tarafından aralarında yapılan anlaşmalarla, Mezopotamya’nın nüfuz bölgelerine ayrılarak paylaşılması ile şekillenmiş ve bölgede petrolün aranması, işletilmesi ve ticareti, bölgedeki mandater devletler olan İngiltere ve Fransa yanında, savaştaki müttefikleri ABD’nin de sonradan ortak edildiği TPC şirketinin denetimine verilmiştir. Dolayısıyla dönemin güçlü devletlerinin Mezopotamya petrolleri üzerindeki mücadelesinin siyasi açıdan en büyük sonucu, eskiden Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenliği altında olan Arap topraklarının siyasi ve idari olarak yeniden şekillenmesi olmuştur.²

¹ Gnkur. ATESE Bşk; Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi: Osmanlı Devri: Birinci Dünya Harbi’nde İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.X. (Ankara, 1985), s. 28; *Birinci dünya Harbi’nde Türk Harbi*, C. III: İran-İrak Cephesi 1914-1918, Kasım 1 (Ankara, 1979), s. 38; ayrıca bkz. Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan sorunu “1918-1926”*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2002, s. 30.

² Atasay Özdemir, *Petrolün Birinci Dünya Savaşındaki Yeri ve Savaş Sonrası Düzenlemelere Etkileri, 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2015, s. 81-82.

Irak coğrafyası, İngiltere’nin Ortadoğu politikasını şekillendiren hem petrol kaynakları bakımından ekonomik, hem de doğu ile ulaşım bağlantısı açısından sömürgesi Hindistan’ı güvencede tutmak için elde tutulması gereken önemli bir jeopolitik hedef olmuştur.³

Osmanlı Devletinin parçalanması gerektiğini düşünen İtilaf Devletleri Birinci Dünya Harbi öncesi, Osmanlı yönetiminin tüm ittifak girişimlerini reddederek Osmanlıyı adeta Almanya ile müttefik olmaya zorladılar. Birinci Dünya Harbi başladıktan bir süre sonra da aralarında yaptıkları gizli anlaşmalarla, parçalanma sonrası Osmanlı topraklarını nasıl paylaşacaklarını kararlaştırdılar. Bu kapsamda İtilaf Devletleri İngiltere’nin öncülüğünde aralarında toplam beş gizli anlaşma imzaladılar. Bunlar; 18 Mart 1915 *İstanbul Antlaşması*, 26 Nisan 1915 *Londra Antlaşması*, 26 Nisan 1916 *Sykes-Picot Antlaşması*, Mart 1916 *Petrogat Sözleşmesi* ile 21 Nisan 1917 *St. Jean de Maurienne Antlaşması*’dır.

İstanbul Antlaşması ile İngiltere ve Fransa boğazlar ve çevresini Rusya’ya bırakırken Rusyada buna karşılık Osmanlı Devleti topraklarının kalan kısmını İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmasını kabul etti.

Londra Antlaşmasında On İki Ada ve Antalya’nın İtalya’ya bırakılması karşılığı İtalya, İtilaf bloğu yanında yer aldı.

Sykes-Picot Antlaşması ile Osmanlının Ortadoğu toprakları paylaşıldı.

Petrogat Sözleşmesi ile Sykes-Picot Antlaşması’ndan memnun olmayan Rusya’ya, boğazlar ve çevresine ek olarak Trabzon’a kadar Doğu Karadeniz kıyıları ve Doğu Anadolu verildi.

St. Jean de Maurienne Antlaşması, kendine düşen paydan memnun olmayan İtalya’ya Anadolu’da yeni yerler bırakmak için düzenledi.

Tüm bu gizli antlaşmalarda baş aktör olan İngiltere bu suretle; Osmanlı Devleti’ni paylaşma (Şark meselesini) savaş bitmeden halletmeyi, ihtilafa düşmeden İtilaf bloğu arasındaki bağı sağlamlaştırmayı, Rusya’yı İtilaf bloğunda tutmayı ve İtalya’yı İtilaf bloğuna katılmaya ikna etmeyi sağladı. Bu anlaşmalar içinde İngiltere açısından en önemlisi şüphesiz Sykes-Picot oldu. Böylece Şark meselesinin en karmaşık yeri Ortadoğu’yu kendi çıkarlarına uygun şekillendirme fırsatı yakaladı.

Sykes-Picot Antlaşması öncesi İngiltere Ortadoğu’da kendisini bir çok yönden angajmanlara sokmak zorunda kaldı. Öncelikle, yapılacak bir tak-

³ Chatman House, *British Interest in the Mediterranean and the Middle East*, Londra,1970; H.L. Hoskins, *British Route to India*, Londra,1966; Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926* (Ankara, 1978), s. 16; ayrıca bkz. Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan sorunu “1918-1926”*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2002, s. 29.

simde Fransa’ya kendi payı oranında bir pay vermesi gerektiğini biliyordu. Bu bölgede kısa sürede sonuç almak için Arapların desteğine ihtiyaç duyduğu açıktı. Bu nedenle onları, Osmanlı’ya karşı isyan başlatacak şekilde motive etmek durumundaydı. Arapların beklentisi yüksekti. Yahudiler öteden beri Filistin’i yurt edinmeye çalışıyordu, İngilizler bu konuda destek olacaklarına dair kendilerine söz vermişlerdi. Irak’ın kuzeyinde Kürtlerle kurulan iyi ilişkilerin devam edebilmesi için onların da belirli oranda tatmin edilmesi gerekmektedir. Tüm bu unsurların beklentilerinin karşılanması yanında bir de Mezopotamya’nın kuzeyi ve kuzey doğusunda sınır komşusu olacağı artık belli olan Rusya faktörü vardı. Görüşmeler başlarken İngiltere, önce kendi olmazsa olmazlarını garanti altına alıp, kalan bölgeleri bir şekilde pay etmeyi hesaplıyordu.

Sykes-Picot Süreci

Çanakkale savaşındaki yenilginin ardından yaşanan Kutü’l-Ammare hezimet, İngiltere’yi Fransa ile bir an önce bir araya gelerek Ortadoğu’nun taksimi konusunu halletmeye sevk etti.

Görüşmeler Londra’da yapılacaktı. Fransa temsilcisi François Georges Picot Londra’ya geldi ve konuşmalar 23 Kasım 1915’te başladı.⁴

Picot İngilizlerden istediği ödünleri elde etme stratejisinin planlarını kendisi hazırladı. Aslında Fransa’nın ekonomik etkinliğini arttırmak açısından “zayıf durumu” ile “sonsuz olanaklar” sunan Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğünü korumayı yeğliyordu.⁵ Ancak, bölünme kaçınılmazdı; o nedenle, Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalayarak da olsa, Fransa, Suriye ile Filistin’in kontrolünü ele almalıydı.

Fransız Dışişleri Bakanlığı iç Suriye’yi denetlemenin Fransız kaynaklarını zora sokacağını biliyordu; Picot ile hükümetinin en çok istedikleri şey doğrudan Fransız hakimiyetini sadece Akdeniz kıyılarına ve genişletilmiş bir Lübnan’a uygulamak, Suriye’nin geri kalanını kukla Arap hükümdarlarıyla denetim altına almaktı. Picot’nun planına göre Fransa, Suriye’nin tümü üzerinde doğrudan doğruya yönetim için ısrar edecek, daha sonra bu isteğini daraltınca ödün verdiğini iddia edebilecekti. Umduğu şey Fransız etki alanını doğuya, Musul’a kadar uzatmaktı.

⁴ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, Gençlik Yayınları, İstanbul, 1994, s. 181.

⁵ Christopher Andrew ve Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion 1914-1924*, Stanford University Press, Stanford, 1981, s. 89, ayrıca bkz. David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, Gençlik Yayınları, İstanbul, 1994, s. 183.

Picot gizlice Musul’u alma planları yaparken Kitchener ile Sykes’in da gizlice aynı yeri kendisine vermeyi planladıklarının farkında değildi. Kitchener ile Sykes Fransız etki alanının Akdeniz kıyılarından doğuya, Rusların elinde olan bölgelere kadar uzanmasını istiyorlardı; Fransız bölgesi İngiltere için Rusya’ya karşı bir kalkan olacaktı. Fransa ile Rusya birbirlerini dengeleyecekler ve Fransız Ortadoğusu, Çin Seddi gibi, İngiliz Ortadoğusu’nu kuzeydeki Rus barbarlarının saldırılarından koruyacaktı. Varlığından kuşkulanan zengin petrol yataklarına karşın İngilizlerin Musul üzerindeki iddialarından, Fransızları ateş hattına sürmek için vazgeçilecekti. Savaş Bakanlığının görüşü şuydu: “Askeri görüş açısından İngiliz bölgesiyle Rus Kafkasları arasına Fransız topraklarını sokma ilkesi her durumda arzulanır bir şeydir.”⁶

Kitchener İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’na İskenderun’dan çıkarma yapabilmesini öngören bir anlaşma imzalanmasını da istiyordu. Sykes’in elinde, Şerif Hüseyin’e söz verilen Suriye kentlerini ayrı tutması için Kahire’den gelen bir rapor vardı; İngiliz Hükümeti’nde hiç kimse savaş sonrası dünyasında Hindistan yolunda başka bir büyük devlet görmek istemiyordu.⁷ İngilizler Picot’nun tüm Suriye’de doğrudan Fransız yönetimi iddiasından ödün vermeyeceğinden korkmaktaydılar. Fransızlar ise Suriye’nin hiçbir yerinde, hatta kıyı Lübnan’ında bile yönetimi almalarına izin verilmeyeceğinden korkuyorlardı. Picot Hristiyan Lübnan’ın, Mekke Emiri’nin sözde hakimiyetini bile asla kabul etmeyeceğini ileri sürerken, Londra’daki Fransa Büyükelçisi Paul Cambon dini bir savaşın çıkmasını önlemek için Fransız hakimiyetinin gerekli olacağını iddia ediyordu: “Doğu’daki çeşitli din ve mezhepler arasındaki rekebetin şiddetini bilmek, önleyecek dış otorite olmadığı takdirde Lübnan’da hemen başlayacak olan iç çatışmanın şiddetini görmek için yeterlidir.”⁸

Görüşmeler çetin bir pazarlık havasında yürütülse de her iki taraf da dışarıdan memnundu. Sonunda Sykes da, Picot da birbirlerinden istediklerini elde ettiler: Fransa Büyük Lübnan’ı yönetecek ve Suriye’nin geri kalan bölümlerinde de ayrıcalıklı etkisini sürdürecekti. Sykes, Musul’a kadar uzanan bir Fransız etkinliğini vermeyi, Picot da onu almayı başarmıştı. Mezopotamya’nın iki vilayeti, Basra ve Bağdat, İngilizlere kalıyordu. Tek engel Filistin olmuştu. Lord Kitchener’in aksine Sykes, Filistin’i İngiltere’nin almasını is-

⁶ Marian Kent, *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil, 1900-1920*, London and Basingstoke: Macmillan Press for the London School of Economics, 1976, s. 122, ayrıca bkz. David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, Gençlik Yayınları, İstanbul, 1994, s. 184.

⁷ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, Gençlik Yayınları, İstanbul, 1994, s. 184.

⁸ Christopher Andrew ve Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion 1914-1924*, Stanford University Press, Stanford, 1981, s. 93.

tiyordu; Picot ise bölgeyi Fransa’nın almasında kararlıydı. Sonunda bir uzlaşmaya varıldı: İngiltere, Kitchener’in istediği İskenderun yerine, Akka ile Hayfa limanlarını ve oradan Mezopotamya’ya demiryolu inşa edilecek bir kuşağı alacak, bölgenin geri kalan kısmı bir tür uluslararası yönetime terk edilecekti.

İngiltere ile Fransa’nın doğrudan yönetimleri atında kalan bölgeler ve Filistin’in dışında, Ortadoğu’da bir Arap devleti ya da devletler konfederasyonu oluşturulacak, bunlar sözde bağımsız, aslında İngiliz ve Fransız etki alanlarına bölünmüş olacaktı.

Sykes ve Picot’nun vardıkları bu anlaşma Arap İsyanı ilan edildikten sonra geçerli olacaktı. Picot ile Fransa Büyükelçisi Cambon, Hüseyin’in itilaf devletleri davasına değerli bir katkıda bulunacağına inanmıyorlardı. İngiliz Dışişleri Bakanı’na İngilizler Araplar konusunda düş kırıklığına uğrayıp verdikleri büyük ödünlerden pişman olmadan, 3 Ocak 1916’da tamamlanan Sykes-Picot Antlaşmasını bir an önce onaylanmasını istediler.⁹

Sonuçta 16 Mayıs 1916 tarihinde onaylanan anlaşmaya göre Akka-Kerkük hattının kuzeyi Fransız, güneyi ise İngiliz nüfuz alanı olarak belirtilmiş ve böylece Musul da Fransızlara bırakılmıştı.¹⁰ Musul’un Fransızlara bırakılması, İngiltere hükümetindeki birçok yetkilinin tepkisini çekti ve bu kişiler anlaşmanın geçersiz sayılması için yoğun faaliyet içine girdiler.¹¹ Antlaşma koşulları, hatta varlığı gizli tutuldu. Müttefiklerin savaş sonrası Ortadoğusu hakkında bir anlaşmaya vardıkları iki yıl geçmeden açıklanmadı.¹² Sykes-Picot Antlaşması, sadece Osmanlı Devletini etkilememiş, kapsamı ve hükümleri nedeniyle tüm Ortadoğu halklarının kaderini belirlemiş, etkileri günümüze kadar gelmiştir.

Irak Coğrafyası

1534 yılında Osmanlı ülkesine katılan ve Birinci Dünya Harbi sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu elinde kalan Irak; Şam çölüyle İran sınırı arasında ortalama 200 kilometre genişliğinde, Basra Körfezinden itibaren kuzeybatıya

⁹ David Fromkin, *Barişa Son Veren Barış*, Gençlik Yayınları, İstanbul, 1994, s. 183-185.

¹⁰ Veyssel Ayhan, *İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2006, s. 140; ayrıca bkz. Atasay Özdemir, *Petrolün Birinci Dünya Savaşındaki Yeri ve Savaş Sonrası Düzenlemelere Etkileri, 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2015, s. 77..

¹¹ Daniel Yergin, *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, 3. Baskı, Çev. Kamuran Tuncay, T.İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 184; ayrıca bkz. Atasay Özdemir, *Petrolün Birinci Dünya Savaşındaki Yeri ve Savaş Sonrası Düzenlemelere Etkileri, 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2015, s. 78.

¹² David Fromkin, *Barişa Son Veren Barış*, Gençlik Yayınları, İstanbul, 1994, s. 187-188.

doğru yaklaşık olarak 700 kilometre uzunluğunda bir bölgedir. Irak’ın Bağdat kuzeyinde, Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan kısmı Elcezire veya Yukarı Mezopotamya, Bağdat güneyinden Kurna’ya kadar olan parçası da Aşağı Mezopotamya veya Arap Irak’ı adıyla anılmaktadır.¹³ Irak adı uluslararası hukukta 1921’den itibaren devlet adı olarak kullanılmaktadır.¹⁴

Tarafların Kuvvet Durumu

Osmanlı Ordusu

Seferberlik ilanı öncesinde Irak’ta 4’üncü Ordu Müfettişliğine bağlı ve her biri ikişer tümenli 12. ve 13. Kolordular vardı. Musul’da konuşlu 12. Kolordu 35. ve 36. Tümenlerden, Bağdat’ta konuşlu 13. Kolordu 37. ve 38. Tümenlerden kurulmuştu.¹⁵ Irak cephesindeki birliklerimiz personel ve silah bakımından son derece yetersiz durumdaydı.¹⁶ Birliklerin kadro erleri büyük çoğunlukla Araplardan ibaret, toplar eski model ve makineli tüfek çok azdı. Dolayısıyla Osmanlı ordusu içinde nispeten zayıf birliklerdi.¹⁷

4. Ordu Müfettişliği’nin yerine Bağdat’ta Irak ve Havalisi Komutanlığı (Irak Genel Komutanlığı) teşkil edildi. Komutanlığına Cevat Paşa atandı. Aynı zamanda Bağdat Valisi de olan Irak ve Havalisi Komutanı’nın emrinde savaşa girerken; Basra’da konuşlu 38. Tümen ile 9 seyyar jandarma taburu, 6 hudut taburu ile nehir filosunda bir gambot, 6 silahlı motor ve 6 nehir vapuru bulunuyordu.¹⁸ Kasım 1914 başlarında Irak Komutanlığının personel mevcudu; 377 subay, 22.939 er idi. Ağır silah olarak 24 sahra topu ile 9 dağ topu bulunuyordu.¹⁹

¹³ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-Irak Cephesi 1914-1918*, Cilt III, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979, s.24.

¹⁴ *Türkiye-Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1994, s.1.

¹⁵ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-Irak Cephesi 1914-1918*, Cilt III, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979, s.31-32.

¹⁶ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 2.

¹⁷ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.12-13.

¹⁸ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.14.

¹⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-Irak Cephesi 1914-1918*, Cilt III, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979, s.44-45.

İngiliz Ordusu

1914 yılının sonbaharında Irak bölgesindeki hareketin sorumluluğu Hindistan Dairesine verildi.²⁰ İngiltere Irak’ı ele geçirince savaş sonrası buranın yönetimini Hindistan’a bağlamayı planlıyordu. Bu nedenle Irak harekâtı süresince Arapları silahlandırmaktan kaçındı. Kendilerine bağımsızlık verilmeyeceğini anladıklarında Arapların bu silahları kendilerine karşı kullanabileceklerinden endişe ediyordu. Dolayısıyla İngiltere Irak harekâtını İngiliz ve Hint birliklerinden oluşan kuvvetler ile yapmak zorunda kaldı.²¹

1914 yılı Kasım ayı ortalarına kadar Hindistan’dan iki piyade ve bir süvari tümeni Avrupa’ya doğru yola çıkarılmış, bir tugay da Doğu Afrika’ya gönderilmişti. İngiliz 6. Hint Tümeni de Hindistanın Avrupa’ya harekete hazırlanıyordu ki, bu sırada İngilizlerin Irak’ta menfaatleri müzakere konusu olmaya başladı. Sonunda İngilizler petrol kaynaklarını ve tasfiyehanelerini muhafaza etmek için asgari kuvvet kullanmaya karar verdiler. Bu safhada Irak’ı istila etmek için hazırlıkları ve planları yoktu.²²

Irak Cephesi Harekâtının Safhaları

Irak cephesinde muharebeler başlıca üç safhada meydana gelmiştir:

- Birinci Safha; Sykes-Picot Antlaşması öncesi,
- İkinci Safha; Sykes-Picot Antlaşması sonrası,
- Üçüncü Safha; Rusya’da Bolşevik Devrimi sonrası gerçekleşmiştir.

Birinci Safha

Bu safhanın başlangıcında, İngilizler, Irak bölgesinin önem kazanması üzerine Avrupa’ya gönderilmek üzere Hindistan’daki takviyeli 16. Tugayı, 15 Ekim 1914 tarihinde Bahreyn adasına gönderdi.²³ Tugay harp başlayıncaya kadar burada kaldı.²⁴ Henüz Osmanlı Devleti savaşa girmeden 16. Tugayın bağlı olduğu 6. Hint Tümeni tüm birlikleri ile Basra Körfezi’ne ulaştı. Tümenin mevcudu toplam 4500 İngiliz ve 16.000 Hintli olmak üzere 20.500 personel

²⁰ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.105.

²¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, c.III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s. 88.

²² Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.16.

²³ Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri*, C. II, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Ankara, 1964, s. 16.

²⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 486.

idi. İngiltere’nin 5 Kasım 1914’de Osmanlı Devletine savaş ilanını müteakip 16. Tugayın ilk kademesi 6 Kasım’da Fav’a çıkarak köprübaşını oluşturdu. Müteakiben 16. Tugay Şattülarap nehrinden Saniye mevkiine nakledildi. Tugay savunmasız bu sahile 8-10 Kasım günleri çıktı.²⁵ Bu esnada 38. Tümenin bir alayı Basra güneyinde savunma mevzi hazırlıyordu. 13 Kasım’da İngiliz 6. Hint Tümenin 18. Tugayı ve topçu birlikleri de Saniye’ye çıkmaya başladı.

14 Kasım’da ileri harekâta geçen İngilizler 15 Kasım’da Seyhan Muharebesinde iki misli üstün kuvvetle Saniye’deki Türk mevziini soldan kuşatarak taarruzla geri attı. Saniye’den çekilen Osmanlı kuvvetleri sekiz kilometre kuzeyde Kütüzzeyn’de savunma mevziine girdi. 17 Kasım’da İngilizler Kütüzzeyn’e taarruz etti. Taarruzun başında 700 kadar aşiret askerlerinin dağılmasından sonra akşama doğru kalan 1000 kadar nizami Türk kuvveti de çekildi. 500 kadar şehit verildi.

Bu muharebeler sonrası 38. Tümen Komutanı’nın elinde bir İngiliz tümenine karşı Basra şehrini savunacak kuvvet kalmamıştı. Bu durumda 38. Tümen Basra’yı boşaltarak Kurna’ya doğru çekildi. 23 Kasım günü İngilizler Basra’ya girdi. 38. Tümen bir kısım kuvvetleri ile Fırat nehri üzerinde Nasıriye’de tertiplenirken, 1500 kadar mevcutla da Kurna’da savunma mevziine girmişti. 4 Aralık günü Kurna mevziine İngiliz taarruzu başladı. İngilizler Kurna’daki Türk birliklerini güneyden tespit ederken, Dicle’nin kuzeyinden kuşatmayla bölgeyi ele geçirmeye çalışıyordu. İngilizlerin Kurna kuşatmasına Muhammara aşireti de katıldı.²⁶ 8 Aralık günü 18. İngiliz Tugayının iki taburu Kurna’nın kuzeyinde köprü kurarak nehrin batı yakasına geçmeyi başardı. Böylece kuşatma tamamlanmış oldu. 9 Aralık günü 38. Tümene bağlı birliklerin önemli bir kısmı başlarında tümen komutanı Albay Suphi olmak üzere 45 subay, 989 er İngilizlere teslim olmak zorunda kaldı.²⁷

2 Ocak 1915’te Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına Cavit Paşa’nın yerine, yine kendisinin teklifiyle rütbesi yarbaylığa yükseltilen Süleyman Askeri Bey²⁸ tayin edildi.²⁹

²⁵ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.16.

²⁶ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi)*, c.II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s.396.

²⁷ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, C.II, İstanbul 1991, s. 391; ayrıca bkz. Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Paraf Yayınevi, İstanbul 2011, s. 49.

²⁸ Süleyman Askeri Bey (1092-P.28) (1884-14 Nisan 1915): 1884’te Prizren’de doğmuş, 14 Mart 1900 tarihinde girdiği Harbiye Mektebinden 6 Aralık 1902’de teğmen olarak mezun olmuştur. Daha sonra Erkan-ı Harbiye Mektebi’ne devam etmiş ancak mezun olamayıp 5 Kasım 1905’te mümtaz (kurmaylıkları onanmayarak mümtaz kalanlar) yüzbaşı olarak kıtaya çıkmış, ancak

Süleyman Askeri Bey yeterli nizami kuvvet olmasa da aşiretlerden faydalanarak Basra'yı kurtaracağını düşünüyordu.³⁰ Bunun için de Arap aşiretlerinden para ile mücahit toplamaya çalıştı.³¹ Bu sırada 35. Tümenin konuşlanma emrini de değiştirilerek Mezopotamya'ya dönme emir verilmişti.³² Kurna muharebesi sonra İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Barret Ammare ve Nasırıye istikametinde ilerlemeye karar verdi.³³ 1915 yılı başında Dicle mihverinden harekete geçen İngiliz 6. Hint Tümeni Süleyman Askeri Bey'in sevk idare ettiği Türk kuvvetleri karşısında Rota muharebesinde yenilerek çekilmek zorunda kaldı. Rota muharebesi sonrası Süleyman Askeri Bey, aşiret askerleri ile destekli 35. ve Mürettep Tümenler ile Şuaybe bölgesindeki İngiliz kuvvetlerine taarruz için hazırlıklara başladı. Türk taarruz hazırlıkları karşısında İngilizler de mevcut kuvvetlerini üç piyade tugayı ve bir süvari alayı ile takviye ettiler. Bu dönemde Irak Komutanlığına, hastalanarak Hindistan'a dönen General Barret'in yerine General Nikson atandı.³⁴ Nasırıye'den hareketle Süleyman Askeri Bey 10/11 Nisan gecesi Şuaybe bölgesindeki İngiliz mevziilerine taarruza geçti.³⁵ İngilizler yoğun topçu ateşi desteği altında 13 Nisan sabahına kadar dört kez tekrarlanan Türk taarruzlarına karşı mevziile-

1912'de kurmaylığı onanmıştır. 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı'na ve 1912-1913 Balkan Savaşı'na katılmıştır. 13 Aralık 1914'te 38. Tümen Komutanlığı ve aynı zamanda Basra Valiliği'ne, 2 Ocak 1915 tarihinde Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı görevine atanmıştır. 20 Ocak 1915'te Birinci Rota Muharebesinde İngilizleri mağlup etmiştir. 12-14 Nisan 1915'te Şuayyibe Muharebesi'nde İngilizler karşısında savaşı kaybedince üzüntüsünden bunalıma girmiş ve arabasında intihar etmiştir. Mezarı Basra, Berceziye'dedir. Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, Harp Akademiler Komutanlığı Yay., İstanbul 1993, s. 423-425; ayrıca bkz. . Zekeriya Türkmen, *Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi, 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2015, s. 395.

²⁹ Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Nu: 4/10481, Kls: 3644, Ds: H-15, F:1-2, 1-7; ayrıca bkz. Zekeriya Türkmen, *Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi, 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2015, s. 395.

³⁰ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.19, 20.

³¹ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi)*, c.II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s.396.

³² Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.105.

³³ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.21-23.

³⁴ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.22.

³⁵ Durdu Mehmet Burak, *Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri*, Babil Yayınları, Ankara, 2004, s.124.

rini başarıyla savundular. Türk taarruzları durdurulduktan sonra, Şuaybe’deki İngilizler önce süvari ile sonra tüm kuvvetleri ile karşı taarruza geçtiler.³⁶ Ancak muharebelerde kendileri de büyük zayıat verdiklerinden takibi sürdüremediler. Süleyman Askeri Bey’in büyük bel bağladığı Arap mücahitler muharebenin ikinci günü ortadan kaybolmuştu. Süleyman Askeri Bey yaralı olduğu halde birliklerinin başında katıldığı muharebede yenilgiyi kabulleneemediğinden hayatına son verdi.³⁷

İngiliz istihbaratı, Şuayyibe muharebesinden sonra özellikle Şiilerin çoğunlukta oldukları bölgelerde Türklere karşı ayaklanmalar çıkartarak Irak’taki devlet otoritesini sarsmaya çalıştı. Nitekim ilk ayaklanmalar Necef ve Kerbela’da gerçekleşti.³⁸

Şuaybe muharebesi sonrası General Nikson, şartlar takip harekatı için elverişli olmasa da Türk kuvvetlerine mahdud hedefli taarruz etmeye karar verdi.³⁹ 12. Tümen Fırat vadisine kaydırılırken Dicle vadisinde de 6. Tümen ileri harekât için hazırlıklara başladı. Hindistan Dairesi Dicle vadisindeki harekâta Ammare’ye kadar olması koşuluyla müsaade etmişti.⁴⁰

Süleyman Askeri Bey’in saldırıları başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da gelişmeler İngilizleri tedirgin etmişti. İngiltere Çanakkale deniz savaşında aldığı yenilgi sonrasında Osmanlı Devletine karşı diğer bir yenilgi almak istemediğinden temkinli hareket etmeye çalışıyordu. Çanakkale deniz savaşı yenilgisi İngiltere’nin yeterince itibar kaybetmesine neden olmuştu. İngiltere Bağdat’ı ele geçirerek elde edeceği askeri zaferin, yaşadığı itibar kaybını hafifleteceğini düşünüyordu.⁴¹

Bu dönemde 6. Tümen Komutanlığına General Townshend⁴², Irak ve Havalisi Komutanlığına Albay Nurettin Bey getirildi. Albay Nurettin Bey⁴³ gö-

³⁶ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.13.

³⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, c.III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s. 92.

³⁸ Zekeriya Türkmen, *Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi, 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2015, s. 398.

³⁹ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.26.

⁴⁰ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.27.

⁴¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, c.III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s. 89-99.

⁴² General Sir Charles Vere Ferrers Townshend (1861-1924): I. Dünya Savaşı öncesi büyük bir askeri kariyeri vardı. 1895 yılında Chitral’daki (Pakistan’daki İngiliz Garnizonu) başarılı ko-

reve başlarken tüm kuvvetleri Ammare'de toplayarak burada kuvvetli bir savunma tesis etmeyi planlıyordu, ancak nehir vapurlarının yetersizliğinden Dicle grubu çekilmekte gecikti.⁴⁴ Bunun sonucunda İngiliz 6. Hint Tümeni'nin yoğun topçu ateşi desteği ile 31 Mayıs 1915'de başlattığı ileri harekâta Dicle grubunun ilerideki unsurları kolayca imha veya esir oldu.

Müteakip iki aylık sürede Türk kuvvetleri çekilmeye çalışırken, İngiliz 6. Tümeni de çekilen kuvvetlere karşı mahdut hedefli taarruzları sürdürdü. Albay Nurettin Bey kalan kuvvetlerle Kutülammare'ye çekildi. Böylece İngilizler

mutanlığıyla ünlenmiştir. Mısır, Sudan ve Hindistan'daki İngiliz birliklerinde görev yaptı. 1914 yılı Nisan ayında Mezopotamya'daki 6. Hint Tümeni komutanlığına atanmıştır. 1915 yılından itibaren Basra'dan kuzeye doğru harekete geçen İngiliz Ordusunun komutanı olarak bulundu. 29 Nisan 1916'da Halil Paşa komutasındaki Türk ordusuna Kutü'l-Ammare'de bütün birlikleriyle beraber esir düştü. 1916-1918 tarihlerinde Bursa ve İstanbul Büyükdada'da zorunlu ikamete tabi tutuldu. 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla serbest bırakıldı. 1920'de Ordudan emekli olup Avam Kamarasında parlamenter olarak görev aldı. Büyük Taarruz öncesi Anadolu'ya gelip Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve Türklere olan derin saygı ve sevgisini ifade etmiştir. 18 Mayıs 1924'de 63 yaşında ölmüştür. Kutü'l-Ammare müdafii Townshend öldü başlığıyla ölümü duyurulmuştur. İngiltere Norfolk'ta defnedilmiş mezar taşına "Kut'lu Townshend..." yazılmıştır. Charles Townshend, Irak Seferi ve Esaret, Yeditepe Yay., İstanbul 2007. Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l-Ammare ve Filistin Cephesi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2009, s. 123-124. Tarkan Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 253-254, 261-266.

⁴³ Albay Nurettin Bey (Sakallı Nurettin Paşa): Asıl adı Nurettin İbrahim (Konyar), 1873 yılında Bursa'da doğmuştur. Müşir İbrahim Paşa'nın oğludur. 1890 yılında girdiği Harbiye Mektebinden 1893 yılında mezun olmuş, 1895'te Erkân-ı Harbiye Mektebini bitirmiştir. 1897 Osmanlı-Yunan Harbine Müşir Ethem Paşa'nın yaveri olarak katılmıştır. Hassa Ordusunda, Üçüncü Orduda kurmay subay olarak görev yapmış, Makedonya'da çetecilerle savaşmıştır. Babasının karşı çıkmasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi, 1909'daki tasfiye sırasında rütbesi Albaylıktan Binbaşılığa indirildi. 1911'de Yemen'de asilerle mücadele eden birliklerini başında bulundu, 1913'te Balkan Harbinin son aşamasına katıldı. 14 Nisan 1915'te Irak ve Havalisi Genel Komutanı olarak atandı. Haziran'da komutanlığı devraldı. Aynı zamanda Basra ve Bağdat valiliği de ilave edildi. 22-23 Kasım 1915'te Selmanpak'ta General Townshend komutasındaki İngiliz kuvvetini yendi. 20 Ocak 1916'da yerine Halil Paşa atandı. Nurettin Bey, 9. Kolordu Komutanı ve III. Ordu Komutan vekilliğine getirildi. 1918'de mirliva (tuğgeneral) oldu. Mütareke döneminde İzmir'de vali ve 17. Kolordu komutanı idi. Kurtuluş Savaşında Merkez Ordusu komutanı idi. Büyük Taarruzda I. Ordu Komutanı olarak harekâta katıldı ve ferikliğe (korgeneral) terfi etti. 1923'te Yüksek Askerî Şura üyesi oldu. 1925'de askerlikten istifa edip milletvekili olarak mecliste göreve devam etti. 18 Şubat 1932'de İstanbul Kadıköy'deki evinde vefat etti. Bkz., *Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara 1972, s. 31-33. Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler*, Nehir Yay., İstanbul 1997.

⁴⁴ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.27.

zorlanmadan 3 Haziran’da Ammare’ye kadar ilerledi.⁴⁵ Dicle ve Fırat boyunca kuzeye doğru ilerleyen İngiliz birlikleri yer yer başarı kazanarak Türk kuvvetlerini daha kuzeye çekilmeye zorladı.⁴⁶

Dicle vadisinde ilk hareketle Ammare’ye ulaşan İngiliz Kolordu Komutanı ikinci bir hareketle Kutülammare’yi zapt etmeyi düşünüyordu. Taarruz için takviye edilen 6. Tümen 25 Eylül 1915’te Kut istikametinde Sinaiyat’a kadar ilerledi.⁴⁷

İngilizlerin Dicle vadisinde bu ikinci ileri hareketi öncesi Albay Nurettin Bey ağır zayıatla lağv aşamasına gelen 35. ve 38. Tümenleri yeniden oluşturmaya muvaffak oldu, yeni bir süvari tugayı teşkil etti. Bu suretle Kutülammare’de 6000 mevcutlu bir kuvvet meydana geldi. Ayrıca takviye için Halep’ten 45. Tümen yola çıkmış, Doğu cephesinden 51. ve 52. Tümenler de intikal için hazırlık yapıyordu.⁴⁸

Townshend 27 Eylül gecesi Türk mevziilerini sıklet merkezi ile kuzeyden kuşatmaya çalıştı. İngiliz taarruzu güçlkle gelişti. Nurettin Bey temas hatındaki bazı kuvvetlerden zamanında ihtiyat teşkil ederek özellikle İngiliz kuşatma taarruzuna karşı tıkama mevziileri tesis etti. Birgün aralıksız süren İngiliz taarruzları durdurulsa da elde kullanılacak ihtiyat kalmadığından Nurettin Bey 28 Eylül gecesi çekilmeye karar verdi. Böylece İngilizlerin Kutü’l-Ammare’yi bir çembere alarak Türk birliklerini kuşatıp imha etme planını suya düşürdü. Şehri iki gün evvel İngilizlere de sezdirmeden boşaltmıştır.⁴⁹

General Townshend çekilmekte olan Türk kuvvetlerini takip ederek, 5 Ekim’de Kutü’l-Ammare’nin 1000 km kuzeyindeki Aziziye’ye (Bağdat’a 80 km) ulaştı. Townshend aslında Kutü’l-Ammare muharebesinden sonra çekilmekte olan Türk birliklerini takip ederek tamamen imha etmeyi planlamıştı. Ancak İngiliz komutan hiçbir zaman aradığı fırsatı bulamadı. Albay Nurettin Bey yaptığı yeni plana göre, Aziziye ile Bağdat arasındaki Selmanpak’ta birliklerini konuşlandırdıktan sonra İngiliz ordusuna son darbeyi indirmek düşüncesinde idi. Nitekim hasmı Townshend da bu ihtimalden bahsederek şimdilik daha fazla ilerlemeyi uygun bulmadığını ancak General Nixon’un

⁴⁵ Durdu Mehmet Burak, *Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri*, Babil Yayınları, Ankara, 2004, s.125.

⁴⁶ Orhan Avcı, *Irak’ta Türk Ordusu 1914-1918*, Vadi Yay., Ankara 2004, s. 20-21.

⁴⁷ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.30-32.

⁴⁸ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-Irak Cephesi 1914-1918*, Cilt III, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979, s.363.

⁴⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-Irak Cephesi 1914-1918*, Cilt III, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979, 367.

zayıf kuvvetlerle de olsa kendisini Bağdat’a taarruz ettireceğine kanaat getirdiğini, bu durumun ise İngiliz ordusu için bir felaket olacağını yazmaktadır.⁵⁰

Selmanpak’a kadar çekilme muntazam gerçekleşti. Bu Irak cephesinde bozguna uğramadan yapılan ilk düzenli geri çekilme hareketi oldu. Yorgun ve bitkin durumdaki İngiliz 6. Hint Tümeni çekilen Türk kuvvetlerini takip edemedi. Başkomutan Vekili Enver Paşa telgrafla Selmanpak istikametindeki bu çekilme hareketini uygun bulmadığını Nurettin Bey’e bildirdi.⁵¹ Kutülammare’den Bağdat’a gelen Irak Genel Komutanı, bir taraftan kuvvetlerini tensik ve takviye ederken, diğer taraftan evvelce hazırlanan Selmanpak mevziinin tahkimine başladı.⁵²

Selmanpak Türklerin Bağdat yolundaki son savunma noktası idi.⁵³ Selmanpak muharebesi kadar Irak Genel Komutanının emrinde 36 bin kişilik bir kuvvet oluştu. Bunlar 35., 38., 45. ve 51. tümenlerle, bir süvari tugayı ile iki aşiret (atlı) tugayı idi.

Townshend Türkleri kovalamaktaki avantajını kaybetmesinden sonra yardım kuvvetlerini beklemek ve gerekli hazırlıkları yapmak üzere işgal ettiği ileri nokta olan Aziziye’de bekledi.⁵⁴ Sonunda İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener Irak Kuvvetleri Komutanı General Nixon’a harekât için gerekli izni verdi.⁵⁵

General Townshend 17 bin kişilik tümeni ile 11 Kasım 1915’te Kutülammare’den harekete geçti. Emrindeki nehir filosunun desteği ile zorlanmadan 19 Kasım’da Selmanpak doğusuna ulaştı.

Türk birlikleri mevziye; 35. Tümen Dicle nehrinin güneyinde, 38. Tümen Selmanpak mevziinde, 45. Tümen bir alayı ile 38. Tümenin kuzeyinde, iki alayı ile daha kuzey yan açıkta ihtiyatta tertiplenmişti. Süvari Tugayı ile 2. Aşiret Tugayı kuzeydoğu yan ve gerisini, 1. Aşiret Tugayı Dicle güneyinde güneybatı yan ve gerisini koruyacaktı.

⁵⁰ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 204-206; ayrıca bkz. Zekeriya Türkmen, *Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi, 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2015, s. 402-403.

⁵¹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-İrak Cephesi 1914-1918*, Cilt III, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979, s.368.

⁵² Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.35.

⁵³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, c.III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s. 101.

⁵⁴ Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011, s. 60.

⁵⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, c.III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s. 102.

Selmanpak muharebesi dört gün sürdü. 22-23 Kasım 1915’te, muharebenin ilk iki gününde İngiliz 6. Hint Tümeni Dicle nehrinin kuzeyinden taarruz etti. General Townshend piyade birlikleri ile cepheden taarruz ederken, süvari birlikleri ile Türk mevziilerini kuzeyden kuşatmaya çalıştı. Türk birlikleri cepheden gelen yoğun saldırılar karşısında ikinci savunma mevziilerine çekilirken, Albay Nurettin Bey kuzeyden kuşatmaya çalışan İngiliz kuvvetlerine karşı ihtiyatları kullanarak kuşatmaya mani oldu.

Muharebenin bu ilk günü sonunda günü General Townshend hatıra defterine: “Avrupa’da hiçbir asker yoktur ki –bu ifademini altını çiziyorum- savunmada Türklerle kıyaslanabilsin. Almanları savunmada gayet iyi olduğu farzediliyor. Fakat siperlerde bulunduğu zaman onlar Türklerle kıyaslanamazlar. Buna verebileceğim bir örnek Gelibolu’dur. Orada, bizim gemi ateşlerimizle birçok kayba uğrayan kıtalar, eğer Alman olsaydı yerlerinde kalamazlar ve hemen Türklerle değiştirilirlerdi. Halbuki Türkler tüm savaş boyunca yerlerinde kaldılar. Talihsizliğimin cezasını çekiyorum.”⁵⁶ notunu yazdı.

Muharebenin ikinci gününde Albay Nurettin Bey 35. ve 38. Tümenlerle 13. Kolorduyu, 45. ve 51. Tümenlerle 18. Kolorduyu teşkil ederek karşı taarruz emrini verdi. Emirler ast birliklere varıncaya kadar akşam oldu.

Akşam başlayan Türk karşı taarruzu gece de devam etti. Dicle nehrinin doğusunda 13. Kolordu cephe taarruzu yaparken, kuzeydoğudan 18. Kolordu İngiliz birliklerini kuşatmaya çalışıyordu. Taarruzlar başarılı olup İngilizler nispeten çekilmeye zorlansa da sonunda İngilizlerin kuvvetle direnmesiyle birlikler önceki mevzilerine geri döndü. Bu karşı taarruzda 4000’den fazla zayıat veren General Townshend Türk birlikler önceki mevziilerine çekilirken bundan istifade edecek durumda değildi.

Muharebenin üçüncü günü 24 Kasım’da muharebeler karşılıklı ateş muharebesi şeklinde devam ederken 2. Aşiret Tugay Komutanı İngilizlerin açığatan kuzeydoğudaki çöl alandan Bağdat istikametinde ilerlemekte olduklarına dair rapor gönderdi. Bu rapor üzerine Albay Nurettin Bey 10 kilometre gerideki Diyale mevziine çekilmeye karar verdi. Birliklerin bir kısmı Diyale köprüsünden geçerken bu kez de İngilizlerin çekilmeye başladığına dair haberler geldi. Çekilme emrini almayan Süvari Tugayı temas hattından İngilizlerin çekilmeye başladığını bildirdi. Nurettin Bey bu haber üzerine öğlen birliklere yeniden eski mevziilerine dönmelerini emretti. Muharebenin dördüncü günü,

⁵⁶ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 295; ayrıca bkz.. Zekeriya Türkmen, *Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi, 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2015, s. 406.

25 Kasım akşamına kadar birlikler ikinci savunma hattındaki mevziilerine geri döndüler. Bu esnada 18. Kolordu Komutanlığına atanan Albay Halil Bey de gelerek komutayı devraldı.⁵⁷

General Townshend gerek muharebenin ilk iki günü kendi taarruzu, gerekse ikinci gün akşamı başlayan Türk karşı taarruzunda çok zayıt vermiş, birlikleri yıpranmıştı. 24 Kasım günü Türk kuvvetlerinin Diyale mevziine doğru çekilmekte olduklarını kabul ettiği halde ikinci bir taarruzu göze almadı. 25 Kasım öğleden sonra Diyale'den keşiften dönen birlikleri yeni takviyeler zannederek çekilme emri verdi.

Gece temas hattından sıyrılan İngiliz 6. Hint Tümeni Dicle vadisi boyunca güneye doğru çekilmeye başladı. 26 Kasım sabahı Türk birlikleri çekilen İngilizleri takibe başladı. General Townshend takipteki süvari kuvvetlerine karşı oyalama muharebeleri yaparak, özellikle son gün 24 saate yakın bir sürede 58 kilometre yürüyüşle 3 Aralık 1915 sabahı Kutü'l Amâre'ye ulaştı. İngiliz Tümeninin sığındığı Kutü'l Amâre nehir devresi 2,5 kilometre genişliğinde, 3 kilometre derinliğinde bir bölgeydi.

Devrenin açık kısmının doğusunda harabe halindeki Hudeyra Kalesi savunmayı kolaylaştırıyordu. İngilizler derhal bu açık cepheyi tahkim etmeye başladılar. Kasabada, daha önce burada bırakılan kuvvetle beraber 300'ü subay olmak üzere 2.850 İngiliz, 8.250 Hintli asker ile Hintli aşçı, uşak ve sürücülerden oluşan 3.500 hizmetli vardı. Bundan başka kasabada 5-6 bin yerli nüfus ve Selmanpak muharebesinde esir alınan 1.500 Türk de bulunuyordu.⁵⁸

Savunmaya uygun olan bu mevkiide uzun müddet yetecek yiyecek ve cep-hane önceden depolanmıştı. Askerler için 60 günlük erzak, 21 günlük yakacak, 30 günlük hububat, 17 günlük yem, 4 günlük bisküvi, 57 günlük odun ve 40 günlük un vardı. Kasabada 5-6 bin nüfuslu ahaliyi 3 ay kadar besleyecek yeterli erzak da mevcuttu. Bununla birlikte Townshend kasabadaki mevcut bütün hububatı satın alması için mevki kumandanına emir verdi.⁵⁹ Townshend Kutü'l Amâre'ye sığınırken nasıl olsa çok geçmeden geriden gelecek İngiliz birlikleri kendilerini kurtarır diye düşünmüştü.

Türk birlikleri İngilizlerden iki gün sonra 5 Aralık günü Kutü'l Amâre'ye ulaştı. Bölgede tertiplenme ve taarruz hazırlıkları yaklaşık bir hafta sürdü. Bu

⁵⁷ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.36-40.

⁵⁸ İsmet Üzen, *Türklerin Kut'ül Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)*, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt II, Sayı 3 Kış, İstanbul, 2008, s.82.

⁵⁹ Charles Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.215.

sürede İngilizler, yarımadanın doğusundaki açıklığı tahkim ederek Hudeyra Kalesini müdafaaya hazırladıkları gibi nehrin güneybatı kıyısındaki Elhan köyünü ve güneydoğu kıyısındaki köprübaşını da tahkim ettiler.⁶⁰

Irak cephesinin giderek önem kazanması üzerine bu dönemde Irak Genel Komutanlığı 6. Ordu adını alarak komutanlığına Mareşal Von der Goltz Paşa⁶¹*tayin edildi. 6 Aralık 1915’de Bağdat’a ulaşan Goltz Paşa aynı zamanda İran’daki Alman faaliyetlerini de idare edeceğinden Nurettin Bey Irak Genel Komutanlığı görevine devam edecekti. Bundan sonra belgelerde Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı, Irak Ordusu adıyla anılmaya başlandı.⁶²

Taarruz hazırlıklarını tamamladıktan sonra Nurettin Bey General Townshend’e mesaj gönderdi. Albay Nurettin Bey mesajında Townshend’a “*Zayıf kuvvetiniz, üstün ordumuz karşısında ve dar bir sahada mahsur kaldı. Ciddi bir hareketimizin mukavemetinizi kırması tabiidir. Bundan başka, meskun bir kasaba civarında muharebe etmek uygarlık koşullarına tamamen aykırıdır. Beyhude kan dökmekten sakınarak ve biçare masum halkı koruyarak sizi teslim olmaya davet ediyorum. Bu suretle biz insanlık görevimizi yaptığımız gibi, sizin de aynı medeni hislere ve insanlık görevine uyacağınızı ümit ederim...*”⁶³ diye sesleniyordu. General Townshend Nurettin Bey’in mesajına verdiği cevapta İngiliz birliklerinin teslim olmayacaklarını ve şehir sakinlerinin de kaderlerini İngilizler ile birleştirerek şehri terk etmemeyi tercih ettiklerini bildirdi.⁶⁴ 8 Aralık günü sakin geçti. Nurettin Bey 9 Aralık günü İngilizlerin Kutü’l Amâre devresi dışında, Dicle’nin güneyinde işgal ettiği savunmasız görünen iki köprübaşına 35. Tümenle taarruz etti. Çok şiddetli ve yakın dövüşle geçen çatışmalar sonrası Kut’un doğusundaki köprübaşı ele geçirildi, ancak Elhan köyü ele geçirilemedi. O gün ayrıca 52. Tümenin ilk birlikleri bölgeye ulaştı.⁶⁵ Böylece tümen sayısı beşe ulaştı. 10 Aralık 1914’de Albay Nurettin Bey 38. Tümeni de 18. Kolordu emrine vererek üç tümenle Kut’un berzah kısmına taarruz etti. 13. Kolordu 35. Tümenle nehrin güneyini sarmıştı. Taarruz kuvveti kısa zamanda İngiliz ileri mevziile-

⁶⁰ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, 1964, Ankara, s.42-43.

⁶¹ *Colmar von der Goltz: İlk olarak Abdülhamit döneminde orduyu modernleştirme çalışmalarına katkıda bulunmak amacıyla Türkiye’ye gelmiş, daha sonra iki kez daha gelerek orduda üst düzey görevlerde bulunmuştur. Von Der Goltz Paşa, vasiyeti üzerine Türk ve Alman bayraklarına sarılı olarak Tarabya’daki Alman Askeri Mezarlığına defnedilmiştir.

⁶² İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları., Ankara,1993, s. 164.

⁶³ Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Klasör: 3610, Dosya: 316/33, Fihrist: 44-4.

⁶⁴ İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin’in Romanı*, c.I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1979, s.211.

⁶⁵ Edward J. Erickson, *I.Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü’l-Amare ve Filistin Cephesi*, T.İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 130.

rine girse de Hudeyra Kalesinden ve Elhan köyünden gelen yan ateşlerinden fazlasıyla etkileniyordu. Buna rağmen 11 Aralık günü de taarruza devam edildi. Ancak ne Hudeyra Kalesi, ne de Elhan köyündeki tahkimat ele geçirilemediğinden, yan ateşleriyle daha fazla zayıat vermemek için taarruz durdurulup muhasaraya karar verildi.⁶⁶

Böylece Türk ve İngiliz tarihinde “Kutü'l Amâre Kuşatması” adıyla bilinen ünlü kuşatma başlamış oldu.⁶⁷ Irak cephesinde bu gelişmeler olurken Goltz Paşa bir yandan da İran'daki gelişmeleri takip ediyordu. Alman çıkarları bakımından İran'a çok önem veriyordu. Bu nedenle Rusların Hemedan'ı işgal ettiklerini öne sürerek cepheden takviyeli bir alayı çekip İran'a sevk etti. Bu alay İran'a gönderilecek kuvvetlerin ilk kademesini teşkil etti. Aralık ayı sonlarına doğru 52.Tümenin tüm unsurları bölgeye ulaştı. 25 Aralık günü Nurettin Bey muhasara altındaki bölgeye bir kez daha taarruzu denedi. Bu taarruzda da önceki gibi İngiliz mevziilerine giren birlikler yoğun ateşle karşılaşarak zayıat artınca gece yarısı taarruz durduruldu.⁶⁸

Tüm bu taarruzlar Türklere Kut'ül-Amare'nin kolayca ele geçirilemeyeceğini gösterdi. Bunun üzerine artık büyük saldırılardan vazgeçildi.⁶⁹ Bu dönemde yine, güneyde İngilizlerin toplanmakta olduğu haberleri de geliyordu. Olası bir İngiliz taarruzunu karşılamak üzere 13. Kolordu 35. ve 52. Tümenlerle Şeyhsaid'e intikal ettirildi. Süvari Tugayı ile iki Aşiret tugayı da takviye için emrine verildi. Bu suretle 1916 yılının başında Irak kuvvetleri süvari birlikleri ile takviye edilen 13. Kolorduiki tümenle Şeyhsaid mevziinde, 18. Kolordu üç tümenle Kutü'l Amâre muhasarasında olmak üzere iki gruba ayrılmış bulunuyordu.⁷⁰ Bu gruplanma kapsamında Nurettin Bey ile Halil Bey de kendi aralarında görev dağılımı yaptı. Nurettin Bey İngilizlere gelecek yardımları engellemek üzere güneye hareket ederken Halil Bey kuşatmayı devam ettirecekti.⁷¹

Muhasara altındaki 6. Tümen ve mevcut 12. Tümen ile süvari tugayına ilave olarak İngilizler 1915 Aralık ayında bir tümen ve üç tugay daha getirerek

⁶⁶ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.43.

⁶⁷ Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011, s. 259.

⁶⁸ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.44.

⁶⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979, s.462.

⁷⁰ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.44.

⁷¹ Taylan Sorgun, *Halil Paşa*, 6.Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 124.

bu kuvvetleri Kurtarma Birliği (Dicle Kolordusu) kuruluşu şeklinde teşkilatlandırdı. Bu kuvvetin komutanlığına da General Aylmer atandı. Kolordunun yaklaşık 30 bin kişilik muharip personeli vardı.⁷² General Aylmer 3 Ocak’ta ileri harekât emrini verdi.

Kolordu birlikleri 4 Ocak’ta Aligarbi’den ileri toplanma bölgesi olan Şeyhsait istikametinde ilerledi. 13. Kolordu yaklaşık 10 bin kişiyle Şeyhsait’in 4 kilometre doğusunda ve nehrin iki tarafında iki kilometre genişliğindeki siperlerdeydi. Türk mevziilerine İngiliz taarruzu 6 Ocak 1916 sabahı başladı. İki gün süreyle aralıksız devam eden taarruzda İngilizlerin kuvvet çoğunluğu ile Dicle Nehri kuzeyindeki saldırılarını başarıyla püskürten 13. Kolordu, 8 Ocak’ta nehrin güneyindeki iki alayın çekilmesi tehlikeli bir durum yaratınca Kolordu Komutanının emriyle muntazam şekilde gerideki Vadiikelal mevziine çekildi.⁷³

Kutü’l-Amâre ile Şeyh Sait arasındaki mesafe yaklaşık 50 kilometre olduğundan ve 13. Kolordunun ağırlıkları ve cephanesi burada tutulduğundan cephe hattına malzeme naklinde sıkıntılar yaşanıyor, birliklerin iâşesinde güçlükler çekiliyordu. Bu sıkıntıların yanında nehrin iki yakası boyunca devam eden muharebelerde birliklerin tümü kullanılamadığından Şeyh Sait mevziinde başarı sağlanamamıştı.⁷⁴ Nurettin Bey komutasındaki birliklerin geri çekilmeye başlaması üzerine 6. Ordu Komutanı Mareşal Goltz’dan Halil Beye bir mesaj geldi.

Mareşal Goltz Kutü’l Amâre bölgesindeki tüm kuvvetlerin komutasını Halil Bey’in almasını istiyordu. Halil Bey savaş içerisinde komutan değiştirmenin kötü sonuçlar doğurabileceğini düşünerek teklife sıcak yaklaşmadı. Mareşal Goltz’a verdiği cevapta komutayı değiştirmek yerine eğer Nurettin Bey de kabul ederse ileri noktada Nurettin Bey’in komutasında görev yapmayı önerdi. Eğer Nurettin Bey bu durumu kabul etmez ise savaşın geleceği için Halil Bey Mareşal Goltz’un emrini yerine getirecek ve komutayı devralacaktı. Mareşal Goltz Halil Bey’in önerisine karşı gönderdiği ikinci mesajda Halil Bey’in kendi kararlarını uygulamasına izin vermiş ancak İngiliz ilerlemesinin durdurulmasını istemişti. Halil Bey ileri cepheye giderek Nurettin Bey ile görüştü. Görüşmede Halil Bey Mareşal Goltz’dan aldığı emri Nurettin Bey’e

⁷² Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.113,125.

⁷³ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.115-119.

⁷⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918*, Cilt III, Ks. I, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 541-554.

ilettiler ve Nurettin Bey komutayı Halil Bey'e devrederek cepheden ayrıldı. Halil Bey 13 Ocak 1916 itibarıyla Irak Komutanlığını devraldı.⁷⁵ Aynı gün İngilizler de Vadiikelal mevziine taarruza geçti. Mevziideki kuvvetlerin kuzeyden kuşatılması üzerine o gece birlikler Hana Mevziine çekildi.⁷⁶ General Alymer 17 Ocak'ta General Townshend'e gelişmeler hakkında bilgi verdi. Alymer komutasındaki birlikler 7-13 Ocak arasında yaşanan çatışmalarda 6000 ölü ve yaralı vermişlerdi. İngiliz birlikleri Türk birliklerine göre daha donanımlıydılar. En ağır çatışmalarda Türk birlikleri günde en fazla 1000 top mermisi atabilirken İngilizlerin bir gün içerisinde 150.000 top mermisi attıkları görülüyordu.⁷⁷

İngilizler Hana mevziine 21 Ocak günü taarruz ettiler. Gerçekleşen bu Birinci Felahiye Muharebesinde 13. Kolordu mevziilerini başarıyla savundu. İngilizler mevcut kuvvetlerle sonuç alamayacaklarını anladılar. Irak Cephesini üç tugay ve bir tümenle daha takviye etmeyi kararlaştırdılar. Ancak zaman gecikiyor, Townshend muhasara altında zorlanıyordu. Şubat ayı sonlarında Rusların Erzurum'u ele geçirmesi ve Rus General Baratof'un İran'da Kermaşah'ı işgal etmesi İngilizler için moral oldu.⁷⁸ Irak Komutanı Halil Bey, İngilizlerin ikinci taarruz girişimlerini yeniden Hana'daki Felahiye mevziine yapmaktan kaçınacağını değerlendirerek Felahiye ve Kutü'l Amâre'nin ortasında kalan Sin mevziini tahkim etmeye başladı. Bu arada Çanakkale Savaşı sonrası cepheye takviye gönderilen 2. Tümen ile müstakil Süvari Tugayı da intikalini tamamlayarak 2. Tümen 13. Kolordu emrine girdi. Savunma için Dicle nehrinin kuzeyinde 18. Kolordu, nehrin güneyindeki Sin mevziinde 13. Kolordu tertiplendi.⁷⁹

6. Tümeni kurtarma yönünde ikinci teşebbüs nehrin batısındaki Sin mevzii istikametinde yapıldı. 8 Mart 1916 günü İngiliz taarruzu ile başlayan Sabis (Decile) muharebesinde Türk mevziilerini aşamayan İngilizler 3500 kadar kayıpla Vadiikelal mevziine geri dönmek zorunda kaldı.

İngilizlerin Sabis'teki taarruzlarının başarısızlığa uğraması İngiltere, Hindistan ve Irak'ta bulunan İngiliz birlikleri üzerinde kötü etkiler yaptı.⁸⁰ Dicle

⁷⁵ Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1997, s. 197.

⁷⁶ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.120-122.

⁷⁷ İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, c.I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1979, s.225.

⁷⁸ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.123-126.

⁷⁹ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.128,129.

⁸⁰ Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011, s. 259.

Kolordusu komutanı General Aylmer görevden alınarak yerine General George Gorringe^{81*} atandı.

Irak’ta İngilizler sayı, silah ve vasıta yönünden Türklerden çok üstün olmasına rağmen bu üstünlük General Townshend’i kurtarmaya yetmiyordu.

Mart ayında 13. İngiliz Tümenin de ulaşmasıyla Dicle Kolordusunun kuruluşunda ikitümen (her tümeninde üç piyade tugayı, bir topçu tugayı) ayrıca üç piyade ve bir süvari tugayı oldu. 6. Türk Ordusunun kuruluşunda bir değişiklik olmadı. Muharebedeki zayıflığın yerleri doldurulamadığından tümenler kadrolarının yarı mevcudunda bile değildi. 52. Tümen Hana mevziinde, 2. ve 35. Tümenler nehrin güneyinde, 45. Tümen Kut etrafında muhasarada ve 52. Tümen Medhi’de ihtiyatta idi.

6. Tümeni kurtarmak için İngiliz Irak Ordusu Komutanı üçüncü girişimi sıklet merkezi ile Dicle kuzeyinden Hana mevzii istikametinde yapmaya karar verdi. Taarruz öncesi nehrin güneyinde nehir ile Ümmül İbrahim bataklığı arasında müsait bir mevzii elde etmek maksadı ile iki İngiliz tugayı bu bölgeye 11 Mart günü baskın şeklinde bir taarruz yaptı. 35. Tümeninde 104. Alay karşı koymada yetersiz kalınca 105. Alay yetişerek karşı taarruza geçti. Zemzir muharebesi adı verilen bu çatışmada iki zayıf Türk alayının iki İngiliz Tugayını mağlup etmesi aslında bundan sonra yapılacak muharebelerde Türk mukavemetini göstermesi bakımından önemliydi.

Üçüncü kurtarma girişimi 5 Nisan günü bir kez daha Hana mevzii istikametinde başladı. Taarruz gününe kadar yapılan yoğun bombardıman ve su basmalarından barınılmaz hale gelen Hana mevzii 4 Nisan gecesi boşaltılmış, 51. Tümen 10 kilometre gerideki Sıniyat mevziine çekiliyordu. 51. Tümenin çekilmesini örtmek için Hana ve Felahiye mevziinde bırakılan artçı kuvvetlere karşı İngiliz 13. Tümeni gece yarısından önce çatışmak zorunda kaldı. Taarruzun ikinci günü 6 Nisan’da 7. Tümen Felahiye’den hareket ederek Sıniyat mevziine taarruza geçti. Akşama kadar süren Birinci Sıniyat (İkinci Felahiye) muharebesinin ilk gününde 51. Tümen mevziilerini muhafaza etmeye muvaffak oldu.

7 Nisan’da mevziilere bombardıman devam etti. 8 Nisan’da ertesi gün tekrarlanacak taarruz için hazırlık yapıldı. Bu kez taarruz kademesinde İngiliz 13. Tümeni olacak, 7. Tümen ihtiyatı teşkil edecekti. 9 Nisan günü şafaktan

⁸¹ * General George Frederick Gorringe (1868-1945): Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin ve Batı cephelerinde görev almıştır. 1911 yılında Tümgeneralliğe tefric ettiğinde bu rütbedeki en genç komutanlardan biri ünvanını almıştır. 1914 yılında Hint Ordusu’nda göreve başlamış; 1916 yılında Dicle Kolordusu Komutanlığına, Ekim 1916 yılında 47. Tümen (2. Londra) Komutanlığına atanmıştır.

önce saldırıya geçen İngiliz 13. Tümenin taarruzu sabah 07:00 civarındadırdu. Ağır zayıat veren İngilizlerin taarruzu devam ettirecek güçleri kalmamıştı.

Nehrin kuzeyinde Sınaiyat muharebesinde muvaffak olamayınca İngiliz Komutanlığıyeni den nehrin güneyine yöneldi. Taarruzu takviye edilen 3. Tümen 12 tugayla (dördü birinci hatta) 17-18 Nisan günleri Sınaiyat mevziinden yaklaşık 4 kilometre geride nehrin güneyindeki Beyti İsa mevziine doğru yaptı.

Birbiri gerisinde iki savunma hattından oluşan bu mevziyi 13. Kolordu 35. ve 2. Tümenle savunuyordu. Beyti İsa muharebesi olarak adlandırılan çatışmaların ilk günü birinci hattı ele geçiren İngiliz birlikleri ikinci hatta taarruz için tertiplenirken 13. Kolordu Komutanı öğleden sonra karşı taarruza geçti. 18 Nisan sabahına kadar süren karşı taarruzda İngiliz birlikleri geri atıldı.

İngiliz Komutanlığı nehrin güneyinden sonuç alamayınca yeniden kuzeyinden hücum etmeye karar verdi. Hücumu 7. Tümen 5 tugayla gerçekleştirecekti. Sınaiyat mevziinde iki alaylı 52. Tümen vardı. 22 Nisan günü İngilizlerin taarruzu ile başlayan İkinci Sınaiyat (Dördüncü Felahiye) muharebesinde Türk mevziine giren İngiliz kuvvetleri karşı taarruzla geri atıldı.⁸²

Dicle vadisinde bu muharebeler devam ederken 6. Ordu Komutanı Mareşal Goltz 19 Nisanda Bağdat'ta tifüsten vefat etti.⁸³ General Goltz'un ölümü sonrası 6. Ordu Komutanlığı görevi Halil Bey'e verildi.⁸⁴ Müteakiben Halil Bey 33 yaşında mirlivalığa yükseltildi.⁸⁵

Dicle Kolordu Komutanı artık ümidini kesmişti. Irak Komutanı ise nehir güneyinden son bir girişimde bulunmayı düşünüyordu. Bununla birlikte gelen aşamaya ilişkin Hindistan ve Londra'ya danıştı. Gemiyle yiyecek teşebbüsünde muvaffak olunmadığı takdirde Irak Komutanlığına Türklerle müzakereye girmek salâhiyeti verildi.

Karadan Kut'a ulaşamayan İngilizler 6. Hint Tümeni'nin dayanma gücünü arttırmak için 24 Nisan 1916 günü Felahiye'den 270 ton yiyecek taşıyan bir gemiyi hareket ettirdiler. Fakat çok geçmeden açılan ateşler sonucunda karaya oturan gemi Türklerin eline geçti.⁸⁶

⁸² Fahri BELEN, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.134-143.

⁸³ Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1997, s. 215.

⁸⁴ Mahir Küçükvatan, *İngiliz Basınında Osmanlının Kut'ül Amare Zaferi, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı XIII/26, İzmir, 2013, s.75.

⁸⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt III, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1970, s.187.

⁸⁶ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.147, 148.

Makasis denilen mevkide engellere takılarak karaya oturan bu lojistik destek gemisine Türkler daha sonra “Kendi Gelen” adını verdi.⁸⁷ Mukavemeti birkaç gün daha uzatmak ümidiyle İngilizler 15 Nisan’dan itibaren havadan Kut’a yiyecek atmaya çalıştılar. Ancak bu girişim de iki uçağın düşürülmesi ile sonuçlandı.⁸⁸ 28 Nisan gecesi Kutü’l Amâre kalesinden gelen infilak sesleri ve alevler İngilizlerin ellerindeki cephaneleri imha ettiği gösteriyordu.⁸⁹ General Townshend 29 Nisan 1916’da teslim olacağını bildirdi. Bunun üzerine 3. Piyade Alayı, bandonun çaldığı marşlar eşliğinde Kutü’l-Ammare kalesine girdi.⁹⁰ Esir olanlar 5 general, 481 subay, 13300 kişi idi.

İngiliz Tümenini kurtarmak için dört ayda İngilizler 23000 kişi zayi etmişlerdi. Kut’da ölenler ve teslim olanlarla bu miktar 40 bin kişiye yaklaştı. Bu süre içinde 6. Ordunun genel zayıyatı 300 subay ve 10 bin erden ibaretti.⁹¹

General Townshend önce Bağdat’a, müteakiben İstanbul’a gönderildi. Bir esirden ziyade misafir gibi ağırlandı. 16. ve 17. Tugayların erlerinden oluşan ilk esir kafilesi 30 Nisan 1916’da karadan üç süvari bölüğünün muhafızlığında Bağdat’a sevk edildi. Eşyalar vapurla gönderildi. Kutü’l Amâre’de İngilizlerin 1306 hasta ve yaralı askeri ile 694 hasta bakıcı ve yardımcısı hizmet erleri vardı. 2 Mayıs 1916’da bu hasta ve yaralılar İngiliz hasta vapurları ile kendilerine iade edildi.⁹²

Halil (Kut) Paşa Kutü’l Amâre’nin teslim alındığı tarih olan 29 Nisan 1916 günü 6’ncı Orduya yayımladı mesajında; “...*Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı birinci zaferi Çanakkale’de, ikinci zaferi burada görüyoruz. Yalnız süngü ve göğsümüzle kazandığımız bu zafer yeni gelişen savaş durumumuz karşısında gelecekteki başarılarımızın parlak bir başlangıcıdır. Bugüne ‘Kut Bayramı’ adını veriyorum Ordunun her ferdi, her yıl bugünü kutlarken şehitlerimize Fatihalar okusunlar. Şühedamız ebedi*

⁸⁷ Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Nu: 4/10481, Kls: 3644, Ds: H-42, F: 1-31; Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Nu: 5/4579, Kls: 4490, Ds: H-33, F: 1-35.

⁸⁸ Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011, s. 105-114.

⁸⁹ Zekeriya Türkmen, *Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi, 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2015, s. 421.

⁹⁰ İkdan, 13 Mayıs 1916; ayrıca bkz. Zekeriya Türkmen, *Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi, 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2015, s. 421.

⁹¹ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.150.

⁹² Şükrü Kanatlı, *Irak Muharebelerinde 3’üncü Piyade Alayı Hatıraları*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara, 2006, s 28;

hayatta göklerde kızıl kanlarla uçarken, gazilerimiz de gelecekteki zaferlerimizin bekçisi olsunlar”⁹³ diye seslendi.

Osmanlı birliklerinin kazandığı büyük zafer başlangıçta Osmanlı Devleti ve İngiltere olmak üzere savaşın iki cephesinde de büyük yankı yarattı. 6. Ordunun başarısı Osmanlı yönetimi ile birlikte halk arasında da büyük coşkuy-la karşılandı. İstanbul’da İtfaiye ve Merkez Muhafaza Taburları meşalelerle Beyazıt meydanına inerek tören yaparken halk da törenlere coşkuyla katıldı.

Kut’l Amâre Zaferi Almanya’da da büyük coşkuyla karşılandı. Beyazıt Meydanı’nda yapılan zafer gösterilerin benzerleri Almanya’daki birçok şehir ve Berlin’deki Osmanlı elçiliği önünde de gerçekleşti. Alman İmparatoru okulları zafer dolayısıyla bir gün tatil etti.⁹⁴ Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn tarafından Enver Paşa’ya çekilen telgrafta bu başarı kutlanıyor, Halil Paşa’nın kuvvetlerinin azlığına rağmen düşmanı çember içine alarak kaçmalarına izin vermemek suretiyle gösterdikleri başarının şaşılacak kadar büyük olduğunu ve Osmanlı silah arkadaşları ile iftihar ettiğini belirtiyordu. Goltz Paşa’nın ölümü nedeniyle bu başarıyı görememiş olmasının ise tek üzüntüsü olduğunu ifade ediyordu.⁹⁵

İkinci Safha

Kut’un tesliminden sonra Irak’taki Türk ve İngiliz kuvvetleri 1916 yılı sonuna kadar nispi bir sükun devrine girdiler. Kut’taki İngiliz kuvveti teslim olduğu zaman İran’daki Rus Baratof Kolordusu Bağdat istikametinde ilerliyordu. Bir müfreze Hanikin’i müdafaa ediyordu. İstanbul’dan Musul’a intikal eden 6. Tümen Hanikin istikametine yürütüldü. Irak cephesinden de 13. Kolordu karargahı ile 2. Tümen, müstakil süvari tugayı ve kolordu erzak ve cephane kolları da Kut’tan Hanikin istikametinde harekete geçirildi.

Bu suretle Irak cephesinde Albay Kazım (Karabekir) Bey kumandasında 18. Kolordu (35., 45., 51. ve 52. Tümenler) kaldı. Bununla da yetinilmedi. 18. Kolordu’nun en seçkin alaylarından 37. Alay Süleymaniye Grubuna verildi ve 44. Alay Bağdat’a ordu ihtiyatına alındı. 51. ve 52. Tümenler ikişer alaylı kaldı, 35. Tümen lağvedildi. Böylece 18. Kolordu asker sayısı bakımından karşındaki İngiliz kuvvetinin üçte biri oranına düşmüş oldu.

Buna karşılık İngilizler de komuta kademesinde değişikliğe giderek, Irak Sefer Komutanlığına hırslı bir kişilik yapısında olan General Sir Stanley Ma-

⁹³ Taylan Sorgun, *Halil Paşa*, Destek Yayınevi, İstanbul 2010, s.189-190.

⁹⁴ Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011, s. 124-127.

⁹⁵ Tülay Âlim Baran, *Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi*, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 25, Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 65.

ude'yi atadıkları gibi Dicle ve Fırat vadilerine takviye için iki tümen daha gönderdiler.⁹⁶

General Maude'un elinde süvari, topçu ve uçaklarla desteklenmiş olan beş piyade tümeni bulunuyordu. Ayrıca Dicle üzerinde kendisini destekleyecek bir nehir filosu da teşkil edilmişti.⁹⁷

1916 yılı yazında İngilizlerin Dicle boyundaki kuvvetleri; 1. Kolordu (3 Tümenli), 3. Kolordu (2 Tümenli) ve Süvari Tümeni idi. İngiliz ordusu bu kolordu dışında Nasıriye'deki kuvvetleri takviye ederek 15. Tümeni kurdu. Ayrıca 4 tugaydan ibaret bir Ordu Topçusu ile Karun ve Buşir'de müfrezeler, geri bölge emniyetinde de 18 tabur, 14 Süvari Bölüğü ve 6 batarya vardı. Irak'taki İngiliz ordusunun toplam muharip mevcudu 210 bin kişiydi. Ordu birkaç ay içerisinde evvelkinden daha kuvvetli bir hale gelmişti.

1916 yılı sonlarına doğru 18. Kolordunun tertiplenmesi de şöyleydi: 51. Tümen Sinaiyat mevzii ve gerisini tutuyordu. 45. Tümen Kut bölgesinde nehrin güneyinde önde İmam Muhammed ve geride Garraf hattında tertiplenmişti. 52. Tümen Kut'un gerisinde ihtiyatta bulunuyordu. Sinaiyat mevzii Kut'taki savunma hattının yaklaşık 20 kilometre ilerisinde kalıyordu. İngiliz Ordusu da 1. Kolordu ile 51. Tümen cephesinde Sinaiyat mevzii karşısında, 3. Kolordu nehrin güneyinde 45. Tümenin İmam Muhammed savunma hattına doğru tertiplenmişti. Taarruz için hazırlıklarını tamamlayan İngiliz ordusu 13 Aralık 1916 gecesi sıklet merkezi ile nehrin güneyinden hücumla geçti. Böylece yaklaşık 2,5 ay sürecek Kut Meydan Muharebesi başlamış oldu.⁹⁸

25 Şubat 1917'ye kadar süren Kut Meydan Muharebesi süresince; Garraf Muharebeleri (4 kez), Elhan Muharebesi, Beşara Muharebeleri (2 kez), Sinaiyat (Felahiye) Muharebesi ile Şamran Muharebesi olmak üzere 9 büyük muharebe gerçekleşti. İngilizler bu muharebeler süresince 1. Kolordu ile Sinaiyat mevziine tali taarruzlar yaparken, sıklet merkezi ile Dicle nehrinin güneyinden kuşatıcı manevraya giriştiler. Halil Paşa İngilizlerin asıl taarruzlarının Sinaiyat'tan geleceğini değerlendirerek ordu ihtiyatlarını bu bölgede kullandı. Bunun sonucunda İngilizler Dicle'nin güneyinde bire on üstünlük sağlayarak 23 Şubat günü öğleden itibaren, Kutü'l Amâre batısından Dicle nehri kuzeyine geçmeye başladılar. Artık Sinaiyat ve Kut mevzilerinde tutunma imkanı

⁹⁶ Zekeriya Türkmen, *Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi, 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2015, s. 426.

⁹⁷ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 226.

⁹⁸ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.150-158.

kalmamıştı. Halil Paşa Şamran devresindeki 52. Tümenin kuzey batıya doğru kanat kırarken 45. ve 51. Tümenlerin bu hatta çekilmelerini emretti. 45. ve 51. Tümenler 24 Şubat'ta oyalama muharebeleri ile kuvvet kaptırmadan 52. Tümen bölgesine çekilmeyi başardılar.

Bundan sonra 18. Kolordu oyalama muharebeleri ile çekilmeye başladı. İngiliz öncü takip kuvvetleri ile 25 Şubat 1917'de Sivridere ve 26 Şubat'ta Nehr-ül Kelek muharebelerinden sonra 18'nci Kolordu Selmanpak mevziine çekildi. 18'nci Kolordu karşısında kendinden yaklaşık on kat fazla mevcudu olan İngiliz ordusuna karşı 2,5 ay süresince olağanüstü bir direnç göstermişti. 28 Şubat'ta Kolordu 14., 51. ve 52. Tümenler halinde yeniden kuruldu, 45. Tümen lağvedildi.

Halil Paşa Bağdat önündeki muharebenin Selmanpak mevziinde yapılmasını düşünüyordu. Ancak Kazım Bey'in mevcut birliklerle Selmanpak'ta yapılacak savunmanın ordunun imhası ile sonuçlanabileceği yönündeki endişelerini haklı bularak 6 Mart 1917'de birliklerin Diyale nehri gerisine alınmasına müsaade etti.⁹⁹ Bu arada 13. Kolordu da 28 Şubat'ta İran'dan çekilmeye başlamıştı. 2 Mart'ta Ruslar Hamedan'ı işgal ederek tazyike başladılar. İngilizler Diyale nehrindeki savunma hattına 7 Mart günü çatıldılar. 8 Mart'ta nehrin güneyinden Süvari Tümeni ve 35. Tugayla, Diyale nehri doğusundaki geçitlere doğru da Kolordu Süvari Alayı ile kuşatıcı manevraya başladılar.

9 Mart'ta 3. İngiliz Kolordusu kuvvet çoğunluğunu güneye kaydırarak Bağdat'ın 15 kilometre güneyindeki ilk savunma hattına hücumla geçti. Bu ilk hattaki Tel Esved Muharebesi ve ertesi gün Bağdat'ın 10 kilometre güneyindeki ikinci savunma hattında Ümmütabul muharebesinden sonra artık Bağdat'ın savunulması tehlikeye düştü. Gerçi Ümmütabul muharebesinde İngilizler durdurulmuştu. Fakat geriden yeni kuvvetleri gelmekte idi. Üstelik Diyale nehrine taarruz eden İngiliz kuvveti de nehri geçmeye muvaffak olmuştu. Bu durumda Bağdat'ın tahliyesine karar verildi. 10 Mart 1917 gecesi birlikler Bağdat'ın kuzeyine alındı.¹⁰⁰ 11 Mart 1917'de Bağdat İngiliz birlikleri tarafından herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan ele geçirildi.¹⁰¹

Bağdat'ın işgali Türkleri mühim bir hareket üssünden mahrum etti. Yine Bağdat'tan çekilme İran'ın tümüyle tahliye edilmesine sebep oldu ve bölgede

⁹⁹ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966, s.32-38.

¹⁰⁰ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967, s.IX.

¹⁰¹ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013.

İngilizlere tecavüz eden aşiretleri sakin bir hale getirdi. Bağdat’ı boşalttıktan sonra 18. Kolordu oyalama muharebeleri ile Dicle boyunca çekilirken, İran’dan çekilmekte olan 13. Kolorduya da Diyale ile Dicle arasında Halis kanalı boyunca ilerleyerek düşmanın yan ve gerisine taarruz etme vazifesi verildi.¹⁰²

Üçüncü Safha

Bu safhada artık Rusya savaştan çekilmişti. Dolayısıyla İngilizleri Musul ve çevresini Fransızlara bırakmaya sebep olan Rus sınır komşuluğu tehdidi ortadan kalkmıştı.

Üçüncü safhada İngiliz ordusu bu bilinçle hareket etti. Bu kapsamda 1918 yılı ilk baharında Kerkük’e kadar ilerlerken, savaşın sonuna doğru son bir hamle ile Musul’a yöneldi. Ateşkes mütarekesi sonrası da gerek Mondros, gerekse Sykes-Picot Antlaşmasının hilafına hareket ederek Musul ve çevresini işgal etti.

Fransa bu gelişmeye tepki gösterse de zamanla İngiltere’nin Musul konusunda ne denli ısrarcı olduğunu anladıklarından aşırı davranmaktan uzak durdu. 1917 yılı sonlarına doğru İngiliz ordusu Dicle boyunda Samarra ve güneyinde 1. Kolordu ile, 1. Kolordunun doğusunda Dicle Nehri ile Diyale nehri arasında 3. Kolordu ile tertiplendi. Türk ordusu Dicle nehri üzerinde Tikrit ve kuzeyinde 18. Kolordu, Edhem Çayı ile Diyale nehri arasında 13. Kolordu savunma mevziilerini işgal etmişti. 1918 yılı Nisan ayı sonunda İngilizler 3. Kolordu ile Kerkük istikametinde hareketlendi ve 8 Mayıs’ta kenti ele geçirdi. 11 Ekimde de 1. Kolordu Tikrit’ten ileri harekete geçerek Musul’un yaklaşık 90 kilometre güneyindeki Şerkat’a kadar ilerledi. 30 Ekim 1918’de mütareke imzalandığında, Musul’da 6. Ordu Karargahı ile 5. Tümen Karargahı ve 15. Piyade Alayı ile Musul Muhafız Taburu vardı. Altıncı köprü’den hareket eden 2. Tümene ait bazı birlikler Musul doğusunda, Süleymaniye Müfrezesi de Erbil’e doğru yürümekte idi. 4. Kolordu Karargahı Erbil-Musul arasında ve 12. Süvari Alayı da İran’dan çekilmekte idi.¹⁰³ General Marshall’a 2 Ekim 1918’de nehir boyunca kuzeye Musul’a doğru ilerleme emri verdi.¹⁰⁴ 30 Ekim 1918’de

¹⁰² Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966, s.56-66.

¹⁰³ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967, s.145.

¹⁰⁴ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 275; ayrıca bkz.. Zekeriya Türkmen, *Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi, 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2015, s. 430.

Mondros Mütarekesi imzalandığında İngiliz süvari birlikleri Musul’un güneyine kadar ilerlemişti. Mütarekeden sonra ileri harekete devam ederek yapılan protestolara rağmen 3 Kasım’da Musula girdiler. Sonra da Kasım ayı sonuna kadar Musul vilayetinin boşaltılmasını istediler. Böylece bir süre Musul’u ellerinde bulundurdular.

Bu arada petrol kuyuları açıp demir yolu döşemeye başladılar. Bu durum diplomatik bir krize yol açmak üzereyken, İngiltere Başbakanı Lloyd George ile Fransız Başbakanı Clemenceau 1918 yılında Londra’da bir araya gelerek aralarındaki sorunları çözüme kavuşturdular. Alınan karara göre, Fransızlar, Suriye üzerinde mandaterlik hakkı ve Musul’dan çıkarılacak petrolerden alıncak belli bir miktar karşılığında Musul’u İngiliz nüfuzuna bıraktılar.¹⁰⁵

KAYNAKLAR

- ARI, Kemal, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1997.
- AVCI, Orhan, **Irak’ta Türk Ordusu 1914-1918**, Vadi Yay., Ankara 2004.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa**, Cilt III, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1970.
- BARAN, Tülay Alim, **Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 25, Gnkur.ATASE D. Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2015.
- BAYKOÇ, Hulusi, **Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas ve Irak Cephesi’nde 5nci Seferi Kuvvetler (52’nci Tümen)**, ATASE Yayınları, Ankara, 2006.
- BAYUR Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi**, c.III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979.
- Birinci Dünya Harbinde TürkHarbi**, I. Cilt, Osmanlı İmparatorluğu’nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1970.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, Irak-İran Cephesi 1914-1918, Cilt III, Kısım: I, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1979.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, Irak-İran Cephesi 1914-1918, Cilt: III, Kısım: II, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, 1914 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965.

¹⁰⁵ Volkan Ş. Ediger, *Osmanlıda Neft ve Petrol*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2006, s.332; ayrıca bkz. Atasay Özdemir, *Petrolün Birinci Dünya Savaşındaki Yeri ve Savaş Sonrası Düzenlemeler Etkileri, 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2015, s. 78.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1917 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1918 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967.

BOĞUŞLU, Mahmut, **Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları**, KASTAŞ Yayınları, İstanbul, 1990.

BURAK Durdu, Mehmet, **Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri**, Babil Yayınları, Ankara, 2004.

BUSCH, Briton Cooper, **Britain, India and the Arabs 1914-1921**, University of California Press, California, 1971.

ERASLAN, Cezmi, **Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Hakkı- Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, Sy: 35, İstanbul 1994

ERICKSON, Edward J, **I.Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu-Çanakkale, Kut’ül Amare ve Filistin Cephesi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

_____, **Size Ölmeyi Emrediyorum**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

_____, **I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü’l-Ammare ve Filistin Cephesi**, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

FROMKIN, David, **Barişa Son Veren Barış**, Gençlik Yayınları, İstanbul, 1994.

Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Klasör: 3610, Dosya:316/33, Fihrist:44-4.

Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Nu: 4/10481, Kls: 3644, Ds: H-42, F: 1-31; **Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, BDH, Nu: 5/4579, Kls: 4490, Ds. H-33, F: 1-35.

GÖRGÜLÜ, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Harp Akademileri Komutanlığı, Türkiye-Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü Yarını, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1994.

HART, Basil Liddell, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, Çev:Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, Eylül 2014.

İkdam, 13 Mayıs 1916

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, TTK Yayınları, Ankara 1996.

KANATLI, Şükrü, **Irak Muharebelerinde 3’üncü Piyade Alayı Hatıraları**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2006.

KENT, Marian, **Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil, 1900-1920**, London and Basingstoke: Macmillan Press for the London School of Economics, 1976.

KÜÇÜKVATAN, Mahir, **İngiliz Basınında Osmanlının Kut’ül-Amare Seferi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIII/26, Bahar 2013.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk İngiliz İlişkileri 1919-1926**, Ankara, 1978.

ÖKE, Mim Kemal, **Musul-Kürdistan Sorunu “1918-1926”**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2002.

ÖZÇELİK, Mücahit, Kut’ül-Amare Zaferi’nin Türk Basınına Yansımaları, **Turkish Studies**, Volume 10/9, Ankara, Summer 2015.

ÖZDEMİR, Atasay, **Petrolün Birinci Dünya Savaşındaki Yeri ve Savaş Sonrası Düzenlemelere Etkileri, 1914’ten 2014’e 100’üncü yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2015.

ROBBINS, Keith, I. **Dünya Savaşı**, Dost Yayınları, Ankara, 2005.

SABİS, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi)**, C.II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990.

SAKİN, Serdar, Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915), **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt:4, Sayı:7, Ankara, 2010.

SELÇUK, İlhan, **Yüzbaşı Selahattin’in Romanı**, c.I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1979.

SORGUN, Taylan, **Halil Paşa**, 6.Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010.

SAYGI, Tarık, **İngiliz Generali Townshend ve Türkler**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011.

The New York Times, 10 May 1916.

TOWNSHEND, Charles V.F, Irak Seferi ve Esaret, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

_____, **Mezopotamya Seferim**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

TÜRKMEN Zekeriya, **Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi, 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2015.

_____, **Musul Meselesi**, Askeri Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925, ATAM Yayınları, Ankara, 2003.

_____, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması, (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

ÜZEN, İsmet, Türklerin Kut’ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916), **Akademik Bakış Dergisi**, C.II, S.3, Ankara, Kış 2008.

GAZZE VE NABLUS MUHAREBELERİ: BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE FİLİSTİN CEPHESİNDE TÜRK-İNGİLİZ MÜCADELESİ VE SONUÇLARI

Dr.Hv. Öğ. Alb. F.Rezzan ÜNALP*

Özet

19. yüzyılda Fransa'nın, özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin güç kaybı nedeniyle ortaya çıkmış olan boşluğu doldurma girişimleri, Arap topraklarında bir dizi siyasal ve kültürel etki yarattı. Birinci Dünya Harbi'nin patlak vermesi üzerine İngiliz hükümeti, savaş ilanından sadece iki gün sonra *"mümkün olan her yerde Almanya'ya olabildiğince zarar vermek için"* Alman kolonilerine saldırma kararı aldı. Nitekim Afrika'daki ve Pasifik'teki Alman toprakları teker teker ele geçirildi. Osmanlı Devleti Ekim 1914'te İttifak Devletlerinin safında savaşa girince, Arap Orta Doğu'su da İngiltere ve Fransa'nın deniz aşırı savaş hedefleri arasına katıldı. İngiliz hedefleri arasında Almanya'nın doğu ve batı Afrika kolonileri, Birleşik Krallık himayesinde bağımsız bir Arabistan, yine İngilizlerin kontrolünde Siyonistlere verilecek bir Filistin, bağımsız bir Ermenistan ve Boğazların uluslararası denetim altında olması yer alıyordu. Fransızlar için ise Orta Doğu'da hedef, Toros Dağlarından Sina Yarımadası'na, Akdeniz'den Filistin'i kapsayarak çöle kadar uzanacak Büyük Suriye üzerinde nüfuz bölgesi kurmaktır. Dolayısıyla Orta Doğu, Birinci Dünya Harbi sırasındaki paylaşım alanlarının en önemlisi olarak öne çıkıyordu. 1916 yılında gizli olarak imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile Orta Doğu'da İngiliz ve Fransız nüfuz bölgeleri kuruluyordu. Buna göre Filistin uluslararası bir idare altına sokulacak, söz konusu idarenin ayrıntıları daha sonra Rusya, İtalya ve Şerif Hüseyin ile görüşülerek belirlenecekti. Ama iki tarafta, anlaşmanın bu hükmüne kesin karar gözüyle bakmıyordu. Georges Picot çok geçmeden Filistin'i Fransız nüfuz bölgesine sokma konusunda Rusya'nın desteğini gizlice garantiledi. Mark Sykes ise Filistin'i İngiliz himayesi altına sokmanın bir yöntemi olarak Siyonist hareketi kullanma üzerinde durmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Arabistan topraklarını kaybedişi çok zorlu ve mücadeleye bir süreç oldu.

* Gnkur.ATASE D.Bşk.lığı Askeri Tarih Şube Müdürü ve TATK Gensek. rezzanunalp@gmail.com .

Bu bildiride ATASE Arşiv belgeleri esas olmak üzere Türk ordusunun Filistin-Suriye cephesindeki çöküşüne yol açan Gazze ve Nablus Muharebeleri harekât yönüyle ele alınırken, dört asır Osmanlı hâkimiyetinde kalan bu toprakların kaybı ile ortaya çıkan gelişmeler, Türk-Arap ilişkileri ve İngiliz politikaları kapsamında ele alınacak; Wilson Prensipleri kapsamında Sykes-Picot Antlaşması değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Harbi, Filistin, Gazze, Nablus, Sykes-Picot, Wilson Prensipleri.

Gaza and Nablus Battles: Turkish-British Conflict in Palestine Front and Conclusions During WWI.

Abstract:

The attempts of France and especially UK to fill the void left by the growing weakness of the Ottoman Empire in the 19th century, created a series of political and cultural effects. The British decided to attack the German colonies and declared to “harm the Germans everywhere and as much as possible” only two days after the War broke out. Thus, the German lands were occupied one by one in Africa and the Pacific. When the Ottoman Empire joined the war at the Axis side on October 1914’te, the Arabian Middle-East was included as a over-the-sea target for the French and British. The British objectives included “Germany’s east and west African colonies, a free Arabia under British mandate, and again, British controlled Palestine to be submitted to the Zionists, a free Armenia and the Turkish Straits (İstanbul and Çanakkale) to be controlled by an international committee. For the French, the aim was to have an area of influence over the Great Syria stretching from the Toros Mountains to Sinai Peninsula, from the Mediterranean to Arabian Desert including lands of Palestine. From this point it is understood that the Arabian Middle-East was the biggest area of all to be divided. According to Sykes-Picot agreement which was secretly signed in 1916, French and British areas of influence were being built. For this purpose, Palestine was to be submitted for an international order, the details later to be discussed together with Russia, Italy and Şerif Hüseyin. However, both sides weren’t sure regarding this matter. Shortly, Georges Picot guaranteed the aid of Russia in order to add Palestine to its own area of influence. Mark Sykes, on the other hand, was considering the options of using the Zionists to do the same. Ottoman Empire’s losing the Arabian lands was a challenging and hard period in history. In this

paper based on the archives of ATASE, the purpose is to examine the battles of Gaza and Nablus leading to the fall of the Turkish Army on the Palestine-Syria Front, and the event occurred after the loss of lands reigned over 400 years by the Ottomans, Turkish-Arabian relations and British agendas; and the evaluations of Sykes-Picot agreement in terms of the Wilson Principles.

Keywords: First World War, WWI, Palestine, Gaza, Nablus, Sykes-Picot, Wilson Principles.

Giriş

Osmanlı Devleti 29 Ekim 1330’da (11 Kasım 1914) harbe girdiğinde Başkumandan Vekili Enver Paşa, 2. Ordu Kumandanı Cemal Paşa’ya; İngilizleri Mısır’da meşgul etmek, Batı cephesine sevk etmekte oldukları Hint kıtalarını Mısır’da alıkoymak ve Çanakkale’ye bir çıkarma kuvveti göndermelerine engel olmak maksadıyla Süveyş Kanalı’na karşı bir taarruz yapmak istediğini söyledi. Bu iş için 6. ve 2. Kolorduyu tahsis ettiğini, Alman heyetinden Kurmay Yarbay von Kress’i 8. Kolordu Kurmay Başkanlığına tayin ile Şam’a gönderdiğini, Bedevilerden yardımcı bir kuvvet vücuda getirmek için de teşebbüslerde bulunduğunu bildirdi. Bütün bu açıklamalardan sonra Enver Paşa, Cemal Paşa’dan hem Kanal seferini icra etmek hem Suriye’nin emniyetini temin etmek için 4. Ordu Kumandanlığını üstlenmesini istedi. Enver Paşa’nın teklifini kabul eden Cemal Paşa, 2. Ordu Karargâhından Kurmay Başkanı Albay von Frankenberg, üç kurmay subayı, birkaç üstsubay ve subayla birlikte 21 Kasım 1330’da (4 Aralık 1914) günü İstanbul’dan hareket etti.¹

Suriye ile Mısır seferi görevi birbirinden ayrılamazdı. Mısır seferi, Suriye’nin taarruzî savunması demekti. Başkomutanlığın 18 Kasım 1914 tarihli emri ile hem Suriye hem de Mısır seferinin sorumluluklarını üzerine alan Cemal Paşa’nın Şam’a geldikten sonra Kanal Seferi’ne dair Başkomutanlığa verdiği 13 Aralık 1914 tarihli raporda yapılacak sefere ilişkin durum çok açık olarak sunulmuştu. Bu raporda Cemal Paşa, “...Yalnız başarı şüphelidir. Bu kuvvet ve vasıtalarla kanal boyunca sürekli bir muharebe veremeyiz. Bana kalırsa bu sefer çok uzun sürecek, İngilizler Mısır’ı ve Kanal’ı sonuna kadar savunacaktır. Bununla beraber taarruz kararına bütün varlığımla bağlıyım. Bence Mısır’ı almak; Kafkasya’yı almaktan, Odessa veya Batum’a kuvvet çıkarmaktan daha değerli bir iştir. Bunun için 4. Kolordunun bütün kuvveti ile buraya gönderilmesini teklif ederim. Ta ki bütün

¹ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbi’nde Suriye Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Yayın., İstanbul 2003, s.20-21.

dünyanın beklediği kesin darbeyi İngilizlerin can evine indirelim." sözleri ile görüş ve tekliflerini belirtiyordu.²

İlk olarak 8. Kolordu Sefer Kuvvetinin Şam'dan Sille'ye demir yolu nakliyatı 14 Aralık 1914'te başladı. Eratın tümü yerli (Suriyeli) idi. Sefer kuvvetinin telsiz telgraf ve uçağı, kıtaların portatif çadırı yoktu. Mahruti çadır da götürülmeyecekti. Dolayısıyla subaylar ve kumandanlar dâhil herkes açıkta yatacaklardı. Cemal Paşa ordu karargâhının harp kademesiyle birlikte 18 Ocak 1915 günü Birüssebi'den (Beerşeba) hareket etti. İngilizler Kanal'ı, Mısır'ın savunma hattı olarak kabul etmişlerdi. Sina (Tih) çölü bu hattın önünde ve ilerisinde 300 kilometre genişliğinde bir engel bölgesiydi. Kuyuları tahrip ederek çölü tahliye etmiş olan İngilizler, bu engel bölgesinin zorluklarını Türklere terk ederek bütün kıtalarını Kanal bölgesine almışlardı.³

2-3 Şubat 1915 gecesi icra edilen Birinci Kanal Seferi, Türkler açısından başarısızlıkla sonuçlandı. 15-18 Ocak 1915'te Kanal'a yönelerek Birüssebi'yi terk etmiş olan ordugâh tam bir ay sonra 15 Şubat 1915'te tekrar Birüssebi'ye geri döndü.⁴ Birinci Kanal Seferinden sonra Çöl Kumandanlığı (Birinci Sefer Kuvveti) teşkil edildi ve 8. Kolordu Kurmay Başkanı olan Albay von Kress Kolordu Kumandanlığı yetkisiyle Çöl Kumandanlığına atandı. Çölde bırakılmış kıtalar, karargâhı İbin'de olan bu yeni teşkil edilen komutanlığın emrine verildi. Görevi Kanal'a karşı taciz teşebbüslerini idare etmek ve çölde yapılacak Mısır seferi hazırlıklarını örtmek ve korumak olarak belirlenmişti.⁵

Kanal Seferi Türkler açısından başarısızlıkla sonuçlanırken, aynı dönemde İngilizler ciddi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini düşünmeye başlamışlardı. 1915 Mart ayında İngiliz Savaş Bakanı Kitchener, *"Arabistan'da kuzeyde Dicle ve Fırat vadilerinin sınırladığı ve Müslümanların en önemli kutsal kentleri olan Mekke, Medine ve Kerbela'yı kapsayan, İngiltere'nin koruması altında bir Arap krallığının kurulması bizim çıkarımıza olacaktır"* diyordu. Kitchener İngiltere'nin toprak sahibi olmayı ya da Hindistan'a giden yolu korumak amacıyla Akdeniz'den Basra Körfezi'ne kadar etki alanını genişletmeyi düşünmesi gerektiğine inanıyordu.

İngiltere'nin neler yapması gerektiği konusunda ise kabinede genel bir fikir ayrılığı vardı. Dönemin Başbakanı H. Asquith, eğer Osmanlı toprakları için

² E.Albay Muzaffer, *Büyük Harpte Mısır Seferi İçerisinde Birinci Kanal Akımı*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2006, s. 13 - 14.

³ Ali Fuat Erden, *a.g.e.*, s. 31-38.

⁴ Cemal Paşa, *Hatıralar*, Hazırlayan Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.182-186.

⁵ Ali Fuad Erden, *a.g.e.*, s.93.

bir mücadele gerçekleşirse kendilerine bir şeyler almadıkları takdirde İngiltere’nin görevini ihmal etmiş olacağı sonucuna varmıştı. 1915 Nisan’ında hükümet Sir Maurice de Bunsen başkanlığında bakanlıklar arası bir komite kurdu. Kitchener’in Savaş Bakanlığı bu komitede Askeri Operasyonlar Genel Müdürü General Charles tarafından temsil edilmekteydi. Kitchener komisyona ayrıca kendi özel temsilcisi sıfatıyla Sir Mark Sykes’ı göndermişti. Sykes bundan sonra savaş boyunca Orta Doğu işlerinden sorumlu bürokrat olarak kalmıştır. İngiltere’nin istekleri konusunda kabineye öneri sunmak üzere Başbakan Asquit’in kurduğu Bunsen Komitesi 8 Nisan 1915’te işe başladı ve raporunu 30 Haziran 1915’te kabineye verdi.

Komite, Osmanlı İmparatorluğu çöktüğü takdirde İngiltere’nin Basra Körfezi’nin başladığı noktadan Orta Doğu’daki petrol çıkarlarının yoğunlukla bulunduğu Musul’a kadar Mezopotamya’ya sahip olması gerektiğini öneriyordu. Bu bölge Hayfa limanına bağlanacaktı. Fransızlar, Şam ve Beyrut çevresiyle ilgilenirken Ege ve Akdeniz’e açılma hedefini uzun zamandır taşıyan Ruslar da Boğazlara sahip olacaktı. Filistin, her üçünün de ilgisini çektiğinden Protestan, Katolik ve Ortodoks olan üç müttefik devlet arasında özel bir anlaşmaya ihtiyaç gösterecekti.

Komite, Osmanlı İmparatorluğu’nda beş büyük özerk vilayet yaratılmasını öngörüyordu. Suriye, Filistin, Ermenistan, Anadolu ve Cezire-Irak (Mezopotamya’nın kuzeyi ve güneyi). Komiteye göre İngiliz etkisi ya da kontrolü Akdeniz’den Basra körfezine kadar geniş bir bölgeyi kapsayacaktı. Bir Akdeniz limanından Mezopotamya’ya uzanacak olan bir demiryolu, Doğu’ya karadan ulaşımı sağlayacaktı. Kitchener limanın İskenderun olmasında ısrar ederken, Sykes bunun Hayfa olmasını istedi. Sonunda Sykes’ın istediği oldu. Sykes, Kitchener gibi halifeliğin Rusya’nın erişebileceğinden daha güneye kaydırılmasını savunuyordu. Halifelik böylece Fransa’nın mali kontrolünden de uzaklaştırılmış olacaktı.

Ocak 1915’te, Kitchener’in ardından Mısır Yüksek Komiserliğine getirilen Sir Henry McMahon, Arapları Osmanlılardan ayırmaya teşvik etmek için girişimlere başladı. Arabistan Yarımadasının doğusunda ve ortasında İngilizler, küçük Arap kabilelerinden destek almaya başlamışlardı. 1915 yılının ortasında Kuveyt Emiri, o dönemde Necd bölgesi yöneticisi olan İbni Suud ve Asirli İdris kesin olarak İngiltere’nin yörüngesine girmişti. Hicaz Emiri Hüseyin ise, halifenin cihat çağrısına destek veriyor gibi gözükse de İngilizlerin Mısır ve Sudan’dan yapacağı saldırılara karşı Hicaz sahilinin ne kadar kırılgan oldu-

ğunu vurguluyor, gizliden gizliye İngilizlerle ittifak kurmak gibi daha cesur adımlar planlıyordu.⁶

Birinci Kanal Seferi başarısızlığa uğradıktan sonra Türk tarafında Kanal’a tekrar taarruz etmek üzere hazırlıklara başlandı. 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa 18 Mart 1916’da Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği şifreli yazısında bir an önce Alman ve Avusturya-Macaristan kuruluşlarının cepheye sevkini hızlandırılmasını rica ediyordu. Almanlar ise İngilizlerin Mısır’daki birliklerini Avrupa Cephesi’ne göndermeye başlamalarından dolayı rahatsızdı. Seferin 1916 Temmuz ayında yapılmasının sakıncalarını dikkate almayarak İngiliz kuvvetlerinin yerlerinde kalabilmesi için Kanal’a taarruz etmeye karar verdiler. Bu hareket, Kanal’ın doğusunda Katya’ya kadar ilerleyen İngiliz kuvvetini geriye atarak Kanal’ın bir tarafına hâkim olmak maksadını sağlayacaktı.⁷

23 Nisan 1916’da başlayan İkinci Kanal Seferinde cereyan eden Katya, Romani ve müteakiben 9 Ağustos 1916 tarihinde cereyan eden Birülabd Muharebeleri neticesinde Birinci Sefer Kuvveti Kumandanı Albay von Kress birliklerine geri çekilme emri verdi ve sonuç olarak İngilizler Ocak 1917’e gelindiğinde Türkleri Sina Çölü’nün tamamen dışına itip Filistin kapılarına dayanmışlardı.⁸ Başarısızlıkla sonuçlanan İkinci Kanal Seferini Alman Generali Liman von Sanders 13 Aralık 1917 tarihli raporunda şöyle anlatıyordu: *“1916 Ağustos’unda, Mısır’ı fethetmek maksadıyla Süveyş Kanalı’na karşı yapılan ve başarılması imkânsız olan bir hareket-i seferiyye... Bu ilerleyiş teşebbüsü ancak 18.000 muharipten ibaretti. Bu harekât da baştan başarısızlığa mahkûmdu ve İngilizler başta ancak Süveyş Kanalı’nı müdafaa etmek niyetinde iken bu Türk hareketini takiple El Tih Çölü’nü geçtiler. Onların Filistin’de bugünkü ilerleyişlerine işte bu başarısız hareketle sebep verilmiştir.”*⁹

Kanal bölgesinde bu savaşlar olurken Orta Doğu’nun kâğıt üzerinde paylaşıldığı Sykes-Picot Anlaşması, 16 Mayıs 1916’da Fransa ile İngiltere arasında imzalandı. Yazarları Sir Mark Sykes ile François Georges Picot’un adını taşıyan Sykes-Picot Anlaşması, Bunsen Komitesinin fikirlerinin birçoğunu yansıtıyordu. Fransa, Akka (Acre) limanının kuzeyinde kalan Akdeniz sahiline sahip olurken, İngiltere petrol zengini Mezopotamya ile Hayfa çevresinde sınırlı bir yerleşim yeri edinecekti. Diğer Arap toprakları İngiltere ya da Fransa

⁶ T.G.Fraser, *Modern Orta Doğu’nun Kuruluşu*, Çeviren: Füsün Doruker, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011, s.74-75.

⁷ F. Rezzan Ünalp, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika’ya Yönelik Askeri Faaliyetleri*, Genelkurmay ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2014, s. 97-98.

⁸ İsmet Üzen, *I. Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları*, Selis Yayınları, İstanbul 2007, s. 30.

⁹ Liman von Sanders, *Türkiye’de Beş Sene*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 232.

koruması altında kalacaktı. Bu anlaşma aynı zamanda daha sonraları Necef çölünü kapsamadan, İngiltere mandası altına girecek olan sınırlar içinde ‘Filistin’ adı verilen bir bölgenin ortaya çıkacağını işaretliydi. İngiltere, Hristiyanların kutsal mekânları konusunda Katolik ve Protestanların kaygılarına duyarlı olduğu gibi, Fransızları Süveyş Kanalından uzak tutmayı da istediğinden, Filistin uluslararası bir bölge olacaktı. Bu durum herhangi bir bağımsız Arap krallığı fikrini böldüğü için, Sykes-Picot Anlaşmasının koşulları Rusya’daki Bolşevik Devriminden sonra açıklanınca Araplar tarafından şiddetle karşılanacaktı. Oysaki İngiliz taahhütlerine bağlı olarak Mekke Emiri Şerif Hüseyin antlaşmadan habersiz olarak 5 Haziran 1916’da Osmanlı devletine karşı isyan bayrağını açmıştı.¹⁰

1. Birinci ve İkinci Gazze Muharebeleri - Mart-Nisan 1917.

24 Mart 1917’e kadar Filistin’i savunma ile görevli Osmanlı Birinci Sefer Kuvveti birlikleri karargâhı Telleşşeria’da olmak üzere Gazze Grubu, Cemame Grubu, Telleşşeria Grubu ve Birüssebi grubu olmak üzere dört grup halinde yerleşmişlerdi..¹¹

Gazze Grubu; Binbaşı Tiller emrinde iki piyade alayı ve bir piyade taburu ile dört batarya,

Tellüşşeria Grubu; Albay Rüştü emrinde 16. Tümen (125. Alay noksan),

¹⁰ T. G. Fraser, *a.g.e.*, s.84-85. Sykes-Picot Antlaşması bir mektupla (1917 Kasım Balfour Deklarasyonu) Dışişleri Bakanı Arthur Balfour tarafından ünlü bir İngiliz siyonisti olan Lord Rothschild’e iletildi. İngilizler dolaylı da olsa Filistin’e Yahudi yerleşimini destekleyecekler ise, İngiltere Filistin’de işgal durumunu sürdürmek zorundaydı. Bkz. William L: Cleveland, *Modern Orta Doğu Tarihi*, Çeviren: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 182.

¹¹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, IV.Cilt 1.Kısım, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 1979, s. 516-517. Binbaşı Tiller komutasındaki Gazze grubunda Avusturya-Macaristan 106 mm.lik dağ obüs taburu (altışar toplu iki batarya) görev yapıyordu. Ordu Komutanı Gazze’ye alınmakta olan 53. Piyade Tümeninin mümkün olan çabuklukla ilerlemesini emretmişti. Tümenin en ileride bulunan 163. alayı Gazze’ye yürüyüşe geçmiş bulunuyordu. Ordu komutanı bu tümen komutanına Gazze grubunun komutasını vermeyi planlamıştı. Birinci Gazze Muharebesi’nin ilk günü olan 26 Mart 1917’de Gazze grubunun emir ve komutasını almak üzere 53. Piyade Tümen Komutanı Albay Musa Kazım, Kurmay Başkanı Yüzbaşı Rahmi (Apak) ve tümenin iki emir subayı 163. Alayın da ilerisine geçerek faytonla Gazze’ye gelirken Beyti Hanun köyünde Anzakların içine düşerek tutsak olmuştu. Bkz. *Sina-Filistin Cephesi*, s.526. Gazze’de İngiliz kuşatması tamamlandığında, kenti savunan birliklerle Telleşşeria’daki Osmanlı komuta merkezi arasındaki temas da kesilmişti. Bu andan itibaren Gazze ile ilgili tüm bilgi, Ramle’deki 6 keşif uçağından oluşan Osmanlı hava unsurlarınca sağlanmıştır. 300. Paşa Tayyare Bölüğü’nün pilotları, tüm muharebe boyunca keşif uçuşlarını sürdürmüştür.

Cemame Grubu; Albay Refet (Bele) emrinde 3. Piyade Tümeni (bir alay noksan),

Birüssebi Grubu; Albay Esat (İşgalde Polis Müdürü ve Milli Hükümetin ilk İstanbul Valisi Esat Paşa) emrinde 3. Süvari Tümeni (iki süvari alayı, bir piyade taburu, bir batarya).

Dera'daki 53. Tümen, Yafa'ya nakledilerek cephe gerisine yanaştırıldı. Gazze ahalisi geriye nakledildi.

Gazze'nin takviye edilmesi yerinde bir tedbir olmakla beraber iki Türk alay komutanının bir Alman binbaşı emrinde bulunmasını uygun görmeyen 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Gazze Grubunu 53. Tümen Komutanının emrine vermek istedi. Karargâhı Kudüs'te olan Kolordu Komutanı von Kress, ilk önce Birüssebi'ye ve sonra 25 Mart'ta Teleşşeria'ya geldi. Cemal Paşa, bu sırada Tülkerem-Yafa bölgesinde toplanan 53. Tümeni 24 Mart'ta Gazze istikametinde hareket ettirmiş,¹² ancak 53. Piyade Tümen Komutanı Albay Musa Kazım, Kurmay Başkanı Kurmay Yüzbaşı Rahmi (Apak) ve tümenin iki emir subayı, faytonla Gazze'ye gelirken Beyti Hanun köyünde Anzaklara tutsak olmuşlardı.¹³

Mart 1917 itibarıyla Türk birlikleri dağınık olduğu gibi kuvvet de yeterli değildi. Gazze ve Birüssebi arasında bir savunma hattı oluşturmuştu. 30 kilometre uzunluğundaki Gazze-Birüssebi hattında 4. Ordunun etkin asker mevcudu yaklaşık 18 bin kişiydi.¹⁴

İngiliz kuvvetleri General Charles Dobell emrinde 52., 53. ve 54. Piyade Tümenleriyle İmparatorluk ve Anzak Atlı Tümenleri, Hecinsüvar Tugayı ve bağlı birliklerden kurulu idi. Atlı birlikler General Philip Chetwode komutasında Çöl Atlı Kolordusu halinde birleştirilmişti. Bu kuvvetler iki hava taburu tarafından desteklenmekteydi.¹⁵

İngilizler 26 Mart sabahı hücumla geçti. Piyadelerini Gazze üzerine sürerken süvarileri ile de kenti kuşatacak bir çevirme manevrası gerçekleştirdiler. Günün sonunda Gazze hemen hemen tümüyle kuşatılmıştı. Ancak siperlere iyi yerleşmiş olan Türkler, İngilizlerin art arda gelen hücumları karşılarında mevzilerini korudular ve 4. Ordu 3. ve 16. Tümenleriyle karşı taarruza geçti. Kafkas bölgesinden gelen 3. Süvari Tümeni de savaş bölgesine intikalini

¹² Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1917 Yılı Hareketleri*, IV'üncü Cilt, Gnkur. Basımevi, Ankara 1966, s.103-104.

¹³ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, s.526.

¹⁴ Edward J.Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, Çeviren: Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.223.

¹⁵ Fahri Belen, *a.g.e.*, s. 105.

tamamladı ve Birüssebi’ye gitme emri aldı. Türk karşı taarruzu sonucunda İngilizler geri çekilmeye başladılar.¹⁶

Birinci Gazze Muharebesindeki İngiliz taarruzunun püskürtülmesinden sonra Türkler Birüssebi-Gazze hattındaki mevzilerini güçlendirmeye başladılar. Türkler İngilizleri bu hat üzerinde durdurmak istiyorlardı, durumdan istifade ederek Irak Cephesinde girişecekleri karşı taarruzlarla Bağdat’ı geri almayı amaçlıyorlardı. Bu sırada teşkilat yapısı yeniden gözden geçirilerek Birinci Sefer Kuvveti lağvedildi, yerine 22. Kolordu (3., 16., 53. Tümen) ihdas edildi ve komutanlığına paşalığa terfi ettirilen Kress von Kressenstein getirildi.¹⁷

İngiliz tarafında ise Mısır’daki İngiliz Seferi Kuvvetleri Komutanı General Archibald Murray, 30 Mart’ta taarruz emri almıştı. İngiliz hükümeti Kudüs’ün zapt edilmesini istiyordu. Kudüs’e yapılacak bir taarruz için öncelikle Gazze’nin ele geçirilmesi gerekiyordu. Bunun için İngilizler yoğun hazırlıklara başladılar ve yeni silahlarla takviye edildiler. Bunların başında tanklar geliyordu.¹⁸ 16 Nisan günü başlayan kara ve deniz topçusunun yoğun bombardımanını müteakip 19 Nisan günü ortalık ağırırken Türk 3. ve 53. Tümenlerin işgal ettikleri Sihan-Gazze mevzisi yoğun ateş altına alındı ve İngiliz piyade birlikleri taarruza geçti. Ancak Türk cephesi yarılamadı, zehirli gaz mermisi de kullanan İngilizler ileri atıldığında Türklerin çok şiddetli makineli tüfek ve topçu bombardımanı ile karşı karşıya kaldılar. Atlı birlikler yarmadan faydalanarak mevziinin derinliklerine doğru saldırmak imkânını bulamadılar.¹⁹

İngiliz taarruzu İkinci Gazze Muharebesinde de püskürtülmüştü. Bu başarısızlıklardan sonra General Murray görevden alınarak İngiltere’ye gönderildi. Yerine 27 Haziran 1917’de, Batı cephesinden gelen General Sir Edmund Allenby geçti. Allenby’nin komutayı devralması, Filistin savaşında bir dönüm noktası oluşturdu.²⁰

General Allenby bölgeye vardktan sonra ordusunu harekât seviyesinde düzenlerken, Türkler de kendi ordularını stratejik seviyede düzenliyorlardı. Bağdat’ın İngilizler eline geçmesinden sonra (11 Mart 1917), Başkomutan

¹⁶ Edward J.Erickson, *a.g.e.*, s.223.

¹⁷ Şükrü Mahmut Nedim, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, Çeviren: Abdullah Es, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.47. Bağdat’a yapılması düşünülen taarruzdan, Filistin Cephesinde beliren tehlike üzerine vazgeçilince 7. Ordu Filistin Cephesine sevk edilmiş ve Filistin bölgesinde bulunan 4. Ordu emrindeki Sina Cephesi Komutanlığı, 8. Ordu adını almıştı (30 Eylül 1917).

¹⁸ Şükrü Mahmut Nedim, *a.g.e.*, s.48.

¹⁹ Fahri Belen, *a.g.e.*, s.110-111.

²⁰ Edward J.Erickson, *I.Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s.151.

Vekili Enver Paşa Bağdat'ı²¹ geri almak için bir Alman Ordular Grubu Komutanlığının emrine verilmesini istemişti. Alman Başkomutanlığı Enver Paşa'nın bu isteğini kabul etmiş ve General Falkenhayn'ı bu maksatla görevlendirmişti.²²

20 Haziran 1917'de Halep'e gelen Enver Paşa durumu değerlendirmek üzere bir toplantı yaptı. Toplantıda; Kafkas Orduları Grubu Komutanı İzzet Paşa, Van gölü çevresinde bulunan 2.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Suriye'deki 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Irak'ta bulunan 6. Ordu Komutanı Halil (Kut) Paşa ve Alman Mareşal Falkenhayn hazır bulundu. Bu toplantıda Bağdat'ın geri alınması görevinin yeni kurulan Yıldırım Orduları Grubuna verilmesi kararlaştırıldı.²³

Enver Paşa'nın Halep'ten İstanbul'a döndükten sonra verdiği 15 Temmuz 1917 tarihli emre göre²⁴; Irak'ta konuşlanan 6. Ordu ile Suriye'de yeni teşkil edilen ve komutanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın atandığı (5 Temmuz 1917) 7. Ordu, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına verilmişti. 7. Ordu 3. ve 15. Kolordulardan müteşekkildi. Ayrıca Yıldırım Orduları Grubu, Asya Kolorusu adıyla anılan bir Alman kuvvetiyle de takviye edilmiş, Grubun Komutanlığına ise Eylül 1914 - Ağustos 1916 tarihleri arasında Alman ordusunun Genelkurmay Başkanlığını yapmış olan Mareşal von Falkenhayn getirilmişti.²⁵ 300.-304. Alman Paşa Bölükleri Yıldırım Ordularının hava gücünü teşkil ediyordu.²⁶

Başkomutanlığın 26 Eylül 1917 tarihli emrine göre de 4. Ordu Komutanlığı lağvedildi ve yerine Cemal Paşa'nın komutasında Suriye ve Batı Arabistan

²¹ Irak'ta İngiliz taarruzu Kut'ül Amâre'de durdurulmuş, ancak İngiliz kuvvetlerinin teslimi ile bölgede Türkler lehine kurulan dengeden fazla istifade edilememiştir. Almanların talebi ve Enver Paşa'nın emriyle 13. Kolordu Kutü'l-Amare'den İran Cephesi'ne nakledilmiş ve böylece bölge, Osmanlı güçlerinden arındırılmıştır. İngilizler bölgede doğan bu boşluğu iyi değerlendirerek Basra'da beklettikleri Hint kuvvetleriyle 1 Ekim 1916'da Kutü'l-Amâre cephesinden taarruza başlamışlardır. Bu taarruzlar devam eden aylarda daha da artırılmış ve 11 Mart 1917'de Bağdat, İngiliz kuvvetleri tarafından hiçbir mukavemetle karşılaşmadan ele geçirilmiştir. Bkz. F.Rezzan Ünalp, "Halil Kut Paşa ile General Townshend'in Hayat Hikâyeleri Üzerinden Kutü'l Amâre Zaferi", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Genelkurmay ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, Temmuz 2013, Sayı 417, s.65.

²² *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, IV.Cilt 2.Kısım, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 1986, s. 82-84.

²³ Şükrü Mahmut Nedim, *a.g.e.*, s. 53.

²⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, IV.Cilt 2.Kısım, s. 83.

²⁵ Şükrü Mahmut Nedim, *a.g.e.*, s. 53

²⁶ Yavuz Kansu-Sermet Şensöz-Yılmaz Öztuna, *Havacılık Tarihinde Türkler I*, Hava Kuvvetleri Yayını, Ankara 1971, s. 319-320.

Genel Komutanlığı teşkil edildi. Yıldırım Ordular Grubuna bağlı 7. Ordu da Sina Cephesine alınacaktı. 2 Ekim 1917’de verilen başka bir emirle, Filistin cephesindeki 20. ve 22. Kolordulardan oluşan Sina Cephe Kumandanlığı von Kress’in kumandasında 8. Ordu olarak teşkilatlandı.²⁷ 8. Ordu; 3. ve 7. Tümenlerden müteşekkil 22. Kolordu (Komutanı Refet Bele) ile 53., 54. ve 16. Tümenlerden müteşekkil 20. Kolordudan (Komutanı Ali Fuat Cebesoy) oluşturulmuştu.²⁸

Diğer taraftan 1916 Kasım’ından sonra Arap isyanının irtibat subayı olan Lawrence’ın bölgeye gelişinin Arap isyanında önemli itici bir güç olduğu konusunda kuşku yoktur. Taktik açıdan en önemli kararı, Arapların deve ve at üzerindeki becerileriyle hızlı hareket edebilmek gibi en büyük avantajını kullanmaktı. Sıcak temas yerine çölün açık alanlarında uzaktan savaşmanın daha iyi olacağını fark etti. Araplar, ancak avantajlı konumda olduğu zaman saldırıya geçebilirlerdi. Böylece Arapların taktiklerini, stratejilerini, askeri kaynaklarını ve becerilerini Hicaz coğrafyasına uyarladı. Türk piyadelerine yapılan açık saldırılar genellikle felaketle sonuçlandığından, saldırıların demiryolları, altyapı ve malzeme konvoyları gibi yumuşak hedeflere yöneltilmesine karar verdi. Ayrıca Arapların saldırılarda elde ettikleri ganimetlere sahip çıkmalarına da izin verdi. Koşullardan memnun kalmadıkları zaman çekip gidecek olan göçer Bedevilere batılı askeri disiplini uygulamaya çabalamanın anlamı yoktu. Lawrence 1917 baharında Arap isyanı için kabile gruplaşmalarından alınan desteğin boyutlarını kendi gözleriyle görmek için Suriye’ye gitti. Bu girişimi Şerif Hüseyin’in oğlu olan Faysal’ı kuzeye yönlendirme isteğiyle de bağlantılıydı. 1917 Haziranında Hicaz’a dönünce, Akabe limanına bir harekât düzenledi. Limanın ele geçirilmesi General Allenby’i Lawrence’ın yetenekleri ve Arap isyanının işe yaradığı konusunda ikna etti.²⁹

²⁷ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, IV.Cilt 2.Kısım, s. 115. Filistin’de görev yapan Alman subayları, geniş çaplı bir taarruza hazırlanan İngiliz kuvvetlerinin bölge için tehdit teşkil ettiğini biliyorlardı. Gazze-Birüssebi hattına 1917 yılının güz aylarında İngiliz taarruzu bekleniyordu. Bu nedenle bölgeye bir an önce takviye birlik gönderilmesini önermişlerdi. Türk tarafı bu önerileri geri çevirmişti. Ancak Von Kress Filistin cephesinin yarılması durumunda Filistin ve Suriye’nin düşebileceğini, Bağdat’ı geri almanın imkânsızlaşacağını ileri sürüyordu. İngiliz tehdidinin boyutları görüldükten sonra Enver Paşa, Bağdat’ı geri alma fikrinden vazgeçerek 7. Ordunun derhal Filistin cephesini takviye etmesini emretti. Bkz. Şükrü Mahmut Nedim, *a.g.e.*, s. 54.

²⁸ Şükrü Mahmut Nedim, *a.g.e.*, s. 55.

²⁹ T.G.Fraser, *a.g.e.*, s. 89-92. 1918’de Akabe’deki merkezden Lawrence ile Faysal, Maan ve Amman kentlerindeki Osmanlı birliklerine ve Şam-Medine demiryoluna saldırılara önderlik ettiler ama aralarındaki bağlantıyı koparmayı başaramadıklarından Medine’deki Osmanlı garnizonu ateşkes ilanının sonuna kadar zarar görmeden kaldı. Bkz. T.G.Fraser, *a.g.e.*, s.92.

2. Üçüncü Gazze Muharebesi (Birüssebi Muharebesi) - Ekim - Kasım 1917

General Allenby'nin karşılaştığı ilk zorluk Gazze'den Birüssebi'ye kadar uzanan Türk hattını kırmaktı. 1917 yılı başlarında Murray bunu iki kez denemiş ve başarısız olmuştu. Şimdi Allenby'nin Üçüncü Gazze Muharebesini başlatması gerekiyordu. Allenby Mısır'a vardığında Gazze'den Birüssebi'ye kadar olan düzensiz hattı müdafaa eden Türk kuvvetleriyle ilgili ilk değerlendirmesi, bu kuvvetlerin güçlü ve tahkimatlarının çok iyi olduğu ve sürekli takviye edildikleri şeklindeydi. Allenby bununla başa çıkabilmek için Türk hattını kırarak yeni bir plan geliştirdi. Buna göre kuvvetlerinin büyük bir bölümü ile Türk hattının doğu sınırındaki Birüssebi kentine saldıracaktı. Böylece Allenby Üçüncü Gazze Muharebesinde piyade ve süvari birlikleri ile ulaşım araçlarını Birüssebi'de topladı. Bu plan yapılırken Birüssebi'nin Gazze kadar iyi müdafaa edilmediği varsayıldı. Çünkü Gazze'de Türkler bahar ayındaki muharebelerden beri siper kazıyorlardı. Birüssebi alınırsa buradaki kuvvetlerin Türk savunma sistemine doğudan süratle yüklenebileceği ve Gazze'yi kuşatacağı düşünülüyordu. Bu planla birlikte General Murray'in önceki saldırılarındaki çizgi bozuldu ve İngilizlerin idaresindeki Mısır Seferi Kuvvetinin (EEF) güzergâhı sahil şeridinden çöl cenahına, Birüssebi'ye çevrildi.³⁰

Yıldırım Orduları Grubu asıl İngiliz taarruzunun Gazze'ye, yanıltma ya da gösteri taarruzunu da Birüssebi'ye bekliyordu. Birüssebi'deki Türk kuvvetleri 3. Kolordunun komutasında olup, başında Albay İsmet (İnönü) Bey bulunmaktaydı. Türkler Gazze'nin lojistik tesislere yakınlık, Kraliyet Donanmasından destek alabilme, taarruz eden İngiliz birlikleri için taarruzu kolaylaştıran elverişli yol ve demiryolu şebekesi gibi imkânlar barındırdığını biliyorlardı. 31 Ekim 1917'de cereyan eden ve bir gün süren Birüssebi Muharebesinde Türklerin tek bir tugay gücündeki birliğine karşı İngilizler üstün kuvvetlerle taarruzda bulundu. Osmanlı ordusunun Filistin cephesindeki tertibi göz önüne alındığında Birüssebi'nin kurtarılması için yapılabilecek bir şey yoktu.³¹

Üçüncü Gazze Muharebesi diye bilinen ve 31 Ekim de bombardıman şeklinde başlayan savaşta, ilk gün Birüssebi (Beerşeba) kaybedilmiş, şehre ilk olarak 4. Avustralya Hafif Süvari Tugayı girmişti.³²

³⁰ Matthew Hughes, "General Allenby and the Palestine Campaign", *The First World War: Middle Eastern Perspective*, İsrail Society For Military History, Telaviv University, 2000, s. 99-100.

³¹ Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 180-184.

³² Yigal Sheffy-Shaul Shay, *The Changing Land Between The Jordan and The Sea*, Yad-Ben-Zvi Press, İsrail 1999, s.46.

Savunmadaki Osmanlı 22. Kolordu Komutanı Albay Refet’e (Bele) göre Gazze müstahkem mevkiinin bütünlüğü zarar görmemişti. Aslında Birüssebi’nin kaybı, Osmanlı ordusunun Güney Filistin cephesinde zincirleme başarısızlıklarına neden olmuştu. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa’nın yerine atanmış olan 7. Ordu Komutanı Fevzi Paşa ve 3. Kolordu Komutanı Albay İsmet, Birüssebi’den kuzeye doğru geri çekilme harekâtına devam ettiler de, General Allenby’nin kuşatmayı gerçekleştiren sağ kanadını durduracak kadar birliği asla toplayamamışlardı. Bu durum Albay Refet’i, 6-7 Kasım’da Gazze’nin geceleyin tahliye edilmesi için emir vermek zorunda bıraktı. Savaş, İngiliz birliklerinin 7 Kasım’da Türklerin bir gece önce terk ettiği Gazze’ye girmeleriyle sonuçlandı.

8. Ordu Komutanı von Kressenstein’a göre muharebe dört nedenden dolayı kaybedilmişti. Birinci neden personel yetersizliği, ikincisi 27. Piyade Tümeninin eğitim ve disiplin durumunun kötülüğü, üçüncü neden 3. Kolordu Komutanının ihtiyatlarını muharebeye zamanından çok önce sokması ve dördüncü neden ise 3. Süvari Tümeninin harekâtlarının etkisiz olmasıydı. Dolayısıyla muharebenin başarısızlığının asıl suçunu Albay İsmet’in (İnönü) omuzlarına yıkmıştı. Von Kressenstein’a yöneltilen eleştirilerin büyük bir bölümü ise Albay İsmet’in 3. Kolordusunu desteklemek için ihtiyatları sevk etmekte geç kaldığı yönündeydi. Gerçekte 7., 19. ve 24. Piyade tümenlerinin ihtiyat göreviyle Birüssebi’den ziyade Gazze yakınlarında mevzilendirilmesi bu desteğin zamanında gönderilmesini olanaksız hale getirmişti.³³

Bu muharebeden birinci derecede sorumlu olarak 8. Ordu Komutanı görülmüştür. Bu sorumluluğun derecesi yalnız Birüssebi gibi önemli bir harekât üssünün kaybindan çok, burada aynı zamanda bir kolordunun hemen hemen muharebe yeteneğini yitirmiş olmasından dolayı daha da artıyordu. Bu hususta 8. Ordu Komutanı von Kress Paşa, Birüssebi Muharebesi yenilgisi dolayısıyla Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına gönderdiği 17 Kasım 1917 tarihli raporuyla bir yandan harbin kaybediliş nedenlerini anlatırken, bir yandan da kendi savunmasını yapmıştır. 3. Kolordu Komutanı Albay İsmet de von Kress’in bu raporuna karşı 3. Kolordunun görüşünü açıklayan ve Ordu Komutanının görüşüne cevap teşkil eden bir rapor göndermiştir.³⁴ Bu uzun raporun sonunda Albay İsmet, 8. Ordu Komutanının muharebenin aldığı hakiki akışın isteklerine ve düşmanın Bir’üs Sebi’ye karşı bir buçuk piyade ve ikiden fazla süvari tümeni kullanmasına karşı bir piyade ve bir süvari tümeninden ibaret bir düşman için iki gün evvel aldığı tertibatında ısrarla diren-

³³ Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 184-186.

³⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, IV.Cilt 2.Kısım, s. 151.

diğini, Birüssebi’nin tamamıyla 8. Ordu Komutanı tarafından operatif görüş ve kararlarının doğrudan doğruya Birüssebi ile ilgili tedbirlerinin tamamen isabetsizliği yüzünden kaybedildiğini söylemektedir.³⁵

Cemal Paşa ise hatıralarında, Gazze-Birüssebi cephesinin kaybedilmesinin tek sorumlusu olarak Yıldırım Orduları Grubu Komutanı von Falkenhayn’ı göstermektedir. Enver Paşa’nın Filistin’e gelişi sırasında Şam’da kendisine Falkenhayn’ın hatalarını saydığını, von Kress’in bu cepheden çekilmektense Falkenhayn’ın çekilmesini ve von Kress’in yerinde bırakılmasını veya hiç olmazsa Falkenhayn’ın yerine Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına Mustafa Kemal Paşa’nın gönderilmesini rica ettiğini yazmakta ve karşılığında Enver Paşa’nın kendi teklifinin kabulüne imkân olmadığını, Almanlardan maddi yardım alabilmek için bir Alman generalinin Filistin cephesi kumandanlığında bulunması gerektiğini söylediğini belirtmektedir.³⁶

Birüssebi’de taktik seviyede iyi savaşan Türkler gün boyunca iki tam mevcutlu İngiliz kolordusunu yaklaştırmamışlar ve daha sonra dövüşerek kuzeye doğru çekilmişlerdi. Çekilme olmasaydı Birüssebi kuşatılır ya da buradaki birlikler bozguna uğrayabilirdi. 3. Kolordu Komutanı Albay İsmet üst karargâhıyla irtibatının kesik olmasına karşın kolordusunun daha sonra muharebeye devam etmesini sağlayan isabetli ve yerinde kararlar vermişti.³⁷ Bu durum, İsmet Bey’in raporundaki şu ifadelerden de rahatlıkla anlaşılmaktadır:

“...Cenubdaki 67. Alay cephesine düşman bir piyade fırkasıyla dahil oldu ve şarkda lâ-akall iki süvari fırkası cephemizi zorlamaktadır. Kolordunun elinde iki bölükten ibaret ihtiyat kuvveti vardır ki bununla yarılmış olan cenub cephesinin tespiti ihtimali azdır. Bu vaziyet karşısında ordu-yu hümayunun (8. Ordu kastediliyor) kararı nedir? Benim tahmin ettiğim kararlar şunlar idi:

Yirminci Kolordu taarruz ediyor,

Yahut şu kadar kıtaat Birüssebi’ye yoldadır,

Yahut Birüssebi’yi tahliye ediniz.

Benim aldığım cevap şu olmuştur: Birüssebi tutulacaktır. Muharebe edilecektir.

Fakat saat bir evvelden yani on bir saatten beri muharebe edildiğinden Sekizinci Ordu-yu Hümayûn haberdar değil gibi idi. Bir ordu karargâhının bir kolordunun muharebesini takip ve raporlarını mütâlâa etmedikleri gibi bir zehaba düşmek istememekle beraber bu cevabı anlamakta ila nihaye izhar-ı acz edeceğim.”³⁸

³⁵ ATASE Arşivi, BDH, K:3712, D: 15, F: 1-37.

³⁶ Cemal Paşa, *Hatıralar*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s.227-228.

³⁷ Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 190.

³⁸ ATASE Arşivi, BDH, K:3712, D: 15, F: 1-34-a.

İngiliz tarafında ise Birüssebi Muharebesinde eksiklikler yüzünden kapsamlı bir zafer elde edilemedi. Gazze’deki Türk kuvvetleri her zamankinden çok daha zayıftı. Çünkü Osmanlı Başkumandanlığı birliklerini Kafkasya bölgesine aktarmakla meşguldü. Dolayısıyla, Allenby ağır silahlardaki büyük üstünlüğüyle güney Filistin’i mahvedebilecek her türlü imkâna sahipti. Ancak bunun yerine, üçüncü Gazze Muharebesinde Birüssebi’ye saldıran İngiliz kuvvetleri vaktinin çoğunu boş yere su aramakla geçirdi. Bu sırada Gazze’deki kuvvet geri çekilen Türk ordusunu takip edemedi. Çünkü atları ve ulaşım araçları elinden alınarak Birüssebi’deki birliklere gönderilmişti. Aslında üçüncü Gazze Muharebesi iki farklı yerde, birisi Gazze kentinde, diğeri ise Birüssebi çöllerinde gerçekleşti. Birüssebi’deki Türk savunma kuvveti o kadar zayıftı ki Avustralyalı Hafif Süvari Birlikleri hücum edip kenti kolaylıkla ele geçirdiler. Gazze kentindeki Türk savunma birlikleri daha güçlüydü ve Türk saflarında delik açmak için ağır toplar gerekiyordu. Ancak Gazze’deki Türk hattı kırıldığında bu yarma taarruzunu kullanarak ilerleyecek süvari gücü yoktu. Süvariler Birüssebi’de mahsur kalmışlar ve orada da geri çekilen Türk kuvvetlerini takip edemiyorlardı. Bu hatalı stratejinin bir sonucu olarak Güney Filistin’deki Türk ordularına geri çekilmeleri için fırsat verilmişti. Her ne kadar Allenby Aralık 1917’de Kudüs’ü ele geçirmiş olsa da, İngilizler Üçüncü Gazze Muharebesinde kapsamlı bir zafer elde edememişlerdi.³⁹

Üçüncü Gazze Muharebesini takip eden günlerde yapılan muharebeler sonucunda Türkler 8-9 Aralık gecesi Kudüs’ü boşaltmak zorunda kalmıştı. 9 Aralık 1917 günü Osmanlı Devleti’nin son Kudüs Mutasarrıfı İzzet Bey, Belediye Başkanına bir teslim mektubu vererek sabah şehirden ayrıldı.⁴⁰ Enver Paşa kendisinden çok şey beklenen Mareşal von Falkenhayn’ın hizmetlerine olan güvenini kaybetti ve onu görevden aldı. General Otto von Sanders, 1 Mart 1918’de Yıldırım Orduları Grubunun yeni komutanı olarak atandı.

Liman von Sanders ve ast birlik komutanları, yaz mevsimi boyunca büyük olmasını bekledikleri İngiliz taarruzuna maruz kalacak savunma mevzilerini hazırlamak için büyük bir gayretle çalıştılar. Filistin cephesinde Osmanlı ordusu 1918 yılında askeri insan gücü bakımından giderek zayıflıyordu. Nitekim 1918 yazında 16. Piyade Tümeninin dokuz piyade taburunun muharebeye hazır mevcudu 100 ile 200 asker (1 İngiliz bölüğünün dengi) arasında

³⁹ Matthew Hughes, “Allenby and British Strategy in the Middle East, 1917-18”, *The First World War: Middle Eastern Perspective*, Telaviv University, April 2000, İsrail, p. 99-101.

⁴⁰ İsmet Üzen, “İngilizlerin Kudüs’ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H.Allenby’nin Kudüs’e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1917)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, Elazığ 2009, s.330-331.

değişiyordu. 19. Piyade Tümeni, Birüssebi'de her taburda 500-600 olan asker mevcudunun 150-200'e indiğini bildiriyordu. Kayıpların çoğu hastalıktan ya da firardandı.⁴¹

Osmanlı ordusunun uğradığı insan kaybının yarattığı sıkıntıyı telafi edebilmek maksadıyla hapishanelerden cepheye gönderilmek üzere mahkûmların serbest bırakıldığı görülmüştür. Örneğin, 2 Temmuz 1918 tarihli Vekiller Meclisinde, “*Sivas hapishanesinde bulunan tutuklu ve hükümlülerden gönüllü ve durumu müsait olanların affedilip savaşmak üzere Filistin cephesine gönderilmesi*” görüşülmüş ve mahkûmlardan gönüllü 368 kişinin özel bir kanuna binaen Filistin cephesine gönderilmesi hususunun Harbiye Nezaretine bildirilmesi 2 Temmuz 1918 tarihinde karar altına alınmıştı.⁴²

Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığının Gazze, Kudüs ve Şeria Muharebelerinde meydana gelen zayıfatı ikmal edilememişti. Anadolu'nun ve diğer cephelerin uzaklığı yanında ulaşım olanaklarının da elverişsizliği Filistin Cephesi'nin takviyesine imkân vermemiş, geceli gündüzlü muharebelerde fiziki ve moral bakımından muharebe gücünü büyük ölçüde kaybetmiş kuvvetlerle, her bakımdan noksansız bir desteğe sahip olan çok üstün İngiliz Ordusu karşısında Nablus Meydan Muharebesi'ne girmek durumunda kalınmıştır.⁴³

3. Nablus (Megiddo) Muharebesi - 1918

Eylül 1918'e gelindiğinde Filistin cephesindeki İngiliz ordusu, General Allenby komutasında iki piyade kolordusuyla (20. ve 21. Kolordular) Çöl Atlı Piyade Kolordusu, Fransız ve İtalyan müfrezeleriyle ordu bağlı birliklerinden kurulmuş bulunuyordu. 5. Uçak Filosu ile 40. Hava filosu Remle'de bulunuyordu. Liman von Sanders komutasındaki Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı ise 4. (Komutanı, Cemal Mersinli Paşa), 7. (Komutanı Mustafa Kemal Paşa) ve 8. (Cevat Çobanlı Paşa) Ordulardan müteşekkildi. Tümen sayısı ba-

⁴¹ Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 203-206.

⁴² *Filistin*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul 2009, s. 159.

⁴³ Cemal Kemal, “Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, S:51, Bahar 2013, s. 627. Nablus Meydan Muharebesi sırasında (Eylül 1918) Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığının kuruluşu şöyle idi: Yıldırım Ordular Grubu Komutanı: Mareşal Liman von Sanders, 8. Ordu Komutanı: Tuğgeneral Cevat (Çobanlı), 22. Kolordu Komutanı: Albay Refet (Bele), 7. Ordu Komutanı: Tuğgeneral Mustafa Kemal (Atatürk), 3. Kolordu Komutanı: Albay İsmet (İnönü), 20. Kolordu Komutanı: Tuğgeneral Ali Fuat (Cebesoy), 4. Ordu Komutanı Cemal (Mersinli), 8. Kolordu Komutanı Albay Ali Fuad (Erden), Şeria Grubu Komutanı: Albay Esat, 2. Kolordu Komutanı: Albay Şevket. Bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayınları, C:I, Bölüm:3, Ankara 1999, s. 16.

kımından Türkler, İngilizlerden beş piyade tümeni fazla gözükseler de, İngiliz tümenleri personel, silah sayısı, cephane miktarı bakımından üç kat daha üstündüler. Süvari tümeni sayısında ise bire dört üstünlüğe sahip olup, hava ve deniz üstünlükleri de hesaba katılırsa, bu üstünlük daha da artmakta idi.⁴⁴

General Allenby’nin uçaklar ve Araplar olmak üzere Türklere karşı kullanacağı iki yeni silahı vardı. Şerif Hüseyin’in oğlu Faysal’a bağlı Araplar Lawrence’nin öncülüğünde, Türkleri Hicaz demiryolu hattı boyunca taciz etmekte, hareketlerini kısıtlamakta ve morallerini bozmaktaydı. Şimdi ise İngilizler tarafından gerçekleştirilecek nihai taarruza doğrudan katkıda bulunacaklardı. Nitekim 16 ve 17 Eylül 1918’de Dera’nın kuzey, güney ve batısında bulunan demiryollarını havaya uçurdular. Bu saldırılar Türklerin ikmal akışını fiili olarak aksatmıştı.⁴⁵ Şam’a ginceye kadar çekilme sırasında da Türk ordusunun dağınık erleri, zayıf bölümleri, Arap kuvvetleri tarafından baskına uğramış, Lawrence’nin hatıratına göre muharebenin bu son safhasında 5000’den fazla Türk’ü şehit etmişler, 8000’den fazlasını esir almışlardı.⁴⁶

Allenby’nin ordusuna uçakların katkısı ise oldukça önemliydi. Sürekli hava saldırılarıyla gökyüzü hâkimiyetini sağlayan uçaklar, Türklerin Afule’deki ana telgraf ve telefon santralini şiddetli bir şekilde bombalayarak Türkleri sağır ve dilsiz bıraktılar. Bundan başka Nablus ve Tulkarm’daki iki ordu karargâhı İngiliz uçakları tarafından bombardımana tutuldu. Karargâhın muhabere hatları o denli etkili bir şekilde tahrip edildi ki, karargâhların gün boyunca hem Nasıra ile hem de kıyıdaki tümenleriyle irtibatı kesildi.⁴⁷

Allenby’nin planı 1917 yılındaki Gazze-Birüssebi planının tersiydi. Deniz kıyısından aldatma taarruzu yaparak Birüssebi’den hücum etmek yerine, Allenby’nin planı 1918’de Şeria Irmağı yakınlarından aldatma taarruzu yapmak ve daha sonra denize yakın dar bir hat üzerinden Türk savunmasını yarıp geçmekti. Allenby’nin amacı hatların delindiği yerden süvarilerini geçirerek Türklerin ulaşım hatlarını kesmekti. Bu hedef elde edildikten sonra Allenby geri kalan Türk kuvvetlerini kuşatmayı amaçlıyordu. 19 Eylül 1918 sabahı saat 04.30 sıralarında Allenby takviyeli bir kolordu ile denize bitişik olan 20 kilometrelik dar bir şerit üzerinden hücum etti. Böylece 7. ve 20. Türk Piyade Tümenlerinin Nablus Muharebesi adını verdikleri çatışma başlamış oldu⁴⁸

⁴⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, IV. Cilt 2.Kısım, s. 615-618.

⁴⁵ Liddell Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s.554.

⁴⁶ Albay Şerif Güralp, *1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye’den Çekilişinde 3’üncü Süvari Tümeninin Harekâtı*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2006, s.39.

⁴⁷ Basil Liddell Hart, *a.g.e.*, s.554-555.

⁴⁸ Edward J.Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s.267-268.

Yıldırım Ordular Grubu üç ordusunu 90 kilometrelik bir cepheye yaymıştı. Şeria nehri cepheyi ikiye böldüğü gibi, arazinin dağlık ve yolsuz oluşu cephe gerisinde bir yönden diğer yöne kuvvet kaydırmayı güçleştiriyordu. Kuvvet, araç ve gereçlerinin azlığı nedeniyle dört aylık bir zamanda ancak birbirini gerisinde birkaç mevzi güçlendirilmişse de bunlar basit siperlerden ibaretti. Tel örgü engelleri ise çok az yerde yapılabiliyordu. Türk tümenleri en çok beş kilometrelik bir mevzi kesimini savunabilecek güçte olduklarından; 90 kilometrelik geniş bir cephenin savunulması için 18 tümene ihtiyaç vardı. Her ordu ve kolordu için ayrılması gereken yeterli stratejik ihtiyatta bu sayıya katılırsa, 20 civarında tümene ihtiyaç duyuluyordu.

Filistin cephesinde İngilizler taarruza hazırlanırken Türk Başkomutanlığı, Filistin ve Suriye Cephesini, diğer cephelerden (Kafkasya'dan iki tümen, Romanya'dan 15. Tümen ve İstanbul'da kurulmakta olan 49. Tümen) çekeceği tümenlerle takviye etmek olanağına sahipken bunu yapmamış, Kafkasya'nın istilasını, Medine'nin korunması gibi düşüncelerle kesin sonuç yerine gerekli kuvvetleri toplayamamıştır.⁴⁹

19 Eylül 1918'de Osmanlı 8. Ordusunun batı kanadını ayırma taarruzu şeklinde başlayan Nablus Muharebesinde en gözle görülür başarısızlık, Cevat Paşa'nın ihtiyatı olan 46. Piyade tümeninin fiilen yok olması ve imha edilmesi idi. 8. Ordu Komutanı Cevat Paşa bu tümeni 19 Eylül'de muharebeye sokmuştu. Ancak 22. Kolordu Komutanı Albay Refet (Bele) iki alaylı tümenin bir alayını Kabaktepe'de zayıf bir durumda kuşatılmış bulunan 20. Piyade Tümenine, diğer alayı da kolordu karargâhının yanında bulunan Sehpalı Tep'e'yi takviye etmek için gönderdi. Bu birliklerin gönderilmesi boşunaydı. 46. Tümen etkili bir direniş göstermiş ise de büyük kısmı kısa bir süre sonra imha edildi. Bu savaşta alay ve tümen ihtiyat birlikleri muharebeye zamanında iştirak etmişlerdi. En göze çarpan eksiklik ise duruma hâkimiyetin kaybolmasına neden olan muhabere sistemindeki aksaklıktı. İkmal yönünden nerdeyse kendi kendine yeten Kafkasya'daki muharebelerden farklı olarak, Filistin cephesinde hizmet veren ulaştırma hatları savaşın sonuna kadar yetersiz kalmış ve Yıldırım orduları Grubu her zaman yiyecek, mühimmat ve malzeme kıtlığı çekmişti.⁵⁰ Bu sırada Türk birliklerinin içine düştüğü durum, 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal'in İstanbul'daki Başkomutanlığa gönderdiği 21 Eylül 1918 tarihli şifre telgrafından da anlaşılacağı gibi son derece vahimdi. Bu telgrafta şu satırlar yer almaktaydı.

⁴⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, IV.Cilt 2.Kısım, s. 618-619.

⁵⁰ Edward J. Erickson, *I.Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s.237-242.

“Düşman süvâriyelerinin Semah’a kadar vâsıl oldukları anlaşılıyor. Sekizinci Ordu kalmamıştır. Yedinci Orduyu Vâdî-i Kara şimâline çekmeğe çalışıyorum. Ordu henüz intizâmını muhâfaza etmektedir. Ancak gıdâ ve ceb-hâne mes’elesi şâyân-ı teemmüldür. Dördüncü Ordu Bisan’ı tutturmağa gayret ediyorum. Her hâlde şimâlden mezkûr noktaya kadar kuvvet yetiştirilmesi hayât ve memât meselesidir. Ben karargâhımla Ordunun merkezi gerisinde mebhûs vâdîde Beyt-i Hasan’dayım. Grub Kumandanlığı ile irtibât yoktur.”⁵¹

Nablus Muharebesinde uğranılan hezimet neticesinde Türk ordusunun geri çekilmesinden ve kaybedilen toprakların yarattığı endişeden vatanın bir felakete sürüklendiğini düşünen Adana Valisi Nazım Bey ise, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 29 Eylül 1918 tarihli telgrafta; askeri hususlara ilişkin görüş bildirme yetkisi olmadığı için altını çizerek Filistin cephesinde ordunun zor şartlarda olduğunu, Halep ve Adana’da güçlü bir kuvvetin oluşturulması gerektiğini söylemişti. Dâhiliye Nezareti de bu telgrafi Sadrazam (Başbakan) Talat Paşa’ya bildirmiştir.⁵²

Bu süre zarfında Irak’taki İngiliz ordusu Mayıs 1918’de Kerkük’ü ele geçirdi, General Allenby emrindeki İngiliz ordusu ise Şeria nehrini geçerek hızla kuzeye doğru ilerledi. Halep’in düşmesi ve Fransızların Beyrut’u işgal etmeleri ile düşman kuvvetleri Anadolu’nun eşiğine kadar gelmiş bulunuyordu.⁵³ 1 Ekim’de Şam’a, 28 Ekim’de Halep’e ulaşan General Allenby’nin ordusunu Halep kuzeyinde Katma’da durdurmayı başaran Mustafa Kemal’in 7. Orduyu başarılı bir biçimde geri çekmesi ve ordunun mevcudiyetini muhafaza etmesi büyük bir harekât başarısıydı.⁵⁴ Çünkü Türk ordusu kuzeye doğru geri çekilirken Şerif Hüseyin’e bağlı Arap aşiretleri sürekli saldırılarda bulunmuş ve Halep’te sokak savaşları cereyan etmiştir. Nitekim Mustafa Kemal’in 3. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği 25 Ekim tarihli emirde, “Halep’in şarkından hücum etmeye fırsat bulan Şerif Hüseyin’e bağlı Araplarla yapılan sokak muharebesi neticesinde isyancıların püskürtülmüş olduğu, ancak Halep ahalisinin tamamen isyancılara katıldığı, silah ve bombalarla isyana devam etmekte oldukları, 20. Kolordunun hâlihazırda isyanda bulunan Halep’in güneyinde bırakmamak için kolordunun çekileceği, ordu karargâhının da Katma’ya gideceği” yazılıdır.⁵⁵

⁵¹ ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D: 28, F:13.

⁵² Filistin, a.g.e., s.161-162.

⁵³ Kemal H.Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s.98.

⁵⁴ Edward J. Erickson, a.g.e., s. 252.

⁵⁵ ATASE Arşivi, BDH, K.: 3707, D:34, F:24.

Türk ordularının 1918 yılı Eylül ayından itibaren geri çekilmesi, mütarekenin de imzalanmasını kaçınılmaz bir hale getirmişti.⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa, Liman von Sanders'in İstanbul'a çağrılmasından sonra, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına tayin edildi.⁵⁷ Türk ordusu Kasım 1918'de silahlarını bırakıp yurduna dönmedi. Bu konuda Mustafa Kemal'in Halep'e geldikten sonra yayınladığı günlük emirlere bakıldığında fırkaları teftişte yaptığı tespit ve önlemler,⁵⁸ aldırıldığı güvenlik tedbirleri⁵⁹ ile elde kalan kuvvetleri istifade edilebilir bir hale getirerek savunmayı olabilecek saldırılara karşı güçlü kılmayı amaçlamıştı. Karargâhıyla Katma'ya geldikten sonra Ayıntab (Gaziantep) Menzil Mıntıka Müfettişi Binbaşı Behram Bey'e Mondros Mütarekesinin imzalanmasından üç gün gönderdiği telgrafta⁶⁰, Cerablus* köprüsünün özel bir müfreze ile işgal ettirilmesi, mecburiyet hâsıl olmadıkça son ana kadar muhafaza ettirileceğini emretmiştir.

İngiliz ve Fransızların Yıldırım ordularının mukavemeti halinde, Adana ve İskenderun bölgesini işgal edecekleri yolunda Osmanlı Hükümetine baskı yapmalarına rağmen Mustafa Kemal Paşa, bölgenin teslim ve boşaltılmasından yana olmamış,⁶¹ hatta İngilizlerin İskenderun'a asker çıkarmaları halinde mukavemet edileceğini, 5 Kasım 1918 tarihinde birliklerine yayınladığı gizli emirde gerekirse silahla karşı konulacağını bildirmiştir.⁶² Diğer taraftan Türk topraklarında Çanakkale cephesinden ayrı olarak Sina ve Filistin cephesindeki bütün bu mücadeleler boyunca sürekli Osmanlı kuvvetlerini destekleyen

⁵⁶ Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet izzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2013., s. 161. İttihat ve Terakki kabinesi 8 Ekim'de istifa etmiş, sadrazam olmak ve muameleleri yürütmek için kimse ortaya aday olarak çıkmamıştır. Nihayet Ahmet izzet Paşa bu vazifeyi üzerine alarak 27 Ekim 1918'de yeni Harbiye Vekili Rauf (Orbay) Bey'i Mondros'a mütareke görüşmelerine memur etmiştir. Neticede 30 Ekim 1918'de Mondros'ta imzalanan mütareke ile Birinci Dünya Savaşı fiilen sona ermiştir. Bkz. Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.98.

⁵⁷ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)*, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Sayı:27, Mart 1959, Vesika:690-A,B,C.

⁵⁸ ATASE Arşivi, BDH, K.3705, D:28, F:42. Mustafa Kemal Halep'te bulunduğu sırada 13 Ekim 1918 tarihli emrinde fırkaların mevcut sayı ve teçhizatlarını açıkladıktan sonra 11. Fırkadan 3200 kişiye kolera aşısı yapıldığı bilgisini vermektedir.

⁵⁹ ATASE Arşivi, BDH, K.3705, D:29, F:9-7.

⁶⁰ ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D: 29, F:36-1. Belgenin transkripti EK-2'de yer almaktadır.

* Cerablus: Suriye'nin Halep iline bağlı bir kent. Fırat'ın batı yakasında, Esed Gölü'nün kuzeyinde, Türkiye-Suriye sınırında bulunmaktadır.

⁶¹ HTVD, Sayı:27, Mart 1959, Vesika:714.

⁶² HTVD, Sayı:28, Vesika:735.

Avusturya-Macar birliklerinden kurtulabilenler mütarekeden ancak bir ay sonra Trieste ve Viyana üzerinden yurtlarına dönebilmişlerdir.⁶³

Sonuç

Üçüncü Gazze Muharebesine rastlayan tarihte, Nisan 1917’de Almanya’ya savaş ilan eden Amerika Birleşik Devletleri’nin çok geçmeden savaşın kazanılması açısından belirleyici önem taşıdığı anlaşılmıştı. Başkan Wilson, 8 Ocak 1918’de kendi hedeflerini, 14 madde halinde ilan etmişti. Wilson Prensipleri olarak bilinen bu prensiplere göre, sömürge sorunlarının çözümünde “*ilgili halkların çıkarları ile egemenlik hakları tartışılan devletin adil taleplerinin eşit ağırlık taşıması*” öngörülüyor, toprak anlaşmazlıklarının “*rakip devletlerin taleplerinin uzlaştırılmasıyla değil, ilgili halkların çıkarlarına ve yararlarına göre çözülmesi*” gerektiğinde ısrar ediliyordu. Bunun üzerine gerek İngiliz hükümeti ve gerekse Fransız hükümeti istila veya yabancı halkların egemenlik altına alınması gibi hiçbir fikir taşımadıklarını açıklamışlardı.

Ancak Sykes-Picot Antlaşmasının Bolşeviklerce yayımlanması Orta Doğu’daki İngiliz-Fransız emellerini Wilson Prensipleriyle uzlaştırmayı imkânsız hale getirmişti. Sykes-Picot Antlaşmasında nüfuz bölgeleri ile doğrudan kontrol alanları arasında yapılan ayırım, kaçınılmaz olarak anlamsızlaşmıştı. Bunun yerine, çözüm olarak Arap toprakları “A” mandaları olarak sınıflandırıldı. Kendi kendilerini yönetebilecek hale gelinceye kadar bir mandater devletin idari tavsiye ve yardım vermesi koşuluyla ancak Arap ülkelerinin bağımsızlıkları geçici bir biçimde tanımlanabilirdi. Bu konuda özellikle Suriye’nin geleceği, İngilizler ile Fransızlar arasında uzun süren bir uyuşmazlığa neden oldu. Ne var ki sonunda, Sykes-Picot paylaşım planı, ana hatlarıyla ve Aralık 1918 tarihli Clemenceau-Lloyd George uzlaşmasında yapılan küçük değişikliklerle onaylandı. Nisan 1920’de toplanan San Remo Konferansında Suriye ve Lübnan, Fransa mandası oldu, Mavera-i Ürdün dâhil Filistin ve Irak ise İngiliz mandası haline geldi. Dolayısıyla denizaşırı barış düzenlemeleri, halkların kendi kaderlerini tayini gibi yeni bir ilkedden ziyade, ganimetleri yenen taraf alır gibi çok eski bir düstura uygun şekilde yapıldı.⁶⁴

Türk ordusunun Filistin cephesinde sıkıntı çekmediği konu, çok sayıda tecrübeli ve yetenekli komutanın bu cephede bulunmasıydı. Komutanlardan birçoğu Sina cephesinde ya da Gelibolu’da İngilizlere karşı savaşmışlardı. Ay-

⁶³ Melek Çolak, “Macar Kaynaklarına Göre Türk-Macar Askeri İlişkileri (1912-1918)”, *On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2009, s. 406.

⁶⁴ Jay Winter-Geoffrey Parker-Mary R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20.Yüzyıl*, Çeviren: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s.214-220.

rica hepsi 1912-1913 Balkan Savaşlarına iştirak etmişlerdi. Dikkat çekici bir konu ise, Filistin’deki komutanlar arasında kurmay subayların yoğunluğuydu. Ordu harekât ve taktik yönünden ataktı, hem savunma hem de taarruz harekâtlarını icra edebiliyordu. Komuta kademesi birçok tecrübeli, eğitilmiş ve yetenekli askerden meydana geliyordu. Bununla beraber 1917 yılında Türk ordusunda en büyük sorun, insan gücü ikmalinin azalmasıydı. Ordunun cephedeki piyade taburları kadro mevcutlarının yarısıyla savaşıyorlardı. Personel ve malzeme bakımından bütün ihtiyat ve ikmal birlikleri Kafkasya’ya gönderildiğinden Filistin cephesi için bir şey kalmamıştı. Buna mukabil İngiliz ordusu yeni birliklerle takviye edilmişti. Bu şartlar altında Türk birliklerinin İngiliz kuvvetleri karşısında geri çekilmesi doğaldı.

Gazze civarında yapılan son derece moral bozucu savaşlarda Türk mukavemetini kıramayan İngiliz ordusu, General Allenby’nin komutayı devralması sonrasında önemli bir gelişme sağladı. General Allenby, Birüssebi’nin ve hemen ardından Nablus Muharebesinin (Megiddo Muharebesi) Türkler tarafından kaybedilmesi sonrasında çekilen Türk ordusunu hızla takip ederek ordularıyla Halep’e kadar gelmeyi başardı. Kudüs ve Bağdat’ın İngilizler tarafından ele geçirilmiş olması, doğal olarak İngilizlerin Arap dünyasındaki itibarını artırmıştı. Fakat yine de Türkler yenilmemiş, savaşmaktan vazgeçmemişti. 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi imzalandığında direniş son bulmuş gözüktse de gelinen nokta, mütarekenin imzalandığı gün Yıldırım Orduları Grup Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa’nın mücadele azmini, savaş kararını sona erdirmemiş. Mustafa Kemal Paşa’nın bu tutumu, bir süre sonra önderi olacağı Türk Milli Mücadelesinin de ilk işaretleri olmaktaydı.

KAYNAKLAR

ATASE (Askeri, Tarih ve Stratejik Etüt) Daire Başkanlığı Arşivi.

AYIŞIĞI, Metin, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2013.

Balkan Savaşı’na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri, Gnkur.ATASE Bşk. lığı Yayınları, Ankara 2004.

BELEN, Fahri, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1917 Yılı Hareketleri**, IV’üncü Cilt, Gnkur. Basımevi, Ankara 1966,

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 1999.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, IV.Cilt, 1.Kısım, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 1979.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, IV.Cilt 2.Kısım, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 1986.

Cemal Paşa, **Hatıralar**, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

CLEVELAND, William L, **Modern Orta Doğu Tarihi**, Çeviren: Mehmet Harman-cı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.

ÇOLAK, Melek, “Macar Kaynaklarına Göre Türk-Macar Askeri İlişkileri (1912-1918)”, **On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I**, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2009.

E.Albay Muzaffer, **Büyük Harpte Mısır Seferi İçerisinde Birinci Kanal Akını**, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2006.

ERDEN, Ali Fuad, **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2003.

ERICKSON, Edward J., **I.Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

Edward J.ERICKSON, **Size Ölmeyi Emrediyorum**, Çeviren: Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

Filistin, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2009.

FRASER, T.G., **Modern Orta Doğu’nun Kuruluşu**, Çeviren: Füsün Doruker, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011

GÜRALP, Albay Şerif, **1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye’den Çekilişinde 3’üncü Süvari Tümeninin Harekâtı**, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2006.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Sayı: 27-28, Ankara 1959.

HART, Basil Liddell, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014

Matthew HUGHES, “Allenby and British Strategy in the Middle East, 1917-18”, **The First World War:Middle Eastern Perspective**, Telaviv University, İsrail April 2000.

KANSU, Yavuz - Sermet ŞENSÖZ-Yılmaz ÖZTUNA, **Havacılık Tarihinde Türk-ler I**, Türk Hava Kuvvetleri Yayını, Ankara 1971.

KARPAT, Kemal H., **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

KEMAL, Cemal, “ Nablus Meydan Muharebesi’nde Mustafa Kemal”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, Sayı:51, Ankara 2013.

NEDİM, Şükrü Mahmut, **Filistin Savaşı (1914-1918)**, Çeviren: Abdullah Es, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul2013.

SANDERS, von Liman, **Türkiye’de Beş Sene**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

SHEFFY, Yigal - Shaul SHAY, **The Changing Land Berwwen The Jordan and The Sea**, Yad Ben-Zvi Press, Israel 1999.

ÜNALP, F.Rezzan, **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika’ya Yönelik Askeri Faaliyetleri**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2014.

_____, “Halil Kut Paşa ile General Townshend’in Hayat Hikayeleri Üzerinden Kutü'l Amare Zaferi, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, Sayı:417, Ankara Temmuz 2013.

ÜZEN, İsmet, “İngilizlerin Kudüs’ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H.Allenby’nin Kudüs’e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1917)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:19, Sayı:2, Elazığ 2009.

_____, **I.Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları**, Selis Yayınları, İstanbul 20007.

WINTER Jay-Geoffrey PARKER-Mary R. HABECK, **I.Dünya Savaşı ve 20.Yüzyıl**, Çeviren: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012

EK-1*

Şifre

Katma/27/10/34

Ayntab Menzil Mıntıka Müfettişı Binbaşı Behram Bey'e

Cerablus Köprüsü hususi bir müfreze ile işgal ettirilib mecburiyyet-i kat'iyye olmadıkça son ana kadar muhafaza ettirilecektir. Zaruret-i mutlaka halinde istihzarat vechile tahrib edilib müfreze şimale çekilmelidir. Bu babda bundan başka hiçbir makamatin emrine riayet edilmeyecektir. Bu emrin Cerablus Menzil Nokta Kumandanlığına tebliğ olunarak ve onun tarafından mahrem tutulacaktır. Orada tahrib için gönderilmiş Alman Müfrezesi var ise mezkur müfrezenin kendi başına veya başka tarafdı alacağı emir üzerine vaktinden evvel tahribat yapmasına kat'iyyen mu'manaat olunarak ve fakat zaruret-i kat'iyye halinde tahrib keyfiyyeti te'min edilmiş bulunacaktır. Bu emrin icrasının temin edildiğı bana bildirilecektir.

Fahr-i Yaveri Hazret-i Şehriyari
Yedinci Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal

* ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D: 29, F: 36-1. Yedinci Ordu Komutanı Mustafa Kemal'in 27 Ekim 1918'de Katma'dan Cerablus köprüsünün muhafazasına ilişkin telgrafi.

EK-2

Filistin Cephesinde Türk Birlikleri (Tunca Örses Arşivinden)

Şeria Nehrini Geçmeye Çalışan İki Subay/Filistin
(ATASE Arşivi)

Gazze'de Sancak Nöbeti-1917 (ATASE Arşivi)

Filistin'de Tren Hattı Resmi Açılış Töreni (ATASE Arşivi)

PARİS BARIŞ KONFERANSINDA ABD'NİN SYKES-PİCOT ANLAŞMASINI REVİZE ETME GİRİŞİMİ

Prof. Dr. Sabit DUMAN*

Birinci Dünya Savaşından sonra Paris Konferansında Ortadoğu'da sınırlar yeniden çizilerek birçok devlet oluşturuldu. Birinci Dünya Savaşının birçok ön görülemeyen sonuçları oldu. Osmanlı Devleti savaştan yenik çıkınca Ortadoğu'daki topraklarını kaybetti. Savaş sırasında İngilizler Şerif Hüseyin'e kendi yanlarına çekmek için birleşik bir Arap krallığı vaadinde bulunmuşlardı. Savaş sırasında Fransızlar, İngilizlerin Araplarla anlaşma yaptığından şüphelenince savaş sonrasında kendi payına düşeni garanti altına almak istedi. Bu nedenle İngilizlerle bir anlaşma yaptı. Sykes-Picot anlaşması ile Şerif Hüseyin'e bırakılacak topraklar Fransızlar verilmekte idi. İngilizlerle Fransızlar Osmanlı Devletinin Ortadoğu topraklarını kendi aralarında paylaşıırken, Şerif Hüseyin'e yalnızca küçük bir bölgeyi uygun görmüşlerdi¹. 1917 Kasımında ise İngilizler Balfour deklarasyonunu yayınlarak Yahudilere de Filistin'de bir yurt sözü verdi. Savaş sırasında İngiltere çeşitli kesimlere birbiri ile çelişen birçok anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu durumdan haberdar olan Araplar kendi geleceklerinden endişe duymaya başladı. Bunun üzerine İngilizler Arapların itirazlarını önlemek için 7 maddelik bir bildiri yayınladı². Türklerden kurtarılan bölgelerde Araplar bağımsız devletler kurabilecekti.

İngilizler, Suriye'ye karşı 19 Eylül 1918'da saldırıya geçince Osmanlı askerleri karşı koyamadı. 30 Eylül'de Şam'ın Osmanlı valisi kentten ayrılınca buranın yönetimi Emir Abdulkadir ile kardeşi Said, kente Hicaz bayrağını Şerif Hüseyin adına diktiğini ilan etti³. Arkasından İngiliz istihbarat subayı T. E. Lawrence ile Faysal'ın yakın adamları şehre girdiler⁴. Bunun sonucunda da

* İnönü Üniversitesi, Tarih bölümü.

¹ Bu gizli anlaşmayı İngiliz Dışişleri bakanı Balfour, 18 Mayıs 1917'de Amerikan Başkanı Wilson'a bildirdi. Davit Fromkin, *Barişa Son Veren Bariş*, s.252.

² Seven of declaration; Foreign Relations of the United States, 1919, Vol II, s.274.

³ İngilizlerin Şama gireceği haberi geldiğinde halk bunu sevinç gösterileriyle karşıladı. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Frederick Jones Bliss, "What About Syria", *North American Review*, S.211, January/June 1920, ss.594-595.

⁴ T.E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, Penguin Books, 1964, ss. 671-679.

Abdulkadir’i valilikten alıp yerine Nuri Said Paşa’yı Şam’ın yeni valisi yaptılar. Nuri Said Paşa, Şam valisi olduktan sonra Faysal, 3 Ekim’de büyük bir törenle kente girerek bu bir anlamda kentin Araplar tarafından alınışının bir göstergesi oldu. Ayrıca Faysal’ın, Suriye’ye törenle girmesi onun politik kariyeri açısından önem arz etmekte idi. Aslında kente ilk giren Avusturalyalı Hafif Süvarı Alayı komutanı Henry Chauvel girmişti. Faysal ve Lawrence daha sonra kente girip yönetimi devralmıştı⁵. Bir anlamda Faysal ve orduları bilek gücü ile kenti ele geçirmiş dolayısıyla buranın yönetiminin de Faysal’a bırakılması gerekiyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, ele geçirilen Şam ve diğer önemli şehirlerle Şerif Hüseyin’in bayrağının çekilmesi konusunda yetki verildi. Bunun anlamı Fransızlara Suriye’nin iç kesimlerinin verilmeyeceği idi. Diğer yandan İngiltere açısından durum farklı idi. 25 Eylülde Chauvel, Allenby’e “Araplar ne olacak Suriye yönetimi nasıl olacak?” sorusuna Allenby, İngiltere, Suriye’yi Faysal’ın yönetmesini istiyor diye cevapladı. Oysa yeni durum Sykes-Picot anlaşmasına tamamen aykırı idi. Daha sonra Şam’a gelen Allenby burada Faysal ile görüştü. Ona Suriye’yi yönetebileceğini, Lübnan’ı ise Fransızların kontrolünde olacağını söyledi. Fransızlarla İngilizler Arap kuvvetlerinin Filistin ve Suriye’de savaştığını kabul ediyorlardı. Ayrıca Allenby, Fransa’nın Suriye için himayeci devlet olacağını, Faysal’ın Lübnan ile ilgisi olmayacağı, bir Fransız subayı ile çalışacağını belirtti. Faysal buna şiddetli itiraz etti. Oysa Sykes-Picot anlaşmasından 1916’nın sonuna doğru haberi olmuştu⁶. Faysal, Lawrence’nin kendisine bütün Suriye yönetiminin verileceği, Lübnan ve Filistin’i de kapsadığını belirtti. Şam düştüğünde bu kentin geleceği konusunda bir anlaşmazlık çıkacağı net bir şekilde gözüküyordu.

Suriye ve Irak’ta peş peşe alınan yenilgiler üzerine Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesini imzalayarak Birinci Dünya Savaşından mağlup ayrıldı. Böylelikle Ortadoğu’daki yönetimi de sona erdi. Osmanlı Devleti’nin kaderi Paris’te toplanan konferansta çizilecekti. Paris Konferansına katılan Faysal 6 Şubat 1919 tarihinde Asya’da Arapça konuşan bütün halkaların (İskenderun’dan Diyarbakır’ın güneyine kadar olan yerlerde) bağımsızlığını istedi. Burada yaşayanların her açıdan homojen bir yapı gösterdiğini ileri sürdü. Savaş bittiğine göre müttefiklerin Araplara verdiği sözü tutmasını istedi. Şam, Beyrut, Halep, Lazkiye ve diğer Suriye’nin çeşitli bölgelerinde müttefik kuv-

⁵ The Telegraph, 01/05/2016.

⁶ Stuart E. Knee, “The King-Crane Commission of 1919: The Articulation of Political Anti-Zionism”, http://americanjewisharchives.org/publications/journal/PDF/1977_29_01_00_knee.pdf, s.23

vetler gelmeden Arap bayrağı dalgalanıyordu⁷. Babası Şerif Hüseyin de aynı şekilde hareket etmişti. Onlar bir imparatorluk istemiyordu. İngilizler ne söz vermişse onun yerine getirilmesini bekliyorlardı. Bu gerçekleştiği takdirde Fransa ve İngiltere’ye minnettar kalacağını da belirtti. Sorun Suriye üzerinde şekillendi. Lübnan’dakiler Fransız mandaterliğini istemekte olup Suriye ile ilgilerinin olmadığını ileri sürmekteydi. Faysal konuşmasında self-determination’*un* yapılmasını istedi. Faysal, halkının özgürlük için mücadele ettiğini belirterek mandaterlik konusunun halka sorulması gerektiğini belirtti. Wilson bu konuda Faysal’*ın* şahsi fikrini öğrenmek için bu soruyu sorduğunu belirtti.

Konferansta, Faysal ülkesinin parçalanmaktan korktuğunu, kendisinin Arap birliğini gerçekleştirmek istediğini açıkladı. Konferansta bu taleplerini dikkate alacağını umduğunu, Arapların tarihinin çok eskilere dayandığını, medeni bir toplum olduğunu da vurguladı. Şimdi uzun süre çektikleri eziyetten kurtulmak istediğini belirtti. 400 sene boyunca askeri baskı altında yaşadıklarını söyledi. Lloyd George de Arap ordusunun Türkleri yendiğini söyleyerek Faysal’a destek verdi. Açıklamalarına devam eden Faysal teçhizat yokluğuna rağmen Mekke’yi aldıklarını ama Medine’yi alamadıklarını belirtti. Faysal, savaş sırasında İngilizlerle uyum içinde olduklarını ileri sürerek verilen sözlerin tutulmasını istedi. Toplantı sona erdiğinde çözüm için her hangi bir öneri getirilmedi.

Suriye’de Arap milliyetçiliği oldukça güçlü idi. Faysal’*ın* Suriye’deki konumu dış görünüşte çok sağlam temellere dayanmasa da aslında ona İngilizler Suriye’de yeni bir rejim kurması için fırsat da vermişti. İngilizler Haşimi soyundan birisinin gelmesiyle Suriye milliyetçilerinin bir bakıma taleplerini karşılayabilecekti. Suriye’dekiler Faysal’ı kral olarak kabul etmeye hazırı. Bu uzun süre isteklerine cevap verebilecek bir durum olmasına rağmen Faysal’*ın* Suriye’deki varlığı Fransızların tutumuna bağlıydı. Fransa ise Syket-Picot anlaşmasına uyulmasını istiyordu. Daha sonra İngilizler Fransızlarla anlaşarak Suriye’de Fransız mandaterliği kurulmasını kabul ederken Faysal İngiliz desteği olmadan Fransa ile başa çıkmayacağını biliyordu. Bu nedenle 1919 sonbaharında Paris’e giderek Clemenceau ile Suriye konusunda bir anlaşma yapmaya çalıştı. Bu arada Faysal milliyetçilerin yoğun baskısı altındaydı. Clemenceau, Fransa’nın Suriye’deki çıkarları Faysal tarafından tanındığı zaman görülebileceğini belirtti. Fransa Başkanı Faysal’a Fransa’nın niyetini belirttiyse de Faysal Fransızlarla anlaşma yapmaktan kaçındı. Milliyetçiler arasında çıkan görüş ayrılığı nedeniyle Faysal, Suriye’ye döndükten sonra o günkü politik havaya göre davranmaya karar verdi.

⁷ Foregin Relations of United States, 1919, Vol. III, ss.889-891.

İngilizler, Paris Barış Konferansında Ortadoğu konusunda Araplara, Fransızlara ve Yahudilere farklı sözler vermişti. Diğer taraftan İngilizlerin planladığı düzenleme Wilson’un açıkladığı Ondört ilkesi ile nasıl bir uyuma kavuşacağı belirsizdi. Bütün zıt görüşlerin Paris Barış Konferansında ortaya çıkması kaçınılmazdı. Siyonistler Filistin’de Yahudi Devleti kurulmasını isterken bu Wilson prensiplerine tersti. Sınırların milliyet esasına göre belirlenmesi Yahudi isteklerinin gerçekleşmeyeceği anlamına geliyordu. Beyrut’taki Suriye Protestan Koleji Müdürü Howard Bliss halkın isteğinin öğrenilmesi için bölgeye bir heyet gönderilmesini talep etti⁸. Ancak bu talep dikkate alınmadı. Suriye’ye bir heyet gönderilmesi Şubat ayında dile getirilmişti⁹.

Wilson, Ortadoğu konusunda çok az bilgiye sahipti. Amerikalılara göre Avrupa güçleri Wilson’u Filistin veya Ermenistan mandaterliği konusunda ikna etmeye çalışacaklardı. ABD delegasyonu Filistin’de Yahudilere otonom bir statü verilmesine de karşı idi. Wilson, Faysal ile Paris’te görüştü. Faysal Arap isyanını anlatırken 100.000 kişinin isyana katıldığını anlattı. Böylelikle Faysal, Wilson’u etkilemeye, onun desteğini almaya çalıştı. Konferans mart ayına kadar Suriye konusu ele almadı. İngiltere, Fransa’ya Suriye’yi bırakmak istemiyordu. İngilizlere göre Fransa, Ortadoğu’da tek kurşun atmamıştı. Ancak savaş sonunda kazançları çok fazla olmaktaydı. Bu nedenle İngilizler Suriye konusunda Faysal’ı desteklemekte idi. Fransızlar ise Suriye’de İngiliz askerleri olduğundan halkı Fransızlara karşı kışkırtmaktaydı. Fransızlar, İngilizlerin önüne Sykes-Picot anlaşmasını koyuyordu. İki ülke arasında Suriye konusunda gerginliğin artması üzerine ABD Başkanı Wilson araya girerek bir çözüm önerisi ortaya attı. Araplarla Fransızlar arasında bir çatışma ihtimali oldukça kuvvetli idi. Wilson olası bir çatışmayı önlemek istiyordu.

İngilizler Araplara verdiği sözün arkasında durabilecek miydi? Paris Barış Konferansında Fransızlar Sykes-Picot anlaşmasını idrettikleri takdirde nasıl bir çözüm bulacaktı? Paris Barış Konferansında müttefiklerin Ortadoğu’yu nasıl düzenleyeceği belirsizdi. ABD Başkanı W. Wilson’un düşünceler Paris’e geldiğinde oldukça farklı idi. Lawrence, Londra’da müttefiklerin Ortadoğu’ya ilişkin açıkladığı deklarasyona dayanarak Araplara kendi kurtardıkları bölgelerde bağımsızlık sözü verildiğini iddia etti¹⁰. 1918 Haziran’ına kadara Arapların kurtardıkları yerlere bağımsızlık vaad edilmişti. Faysal ise deklarasyonu

⁸ S. E. Knee, “The King-Crane Commission of 1919: The Articulation of Political Anti-Zionism”, s.24.

⁹ Foreign Relations of the United States, 1919 vol. IV., s. 57.

¹⁰ Albert Howe Lybyer, “ Turkey Under the Armistice”, *The Journal of International Relations*, Vol.12, April 1922, s.451.

daha da yanlış yorumlayarak, İngiliz ve Fransızlarla vardığı bir anlaşmaya göre her kenti yönetme hakkının, o kente ilk girene ait olduğunu iddia ediyordu. Lawrence, bu nedenle Şam'a ilk girenin Faysal'ın askerleri olduklarını ileri sürerek Araplar lehine bir tutum sergiliyordu.

1918 sonlarında Fransız heyeti Londra'ya gittiğinde Sykes-Picot anlaşmasının geçerli olduğunu L. George teyd etti. Fransa'nın Suriye ve Çukurova'daki haklarına saygılı olduğunu ancak Musul konusundaki isteklerini ilettiler. Ayrıca Filistin konusunu dile getirdi. Clemenceau Paris'e dönünce İngilizlerin itirazlarını önlemek için anlaşmayı revize edip, Musul'u İngiliz yönetimine bıraktı. Fransa'nın Suriye'de hastane ve okulları vardı. Ekonomik yatırımları fazla idi. Sonuç olarak Suriye tek olara Fransa'nın mandaterliğine konulması istedi. İngilizler Fransızların önüne bir harita koyarak Fransa'nın direk kontrolü altında olacak alanı iyice sınırladı. Fransa'ya Lübnan'ın mandaterliği öngörülüyordu. Fransa bunu kesinlikle red etti. Fransa, Suriye cephesinde önemli bir rol oynamasa da Musul konusunda yaptığı fedakarlıkla üstüne düşeni yapmış kabul ediyordu.

Lloyd George, Fransa ile Suriye mandaterliği konusunda bir anlaşmazlığın olduğunu belirtti. Bütün Suriye seferini İngilizlerin yürüttüğünü belirterek, Fransızların aldığı rol ise önemsiz olduğunu ileri sürdü. İngilizler, Gazze'yi işgal etmeden önce Fransızlardan destek istemesi karşılıksız kaldı. Ayrıca İngiltere, Şam, Hama, Humus ve Halep'in Fransız etki alanında kalmadığını iddia etti. Fransa'nın bir Arap devletini tanımaya hazırlanmasını dile getirdi. Fransızlar İngilizlerin niyetlerinden emin değildi. Fransızlar İngiliz iddialarına karşı çıkarak mandater sistemin Milletler Cemiyeti tarafından bir bütün olarak kabul edildiğini, uygun görüldüğünde Fransa'nın da bunu üstleneceğini belirtti. Lloyd George bunu kabul etmedi. Eğer Fransızlar Şam'ı işgale niyetlenirse bu bütünüyle Araplarla yapılan anlaşmaya aykırı olduğunu ileri sürdü. Fransız temsilci M. Pichon böyle bir niyetlerinin olmadığı söyledi. İngiltere, Fransızların neden Suriye'de olmaması gerektiğini net bir şekilde açıklarken Fransa Sykes-Picot anlaşmasına İngiltere'nin uymasını istedi. İngiltere Arapların yardımı ile Türkleri yenilgiye uğrattığını belirtti. Eğer Suriye'yi Fransa'ya bıraktıkları takdirde Arapların güveninin sarsılacağını ileri sürdü.

Wilson barış antlaşmalarının şartlarını belirlemede kişisel bir rol oynamaya kararlıydı. General Allenby, konferansta Şam'ın ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra Faysal'ın kenti işgal etmesine ve yönetmesine izin verdiğini belirtti. İngilizler, Faysal ve taraftarlarının Suriye'nin kurtarılmasında önemli rol oynadığını, bu nedenle Suriye'nin kralı olmaya hak kazandığını savundu. Lloyd George göre anlaşmazlık Faysal ile Clemenceau arasındaydı. Wilson,

Suriyelilerin kendi hükümet ve kaderlerini seçme hakkına sahip olduğuna inanıyordu. Faysal’ı İngilizler desteklemekteydi. Faysal’ın İngilizlerle yakın ilişkisi olduğu gibi en yakın danışmanı Lawrence idi. Faysal’ı Suriye’nin temsilcisi olarak kabul etmenin Suriye’nin İngilizlere bırakmak demek olduğunu Fransızlar biliyordu. Diğer yandan Faysal ile Fransızlar anlaşamıyordu. İngilizler Faysal’a destek verirken, Araplarla Fransızlar arasında bir savaşın çıkabileceği uyarısında bulundular. Ayrıca İngilizler Arapların tezini destekleyerek Fransızların Suriye’ye yerleşmesine karşı çıkıyorlardı. İngilizlere göre Fransa, Ortadoğu’da asker kaybetmemiş, hak etmediği bir kazanım elde etmeye çalıştığını ileri sürüyorlardı¹¹. Türkiye’de yapılan birçok araştırmada Ortadoğu’da Amerikan yayılmacılığı için incelemeler yapıldığı ileri sürülmüştür. Oysa Wilson ilkelerine göre bu mümkün değildi. ABD mandaterlik peşinde olmayıp eski tip Avrupa diplomasisine tamamen karşı idi. Bu nedenle King-Crane komisyonunu Arap illeri ile ilgili manda sorununu incelemek üzere Wilson tarafından görevlendirildiğini ileri sürülmesi şaşırtıcıdır¹². İngilizlerle Fransızların arası açılmıştı. İşte bu noktada araya Wilson girerek Araplarla Fransızlar arasındaki sorunu çözmek için İngilizlerin işbirliğine gitmesi gerekiyordu. Bölgeyi incelemek halkın isteklerini tespit etmek için bölgeye bir heyet göndererek Wilson iki ülke arasındaki anlaşmazlığı çözmek istedi¹³. Paris Barış Konferansında Wilson, İngiltere ve Fransa arasında Osmanlı Devleti’nin Arap eyaletleri konusunda bitmeyen tartışmaların sonunu getirmek için böyle bir çözüm buldu. Komisyon Suriye’ye gidecek gördüklerini konferansa anlatıp bir çözüm bulacaktı.

Wilson’un önerisi halkın isteklerini yerinde tespit etmek için Ortadoğu’ya bir komisyon göndermeyi en iyi çözüm gördü¹⁴. Wilson, Fransa, Şam’ı işgale kalkıştığında güçlü bir direnişle karşılaşacağını, Faysal’ın 100.000 kişilik bir güce sahip olduğunu belirtti. Burada toplanmalarının asıl amacı barışı tesis etmek olduğunu bu nedenle ABD hem İngiltere’ye hem Fransa’ya eşit mesafede olduğunu göstermek istedi. Oluşturulacak heyetin üyeleri Suriye konusunda bilgilerinin olmayacağını ve her devlet eşit üye ile heyete katılacağını söyledi. Lloyd George komisyonun gönderilmesi zaman alacağı için öneriye

¹¹ A.H. Lybyer, “Turkey Under the Armistice “, s.460.

¹² Makale incelendiğinde kesinlikle Paris Barış Konferansı tutanaklarının okunmadığı görülmektedir. Oğuz AYTEPE, “Milli Mücadele’de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal’in Yaklaşımı”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Kasım 1999-2003, s.481.

¹³ Michael Reimer, “The King-Crane Commission at the Politics and Historiography”, *Middle Eastern Studies*, 2006, Vol.15, No.2, s.129; Komisyonun oluşturulması fikrine İngiltere ve Fransa soğuk bakıyordu.

¹⁴ Foreign Relations of the United States, 1919, vol. V., ss.4-14.

sıcak bakmadı. Fransa’da komisyonun kurulmasına İtalyanlar gibi olumsuz yaklaştı. Oluşturulacak komisyona Fransızlar delege vermeyince İngilizler de delege göndermeyeceklerini belirtti. Fransa, komisyona üye verdiği takdirde Sykes-Picot anlaşmasının rafa kalkacağını biliyordu. Bu kez komisyon raporu esas alınacaktı. Bu nedenle kabul etmedi. Bu nedenle King-Crane komisyonu Amerikan delegelerinden oluştu. King ile Crane’nin seçilmesinin temel nedenlerinden biri bu iki kişinin Ortadoğu konusunda bilgilerinin çok kısıtlı olması idi. Komisyon, Suriye, Filistin, Lübnan ve Anadolu’yu dolaştı. İstanbul’a uğrayıp, oradan Paris’e döndü. Ancak hazırladıkları rapor barış masasındaki-ler tarafından dikkate alınmadı.

Faysal, Paris’te yalnızca politik amaçlar doğrultusunda hareket etmedi. Kendi hükümeti için finansal destek peşinde de koşarak ülkenin bir an önce imarını istedi. Böyle olunca onun Şam’da bulunduğu vakit oldukça kısaydı. Bu durum uzun süreli onun yokluğunda Şam’da politik gelişmeleri kontrol etme imkânını yitirmesine neden olmuştu. Böyle olunca Arap milliyetçileri Fransızlarla İngilizlere karşı olduğu gibi ülkenin kıyı kesimlerinin de Fransa işgaline bırakılmasını kabul edemedi. Bu durum Arap milliyetçilerinin Haşimilere olan kızgınlığını artırdı. Yeni gelişmeler üzerine Faysal etkisini sürdürebilmek için milliyetçilerin desteğini alması gerekmekteydi. Fransa, İngiltere’nin Şam’ı Faysal’a bırakmasına içerlemişti. Bunun üzerine Fransızlar Suriye’de Hristiyanların da bulunduğunu ileri sürerek Faysal’ın bölgede tek lider olmasını önlemeye çalıştılar. Fransa, İngiltere’nin Arapları kendileri aleyhine kışkırttığına inanıyordu. Ayrıca Paris Barış Konferansına sunulan King-Crane raporuna göre Fransızlar halkın çoğunluğu tarafından sevilmediğini ortaya koymuştu¹⁵. Fransızlar tarafından bu iddialar sürekli öne çıkarılınca bölgeye bir komisyon gönderilmesine karar verildi¹⁶. Buradaki amaç herkesi memnun edecek bir çözüme varılmasıydı. Suriye ve Filistin’de araştırma yapan komisyonun çalışmaları daha sonra alınan kararlarda etkili olmadı.

General Allenby gönderdiği telgrafta komisyonun gönderilip gönderilmeyeceğini öğrenmek istedi. Fransa bu kez İngiliz işgali olduğu ve İngiliz hükümetinin isteğine göre hareket etmeyeceklerini bildirdi. Allenby, Fransa Suriye’ye asker gönderdiği takdirde ciddi sonuçları olacağını ikaz etti¹⁷. Ge-

¹⁵ Bu raporda Suriye’de bir Amerikan mandası daha çok uygun görülmekteydi. William I. Shorrock, “French Suspicion of British Policy in Syria 1900-1914”, *Journal of European Studies*, s.190.

¹⁶ Batılı mütefiklerce King-Crane komisyonu oluşturuldu. Ohio’da bir kolejın müdürü olan Henry King ile ABD’deki Demokrat Partiye destek veren Charles Crane görevlendirildiler. Komisyon raporunu 28 Ağustos 1919’da tamamladı.

¹⁷ Foreign Relations of the United States, 1919, Vol. VI, s.132.

neral Allenby, 31 Mayıs 1919’da Balfour’a gönderdiği telgrafta her hangi bir uluslararası heyetin Suriye’ye gelmediğini, fakat General Garron’un büyük bir Fransız ordusu ile geldiğini belirtti. Bu durum büyük bir rahatsızlık yarattığını belirtti. Faysal durumun çok hassas olduğunu söyledi. Bu durumda İngiltere nasıl davranacaktı? Suriye’den askerlerini çekse bu kez Araplara verdiği sözleri tutmamış olacaktı. Diğer türlü ise Fransa ile ilişkiler gerginleşecekti. Komisyonun gelmesi olası bir Arap-Fransız çatışmasının önüne geçecekti.

Wilson’un önerisi halkın isteklerini yerinde tespit etmek için Ortadoğu’ya bir komisyon göndermeyi en iyi çözüm gördü. Lloyd George komisyonun gönderilmesi zaman alacağı için öneriye sıcak bakmadı. Fransa’da komisyonun kurulmasına İtalyanlar gibi olumsuz yaklaştı. Clemenceau kendilerine rağmen oluşacak hiçbir çözümü asla kabul etmeyeceğini belirtti. Büyük güçler Osmanlı Devleti’nin topraklarının nasıl düzenleneceği konusunda tam bir çıkmaza girmişti. Oluşturulacak komisyona Fransızlar delege vermeyince İngilizler de delege göndermeyeceklerini belirtti. Bu nedenle King-Crane komisyonu Amerikan delegelerinden oluştu. Heyet 1919 Haziran başında Doğu Akdeniz kıyılarına gelip zamanlarının büyük bölümünü Suriye ve Filistin’de geçirmişti. Komisyon, Suriye, Filistin, Lübnan ve Anadolu’yu dolaştı. İstanbul’a uğrayıp, oradan Paris’e döndü. Faysal, uluslararası bir heyet gönderilerine olumlu yaklaşmış ancak heyetin yalnızca ABD’lilerden oluştuğunu öğrenince büyük hayal kırıklığına uğramıştı. Ancak hazırladıkları rapor barış masasındakiler tarafından dikkate alınmadı

King-Crane komisyonunun oluşturması ABD’nin Ortadoğu’da mandater yönetimler kurması yönündeki girişimi midir? Yapılan çalışmaların büyük bölümü bu komisyon bölgede bir Amerikan mandaterliğini için araştırma yaptığı yönündedir¹⁸. Komisyon bu amaçla kurulduğunu kabul ettiğimizde Wilson neden İstanbul’un yönetimini üstlenmedi? Neden Filistin’de uluslararası bir yönetimin içinde yer almadı? ABD Ermenistan mandaterliğini neden üstlenmedi? Araştırmalarda bu sorulara cevap vermek emperyalist güçlerin yayılmacı politikalar izlemesi şeklinde açıklanmıştır. Bu konuda yapılan çoğu araştırmada Ortadoğu ve Anadolu’da ABD’nin bölgede mandater bir statü kazanmak için çeşitli araştırma komisyonun kurulmasını mandater olma isteği ile açıklamaktadır. Ancak araştırmacılar bunu kanıtlayabilecek belgeler koyamamıştır.

¹⁸ Benzer değerlendirmeler bu makalelerde de görülebilir. Derviş Kılınçkaya, “King-Crane Komisyonu ve Amerika Birleşik Devletleri’nin Ortadoğu’ya Emperyal İlgisinin Başlangıcı”, www.koksaw.org.tr; Fuat Uğur, “Para Birleşik Devletleri ve King-Crane Hattı”, www.haber7.com

Suriye’nin geleceğine ilişkin sorun Paris Barış Konferansında iyice açığa çıktı. Faysal, Fransız mandaterliğini kabul edemezdi. Kendisi oraya Suriye’nin kralı unvanıyla gitmiş, Arap milliyetçileri Suriye’nin bağımsızlığı dışında her hangi bir çözüme yanaşması zor gözüküyordu. İngilizler çekildiği sırada bir anlaşmazlık olduğu takdirde Wilson’un atayacağı birinin arabuluculuk yapabileceğini söylediler.

1919 Eylülünde İngilizler Faysal’a olan desteğini çekerek onu Fransızlarla karşı karşıya bıraktı¹⁹. İngilizler ağustos sonunda Suriye’den çekilebileceklerini açıklayarak Suriye konusunda geri adım attı. Fransa, Suriye’den vazgeçeceğine dair en ufak bir zayıflık göstermedi. Her ne pahasına olursa olsun Suriye’ye yerleşecekti. Faysal, Paris’te olduğu süre içinde Suriye’de dramatik değişiklikler oldu. 1919 Kasım’ında İngiliz askerleri ve danışmanlar Suriye’den geri çekildiği anda Fransızlar Lübnan’ı işgal etti²⁰. 1 Kasım’da İngilizler askerlerini Suriye’den çekmeye başladı. Bu Faysal’ın Fransız tehdidi ile başa kalmasına yol açacaktı.

King-Crane komisyonu Irak’a ve Mısır’a gitmedi. İngiltere’nin elinde bulundurduğu topraklara heyet uğramadı. Böylelikle Suriye tartışmaların merkezinde yer aldı. Wilson, diğer devletlerin heyete üye vermemesine rağmen bu projede ısrar etti. Wilson, kendi idealizmini hayata geçirmeye çalıştı. O milletler kendi kaderlerini belirlediği takdirde sonsuz barışın sağlanabileceğine inancı tamdı. 1 Haziran 1919’da İstanbul’a gelip çalışmalara başlayan komisyon, Suriye ve Filistin’i dolaşarak halkın görüşlerini dinledikten sonra, Arapların büyük çoğunluğunun Suriye’nin bağımsız olmasını istediğini ve Fransız Mandasına karşı olduğunu tespit etti. Bölge halkı heyeti iyi karşılayarak isteklerini iletti. Heyet döndükten sonra Paris Barış Konferansı üyelerine şu teklifleri sundu: Suriyeliler, Fransız mandasını istememektedir. Suriyeliler tam bağımsızlıktan yanadır. Bu olmadığı takdirde Amerikan himayesini istemektedir. Ayrıca bölge halkı Filistin’de bir Yahudi devletine karşı olduğunu da bildirdi²¹. Lübnan’ın kurulmasına, Suriye’den ayrılmasına da itiraz edildi. Mandaterlik isteyenler çok azdı. Gerekli ise Amerikan mandaterliği veya Amerikan yardımından yana olduklarını Suriye’dekiler belirtti. Bağımsızlık sağlanmadığı takdirde Amerikan mandaterliği tercih ediliyordu. Lübnan’daki Hristiyanlar ise Fransız mandaterliğini istemesi doğaldı. Rapora göre İngiltere mandater devlet olarak ikinci seçeneği.

¹⁹ A.H. Lybyer, “Turkey Under the Armistice “, s.460.

²⁰ İngilizler buradan çekildiğinde Faysal’ın Fransızlarla karşı karşıya kalması kaçınılmazdı. F. J. Bliss, “What About Syria”, *North American Review*, s.598.

²¹ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, İstanbul 1996, s.103.

Mandaterlik bir zorunluluksa kabul ediliyordu. Bütün Arapların tercihi ülkelerinin bağımsız bir devlet olmasından yana idi. Faysal’ı da kendi yöneticisi olarak görmek istiyorlardı. Araplar neyi isteyip neyi istemediklerini açıkça ortaya koymuştu. ABD diğer Avrupalı büyük devletlere karşı daha olumlu bir imaja sahipti. Avrupa dışında Ortadoğu’ya uzak ve gelişmiş bir ülke konumundaydı. Arapların, Filistin’de bir Yahudi devleti kurulmasına karşı olduğu raporda yer almaktaydı. Raporda, Amerika’da var olan güçlü çalkantılar, galeyanlar ve akımlar çerçevesinde, burada ifade edilen Siyonizm’in konusu üzerine komisyonun tarafsız gözlemleridir. Sonunda Filistin’i bir Yahudi devleti haline getirmeyi amaçlayan sınırsız Yahudi göçünün, Filistin için olan Siyonizm programının ciddi bir değişikliğini tavsiye ediyoruz²². Filistin’de var olan Yahudi olmayan toplumların sivil ve dini haklarına önyargı oluşturacak hiçbir şey yapılamayacağı açık olarak anlaşılmıştır. Aşırı Siyonist programının değiştirilmesinin bir gereklilik olduğu konusunda şüphe yoktur. “Yahudiler için ulusal bir ev”, Filistin’i Yahudi devleti yapmak ile eş değer değildi. 4 Temmuz 1918’de Wilson, Filistin konusunda bir karar alınacaksa Filistinlilerin büyük çoğunluğunun Yahudi devletine karşı olduğunu, bunun görmemezlikten gelinemeyeceğini söyledi. Filistin’de Yahudi devleti kurulmasına açıkça karşı olduğunu belirtmiştir. Wilson’a çekilen telgrafta oradaki gerçeklerin müttefiklerin planladıklarına tamamen ters olduğunu bildirdi.

Rapor önemli bilgiler içerse de İngilizlerle Fransızların şiddetli itirazları sonucunda kamuoyuna açıklanıp basılmadı. Fransızlara göre, İngiliz uzmanların gözetiminde Fransız karşıtı kişilerle görüşüğünü ileri sürüldü. İngilizler de raporu dikkate almayınca Ortadoğu’daki çözüm büyük devletlerin belirleyeceği düzenlemelere kalmış oldu. Wilson’un halkların kendi kaderlerini belirleme tezi havada kalmış oldu.

Araplar heyetten çok memnun kalmıştı. Bu nedenle Arap Derneği ve Filistin delegasyonun başkanı olarak Crane’ye yazılan mektupta Filistin’in ve Suriye’deki Araplar bizim isteklerimizi, arzularımızı Amerikan halkına duyurduğundan dolayı teşekkür etmiştir²³. Paris Konferans’ında açıklanmayan rapor unutuldu. Ray Stannard Baker, Wilson’un Paris Barış Konferansı’ndaki rolünü araştırırken bir kopyasını bulmasıyla önem kazandı. 3-4 Aralık 1922’de the New York Times raporu Ortadoğu muhabiri William Ellis’in ön-sözü ile yayınlandı. Burada barış görüşmeleri sırasında hasıraltı edilen önemli bir doküman olarak tanımlandı.

²² Ray Stannard Baker, “Against Palestine As Jewish State”, *The New York Times*, 20 Ağustos 1922.

²³ Charles R., “Crane’s Crusade for the Arabs, 1919-39, *Middle Eastern Studies*, Vol. 24, No. 1 (Jan., 1988), s.42.

Crane, 1922 yılında Suriye gittiğinde anti Fransız gösterilerin patlak vermedi. Fransızlar bu gösterileri Crane'nin mali destek verdiği konusunda suçladılar. Crane'nin Araplar üzerinde olumlu etkisi vardı. 1922 yılında Suriye'ye yaptığı ziyaret sırasında Ürdün Kralı Abdullah onu davet etmişti. Crane, 1930'larda yaptığı açıklamada rapora Yahudilerle Fransızların karşı çıktığını, Filistin'de ABD'nin her hangi bir rol almaması için Wilson'u ikna ettiklerini, raporun yayınlanmasının adil olmadığını bu nedenle dışişleri bakanlığı arşivinde unutulduğunu belirtti.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Şerif Hüseyin ile bir anlaşma yaptıktan sonra Fransa ile Sykes-Picot anlaşmasını yaptı. Bu iki anlaşma birbirine tezattı. 1917 Kasım'ında Balfour Deklarasyonu ile İngiltere, Yahudilere Filistin'de Yahudi yurdu kurulması sözünü verdi. Savaş bittikten sonra konferans masasında bu vaatlerin nasıl yerine getirileceği belirsizdi. Türkiye'de yapılan araştırmalara genel olarak bakıldığında ABD'nin Ortadoğu ve Osmanlı topraklarında mandaterlik kurma peşinde olduğu tezine sıkça rastlanmaktadır. King-Crane komisyonun oluşturma nedenini Amerika'nın yayılmacı politikasına bir örnek olarak gösterilmekle birlikte raporun raflarda unutulduğu, tesadüfen bulunduğu konusuna değinilmemektedir. ABD için rapor bu kadar önemli ise neden buna ilişkin bir politika uygulanmaya konulmadı? Herşeyden önce King-Crane komisyonunun oluşturulma nedeni Araplarla Fransızların çatışmasını önlemektir. Ayrıca bu nedenle barış masasında Fransa ile İngiltere arasında oluşacak bir gerginliği önleme amacını taşımaktaydı. ABD bu konuda gerginleşen İngiliz-Fransız ilişkilerini de düzelterek kendi prensiplerinin pratiğe aktarılmasını sağlamaktı. Komisyona Fransa ve İngiltere katılsaydı sonuçları her iki devlet için bağlayıcı olabilirdi. Suriye o zaman bağımsız bir devlet haline gelip, muhtemelen Siyonizmin Filistin'de bir devlet kurma amacı gerçekleştirebilirdi. Komisyonun hazırladığı rapor, İngiltere ve Fransa sert tepki gösterince kamuoyuna açıklanmadan rafa kaldırıldı. Wilson'un ABD'ye döndüğünde felç geçirmesi üzerine, İngiltere ve Fransa geleneksel emperyalist politikalarına dönmeleri için bir fırsat doğmuş oldu. Ortadoğu'da savaş sonrasında Arapların birleşik bir krallık kurma emellerini ortadan kalkıp, yeni suni bir takım devletler oluşturuldu. İngiltere ve Fransa bölgede mandater devlet olarak uzun süre varlıklarını sürdürdü. Mandater statüde yeni devletler olması bu suni devletlerin varlıklarının sürmesine yardımcı oldu. Diğer türlü bu devletlerin yaşaması mümkün değildi.

Paris Barış tutanaklarına gerek ABD Başkanı Wilson, savaş sırasında verdiği demeçlere bakıldığında milletlerin kendi kaderini belirleme hakkı konusuna sıkça vurgu yaptı. Ancak Paris’ten döndükten sonra Avrupa’daki gelişmelere fazla ilgi göstermeyerek geleneksel yalnızlık politikasına geri döndü. King-Crane raporu ABD’nin Arap isteklerini dile getirmesi, Filistin’de bir Yahudi devletinin kurulmasına karşı çıkması Arapların sempatisini çekti. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD Arap dünyasında güvenilen bir devlet konumuna geldi. Rapor dikkate alınsaydı muhtemelen Ortadoğu’nun geleceği çok farklı olabilirdi.

100. YILINDA... SYKES-PİCOT ANLAŞMASI'NIN PARİS AYAĞI YA DA FRANSA'NIN ORTADOĞU'NUN PAYLAŞILMASINDAKİ ROLÜ

Prof. Dr. Cüneyt AKALIN*

Giriş

I. Dünya Savaşı, adı üzerinde, bir küresel savaştır. Osmanlı deyişi ile “Harb –i Umumi” insanoğlunun o güne kadar gördüğü tüm savaşlardan daha kapsamlı, daha acımasızdı. Bu savaş, aynı zamanda dünyanın yeniden paylaşımı savaşıydı. Yüzyıllar içinde oluşan siyasal-kültürel sınırlar, ekonomiler, hukuksal sistemler, siyasal otoriteler zamanın büyük devletlerince “düvel-i muazzama” ca yıkıldı. O büyük devletler kendilerine göre, kendi çıkarlarına göre yeni bir uluslararası sistem dizaynettiler, bölgede yeni “ulusal yapıları” şekillendirdiler.

I. Dünya Savaşı, çoğunlukla, bir Avrupa savaşı, iki Avrupa gücünün, İngiltere-Almanya, birbirlerine üstünlük sağlamak için çıkardıkları bir savaş olarak görülür. Savaşın küreselliği göz ardı edilir. Oysa biraz eşeleyince, savaşın salt bir Avrupa savaşı olmadığı, Ortadoğu’nun, yani o tarihteki Türkiye topraklarının savaşın en büyük ikinci cephesi olduğu kolayca ortaya çıkar.

I. Dünya Savaşı’nı sonlandıran anlaşmalar, yeni bir uluslararası düzen kurma yöneldiler. Ne var ki bu anlaşmalar yeni büyük anlaşmazlıkların temellerini attı. Kurulan Sovyetler Birliği, uluslararası sistemde büyük bir gedik açtı. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu da dünya dengelerini değiştirdi.

100. yılını idrak ettiğimiz Sykes-Picot uzlaşmalar paketi, Ortadoğu’da 100 yıldır ayakta tutulmak istenen sistemin temelidir. Sykes-Picot’ta çizilen sınırlar, sonraki yıllarda hayata geçirildi. Ancak, Ortadoğu’nun aradan geçen 100 yılın büyük bölümünde barışın çok uzağında kaldığı düşünülürse, Sykes-Picot projesini kapsamlı bir eleştiriye tabi tutmanın önemi ortaya çıkar.

Sykes-Picot’nun iki büyük, iki de küçük ortağı vardır. Büyük ortaklardan İngiltere-Fransa’yı, küçük ortaklardan Çarlık Rusya’sı ve İtalya’yı kastediyorum.

* Arel Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Türkçe).

rum. Bu çalışmada, anlaşmadan bir yıl sonra projeden ayrılan, dahası gizli anlaşmaları ifşa eden Rusya ve çok tali bir rol oynayan İtalya bir yana bırakılacak, Sykes-Picot'nun iki büyük ortağı ve özellikle Fransa üzerinde durulacaktır. Sykes-Picot'nun İngiltere ayağı daha önemli olmakla birlikte, daha çok biliniyor.

Sykes-Picot'nun uygulanması, sadece Ortadoğu'nun bölünmesi değildir, Fransa'nın Çukurova üzerinden Anadolu'nun kalbine, İngiltere'nin güneydoğuya el atmasıdır. Hızla hareket geçen Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin Maraş-Urfa-Antep'teki direnişleri Anadolu'nun da bölgenin de kaderini değiştirdi. Türkiye milli mücadelede önce Fransa ile Fransızların himayesindeki Ermeni milisleri ile hesaplaştı. Fransa'nın Türkiye açısından oynadığı yıkıcı rolü, zaman içinde kendi hesapları açısından Türkiye'ye yönelik bir uzlaşma politikasına çevirme gayreti, üzerinde ayrıca durmamızı gerektiriyor.

Konuya girmeden üzerinde durmamız gereken bir başka konu, döneme (Osmanlı'nın son dönemi) ve coğrafyaya (Fransızların deyişi ile Levant yani Doğu Akdeniz) ilişkin çalışmaların yetersizliği ya da sınırlılığıdır. 1000 km. uzunluğundaki sırımızı paylaştığımız Suriye ve Arap milliyetçiliği hakkındaki çalışmalar, ne yazık ki, çok sınırlıdır. Bir Fransız araştırmacının deyişi ile; "Oryantalistler ve aydınlar bölgenin Osmanlı-öncesi ve Arap-islami geçmişine sarılarak Osmanlı dönemini bilmezlikten gelirler ve Türklerin Araplar üzerindeki etkilerin perdelerler. ...20. Yüzyılın Arap milliyetçiliği içinde Kemalist modele ve tecrübeye az gönderme yapıldığını saptamak şaşırtıcı değildir." ² Yazarın aynı hayal kırıklığını Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde yaşadığını vurgulaması da dikkat çekicidir. Dolayısı ile Ortadoğu'nun son 100 yıllık geçmişine damgasını vuran Sykes-Picot'u ve ardından yaşananları dikkatle irdeleme görevi, belirtilen eksiklikler dikkate alındığında, iyice önem kazanmaktadır.

I. Fransa ve Orta Doğu

19. yüzyılın ikinci yarısı, Portekiz-İspanya gibi eski emperyalist ülkelerin geride kaldığı, emperyalist-kapitalist sisteme öncülük eden Batı Avrupa'nın iki büyük devleti, İngiltere ile Fransa'nın, yeryüzündeki pazarları ve hammadde kaynaklarını paylaşmak üzere büyük bir kapışma içine girdikleri yıllardır. İngiltere bu rekabetin sonucunda, Kuzey Amerika'ya ve Hindistan'a daha önce hâkim olmuştu. 19. yüzyılın ikinci yarısında rekabet Afrika'da, Uzak-

² Elizabeth Picard, *Suriye'li, Iraklı Arap Milliyetçiler ve Kemalizm*, İ. Gökalp- F.Georgeon, *Kemalizm ve İslam Dünyası* kitabının içinde, çev. Cüneyt Akalın, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

nilere ve özellikle Halifeye muhalefet vardı. Ayrıca nüfusu %25’ini oluşturan Rum Ortodoks, Protestan, Marunî, Nesturi Hristiyan, monofizit gibi İslam olmayan topluluklar için din birleştirici olmaktan çok bölücü etkendi.³

Süveyş Kanalı hisselerini satın alarak şirkete nüfus eden İngiltere’nin, Berlin Kongresi sonrasında 1882’de çıkan Arabi Paşa ayaklanmasını bahane ederek Mısır’ı fethetmesi, ardından Kıbrıs’a el koyması, bölgedeki dengeleri değiştirdi. İngiltere Hindistan yolunu güvence altına alarak Akdeniz ve Hint Okyanusunda, Nil’e hâkim olarak Afrika’nın doğusunda üstünlük sağladı. İngiliz-Fransız çatışması şiddetlendi. Sudan’da Yukarı Nil’de karşı karşıya gelen İngiliz ve Fransız sömürgecileri Faşoda’da savaşın eşiğinden döndüler. Mehdi ayaklanmasını bastıran Lord Kitchener Nil’e boydan boya hâkim olmak istiyordu. Fransa geri adım atarak Sudan’dan çekilince savaşın önüne geçilmiş oldu. Tunus’tan sonra Fas’a göz diken Fransa, Almanya tehdidinin yükseldiği koşullarda İngiltere ile uzlaşmayı tercih etmişti.

Bu ortamda ve 19. yüzyılın sonunda Osmanlı’nın yaşam süresi dolmuş muydu? İngiltere’de 1895’de iktidara gelen Salisbury, o sıralarda patlak veren Hristiyan isyanlarından da yararlanarak Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasını savundu ancak emperyal taraflar paylaşımında anlaşamayınca plan hayata geçirilemedi. Dahası, ortaya saçılan İngiliz emelleri başta Ruslar olmak üzere öteki büyükleri kuşkulandırmıştı. Ruslar 1895’de ve 1896’da Boğazlara yönelik dolaysız tehditlerde bulunarak inisiyatif almaya çalıştılar.⁴

Almanya’nın sahneye çıkışı

1890’da Almanya’nın başına geçen II Wilhelm, Alman birliğinin mimarı Bismark’tan farklı olarak, Avrupa dışına taşıtı; dünya politikası (Welt politik) izleyerek sömürgelerden pay almaya yöneldi. Ne var ki stratejik noktalar tutulmuş, geri ülkelerin büyük bölümü bölüşülmüştü. Almanya için ilk akla gelen, yarı-sömürge Osmanlı toprakları idi. Hem güç yitiren hem de İngiltere-Fransa oyunlarından çok çeken Osmanlı da Almanya’ya olumlu yaklaşınca, ilişkiler gelişti. Almanya, rakipleri İngiltere ve Fransa’ya zarar vermek için Osmanlı’yı pan-islamcı politikalar izlemeye yönlendirirken, Berlin-Bağdat Demiryolu projesi ile⁵ “Doğu’ya Doğru” (Drang Nach Osten) siyasetini

³ D.Fromkin, *Barişa Son Veren Barış*, Epsiyon, İstanbul, s. 35

⁴ Rene Albrecht-Carre, *A Diplomatic History of Europe since Vienna Congresss*, Methuan & CO Ltd, London, p. 220

⁵ Berlin-Bağdat Demiryolu: 1903 yılında yapımına başlanan 1600 km uzunluğundaki demiryolu hattıdır. İstanbul-Konya arasındaki Anadolu Demiryolları ve diğer bağlı hatlarla beraber 3.200 km’ye ulaşır. Zamanının en büyük alt yapı projelerinden biri olan demiryolunun inşası on yıllar sürmüştü, ancak 1930’larda tamamlanabilmiştir.

temellendirdi. Almanya'nın bir amacı da Osmanlı'nın Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na kadar uzanan topraklarından yararlanarak İngiliz imparatorluk yolunu vurmaktı. Demiryolu projesi İngiltere'yi gerçekten kaygılandırdı.

Yükselen Almanya'dan çekinen Fransa ile İngiltere 20. yüzyılın başında ilişkilerine yeni bir düzen vermek zorunda kaldılar. (İngiltere- Fransa'nın karşı karşıya geldiği bir başka alan olan Çin Hindi'yi bir yana bırakıyorum.) Sadece Tunus ve Fas ve ötekiler değil, genel olarak sömürge çatışmaları Fransa'yı zayıflatıyordu Dahası, Avrupa'da yükselen Almanya'nın silahlanması Fransa'yı çok kaygılandırıyordu. Gelişen tehditler karşısında bir araya gelen İngiltere ile Fransa arasında 1904 Nisanında "Entente Cordiale" (Samimi Anlaşma) imzalandı. Tarihsel bir önem taşıyan Samimi Anlaşma'nın İttifak'ın yaptığı, sonuç itibarıyla, çatışan tarafları barıştırmaktan çok, mevcut sorunları bir yana bırakmaktı.⁶ Fransa Mısır'dan vaz geçiyor buna karşılık İngiltere de Fas'tan elini çekiyordu.⁷ Anlaşmanın ardından iki ülke arasındaki ilişkiler gelişti. Almanya ile Fransa arasında 1906'da ve 1911'de patlak veren iki Fas krizi de İngiltere ile Fransa'yı birbirine daha çok destek olmaya itti.

Avrupa'da süren Almanya'nın başını çektiği silahlanma yarışı da İngiliz-Fransız cephesini pekiştirdi. İngiltere'nin 1907'de Rusya ile Orta Asya'da anlaşması, İngiltere Fransa-Rusya blokunu ortaya çıkardı. I. Dünya Savaşı öncesinde sağlanan İngiliz-Fransız Antlaşması başka yerlerde görece sükûnet yaratmış olsa da, Ortadoğu gergin bekleyiş içindeydi. İtalya'nın Trablusgarb'a çıkması, Balkan Savaşı'nın gerginlikleri Ortadoğu'ya yansdı.

Ortadoğu'nun Paylaşımı

Entente Cordiale'in imzalanmasına karşın büyük devletler boş durmuyordu. Almanya'nın Berlin-Bağdat Demiryolu ile Anadolu üzerinden güneye sarkma çabaları, İngiliz ve Fransızlarca kaygı ile izleniyordu.

İngiltere ile Fransa Ortadoğu'nun paylaşılması konusunda çok önceden beri hazırlıklar içinde idiler.⁸ İngiltere bölgeye hâkim olmak için "Arap Hilaleti" çerçevesinde Osmanlı'dan farklı dinsel bir otorite seçeneği yaratmaya,⁹ Lawrence, Gertrude Bell gibi istihbarat elemanlarını, Mike Sykes gibi gezgin-

⁶ A. Rene Carre, *Diplomatic History of Europe*, Methuen & CO Ltd. London, s. 243

⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, 10. Baskı, İş Bankası yayınları, İstanbul, s. 34

⁸ A.Hurşit Tolon, *I. Dünya Savaşı'nda Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 55.

⁹ O.Koloğlu, *Bedeve, Lawrence, Arap, Türk*, Arba Yay. , s. 34.

leri bölgeye salarak etnik ve dinsel fay hatlarını keşfetmeye çalışıyor¹⁰ Fransa ise çabalarını Hristiyan Araplar üzerinde yoğunlaştırıyordu.

Öte yandan Fransa’nın savaşın başında bir bölgeyi ele geçirme ile görece büyük ekonomik gücünü kullanarak Osmanlı’nın bütününe denetimi altında tutma politikası arasında bocaladığını belirtmek gerekir.

Savaşın öncesinde İngiltere açısından Ortadoğu’da kilit sorun, Hindistan yolu üzerindeki ve Afrika’nın kuzey kapısı Mısır’ı korumak, İran ve Irak’ta keşfedilen petrol yataklarına hâkim olmak ve Almanların Ortadoğu’da güçlenmesini, rakiplerinin kendi aleyhine genişlemesini engellemektir. Lawrence’in de aralarında bulunduğu Kahire’deki kimileri o toprakları bedevilere dayanarak Osmanlı’dan koparmaya çalışıyor, “Osmanlı çürümüşlüğüne” ve Fransız “levant hayallerine” seçenek oluşturacak bir Arap rönesansı tasarlıyorlardı.¹¹ Bedevileri denetim altında tutan Haşimi ailesinden Emir Hüseyin ile oğulları İngiliz vesayetine eğilim gösterdiler. Emir Hüseyin Londra ile bağımsızlık pazarlıkları yapıyordu savaşın öncesinde.

Fransa ise kendi açısından Fransız Levant’ında (Doğu Akdeniz kıyıları) sahip olduğu nüfuzunu içerilere, kuzeye Anadolu’ya doğru genişletmek, Fransız dostu, Fransız kültürünün egemen olduğu kendi vesayeti altında yaşayan bir büyük Suriye inşa etmek istiyordu.

İngilizlerin Sünni Araplardan oluşan milliyetçi Arap gurupları ve özellikle Haşimi ailesini kışkırtmasına karşın Fransa, Levant’ta gücünü artırmanın yolunun Sünni İslamcı-Arap milliyetçiliği karşısı dinî azınlıkları himayesine almaktan geçtiğini saptadı. Bölgedeki geleneksel politikası da zaten buydu. Bu dönemde Sünni Osmanlı idaresi altında aşağılandıkları kanısını taşıyan azınlık guruplarının bağımsızlık vaadiyle örgütlenmeleri, Fransız politikaları yönünde kullanılmaları zor olmadı. Bu guruplar bölgenin Katolik-Protestan azınlıklarından Dürzi, Marunî ve Nusayri gibi heterodoks azınlıklarına kadar geniş bir yelpaze oluşturuyordu.

Berlin Bağdat Demiryolu Projesinin inşasına başlanması, Fransa ve İngiltere’yi harekete geçirdi. İngiliz-Fransız Ortadoğu projesinin birkaç unsuru vardı: a) Hâkimiyeti altındaki toprakları Osmanlı’dan koparmak. b) Arap milliyetçiliğini harekete geçirmek. c) Türkiye üzerinde emelleri olan Rusya’yı kollamak. Arap milliyetçiliğini harekete geçirme Hicaz Emiri Hüseyin’le yapılan gizli pazarlıklarla gerçekleştirildi. Ancak taraflar birbirine güvenmiyordu. Fransızlar İngiltere’nin Suriye’yi işgal planlarını gizlediklerini sanıyorlardı.

¹⁰ Sykes’in Osmanlı Tarihini inceleyen “Khalif’s Last Heritage” kitabı buna örnektir.

¹¹ Henry Laurens, *Comment l’Empire Ottomane fut Depece*, Le Monde Diplomatique, Nisan 2003, ss. 16-17.

Delcasse 1915 Şubat’ında Londra’da görüştüğü Edward Grey’ce yatıştırıldı. Dışişleri bakanları ayrılıkları geçici olarak gidermişlerdi.¹²

Savaş öncesi İngiltere’de ve genel olarak Avrupa’da iki değerlendirme ortaya çıkmıştı. Çoğunluk savaşın kısa sürede sonlanacağına inanırken, savaşın uzun süreceğini değerlendiren İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener, ona göre hazırlıklarını yapıyordu. Muvazzaf askerlikle yetinmeyen Kitchener, gönüllü askerlik için seferber olmuş, gönüllüleri orduya çağıran afişler bastırmıştı.

Osmanlı’nın Almanya’nın yanında savaşa girmesi, paylaşım girişimleri Osmanlı’nın Alman tarafını seçmesi başlarda İngiliz-Fransız cephesinde kaygılar yarattı. Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa girdikten sonra cihat ilan etmesi hâkimiyetleri altındaki topraklarda çok sayıda müslümanın yaşadığı İngiltere’yi ve Fransa’yı kaygılandırdı. Cihad çağrısı tutarsa, felaket olurdu.

Aslında liberal başbakan Asquith ve çalışma arkadaşı Dışişleri Bakanı Grey, Ortadoğu’da yeni külfetler getirecek yükümlülüklerin altına girmeye istekli değildiler. Fakat Rusya’nın İstanbul, Fransa’nın Suriye konusundaki girişimleri İngilizleri de konumlarını gözden geçirmeye itti. Savaşın başlarında İran Körfezi ve çevresine Hindistan üzerinden yapılan seferler, bölgedeki İngiliz destekli Arap şeyhlerini rahatlatmak ve Abadan petrollerini güvence altına almak maksadını taşıyordu.

1915 Yılı

Osmanlı Savaşa girince İngiltere Mısır üzerinde protektora ilan ederek ilk elde Süveyş’te savunma konumuna geçti. Bir adım sonra, Osmanlı İmparatorluğu’nu zayıflatmak üzere İstanbul’a yönelik Çanakkale Harekâtı’nı başlatacaktır. Bu harekâtta İstanbul ve Doğu Anadolu üzerindeki Rus talepleri öne çıktı. İngiliz-Fransızlarla Ruslar arasındaki İstanbul Antlaşması pazarlığı (İstanbul hakkında pazarlıklar) ve Çanakkale Harekâtı’nın denizde ve karada 1915 sonu itibarıyla başarısızlıkla sonuçlanması Osmanlı’nın Ortadoğu topraklarının bölünmesi pazarlıklarını gündeme getirdi. Emir Hüseyin’le pazarlıklar hızlandı. Ne var ki bu pazarlıklar Fransızları kaygılandırabilirdi. Dışişleri bakanı Grey, McMahon-Şerif Hüseyin yazışmalarından Fransız tarafının haberdar olduğunu fark edince, Fransızlarla, Osmanlı Devleti’nin paylaşılması üzerine resmi görüşmeleri başlatmaya karar verdi.

¹² D.Fromkin, *age*, s. 83; 12. Halife Sultan Mehmet Reşat Osmanlı’nın İngiltere-Fransa ve Rusya’ya karşı savaş ilan ettiği 11 Kasım’da Cihad’ı Mukaddes İlan etti.

Hicaz Emiri Hüseyin

Hicaz bölgesi Osmanlı idari sisteminde Haşimi ailesinden gelen emirlerce yönetiliyordu. Emir Hüseyin 1908-1916 yılları arasında Mekke Şerifliği yaptı. İttihatçı siyasetlerin eninde sonunda kendisini rahatsız edeceğini hissetmişti. I. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında İngilizlerden destek gördü. İttihatçıların Türkçülük politikasını bahane ederek, İngilizlerle teması artırdı.

Halifenin cihat ilanı üzerine Osmanlı hükümeti Hüseyin’i harekete geçmeye, cihata katılmaya çağırdı, ancak Şerif, olası İngiliz saldırısını bahane ederek kendisine hilafet vaad eden İngilizlerin çağrısına olumlu cevap vermedi. Britanya Osmanlı’nın Süveyş Kanal saldırısına Emir Hüseyin’e destek olarak karşılık verdi. Mısır Valisi MacMahon Mısır’ın İngiliz protektorası ilan edilmesi üzerine Emir Hüseyin’e gönderdiği mektupta Hicaz’da ayaklanmasını istedi. Hüseyin gizli pazarlıklarla İngilizlerden destek ararken, Osmanlı ile pazarlığı sürdürdü.

Şerif Hüseyin, İngilizlere göre halifeliğin gerektirdiği bütün özelliklere sahipti, Sudan uleması da Hüseyin konusunda aynı fikirdeydi.¹³ İngiltere’nin hesabı savaşın kazanılması durumunda Halifeliği, İstanbul’dan alıp İngilizlerin daha kolay yönlendirebileceği Ortadoğu’daki bir Arap şeyhine vermektir. Kahire’deki görevi sırasında Kitchener’le adamları, Hüseyin’in ve oğullarının niyetini açıkça anlamışlardır. Emir’in ikili oynadığını fark eden Osmanlı hükümeti Hüseyin’i bertaraf etme planları geliştirmeye başladı.

Emir Hüseyin oğlu Faysal’ı Osmanlı’yı ikna etmek üzere İstanbul’a göndermişti. Faysal aynı seyahatte, babasının talimatı ile Suriye’deki gizli Arap derneklerinin Şerif’e olan desteğini yokladı. 1915 yılı içinde yapılan uzun müzakerelerden sonra İngiltere ile Hüseyin arasında 1916 Ocak ayında varılan anlaşmaya göre İngiltere, Hüseyin’in, Lübnan dışında, bütün Arap yarımadası ile Suriye’yi ve Irak’ı içine alacak biçimde kurulacak bir bağımsız devletin başına geçmesini kabul etti.¹⁴

Emir Hüseyin’in oğlu Faysal’ın 1915’te İstanbul dönüşünde Şam’a uğrayıp Cemal Paşa’yla görüşmenin yanı sıra Arap milliyetçileri ile de temas etmesi, Osmanlı’nın Suriye valisi Cemal Paşa’yı kızdırdı. Arap milliyetçilerinin Avrupalı güçlerle temas içinde olduğunu saptayan Cemal Paşa Fransa’dan destek istedikleri ortaya çıkan 33 Arap aydınını askeri mahkemeye sevketti. Bu aydınlar arasında Arap dünyasının önde gelen şahsiyetleri, Osmanlı Parla-

¹³ İ. Şahin, C.Şahin, Sykes-Picot, International Journal of Social Science Doi number <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3017> Number: 38 , p. 241-262, Autumn II 2015.

¹⁴ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 125.

mentosu’nun bazı Arap üyeleri vardı. Çoğu idama mahkûm olan bu aydınlar hakkındaki kararlar, 6 Mayıs 1916’da Şam’da ve Beyrut’ta infaz edildi. Yakalanamayanlar da gıyaplarında idama mahkûm edildiler; mahkûmların aileleri başta olmak üzere çok sayıda Arap, Anadolu’ nun değişik yerlerine sürgüne gönderildi.

İngilizler sadece Hicaz’da Hüseyin’i kışkırtmakla kalmadılar, Londra ve Kahire’de Vahabi Suudları, Yemendeki Müslümanları, Suriye’deki Müslümanları, Filistin’deki Müslümanları, Irak’taki Şiileri, İdrisi’yi Osmanlı devletine karşı iç savaşa teşvik ediyorlardı. Her biri ile anlaşmalar imzalamışlardı. Ne var ki İngilizlerin isyan kışkırtma politikası Hicaz’daki şerif Hüseyin’in dışında destek bulamayacaktır.¹⁵

Sykes–Picot öncesinde İngiltere–Fransa pazarlığı

Şubat 1915’te Sina’dan Mısır’a yönelen Osmanlı saldırısını püskürten İngilizler rahatladılar. Mısır’da 100.000 asker bulunduran İngiltere’nin ilk eldeki amacı Kanal’a yönelik Osmanlı-Alman harekâtını durdurmaktır. İngilizler Süveyş Kanalı’nı imparatorluğun hayat çizgisi görüyorlardı.¹⁶ Giderek Arap politikasını şekillendirdiler. Osmanlı topraklarının geleceği için İtilaf Kuvvetleri’nin masaya oturmasının zamanı gelmişti.¹⁷ Bu arada Sykes’in önerisi üzerine bölgedeki gelişmeleri planlamak üzere bir “Arap Komitesi” nin kurulmasına karar verildi. Kahire İngiltere’nin Ortadoğu politikasının merkezi olmuştu, belli başlı politika tasarımcıları Kitchener ile Skyes’di.

1915 Nisan’ından itibaren Osmanlı hükümetince uygulanan tehcir, Suriye coğrafyasını biraz daha karıştırdı ama Batı Asya’daki gelişmelere o sıralar için doğrudan etkide bulunmadı. Aslında İtilaf devletlerinin hepsi yani İngiltere, Fransa ve Rusya Anadolu’ya müdahalede Ermeni azınlığı kullanmak için girişimlerde bulundular. Doğu Anadolu’daki Ermenilerin yanı sıra güneyde Çukurova bölgesindeki Ermenileri kışkırtmak için, 1915 başında Mersin ve Adana’ya asker çıkarmayı bile düşündüler.¹⁸ İskenderun’a göz diken İngiliz Savaş Bakanı Kitchener karadan ve denizden operasyonu savunuyordu.¹⁹ Fransa çok ısrarlı davranınca, İngiltere İskenderun’da geri adım attı. Wellin-

¹⁵ İsmail Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Hicaz İsyanı*, s.28.

¹⁶ Goldshmidt-Davidson, s.281.

¹⁷ Hasan Kayalı, *Young Turks and Arabs*, s.214.

¹⁸ Maxime Gauin, *Stratejik Tehditler ve Tereddütler, Kilikya’ya Çıkarma Operasyonları*, academia. edu,

¹⁹ Yücel Güçlü, *Armenians and the Allies in Cilicia*, Univ. Of Utah Press, s.65.

gton House’un başını çektiği İngiliz propagandasının “Arap Bürosu” olarak bilinen bölgedeki merkezi olarak Kahire’deydi. Bu büro bir yıl önce Sykes’in önerisi üzerine kurulmuştu.²⁰

Ayrıntılarına geçmeden kısaca Sykes ve Picot’yu tanıyalım.

Mark Sykes (1879–1919)

Soylu bir aileden geliyor. Cizvit Koleji’nden ardından Cambridge’deki Jeus Kolej’den mezun oldu. Boer Savaşı’na katıldı. İrlanda valisine destek verdi. 1905-1906’da İstanbul daki İngiltere elçiliğinde görev yaptı. Dışişleri bakanlığı yıllarında kendisini yetiştirdi, bakanlığın en önemli Ortadoğu uzmanlarından biri haline geldi. Sık sık Osmanlı topraklarını dolaştı. Kitchener’in himayesine girdi. Gertrude Bell ile çalıştı. Başta Anadolu olmak üzere Arap topraklarında bir dizi seyahatte bulundu. Şam, Van, Halep ve çevresi, Tiflis, Hama, Anadolu içleri, Mısır ve Irak bu gezilerin başlıcalarıydı. Anadolu’daki gezi notlarını Beş Türk Vilayetinde (1900) (Through Five Turkish Provinces) ve Halife’nin Son Mirası (1915) (Calif’s Last Heritage) adlı kitaplarında topladı. 1911’de Parlamento’ya seçildi. Mark Sykes’in kitapları dışında en ayrıntılı çalışması 1908’de yayınlanan “The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire” makalesiydi.

Sykes savaşın sonuna değin Batı Asya’da İngiliz Dışişleri adına çeşitli görevler üstlendi.²¹ Paris Barış Konferansı’na katıldı.

François George Picot (1870–1951)

Aristokrat bir ailenin çocuğudur; Fransa’nın eski cumhurbaşkanlarından Valery Giscard D’Estaing’in büyük dedesi olan babası, Fransız Afrika Komitesi’nin kurucusu, kardeşi Fransız Asya Komitesi’nin saymanıydı. Fransız Sömürgeci Partisi’nin üyesiydi. İskenderun’dan Sina’ya Musul’dan Akdeniz kıyılarına kadar uzanan bütünlüklü Suriye projesi yandaşıydı. Avukatlıkla başladığı meslek hayatını diplomaside sürdürdü. Kopenhag ve Pekin’de siyasi ataşelik yaptı. Picot 1915’de Paris’te Ortadoğu konusunda İngilizlere ödün vermeye eğilimli bakanlara karşı bir kampanya başlatmıştı. I. Dünya Savaşı’ndan kısa bir süre önce Beyrut’a konsül olarak atandı. Sık sık gittiği Kahire’de, Lübnan’lı Hristiyan Marunilerle yakın ilişkiler kurdu. 1915’in ikinci

²⁰ S.Shaw, *World War I*, s. 1115

²¹ Ana Britannica, Sir Mark Sykes maddesi

yarısında çağrıldığı Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu’da Londra ile müzakereleri yürütme görevini kendisine verdi. 1918 Ekiminde yani Osmanlı Suriye’yi boşalttığı anda Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiserliğine atandı. “Çamlar Residansı “ (La Residence des Pins) adını alan, Fransızların aileden satın aldığı Azmi Bey Köşkü’ne yerleşti. 1919 Aralığında “Fransa- Ermenistan Yüksek Komiseri sıfatıyla Sivas’ta M. Kemal Paşa ile görüştü. 1919’da Bulgaristan’a Yüksek Komiser atandı, 1920’de Arjantin’e elçi yollandı.

Gezginci, yazar, istihbaratçı, vb. kimlikli Mark Sykes’dan farklı olarak, Picot tipik bir diplomat gibi çalıştı, merkezden gelen talimatları yerine getirdi.

1916 Yılı

Sykes–Picot Anlaşması’nın Kotarılması

Fransa’nın İngiltere-Emir Hüseyin yazışmalarından haberdar olmasının ardından tepki vermesi üzerine İngiltere–Fransa girişimlerini daha fazla gizli diplomasi ile götüremeyeceklerinin ayırdına vardılar.²² Bölgenin paylaşımı için masaya oturmanın zamanı gelmişti. Picot adı Fransa’nın Londra büyükelçisi Paul Cambon tarafından İngiliz bakan Edward Grey’e önerildi.

Fransa temsilcisi George Picot Londra’ya geldi, müzakereler 23 Kasım 1915’te başladı. O sırada Hindistan’da olan Sykes Londra’ya döndüğünde müzakereler tıkanmıştı. İngiliz hükümeti Sykes’ı atayarak tıkanıklığı aşmaya çalıştı.²³ Dahası, 1916 başında Rusların Doğu Anadolu’da ilerlemeleri, Erzurum’un (Şubat 1916) ardından öteki illerin Rusların eline geçmesi müzakereleri hızlandırdı. Uzlaşmayı kolaylaştıran bir başka husus, Savaş Bakanı Kitchenier’in İskenderun’un “uluslararası liman” olması ısrarından vazgeçmesi, Fransa’ya ödün vermeye razı olmasıdır.

Sykes–Picot Anlaşması’nın esas mantığı Ortadoğu’da Arap İngiltere’si ile Fransız Suriye’si arasındaki sınırları belirlemektir. Belli başlı anlaşmazlık noktaları, Suriye’nin kime ait olacağı ve Filistin’in geleceği idi. Picot, kimi Fransız yöneticileri gibi Osmanlı İmparatorluğu’nun varlığını sürdürmesinden yanaydı. Paris, “zayıf konumu” ile Fransa’ya “sonsuz olanaklar” sunan Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü korumalıydı. Ne var ki bölünme kaçınılmaz olduğu için Fransa Suriye ile Filistin’i kontrol altında tutmalıydı.²⁴ Sonunda Sykes da Picot da istediklerini elde ettiler. Fransa Büyük Lübnan’ı yönetecek,

²² Hurşit Tolon, *Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol*, s. 63.

²³ D.Fromkin, *Barişa Son Veren Barış*, s. 155.

²⁴ D. Fromkin, *Barişa Son Veren Barış*, s. 157.

Suriye’nin geri kalan bölümlerinde ayrıcalıkların sürdürecekti. Mezopotamya’nın iki vilayeti İngiltere’ye kalıyordu.²⁵ Aylar süren pazarlıklar sonucunda, Sykes ve Picot geliştirdikleri projeyi Mart 1916’da Rusya’da Dışişleri bakanı Sazanov ile müzakere ettiler. Sazanov Anadolu’daki toprak isteklerinin kabulü koşuluyla İngiliz-Fransız paylaşımını benimsedi.²⁶ Bunun üzerine Sykes-Picot Anlaşması, 16 Mayıs 1916’da İngiliz dışişleri bakanı Edward Grey ile Fransa’nın Londra büyükelçisi Paul Cambon tarafından imzalandı. Emir Hüseyin’e ise üstü kapalı, karışık, çelişkili bilgiler verildi.

Gizli Anlaşma’ya göre,

- Fransızlar Akdeniz kıyılarından başlayarak Anadolu’nun içlerine kadar uzanan bir bölgeye hâkim olacaklar.
- Filistin uluslararası karakter kazanacak. (aslında İngiliz-Fransız dominyonu olacak)
- Basra vilayeti ve Hayfa’nın yakınındaki Filistin bölgesi İngiltere’nin dolaysız yönetimine bırakılacak.
- Haşimilerin yönetimine bırakılan Arap devletleri iki etki alanına bölünecek, kuzeyi Fransa’nın, güneyi İngilizlerin denetimine bırakılacak.
- Sykes-Picot çizgisi ad verilen çizgide Bağdat ile Hayfa arasında bir demiryolu inşa edilecekti.

Ne var ki evdeki hesap çarşıya uymadı. 1917 Sovyet Devrimi’nden sonra kurulan hükümetin açıkladığı anlaşmanın hükümleri bağımsızlık beklentisi içindeki Araplar arasında büyük tepki yarattı. Anlaşma, İngiltere ve Fransa aralarındaki paylaşım kavgası ve Anadolu’daki ulusal direniş nedeniyle yürürlüğe konamadı.

İlginç olan şudur: Sykes-Picot’nun gerçek niyeti ortaya çıktıktan sonra Hüseyin’in İngiltere’den kopması beklenebilirdi ama öyle olmadı.

1917 Balfour Deklarasyonu

Ortadoğu’nun paylaşımının, diğer bir deyişle Osmanlı’dan kopartılmasının bir başka boyutu Filistin’de bir Yahudi yurdunun inşasının adımlarının atılmış olmasıdır. Olayın, konumuzda bire bir ilişkili bu boyutuna da değinmek gerekir. Filistin’i geleceği Fransız-İngiliz müzakerelerinin de başlıca konuları arasında yer alıyordu.

²⁵ D. Fromkin, *Barişa Son Veren Barış*, s. 157.

²⁶ Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu, 1914-1923*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 86.

Hint Yolu’nun güvenliği için Filistin+Arap Yarımadası’nı+Hicaz’ı denetimi altında tutmak isteyen İngiltere Filistin’in denetimi için Siyonistleri, Hicaz’ın denetimi için Hüseyin’i kullanıyordu. Bu yaklaşıma Fransa’dan itiraz geldi. Fransa’ya göre ilk Haçlı Seferleri’nden beri o topraklar Fransa’nın hakkı idi. Fransa’nın Napolyon’dan beri Doğu Akdeniz’de gözü vardı.

Yukarda açıklandığı gibi, İsrail’e hayat veren Balfour Deklarasyonu Ortadoğu’da İngiltere-Fransa arasında süren müzakerelerin sonucunda ortaya çıktı. 1916’da başbakan olan Lloyd George Yahudilerin Filistin’e dönmesine tüm kalbi ile inanıyordu. Oysa halefi önceki başbakan H. Asquith (1908-1916) ve Savaş Kabinesi içinde yer alan bazı bakanlar buna taraftar değillerdi çünkü Osmanlı’ya karşı kıskırtmak için Filistin’i Araplara söz vermişlerdi.²⁷

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Balfour, Mekke Şerifi Hüseyin ile Mısır’daki İngiliz Yüksek Komiseri McMahon arasında imzalanan, Arap topraklarını Araplara veren gizli anlaşmanın ardından Balfour Deklarasyonu’nu açıkladı. Lord Arthur Balfour, 2 Kasım 1917’de Uluslararası Siyonist Hareketin liderlerinden Lord Rothschild’e gönderdiği mektupta Musevilere Filistin topraklarında bir yurt için İngiliz hükümetinin destek vereceğini bildirir. Balfour Deklarasyonu olarak bilinen bu mektupta İngiliz Dışişleri Bakanı Siyonist lider Rothschild’e şöyle der: *“Saygıdeğer Lord Rotchild Majestelerinin Hükümeti adına kabineye sunulan ve kabul edilen Yahudi Siyonist isteklerini sempati ile karşılayan deklarasyonu iletmekten memnuniyet duyarım. Majestelerinin Hükümeti, Filistin’de Museviler için bir milli yurt kurulmasını uygun karşılamaktadır .”*

Aslında İngiltere Filistin’de kurulacak bir Yahudi devletine destek verdiğini belirtmiş ancak Sykes-Picot ve MacMahon-Hüseyin yazışmalarının zarar görmemesi için destek 1917 sonunda yani İngiltere’nin bölgede en güçlü olduğu sırada açıklanmıştı.

Sykes-Picot da Ermeni unsuru

Sykes-Picot, Ortadoğu’nun İngiltere ile Fransa arasında paylaşıldığı, bölüşüldüğü anlaşmadır. Ancak, hiçbir emperyal paylaşım kendisine toplumsal bir temel yaratmadan kalıcı, uzun süreli olamaz, İngilizlerin paylaşımında kendilerine düşen topraklarda dinci-gerici milliyetçi bir Arap hareketini tezgâhladığı, yukarda belirtildi. Aynı şekilde Fransa’nın Ortadoğu’nun bölüşülen topraklarında kendisine yakın Hristiyan unsurları kolladığı da belirtildi. Fransız emellerini şekillendiren bir başka etken, Osmanlı topraklarında özellikle

²⁷ David Fromkin, *Barişa Son Veren Bariş*, s.161.

Çukurova’da yaşayan Ermeni azınlıktı. Fransa’nın bir Ermenistan yaratma düşü, savaş sonrası Fransız Yüksek Komiserleri George Picot ve Giraud’nun “Fransa ve Ermenistan Yüksek Komiseri” ünvanını taşımalarından da belli oluyor. Fransa’nın niyeti, Çukurova’daki Ermeni varlığına dayanarak, nüfusunu Anadolu içlerine kadar taşımaktı.

Fransa ve İngiltere savaştan önce Anadolu’daki Ermeni nüfusunu çeşitli şekillerde kışkırttılar. Osmanlı Devleti karşı tarafın yanında savaşa girince Çukurova’da ilişkide oldukları Ermeni örgütlerine yönelik kışkırtmaları artırdılar. 1914’te Maraş’ta patlak veren Zeytun İsyanı ve 1915’de Hatay’da patlak veren Musa Dağı olayı, İtilaf güçlerinin kışkırtmaları ile yayıldı. 12 Şubat 1915-19 Ağustos 1915 arasında İskenderun dört kez, Mersin iki kez, Dörtöl, Adana, Tarsus birer kez İtilaf güçlerince bombalandı.²⁸ Ermenilerin yarattığı kargaşa Osmanlı yöneticilerinin çabalarıyla bastırıldı. Musa Dağı’ndan kaçan Ermeniler İskenderun Körfezi üzerinden Fransız savaş gemileriyle boşaltıldı.

1915 Nisan’ındaki Tehcir Kanunu’nun çıkartılmasının nedeni, sadece Van isyan değildir. Çukurova’daki Ermeniler de büyük bir güvenlik sorunu yaratıyorlardı. Nitekim daha Tehcir Kanunu çıkmadan Ermenilerin zorla göç ettirilmeleri Mart 1915’te Çukurova’da, Dörtöl’de başladı. Ağustos-Eylül arasında 30.000-40.000 Ermeni Adana-Tarsus-Mersin’den tehciye yollandı.²⁹ 5000 Ermeni Kıbrıs’a gönderildi. 1915 Mayıs’ında çıkartılan Tehcir Kanunu Doğu’daki, Güneydoğu’daki ve Çukurova’daki Ermenilerin Halep ve Zor’a gönderilmeleri, Ermenilerin yarattığı kargaşayı engelledi.

Savaşın Osmanlı’nın yenilgisi ile sonuçlanması üzerine tehciye yollanan Ermeniler, Fransız işgal güçlerinin himayesinde geri dönecek ve intikam eylemlerini yoğunlaştıracaktır. Fransızların Ermeni gönüllüleri Türklere karşı kullanmaları, silahın geri tepmesine yol açacaktır. *Türk Süngülerinin Çizdiği Sınır* İngilizler 1918 Eylül’ünde büyük bir taarruza giriştiler. Enver Paşa’nın ağırlığı Kafkasya’ya vererek birlikleri oraya kaydırması, koşulları ağırlaştırdı. Liman Von Sanders birliklerden Humus’ta toplanmalarını istedi. M. Kemal Paşa ise Halep’in kuzeyini işaret etti. Cepheyi Halep’in kuzeyinde Türk süngülerinin çizdiği sınıra taşıdı.³⁰

²⁸ Yücel Güçlü, *Armenians and the Allies in Cilicia*, Utah Press, s. 81.

²⁹ Yücel Güçlü, *Armenians and the Allies in Cilicia*, Utah Univ. Press, s. 81.

³⁰ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Bankası Yayınları, s. 114.

Savaş- sonrası Ortadoğu'da yeni oluşumlar

Osmanlı Devleti'nin savaşta yenilerek Suriye topraklarına boşaltması, yepyeni sorunlar doğurdu. Bağımsızlık vaad edilen Arap milliyetçileri ile İtilaf devletleri arasında ve bölgeye hâkimiyet konusunda İngiltere ile Fransa arasında yaşanan mücadeleler yeni sorunlar yarattı. Arap milliyetçileri Arap topraklarında bağımsızlık istiyordu. Kendilerine İngiliz-Fransızlar tarafından söz verilmişti. Beklenti içindeydiler. Fransa'ya karşı mücadeleyi yöneten, başını Şam ve Halepli Sünni Müslümanların çektiği Suriye Ulusal Grubu (El-Kutle el -Vataniyye), ülkenin içinde bulunduğu bölünmüşlüğü sona erdirmek ve savaşta başarılı olmak için ulusal taktikler uyguladı. Suriye "ulusal bilinci"ni oluşturmak amacıyla dinî, fikrî ve sınıfsal ayrılıkları bir kenara bırakarak Hristiyan gruplar da dâhil birçok kesimle ortak hareket etmeye çalıştı. Fransız manda idaresi ise, Suriye'yi kontrol altında tutabilmek için Halep, İskenderun, Şam ve Alevi bölgesi yerel yönetimlerinden oluşan parçalarla Suriye Devletler Birliği'ni meydana getirdi.

1919'da Paris Barış Konferansı hazırlıkları sırasında İngiltere ile Fransa arasında görüş ayrılıkları arttı. 1920 Martında toplanan Suriye Genel Kongresi bağımsızlık talebini yineledi. Ermeni gönüllülerin- Fransız birliklerinin Çukurova'da ilerlemeleri Mütareke'yi izleyen günlerde kimi Osmanlı komutanlarının yersiz biçimde Adana, Antep, Maraş ve Urfa illerini boşaltmaları üzerine buraları önceleri İngilizlerin, İngilizlerin çekilmesi üzerine Fransızların denetimine girdi. İngilizlerin 1918 sonunda Musul üzerindeki "nezaret hakkından" vazgeçmesi üzerine Fransızlar Suriye'nin ardından Kilikya'da ilerlediler.

Fransızların bölgeye girmeleri, ters yöndeki Ermeni göçünü hızlandırdı. Ermeni gönüllüler Fransız birliklerinin arasına katıldılar. Çoğu Ermeni gönüllülerden oluşan 400 kişilik Fransız birliği 11 Aralık 1918'de Dörtyol'a girdi. 21 Aralık ta Adana işgal uğradı. Kilikya'daki ilk Fransız işgal unsuru, Yarbay Louis Bomeu'nun komutasındaki Ermeni taburlarıydı. Doğu'daki Fransız lejyonunun parçası olan, üç taburdan, 50 subay ve Mısır'da silahlaltına alınmış 3.660 askerden oluşan Ermen Lejyonu Kilikya'daki müstakbel Ermeni ordusunun çekirdeği olacaktı. Ermeni lejyonunun Dörtyol, İskenderun, Belen'e varışı üzerine çatışmalar hızlandı.³¹ İlk tabur İskenderun'da ikinci tabur Mersin'de konuşlandırıldı.

³¹ Milli mücadelede ilk kurşunun 19 Aralık 1918'de Dörtyol'da Ermeni askerlerine karşı sıkıldığı kanısı hem Genelkurmayca doğrulanıyor hem de günümüzde pek çok tarihçi/araştırmacı tarafından paylaşıyor.

Fransız takviye birliklerinin 1919 Haziranında gelişine kadar, Fransa’nın Kilikya’daki tek gücü Ermeni Lejyonuydu. O dönemde alandaki Fransız ordusunun tarihi Lejyon’un tarihi ile içiçedir. Ve bu döneme, sonradan Fransızlara çok zarar verecek olan disiplinsizlik ve şiddet eylemleri damgasını vurmuştur.³² Bölgedeki Fransız komutanı General Hamelin, korumaya çalışmakla birlikte, Ermenilerin eylemlerini merkeze rapor eder.

Kilikya’da ve Maraş’ta özerk bir Ermeni bölgesi yaratmaya çalışan Ermenileri himaye eden Albay Bremond yöredeki Türk yerel güçleri ile çatışıyordu. Ne var ki Fransa ikili oynamaya devam ediyordu. Ermeni gönüllülere kanat gererken, Ermeni katliamlarından özellikle Fransız birlikleri içinde yer alan Ermeni gönüllülerinin katliamlarından rahatsız olan Fransız diplomasisi Türkler nezdinde girişimlere başladı. İngiltere’nin Türkiye’ye karşı izlediği politikayı tam desteklemeyen Fransa (Yunanistan’ın Batı Anadolu’ya çıkışı) Anadolu’da “millicilerle” ilişki kurmaya karar verdi. Fransız Yüksek Komiseri George Picot Beyrut’taki valiliğinden tanıdığı Bekir Sami Bey’e (Kunduk) bir telgraf çekerek Temsilciler Kurulu (Heyeti Temsiliye) ile ilişki kurup kuramayacağını sordu. Olumlu yanıt alınca 21 Kasım 1919’da Beyrut’tan otomobil ile yola çıkarak³³ 29 Kasım 1919’da Konya’ya geldi. Bekir Sami Bey’in ekonomik ödünler karşılığında Anadolu’ dan çekilme konusunda Fransız-İtalyanlarla gizli anlaşmalar imzaladığı ancak bunların Atatürk’ün müdahalesiyle TBMM’nce reddedildiğini belirtelim.³⁴

M.Kemal Paşa- Picot Görüşmesi:

O sıralarda “Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri” sıfatını taşıyan, görevini ardılı General Gouraud’a devretmeye hazırlanan George Picot, Türk yetkilileri yumuşatmaya çalıştı, “Fransa’nın barış siyaseti uygulayacağını”³⁵ söyledi. Fransa’da 16 Kasım’da yapılan seçimin sonuçları Lloyd George’un Yunanistan politikasını kimi itirazlara rağmen destek veren Clemenceau’nun iktidarı yitireceği işaretlerini veriyordu. Fransa’da iktidar çevrelerinde yaşanan sert mücadeleler M.Kemal Paşa ve arkadaşlarınca yakından izliyordu.

Yüksek Komiser Picot 5-7 Aralık 1919 tarihlerinde Sivas’a uğrayarak Heyeti Temsiliye Reisi M. Kemal Paşa ile görüştü. Sivas’taki görüşmede M. Ke-

³² General Hamelin’in merkeze raporlarından aktaran, Stanford Shaw, *From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation, 1918-1923*, s. 175.

³³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2.Kitap. s. 61.

³⁴ W.Hale, *Turkish Foreign Policy*, Frank Cass, London 2009, s. 51.

³⁵ M.Kemal Öke, *Ermeni Sorunu*, s. 180.

mal’in yanında R. Orbay, Bekir Sami Bey, A. Rüstem Bey ve Mazhar Müfit Kansu vardı, çevirmenliği Bekir Sami üstlenmişti. Mazhar Müfit görüşmeyle ilgili olarak şu kısa bilgiyi veriyor; “M Briand ³⁶ o vakit Fransa’nın başbakanı değildi ama Picot yakında başbakan olacağından bahisle onun tavsiyesi üzerine bizimle görüşmek için geldiğin söyledi.³⁷ Yazar Mango’ya göre bu, Mustafa Kemal’in İstanbul’da Kont Sforza ile görüşmesi bir yana bırakılırsa, İtilaf devletlerinin önde gelen bir temsilci ile ilk görüşmesidir. Picot söze “Fransa Hükümeti pek yakın bir zamanda değişecektir. Başvekâlete M. Briand gelecektir. Kendisi Türk Milli siyasetine taraftar bir tutum içindedir. Fransızlar, Ortadoğu’da, Türk ekseriyetinin bulunduğu bölgede bağımsız bir Türk devleti kurulmasına taraftardır.” diye başlar. Picot, Kilikya’da başlamış bulunan kanlı çatışmaların önüne geçilmesini istiyordu. Bunun her iki tarafında menfaati icabı olduğunu, bağımsız bir Türkiye ile Fransa’nın geleceğe dönük siyasetlerinin ve çıkarlarının bu gibi çatışmalarla yok edilmemesi gerektiğini ileri sürüyordu. Yüksek komiser yakında Fransa’da yaşanması olası Hükümet değişikliğine değinerek, Ermeni birliklerinin işgal altındaki Türk topraklarından çekilmesini emrettiğini söyledi. Fransa Türklerin bağımsızlığını tanıyordu. Picot’ya göre Türkiye Fransa’nın Kilikya bölgesindeki ekonomik çıkarları konusunda güvence verirse, Fransa askerlerini çekmeye hazırdı. Mustafa Kemal Paşa Fransızların ve Ermenilerin saldırılarını durdurmaları koşuluyla isteği kabul ettiğini belirtti. ³⁸

Heyet’i Temsiliye’nin bu görüşme ile ilgili tutumu “ Heyeti Temsiliye Kararı” başlıklı bir yazı ile ilgililere duyuruldu. (7 Aralık 1919) Yazıda Picot hakkında (aslında Suriye’deki Fransızlar hakkında) şu bilgiler verildi: “Aşırı Yunan yanlısı General Franchet d’Esparay’ın³⁹ tehditlerine kulak asılmamalıdır.” Picot heyetiyle vaki temasta yanlış anlamalar azaltıldı; Ayıntap’ta Fransızların jandarma ve polise el koymak üzere vaki teşebbüsleri üzerine bu tecavüzün şiddetle protesto edilmesi gereği Harbiye Nazırı Cemal Paşa’ya yazıldı.⁴⁰

İcra Vekilleri Heyeti Reisi M. Kemal Paşa 7 Aralık 1919’da 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir’e yazdığı mektupta George Picot ile Sivas’ta yaptığı görüşme hakkında şu bilgiyi verdi. “ Picot Paris’e Barı ş Konferansı’na

³⁶ Aristid Briand 1 906-32 arasında 11 kez başbakanlık yapan, 15 kez de çeşitli bakanlık görevlerinde bulunan Fransız siyasetçi. Uluslararası işbirliği, Milletler Cemiyeti ve dünya barışı alanlarındaki çabalarından dolayı 1926 Nobel Barış Ödülü’ nü aldı.

³⁷ Aktaran Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap. S. 61.

³⁸ A.Mango, *Atatürk*, s. 254.

³⁹ İstanbul’a gelip Sarayburnu’nda karaya çıkan, beyaz bir at üzerinde İstiklal Caddesi’ni geçip Dolmabahçe’ye inerek işgal kuvvetleri adına gövde gösterisi yapan Fransız general.

⁴⁰ ATASE, c.5, s.333.

gitmeye hazırlanırken “milli emellerimiz “ hakkında bilgi edinmek ve “Heyeti Temsiliye ile fikir alışverişinde bulunmak üzere Sivas’a geldi.” Kemal Paşa mektubu şöyle sürdürdü: “Milletin kati emellerinin ve taleplerinin Sivas Kongresi beyannamesinde yer aldığını ifade ettik, Kilikya, Urfa, Maraş, Ayıntap’ın mütarekenamenin hilafına işgal ve buralarda Ermeniler tarafından yapılmakta olan zulümlere ve Fransızların Osmanlı hükümeti memurlarına reva gördükleri aşağılayıcı muamele tarzını şiddetle protesto ve bu maksatla milletin bütün maddi manevi güçlerini harcamaya hazır olduğumuzu beyan ettik.” Picot buna (şahsı görüşleri olmak ve gizlilik altında kalması koşuluyla) şu yanıt verir: Hareketimizden evvel Ermeni kıtalarının yeni işgal olunan mahallerden çekilmesini emrettiğini, Fransızların Osmanlı Devleti’nin bağımsızlığını tanıdıklarını ve bunun teminini arzu ettiklerini, Adana’da iktisadi menfaat teminine karşılık Maraş, Ayıntap, Urfa havalisi ile beraber Kilikya’nın da Fransızlar tarafından tahliye edilmesinin ve bu konuda Sulh Konferansında diğer devletlere işgallerinin kaldırılması çalışmalarının muhtemeldir.” Ve talebini ekler: “Adana’da, Urfa’da, Maraş’ta, Antep’te Fransızlar aleyhine silahlı bir isyan, bir kalkışma içine girilmemelidir.” Mustafa Kemal Paşa Picot’ya şu yanıtı verdiğini belirtir:

“Fransızlar ve Ermeniler tarafından sebebiyet verilmedikçe İslami ahalinin silahlı silahlı tecavüzlerde bulunmamaları vasıtalarına gireceğiz ama sebebiyet verdikleri takdirde mesuliyet kendilerine dönecek.” Kemal Paşa görüşmelerden bir sonuç daha çıkartır. “İşgal edilmiş bölgelerde daha büyük bir önemle milli teşkilatımızın şekillenmesine ve yaygınlaştırılmasına gayret edilmelidir. Ancak silahlı hiçbir tecavüze de imkân verilmemelidir.”⁴¹ Mektubun altında Heyeti Temsiliye adına M. Kemal’in ve 3.Kolordu komutanı Selahattin’in imzaları bulunur. Mustafa Kemal 8 Aralık 1919’da yazdığı mektupla 12. Kolordu komutanı Fahrettin Bey’i Picot ile Sivas’ta yaptığı görüşme hakkında bilgilendirir.⁴²

Picot ile görüşmede alınan kararlar, Türk tarafının olumlu yaklaşımına karşın, havada kaldı, uygulanmadı. Türk tarafı Fransızların çekilmesini ya da Fransa’dan kimi barış jestlerinin gelmesini beklerken, General Gouraud Fransa hükümetinin Osmanlı hükümeti ile anlaşması üzerine 13 Aralık’ta Suriye’yi ve Kilikya’yı mandası altına aldığını ilan etti. Çukurova’da Fransızlarla dişe diş mücadeleye girmek artık kaçınılmaz olmuştu.⁴³

⁴¹ ATABE, cilt 5, s. 335.

⁴² ATABE, c.5, s. 345.

⁴³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, s. 62.

Mustafa Kemal Paşa Fransız Kuvvetleri’nin Kilikya’da saldırıya geçmesi üzerine değişen siyasal koşullara vakit geçirmeden dikkat çekti. Maraş Mutasarrıfı Cemil Bey’e iletmek üzere yolladığı telgrafta Picot ile yaptığı görüşmede Ermeni askerlerinin bu bölgeden geri alınacağı, Osmanlı memurlarının yetkilerine tecavüz edilmeyeceği Müslüman ahaliye hiçbir surette baskı yapılmayacağını konuşulduğunu ama Dersaadet’ten alınan haberlerden Fransızların o sözleri vakit kazanmak için yaptıklarının anlaşıldığını belirterek Maraş Mutasarrıfı Cemil Bey’den “Silahlı milli müfrezeler hazırlanması hususunda azami gayretin sarf edilmesini, ahalinin durmadan uyarılmasını” istedi, Elbistan’da “kuvvetli bir heyeti merkeziyenin ve silahlı teşkilatın bulunduğunu” hatırlattı. ⁴⁴

Fransız mandacıları sorunu nasıl görüyor?

İngilizlerin 1918 sonunda Musul üzerindeki “nezaret hakkı”ndan vazgeçmesi üzerine Fransızlar önce Suriye’ye ardından Kilikya’ya yayıldılar. Mütareke sonrası Türk Ordusunun silah bırakmasının Kilikya bölgesinde yarattığı boşluğu Fransızların doldurduğunu, Ermeni gönüllülerden oluşan 400 kişilik Fransız birliğinin 11 Aralık 1918’de Dört Yol’a girdiğini, Adana’nın 21 Aralık’ta işgale uğradığını yukarıda belirtmiştik. Fransızlar 9 Ocak 1919’da Albay Bremond’u Kilikya valiliğine atadılar. ⁴⁵ Fransa’nın Kuzey Afrika’dan getirdiği tipik sömürge ordusu subayı Bremond Fransa’nın Kilikya’daki tek dayanağının “Ermeni topluluğu” olduğunu savunuyordu. ⁴⁶

22 Ocak-12 Şubat 1920 tarihleri arasında yaşanan Maraş direnişi Fransızların Kilikya’da yayılmalarının engellenmesi açısından stratejik öneme sahipti. Tam bir halk ayaklanması karakteri taşıyan Maraş direnişi ve ardından gelen Urfa direnişi Fransızların kâbusu olmuştu. Maraş’ta yenilip güneye çekilen Fransızlar 1 Nisan 1920’de Antep’e geldiler. Ulusal güçlerin büyük bir direniş gösterdikleri Antep kenti ağır bombardımana rağmen teslim olmadı, çatışmalar Aralık sonuna kadar sürdü. Antep direnişi siyasal-askeri dengeleri değiştirdi.

Bölgedeki anti-empyralist dayanışma

Anadolu’nun Türkiye tarafından kalan bölümleri ile sınır ötesinde kalan topraklar birbirinin uzantısıdır. Engebesiz topraklarda ezici çoğunluğu Müs-

⁴⁴ ATABE, cilt 6, s.72.

⁴⁵ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, s. 33, Belge 830-831.

⁴⁶ *Tachjian Vahé*, *La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie. Aux confins de la Turquie, de la Syrie et de l’Irak (1919-1933)*, Paris, éditions Karthala, 2004, s. 61.

lûman Arap-Türk-Türkmen-Kürt halklar iç içe yaşar. Bu koşullarda dışardan gelen yabancı bir güce karşı tepkiler önemlidir. Kemal Atatürk Fransızlara karşı direnişte Arap-Türk dayanışmasının önemini sonraları şöyle vurguladı: “Irak-Suriye’deki Arapların emperyalizme karşı mücadeleleri, Maraş’taki milli kuvvetin başarısına ‘mühim bir tesir’de bulundu.”⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa İngiliz ve Fransız işgalcilere karşı Irak ve Suriye’deki ayaklanmaları geliştirmek için 1920 yılı başında bölgeye özel görevliler ve askeri uzmanlar gönderdi.⁴⁸ Bu kişilere verilen görev, işgal ordularına karşı direniş örgütlenmek, düşmanı arkadan vurmak, Türklerle Araplar arasına girmiş bulunan Fransız ve Ermeni güçlerin bertaraf etmek ve Arap örgütleriyle güvenli bağlantılar kurmaktır.⁴⁹ Bu görevlilerden Ali Saip Bey’in komutasındaki birliğin başarıları M.Kemal Paşa’nın özel takdirini ve sevgisini kazandı. Atatürk 10 Aralık 1934’de kendi el yazısı ile yazdığı notta Ali Saip Bey’in Fransızlar karşı savaş kazanmasına vurgu yaparak kendisine “Ursavaş” soyadını verdi.⁵⁰ Antep savunmasındaki mücadelesiyle öne çıkan Şefik Özdemir Bey de Türkmenleri, Arapları ve Kürtleri birleştirmek ve silahlı mücadeleye sevk etmek için Irak’ın kuzeyine gönderildi. Özdemir Bey Kuzey Irak’ta büyük başarılar kazandı.⁵¹ O dönemde emperyalizme karşı yaşanan dayanışmanın bölgede kalıcı izler bıraktığı kaydedilmelidir.

Direniş karşısında Fransızların değişen tutumu

Fransızların Kilikya’da uğradığı yenilgi Fransız yerel komutanlığı ile Fransa’nın Levant’ taki en yüksek siyasi ve askeri komuta merkezi olan Beyrut’taki Yüksek Komiserliği arasındaki çelişkileri şiddetlendirdi. Saldırgan Albay Bremont Beyrut’taki siyasi komiser General Gouraud tarafından Beyrut’a geri çağrıldı. Bir Ermeni yazara göre Beyrut’taki Yüksek Komiserlik “Kemalistlerle anlaşma zemini arayan Fransız diplomasisini temsil ediyordu.”⁵² Fransa’nın Yüksek Komiseri General Gouraud sonraları, Fransa’nın Ermeni birlikleri oluşturmakla büyük bir hata yaptığını, Ermeni güçlerinin düzeni sağlamak yerine intikam peşinde koştuklarını kabul etti.⁵³

⁴⁷ ATABE, c. 6. S. 383; c. 8. S. 79-81.

⁴⁸ ATABE, c.6. s. 383; c. 8, s. 79-81.

⁴⁹ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, s. 15, Mart 1956. ATABE, c.6, s.333.

⁵⁰ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, YKY, İstanbul 1973, s. 400.

⁵¹ Murat Göztoksuyu, *Elcezire- Özdemir Harekâtı*, aktaran D.Perinçek, I. *Dünya Savaşı-Türk Devrimi*, s. 146.

⁵² Tachjian Vahé, *age*, s. 65.

⁵³ Larry Rue, “Brnitish-French long fight over Turkish policy, *Chicago Daily Tribune*, 83.1992, aktaran Y.Güçlü, *age*, s. 106.

Güneye gerileyen Fransız güçleri, bulundukları mevzileri tutmaya çalışırken, Paris’ten talimat beklediler. Arap milliyetçileri ile boğuşan Fransa’nın bir başka büyük kaygısı Suriye’deki milliyetçilerle Türk milliyetçilerin ittifa-kına engel olmaktı. Bu arada İngilizlerle anlaşılan Fransızlar harekete geçerek İngiliz yanlısı Faysal’ın başındaki güçleri Maysalun Savaşı’nda yenilgiye uğra-tıp Haşimi ailesini Suriye’den atarak 26 Temmuz 1920’de Şam’ı işgal ettiler. Fransa başbakanı Suriye’nin bundan böyle “Fransa’nın olduğunu” gururla ilan ediyordu; “bütünüyle ve sonsuza dek”⁵⁴ 1920’nin sonunda Taşnak Erme-nistanı’nın yani Kafkas Seddi’nin yıkılması Fransızların Kilikya’daki Ermeni tasavvurlarını çökertti.

Kafkaslardan İskenderun’a kadar uzanan “Büyük Ermenistan” hayalleri tarihe gömüldü. Öte yandan, Fransa Kilikya’daki varlığını sürdürebilmenin yolunu da bulamadı. Fransa’nın 80.000 kişilik işgal ordusu ülkenin kaynak-larını tüketiyordu. Türk direnişi yoğunlaşıyordu; milliyetçi Türklerle iç içe geçen bölgenin sömürge yönetimi altında tutulması çok zordu.

1921 yılını gelişmeleri gözleyerek geçiren Fransa, Sakarya Savaşı’nın za-ferle sonuçlanmasının ardından politika değişikliğine gitti. Başbakan Briand, tecrübeli diplomat Franklin Bouillon’u Ankara’ya yollayarak, Ankara hükü-metini tanıdı, Türkiye-Suriye sınırı Ankara Anlaşması ile günümüzdeki şek-lini aldı. Sonuçta Türk-Fransız ilişkilerinde yeni bir dönem açıldı, Fransa Sy-kes-Picot hayallerini bir yana bıraktığını ve Ankara hükümeti ile dost olma istediğini ilan etti. Kuvayı Milliye İtilaf Cephesini çatırdatmış, Anadolu’daki güçler durumlarını pekiştirmişti.

“Büyük Ermenistan” tasarımının anlamı?

İngilizlerle Fransızların kâğıt üzerinde kolayca paylaştıkları Ortadoğu top-raklarında büyük güçlüklerle karşılaşmaları, bölgeye dışardan gelen, yerli hal-ka ters düşen yabancı karakterlerini açıkça ortaya koyuyor. Her iki güç özellik-le Fransızlar bölgeye nüfuz etmede Ermenilere güvendiler. Ermenilerin savaş öncesinde ve sonrasında uluslararası alanda sözcülüğünü yapan Bogos Nubar 12 Kasım 1914’te Kahire’de İngiliz Yüksek Komiseri ile yaptığı görüşmede Ermenistan’dan söz ederken Kilikya’nın Ermenistan’ın ayrılmaz bir parçası olduğunu öne sürüyordu.⁵⁵

Ermenilerin Batılı güçlerin desteğini almak için yürüttüğü propaganda-nın abartılı, aldatıcı olduğu zaman içinde ortaya çıktı. Ermeni temsilcilerin Versay Konferansı’na sundukları “denizden denize” yani uzanan, Trabzon Li-manından İskenderun Limanına kadar uzanan, 4.5 milyon nüfuslu 200.000

⁵⁴ D.Fromkin, *Barişa Son Vere n Barış*, s. 364

⁵⁵ Yücel Güçlü, *Armenians and the Allies in Cilicia*, The Univ. Of Utah Press, s. 69.

km²’lik harita Küçük Asya’nın yaklaşık %40’ını kapsıyordu. Ermeni nüfusu Kakasya’nın irili ufaklı ceplerine dağılmıştı, Çukurova’da daha da az bir yoğunluğa sahipti. Anadolu’da dağınık yaşayan Ermeniler hiçbir yerde çoğunlukta değillerdi. Büyük çoğunluğu Türkçe konuşan Çukurova’daki Ermeniler kuzeyde yaşayan Ermenilerle kolayca anlaşamıyorlardı, kuzeydeki kırlarda yaşayan dağlı karakterli Ermenilerden farklı olarak Mersin ve Adana’nın kentlerde yaşayan, eğitilmiş Ermenilerin arasındaki tek ortak yön, dinsel bağlarıydı.⁵⁶ Ermeni askerlerine Çukurova’da jandarmalık görevinin verilmesinin yerli halk üzerinde çok olumsuz, ürkütücü etkiler yarattığını, bu aşırılıkların ters teperek Ermeni toplumuna zarar verdiğini Ermeni dostu tarihçiler de itiraf ediyor.⁵⁷

Fransa’nın Suriye’deki manda yönetimi

Sykes-Picot Anlaşması ile Suriye’de bir manda yönetimi kuran Fransa’nın bu ülkedeki varlığı barış ve huzur getirmedi tersine sürekli yeni sorunlara yol açtı. Etnik ve dinsel farklılıklara karşın Suriye hem Hristiyan hem de Müslüman Arapların vatanıydı, başka bir gücün hâkimiyetine neden boyun eğeceklerdi. Yerel ayaklanmalar patlak verince Fransa hâkimiyetini sürdürmek için dev bir Fransız Ordusunu seferber ederken, bir yandan da ülkeyi küçük parçalar böldü, dini ve etnik farkları öne çıkardı. Bu, bilinçli bir “böl ve yönet” politikasıydı.⁵⁸ Küçük Suriye beş ayrı eyalete (parça) bölündü. Akdeniz kıyısında nüfusun çoğunluğunu Marunî Hristiyanların oluşturduğu Lübnan devleti kuruldu. Suriye Araplarına karşı üstünlük sağlamaları için Fransızlar onlara özel statüler tanıdı. Lübnan’ın kuzeyinde deniz kıyısında Aleviler adı verilen kimi müslümanların yaşadığı bir başka eyalet yaratıldı. Bir küçük parça daha kopartıldı. Dürzilerin yaşadığı Cebel el Dürüz eyaleti yaratıldı. Daha kuzeyde üçüncü bir eyalet, yani İskenderun Sancağı kuruldu. Suriye en verimli bölgelerinden yoksun bırakıldı, daha kötüsü denizden tümüyle kopartıldı.⁵⁹ Dikkat çekici olan husus, Fransızların Kürtlere karşı tutumudur. Özellikle Şeyh Sait İsyanının bastırılmasından sonra Suriye’ye geçen Kürt milliyetçisi, Suriye’nin kuzeyindeki Kürt kasabalarında, Halep’te, Şam’da varlıklarını sürdürdüler. Genel nüfus içinde azınlık oluşturan Kürt nüfus belli bir bölgede

⁵⁶ Yücel Güçlü, *age*, s. 111.

⁵⁷ Yücel Güçlü, *age*, s.111.

⁵⁸ J.Nehru, *Batı Asya Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1915, s.94.

⁵⁹ Nehru, *age*, s. 96.

yoğunlaşmadığı için bu coğrafyada bir “Kürt bölgesi inşası” o yıllarda söz konusu olmadı.

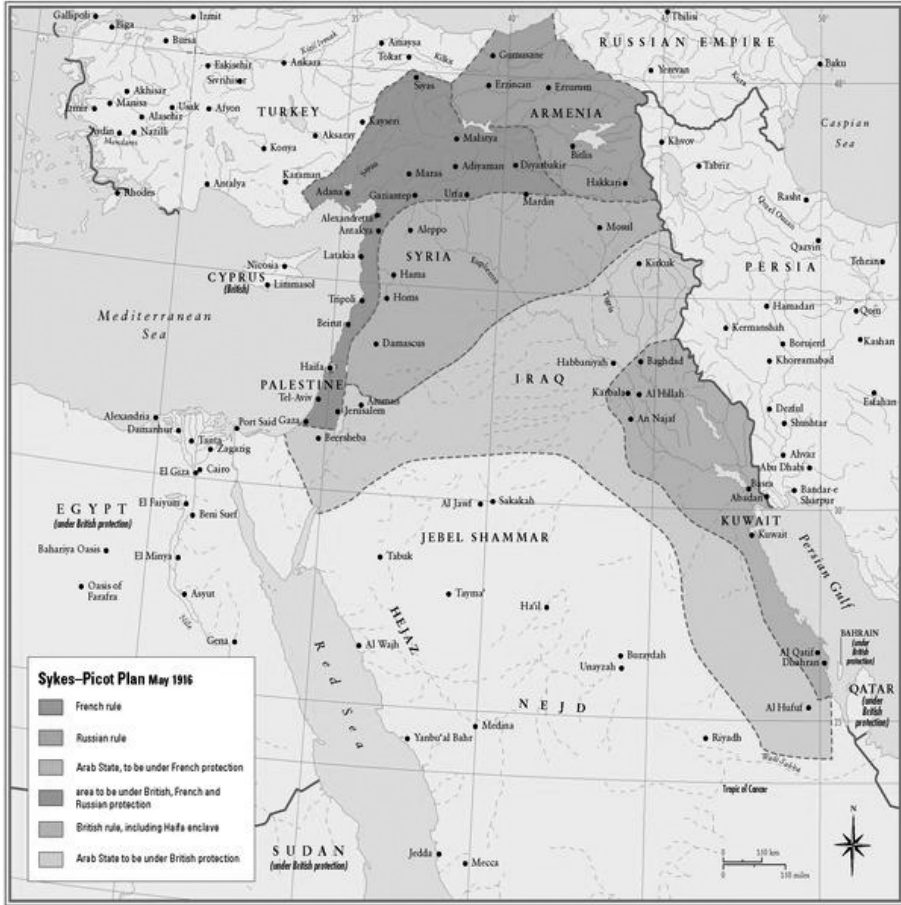
Öte yandan, Fransız mandası altındaki Suriye’de, Ermeni Taşnak temsilcileri ile Kürt Hoybun örgütü arasında temaslar yaşandı. Ancak ayrı yaşayan (Ermeniler kentlerde, Kürtler sınırın güneyindeki kasabalarda ve kentlerde) iki gurup arasındaki ilişkiler, siyasal temasların ötesine geçemedi.

Sonuç

Sonuçta, Fransa’nın Sykes-Picot sonrasında izlediği Suriye politikası başarısızlıklarla ve yenilgilerle doludur. 1922’de kaleme aldığı makalede Suriye’deki Fransız politikasına şaşzaman, akılsız sıfatlarını layık gören İngiliz tarihçi, Toynbee⁶⁰ 1929’da yaptığı bir ziyaret sonrasında Suriye’yi “hüzünlü bir ülke” olarak niteledi. Sykes-Picot’nun 100. yılında geri dönüp bakıldığında görülenler şunlar:

- İngiltere-Fransa ikilisi ele geçirdikleri Ortadoğu’ya yeni bir çehre vermeye çalıştılar. Haritayı yeniden çizdiler ama bu harita bölgeye barış değil savaş, huzur değil kan ve gözyaşı getirdi, kargaşa yarattı. Yeni, büyük anlaşmazlıkların temellerini attı.
- İngiliz-Fransız rekabeti bölgedeki sorunları derinleştirdi. Fransa Ortadoğu’da İngiltere’den uzaklaşarak, yeni bir hat izlemeye başladı. Suriye-Lübnan’daki varlığını pekiştirdi ama güçlü bir Arap milliyetçisi hareketle çatışmak zorunda kaldı.
- Batı Asya’ya yerleşen, kök salan İsrail devleti Batı’nın bölgedeki köprübaşlığını üstlendi.
- Fransa’nın Ermeni devleti kurma hayalleri yıkıldı.
- Türk Devleti Ortadoğu’dan kopartıldı ama Anadolu Devrimi Türklerin kaderine el koyarak Araplara ve öteki mazlumlara örnek oldu.
- Türkiye Cumhuriyeti’nin Hatay’ı ilhak etmesi, İngiliz-Fransızların Doğu Akdeniz ve İskenderun limanı üzerindeki emellerini sonlandırdı.
- Fransa’nın Suriye ve Lübnan’da ektiği fesat tohumları günümüzde süren kanlı çatışmalara neden oldu.

⁶⁰ Elie Kedourie, *The Chatham House Verion and other Middle East Studies*, Nicholson Londra, s.379.

Sykes-Picot Haritası

KAYNAKÇA

ARMAOĞLU, Fahir, **20. yüzyıl Siyasi Tarihi**, 10. Baskı, T. İş Bankası Kültür Yay. İst. 1994.

ATABE, 5. , 6. ciltler, Kaynak Yayınları, İstanbul.

CLOAREC, Vincent –LAURENS, Henry, *Le Moyen-Orient au 20. Siecle*, Armand Colin **İslam Ansiklopedisi**, Sykes-Picot Anlaşması maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı**, c.38,, İstanbul 2010.

FROMKIN, David, **Barişa Son Veren Barış**, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı, Epsilon, Rene Albrecht-Carre, **A Diplomatic History of Europe since Vienna Congresss**, Methuan & CO LTD-London, p. 220.

GAUIN, Maxime, **Stratejik Tehditler ve Tereddütler: Kilikya’ da Karaya Çıkarma Operasyonları ve Projeleri ve Osmanlı Ermenileri (1914-1917)**, 5-7 Ocak 2015 Uluslararası Sempozyum, İstanbul.

GOLDSHMİDT, Arthur, DAVIDSON, Jr-Lawrence, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, Doruk Yayınları, İstanbul 2011.

GÖKALP, İskender; GEORGEON, François, **Kemalizm ve İslam Dünyası**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

GÜÇLÜ, Yücel, **Armenians and the Allies in Cilicia, 1914-1923**, Univ. Of Utah Press.

HALE, William, **Turkish Foreign Policy, 1774-2000**, Frank Cass, London 2009.

KAYALI, Hasan, **Jön Türkler, Araplar**, Tarih Vakfı yayınları, İstanbul 1998.

KEDOURİE, Elie, **The Chatham House Version and other Middle East Studies**, Weidenfeld and Nicholson, Londra, s. 379.

KÖSE, İsmail, **İngiliz Arşiv Belgelerinde Hicaz İsyanı**, s.28.

KOLOĞLU, Orhan, **Bedevi, Lawrence, Arap, Türk**, Arba Yayınları, İstanbul 1993.

LAURENS, Henry, **Comment l’Empire Ottoman fut Depece**, Le Monde Diplomatique, Mai 2003.

LEWIS, Bernard, **Arabs in History**, Harper and Row, New York, ss. 172.

_____, **Ortadoğu, Arkadaş**, 8.Baskı, Ankara, 2011.

MANGO, Andrew, **Atatürk**, Sabah Kitapları, İstanbul 1999.

NEHRU, J., **Batı Asya Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015.

ÖKE, Mim Kemal, **Ermeni Sorunu**, Türk Tarihi Kurumu, Ankara 1991.

PERİNÇEK, Doğu, **I. Dünya Savaşı ve Türk Devrimi**, Kemalist Devrimin Başlangıcı, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015.

ŞAHİN, İsmail, ŞAHİN, Cemile, ŞÜKÜR, İsmail, Ortadoğu’da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu, Sykes-Picot Anlaşması, **The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science**, Number: 38, p. 241-262, Autumn II 2015.

SHAW, Stanford, **The Ottoman Empire in World War I**, vol 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008.

TOLON, A. Hurşit, **Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yayınevi, 2. Kitap, s. 62.

VAHÉ, Tachjian, **La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie. Aux confins de la Turquie, de la Syrie et de l’Irak (1919-1933)**, Paris, Editions Karthala, 2004, 465 p.

HATAY MÜCADELESİNE KATILANLARIN ANILARI

Prof. Dr. Mesut ÇAPA*

Mondros Mütarekesi'nin ardından Hatay'da Fransızlara karşı başlatılan silahlı mücadele, 1921'de Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından sonra siyasi ve diplomatik alanda devam etmiştir. Hatay mücadelesi 1938 yılında Hatay Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Başlangıçtan itibaren Hatay mücadelesinin içinde bulunan Hatay Devlet Başkanı Tayfur Sökmen ve Başbakan Abdurrahman Melek anılarını yayınlamışlardır. Ahmet Faik Türkmen ise, Hatay'ın silahlı mücadele dönemini anlattığı kitabında birinci elden anılara yer vermiştir. Bildiride, Hatay mücadelesine katılanlardan Nuri Aydın (Konuralp), Nuri Genç, Rasim Yurtman, Samih Azmi Ezer, Kemal Akyüz, Niyazi Ramazanoğlu ve Hüsnü Halef'in kendi kalemlerinden kısa anılarına yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Hatay mücadelesi, Fransız işgali, Ankara Antlaşması, Suriye, "Antakya- İskenderun Yurdu", Hatay Egemenlik Cemiyeti.

MEMORIES OF PEOPLE ATTENDING THE STRUGGLE OF HATAY

The struggle, launched against the French in Hatay after Mudros, has continued after the signing the Treaty of Ankara in 1921 in the political and diplomatic fields. The struggles of Hatay has resulted in the establishment of the State of Hatay in 1938. President Tayfur Sokmen, attending the struggles from the beginning and Prime Minister Abdurrahman Melek have published their memoirs. Ahmet Faik Turkmen also describes the period of armed struggle, which took place in Hatay firsthand. Short memories of the participants to the struggle of Hatay, Nuri Aydın (Konuralp), Nuri Genç, Rasim Yurtman, Samih Azmi Ezer, Kemal Akyüz, Niyazi Ramazanoğlu and Hüsnü Halef will be included in this study.

Keywords: Struggle of Hatay, the French occupation, the Treaty of Ankara, Syria, Hatay Sovereignty Association.

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, mesutcapa@yahoo.com.

Giriş

Osmanlı Devletinin son yıllarında Antakya, İskenderun, Belen ve civarı Halep Vilayetine bağlı birer kaza durumundaydılar.¹ Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru Türk ordusu Halep istikametinde geri çekilmeye başlamıştı. Mondros Mütarekesi’nden sonra Türk kuvvetlerinin terk etmek zorunda kaldığı Antakya ve civarında faaliyete geçen Arap çetecilerinin ardından Fransız işgali gerçekleşti.

Suriye Arapları, Birinci Dünya Savaşı’nda gizli bir cemiyet kurarak Suriye’nin bağımsızlığı için çalışmaya başlamışlardı. Suriye’de bulunan Osmanlı ordusu içindeki Arap kökenli bazı subaylarla, bir kısım mülki memurlar da bu cemiyete katılmışlardı. Bu çalışmaların alanı Hatay’a kadar yaygınlaştırılmıştı. 1918 yılında Türk ordusunun Suriye’den çekilmesinden sonra Hicaz emiri Faysal başkanlığında Halep merkezli bir Arap devletinin kurulmasıyla birlikte, Antakya’da bazı kişiler Faysal Devleti adına harekete geçtiler. 27 Ekim 1918’de, Suphi Bereket ve İbrahim Henano’nun komutası altında Antakya hükümet konağını işgal ederek Türk bayrağının yerine Kral Faysal’ın Arap devleti bayrağını çektiler. Bunun üzerine, İskenderun mıntıkasında bulunan küçük bir Türk müfrezesi bir gece baskısıyla Arap yönetimini devirip yerine askeri bir idare kurdu. Arap devleti taraftarları Halep’e kaçtılar ise de, kısa bir süre sonra İngilizlerden aldıkları destekle Antakya’ya yeni bir kaymakam atayarak tekrar Faysal devletine bağladılar.²

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, Türk kuvvetleri Adana mıntıkasına çekilmiş olmakla birlikte, Hatay henüz düşman işgali altına girmemişti. Bu sırada, düşman kuvvetleri Halep-Kilis arasında Katma mevkiinde bulunuyordu. Burası, Hatay sınırlarına 30-40 km. uzakta idi; böylece Hatay topraklarına hiçbir düşman kuvveti girmemişti. Misak-ı Milli’nin ikinci maddesindeki “Mütareke imza edilirken işgal altında bulunmayan Osmanlı toprakları bir küldür. Bu topraklar tefrik kabul etmez” cümleleri Hatay’ın durumuyla uyusmaktaydı.³ Hatay’ın Misak-ı Milli sınırları içerisinde olduğu tezi, başlangıçtan itibaren Hatay mücadelesinin temel dayanağını oluşturmuştur.

Mondros Mütarekesi’nden birkaç hafta sonra Antakya, Fransız işgali ve yönetimi altına girdi. 12 Kasım 1918’de İskenderun limanına erzak ve kuvvet çıkaran Fransızlar, buradan hareket eden kuvvetlerle Antakya, Halep ve Ku-

¹ Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, TTK Basımevi, Ankara 1966, s.1.

² Tayfur Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, TTK Basımevi, Ankara 1978, s. 20. Ahmet Faik Türkmen, *Hatay Manda Tarihi Silâhlı Mücadele Devresi*, C.4, Tan Matbaası, İstanbul 1939, s. 926, 931-932.

³ Melek, a.g.e., s. 2.

zey Suriye’yi işgal ettiler. Aynı tarihlerde Beyrut da Fransız hâkimiyeti altına girdi. Fransızlar, 7 Aralık 1918 tarihinde İskenderun’dan gelen Fransız kuvvetleri Antakya’ya yerleşerek duruma tamamen hâkim oldular. Bu tarihten itibaren Antakya’da Faysal idaresine son verildi. Beyrut’ta bulunan Fransız Olağanüstü (Fevkalade) Komiseri General Guro’nun emriyle İskenderun Sancağı kuruldu. Fransız askeri idaresi altındaki sancağa bir Arap mutasarrıf tayin edildi. Fransız Olağanüstü Komiserliği, daha sonraki tarihlerde de İskenderun Sancağıyla ilgili bazı değişiklikler yaptı. 9 Ekim 1920’de yapılan düzenlemeyle Halep Vilayetine bağlı Müstakil İskenderun Sancağı (Hatay) kuruldu. Ancak bu uygulama bir yıl kadar sürdü. Fransız Olağanüstü Komiserliğinin 12 Eylül 1921 tarihli kararıyla, Harım kazasıyla, Bayır ve Bucak ve Elekrad nahiyeleri Sancaktan ayrılarak Lazkiye’ye bağlandı. Bu değişiklik sonucu, bir mutasarrıfın idare edeceği İskenderun Sancağı, Antakya ve Kırıkhan kazalarından oluşmaktaydı. Fransız idaresi bu değişiklikle, Türk nüfusunun büyük çoğunluğunun Sancak hudutları dışında kalmasını hedeflemişti.

Hatay’ın bağımsızlığı için yürütülen faaliyetlerin birinci devresinde silahlı mücadeleler, ikinci devresinde ise siyasi ve diplomatik mücadeleler önem kazanmıştır. Hatay Türklerinin, Fransız işgal ve yönetimine karşı başlattığı silahlı mücadele, 20 Ekim 1921’de Ankara Antlaşması’nın imzalanmasından sonra yerini siyasi ve diplomatik çabalara bırakmıştır. İlk devredeki mücadelelerin ortak amacı Fransızları Sancak sınırları dışına atmaktır. Bununla birlikte başlangıçta, milli bir hedef etrafında toplanmakta güçlük çekilmiştir. Bu devrede, farkında olmayarak Halep Arap devleti için mücadele eden çetelere katılanlar olmuştur ki, bunların başında Türk subayı Asım Bey bulunmaktaydı. Asım Bey, karargâhını Antakya şehrinin yakınlarında Kuseyr’e bağlı bir Türk köyü olan Narlıca’da kurmuştu. Kendisine katılanlar arasında Nuri Aydın (Konuralp) ve kardeşi İzzettin Çavuş, Zübeyir Göçmen, Numanizade Nuri ve arkadaşları bulunuyordu. Hatay’ın diğer kazalarında olduğu gibi Antakya’dan, başta Türkmenzade Ahmet Ağa (Ahmet Türkmen), Miskizadeler, Samih Azmi (Ezer), Rasim Yurtman, Dr. Vedii Münir, Abdülğani Türkmen, Fevzi, Türkmenelli, Çelenkler ve diğer bazı ağalar bunlara katılmamışlardı. Bunlar Gaziantep ve Maraş’ta Kuva-yı Milliye ile ortak hareket etmek istiyorlardı. Asım Bey’in Kuva-yı Milliye’ye katılma teklifini reddetmesi üzerine, yanındaki mücahitler Asım Bey’i terk ederek Kuva-yı Milliye taraftarı Binbaşı Kadir Bey’e katıldılar. Türk çeteleri Hassa ile Kırıkhan arasında Baklıya (Boklu Kaya) ve Derküş civarında Fransızlarla çatışmalara girdiler.⁴

⁴ Türkmen, *a.g.e.*, s. 944, 971-74; Melek, *a.g.e.*, s.2-3; Sökmen, *a.g.e.*, s. 20, 38-49; Tarık Mümtaz, *Hatay Albümü*, Ülkü Matbaası, İstanbul 1942, s.10.

Fransızlarla yapılan mücadelede, bazı olumsuzluklar dışında, Asım Bey’in büyük yararlıkları olmuştur. Asım Bey’in başkanlığında 60 kişilik bir çete 13 Mart 1920 gecesini Antakya’ya başarılı bir baskın gerçekleştirmiştir. Fransızlar o gün öğleye kadar kışlada kapalı kaldılar. Şehre hâkim olan çeteler Cuma namazını da kıldıktan sonra şehri terk ederek Kuseyr dağlarına çekildiler. Bu baskından sonra Sancakta Türkçülük cereyanını temsil eden grup üzerindeki baskı ortadan kalkmıştı.⁵

Hatay’ın Fransız manda ve idaresi döneminde silahlı mücadeleyi iki devreye ayırmak mümkündür:

Hatay mücadelesi, 1920 yılının başlarından itibaren Anadolu’daki Milli Mücadele harekâtıyla işbirliği içinde yürütölmeye çalışıldı. İşbirliğinin kurulmasında ve ortak bir gaye etrafında toplanılmasında Tayfur Sökmen önemli bir rol oynadı. Tayfur Sökmen’in etrafında toplanan Amik Türkmen beyleri ve aşiretleri, Reyhaniye ve Türkmendağı (Kürtdağı) halkı Kuva-yı Milliye’den aldığı ilham ve direktifle faaliyette bulundular.

Tayfur Sökmen 1920 yılı başlarında Maraş’a giderek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile temasa geçti. Buradan Hatay’a dönerek kendisine verilen direktifler doğrultusunda hazırlıklara başladı. Nisan 1920’de, Amik’te teşkil etmiş olduğu bir müfreze ile Antep mücahitlerine yardıma giden Tayfur Sökmen, Antep’in savunması için Ankara’dan görevlendirilen ve Antep’in kuzeyindeki Sam köyünde bulunan Binbaşı Ali Bey’le görüştü. Tayfur Sökmen’in Sam köyünde iken 1920 yılı Mayıs ayı sonlarında Atatürk’le yaptığı telgraf muhaberesi Hatay mücadelesinde önemli bir başlangıç oldu. Mustafa Kemal Paşa, Antep savunmasında görevlendirilen Albay Recep vasıtasıyla Tayfur Sökmen’e gönderdiği telgrafta, “Mıntıkanız Misak-ı Millî dâhilindedir. Maraş’ta bulunan İkinci Kolordu ile münasebet tesis ederek çalışmalısınız” dedi.⁶ Tayfur Sökmen hemen Hatay’a dönerek mücahitlere bu emri tebliğ ederek çalışmalarını hızlandırdı. Bu devrede Hatay halkı artık millî gayenin bilinciyle harekete geçmiştir.

Bu tarihten itibaren Anadolu’dakine benzer Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kuruldu. Tayfur Sökmen, Adana’nın manifaturacılık yapan Antakyalı Affan Efendinin mağazasında Samih Azmi (Ezer), Rasim Yurtman, Nuri Aydın, İdris Antaki ve kayınbiraderi Nusret beylerle yaptığı toplantıda gayri resmi olarak İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni kurdu. Cemiyetin başkanlığına Samih Azmi (Ezer) Bey’i seçtiler. Yine, 13 Mart 1920’de Fransızlara karşı gerçekleştirilen Antakya baskınından hemen sonra, eski İttihatçı

⁵ Türkmen, *a.g.e.*, s.971-974.

⁶ Türkmen, *a.g.e.*, s. 944, 1001.

ve Türk Ocağı mensuplarından birkaç kişinin girişimiyle Ahmet Türkmen’in başkanlığında gayri resmi olarak Antakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Reyhanlı’da da buna benzer bir cemiyet teşekkül etti. Ahmet Türkmen’in Anadolu’da Kuva-yı Milliye ile muhabere etmesine karar verildi. O sırada, Antep ve Adana yöresi işgal altında olduğundan yalnız Maraş ile muhabere ve irtibat kurulabiliyordu. Maraş’tan Yüzbaşı Bedri komutasında Antakya yöresine gönderilen kuvvet, Fransız askeri kuvvetleri karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu kuvvetlerle “Selim Murat” müstear adıyla mektuplaşmakta olan Ahmet Türkmen, mektupların Fransızların eline geçmesi üzerine Antep’e kaçmak zorunda kaldı. Bundan sonra Maraş’tan ikinci defa Özdemir kumandasında bir akıncı kuvvet Hatay’a gönderildi. Özdemir’in teşkilatını genişletmekte olduğu tarihlerde Ankara Antlaşması’nın imzalanması üzerine Hatay mücadelesi başka bir safhaya girdi.

20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşmasının imzalanmasından sonra Hatay’da silahlı mücadele devri sona erdi. Bu devrede Fransız idarecilerinin teşebbüsüyle, İskenderun Sancağı’ndaki muhtelif unsurlardan oluşan (Türk, Arap, Alevi, Hristiyan ve Ermeni üyeler) Selâmet-i Belde adıyla bir cemiyet kuruldu. Selâmet-i Belde’nin ömrü pek uzun sürmedi, başkanları Samih Azmi (Ezer)’nin Ankara’ya gitmesi üzerine yine Fransızlar tarafından kapatıldı.

Hatay mücadelesinin ileri gelenleri, 1922’de İzmir’in kurtuluşundan sonra Ankara’yla münasebetlerini ilerletmeye çalıştılar. 1922 yılında Antakya’dan İstanbul’a giden Tayfur Sökmen, buradaki hemşehrilerinden aldığı itimatname ile Mustafa Kemal Paşa’ya telgrafla müracaat ederek İskenderun Sancağı’yla ilgilenmelerini istirham etti. Ayrıca, İstanbul’da Kızılaycı Hâmit (Hasancan) vasıtasıyla Ankara’ya dilekçeler gönderdiler. Nihayet Tayfur Sökmen, Rasim Yurtman, İnyet Mürseloğlu, Samih Azmi’den (Ezer) oluşan Antakya heyeti Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edildi. Bu ziyaretten haberdar olan Fransız idarecileri, heyette bulunanların Hatay’a girişlerine engel oldu. Bunun üzerine heyet üyeleri, 1923 yılında Adana’da, Antakya-İskenderun Yurdu’nu (Antakya-İskenderun ve Havalisi Birliği) kurdular.⁷

1930’lu yıllarda İskenderun Sancağı’yla ilgili çok önemli gelişmeler yaşandı. Fransız idaresi, 14 Mayıs 1930’da Sancak’ı Halep Vilayetinden ayırarak doğrudan Suriye Devlet merkezi Şam’a bağladı. 1935 yılında ise, Hatay’ın mukadderatıyla ilgili yeni bir durum ortaya çıktı. Buna göre, Fransa’nın Suriye üzerindeki mandası 1935 yılı sonunda ortadan kalkacaktı. Suriye Devleti adına bir heyetin Fransızlarla müzakerelerde bulunmak üzere Paris’e gittiği

⁷ “Antakya-İskenderun Yurdu Nizamname-i Esasisi ve Dahilisi” için bkz., Sökmen, *a.g.e.*, ek 15/1-11.

tarikhlerde, Hatay'dan Abdurrahman Melek öncülüğünde bir heyetin Ankara'ya gönderilmesi kararlaştırıldı. 1935 yılı sonunda Cenevre'ye Abdurrahman Melek başkanlığında bir heyet gönderildi. Diplomatik münasebetlerin sürdüğü tarihlerde, Hatay'ın bağımsızlığını sağlamak amacıyla İstanbul, Dörtöl ve Mersin'de Hatay Erginlik (Egemenlik) Cemiyeti kuruldu.

Fransa ile Suriye arasında, Paris'te yapılan müzakereler sonunda 9 Eylül 1936'da bir dostluk antlaşması imzalandı. Fransızlar bazı şartlar altında Suriye'nin bağımsızlığını tanıdılar ve bir müddet sonra Lübnan'a da bağımsızlık vermişlerdir. Bu antlaşma, İskenderun Sancağı'na ayrıca bir varlık tanıyan Ankara Antlaşması'nın uygulanmasını, Türkiye'nin rızası alınmadan Suriyelilere devrettiğinden Türkiye'nin itirazıyla karşılandı. Türkiye Cumhuriyeti, 9 Kasım 1936'da Fransızlara müracaatla, Suriye'ye verilen bağımsızlığın İskenderun Sancağı'na da verilmesini istediler. Fransa cevabında, Ankara Antlaşması'nın Türkiye ile Suriye arasında bir hudut itilafından ibaret olduğunu ileri sürerek yapılan müzakerelerde Suriye Devletinin de temsilini talep etmiş, 1922 tarihli mandalar şartları gereğince Suriye ve Lübnan topraklarının bütünlüğünü korumaya mecbur olduğunu bildirmişti.

Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, "Bundan böyle Fransızlarla aramızda senelerdir sürüp giden davanın neticelenmesinin zamanı gelmiştir" demiştir. Atatürk, ertesi gün kabul ettiği Tayfur Sökmen'e şu direktifleri vermiştir:

*"Sökmen bugünden itibaren davaya resmen el konu. Antakya-İskenderun ve havalsinin ismi bundan böyle Hatay'dır, cemiyetinizin adını "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirin ve faaliyetinizi bu isim altında yürütün, Cemiyet merkezi yine İstanbul'da kalmak üzere, Mersin, Dörtöl, Hassa, Kilis'te şube açın; fakat denizden, karadan hatta dağdan Hatay'a gidip gelmesi daha kolay olacağı için faaliyet merkeziniz Dörtöl şubeniz olsun. Bu şube açıldığı zaman Antakya'daki cemiyetin adı da değişerek Hatay Egemenlik Cemiyeti adını alsın."*⁸

Atatürk'ün direktifleri üzerine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey Hatay Egemenlik Cemiyeti Genel Başkanı, Emniyet Umum Müdürü Şükrü Sökmenşür Bey de cemiyetin genel sekreteri oldular. Cemiyetin fahri genel başkanlığını yürüten Tayfur Sökmen, Mersin, Dörtöl, Hassa ve Kilis'te şubeler açtı. Antakya'daki cemiyetin adı da "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirildi. Atatürk'ün seçmiş olduğu Hatay bayrağı cemiyet binalarına asıldı, yine Atatürk'ün verdiği Hatay adı herkes tarafından benimsendi. Hatay Egemenlik Cemiyeti, Hatay'ın bağımsızlığının kazanmasında çok önemli çalışmalarda bulundu.

⁸ Sökmen, a.g.e., s. 95.

Türkiye’nin Fransa’ya müracaat ettiği günlerde Suriye’de seçim hazırlıklarına başlanmış ve seçim 14 Kasım 1936 günü yapılmıştı. Sancak Türkleri bu seçimi boykot etmişlerdi. Seçimlerin ardından toplanan Şam Meclisi, ilk celsede Suriye-Fransa arasında Paris’te imzalanan anlaşmayı tasdik etti. Türkiye Cumhuriyeti 17 Kasım 1936’da Paris Sefareti vasıtasıyla Fransa’ya nota vererek, Sancağa verilecek bağımsızlığın Suriye ile ilgisinin olamayacağını bildirdi. Hatay meselesinin çözümü, Türkiye’nin uygun görmesi üzerine Milletler Cemiyeti’ne havale edildi. Sancağa tam bağımsızlık verilmesi kararı 27 Ocak 1937’de Milletler Cemiyeti Konseyinde kabul edildi. Karardan üç gün sonra Paris Başşehbenderi Firuz Kesim Antakya başkonsolosluğuna atandı.

4 Temmuz 1938 tarihinde Türk ve Fransız askeri yetkililer arasında Antakya lisesinde bir askeri anlaşma yapıldı. Buna göre, her iki taraf Hatay’a 2500’er kişilik kuvvet göndereceklerdi. 5 Temmuz 1938 günü Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki alay Hatay’a girdi. Orta elçi Cevat Açıkalın Hatay Fransız temsilcisiyle eş haklara sahip olmak üzere Türkiye Fevkalade Murahhası olarak atandı.

Hatay’da 22 Temmuz’da başlayan seçimler 1 Ağustos’ta sona erdi. Toplam 40 milletvekili (22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Sünni Arap, 2 Ortodoks Rum) seçildi. 2 Eylül 1938 Çarşamba günü Hatay Millet Meclisi ilk toplantısını yaptı. Mecliste, Devlet ve Meclis Başkanları seçildi ve anayasa kabul edildi. Böylece bağımsız Hatay Devleti kurulmuş oldu. Tayfur Sökmen Devlet Başkanı seçildi. Hatay Devleti bayrağı resmen kabul edilerek göndere çekildi. 6 Eylül günü, beş kişiden oluşan Hatay Devleti Hükümeti güvenoyu alarak göreve başladı: Abdurrahman Melek (Başbakan, Dâhiliye, Hariciye, Müdafaa ve Emniyet işleri) ben üzerime aldım. Adliye Cemil Yurtman (Adliye Vekili), Cemal Baki (Maliye ve Gümrük Vekili), Faik Türkmen (Maarif ve Sıhhiye Vekili), Kemal Alpar (Nafia ve Ziraat Vekili).⁹

A) Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları

Şimdiye kadar Hatay mücadelesiyle ilgili birkaç anı yayınlanmıştır. Mücadelenin önderlerinden Hatay Devlet Başkanı Tayfur Sökmen ile Başbakan Abdurrahman Melek’in anıları tarihi bir öneme sahiptir. Hatay Devleti Maarif ve Sıhhat Vekili (Milli Eğitim ve Sağlık Bakanı) Ahmet Faik Türkmen de, Hatay tarihiyle ilgili yaptığı kapsamlı araştırmalarını kapsayan kitaplar yayınlamıştır.

⁹ Melek, *a.g.e.*, s.36-65; Sökmen, *a.g.e.*, s. 5-15, 95-102. Mümtaz, *a.g.e.*, s. 40-45.

Abdurrahman Melek, 1914 yılında kendisi gibi yükseköğrenim görmekte olan üç arkadaşıyla Antakya'da açtıkları Türk Ocağı'nda başlayan mücadele anılarını¹⁰, Hatay'ın Anavatan'a katılış tarihine (23 Temmuz 1939) kadar getirmektedir. Melek, bizzat içinde yaşadığı ve şahit olduğu olayları kronolojik bir akış içerisinde vermektedir.

Tayfur Sökmen, Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar¹¹ adıyla yayınladığı anıların başında Hatay mücadelesinin son safhasına (1936-1939) değindikten sonra, Mondros Mütarekesi'ne dönerek yaşananları kronolojik olarak anlatmaktadır.

Ahmet Faik Türkmen'in hazırladığı 7 ciltten oluşan "Mufasssal Hatay"ın 4. cildinde Hatay Manda Tarihi'nin silahlı mücadele dönemi (1918-1921) üç bölümde ele alınmaktadır.¹² Birinci bölümde, Hatay mücadelesinde önemli roller oynayan eşraf kesimi, bunların toplumsal hayattaki yerleriyle oluşumlarındaki sosyal etkenler ortaya konulmaktadır. İkinci bölümde Fransız işgalini hazırlayan olaylar (Hatay'da Arap propagandaları, Arap bayrağının çekilmesi) ve Fransızların Hatay'ı işgal ederek duruma hâkim olmaları anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde ise, Hatay'da kurulan millî kuvvetlerin Ankara Antlaşması'na kadar Fransızlara karşı yaptıkları silahlı mücadeleler söz konusu edilmektedir. Kitabın sonunda belgelere yer verilmektedir.

Ahmet Faik Türkmen, kitabı hazırlarken, silahlı mücadeleye bizzat katılmış veya olaylara tanık olmuş kişilerin anılarından yararlanmıştır. 1936 yılı sonlarında bastırıp gönderdiği mektuplarla, 1937 yılı başlarında Cumhuriyet gazetesinde yayınladığı anketlere gelen cevaplardan sonra bizzat Hatay'a giderek mücadeleye katılanlarla yüz yüze görüşmelerde bulunmuştur. Türkmen, eserini "Hatay'ın maruf ve şayanı itimat" kişilerinin görüşlerini de aldıktan sonra yayınlamıştır.

Bu üç eserde, Hatay mücadelesinin muhtelif safhalarında rol oynamış birçok kişinin adı geçmektedir: Abdurrahman Melek, Tayfur Sökmen (Mürsel), İlayet Mursaloğlu (Mürsel) (Tayfur Sökmen'in ağabeyi), Abdurrahman Mursaloğlu (Mürsel) (Tayfur Sökmen'in amcazadesi), Rasim Yurtman, Cemil Yurtman, Ahmet Türkmen, Gani Türkmen (Ahmet Türkmen'in küçük kardeşi), Yüzbaşı Asım, Mehmet Tecirli, Samih Azmi (Ezer), Nuri Aydın (Konuralp), İzzettin Çavuş (Nuri Aydın'ın kardeşi), Nuri Genç, Niyazi Ramazanoğlu, Kemal Akyüz, Hüsnü Halef.

¹⁰ Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, TTK Basımevi, Ankara 1966.

¹¹ Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, TTK Basımevi, Ankara 1978.

¹² Ahmet Faik Türkmen, *Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi*, C.4, Tan Matbaası, İstanbul 1939.

Burada Hatay mücadelesine katılanlardan bazılarının, dilekçelerinde verdikleri bilgiler çerçevesinde kısa özgeçmiş ve anılarına yer vereceğiz.

I) Nuri Aydın Konuralp

1891 Yılında Antakya’nın Ulucami Mahallesinde doğdu. İlköğrenimini Antakya Rüşdiyesinde tamamlayan Nuri Aydın (Konuralp), 1912-1913 öğretim yılında Halep Muallim Mektebinden mezun olduktan sonra, 1913 yılı Aralık ayında, Antakya Numune İptidaisi başmuallimliğine tayin edildi. 28 Ağustos 1914’te sevk edildiği İhtiyat Zabiti Karargâhındaki (Yedek subay karargâhı) eğitimini 20 Temmuz’da tamamladıktan sonra, Onuncu Kafkas Kolordusu cephane kolları emrine verildi. Savaşın sonuna kadar bu alayda yedek subay (ikinci mülâzim) olarak görev yaptı.

Mondros Mütarekesi sonunda terhis edilerek Antakya’ya gelen Nuri Aydın, Mütareke sonrası Antakya’nın durumunu şöyle özetlemektedir:

*“Yurdumu Fransızlar tarafından işgal edilmiş buldum. Halkın ruhu çok bozulmuştu. Buradan işe başlamayı muvafık gördüm. Birkaç hamiyetli gençle beraber propaganda heyeti kurduk. Hükümet-i zaile memurlarının seyyiatı Türklüğe mal edilmişti. Cuma ve bayram hutbelerinde Türk’e nefret izhar ediliyordu. Araplık propagandaları küstahlığını bu derece ileri götürmüştü. Bu kurulan propaganda heyeti işte bu nefreti muhabbete kalp için uğraştı. Türk’ü sena eden ilk hutbe Şeyhali Camiinde okunmak suretiyle Türkün sesi yükseltildi.”*¹³

Nuri Aydın, Antakya’nın işgalinden Ankara Antlaşması’na kadar Fransızlara karşı sürdürülen silahlı mücadele döneminde büyük yararlıklar gösterdi. Başlangıçta, Halep Arap devleti için mücadele eden çeteler arasında bulunan Türk subayı Asım Bey’in emrinde çalıştı. Bir süre sonra bu çeteden ayrılan Nuri Aydın ve arkadaşları, Hassa’da teşkil edilen Kadri Bey müfrezesine katılarak Anadolu’daki millî güçlerle işbirliği sağladılar. Nuri Aydın Konuralp, bu dönemdeki faaliyetleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Halep’in Fransızlar tarafından işgali sıralarında Antakya Heyet-i Merkeziye (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) Reisi Türkmenzade Ahmet Ağa tarafından, hal-i faaliyette bulunan Arap çetesine ilhak emri aldım. Derhal beş ihtiyat zabiti arkadaşım ile mezkûr kuvvetlerin kumandanı bulunan Yüzbaşı Asım Bey’e, Narlıca karargâhında iltihak ettim (Haziran 1920). Fransızların Halep’e girmelerine mani olacak kuvve-i seferiye Karbeyaz Bölüğü kumandanı olarak iştirak ettim. Propagandanın en büyük silah olduğunu tecrübe bana göstermişti. Burada da Türk efradının askerlik yapmışlarından bir propaganda heyeti teşkil ederek Antakya ve havalisinde Araplığı tesis için İbrahim Henano, Suphi Bereket, Yüzbaşı Asım tarafından vücuda getirilen kuvveti

¹³ BCA, 490.1-302-1221-1.

içinden yıkıcı propagandaya başlattım. İdlip önlerinde Halep'in teslim olduğu haberi duyulur duyulmaz Arap liderlerinin Halep'i sattıkları ve İbrahim Henano ile Suphi Be-
reket'e yirmişer bin altınlık banka çeki geldiği, Türk ordusunun Kürt dağlarını tuttuğu, Yeşil Ordu'nun İskenderun dağlarını aştığı gibi mutad haberlerle İbrahim Henano'nun önünde çekilen Arap bayrağı halk kuvvetlerine tepelettirildi. Oradan Antakya'ya dö-
nülerek şehrin her tarafına Türk bayrakları keşide ettirildi. Bundan sonra ele geçir-
diğimiz kuvvetle Hassa'da teşkil edilen Kadri Bey müfrezesine iltihak ederek Beylan Gediği ve Boklukaya harplerini yaptıktan sonra Hassa üzerinden Maraş'ta ikinci mun-
tika kumandanı Selahattin Adil Bey'e müracaat edilerek Yüzbaşı Ali Bedri Bey'le bir-
likte Antep-Kilis üzerinden Antakya'nın Kuseyir dağlarına gelindi ve burada teşkilata başlanıldı. Burada cereyan eden harplerden, Cisirşugur, Cisihadit ve bilhassa Derküş boğazı harplerinde millî vazifemi layıkıyla ifa ettim. General Gobo'nun faik ve müceh-
hez kuvveti karşısında Bedri Bey'in Maraş istikametinde çekilmesi üzerine Şeyhköy ve Ordu dağlarına çekilerek dağ Türklerinden 300 kişilik bir müfrezeye ile halkı idare için merkezi Yukarı Kuseyir'de kâin Şehköyünde Abdüsselam ağanın idaresinde ve bilahare merkezi Ordu karyesinde ve Hacı Hüsam ağanın idaresinde iki nahiye vücuda getirdim. Bu teşkilat Özdemir Bey'in havalimiz kumandanlığını deruhte edinceye kadar devam ederek Fransız otoriteleri üzerine müteaddit darbeler indirmiştir. Özdemir Bey'in ida-
resinde yapılan tensikatta üçüncü grup birinci muntika kumandanı ile Antakya cephesi müdafaaasında naçiz hizmetlerde bulundum.”¹⁴

Ahmet Faik Türkmen, Fransızlara karşı yürütülen silahlı mücadele dev-
resine ayırdığı eserinde Nuri Aydın'ın Konuralp mücadelesine de geniş yer
vermektedir. Nuri Aydın, Fransızlara karşı yaptığı mücadelelerden bahseder-
ken, “Bilhassa Derküş boğazı harplerinde millî vazifemi layıkıyla ifa ettim.”
demektedir. 7 Ocak 1921'de, iki tabur Fransız askerinin Hatay'dan Kuseyir
yaylasına gitmek üzere hareket ettiğinin haber alınması üzerine, yol üzerinde
tek geçit yeri olan Derküş boğazında pusu kurulmuştu. Derküş Muharebesi
sonunda Fransızlardan çok sayıda ganimet ele geçirildi.¹⁵

Nuri Aydın Konuralp, Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Ga-
ziantep, Hassa, Dörtöy ve yöresinde görev yaptı. İzmir'in kurtuluşu üzerine
Adana'ya gelerek öğretmenlik mesleğiyle ilgili görevlerde bulundu: Adana
Öksüz Yurdu öğretmenliği, Adana Namık Kemal Mektebi öğretmenliği, Po-
zantı nahiyesi başöğretmenliği, Karaisalı kazası maarif memurluğu, Adana
Ziya Gökalp Okulu başöğretmenliği.

Nuri Aydın Konuralp, Hatay mücadelesinin sonraki aşamalarında da faal
görevlerde bulundu. 1923'te Adana'da kurulan Antakya-İskenderun Yur-

¹⁴ BCA, 490.1-302-1221-1.

¹⁵ Türkmen, a.g.e, s. 1004,1006-1007,1009,1019-20, 1027-1030,1060-1061.

du’nda kurucu ve idare heyeti azası olarak çalıştı. 1937’de kurulan Hatay Erginlik Cemiyeti’nin Dörtüol şubesinde idare heyeti azalığında bulundu. Bir süre, Antakya’da Cumhuriyet Halk Partisi propaganda grubunda çalıştıktan sonra Kırkhan-Aktepe nahiyesi parti başkanlığına gönderildi. Hatay’da seçimlerin yapıldığı tarihlerde, Abdurrahman Melek’in valiliği (6 Haziran-2 Eylül 1938) zamanında Aktepe nahiyesi müdürlüğüne tayin edildi. Buradaki takviyeli dağ alayı komutanı Albay Şükrü Kanatlı ile işbirliği yaparak kaçakçılığa karşı mücadelede bulundu. Nuri Aydın Konuralp, Hatay Millet Meclisi’ne Antakya milletvekili olarak katılmıştır.¹⁶

II) Nuri Genç

Hatay mücadelesine daha ziyade gazetecilik çalışmalarıyla katkıda bulunmuş olan Nuri Genç, 1898 yılında Türkmendağı (Kürtdağı) kazasının Hamam nahiyesinde doğdu. İlköğrenimini doğduğu nahiye, lise öğrenimini Halep’te tamamladı. Birinci Dünya Savaşı’nda asker olarak muhtelif yerlerde posta ve telgraf memuru olarak çalıştı. Terhis olduktan sonra Halep’e yerleşerek Kürtdağı’ndaki arazi ve emlakıyla uğraştı.

1923 yılında Suriye’de yapılan ilk seçimde Kürtdağı’ndan milletvekili seçilmiş ise de, bir süre sonra milletvekilliğinden ayrılarak gazeteciliği tercih etti. Nuri Genç bu konuda şunları yazmaktadır:

“Fakat millî karakterim dolayısıyla Fransızlarla geçinemediğimden mebusluğu Kör Reşit gibi hainlere bırakarak matbuat vasıtasıyla milletime ve memleketime hizmet etmek maksadıyla Vahdet adlı Türkçe bir gazete çıkarmağa başladım. Gerek mebusluğum esnasında, gerekse Vahdet sahifelerinde -maddî ve manevî her türlü müşkülata ve Fransızların çeşit çeşit tazyiklerine rağmen- bir yandan hariçteki Türklük ve inkılap aleyhtarı hainlerle mücadele ederken, bir yandan da Suriye ve Hatay’daki Türk kütlelerinin haklarını ve kültürlerini müdafaa yolunda sarf ettiğim feragatkârane mesai bütün Hatay halkıyla beraber o zamanlar Suriye’de bulunmuş olan konsoloslarımızın ve Suriye işlerini takip etmiş bulunan makamların malumudur.

1936 yılında Ebedi Şef Atatürk tarafından Hatay millî davamızın resmen ortaya atılması ve meselenin Cenevre’ye intikal etmesi üzerine Halep’teki şiddetli galeyanlara ve bütün Suriye matbuatının hücumlarına rağmen gazetemın bütün sayfalarını millî davamızın müdafaasına ve Hatay’da susturulmak istenen Türklüğün sesini yükseltmeğe hasrettim. 27 Birincikanun (Aralık) 1936 tarihine kadar devam eden bu çetin mücadelem esnasında Suriye Vatanî hükümeti gazetemi birkaç defa kapatmakla iktifa etmeyerek sevk ve idare ettiği nümayişçi sürüleri vasıtasıyla matbaamı tahrip ettirdikten sonra şahsıma karşı suikastlar tertip ettirdiğinden Halep’i terke mecbur kalarak

¹⁶ BCA, 490.1-302-1221-1.

Hatay'a iltica ettim. Bu hadiseleri o zaman Halep konsolosumuz bulunan ve şimdi (1939 yılı) Hariciye Vekâleti matbuat dairesinde müdür muavini olan Bay Hikmet Hatip yakından bilirler.”¹⁷

1936 Yılı sonunda Halep'ten Hatay'a gelen Nuri Genç, Hatay mücadelesine katkılarını burada da basın yoluyla sürdürdü. Nuri Genç, Hatay Erginlik Cemiyeti'ne müracaat ederek “mezkûr cemiyetin tensibi ve merkezin muvafakat ve yardımıyla” Vahdet gazetesinin imtiyazını yeniden aldı. 29 Kasım 1937 tarihinde İskenderun'da yayın hayatına başlayan Vahdet gazetesi, bir süre sonra Hatay adıyla 6 Ağustos 1939 tarihine kadar yayın hayatını sürdürdü.

1939 yılında İskenderun'da yaşamakta olan Nuri Genç, bir taraftan Hatay'ın Anavatan'a katılışına sevinirken, diğer taraftan da doğduğu yerlerin millî sınırlarımız dışında kalmasının derin üzüntüsünü duymaktaydı.¹⁸

III) Rasim Yurtman

“Hatay kurtuluş davasının ilk sebatkâr ve emektar simalarından”¹⁹ Rasim Yurtman, 1889 yılında Antakya'da doğdu. Lise muadili İdadi mektebi 3. sınıftan ayrılmış, son olarak “ipekçilik enstitüsünü” bitirmişti.

İkinci Meşrutiyet döneminde, iki sene Antakya belediye azalığında, dört sene dokuz ay Antakya bidayet mahkemesi azalığında, iki sene savcılık (müddeiumumilik), altı ay mahkeme reis vekâletlerinde bulundu. Cumhuriyet devrinde Adana'da Cumhuriyet Halk Partisi namzedi olarak dört sene belediyeye, bir sene encümen azalıklarında, bir ay Adana Belediye Başkanlığı vekâleti görevini yürüttü.

Rasim Yurtman, 1920 yılında Adana'da, Tayfur Sökmen, Samih Azmi (Ezer), Nuri Aydın ve daha birkaç kişiyle birlikte İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı.²⁰ İzmir'in kurtuluşundan sonra Ankara'da Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilen Antakya heyetinde bulundu. Dönüşte Hatay'a girişleri Fransız idaresince engellenen heyet üyeleri, Adana'da Antakya-İskenderun Yurdu'nu (Antakya-İskenderun ve Havalisi Birliği) kurdular; ancak bunu devam ettiremediler. Rasim Yurtman, 1937 yılında Halk Partisi'nde yapılan değişiklik sonucu seçilen Heyet-i Faale üyeleri arasında yer aldı.²¹

¹⁷ BCA, 490.1-302-1221-1.

¹⁸ BCA, 490.1-302-1221-1.

¹⁹ Mümtaz, a.g.e., s.24

²⁰ Anılarında her ne kadar bu cemiyetin riyasetinde bulunduğunu belirtiyorsa da, gayri resmi olarak kurulan bu cemiyetin başkanlığına Samih Azmi Bey'i seçilmişti. Sökmen, a.g.e., s.67.

²¹ Melek, a.g.e., s. 39,41.

1939 yılı itibarıyla esas uğraşısını “çiftçi ve mellak” şeklinde ifade eden Rasim Yurtman, Hatay mücadelesinde üstlendiği “vatanî hizmetleri” şöyle özetlemektedir:

“Antakya’da beş sene İttihad ve Terakki murahhaslığında, bir buçuk sene Antakya Türk Ocağı riyasetinde, bir sene Sivas Kongresi’ni müteakip Fransızlarla bilfiil mücadele etmek üzere teşekkül eden Antakya ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyasetinde, Hatay’ın anavatana ilhakına çalışmak üzere 1922 senesinde 6 ay Ankara’da Antakya murahhası olarak, iki sene yine bu gaye uğrunda Adana’da teşekkül eden Antakya İskenderun Yurdu riyasetinde, iki sene Adana Kızılay merkez heyetinde, Adana Türk Ocağı’nın faal kademelerinde, Adana Halkevi ictimâ muavenet komitesinde, bir sene Adana Halk Partisi Tarsus Kapısı ocağı riyasetinde, bir sene üç ay Dörtöl Hatay Erginlik Cemiyeti idare heyetinde, dokuz ay Antakya’da Hatay Halk Partisi faal heyet azalığında bulunarak hüsnü suretle resmî ve vatanî hizmetlerimi ifâ eyledim.”²²

IV) Samih Azmi Ezer

“Hatay kurtuluş mücadelesinin başından sonuna kadar iştirak etmiş bariz ve sebatkâr şahsiyetlerinden”²³ olan Samih Azmi Ezer, 1892 yılında Antakya’da doğdu. Kendi ifadesiyle, “okuma derecesi hususi, esas mesleği çiftçi, ihtisası bahçecilik”ti. Samih Azmi Ezer, 1920 yılından itibaren kurulan birçok cemiyetin kuruluş ve yönetiminde görev aldı. Hatay mücadelesinde Ankara’ya giden heyetlere de katılan Samih Azmi Ezer, 7 Nisan 1950 tarihli yazısında şu kısa bilgiyi vermektedir:

“1920 yılında Antakya’da Selamet-i Belde Kulübünü kurarak işgal idaresine karşı mücadeleye atıldım. Kulübün Fransızlarca kapatılması üzerine, bir heyet halinde anavatana giderek orada mücadelemize devam ettim. Adana’da Antakya-İskenderun Cemiyetini kuranların başında bulundum. Bilahare tekrar Hatay’a dönerek buradaki mücadeleye katıldım. Hatay davasının Cumhuriyet hükümetince ele alınması üzerine, Antakya’da kurulan “Heyet-i Faaliye” azalığına seçildim. Hatay devletinin kuruluşunda Millet Meclisine üye olarak girdim. İlhakı müteakip Antakya Halkevi başkanlığına getirildim. Ve bu vazifeme dört yıl devam ettim.”²⁴

V) Kemal Akyüz

1879’da Hanya’da doğdu. Asıl mesleği eğitimcilik olan Kemal Akyüz, İzmir İdadisi’nden mezun olduktan İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında ülkenin birçok yerinde farklı görevlerde bulundu: Nasıh Rüşdiye-

²² BCA, 490.1-302-1221-1.

²³ Mümtaz, a.g.e., s.25.

²⁴ BCA, 490.1-302-1225-1.

sinde öğretmenlik, Konumlat nahiyesi müdürlüğü, Aziziye tahrirat kitabeti (yazı işleri kâtipliği), Trablusgarp tahriri emlak mukayitliği, Humus Rüştüyesi başöğretmenliği, Trablusgarp İdadisi Türkçe öğretmenliği, Edirne Numune Mektebi başöğretmenliği, Edirne İlk mektepler müfettişliği, Dışişleri Bakanlığı'nda sicil memurluğu, Halep, Beyrut ve Antakya kançılarlıkları.

Kemal Akyüz, Hatay'ın anavatan'a katıldığı günlerde Ankara'da Hariciye Vekaleti'nde Umum Evrak Dairesinde memur olarak çalışmaktaydı. 1935 yılında Hatay'ın bağımsızlığı için siyasi ve diplomatik mücadelenin başladığı devrede önemli faaliyetlerde bulundu. 10 Ekim 1939 tarihli bir yazısında bu konuda şunları anlatmaktadır:

*"1935'te Halep kançılarlığında tebamızdan Memduh Alkaya ile Hatay'da teşrik-i mesai ederek kardeşleri vasıtasıyla Fransız ordusunun konuş ve kuruluşlarıyla seferberlik planlarını 8 dosya halinde ve bilabedel elde ederek bunları bana getirdiklerinde mafevkim olan İdris Sabih'a teslim ederek Genelkurmayımıza gönderilmesini temin ettik. Yine o sıralarda Hatay mücadelesi başlamadan Halep'le Hatay arasında mekik dokuyarak yine Memduh Alkaya ile Fransızların Hatay'da kurmakta oldukları tuzakları suya düşürmek, oradaki Türklüğü canlandırmak ve faaliyete getirmek için mütemadiyen çalıştık. Hatay mücadelesi başladığında da Antakya Kançılarlığına tayinim üzerine yine mumaileyhle bir araya gelerek 1938 senesine ait Fransızların şifre anahtarını ve memleketimizde çalışan bazı casusların hüviyetlerini ve bazı vesaiki elde ederek Başkonsolos Karasapan'a (Celal Karasapan) teslim ettik. Hatay mücadelesi esnasında yine Memduh Alkaya ile orada yaşayan Alevilerin rüesa ve mensuplarını Fransız kucağından bize iltihaklarını ve beraber çalışmalarını temin ettik ve böylelikle Fransızların Alevilerle gayrimüslimleri birleştirip Türklere karşı kahir bir ekseriyet teşkil etmek planını baltaladık."*²⁵

VI) Niyazi Ramazanoğlu

1889'da Tarsus'ta doğan Niyazi Ramazanoğlu, Mülkiye ve Hukuk Mekteplerinden mezun olmuştu. Hizmetlerinden dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce İstiklâl madalyasıyla taltif edilen Ramazanoğlu, hizmetlerini *"Mücadele devrinde sarsılmaz bir imanla Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde çalıştım. Mütarekeyi müteakip ecnebi istilâsına uğrayan Adana Vilayeti ve havalisi ile İskenderun ve Antakya mıntıkası (Hatay) işleriyle yakından ve faal olarak sonuna kadar meşgul oldum"*²⁶ şeklinde özetlemektedir.

Ankara'da Hariciye Vekâleti müşavirliğinde bulunun Niyazi Ramazanoğlu, Hatay'la Ankara arasında irtibatın sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Sa-

²⁵ BCA, 490.1-302-1221-1.

²⁶ BCA, 490.1-302-1225-1.

karya Savaşı, Ankara Antlaşması ve Lozan görüşmeleri öncesinde Hatay’dan gelen heyetlerin Ankara’da siyasilerle görüşmelerini sağlamıştır.

1921 yılı Mayıs ve Haziran aylarında Tayfur Sökmen’in komutasındaki milli kuvvetler Hassa, Beylan ve Akpınar’da yaptıkları çatışmalarda Fransızları zor duruma düşürmekteydiler. Bir süre sonra Fransız temsilcisi Franklin Bouillon’la Ankara’da müzakerelere başlanması üzerine çatışmalar durduruldu. 1921 yılı Temmuzunda Hariciye Vekâleti müşaviri Niyazi Ramazanoğlu, o sırada Maraş’ta bulunan Antakya Müdafaa-i Hukuk Başkanı Ahmet Türkmen’e bir telgraf gönderdi. Telgrafta, İskenderun Sancağı adına 5 mebusun seçilerek Ankara’ya gönderilmesi isteniyordu. Bunun üzerine Ahmet, Emin Ârifi, İhsan Mürsel (Tayfur Sökmen’in büyük kardeşi), Abdurrahman Mürsel (Tayfur Sökmen’in amcası), Sadık Abacı (Yunus Nadi’nin büyük kardeşi) seçildiler. Bunlardan İhsan ve Abdurrahman Mürsel, Göksun ve Kayseri yoluyla atla Ankara’ya hareket ettiler; ancak, Sakarya zaferinden sonra Ankara’ya varabildiler. O sırada TBMM’nin güney siyaseti değişmiş ve Fransız temsilcisiyle müzakereler hayli ilerlemiş olduğundan, artık Sancaktan mebus olarak TBMM’ne katılmaları, memleketin o günkü siyasi menfaatleri açısından doğru olmayacaktı. Bu sebeple, Antakya-İskenderun ve havalisi mebusları Meclis’e giremediler. Niyazi Ramazanoğlu, Hataylı temsilcilerin Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ve Umur-ı Siyasiye Müdürü Hikmet (Batur) Bey’le görüşmelerini sağladı.²⁷

1922’de Lozan görüşmeleri öncesi, Hatay’dan bir heyetin acele Ankara’ya gelmesi, yine Niyazi Ramazanoğlu vasıtasıyla Antakya’ya bildirildi. Antakya’dan Rasim Yurtman, Samih Azmi (Ezer) ve Gaziantep’ten Ahmet Türkmen, İskenderun’dan da Tayfur Sökmen delege seçildiler. Rahatsızlığı nedeniyle heyete katılamayan Ahmet Türkmen dışında diğer üç delege Ankara’ya giderek Niyazi Ramazanoğlu, Tunalı Hilmi ve birçok kişiyle temaslarda bulundular.²⁸

VII) Hüsnü Halef

Mondros Mütarekesi’nden sonra bir ara Antakya kaymakamlığında bulunmuş olan Hüsnü Halef, 25 Şubat 1950 tarihli dilekçesinde şunları yazmaktadır:

“Birinci Dünya harbinden sonra Osmanlı orduları bu havalıyı terk ettikten sonra her türlü müşkülât ve suriş içinde kalan millet ve memleketime mücerret bir hizmet için Antakya kaymakamlığını deruhte ettim. İki yüz bin nüfus içinde ve tek başıma

²⁷ Türkmen, a.g.e., s.65,1025; Sökmen, a.g.e., s 57-59.

²⁸ Sökmen, a.g.e., s.68.

vatan ve milliyetimi müdafaaya başladım. Beyrut’a gittim, Yüksek General Guro’dan mülakat istedim. Aldığım cevap üzerine kendisine bir layiha verdim ve kabul ettirerek kemâl-i memnuniyetle memleketime dönerek vazifeme başladım. 23 Temmuz 1920 tarihinde de Suriye’den ayrılmak için Meclis-i İdare ve Belediyeden bir mazbata yaparak General Gubo’ya karşı da bu millî maksadın müdafaasından çekinmedim.”²⁹

Sonuç

Hatay’ın Türkiye’ye katılmasıyla sonuçlanan Hatay mücadelesine Tayfur Sökmen ve Abdurrahman Melek’le birlikte birçok vatansever Türk genci katılmıştır. Anılarda adları sıkça geçenler arasında İnayet Mursaloğlu (Mürsel) (Tayfur Sökmen’in ağabeyi), Abdurrahman Mursaloğlu (Mürsel) (Tayfur Sökmen’in amcazadesi), Rasim Yurtman, Cemil Yurtman, Ahmet Türkmen, Gani Türkmen (Ahmet Türkmen’in küçük kardeşi), Yüzbaşı Asım, Mehmet Tecirli, Samih Azmi (Ezer), Nuri Aydın (Konuralp), İzzettin Çavuş (Nuri Aydın’ın kardeşi), Nuri Genç, Niyazi Ramazanoğlu, Kemal Akyüz, Hüsnü Halef bulunmaktadır. Bunlardan çoğu Hatay mücadelesinin her devresinde muhtelif görevlerde bulundular.

Makalede, Hatay mücadelesine katılanlardan Nuri Aydın Konuralp, Nuri Genç, Rasim Yurtman, Samih Azmi Ezer, Kemal Akyüz, Niyazi Ramazanoğlu ve Hüsnü Halef’in Hatay mücadelesiyle ilgili kısa anılarına yer verildi. Bunlardan çoğu 1918 yılında mücadeleye atıldıklarında 30 yaşından küçüktüler: Nuri Aydın Konuralp 27, Nuri Genç 20, Rasim Yurtman 29, Samih Azmi Ezer 26 ve Niyazi Ramazanoğlu 29 yaşında bulunuyordu. Asıl mesleği öğretmenlik olan Nuri Aydın Konuralp, silahlı mücadele devrinden sonra eğitim alanında hizmetlerde bulunmuştur. Nuri Genç, Halep ve İskenderun’da çıkardığı gazetelerle Hatay mücadelesini destekledi. Hatay mücadelesinin her safhasında görev alan Rasim Yurtman, Adana’da İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Antakya-İskenderun Yurdu’nun kurucuları arasında yer aldı. Tarsus doğumlu Niyazi Ramazanoğlu, Hariciye Vekâleti’ndeki görevi dolayısıyla Hatay’la Ankara arasında irtibatın sağlanmasında önemli rol oynadı. Hanya doğumlu eğitimci Kemal Akyüz, 1935’ten sonra Fransızlarla ilgili istihbarat bilgilerinin Hatay’dan Ankara’ya ulaştırılmasında büyük gayretler sarf etti. Nuri Aydın Konuralp ile Samih Azmi Ezer, 1938 yılında Hatay Millet Meclisi’ne milletvekili olarak katıldılar.

Bütün bu çabalar sonunda, yirmi yıl kadar süren Hatay mücadelesi önce bağımsız Hatay Devleti’nin kurulması, ardından da Hatay’ın Türkiye’ye katılmasıyla sonuçlanmıştır. 1939 yılında Türkiye’de yapılan seçimlerde, Ha-

²⁹ BCA, 490.1-302-1225-1.

tay Devlet Başkanı Tayfur Sökmen Antalya’ dan, Başbakan Abdurrahman Melek’ in Gaziantep’ ten aday gösterilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi’ ne seçildiler. Bu durum Hatay’ ın anavatana (Türkiye) katılmak üzere olduğu kanaatini kuvvetlendirdi. Yabancı basında konuyla ilgili birçok haber ve yorumlar yayınlandı. 23 Haziran 1939 tarihinde yapılan toplantıda Hatay Millet Meclisi, Türkiye’ ye katılma kararı aldı. Hatay Hükümeti görevini, Fevkalade Murahhas Cevat Açıkalın’ a bırakarak dağıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi’ nden çıkan özel kanunla Hatay vilayet olarak Türkiye’ ye bağlandı. Fransız askeri kuvvetleri Hatay’ dan çekildiler. 23 Temmuz 1939’ da Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Hatay’ a gelen heyetin önünde anavatana katılma töreni yapıldı. 18 Temmuz 1939 Salı günü ilk Türk valisi Şükrü Sökmensüer Hatay’ a gelerek göreve başladı.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

MELEK, Abdurrahman; **Hatay Nasıl Kurtuldu**, TTK Basımevi, Ankara 1966.

MÜMTAZ, Tarık; **Hatay Albümü**, Ülkü Matbaası, İstanbul 1942.

SÖKMEN, Tayfur; **Hatay’ ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Basımevi, Ankara 1978.

TÜRKMEN, Ahmet Faik Türkmen; **Hatay Manda Tarihi Silâhlı Mücadele Devresi**, C.4, Tan Matbaası, İstanbul 1939.

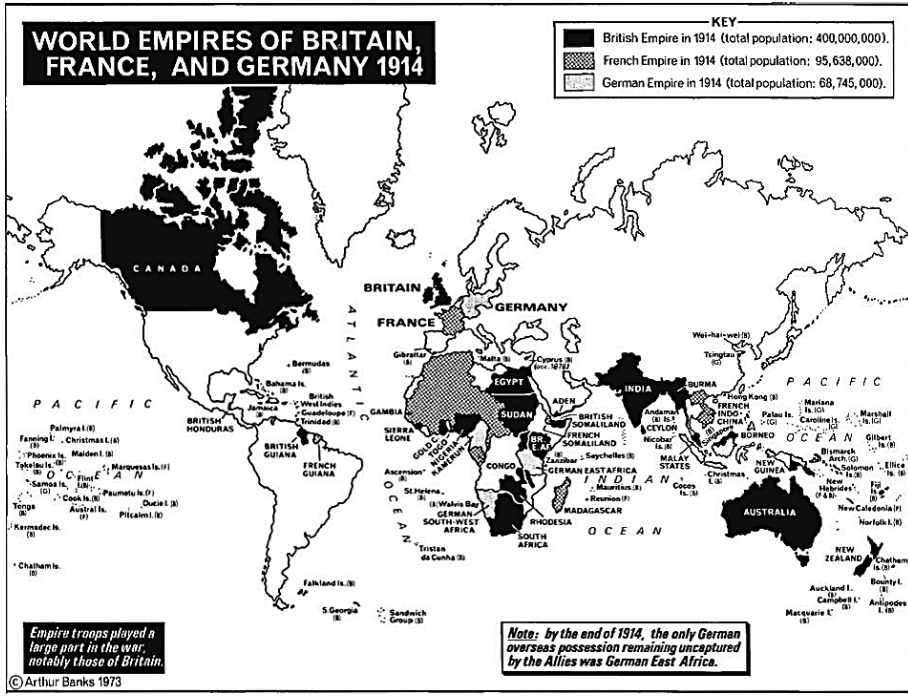
SYKES-PİCOT'TA KIRMIZI BÖLGENİN İNGİLTERE İÇİN ÖNEMİ

Doç. Dr. Önder KOCATÜRK*

Giriş

Sanayi Devrimi'ne ve hemen sonrasında başlayan sömürge yarışına ayak uyduramayan Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir gerileme dönemine girmişti. Diğer taraftan Sanayi Devrimi'nin başladığı ve tüm dünyaya yayıldığı ülke olan İngiltere, hızla zenginleşerek ve güçlenerek küresel bir sömürge imparatorluğu kurmaya başlamıştı. 1757 yılında Hindistan'ı ele geçiren İngiltere, sonraki yıllarda Asya, Afrika ve Pasifik bölgesindeki sömürge imparatorluğunu hızla genişletmişti. İngiltere'nin Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783) nedeniyle Amerika'daki kolonilerinin çok büyük bir bölümünü kaybetmesinin iki yönlü etkisi oldu. Birincisi, İngiltere için başta Hindistan olmak üzere mevcut diğer kolonilerinin önemi çok daha kritik hale geldi. İkincisi İngiltere, yeni yayılma ve kolonileşme alanı olarak Yakındoğu, Asya ve Afrika'ya yöneldi ve bu bölgelerde yeni toprakları kontrolü altına aldı. Bu süreçte İngiltere'nin Hindistan ve Asya'daki sömürgelerine giden kara ve deniz ticari bağlantı yolları ve bu yollar üzerindeki stratejik konumdaki topraklar ve kentler çok büyük önem kazandı. Bunlar içerisinde Boğazlar, Doğu Akdeniz, Mısır, Kızıldeniz, Irak ve Basra Körfezi gibi öne çıkan bölgelerin büyük bölümü Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına ve Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girişine kadar geçen dönemde, İngiltere gerek kapitülasyonlar ve gerekse Osmanlı Devleti'nin zayıflığı nedeniyle kolonileri ile çok rahat ve avantajlı şekilde bağlantı kurabilmekteydi. Hatta çıkarları doğrultusunda Osmanlı'nın bu zayıf hâkimiyetine bile tahammül edemediği durumlarda, Kıbrıs (1878) ve Mısır'da (1882) olduğu gibi sözde gerekçelerle stratejik öneme sahip toprakları rahatlıkla işgal edebilmişti.

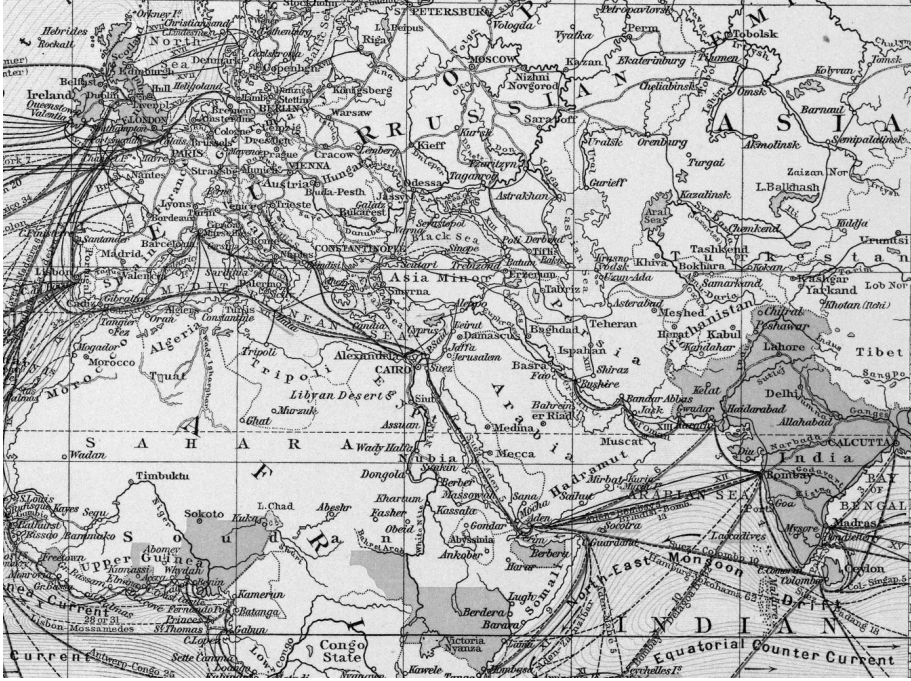
* İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. E-posta: onder.kocaturk@istanbul.edu.tr

Resim 1: 1914'te İngiltere, Fransa ve Almanya'nın Küresel Sömürge İmparatorlukları²

Özellikle Türklere karşı ırkçı düşmanlığıyla tanınan Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone'un iktidara geldiği 1880 Nisan'ından itibaren, İngiltere'nin Ortadoğu ve özellikle Basra Körfezi bölgesinde nüfuzunu artırmak ve aynı şekilde Osmanlı etki ve egemenliğini zayıflatmak amaçlı faaliyetleri devam etmişti. İngilizlerin gizli faaliyetleri arasında özellikle bölgede etkili Arap aşiretlerinin liderlerini kendi yanına çekip, Osmanlı Hükümeti aleyhine kışkırtmak önemli bir yer tutmaktaydı. İngiltere'nin aşiretleri ikna yöntemi öncelikle paraya ve "Osmanlı egemenliği" dâhil diğer olası tehditlerden korunmuş olarak, bölgede İngiltere himayesinde kendilerine daha fazla bağımsızlık, güç ve zenginlik vaatlerine dayanıyordu. Bu işe yaramazsa veya yeterince etkili olmazsa, herhangi bir sözde gerekçe ve bahaneyle askeri güç kullanarak gözdağı vermek ve sindirmek yoluna gidiliyordu. Geçmişten gelen ve zaman zaman görülen somut ve unutulmaz örnekler (Hindistan, İran, Aden, Cidde,

² Arthur Banks, *A Military Atlas of the First World War*, South Yorkshire: Pen & Sword Books Ltd., 2001, s.6. Bu haritada belki tek eksiklik güney İran'da 1907'de fiilen oluşan İngiliz etki alanının belirtilmemesidir.

Resim 2: İngiliz İmparatorluğu'nun Ticaret Yollarını Gösteren Haritanın (1895) Bir Bölümü.¹

Sudan ve Mısır'da olduğu gibi) İngiltere'nin gücünü ve iradesini bölgedeki Arap liderlere kabul ettirmede çok etkili olmuştu. İngiltere'nin bölgede sürekli bulundurduğu etkin, hareketli ve vurucu deniz gücü bölgede bu denli nüfuz sahibi olmasının diğer bir önemli sebebiydi. Osmanlı Devleti'nin bilgisi dâhilinde veya dışında İngiltere, bölgedeki aşiretlerin çoğuyla karşılıklı anlaşmalar da yapmıştı. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişine kadar geçen dönemde, bölgedeki İngiliz konsoloslara ve diğer görevliler tarafından yürütülen gizli faaliyetler hakkında fazla açık ve detaylı bilgi mevcut değildir. İngiltere, Osmanlı Devleti ile karşılıklı savaşa girmesinin ardından bu faaliyetlerini daha açık ve saldırgan bir şekilde sürdürmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin cihat ilanının genelde etkisiz kalması ve yine pek çok Arap aşiretinin İngilizlerin yanında Osmanlı ordularına karşı savaşması, İngilizlerin uzun yıllar boyunca sürdürdükleri ve gerekli altyapıyı hazırladıkları bu faaliyetlerde büyük ölçüde başarılı olduklarını kanıtlamaktadır.

¹ "British Empire, Showing the Commercial Routes of the World and Ocean Currents", London: The Times, 1895; David Rumsey Historical Map Collection, <http://www.davidrumsey.com/> (Son Erişim: 10 Mayıs 2016).

Sykes–Picot’ta Kırmızı Bölge

Sykes-Picot anlaşmasının² 2. maddesi, anlaşmaya ekli haritada belirlenmiş Kırmızı Bölge için İngiltere’ye, Mavi Bölge için de Fransa’ya anılan bölgeler üzerinde, “doğrudan kontrol”, yani istediği gibi hareket etme ve tasarrufta bulunabilme hakkını vermektedir. Bu madde şöyledir:

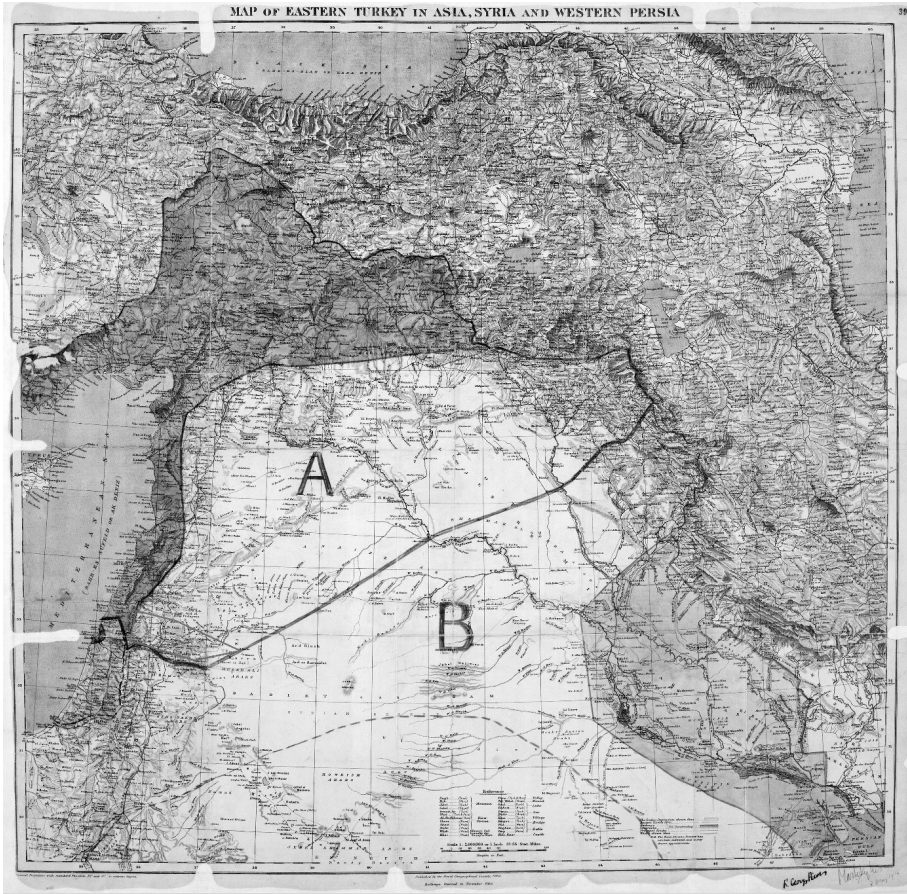
“2) Mavi bölgede Fransa’nın, ve kırmızı bölgede Büyük Britanya’nın istedikleri şekilde ve Arap Devleti veya Arap Devletler Konfederasyonu ile düzenlemeye uygun olabileceğini düşündükleri biçimde doğrudan veya dolaylı yönetim veya kontrol tesis etmelerine izin verilecektir.”³

Bu iki bölgenin, haritada sırasıyla Fransa ve İngiltere’nin etki alanlarını gösteren “A” ve “B” bölgelerinden ayrı şekilde gösterilmesi ve her iki devletin himayesinde kurulması planlanan Arap devletinin veya Arap devletler konfederasyonunun sınırları dışında tutulması dikkat çekicidir. İngiltere ve Fransa, madde uyarınca eğer isterlerse ve daha doğrusu ihtiyaç duydukları takdirde kendi himayelerinde kurulacak Arap Devleti veya Arap Devletler Konfederasyonu’nu bu bölgenin idaresine dâhil ediyorlardı. Bu bildiriye genel hatlarıyla “Kırmızı Bölge”nin İngiltere için önemi değerlendirilecektir.

İngiltere açısından bakıldığında “Kırmızı Bölge” ve onu tamamlayıcı “B bölgesi” tıpkı geçmişte askeri kuvvet kullanarak işgal etmiş ve yerleşmiş olduğu Hindistan (1757), Aden (1839), Kıbrıs (1878), Mısır (1882), Sudan (1899) ve güney İran (1907) gibi çok büyük öneme sahipti. Bu anlaşma ile İngiltere gelecek için yeni ve büyük bir sömürgeyi daha doğrudan “güneşi batmayan imparatorluğuna” katıyordu.

² The National Archives (NA), Records of the Cabinet Office (CAB), 24/9/71 (Sir Edward Grey to M. Cambon, 16 May [Mayıs] 1916, s.1-2) Sykes-Picot Antlaşması olarak bilinen metin İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey ve Fransa’nın Londra Büyükelçisi Monsieur (Mösyö-M. şeklinde kısaltılmaktadır) Paul Cambon arasında birer hafta arayla (9 Mayıs ve 16 Mayıs 1916 tarihlerinde) Fransızca ve İngilizce olarak karşılıklı verilen ve anlaşma içeriği aynı olan iki notadan ve ekli haritadan ibarettir. Anlaşma, Cambon’un 9 Mayıs 1916 tarihli Fransızca notasını alan Grey’in, karşılık olarak Cambon’a gönderdiği 16 Mayıs 1916 tarihli İngilizce notayla resmîyet kazandığından, nihai anlaşma metni olarak 16 Mayıs 1916 tarihli İngilizce nota kabul edilmektedir, bk. Ek.

³ The National Archives (NA), Records of the Cabinet Office (CAB), 24/9/71 (Sir Edward Grey to M. Cambon, 16 May [Mayıs] 1916, s.1).

Resim 3: Sykes-Picot Antlaşmasına Temel Oluşturan Harita: Asya, Suriye ve Batı İran'da Doğu Türkiye'nin Haritası⁴

⁴ Haritanın aslı National Archives'ta MPK 1/426 numaralı dosyadadır. Haritanın sağ alt köşesinde anlaşma metnini hazırlayan François Georges-Picot ve Mark Sykes'in imzaları ve Sykes'in kaleminden çıktığı anlaşılan 8 Mayıs 1916 tarihi görülmektedir. Haritanın alt ortasındaki bilgiden, bu haritanın Royal Geographical Society tarafından 1910 yılında yayınlandığı ve demiryollarının da Kasım 1915'te haritaya eklendiği anlaşılmaktadır. Anlaşmanın 7. Maddesinin sonunda belirtilen poligon (çokgen) A Bölgesinin aşağı (güneybatı) kısmında, Hayfa ve Akka bölgesinin doğusunda, metinde belirtilen yerler birleştirilerek ve kırmızı olarak haritadan çizilmiştir.

Sykes-Picot anlaşmasının haritasında kırmızı bölge biri büyük ve diğeri de bu büyük bölgeye kıyasla oldukça küçük olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır. Akka ve Hayfa liman kentlerini içine alan küçük bölgenin dikkat çekici özelliği diğer kırmızı bölgeyle arasında doğrudan bir bağlantı bulunmamasıdır. Hatta İngiliz nüfuzu altındaki “B” bölgesi ile de yakın olmasına karşın direk bağlantısı yoktur. Dört tarafı anlaşmada uluslararası bölge olarak tanımlanan “kahverengi bölge” ile çevrilidir. Bu küçük “kırmızı bölge” Fransa’nın mavi bölgesine de çok yakın bir konumdadır. Nota şeklinde düzenlenmiş, kısa bir metin olmasına rağmen Sykes-Picot anlaşmasının 4, 5 ve 7. maddelerinde de bu küçük bölgeye doğrudan atıfta bulunmaktadır. Yukarıda belirtilen 2. maddenin varlığına rağmen, 4. maddenin 1. fıkrası bu küçük kırmızı bölgenin şimdiden İngiltere açısından gelecekteki statüsünü kesin olarak belirlemektedir:

“4) Büyük Britanya’ya (1) Hayfa ve Akka limanları verilmelidir,”⁵

Anlaşmadaki bu ifade İngiltere’nin Hayfa ve Akka limanları ile hinterlandını içine alan bu küçük kırmızı bölgede doğrudan egemenlik kurmak istediğini açıkça belli etmektedir. Anlaşmanın 7. maddesi İngiltere’nin gelecekteki planlarını da açığa vurmaktadır:

“7) Büyük Britanya Hayfa’yu (b) bölgesi ile bağlayan bir demiryolunu inşa etmek, yönetmek ve tek sahibi olmak hakkına sahiptir ve askerleri böyle bir hat boyunca her zaman nakletmek için daimi bir hakka sahip olacaktır.

Her iki hükümet tarafından anlaşılmalıdır ki bu demiryolu trenle Bağdat’ın Hayfa’yla bağlantısını kolaylaştırmak içindir ve şurası da anlaşılmalıdır ki eğer bu bağlantı hattının kahverengi bölgede sürdürülmesinin yol açtığı teknik zorluklar ve masraf sadece projeyi yapılamaz hale getirirse, Fransız Hükümeti söz konusu hattın (b) bölgesine ulaşmadan önce ayrıca Baniyas-Keis Marib (Kefr Harib)⁶-Salkhad-Tell Otsda-Mesmie⁷ poligonunu⁸ katedebileceğini hesaba katmaya hazırlanacaktır.”⁹

⁵ NA, CAB, 24/9/71 (Sir Edward Grey to M. Cambon, 16 May [Mayıs] 1916, s.1).

⁶ Asıl adı Kefr Harib olan yer yanlışlıkla haritada Keis Harib şeklinde yazıldığından ve “Harib” de yanlışlıkla “Marib” diye okunduğundan Sykes-Picot anlaşması olarak bilinen 16 Mayıs 1916 tarihli İngilizce belgeye de bu yanlış isimle (Keis Marib) yansımıştır. Haritada Umm Keis (Gadara) adıyla bu yerin güneyinde ve çok yakınında bir başka yer daha bulunmakla beraber, “Marib” adıyla bir yere rastlanmamıştır. 9 Mayıs 1916 tarihli Fransızca belgede ise bu yer “Keis Maril” olarak yazılmıştır. Bu nedenle yanlışlık kesin gibidir. Bu hata daha sonra Sykes-Picot anlaşmasını nakleden pek çok yerli ve yabancı kaynakta da aynen tekrarlanmıştır. Ayrıca birbirinden oldukça uzakta bulunan Salkhad (Haritalarda Sulkhad olarak da geçmektedir) ile Tell Otsda arasına – (tire) işareti konulmaması da benzer şekilde aynı hatanın pek çok kaynakta tekrarlanmasına yol açmıştır.

⁷ Haritalarda El-Musmeih olarak da geçmektedir.

İngiltere’nin Hayfa ve Akka limanlarını alarak, Hayfa’dan Bağdat’a bir demiryolu hattı planlaması stratejik ve ticari menfaatleri açısından önemli bir hamle idi. İlk olarak, Doğu Akdeniz kıyısındaki Hayfa ve Akka limanları Süveyş Kanalı’na yakın, İngiltere’nin işgali altındaki Kıbrıs ve Mısır arasında oldukça stratejik bir konumda bulunmaktaydı. İngiltere’nin doğrudan egemenliği altında bulunacak bu iki liman, Osmanlı egemenliğinin ortadan kalkmasından sonra İngiltere’nin eksikliğini hissedeceği kapıyı Doğu Akdeniz kıyısında açacaktı. Hayfa ve Akka arasında demiryolu bağlantısı olduğu gibi, bu şehirler Dera üzerinden Şam ve Medine arasında inşa edilmiş ve daha sonra kuzeyde Beyrut’a ve Trablusşam’a bağlanarak Halep’e kadar uzatılmış Hicaz Demiryolu’na da bağlanmıştı. İngiltere, Sykes-Picot’un 5. maddesi uyarınca Fransa ile Hayfa ve İskenderun limanlarıyla iki ülkeyi ilgilendiren tüm bölgedeki (Kırmızı, Mavi, A ve B bölgeleri) demiryollarının ticari amaçlı ve karşılıklı olarak serbestçe ve eşit şartlarla kullanılmasına dair anlaşmaya varmıştı. Bu nedenle Hayfa ve Akka’yı alarak aynı zamanda Fransa ile beraber gelecekte kurulabilecek geniş bir demiryolu şebekesinin de stratejik bir ortağı oluyordu.

Bağdat bir asrı aşkın süredir İngiltere’nin Irak’taki varlığının, Basra Körfezi ile ticaret ve haberleşme trafiğinin merkezi konumundaydı.¹⁰ Hayfa’dan Bağdat’a inşa edilecek demiryoluyla İngiltere kendisi için hayati öneme sahip iki bölgeyi (Doğu Akdeniz ve Irak’ı) karadan birbirine bağlayacaktı. İngiltere’nin nüfuz alanı olarak belirlenmiş “B” bölgesine de rahat ve hızlı ulaşım sağlayacaktı. Ayrıca yüklerinin asıl hedefi Irak’ta Bağdat ve civar bölge olan İngiliz ve diğer yabancı ticaret gemileri için Hayfa ve Akka limanları alternatif yükleme ve boşaltma merkezleri olacaktı. Bunun yanında Hayfa-Bağdat demiryolu İngiltere’ye yeni kurulacak nüfuz bölgeleri üzerinde doğrudan ve hızlı asker ve askeri malzeme konuşlandırma imkânı sağlamaktaydı. Bölgede meydana gelebilecek olası bir isyan hareketinde, İngiltere deniz yoluyla Hayfa limanına istediği kadar asker ve mühimmat getirip, bunları demiryolu aracılığıyla gerekli bölgelere hızlı bir şekilde ulaştırabilecekti.

⁸ Günümüzde birçok Türkçe kaynakta poligon (çokgen) kelimesi yanlış şekilde (mesela güzergâh) algılanmakta veya İngilizce’den çevrilmektedir. Oysa burada kastedilen söz konusu yerlerin bir çizgiyle birleştirilmesi sonucunda oluşan poligon (çokgen) alandır. İngiltere, Fransa’nın etki alanındaki bu poligonun içinde kalan bölgeden mecbur kalırsa Hayfa-Bağdat demiryolu hattının geçirebileceğini kabul ettirmiştir. Daha iyi anlaşılması için bu poligon orijinal harita üzerinde tarafımdan çizilmiştir. Bk. *Resim-3*.

⁹ NA, CAB, 24/9/71 (Sir Edward Grey to M. Cambon, 16 May [Mayıs] 1916), s.1-2.

¹⁰ Cezmi Eraslan, “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994, s.226.

Henüz 1914 yılının ilk aylarında Hayfa-Dera-Şam demiryolunun 125. kilometresinde bir İngiliz şirketinin petrol bulmak için kazı çalışması yapıldığı bilinmekteydi. 1914 Şubat ayı sonları itibarıyla 180 metre derinliğinde kazı yapılmıştı. Hafriyat ilerledikçe artan miktarda petrol çıktı. İngiliz mühendisler çok önemli bir petrol yatağı bulmayı ümit ettiklerini açıkladılar. Aynı İngiliz şirketi, bir Suriye şirketi ile ortaklaşa olarak Yermuk Vadisi’nde de petrol bulma amaçlı kazı yapmak için Osmanlı Devleti’nden ruhsat almıştı.¹¹ İngiltere’nin Hayfa ve Akka limanlarını elde etmek istemesinin bir sebebi de her iki limanın bölge petrolünün arıtımı ve ihracatı için çok uygun bir konumda bulunmasıdır. İngiltere Hayfa-Bağdat arasında sadece demiryolu değil, aynı zamanda petrol boru hattı da inşa etmek istiyordu. İngiltere’nin Sykes-Picot anlaşmasında şekillenen Hayfa ile ilgili gelecekteki projesi, somut ve ayrıntılı olarak hükümetin 29 Şubat 1928 tarihli toplantısında “Hayfa-Bağdat Demiryolu ve Boru Hattı” başlığı altında ele alınmıştır. İngiltere’nin Filistin Mandasının kurulmuş olduğu bu dönemde, İngiliz Hükümeti’nin girişimiyle kurulan komite 13 Haziran 1928 tarihinde proje hakkında gizli ve çok detaylı bir rapor hazırlamıştır. 13 Haziran 1928 tarihli ve 105 maddelik bu rapor, ekleriyle ve eklerinin ekleriyle aradan 12 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen İngiltere’nin Sykes-Picot anlaşmasında kırmızı ve B bölgelerini kapsayan birçok amacını tüm yönleriyle ortaya koymaktadır.¹²

Rapora göre alternatifler içinde Bağdat-Hayfa petrol boru hattı genel olarak en emniyetli olardı. Boru hattının Hayfa’da garantili ve tatminkâr liman imkânları olmasının yanında, tüm hattın İngiliz nüfuz ve himayesi altındaki bölgeden geçmesi de artı puanlardı. Mesafenin uzunluğu nedeniyle boru hattı için gerekli ihtiyaçların ve bakım masraflarının çok daha ağır olması ise tek dezavantajdı. Özellikle petrol boru hattı ile beraber Bağdat-Hayfa demiryolunun inşa edilmesi ise bu dezavantajın etkisini bastıracaktı. Demiryolunun petrol boru hattı boyunca mevcudiyeti, boru hattının korunması ve onarımların en kısa sürede yapılabilmesi için çok önemliydi.¹³ Bağdat-Hayfa demiryolu ve boru hattının İngiltere için stratejik avantajları ise raporun 73. maddesinde açıkça ve özetle belirtilmektedir. Buna göre:

¹¹ “Suriye”, “Petrol Menbai”, *Tanin*, 22 Şubat 1914, s.4.

¹² NA, CAB, 24/202/18 (Sub-Committee on the Construction of the Proposed Haifa-Baghdad Railway and/or Pipeline: Report, June 13, 1928). Raporun “Giriş” kısmında, o tarihe kadar geçen sürede Irak’ta çok zengin petrol yataklarının keşfedilmesinin askıda olan projenin gündeme alınmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Bk. *Aynı belge*, s.3-4.

¹³ *Aynı belge*, s.10 (48. ve 50. maddeler), 14 (76. madde).

a) İngiliz donanması gelecekte kullanabileceği bir petrol kaynağına sahip olacaktı. Mevcut durumda İngiltere’nin petrol tedarik ettiği diğer tek büyük kaynak İran bölgesindeydi. Gelecekteki olası siyasi gelişmeler nedeniyle, İran’daki bu kaynağın kullanımı belirsiz hale gelirse, İngiltere için alternatif petrol kaynağı hazır olacaktı.

b) Anavatan bölgesindeki bir savaş halinde, bu kaynak diğer İngiliz tedarik kaynaklarından 1000 mil daha yakın olacaktı. Kaynak, bir Akdeniz devletiyle savaş halinde İngiliz donanmasına derhal destek verecekti. Uzakdoğu’daki bir savaşta ise İngiltere ve Uzakdoğu arasındaki doğrudan iletişim/ulaşım hattı üzerinde olacak, bu da tanker tonajında tasarruf sağlayacaktı.

c) İngiliz–İran Petrol Şirketi (Anglo-Persian Oil Company), Bağdat-Hayfa boru hattı tamamlandıktan sonra, güney İran’daki petrol alanlarından Bağdat’a bir boru hattı inşa edecekti. Bu da savaşta İngiliz donanmasına avantaj sağlamak için İran ve Irak petrol kaynaklarının boru hattı yoluyla Hayfa veya Abadan’a yönlendirilmesini sağlayacaktı.

d) 1928 tarihli bu rapora göre Hayfa-Bağdat demiryolu hattının bir ucu Kahire’ye giden demiryoluyla, diğer ucu da mevcut Bağdat-Basra hattıyla¹⁴ bağlanacaktı. Böylece bu demiryolu hattı (Kahire-Hayfa-Bağdat-Basra) doğu ve batı arası ulaşımında Süveyş Kanalı’na alternatif veya onu tamamlayıcı bir rol üstlenecekti. Bu hat aynı zamanda İngiltere’nin Ortadoğu’da bir savaşa girmesi halinde (özellikle Rusya ile)¹⁵ Akdeniz’den Irak ve İran’a takviye asker ve malzeme göndermede geçen süreyi epey azaltacaktı. Bu da İngiltere’nin Yakın Doğu’daki¹⁶ savunma organizasyonunu önemli derecede geliştirecekti.¹⁷

Sykes-Picot imzalandığında, henüz bu demiryolu bağlantı hatları mevcut değildi. Ancak Kahire-Hayfa-Bağdat-Basra demiryolu şebekesi şüphesiz İngiliz hükümetinin gelecekteki planları arasındaydı ve tıpkı Süveyş Kanalı gibi Avrupa kıtasının Asya ile bağlantısını sağlayacaktı. İngiltere’nin Sykes-Picot anlaşmasında Hayfa ve Akka bölgesini ele geçirmek istemesinin en önemli sebeplerinden birisi de buydu.

¹⁴ Bağdat-Basra demiryolu hattı Ocak 1920’de tamamlanarak açılmıştır. Hayfa-El Kantara (Süveyş Kanalı) arası demiryolu bağlantısı da aynı yıl içinde hizmete girmişti. El-Kantara-Kahire demiryolu bağlantısı 1904 yılında açılmış bulunduğundan, Hayfa’dan Kahire’ye demiryolu bağlantısı 1920 yılından beri mevcuttu. Kahire-Hayfa-Bağdat-Basra demiryolu bağlantısında eksik olan kısım Hayfa-Bağdat arası kalmıştı.

¹⁵ 1916 Mayıs ayında Sykes-Picot anlaşması imzalandığında Çarlık Rusya halen İngiltere’nin müttefiki konumundaydı. 1917’de Sovyet Rusya’nın kuruluşu ve sonrası gelişmeler dikkate alındığında raporun hazırlandığı 1928 yılında özellikle böyle bir vurgunun yapılması normaldir.

¹⁶ Günümüzde Yakın Doğu yerine daha çok Ortadoğu terimi tercih edilmektedir.

¹⁷ *Aynı belge*, s.13 (73. madde).

İngiltere, ayrıca ekonomik bakımdan Hayfa-Bağdat demiryolunun inşasıyla Ortadoğu ticaretinin genel olarak genişlemesinden ve büyük bir petrol kaynağının terminalinin (uç noktasının) Akdeniz’de kendi kontrolü altında bir limanda olmasından yarar sağlayacaktı. Ortadoğu petrol alanlarının gelişimi, İngiliz petrol menfaatlerinin konumunu güçlendirecek ve İngiltere’yi Amerikan rezervlerine daha az bağımlı yapacaktı.¹⁸ Genel olarak, savaş ve barış zamanı İngiltere petrol ithalatı için kendi nüfuzu dışındaki ülkelere çok daha az bağımlı hale gelecekti. Bunun yanında dünyanın en zengin petrol yataklarından birinin üretim ve hasılatı üzerinde fiili kontrol sağlayacaktı.¹⁹

Rapordaki olumlu görüşlere ve sonraki yıllarda da zaman zaman gündeme gelmesine rağmen Hayfa-Bağdat demiryolu hayata geçmedi ve 1933’ten sonra gündemden tamamen düştü.²⁰ Petrol boru hattı ise Hayfa-Hadisa-Kerkük arasında inşa edildi ve 1935-1948 arası dönemde hizmet verdi.

Hayfa’da 1868 yılından beri sayıca çok fazla olmasa da varlığını sürdüren ve şehirde oldukça etkin olan bir Alman kolonisi mevcuttu. Hayfa’nın batısında kendi mahallesini kurmuş olan bu koloni,²¹ Alman Tapınak Cemiyeti (Tempelgesellschaft) mensupları (Tapınakçılar)²² tarafından bölgede ilk kurulan Alman kolonisiydi. Koloni mensupları tarım, sanayi ve ulaşım alanlarında devrin modern teknolojisini şehre getirmişler ve bizzat uygulamışlardı. Kudüs’ü ziyaret etmek üzere İstanbul’dan Hohenzollern yatıyla yola çıkan Alman İmparatoru II. Wilhelm, “Kutsal Topraklara” 25 Ekim 1898 tarihinde ilk kez Hayfa’da karaya çıkarak ayak basmıştı. II. Wilhelm, Hayfa’da gecelemiş ve kaldığı bir gün içinde Alman kolonisine de yakın ilgi göstererek koloninin yaşadığı semti gezmiştir. Hayfa’daki Alman viskonsülü Keller’in aynı zamanda Hayfa ve Nasıra şehirlerinde bazı köylerin mültezimi olduğu görülmektedir. Tapınakçılar Hayfa’daki en büyük işletmelerden birkaçının sahibi de oldular.

¹⁸ Aynı belge, s.14 (77. madde).

¹⁹ Aynı belge, s.17 (97. madde).

²⁰ T. G. Otte, Keith Neilson (Eds.), *Railways and International Politics: Paths of Empire, 1848-1945*, New York: Routledge, 2006, s.167-169.

²¹ Mahmud Yazbak, *Haifa in the Late Ottoman Period, 1864-1914: A Muslim Town in Transition*, Leiden: Brill, 1998, s.194, 224-225. 1875 yılında Alman kolonisinin 85 binası, 311 sakini, 3000 dönüm toprağı ve iki un fabrikası vardı. Bu sayı 1910’da 216 ikametgâh olarak kullanılan bina, 106 kamu binası ve 750 sakine ulaştı. Yazbak, Alman kolonisinin, yerel halka ve yetkililere karşı oldukça mağrur ve kibirli davranışlar sergilediklerini savunarak bazı örnekler vermektedir (s.225-231).

²² Bireyleri “Templer (Tapınakçı)” olarak da adlandırılan bu cemiyetin üyeleri Württemberg Luteriyen Kilisesi’nden dışlanmış bir Alman Protestan mezhebine mensuptular. 12. yüzyıldaki Tapınak Şövalyeleri ile ilgileri yoktur ve karıştırılmamalıdır.

Avrupa’nın büyük gemcilik ve sigorta şirketlerinin Hayfa’daki temsilcileri konumuna geldiler.²³ İngiltere’nin Hayfa’da daimi bir konsolosu bulunuyordu ve bölgede Almanya lehine olarak meydana gelen tüm gelişmelerden şüphesiz hızla ve ayrıntılarıyla haberdar oluyordu. İngiltere’nin Sykes-Picot’ta Hayfa ve Akka’yı alması bölgedeki gittikçe artan ve büyüyen Alman etkisine son vermeyi amaçlayan projenin ilk adımıydı. İkincisi Eylül 1918’de İngiltere’nin Hayfa ve Akka’yı işgaliyle ve İngiliz mandasını burada kurmasıyla gerçekleşecektir.

Resim 4: Hayfa’daki Alman Kolonisinin Bir Görünümü.²⁴

Hayfa ve Akka’yı içine alan küçük kırmızı bölgenin İngiltere için önemini açıkladıktan sonra, büyük kırmızı bölgenin İngiltere için önemine geçebiliriz. Sykes-Picot Anlaşması’ndaki büyük kırmızı bölge Basra bölgesi ve hinterlandından başlayarak Bağdat’ın kuzeyine kadar uzanan geniş bir bölgeyi içine almaktadır. Güney Mezopotamya (Irak) olarak da adlandırılan bu bölgenin İngiltere için hayati önemini aslında genel hatlarıyla yukarıda vurgulamıştık. Bölge, Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz ile beraber, doğu ve batıyı birbirine bağlayan, İngiltere’nin Hindistan ve Asya’daki sömürgelerine giden kara ve deniz ticaret yolları üzerinde ve yakınında, hem ekonomik, hem de stratejik

²³ Yazbak, a.g.e. s.72-73, 231.

²⁴ “German Colony at Haifa”, *Library of Congress*, <https://www.loc.gov/item/mpc2004007506/PP/> (Son Erişim: 10 Mayıs 2016). Fotoğrafın tarihi olarak 1898-1914 zaman aralığı verilmektedir.

bakımdan çok önemli bir konumdaydı. Zaten İngiltere, güney İran ve Arabistan Yarımadası’nın doğu kıyılarını da içine alan bu bölgede gerek yatırımları, gerekse askeri gücü sayesinde, 18. yüzyıldan beri muazzam bir nüfuz alanı yaratmıştı. Bölgenin zengin petrol yataklarına sahip olduğunun anlaşılması önemini daha da artırmıştı.²⁵

Çeşitli belgelerden İngiltere için büyük kırmızı bölgenin önemini değerlendirmek mümkündür. Bunlar arasında genel olarak Sykes-Picot Anlaşmasının zeminini hazırlayan Sir Maurice de Bunsen’in 30 Haziran 1915 tarihli raporundaki bilgiler ön plana çıkarılmaktadır.²⁶ Ancak bundan daha önce Osmanlı Devleti’nin olağanüstü temsilcisi sıfatıyla 11 Şubat 1913 tarihinde İstanbul’dan Londra’ya giden²⁷ eski sadrazamlardan İbrahim Hakkı Paşa’nın İngiliz yetkililerle gerçekleştirdiği görüşmeler ve özellikle karşılıklı imzaladığı bazı anlaşmalar da bu bölgenin İngiltere için önemine ışık tutmaktadır. İbrahim Hakkı Paşa’nın Londra görüşmelerini ve imzaladığı anlaşmaları da dikkate alarak Bunsen’in nihai raporu ekseninde, maddeler halinde ve genel hatlarıyla Sykes-Picot’taki büyük kırmızı bölgenin İngiltere için önemini şöyle açıklayabiliriz:

1) Basra Körfezi’nde İngiltere hâkimiyetinin sağlamaştırılması ve diğer ülkelerce tanınmasının sağlanması bakımından önemlidir.²⁸

İngiltere, Sykes-Picot Anlaşmasından çok önce Basra Körfezi bölgesinde büyük ölçüde hâkimiyet kurmuştu. 1907 yılında Rusya ile yaptığı anlaşmayla, İran’da 32. enlemin güneyinden denize kadar olan kısmı nüfuz bölgesi içine sokmuştu. Özellikle Muhammara bölgesinde tam manasıyla egemen konumdaydı ve Muhammara Şeyhi Hazal da İngiltere’nin hâkimiyetini tanımıştı.²⁹

²⁵ Irak’ın başta İngiltere olmak üzere dünya siyaseti açısından önemini ve aynı zamanda genel özelliklerini açıklayan güzel bir çalışma için bk. Cezmi Eraslan, “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994, s.223-251.

²⁶ Sykes-Picot Anlaşmasının zeminini oluşturduğu söylenen Bunsen’in raporu ve Bunsen komitesinin diğer evrakı İngiliz Ulusal Arşivlerinde CAB 27/1’de “British Desiderata in Turkey in Asia” başlığı altında yer almaktadır (<http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4210238>). Ayrıca bk. Aaron S. Klieman, “Britain’s War Aims in the Middle East in 1915”, *Journal of Contemporary History*, Vol: 3, No: 3, 1968, s.237-251.

²⁷ İbrahim Hakkı Paşa, henüz Balkan Savaşı devam ederken Londra’ya gitmiştir. Kendisi 17 Şubat 1913 akşamı Londra’ya ulaşmıştır. İstanbul’dan geri dönmesinin istendiği 1914 Ekim ayına kadar Londra’da kaldığı anlaşılmaktadır.

²⁸ Klieman, *a.g.e.*, s.244.

²⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS.) 113/10 (İbrahim Hakkı Paşa’nın Londra’dan Sadarete gönderdiği 25 Şubat 1328 [10 Mart 1913] tarihli yazının sureti), s.4-5.

Osmanlı deniz gücünün ve egemenliğinin zayıflığı nedeniyle Basra Körfezi’nin birçok bölgesinde de durum pek farklı değildi. Osmanlı’nın egemenliği sadece Basra şehri ve yakın çevresiyle sınırlı hale gelmişti. İbrahim Hakkı Paşa’nın İngilizlerle anlaştıktan sonra, Londra’dan Hariciye Nezareti’ne gönderdiği 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazıdaki açıklamaları genel durumu özetleyerek bu durumu doğrulamaktadır:

“Kuveyt, Bahreyn, Katar, Necid (Necd) ve Basra Körfezi hakkında ayrı ayrı görüşme yapılan beş mesele tümüyle bir mahiyette ve Basra Körfezi veya Necid-i Farsi denilen yerde, deniz kısmında ve sahilin bazı bölümlerinde Osmanlı Devleti ile İngiltere nüfuz bölgelerinin bundan sonra ihtilafa yol açmayacak şekilde belirlenip sınırlandırılması konusundan ibaret olduğundan, hepsini bir sözleşmede birleştirmek uygun görülmüştür.

Memleketimizde bu gibi meselelerin cefa ve mahiyetini inceleyip hakkıyla bilenler pek nadir olduğundan, Arabistan’ın bütünüyle ve her zaman Osmanlı toprağı olduğu düşüncesinde bulunanlar bu sözleşmelerde Osmanlı Devleti tarafından bazı fedakârlıklara katlanıldığını zannedebileceklerdir. Gerçek durum ise hiç öyle değildir. Kanuni Sultan Süleyman devrinden sonra Osmanlı donanmasının Basra Körfezi’nde dolaşması bir daha gerçekleşmemiş ve kıyı arazisi tamamen devletin nüfuzundan serbest kalmıştır. Hâlbuki İngilizler bundan iki asır öncesinden itibaren Basra Körfezi’nde sürekli şekilde savaş gemileri bulundurmaya ve Hindistan İngiltere sömürgesi olduktan sonra, Hint ticaretinin sağlanması için denizden güvenlik tedbirlerine ve sahil şeyhleriyle anlaşmalar imzalamaya girişmişlerdir. Bu suretle daha Osmanlı Devleti’nin fiili idaresi Basra şehrini aşmadığı zamanlarda İngiltere Basra Körfezi’nde egemen olmuş, İran’ın Basra Körfezi sahili, Bender Büşir ve Bender Abbas gibi şehirleri tamamen İngiliz nüfuzu altına girmiş, gerekikçe oraya Hindistan süvari askerleri sevk edilerek asayişin temini bir gelenek hükmünü almış ve denizde İngiliz bayrağı hâkim olmuştu. Bahreyn Şeyhliği İngiltere himayesine girmiş ve Umman şeyhleri tümüyle İngilizlerle anlaşma yapmıştı. Nitekim Arabistan Yarımadası’nın başka bölgelerinde de bu gibi durumlar meydana gelmişti. Mesela Osmanlı Devleti’ne hiçbir zamanda tabi olmayan Maskat Eمارeti çoktan beri İngiltere ile anlaşmış ve Hadramut şeyhleri İngiliz nüfuzuna katılmıştı. Aden’in deniz mevkiinin sağlama alınması için arkasındaki bölgede bulunan dokuz kabilenin şeyhleriyle yapılan anlaşmalar gereğince, oraları da İngiliz himayesinden sayılıyordu.

Sultan Abdülaziz devrinde Osmanlı Devleti Arabistan’ın bölgelerinde eski konumunu geri getirmeye ve hatta genişletmeye kalkıştığı ve bunu da eskiden beri mevcut olan bir mülkün meşru sahibine geri dönmesi mahiyetinde gördüğü sırada, her tarafta karşısında İngiltere’yi görmesi bizce ne kadar garipseme ve öfkeye sebep olduysa, oralarda kendilerini koruyucu veya meşru efendi kabul etmeye bir veya iki asırdan beri

alışmış olan İngilizlerin de karşılıklarına Osmanlı iddialarının çıktığını görünce garipseyip öfkelenmelerini kabul etmek gerekir. Bunun işaretleri malumdur. Yemen tarafında Osmanlı ordusunun Sana’dan İmamı kovarak eski Yemen vilayetini diriltmesine bir şey demeyen İngiltere, daha o vakit Osmanlı askerlerini Lahic Sultanlığı ve Aden’e komşu Nevahi-i Tis’a’dan (Dokuz Bölge) çıkartmış ve birkaç sene önce devlet, anılan bölgelerle Yemen vilayeti sınırını İngiltere ile anlaşarak belirlemiştir. Abdülhamid devrinde tarafımızdan Hadramut’a bağlı Zufar’a bir emir tayin edildiği halde, bu kişi ve evladı İstanbul’dan ayrılmayı başaramamıştır. Merhum Midhat Paşa’nın Bağdat valiliğinde aynı girişimlerde bulunulmasına rağmen, İngiltere fiili konumunu koruyup Necid sancağının Osmanlı Devleti’ne ait olduğunu kabul etmemiştir. Hatta Hariciye Nezareti evrakında saklı bazı notalarda görüleceği gibi, Necid sancağı Paris Antlaşması’nın³⁰ yapıldığı sırada mevcut olmadığından, bu antlaşmanın bahsettiği Osmanlı’nın toprak bütünlüğüne (Necid’in) dâhil olamayacağı görüşünü ortaya koymuştur. Bahreyn üzerinde himayesini şiddetle savunmuş ve Katar’a asker ve memur gönderilmesini reddetmiştir. Katar’daki bir bölük asker Şeyh Casim bin Sani’nin himaye ve koruması altında ve İngiliz gemileri geldikçe şeyhin de emriyle saklanıp dışarı çıkamamak durumunda kalmıştı. Kuveyt’in Bağdat Demiryolu’na son nokta olma konusu ortaya çıkınca, İngiltere derhal oraya savaş gemileri göndererek şeyhle anlaşmalar yapmış, geçmiş devirde Necid Emiri Ebusuud’un (İbnüssuud) Mübarek El Sabah³¹ üzerine sataştırılması şeklinde kabul edilen cahilce bir politikaya şiddetle müdahale etmiş, Kuveyt’i işgal ile tehdit ederek Ebusuud’un yerine çekilmesini istemiş ve başarılı olmuştur.”³²

Görüldüğü gibi Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki dönemde Basra Körfezi bölgesinde Osmanlı egemenliği çok zayıf, İngiliz hâkimiyeti ise oldukça güçlü bir haldeydi. İngiltere, özellikle Osmanlı Devleti’nin gelecekte Kuveyt’te hiçbir şekilde etkinlik kurmasını istemiyordu. Nitekim İbrahim Hakkı Paşa ve İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey arasında 29 Temmuz 1913 tarihinde imzalanan “Basra Körfezi ve Civar Araziye Dair Sözleşme” isimli 18 maddelik anlaşmanın ilk on maddesi Kuveyt’in statüsünü ve sınırlarını belirlemekteydi. Özetle sadece lafta ve görünüşte Osmanlı Devleti’ne bağlı, idaresi “özerk” ve sözde İngiliz himayesinin olmadığı bir Kuveyt kazası kuruluyordu. Ancak anlaşmanın maddelerine dikkatle bakıldığında, gerçekte kurulanın Bubiyan ve Varba gibi stratejik öneme sahip adaları da elinde bulunduran, İngiliz himayesinde ve açıkça İngiltere tarafından bölgede bir İngiliz memuru

³⁰ Kırım Savaşı’nın ardından imzalanan 30 Mart 1856 tarihli antlaşma kastedilmektedir.

³¹ 1896-1915 yılları arası Kuveyt Şeyhi olarak görev yapmıştır.

³² BOA, HR. SYS, 113/2 (Hakkı Paşa’nın Londra Sefareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderdiği 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Basra Körfezi ve Arazi-i Mütecaviresine Dair Mukavelename” başlıklı eki, s.1-2).

gibi hareket edip, faaliyet gösterecek Kuveyt Şeyhi Mübarek El Sabah’ın sorumluluğuna verilmiş kukla bir devletti. Osmanlı Devleti’nin Kuveyt’e siyasi ve askeri hiçbir müdahale hakkı yoktu. Buna karşın Kuveyt Şeyhi’nin İngiliz hükümetiyle geçmişte yapmış olduğu üç anlaşma (23 Ocak 1899, 24 Mayıs 1900 ve 28 Şubat 1904 tarihli anlaşmalar) ve İngilizlere verilmiş tüm imtiyazlar aynen geçerli olacaktı. Osmanlı egemenliğine dair tek şey sembolik olarak üzerinde Kuveyt yazan Osmanlı bayrağının çekilecek olmasıydı. İngiliz himayesinin olmayacağına dair tek emare ise İngiltere’nin bu yöndeki beyanıydı. Anlaşmanın geri kalan maddelerinde kısaca Osmanlı Devleti, Katar ve Bahreyn üzerindeki tüm egemenlik haklarından vazgeçmekte, İngiltere’nin eskiden olduğu gibi Basra Körfezi sahillerinde güvenlik amaçlı alacağı tedbirleri kabul etmekteydi.³³

Sonuçta, Sykes-Picot Anlaşması öncesinde İngiltere’nin Basra Körfezi’ndeki tam egemenliği için tek ciddi engel ve eksiklik, Osmanlı Devleti’nin fiili egemenliğinde bulunan Basra şehri ve limanı ile Şattülarap bölgesini içine alan küçük, fakat stratejik açıdan çok önemli toprak parçasıydı. Sykes-Picot haritasına bakıldığında, Kuveyt’e ilişkin olarak kırmızı bölgeye sadece Osmanlı toprağına komşu olan Kuveyt Körfezi’nin (Limanının) ve Bubiyan adası dâhil kuzey Kuveyt topraklarının dâhil edildiği görülmektedir. Bu durum, gerçekte İngiltere’nin Kuveyt’in sözde özerkliğine bile ne kadar saygı gösterdiğini ve bu özerkliği nasıl algıladığını göstermektedir. Bölgedeki fiilen ve gerçek anlamda son Osmanlı toprağı olan Basra ile Şattülarap bölgesi de kırmızı bölgeye dâhil edilerek İngiltere İmparatorluğu’nun Basra Körfezi bölgesindeki mutlak hâkimiyet alanı Sykes-Picot ile tanımlanmış ve tamamlanmıştır.

2) Osmanlı Devleti’ne ait topraklarda İngiliz ticaretine karşı tüm ayrımcılığın engellenmesi ve İngiliz ticareti için mevcut önemli pazarların sürdürülmesi sağlanacaktı.³⁴

Sykes-Picot’ta İngiltere, Osmanlı Devleti’nin ve aynı zamanda dünyanın en önemli ticaret bölgelerinden olan Bağdat ve Basra vilayetlerini büyük ölçüde gerek kırmızı bölge, gerekse “B” bölgesi içinde kendi etki alanına katmaktaydı. Bu alan İngiltere’nin sömürge imparatorluğunu doğrudan birbirine bağlayan ve zaten iki asrı aşkın süredir İngiltere’nin ticari bakımdan diğer devletlere büyük üstünlük kurduğu bir bölgeydi. Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde İngiltere’yi bölgede en çok rahatsız eden iki husus vardı.

³³ BOA, HR. SYS, 113/24 (29 Temmuz 1913 tarihli anlaşmanın metni). Ayrıca bk. Önder Koca-türk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması*, İkinci Cilt (1913-1914), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2013, s.101-110.

³⁴ Klieman, *a.g.e.*, s.244.

Bunlardan ilki Osmanlı Devleti'nin yerel idareciler ve bölge halkı yoluyla kendi faaliyetlerine (bunlar içerisinde İngiliz donanması, konsoloları, vatandaşları ve şirketlerinin faaliyetleri sayılabilir) karışması ve müdahale etmesiydi. Bu müdahaleler iki ülke arasında zaman zaman ciddi boyutlara varan krizlerin yaşanmasına sebep olmaktaydı.³⁵ İkincisi ise Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yakınlaşmasının sonucu olarak, özellikle Bağdat Demiryolu projesinin ilerlemesiyle, bölgedeki Alman nüfuzunun ve ticari etkinliğinin İngiltere'nin aleyhine olarak gelişmesiydi. Sykes-Picot Anlaşması, İngiltere açısından her iki rahatsızlık yaratan unsuru da ortadan kaldırmaktaydı. Bunun yanında anlaşmanın 8. maddesi, İngiltere ve Fransa'ya ait tüm nüfuz bölgeleri üzerinde Osmanlı Devleti'nin mevcut düşük gümrük tarifesi 20 yıl boyunca sürdürülmesini ve hiçbir iç gümrük duvarının olmamasını öngörüyordu.

3) İngiltere tarafından Arap Yarımadası'nın bazı şeyhlerine verilmiş veya görüşülmekte olan vaatlerin gerçekleştirilmesi ve "genel olarak Mekke Şerifi ve Araplara verilmiş teminatların korunması" sağlanmalıydı.³⁶

Sykes-Picot anlaşmasının haritasında, İngiltere'nin etki alanı olarak belirlenmiş bölgede bulunan Arap aşiretlerinin isimleri de yazılıdır. Sykes-Picot öncesi dönemde İngilizlerin kendi yanına çektiği birçok Arap aşiretinin liderleri bölgedeki İngiliz nüfuzunun memurları haline gelmişti. Dolayısıyla bu aşiretlerin bulunduğu bölgelerin ve çevre alanların İngiliz nüfuz alanı olarak kalması önemliydi ve Sykes-Picot ile bu büyük oranda gerçekleşiyordu. Ancak Sykes-Picot'un büyük kırmızı bölgesinde asıl dikkat çeken çok önemli bir nokta daha vardır. Bu da Osmanlı Devleti'ne güçlü sadakatiyle bilinen Müntefik Araplarının kırmızı bölge içinde yer almasıdır. İbnürreşid Sadun Paşa liderliğindeki Müntefik Arapları (Saduniler) sonuna kadar Osmanlı Devleti'ne sadık ve bağlı kalacaklardı. Kuveyt Şeyhi Mübarek El Sabah (İbnüssabah) ve Vehhabilerin lideri olan İbnüsuud (Abdülaziz bin Suud) ile geçmişten gelen ciddi ihtilafları bulunan Müntefik Şeyhi İbnürreşid Sadun Paşa, Osmanlı Halifesi'nin cihat çağrısına uyan ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan az sayıdaki, fakat etkin ve güçlü Arap liderlerdendi. İbnürreşid, askeri gücü ve nüfuzu sayesinde bölgedeki daha küçük çaplı aşiretleri ve grupları da kendisine bağladığından, etki alanını oldukça geniş bir alana, neredeyse Sykes-

³⁵ Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında 1908 yılından itibaren bölgede yaşanan bu tarz krizlere örnek olarak bk. Önder Kocatürk, *Balkanlardan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s.229-254, 273-304; *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler*, Birinci Cilt (1911-1912), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011, s.162-177, 217-237.

³⁶ Klieman, a.g.e., s.244.

Picot’taki büyük kırmızı bölgenin tamamına ve hatta ötesine yaymıştı. Bu durum aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin de bölgede etkin ve güçlü olmasına önemli ölçüde katkıda bulunuyordu. İbnürreşid, 1910 Mart ayında kendisine karşı birleşen ve perde arkasında İngiltere destekli olduğu kesin görünen Mübarek El Sabah ve İbnüssuud’un ortak ordusunu yenilgiye uğratmış ve geri çekilmek zorunda bırakmıştı.³⁷ İbnürreşid Sadun Paşa’nın Osmanlı Devleti’ne sadakati öylesine güçlüydü ki Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde bile Babiali’yi zaman zaman İngilizlerin bölgede yürüttükleri gizli, bölücü ve yıkıcı faaliyetleri hakkında bilgilendirmiş ve gelecekte olabilecekler hakkında da uyarılarda bulunmuştu.³⁸ Dolayısıyla İngiltere’nin Sykes-Picot’ta, Osmanlı Devleti’ne sadık Müntefik Araplarının etkin olduğu Bağdat’tan Basra’ya kadar uzanan güney Irak’ı kırmızı bölgeye alması anlamlıdır. Kırmızı bölgede İngiltere tarafından sadece Osmanlı egemenliğinin değil, İbnürreşid Sadun Paşa ve aşiretinin de etkisinin yok edilmesi amaçlanıyordu.

4) İngiltere’nin petrol üretimi, nehir ulaşımı ve sulama işleri inşası gibi bölgede ilgi gösterdiği girişimlerin gelişimi için güvenlik sağlanmalıydı.³⁹

Sykes-Picot’un İngiliz nüfuz alanı olarak belirlenen topraklarında, özellikle de büyük kırmızı bölgede İngiliz şirketlerinin önemli yatırımları ve projeleri bulunmaktaydı. Petrolden başlayacak olursak, İngiliz hükümeti 1901 yılından beri Osmanlı Devleti’nden Irak (Mezopotamya) petrollerinin (özellikle Bağdat ve Musul vilayetlerini içine alan bölge için) imtiyazını almaya çalışmaktaydı. Bunu İngiliz şirketi D’Archy grup (Nisan 1909’dan itibaren Anglo-Persian Oil Company) aracılığıyla yapmaktaydı. İngiliz şirket, aralarında Alman ve Amerikan gruplarının da olduğu diğer petrol şirketleriyle rekabet halinde imtiyazı almak için uğraş vermektedir. Osmanlı hükümeti ise bu rekabetten yararlanarak yürüttüğü görüşmeler ve oyalama taktiği ile daha çok taviz koparmanın ve çıkarlar elde etmenin peşindeydi. Başka bir deyişle, petrol imtiyazını uluslararası siyasi arenada konumunu güçlü tutmak için bir koz olarak kullanmaktaydı. İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile gelen Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasına rağmen, İngiltere Babiali nezdindeki girişimlerinden sonuç alamadı.⁴⁰ Bu durum İngiliz hükümetinde kızgınlık yaratsa da imtiyazın

³⁷ Kocatürk (2009), a.g.e., s.328-329.

³⁸ Bu konuda ilginç ve çarpıcı bir örnek için bk. Aynı eser, s.331-335.

³⁹ Klieman, a.g.e., s.244.

⁴⁰ Bu girişimler hakkında detaylı bilgi için bk. Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.77, 107-109, Arzu Terzi, *Bağdat-Musul’da Paylaşılmalı Miras, Petrol ve Arazi (1876-1909)*, Truva Yayınları, İstanbul 2007, s.223-224; Kocatürk (2009), a.g.e., s.264-272, Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt II, Kısım III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.360-361.

başka bir devlete verilmemesinin yanında, İngiltere'nin İran'da Muhammara (Abadan) ve Ahvaz bölgelerinde petrol üretimine ağırlık vermesi ve ihtiyacını buradan karşılaması Osmanlı Devleti'ne karşı çok daha sert ve baskıcı bir siyaset izlemesine engel oldu.

1913 Şubat ayında İbrahim Hakkı Paşa'nın Londra'da başlattığı görüşmeler petrol meselesini de yeniden açmıştı. İlk olarak Basra ve Kuveyt bölgesindeki petrol kuyuları gündeme gelmiş, İbrahim Hakkı Paşa ve İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey arasında 29 Temmuz 1913 tarihinde imzalanan "Basra Körfezi ve Civar Araziye Dair Sözleşme"nin 7. maddesine göre Umm Kasr, Safvan ve Cebel-i Sanam'da bulunan petrol kuyuları Basra Vilayeti'nde (Osmanlı Devleti'nde) kalırken, Es Safa, El Garaa, El Haba, Ubra ve Antaa kuyuları Kuveyt içerisinde, yani İngiliz etki alanında bırakılmıştı.⁴¹ Osmanlı Devleti'ne ait petrol kuyularının bulunduğu bu üç yer Sykes-Picot'ta kırmızı bölge içerisinde belirtilmiştir.

İngiltere ve Almanya Birinci Dünya Savaşında karşılıklı olarak savaşa girmeden önce Irak petroleri konusunda 19 Mart 1914 tarihinde anlaşmaya varmışlardı. Anlaşmanın imzalanmasından sonra aynı gün Edward Grey, Londra'daki Alman Büyükelçisi Lichnowsky'e Bağdat Demiryolu'nun Basra'ya kadar uzatılmasına itiraz etmeyeceklerini bildirmişti. Böylece iki ülke arasındaki Bağdat Demiryolu meselesi de son bulmuştu. Yapılan anlaşmaya göre Türk Petrol Şirketi (Turkish Petroleum Company) adıyla yeni bir şirket kurulmuştu.⁴² İngiltere ve Almanya'nın ortak baskısı sonucunda 28 Haziran 1914 tarihinde Osmanlı Devleti Musul'dan Bağdat'a kadar Mezopotamya vadisindeki petrol yataklarının işletilmesi imtiyazını Türk Petrol Şirketi'ne vermişti. Ancak imtiyaz anlaşması Osmanlı Devleti'nin ağırdan alması nedeniyle yürürlüğe girememiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla da uygulanma olanağı kalmamıştı.⁴³

Sykes-Picot anlaşmasında petrol bölgelerine bakıldığında, ilk dikkat çeken nokta İngiltere'nin Musul, Erbil ve çevresindeki bölgeyi, Kerkük'ün kuzeyinden geçen bir hat doğrultusunda Fransa'ya bırakmış olmasıdır. Bu belki de İngiltere'nin kendi menfaatlerine aykırı şekilde Fransa'ya vermiş olduğu en

⁴¹ BOA. HR. SYS. 113/24 (29 Temmuz 1913 tarihli anlaşmanın metni, 7. madde).

⁴² Anlaşmanın maddeleri için bk. Bayur, *a.g.e.*, s.362-363. Yeni kurulan şirkette hisse dağılımı şöyle olmuştu: % 50 İngiliz D'Archey Grubu (Anglo-Persian Oil Company), % 25 Alman Deutsche Bank, % 25 Anglo-Saxon Petroleum Company (Diğer ismi Royal Dutch-Shell olan bu şirket % 60 Hollanda [Royal Dutch], % 40 İngiliz sermayesi [Shell] ile kurulmuştu).

⁴³ Edward Mead Earle, *Turkey, The Great Powers, and The Bagdad Railway*, The Macmillan Company, New York 1924, s.261; Can, *a.g.e.*, s.162-163; Volkan Ş. Ediger, *Osmanlı'da Neft ve Petrol*, ODTÜ Yayınları, Ankara 2003, s.311-312.

büyük tavizdi. Musul ve çevresi her zaman İngiltere’nin bölgede nüfuz kurmak için doğrudan ilgi gösterdiği ve özellikle burada bulunan konsolos vekili (viskonsülü) ve diğer İngiliz vatandaşları vasıtasıyla faaliyetlerde bulunduğu bir alandı.⁴⁴ Bunun sebebi sadece bölgenin zengin petrol yataklarına sahip olması değildi. İngiltere, aynı zamanda Musul konsolosluğunu bir üs gibi kullanarak, buradan kuzeyde Amadiye ve Hakkari, güneyde Hanikin’i içine alan geniş bölgedeki Kürt (Barzan aşireti başta olmak üzere) ve Arap aşiretlerle Nesturileri nüfuzu altına almak istiyordu. Nitekim daha sonra 1919 yılında İngiltere’nin Fransa ile anlaşarak Musul’u bütünüyle kendi nüfuz alanına katması bunun en önemli göstergesidir. İngiltere, Sykes-Picot’ta Musul bölgesi dışında savaş öncesinde ilgi gösterdiği diğer petrol alanlarını kendi nüfuz alanında (kırmızı ve B bölgelerinde) tutmayı başarmıştır. İngiltere, bölgeyi işgal edip Osmanlı egemenliğine son verdiği takdirde, çok istediği Mezopotamya petrol yataklarının büyük bölümüne tek başına hâkim olacaktı.

İngiltere’nin kırmızı bölgede büyük önem verdiği konuların başında nehir ulaşımı gelmekteydi. Henüz Süveyş Kanalı’nın açılmadığı bir dönemde İngiltere, Osmanlı Devleti’nden aldığı izinle 1836 yılından itibaren Fırat ve Dicle nehirleriyle bunların Kurna’da birleşmesiyle oluşan Şattülarap’ta buharlı gemiler işletmeye başlamıştı.⁴⁵ Daha sonra nehir ulaşımında 1861 yılında kurulan “Fırat ve Dicle İstim Denizcilik Şirketi (The Euphrates and Tigris Steam Navigation Company)” adındaki ve çoğunlukla “Lynch Şirketi (Lynch Company)” olarak tanınan İngiliz şirketi, bölgede İngiltere’nin temsilcisi konumuna geldi. Bağdat-Basra arasında vapur işleten Lynch’in nehir taşımacılığındaki tekeli kırmak için Osmanlı Devleti de zaman içinde çeşitli girişimlerde bulunmuş ve İkinci Meşrutiyet’e gelindiğinde “Hamidiye Vapur İdaresi” adıyla Osmanlı Devleti’ni temsil eden şirket Lynch’in en önemli rakibi konumuna gelmişti. İngiltere, bölgedeki nehir ulaşımında tam manasıyla bir tekel kurmak için Lynch Şirketi’ni kullanarak Hamidiye Vapur İdaresi’ni yeni bir oluşumla bünyesine katmak istiyordu. Bunun için en ciddi girişimini 1909 Mart ayı içinde gerçekleştirmiş, ancak başarısız olmuştu.⁴⁶ Lynch Şirketi, bölgedeki nehir taşımacılığında çok etkin bir konumda olmasına ve tekeli de büyük ölçüde elinde bulundurmasına rağmen, İngiltere gerek Nehir

⁴⁴ Örneğin bk. Kocatürk (2009), *a.g.e.*, s.218-229; 254-264; (2011), *a.g.e.*, s.241-242; (2013), *a.g.e.*, s.383.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. İlhan Ekinci, *Fırat ve Dicle’de Osmanlı-İngiliz Rekabeti*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s.29-76.

⁴⁶ Bu meselenin ayrıntıları için bk. Kocatürk (2009), *a.g.e.*, s.273-304, Ekinci, *a.g.e.*, s.309-321.

İdaresi’nden⁴⁷, gerekse Babıali’nin Lynch’in tekeli kırarak için özel girişimcilere verdiği imtiyazlardan⁴⁸ çok rahatsızdı. Bağdat Demiryolu’nun Basra’ya kadar uzatılması konusu bu rahatsızlığı daha da artırıyor, İngiliz hükümeti buna karşılık Lynch vapurlarının sayısının artırılmasını Babıali’den talep ediyordu.⁴⁹

1912 yılı itibariyle Lynch Şirketi’nin Basra ile Bağdat arasında işleyen Hali-fe, Mecidiye ve Jurnal adlarında üç yolcu vapuru ve bunların her birinde ikişer yük dubası bulunmaktaydı. Şirket, haber vermek suretiyle Kurna’ya kadar İngiliz bandırasıyla ve Kurna’dan Bağdat’a kadar her zaman Osmanlı sancağı çekerek taşımacılık yapmaktaydı. Lynch Şirketi’nin bu üç vapurdan başka Bloss Lynch isimli yedek bir vapuru daha vardı. Şirketin yük dubaları yaklaşık otuz kadardı. Bundan başka şirketin Belucistan, Ermenistan, Hindistan, Kürdistan vs. isimlerinde sekiz adet büyük vapuru Basra ile Londra ve Amerika arasında Bender Büşir ve Maskat’a da uğrayarak seyahat etmekteydi. Bu büyük vapurlar önce fazla yüklerini Fav açığında Lynch Şirketi’ne ait sürekli Basra’da bulunan iki vapura boşaltıyorlar ve 19 kademeye iniyorlardı. Daha sonra Basra’da Aşar mevkiine kadar gelerek bütün yüklerini boşaltıyorlardı. Giderken de Basra’da 19 kademe kadar yük aldıktan sonra Fav Boğazı dışında aynı iki vapur tarafından eksik tamamlanarak yollarına devam ediyorlardı.⁵⁰

İngiltere, bölgedeki nehir ulaşımının tamamı üzerinde mutlak tekel kurmak için son girişimini İbrahim Hakkı Paşa’nın 1913 Londra görüşmeleri esnasında yapmış ve sonunda kendi isteği doğrultusunda hazırladığı bir anlaşmayı kabul ettirmişti. İbrahim Hakkı Paşa ve Edward Grey arasında 29 Temmuz 1913 tarihinde imzalanan, Dicle, Fırat ve Şattülarap üzerinde gemiciliğe

⁴⁷ Sultan II. Abdülhamid’in 27 Nisan 1909’da tahttan indirilmesinin ardından, Hamidiye Vapur İdaresi’nin adı İdare-i Nehriyye (Nehir İdaresi) olarak değiştirilmiştir.

⁴⁸ Bu konuda örnekler için bk. Kocatürk (2009), *a.g.e.*, s.211-218; (2011), *a.g.e.*, s.177-185.

⁴⁹ BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) Dosya No:175 Gömlek No:64 (9 Mart 1329 [22 Mart 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı), s.1-2. 18 Temmuz 1912 tarihli İngiliz notasında ileri sürülen şartlar Meclis-i Vükela’da görüşülmüştür.

⁵⁰ BOA. HR. SYS. 94/19 (Bahriye Nezareti Birinci Daire Müdüriyeti tarafından hazırlanan 29 Kanun-ı Sani 1327 [11 Şubat 1912] tarihli rapor). Şattülarap bölgesinde İngilizlerle yaşanan ihtilaflar hakkında yazılmış bu önemli rapor Bahriye Nezareti Müsteşarı Rüstem tarafından Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Reşid Bey’e gönderilmiştir. Raporun “Şattülarap’da Seyr-i Sefain Keyfiyyatı” isimli ilk başlığının altında bölgedeki Osmanlı, İngiliz ve diğer devletlerin denizcilik faaliyetleri hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Bölgede İngiltere’nin hala tek hâkim konumundaki ülke olduğu açıkça görülmektedir. Osmanlı’nın sahip olduğu birkaç yolcu ve yük vapuru dışında Rusya’nın Fırat ve Dicle isimli iki yolcu vapuru senede üç defa (Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında) İstanbul’dan Basra’ya geliyordu. Hamburg Amerikan adlı Alman Şirketi’nin büyük şilepleri ise ayda bir kez Basra, Bombay ve Hamburg arasında gidip geliyordu.

ilişkin bu beyanname İngiliz imtiyaz sahibinin, daha doğrusu İngiltere'nin bölgede "tekeli" olmasını sağlamaktaydı. Çünkü Osmanlı Nehir İdaresi ve diğer tüm özel girişimler yeni kurulacak bu İngiliz şirketi bünyesine katılmasına rağmen, İngiliz Lynch şirketinin vapurları eskiden olduğu gibi işlemeye devam edecekti. Anlaşma uyarınca imtiyaz sahibi Dicle Nehri üzerinde Musul-Kurna ve Fırat Nehri üzerinde Meskene-Kurna arasında, sonradan tespit edilecek noktalara kadar miktarı sınırsız olarak ve nehirlerin gemiciliğe elverişli bütün kolları üzerinde vapur işletebilecekti. Şattülarap üzerinde ise Kurna ile deniz arasında ve bütün orta noktalar arasında gidiş geliş hakkına sahip olmaktadır. İmtiyaz onar senelik birbirini izleyen devrelerde, uzatılması isteğe bağlı olmak üzere, en az altmış senelik bir zaman için yürürlükte kalacaktı. İmtiyazın sona ermesinden sonra şirket belirlenmiş sınır dâhilinde vapur işletme hakkından yararlanmaya devam edecek, fakat hiçbir tekel hakkına sahip olamayacaktı.⁵¹ Anlaşma imzalandığı tarihte İngiliz imtiyaz sahibi de belliydi: Lord Inchcape.⁵² İmtiyaz anlaşmasının ve kurulacak şirketin detaylarını belirleyen sözleşme de İbrahim Hakkı Paşa ve Lord Inchcape arasında 12 Aralık 1913 tarihinde imzalanmıştı.⁵³

Babıali'nin oyalama taktiği ve ağırdan alması neticesinde, Birinci Dünya Savaşı'nın da başlamasıyla hiçbir zaman onaylanıp yürürlüğe girmeyecek bu anlaşmalar İngiltere'nin amaçlarını göstermesi bakımından Sykes-Picot için aydınlatıcı mahiyettedir. Sykes-Picot haritasında Dicle nehrinin Musul ile Kala Jebaar arasındaki bölümü ile Fırat nehrinin Meskene ile Ebu Kemal ve Werdi arasında kalan kısmı Fransa'ya bırakıldığından, bunun İngiltere açısından ciddi bir ödün olduğu kabul edilebilir. Bu paylaşıma göre Osmanlı egemenliğinden arındırılmış haliyle, savaş öncesindeki Inchcape projesinin veya bir benzerinin Fransa'nın katılımı veya onayı olmadan iki nehrin bu kısmında uygulanması mümkün olmuyordu. Bunun dışında Fav'a kadar uzanan bölgede Fırat ve Dicle'nin tüm kolları ile Şattülarap İngiliz nüfuz alanında kalmış-

⁵¹ BOA. HR. SYS. 92/1 (29 Temmuz 1913 tarihli beyanname); Kocatürk (2013), *a.g.e.*, s.124-125. Şirkete görünüşte bir Osmanlı niteliği verilmesi için gerçekte hiçbir yetkisi olmayan, Osmanlı tebaasından bir başkanı olacak ve sermayesi de takriben Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında eşit oranda paylaştırılacaktı. Şirketin yönetim kurulu başkanı ise İngiliz vatandaşı olacak ve yönetim kurulunda İngilizler çoğunlukta kalacaktı.

⁵² James Lyle Mackay Inchcape (1852-1932). 1874 yılında gittiği Hindistan'da uzun yıllar gemicilik ve ticaretin yanı sıra İngiliz koloni yöneticiliği de yapmıştı. Soyluluk unvanı olarak aldığı Inchcape'i soyadı olarak Mackay'ın yerine kullandığı belgelerden anlaşılmaktadır.

⁵³ BOA. HR. SYS. 92/2 (İbrahim Hakkı Paşa ve James Lyle Inchcape arasında imzalanan 12 Aralık 1913 tarihli "Dicle ve Fırat Üzerinde Gemiciliğe İlişkin İmtiyaz" başlıklı anlaşma). Ayrıca bk. Kocatürk (2013), *a.g.e.*, s.142-196.

tır. Bu haliyle de olsa İngiltere, Irak bölgesindeki nehir ulaşım hatlarının aslan payını ve kendisi için çok önemli olan Basra Körfezi’nden itibaren uzanan çok büyük bir bölümünü almayı başarmıştır. Kırmızı bölgede Fırat nehri için Felluce’dan başlayan, Dicle için ise Summeicha-Sindia-Mansuriye-Sadia dörtgeninin ortasından Basra Körfezi’ne uzanan kısım kalmaktaydı. Muhtemelen B’den “Kırmızı Bölge” ye bu geçiş yapılırken iki nehrin kuzeyden Bağdat’a yaklaştığı mücavir alan dikkate alınmıştır.

Sykes-Picot’ta kırmızı bölgenin İngiltere açısından sulama projeleri ve gelecekte yaratmak istediği büyük tarım bölgesi için de büyük önemi vardı. İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra Osmanlı Devleti, Irak’taki sulama sorununun nihai olarak çözülmesi, toprakların verimli ve tarıma elverişli bir hale getirilerek bölgenin kalkındırılması için harekete geçmişti. Nafia Nezareti’nin tavsiyesiyle İngiliz mühendis Sir William Willcocks’a başvurulması uygun görülmüştü. Kendisi daha önce Mısır ve civarının imar ve iskânı projesinde görev alarak ünlenmişti. Ayrıca Irak bölgesini dolaşarak ihtiyaç duyulan bayındırlık işlerine ilişkin iki eser yayınlamıştı. William Willcocks’la Ticaret ve Nafia Nezareti arasında 22 Eylül 1908 tarihinde beş senelik bir sözleşme imzalandı ve bu anlaşma Padişah II. Abdülhamid tarafından da onaylanarak yürürlüğe girdi.⁵⁴

1908 yılı kış mevsimi boyunca Willcocks, aşağı Mezopotamya’da Fırat nehri üzerindeki Hit’ten doğuya doğru, Dicle’nin ötesindeki İran sınırına ve Samarra’dan güneye, Divaniye’ye kadar geniş bir alanda ön incelemeler yaptı. Eski devasa sulama kanallarının kalıntılarıyla sürekli karşılaşıldı.⁵⁵ Willcocks çalışmalarını beraberinde getirdiği bir grup tecrübeli mühendis ve yer ölçümcüsü ile beraber sürdürdü. Bölgedeki kuraklık yer ölçümcülerinin işini kolaylaştırmıştı. Kendilerini iki veya üç yıl meşgul edebilecek alanı bir mevsim içinde taramışlardı.⁵⁶ Willcocks’un yaptığı anlaşmayla resmen maaşlı bir Osmanlı memuru olmasına rağmen, zaman zaman İngiltere’nin himayesin-

⁵⁴ BOA. *İradeler-Ticaret ve Nafia* (İ. TNF) 19/ 1326/N-01 (24 Eylül 1324 [7 Ekim 1908] tarihli Sadaret yazısı ve Nafia Nazırı Gabriel Noradunkyan ile William Willcocks arasında imzalanan 22 Eylül 1908 tarihli sözleşmenin sureti); Kocatürk (2009), *a.g.e.*, s.34-36. Beş sene süreyle istihdam edilecek Willcocks’un asli görevi Elcezire (Mezopotamya/Irak) bölgesinde arazi sulaması, bataklıkların kurutulması ve su kanalları açılması vs. bayındırlık işlerine dair bütün işler hakkında keşifler yapmak, projeler düzenlemek ve uygulamada bunların denetim ve kontrolünden ibaret olacaktı.

⁵⁵ *The Times*, “Irrigation Survey in Mesopotamia”, 20 Mayıs 1909. Haberde Willcocks’un raporunu sunmak üzere İstanbul’a gideceği belirtilmekteydi.

⁵⁶ *The Times*, “Baghdad under the Constitution”, 5 Haziran 1909, s.5.

deki güney İran’a da geçmesi ve burada bazı faaliyetlerde bulunması Osmanlı makamlarının dikkatini çekmiş ve rahatsız edici bulunmuştur.⁵⁷

İngiliz mühendis Sir William Willcocks, Dicle ve Fırat deltasının tamamında incelemelerde bulundu. Willcocks’un hazırladığı rapor 1911 Ocak ayı içinde yayınlandı. Rapor Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde ilk etapta toplam 2.500.000 pound harcama yapılmasını önermekteydi.⁵⁸ Osmanlı Devleti, büyük maddi sıkıntılar içerisinde olmasına rağmen Willcocks’un projesine uygun olarak Irak’ta yapılması kararlaştırılan sulama işlerine başlanması için harekete geçti. Bağdat vilayeti ve İngiliz Sir John Jackson Şirketi arasında 26 Şubat 1911 tarihinde bir sözleşme yapıldı.⁵⁹ Sözleşme Osmanlı Hükümeti adına Bağdat Valisi Nazım Paşa tarafından imzalandı.⁶⁰ Sözleşme gereğince Hindiyeye barajı ve Habbaniye savağının⁶¹ inşasına da başlandı.⁶²

İngiltere, bölgedeki nüfuzu ve gelecekteki planları bakımından Irak’taki sulama projelerinin tamamen kendi kontrolü altında olmasına büyük önem vermektedir. Nitekim İbrahim Hakkı Paşa’nın Londra görüşmelerinde de sulama işleri gündeme gelmiştir. 3 Nisan 1914 tarihinde İbrahim Hakkı Paşa ve Edward Grey arasında imzalanan anlaşmanın 5. ve 6. maddeleri Irak’taki sulama işlerini ilgilendirmektedir. Beşinci maddede Osmanlı Hükümeti, Mezopotamya’da sulama ve suya kandırma işleri için açık ve tarafsız bir şekilde ihale yapacağını kabul etmekteydi. Altıncı maddede Osmanlı Hükümeti 1912 yılı Nisanı’nda gerçekleştirilen ihalelere dâhil olan Mezopotamya sulama ve suya kandırma işleri dolayısıyla yeniden ihale yapmaya karar verecek olursa, bu ihalenin son ihaleye katılmış olan İngiliz şirketlerine verilmesini kabul ediyordu.⁶³

İngiliz mühendis William Willcocks’un projesini hazırladığı ve İngiliz şirket John Jackson Limited Şirketi tarafından inşa edilen iki barajdan Fı-

⁵⁷ Kocatürk (2009), *a.g.e.*, s.338-342.

⁵⁸ “Waters of Babylon”, *The Guardian*, 20 Aralık 1913, s.9. William Willcocks’un Osmanlı hizmetine alınması hakkında bk. Kocatürk, *a.g.e.*, s.34-36. William Willcocks 1911 Temmuz ayında Osmanlı Hükümeti’ne danışmanlık görevinden istifa etmiştir.

⁵⁹ BOA. *İradeler-Dosya Usulü* (İ. DÜİ.) 84/27 (Nafia Nezareti’nin Maliye Nezareti’ne gönderdiği 16 Mayıs 1329 [29 Mayıs 1913] tarihli esbab-ı mucibe layihası).

⁶⁰ BOA. *Dâhiliye Nezareti İdari Kısım* (DH. İD.) 130/6 (El Cezire’de Hindiyeye ve Habbaniye İşleri için Bağdat Eski Valisi Nazım Paşa ile Sir John Jackson Şirketi Arasında Teati Edilmiş Olan Mukavelenamenin On Üçüncü Maddesi).

⁶¹ Savak (regülatör), suyu, özellikle fazla suyu başka yöne akıtmak için yapılan düzeneğe verilen isimdir.

⁶² Kocatürk (2011), *a.g.e.*, s.158-161;

⁶³ BOA. HR. SYS. 112/17 (3 Nisan 1914 tarihli ve gizli ibareli Osmanlı-İngiliz Anlaşması’nın sureti).

rat nehri üzerindeki Hindiye barajı tamamlanarak 12 Aralık 1913 tarihinde, sabah saat dokuz buçukta görkemli bir törenle açıldı. Açılış Bağdat valisi tarafından gerçekleştirildi. Hille kasabasına da ilk su akıtıldı.⁶⁴ Willcocks’un projesinin Osmanlı Devleti’ne toplam maliyeti 15.000.000 sterlindi. Hindiye barajı sayesinde barajın aşağısındaki topraklarda seller artık olmayacak, tamamen çölleşmiş iki milyon dönümden fazla bir alan sulanacaktı. Habbaniye savağı da tamamlandığında Mezopotamya’nın sel ve sulama sorunu kalmayacaktı.⁶⁵ Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’na girdikten sonra, 22 Kasım 1914 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında Jackson şirketinin İngiliz uyruklu olması nedeniyle müteahhidi olduğu işlere devam etmesi uygun görülmedi. Şirket ile imzalanan sözleşmelerin feshedilmesine ve İngilizlerin ülke dışına çıkarılmasına karar verildi.⁶⁶ Sykes-Picot’ta bu iki büyük yatırımdan tamamlanmış olan Hindiye barajı kırmızı bölgede yer almaktadır. Habbaniye gölü ve Ramadiye’den göle uzanması planlanan savak ise “B” bölgesi içinde yer almaktadır.

İngiltere’nin Irak (Mezopotamya) bölgesindeki sulama projelerine bu kadar önem vermesinin ve ısrarla üstlenmesinin sebebi sadece bölgedeki nüfuzunu korumak ve para kazanmak değildi. Elbette İngiltere, Bağdat Demiryolunda Almanya’nın yapmaya çalıştığı gibi, kendisi dışında başka bir ülkenin bu bölgeye devasa sulama projeleri vasıtasıyla girmesine asla izin vermek istemiyordu. Bu nedenle sulama projelerini başka bir devlete kaptırmaya asla tahammül edemezdi. Ayrıca bölgedeki sulama işleri ve nehir ulaşımı yatırımları birbiriyle doğrudan bağlantılı ve sürekli dengelenmesi gereken iki alandı. Aksi takdirde birinin diğerini bozması, hatta mahvedip büyük zararlara yol açması mümkündü. Bu denge en iyi ve doğru şekilde her iki yatırımın da aynı ülkeye mensup şirketler tarafından, birbirleriyle uyumlu şekilde yapılmasıyla sağlanabilirdi. Ancak İngiltere’nin muhtemelen savaş öncesinde ve uzun zamandır da mevcut olan, bölgedeki Osmanlı egemenliği nedeniyle gizli tuttuğu bir amacı daha vardı. Bu amaç Bunsen’in raporunun 5. ve onu tamamlayıcı 6. maddelerinde açıkça telaffuz edilmişti:

⁶⁴ “New Irrigation Works in Mesopotamia”, *The Times*, 13 Aralık 1913, s.8; “Waters of Babylon”, *The Guardian*, 20 Aralık 1913, s.9; “The Waters of Babylon”, *Daily Express*, 20 Aralık 1913, s.1; “Hindiye”, *Tanin*, 13 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1913, s.1. Barajın inşa sürecine ve açılış sonrasına ilişkin bilgi ve fotoğraflar için bk. Şehbal, Aded (Sayı): 92, 1 Mart 1330 (14 Mart 1914), s.390-393.

⁶⁵ “The Waters of Babylon”, *Daily Express*, 20 Aralık 1913, s.1.

⁶⁶ BOA. MV.195/1 (9 Teşrin-i Sani 1330 [22 Kasım 1914] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

5) Tahıl tedarikinin (stokunun) gelişimi (ki sulanan bir Mezopotamya’nın bunu sağlaması beklenebilirdi) ve Hindistan kolonizasyonu için olası bir alanın geliştirilmesi.

6) Donanma masrafı ve sorumluluğunda minimum artışla, Doğu Akdeniz ve Basra Körfezi’ndeki stratejik konumun korunması ve ek olarak İngiliz iletişimi/ulaşımı için güvenliğin sağlanması.

Bu maddelerden anlaşılmaktaydı ki İngiltere, Irak bölgesini (yani Sykes-Picot haritasındaki kırmızı bölgeyi) Hindistan kolonisine katmak, yani doğrudan egemenlik bölgesi içine almak istiyordu. Bölgenin sulama yatırımları sonucunda tüm dünya için bir tahıl ambarı haline getirilmesi ve İngiltere’nin de bu muazzam pazarı yönetmesi planlanıyordu. Güney İran, Basra Körfezi ve Umman’daki Arap emirliklerinin İngiltere himayesi altına girmiş olması da Irak bölgesini bir bakıma Hindistan’la komşu hale getirmişti. Bu sayede Sykes-Picot’un “B” bölgesi de hesaba katıldığında İngiltere, Hindistan ile daha batıdaki sömürgeleri (Mısır ve Sudan) arasında kara (toprak) bağlantısını da kurmuş oluyordu. Daha öncede belirtildiği üzere, zengin petrol yataklarına sahip Irak, güney İran petrolleriyle birlikte İngiliz donanmasının, uçaklarının ve bölgede bulundurulacak kara birliklerine ait motorlu taşıtların yakıt ihtiyacını fazlasıyla karşılayacaktı. Irak’ta doğrudan egemenlik kurulması, İngiltere’nin Basra Körfezi’nde deniz güvenliğini sağlamaya da önemli katkıda bulunacaktı. Basra limanı merkezli, gambot tarzı küçük savaş gemilerinden oluşacak, hareketli ve hızlı müdahalede bulunabilecek (gambotlar Şattül-arap, Fırat ve Dicle nehirlerinde ve kollarında da etkin bir şekilde kullanılacaktı) bir filonun yanında, yine Basra ve Bağdat’tan itibaren inşa edilecek demiryolları da donanmanın yükünü ve masrafını minimum düzeye indirecekti. Bunun yanında İngiltere, bölgede kuracağı bir hava filosuyla ve gerekirse Hindistan’dan getirteceği, motorlu taşıtlarla ve modern silahlarla mobilize edilmiş kara birlikleriyle bölgede tam manasıyla güvenliğini sağlamayı planlıyordu.

7) “Arabistan ve Müslüman Kutsal Yerlerinin bağımsız Müslüman egemenliği altında kalması” garanti altına alınmalıdır.⁶⁷

Bunsen raporundaki bu madde, “Müslüman Kutsal Yerleri” tabiriyle biraz muğlak görünse de spesifik olarak Müslümanların Arabistan’daki kutsal mekânlarını, yani Mekke ve Medine hac bölgelerini kastetmektedir. Şiilerin önemli kutsal mekânlarının bulunduğu Kerbela, Necef, Kufe ve Bağdat Sykes-Picot’ta kırmızı bölge, Samarra “B” bölgesi içerisindedir. Arabistan ve hac bölgesi Sykes-Picot’ta belirtilen nüfuz alanlarını çok fazla ilgilendirmiyor görünse de, İngiltere’nin bölgedeki genel politikası ve harita dışında kalan

⁶⁷ Klieman, *a.g.e.*, s.244.

nüfuz alanı için de çok önemliydi. Nitekim Sykes-Picot Anlaşmasının 10. ve 12. maddeleri, haritanın dışında kalan Arap bölgelerinin durumunu şimdilik ve kısaca düzenliyordu. Buna göre İngiliz ve Fransız hükümetleri Arabistan Yarımadası’nda toprak kazanımları elde etmeyecekler ve üçüncü bir devletin de elde etmesine izin vermeyeceklerdi. Yine iki devlet üçüncü bir devletin Kızıl Deniz’in doğu kıyısındaki adalarda bir donanma üssü kurmasına izin vermeyecekti. Bu durum Türk kuvvetlerinin saldırıları nedeniyle Aden sınırında düzenleme yapılmasına mani olmayacaktı.⁶⁸ Arap bölgelerine silah ithalinin kontrolü için gereken tedbirler iki hükümetçe değerlendirilecekti.⁶⁹

Bunsen raporunda her ne kadar “bağımsız Müslüman egemenliği” tabiri kullanılsa da, gerçekte Osmanlı Devleti’nden koparılabilecek olan Arabistan ve buradaki kutsal mekânların İngiltere tarafından tamamen kendi güdümünde ve himayesinde olacak yerel Arap liderlerine bırakılması kaçınılmazdı. Zaten Sykes-Picot imzalandığında kutsal mekânlar için aday Mekke Şerifi Hüseyin’di. Anlaşmanın 3. maddesinde adının zikredilmesi de bu sebeptendir. İngiltere için burada kastedilen “bağımsız Müslüman egemenliği”, aslında sadece Osmanlı Devleti ve Hilafetinden bağımsızlığı kapsıyordu. Nitekim bölgede daha sonra yaşanacak gelişmeler de bu gerçeği açıkça gözler önüne serecektir.

Bunsen raporunun 8. maddesi Ermeni meselesinin tatminkâr bir şekilde çözümlenmesini şart koşmaktaydı.⁷⁰ Osmanlı Devleti’nin doğu vilayetlerinde bir Ermeni devleti kurulmasına işaret eden bu amaç, doğrudan Sykes-Picot Anlaşması’nı ilgilendirmiyordu. Ancak Rusya ile Osmanlı toprakları üzerinden gerçekleşecek pazarlıklarda İngiltere, böyle bir Ermeni devletinin kurulmasını kendi menfaatleri açısından önemli görüyordu. Doğu Anadolu’da kurulacak büyük bir Ermeni devleti, tıpkı Fransız nüfuz alanı gibi Rusya’nın Kafkaslar’dan güneye, İngiltere’nin nüfuz alanı olan Irak’a ve Basra Körfezi’ne doğru yayılmacı bir siyaset izlemesinin önünde engel teşkil edecekti. İngiltere, her ne kadar müttefiki olsa da, gelecekte Rusya’ya fazla güvenmiyordu. Irak’ı Fırat ve Dicle vadileriyle geçerek Basra’ya inmek ve oradan Hindistan’a ulaşmak Rusların Çar Büyük Petro’dan beri süregelen amaçlarından biri olmuştu.⁷¹ Kurulacak Ermenistan devleti, Rusya’nın önünde ilk tampon bölge vazifesini görecekti.

⁶⁸ NA, CAB, 24/9/71 (Sir Edward Grey to M. Cambon, 16 May [Mayıs] 1916), s.2 (10. madde).

⁶⁹ Aynı yer (12. madde).

⁷⁰ Klieman, *a.g.e.*, s.244.

⁷¹ Eraslan, *a.g.e.*, s.227.

Bunsen raporunun 9. ve son maddesi Filistin ve Hristiyanlığın Kutsal Yerleri meselesinin halledilmesi gerektiğini vurguluyordu. Sykes-Picot’ta “kahverengi bölge” olarak tanımlanan ve Kudüs’ü de içine alan Filistin topraklarında, anlaşmanın 3. maddesiyle uluslararası bir yönetim kurulması öngörülmektedir. Ancak hiç şüphe yok ki İngiltere’nin istediği çözüm bu değildi. Savaş ortamında müttefikleriyle ciddi ihtilaflar yaşamamak için aslında geçici olarak gördüğü bu çözüme razı olmuştu. İngiltere, bölgeyi doğrudan egemenlik alanına katmak istiyordu. Nitekim savaş sonrasında bölgeyi fiilen işgali ve kontrolü altında bulunduran İngiltere bu amacını 1922’de başaracak ve resmen Filistin Mandası’nı kuracaktır.

Sonuç

Sykes-Picot anlaşmasında İngiltere’nin doğrudan hâkimiyet alanı olarak belirlenen “Kırmızı Bölge” küresel çaptaki İngiliz İmparatorluğu’nu büyütme ve varlığını güçlendirmek için kritik öneme sahipti. İngiltere, her ne kadar savaş öncesinde bölgede ekonomik ve siyasi açıdan etkin bir nüfuz alanı yaratmışsa da, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmesiyle beraber yeni bir projeyi uygulamaya koymuştur. Projede savaş sonrası dönem için bölgede artık Osmanlı egemenliğine yer yoktu. İngiltere, çıkarlarını doğrudan ilgilendiren toprakları artık tamamen kendi kontrolüne ve hatta gerekirse doğrudan idaresi altına almaya karar vermişti. Sykes-Picot, uygulamaya konulan bu projenin sadece ilk ve başlangıç safhasına ait bir anlaşmadır. Savaş halen devam ettiğinden ve gelecekte olacaklar tam olarak öngörülemediğinden, İngiltere açısından kesin ve nihai bir nitelik taşımamaktadır.

İngiltere’nin Ortadoğu’da nüfuz ve hâkimiyet alanı olarak düşündüğü topraklar aslında Sykes-Picot’ta belirtilenden çok daha geniş bir bölgeyi içine almaktaydı. Ancak bunu savaşın en kritik döneminde müttefiklerine kabul ettirmek şöyle dursun, sunması bile mümkün olamazdı. Bu nedenle kendi projesi doğrultusunda, fakat bu aşamada çıkarlarına en az zarar verecek tavizlerle Osmanlı Devleti’nin topraklarını müttefikleriyle beraber uzlaşarak paylaşmaya mecburdu. Sykes-Picot gizli anlaşması bu mecburiyetin resmîyete konulan ilk ürünlerinden birisiydi. İngiltere, şüphesiz Sykes-Picot dâhil olmak üzere müttefikleriyle beraber Osmanlı Devleti’ni paylaşım anlaşmalarını imzalarken, gelecekteki koşulların ve konjonktürün kendi lehine olarak revizyonlara izin verebileceğini hesap etmekteydi. Bir başka deyişle, İngiltere, Fransa ile Sykes-Picot anlaşmasını yaparken verdiği tavizlerin en azından bir bölümünü savaş sonrası dönemde oluşacak uygun ortamda telafi etmeyi planlıyordu. Nitekim Musul vilayeti ve Filistin bölgesi için bunu başaracaktır.

Sykes-Picot anlaşması, her ne kadar sonradan revizyona uğrasa da İngiltere’nin Ortadoğu’da elde etmek istediği “olmazsa olmaz” toprakları, yani “kırmızı bölgeyi” ve onu tamamlayan “B” bölgesini savaşın henüz ikinci yılında bizlere açıkça göstermektedir. Burası İngiltere’nin ekonomik menfaatleri nedeniyle günümüzde dahi taviz vermeden mutlak etki alanında tutmak istediği bir bölgedir. Milli Mücadele esnasında ve daha sonra Lozan’da İngiltere’nin İstanbul dâhil, Anadolu toprakları üzerinde fazla ısrarcı olmaması, buna karşın tüm dikkatini eski Osmanlı’nın Ortadoğu’daki diğer topraklarına yöneltmesi ve Sykes-Picot’taki nüfuz alanını genişletmeye çalışması bu gerçeği ispat etmektedir.

Sonuç olarak her ne kadar İngiliz İmparatorluğu’nun topraklarında günümüzde bağımsız devletlerin varlığı görünse de İngiltere, diğer adıyla Birleşik Krallık, mevcut olan muazzam ekonomik ve dolayısıyla siyasi gücünü halen 18. yüzyıldan beri dünyada kurmuş olduğu koloni imparatorluğundan akan gelirle artırarak sürdürmektedir. Bu nedenle Sykes-Picot’ta kâğıda dökülen “kırmızı bölge” ve “B” bölgeleri İngiltere için 1916’da ne kadar önemliyse 2016’da da o kadar, hatta çok daha fazla önemlidir.

KAYNAKÇA

1) Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti İdari Kısım (DH. İD.), 130/6

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS.), 92/1, 92/2, 94/19, 112/17, 113/2, 113/10, 113/24

İradeler-Ticaret ve Nafia (İ. TNF.), 19/ 1326/N-01

İradeler-Dosya Usulü (İ. DUİT.), 84/27

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 175/64, 195/1

The National Archives (NA),

Records of the Cabinet Office (CAB), 24/9/71, 24/202/18

2) Gazeteler

Daily Express,

“The Waters of Babylon”, 20 Aralık 1913, s.1.

Şehbal,

Aded (Sayı): 92, 1 Mart 1330 (14 Mart 1914), s.390-393.

Tanin,

“Hindiye”, 13 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1913, s.1.

“Suriye”, “Petrol Menbaı”, 22 Şubat 1914, s.4.

The Guardian,

“Waters of Babylon”, 20 Aralık 1913, s.9

The Times,

“Irrigation Survey in Mesopotamia”, 20 Mayıs 1909.

“Baghdad under the Constitution”, 5 Haziran 1909, s.5.

“New Irrigation Works in Mesopotamia”, 13 Aralık 1913, s.8

3) Kitaplar

Banks, Arthur: **A Military Atlas of the First World War**, South Yorkshire: Pen & Sword Books Ltd., 2001.

Bayur, Yusuf Hikmet: **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt II, Kısım III, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991

Can, Bilmez Bülent: **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Earle, Edward Mead: **Turkey, The Great Powers, and The Bagdad Railway**, New York: The Macmillan Company, 1924.

Ediger, Volkan Ş.: **Osmanlı’da Neft ve Petrol**, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2003.

Ekinci, İlhan: **Fırat ve Dicle’de Osmanlı-İngiliz Rekabeti**, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2007, s.29-76.

Eraslan, Cezmi: “İrak’ta Türk-İngiliz Rekabeti”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994, s.223-251.

Klieman, Aaron S.: “Britain’s War Aims in the Middle East in 1915”, **Journal of Contemporary History**, Vol: 3, No: 3, 1968, s.237-251.

Kocatürk, Önder: **Balkanlardan Ortadoğu’ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

_____**Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler**, Birinci Cilt (1911-1912), İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011.

_____**Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması**, İkinci Cilt (1913-1914), İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2013.

Otte, T. G. ve Keith Neilson (Eds.): **Railways and International Politics: Paths of Empire, 1848-1945**, New York: Routledge, 2006.

Terzi, Arzu: **Bağdat-Musul’da Paylaşılmayan Miras, Petrol ve Arazi (1876-1909)**, İstanbul: Truva Yayınları, 2007

Yazbak, Mahmoud: **Haifa in the Late Ottoman Period, 1864-1914: A Muslim Town in Transition**, Leiden: Brill, 1998.

4) İnternet Kaynakları

“British Empire, Showing the Commercial Routes of the World and Ocean Currents”, London: The Times, 1895; David Rumsey Historical Map Collection, <http://www.davidrumsey.com/> (Son Erişim 10 Mayıs 2016).

“German Colony at Haifa”, **Library of Congress**, <https://www.loc.gov/item/mpc2004007506/PP/> (Son Erişim: 10 Mayıs 2016).

Ek: Sykes-Picot Anlaşması

[87247]

Sir Edward Grey to M. Cambon.

(Secret.)

Your Excellency,

Foreign Office, May 16, 1916.

I HAVE the honour to acknowledge the receipt of your Excellency's note of the 9th instant, stating that the French Government accept the limits of a future Arab State, or Confederation of States, and of those parts of Syria where French interests predominate, together with certain conditions attached thereto, such as they result from recent discussions in London and Petrograd on the subject.

I have the honour to inform your Excellency in reply that the acceptance of the whole project, as it now stands, will involve the abdication of considerable British interests, but, since His Majesty's Government recognise the advantage to the general cause of the Allies entailed in producing a more favourable internal political situation in Turkey, they are ready to accept the arrangement now arrived at, provided that the co-operation of the Arabs is secured, and that the Arabs fulfil the conditions and obtain the towns of Homs, Hama, Damascus, and Aleppo.

It is accordingly understood between the French and British Governments—

1. That France and Great Britain are prepared to recognise and uphold an independent Arab State or a Confederation of Arab States in the areas (a) and (b) marked on the annexed map, under the suzerainty of an Arab chief. That in area (a) France, and in area (b) Great Britain, shall have priority of right of enterprise and local loans. That in area (a) France, and in area (b) Great Britain, shall alone supply advisers or foreign functionaries at the request of the Arab State or Confederation of Arab States.

2. That in the blue area France, and in the red area Great Britain, shall be allowed to establish such direct or indirect administration or control as they desire and as they may think fit to arrange with the Arab State or Confederation of Arab States.

3. That in the brown area there shall be established an international administration, the form of which is to be decided upon after consultation with Russia, and subsequently in consultation with the other Allies, and the representatives of the Shereef of Mecca.

4. That Great Britain be accorded (1) the ports of Haifa and Acre, (2) guarantee of a given supply of water from the Tigris and Euphrates in area (a) for area (b). His Majesty's Government, on their part, undertake that they will at no time enter into negotiations for the cession of Cyprus to any third Power without the previous consent of the French Government.

5. That Alexandretta shall be a free port as regards the trade of the British Empire, and that there shall be no discrimination in port charges or facilities as regards British shipping and British goods; that there shall be freedom of transit for British goods through Alexandretta and by railway through the blue area, whether those goods are intended for or originate in the red area, or (b) area, or area (a); and there shall be no discrimination, direct or indirect, against British goods on any railway or against British goods or ships at any port serving the areas mentioned.

That Haifa shall be a free port as regards the trade of France, her dominions and protectorates, and there shall be no discrimination in port charges or facilities as regards French shipping and French goods. There shall be freedom of transit for French goods through Haifa and by the British railway through the brown area, whether those goods are intended for or originate in the blue area, area (a), or area (b), and there shall be no discrimination, direct or indirect, against French goods on any railway, or against French goods or ships at any port serving the areas mentioned.

6. That in area (a) the Bagdad Railway shall not be extended southwards beyond Mosul, and in area (b) northwards beyond Samarra, until a railway connecting Bagdad with Aleppo via the Euphrates Valley has been completed, and then only with the concurrence of the two Governments.

7. That Great Britain has the right to build, administer, and be sole owner of a railway connecting Haifa with area (b), and shall have a perpetual right to transport troops along such a line at all times.

It is to be understood by both Governments that this railway is to facilitate the connection of Bagdad with Haifa by rail, and it is further understood that, if the engineering difficulties and expense entailed by keeping this connecting line in the

brown area only make the project unfeasible, that the French Government shall be prepared to consider that the line in question may also traverse the polygon Banias-Keis Marib-Salkhad Tell Otsda-Mesmie before reaching area (b).

8. For a period of twenty years the existing Turkish customs tariff shall remain in force throughout the whole of the blue and red areas, as well as in areas (a) and (b), and no increase in the rates of duty or conversion from *ad valorem* to specific rates shall be made except by agreement between the two Powers.

There shall be no interior customs barriers between any of the above-mentioned areas. The customs duties leviable on goods destined for the interior shall be collected at the port of entry and handed over to the administration of the area of destination.

9. It shall be agreed that the French Government will at no time enter into any negotiations for the cession of their rights and will not cede such rights in the blue area to any third Power, except the Arab State or Confederation of Arab States, without the previous agreement of His Majesty's Government, who, on their part, will give a similar undertaking to the French Government regarding the red area.

10. The British and French Governments shall agree that they will not themselves acquire and will not consent to a third Power acquiring territorial possessions in the Arabian peninsula, nor consent to a third Power constructing a naval base on the islands of the east coast of the Red Sea. This, however, shall not prevent such adjustment of the Aden frontier as may be necessary in consequence of recent Turkish aggression.

11. The negotiations with the Arabs as to the boundaries of the Arab State or Confederation of Arab States shall be continued through the same channel as heretofore on behalf of the two Powers.

12. It is agreed that measures to control the importation of arms into the Arab territories will be considered by the two Governments.

I have further the honour to state that, in order to make the agreement complete, His Majesty's Government are proposing to the Russian Government to exchange notes analogous to those exchanged by the latter and your Excellency's Government on 26th April last. Copies of these notes will be communicated to your Excellency as soon as exchanged.

I would also venture to remind your Excellency that the conclusion of the present agreement raises, for practical consideration, the question of the claims of Italy to a share in any partition or rearrangement of Turkey in Asia, as formulated in article 9 of the agreement of 26th April, 1915, between Italy and the Allies.

His Majesty's Government further consider that the Japanese Government should be informed of the arrangements now concluded.

I have, &c.
E. GREY.

“AMERİKA’NIN ORTADOĞU HAMLESİ: İNGİLİZ-FRANSIZ (SYKES-PİCOT) STATÜKOSUNUN DEĞİŞİM SÜRECİ VE TÜRKİYE’YE YANSIMALARI (1953-1963)”

Dr. Metin İLHAN*

Özet

1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya’nın Osmanlı topraklarını paylaşmak üzere imzaladığı Sazanov-Sykes-Picot Gizli Antlaşması ve devamındaki süreç Ortadoğu üzerinde çok kısa sürede bir statükonun oluşmasını sağlamıştı. Rusya aradan çekilip İngiltere-Fransa tarafından oluşturulan bu statüko, kendileri aleyhine bir değişim olmaksızın 1945 yılında II. Dünya Savaşı’nın sonuçlanmasına kadar da sürdürmeyi başarmıştı. Ancak savaşın sonuçlanması, SSCB’nin savaştan güçlenerek çıkması mevcut statükoyu tüm dünyada olduğu gibi Ortadoğu’da da yavaş yavaş sarsmaya başlamıştı. Aslında başlangıçta sarsılan statükodan daha çok mevcut aktörler İngiltere-Fransa idi.

II. Dünya Savaşı’nın sonuçlanması ile dünyanın birinci gücü konumuna yükselen Amerika, Ortadoğu’ya ilgisini uzun süre petrol konusunun ötesine taşıyamaz. Amerika, gücünü daha çok Sovyet yayılmasının Avrupa’da etkisiz kılınmasına harcar. Amerika, Avrupa’yı arzusuna göre oluşturduğu bir sistem içerisine sokup bunu hem ekonomik çerçeveye alır (Marshall Planı-1947), hem de güvenlik şemsiyesine sokar (NATO-1949). Amerika, 1952 tarihinde iki önemli hamle daha yaparak Yunanistan ve Türkiye’yi oluşturduğu ekonomik ve güvenlik sistemine dâhil eder. Amerika’nın yapmış olduğu bu çalışmalar Ortadoğu konusunda tarihi hamlesini başlatma ve uygulamaya koyma konusunda kapıyı aralamış olur. Amerika, kendi tarihinde o güne değin pek az örneği görülen bir dış politika hamlesi ile Dışişleri Bakanı John Foster Dulles’ı 11-28 Mayıs 1953 tarihleri arasında Ortadoğu ülkeleri ile birlikte Türkiye’yi de kapsayan tarihi bir geziye gönderir. Bu gezi aynı zamanda Amerika-Ortadoğu ve Türkiye adına önemli bir dönemi de başlatmış olur. Bu tarihten sonra Amerika, İngiltere-Mısır ilişkilerinin bozulmasının ve 1956

* metinilhan@gmail.com

yılında yaşanan Süveyş Krizi ile de kopmasından sonra Ortadoğu'ya adeta damgasını vurmaya başlar. Amerika Ortadoğu'ya bu damgayı vurmada yine Sovyet tehdidi ifadesini sıkça kullanır. Amerika'nın bu tarihi Ortadoğu hamlesi kendisini en çok da Türkiye'de hissettirmeye başlar. Türkiye adeta Amerika tarafından Ortadoğu'ya biçilen rolün bir ortağı haline gelir. Bu bağlamda Amerika, Bağdat Paktı'na (1955-1959), devamında ise Ankara merkezli CEN-TO'nun (1959-1979) oluşturulmasına öncülük eder.

Bundan sonra Amerika, bir yönüyle Sazanov-Sykes-Picot Gizli Antlaşması ile çizilen Ortadoğu haritasını kendine göre güncelleyerek yoluna devam eder. Bu devam, aradan 100 yıl geçse bile kendisini her zaman, başta Türkiye olmak üzere tüm dünyada hissettirir. Bu 100 yıllık süreçte belki de en çarpıcı gelişme ise 1916 yılında süreci başlatan aktörlerden biri olup aradan çekilmek zorunda kalan eski ve kadim aktörün (Rusya) yeniden hem de dengeleri sarsacak ölçüde devreye girmiş olmasıdır. Sykes-Picot'un 100. yılında, Ortadoğu'nun en önemli aktörü olan Amerika'nın bunu sağladığı dönemin 1953 yılı ile birlikte başladığı 1956 yılı ile birlikte güçlü bir şekilde devam etme yoluna girdiği yıllar olduğu görülmektedir.

100 yıllık geçen süreden daha ziyade günümüzde Türkiye açısından endişe kaynağı olabilecek durum ise yeni ve eski/kadim aktörün bunu perde önünde görülenlerden farklı olarak perde gerisinde nasıl planlamış olabilecekleridir. 100 yıl sonra yeni bir Sykes-Picot mu konusu hep bir kuşku olarak karşımıza çıkabilecektir. Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun her yönüyle önemli bir dönemin eşiğinde olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sazanov-Sykes-Picot, Ortadoğu, Amerika, Türkiye, 100. Yıl.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği süreçte dünyanın öncü güçleri olan İngiltere-Fransa ve Rusya kendi aralarında yaptıkları gizli paylaşımlarla Osmanlı kontrolünde olan Ortadoğu'yu kopararak yeniden düzenlemeyi uygun görmüşlerdi.¹ Rusya aradan çekilse de uygun gördükleri bu planı uygulamada büyük ölçüde başarılı olmuşlardı.

¹ Justin McCarthy, "Disastrous Effects of War in Turkey and the Middle East- Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye ve Ortadoğu Üzerindeki Yıkıcı Etkileri", *Uluslararası Sempozyum Bildirileri 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayınları-Harp Akademisi Basımevi, İstanbul 2014, s. 527-542.

Özellikle İngiltere bölge üzerindeki politikasını büyük ölçüde şekillendirmiş idi. İngiltere Ortadoğu’da kendi açısından 1919’dan itibaren 1945 yılına kadar oldukça ilkeli bir politika izlemiştir. İngiltere Ortadoğu’yu, Uzakdoğu’ya bir geçiş güzergâhı ve petrol yatağı olarak görmekte idi. Bu iki politik neden İngiltere’nin bölge politikalarını tamamen belirlemiş ve bölge için her türlü çalışmayı yapabileceğini göstermesi açısından önemli olmuştur.² İngiltere petrol konusunda ihtiyaçlarını yine Ortadoğu’dan yapmış olduğu anlaşmalarla zaten sağlamakta idi. Ancak İngiltere bu politikayı anlaşmalarla değil de tam kontrol sağlayarak sürdürme taraftarı olduğunu açıkça göstermiştir.

Ortadoğu’da I. Dünya Savaşı’nın sonuçlanması ile birlikte oluşan yeni statüko konusunda ilginç tespitler ifade edilmektedir. Bu tespitlerin en önemlilerinden biri Fransız ve İngiliz hâkimiyeti ile birlikte bölgenin liberal ekonomi ve siyasi özgürlük dönemi yaşamış olduğudur.³ Özgürlüğün sınırlı olduğu ve istenildiği zaman kaldırıldığı liberal düşüncelerin sayısı az da olsa bazı ülkelerde daha çok benimsendiği dile getirilmektedir. İfade edilen en can alıcı tespit ise Ortadoğu’da oluşturulan Fransız ve İngiliz statükosunun II. Dünya Savaşı sırasında Batılı güçlerce üs ve destek noktası görevini ifa etmiş olmasıdır.⁴ Dolayısı ile İngiltere ve Fransa öncülüğünde bölgenin tam kontrolü sağlanmıştır. Sykes-Picot düzeni amaçlandığı şekilde başarılı olmuş ve etkisini noksansız II. Dünya Savaşı sonuna kadar devam ettirmiştir.

II. Dünya Savaşı döneminde İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu’yu adeta bir silah ve asker konuşlandırma merkezi yaptıkları bilinmektedir. Savaşın sonuçlanması ile birlikte bu iki devletin bu silahları yakın müttefiklerine kimi zaman para ile kimi zaman da hibe karşılığı verdiği görülmüştür. Ortadoğu’dan alınan bu İngiliz ve Amerikan silahlarının en büyük alıcısının Türkiye olduğu bilinmektedir. Bu bölgeden sadece silah alınmamış Amerikan-İngiliz haberleşme ve ulaştırma malzemeleri de Türk yetkililerce yerinde görülmektedir. Amerikan malzemelerini incelemek gerekli görülenleri almak amacıyla 1946 yılında Ortadoğu ülkelerine Tümgeneral Sırrı Seyrek başkanlığında bir heyet bile gönderilmiştir. Heyetin bu seyahati Türkiye’de Bakanlar Kurulu tutanaklarına; “Ortaşarktaki Amerikan malzemesinden lüzumlu görülenleri

² P. Edvard Haley, “Britain and The Middle East”, *The Middle East in World Politics, A Study in Contemporary International Relations*, Tareq Y. Ismael, Syracuse University Press, Syracuse and New York 1974, s. 20-25.

³ Bernard Lewis, *The Middle East-2000 years of History from the Rise of Christianity to the Present Day*, Weidenfeld-Nicolson London 1995, s. 355.

⁴ Lewis, a.g.e. s. 356.

satın almağa memur edilen” şeklinde bir ifade ile geçmiştir.⁵ Dolayısı ile İngiltere-Amerika hem eski teknolojilerinden kurtulmuş hem de bölgedeki diğer müttefikleri ile olan işbirliğini artırmıştır.

II. Dünya Savaşı, dünyada dengeleri değiştirmesi⁶ ve özellikle Amerika'nın varlığını ve gücünü her yanda hissettirmesi yönüyle Ortadoğu'nun kaderinde önemli bir değişim sürecini başlatacaktır. Ancak dünyanın hemen her bölgesinde hissedilen bu Amerikan gücü kendisini Ortadoğu'da biraz gecikmeli gösterecektir. Bu durum daha çok Sovyetler Birliği ve onun temsil ettiği komünizm hareketi ile doğrudan ilgili olmuştur. Amerika gücünü daha çok komünizmin Avrupa'da yayılmasını engellemeye ayırmıştır. 1949 yılında bunu büyük ölçüde de başarmış ve Avrupa'daki Sovyet etkisini kendisi açısından en aza indirmiştir. Bunun başarılmasında en önemli unsur 1949 yılında kurulan NATO ittifakı olmuştur. Bu oluşumla rahatlayan Amerika ittifakı genişletme yolunu seçmiş ve 1952 yılında Yunanistan ve Türkiye'yi bünyesine katmıştır. 1952 yılındaki bu Amerikan hamlesi aslında Sovyetleri çevrelemeyi amaçlamakta idi. İşte Amerika'nın Ortadoğu hamlesinin başlangıcı öncesi yapmış olduğu bu hamle bir yönüyle Ortadoğu konusunda yapmış olduğu hamledir.⁷ Amerikan Senatosu'nda Türkiye'nin NATO'da yer alması konusunda yapılan oylamada 2 muhalif senatöre rağmen büyük bir çoğunlukla kabul edilmiştir.⁸

Amerika'nın Ortadoğu'da üstlendiği önemli rolün başlangıç tarihi olarak Dışişleri Bakanı John Foster Dulles tarafından Ortadoğu ve Türkiye'yi

⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 08.13.1946, Fon: 30 10 0 0, Yer: 52-345-3, Dosya No: 46.

⁶ *The Washington Post*, 11 Haziran 1947. Dünya dengeleri II. Dünya Savaşı ile o denli değişmişti ki bunun en somut örneği olarak Avrupa'nın oldukça çaresiz bir durumda kalmış olması gösterilir. Savaş sonuçlanalı iki yıl olmasına rağmen Avrupa devletleri hala kendine gelememiş ve Amerika'nın desteği olmadan ayakta kalamayacaklarına olan inanç iyice artmıştı. O günlerde sıkça dile getirilen ve o dönem Avrupa'sını en iyi anlatan “Birleşik Avrupa Devleti” kurulması düşüncesi Amerikan basınında dile getirilir olmuştu. Bu düşüncenin Avrupa'nın savaştan en az zararlı çıkan İngiltere gibi bir ülkeden gelişi de ayrıca dikkate değerdir. İşte Amerika, arzusuna göre bir Avrupa'yı önce ekonomik daha sonra da askeri olarak şekillendirmeye başlamıştır. Bu şekillendirme siyaseti içine alacak şekilde genişlemiştir. Dolayısı ile günümüze kadar gelen Amerika himayesinde bir Avrupa oluşmuştur.

⁷ *Ulus*, 24 Ocak 1952, s. 1 ve 3. Gazete, Amerikan Senatosuna Türkiye'nin NATO üyeliği öncesi bir rapor sunulduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin üyeliğinin onaylanmasından yaklaşık bir ay önce sunulan bu raporda Türkiye'nin NATO'ya alınması gerektiği ve bunun Ortadoğu'nun güvenliğini olumlu etkileyeceği ifade edilmektedir. Raporda; “Türkiye ve Yunanistan'ın Atlantik Paketi'ne girişleri aynı zamanda hür dünyanın müdafaasında strateji bakımından önemli olan Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun güvenliğini de artıracaktır” ifadeleri yer almaktadır.

⁸ *Akşam*, 5 Şubat 1952, s. 1.

kapsayan gezi olduğu görülmektedir.⁹ Bununla birlikte Ortadoğu konusunda Türkiye’ye önemli bir rolün verileceği bu gezi sırasında büyük ölçüde ortaya çıkmıştı. Gezinin Türkiye ayağında yapılan Dulles-Menderes görüşmesi bunun işaretleri ile doluydu. Dolayısı ile Amerika’nın Ortadoğu hamlesinde Türkiye’nin konumu ve duruşu son derece önemli idi. Dulles Ortadoğu gezisi için, meselelere daha fazla vakıf olacaklarını ve buna göre hareket edeceklerini ifade etmişti.¹⁰ Amerika’nın devamındaki politikaları bunun gerçekleşmesi için çalışıldığını göstermektedir.

1. Sazanov–Sykes–Picot Statükosu ve Sarsılma Süreci

Sazanov-Sykes-Picot Gizli Antlaşması, I. Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rusya-İngiltere-Fransa’nın kendi aralarında Osmanlı Devleti’nin Ortadoğu’daki toprakları paylaşma amacı güden bir siyasi çerçevedir. 16 Mayıs 1916 tarihinde bu üç devletin yapmış oldukları planlar Rusya’da ihtilal çıkması ile dünya kamuoyunca bilinir olmuştur. Sykes-Picot Gizli Antlaşması Ortadoğu’da günümüze kadar gelen anlaşmazlıkların başlangıcını teşkil etmektedir.¹¹ Anlaşmanın içeriği dünyaya 1918 yılının ilk aylarında Rusya’daki yeni yönetim Bolşevikler tarafından açıklanmıştır. Bu durum Araplar ile İngiltere arasında yeni anlaşmazlıkların kapısını aralamıştır.¹²

Ortadoğu açısından, 1914-1918 yılları arasında yaşanan I. Dünya Savaşı’nı anlamak için “petrol” kelimesinin anlamını çok iyi kavramak gerekmektedir.¹³ Ortadoğu’nun hızlı ver sert politikalarla şekillenme sürecinin başlangıç noktasını petrol teşkil etmektedir. Dolayısı ile İngiltere-Fransa-Rusya ekseninde savaş sonrası planlamaları yapılan şekillendirme çalışmalarını anlamak kolaylaşmaktadır.

Sykes-Picot statükosu aslında II. Dünya Savaşı’nın sonuçlanması ile sarsılmaya başlamıştı. Arap devletlerinin 1945 yılında Suudi Arabistan, Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Yemen, 1946 yılında Ürdün olmak üzere bir Arap Devletleri Birliği oluşturmuşlardı. Bağımsız görünen bu devletlerin gerçek anlamdaki

⁹ Dankwart A. Rustow, “Connections”, *Pats to the Middle East* (Edited by Thomas Naff), State and University of Newyork Press, USA 1993, s. 263-291.

¹⁰ *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1953, s. 1.

¹¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918’e)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1989, s. 270.

¹² Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918’e)*, s. 271.

¹³ Halpar Brar-Ella Rule, *Ortadoğu ve Emperyalizm*, (Çeviren: Evren Madran), Papirüs Yayınları, İstanbul 2004, s. 11.

bağımsızlığı ise Batılı devletlerin bu topraklardan çekilmesi ile 1950’li yıllarda başlamıştı.¹⁴

1948 yılında İsrail Devleti’nin kurulması aslında Ortadoğu’da dengeleri sarsmıştı. Filistin’de yeni bir ulus devletin İsrail’in kurulması Yakındoğu ve Ortadoğu’da İngiltere ve Fransa’nın oluşturmuş olduğu 30 yıllık düzenin de sonunu işaret ediyordu.¹⁵ Bu olayın tetiklediği, 1950’li yıllardan itibaren büyük bir dalga ile başlayan Arap milliyetçiliği etkisi 1955’te tarihi bir olayla adeta yeniden doğdu. Bu tarihte Mısır’da Cemal Abdülnasır tarafından yapılan askeri darbe ile Arap dünyası Batı karşıtlığında bambaşka bir konuma geldi.¹⁶ Bu tarih ayrıca bölgede Batı adına büyük ölçüde hâkimiyetin kaybolacağı bir sürece evrildi. Ortadoğu’da İngiltere’nin pozisyonu bir süre sonra tarihteki en kötü duruma geldi. 1956 yılında Cemal Abdülnasır, Süveyş Kanalı’nı millileştirdiğini ilan etti. Bu durum sadece İngiltere’nin değil bütün Batılı güçlerin konumunu sarstı ve Sovyetlerin bölgede etkin olmasının yolunu açtı.¹⁷ Bu durum doğal olarak Amerikan kaygısını üst seviyeye çıkardı. Süveyş bunalımı döneminde İsrail’in Mısır’ı işgali ve İngiliz-Fransız ittifakının buna açık desteği Ortadoğu’da bu iki ülkeye adına tarihi hezimetini getirdi. Bu durumda Amerika araya girmek zorunda kaldı. Çünkü bölgede Sovyet etkisinin bir daha geri getirilemez ölçüde gelişecek olması tehlikesi iyice belirmişti. Amerika’nın ağırlığını koyması ile ateşkes imzalandı. Mısır’daki durum geri çekilmeyle ve İngiltere-Fransa’nın küçük düşmesi ile sonuçlandı. Devamında gelişen olaylar ile İngiltere Başbakanı istifa etmek zorunda kaldı.¹⁸ Bundan sonra Ortadoğu’da Batılı güçler Amerika olmadan ya da onay vermeden bir politika belirleyemez konuma geldi. Bununla birlikte İngiliz-Fransız statükosu (Sykes-Picot) etkisini tamamen yitirdi.

İngiltere’nin Mısır’daki bu hezimetini sadece bu ülke ile sınırlı kalmamış ve Ortadoğu’nun genelini etkilemiştir. İngilizler, 1882 yılında Mısır’ı işgal ederek varlıklarını Ortadoğu’da çeşitli şekillerde de olsa devam ettirmişlerdir. Bazen manda sistemi bazen sınırlı bağımsızlık ile yoluna devam eden İngilizler için Mısır merkezli Ortadoğu, I. Dünya Savaşı’nda önemli bir nokta, II. Dünya Savaşı’nda ise savunma sistemlerinin merkezi haline gelmiştir.¹⁹

¹⁴ Lewis, *a.g.e.* s. 357-358.

¹⁵ J. M. Roberts, *Yirminci Yüzyıl Tarihi*, (Çeviren: Sinem Gül), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 433.

¹⁶ Georges Langlois, *20. Yüzyıl Tarihi*, (Çeviren: Ömer Turan), Nehir Yayınları, İstanbul 2000, s. 290-291.

¹⁷ Langlois, *a.g.e.* s. 291-292.

¹⁸ Roberts, *a.g.e.* s. 487-489.

¹⁹ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Türkçesi: Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı

İngiltere’nin Ortadoğu’daki durumu ve uygulamış olduğu sistem hakkında en belirgin tespit şu idi: “İngiltere mandalar, protektoralar ve yarı bağımsız devletler üzerinde kontrolünü sürdürürken bölgeden kovulmasının temellerini atmakta idi. Iraklılar ve Mısırlılar ülkelerinin bağımsızlığının tam olmasını engelleyen sınırlamalara direniyorlar, İngiliz yönetiminden yarar sağlayan ve böylece ona karşı çıkmayan yerel politikacılar giderek soğuyorlardı.”²⁰

İngiltere 1954 yılına kadar Mısır’da bulunan askeri gücü ve üsleri vasıtası ile tüm Ortadoğu’nun adeta tek hâkimi idi. Ancak İngiltere 1954 yılı ile birlikte Mısır’dan çekilmek zorunda kalmıştır. Ortadoğu bağlamında Irak ve Kıbrıs’taki üsleri ancak koruyabilmiştir. 1954’ten sonra Irak’ta da İngilizlere aşırı bir tepki durumu oluşmuştur. İngiltere Irak’taki askeri varlığını bile ancak Bağdat Paketi vasıtası ile koruyabilmiştir.²¹

İngilizlerin Ortadoğu’daki bu hezimetini Batı açısından son derece tehlikeli bir durumu işaret etmekte idi. Ancak bu durum, Batı açısından özellikle de Amerika açısından muhtemelen öngörülmüş bir durum idi. Amerika Ortadoğu’da bu yaşananlar öncesi bir durum tespitini çoktan yapmış idi. 1953 yılında gerçekleşen Dışişleri Bakanı John Foster Dulles’in gezisi zaten bu amaca yönelikti. Amerika Ortadoğu’yu artık daha iyi tanımakta idi. Artık Ortadoğu yeni bir aktöre hazırlanmakta idi. İngiliz-Fransız statükosu öncülüğünde devam eden Batı kontrolü bundan sonra Ortadoğu’da makas değiştirerek Amerika ile yoluna devam edecekti.

2. Amerika’nın Ortadoğu Hamlesi ve Yeni Aktörün Sahneye Çıkışı

Amerika’nın iki dünya savaşı arasında özellikle Ortadoğu ile ilgisi olmadığı dile getirilse de siyasi bağlamda bunun doğru olduğu ancak ekonomik bağlamda yanlış olduğu görülecektir. Özellikle Amerikan tüccarları, bölge ile doğrudan ilgili ve yüksek miktarlarda ticaret yapmakta idiler. Bu tüccarlar petrolün önemini farkına varmışlardı.²² Bunun yanında eğitim, hastane, sosyal yardım kuruluşları ile Amerikalılar Ortadoğu’nun birçok bölgesinde var

Yayınları, İstanbul 2004, s. 227.

²⁰ Cleveland, *a.g.e.* s. 241.

²¹ Mustafa Sıtkı Bilgin, “Ortadoğu’da Gelişen Türk–İngiliz Münasebetlerinin Tarihi Seyri 1938-1960”, *Milletlerarası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı*, (Yayına Hazırlayanlar: Ali Ahmetbeyoğlu vd.) Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 157-168.

²² Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1994, s. 60.

idiler.²³ Dolayısı ile Ortadoğu’da Amerikan siyasi hamlesinin güçlü bir altyapısı bu alanda mevcut idi.

II. Dünya Savaşı’ndan küresel aktör olarak çıkan Amerika’nın, Ortadoğu’da da en belirleyici aktör olmasında Sovyet etkisinin olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bununla birlikte Ortadoğu petrollerinin güvenli bir şekilde Batıya akıtılmasında önemli rol üstlendiği belirtilmelidir.²⁴ Bu Amerikan hamlesi karşısında Sovyetler, etkili olmak için belirli zamanlarda ittifak kursalar da rakipleri kadar başarılı olamamışlardır.

Amerika, II. Dünya Savaşı sonucunda izleyeceği siyaseti en net şekilde 12 Mart 1947 tarihinde ilan edilen Truman Doktrini ile vermiştir. Doktrinde ana tehdit noktasını Sovyetlerin temsil ettiği komünizm belirlemiştir. Truman Doktrini’nde Ortadoğu konusu da yer almıştır. Ortadoğu konusu yine Sovyet yayılcılığı kapsamında değerlendirilmiştir. Doktrinde; “Sovyetlere güvenilemez, bunu İran ve Yugoslavya konularında gördük. Yunanistan ve Türkiye konusunda dikkatli olmazsak Sovyet yayılcılığı engellenemez. Bu durumda Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu’daki çıkarlarını tümünden kaybedebilir” ifadeleri kullanılmıştır.²⁵ Dolayısı ile Amerika Ortadoğu’yu Türkiye’yi de içine alacak şekilde bütüncül pencereden bakmıştır. Amerika, Ortadoğu’da Türkiye ile birlikte hareket edeceğinin en açık sinyalini burada vermiştir.

Ortadoğu konusunda Amerika’nın diğer bir hamlesi de yine 1947 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihte, İngiltere’nin mandası altında olup Birleşmiş Milletlere (BM) devrettiği Filistin konusu gündeme gelmiştir. BM’de en etkin devlet olan Amerika, Filistin’de iki devlet kurulması fikrini kabul etmiş ve Kudüs’te denetimin BM kontrolünde uluslararası bir güç tarafından sağlanmasını gerçekleştirmişti.²⁶ Arap devletlerinden gelen tepkilerin adresi daha çok İngiltere olsa da Amerika’nın bu hamlesi 1948 yılında İsrail’in kurulmasını sağlamıştı. İsrail’in kuruluşu Arap dünyasında yeni bir anlayışın doğmasına ve milliyetçiliğin bölgede kökleşmesini sağlamıştı. Amerika’nın bu hamlesi ve İsrail’i dakikalar sonra ilk tanıyan devlet olması, Ortadoğu’da çok daha önemli bir rol üstleneceğinin belirgin işareti olmuştu.

²³ Harry N. Howard, “The United States and The Middle East”, *The Middle East in World Politics, A Study in Contemporary International Relations*, Tareq Y. Ismael, Syracuse University Press, Syracuse and New York 1974, s.116-118. Amerika’nın Ortadoğu’da siyaset alanı dışındaki en önemli çalışmalarının genel çerçevesini bölgede uygulamış oldukları misyonerlik faaliyetleridir. Amerika İngiltere ve Fransa ölçüsünde etkili olamasa da önemli bir alt yapı oluşturulmuştur.

²⁴ Meliha Benli Altunışık, “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, Temmuz 2009, Cilt 1, Sayı 1, s. 69-81.

²⁵ <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine>; Erişim Tarihi: 03.04.2016.

²⁶ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 266-268.

Amerika’nın Truman Doktrini ve Marshall Planı ile yapmış olduğu hamleler Sovyetler tarafından tepki ile karşılanmakta idi. Buna rağmen Amerika politikasını devam ettirmiş ve geri adım atmamış idi. Ancak Amerika, özellikle Ortadoğu konusunda temkinli politikasını Sovyetler ile bir çatışmaya girmeden sürdürmesini bilmişti. 1950 yılında başlayıp 1953 yılında Sovyet lideri Stalin’in ölümüne kadar devam eden dönem, Amerika-Sovyet ilişkilerinde oldukça gerilimli bir dönem olmuştu. Bu gerilimli dönemin oluşmasında Kore Savaşı’nın etkisi büyük olmuştur. Amerika, 1953 yılında Sovyetlerin Doğu Avrupa’da yaşamış olduğu sorunları bir fırsat bilerek Ortadoğu konusunda tarihi hamlesini yapma fırsatını elde etmişti. İşte Dulles’in gezisi bu şartlarda 11-28 Mayıs 1953’de gerçekleşmiştir. Amerika’nın bu hamleyi yapmasında Ocak 1953’te başkan seçilen Eisenhower’ın payı oldukça fazladır. Asker kökenli olan ve özellikle Avrupa’da komünizm tehlikesini en iyi bilen yeni başkan ile Amerika Ortadoğu’da önceliği tamamen devralmıştır.²⁷ Amerika’nın bu tarihi hamlesini yapması gerektiği bölgede yer alan diplomatların raporlarına ve başkentlerine gönderdikleri bilgi notlarına yansıdığı görülmektedir. Raporlara yansıyan ifadelerde Ortadoğu’daki birçok bölgede komünizm tehdidinin büyük boyutta olduğu ifade edilmektedir. Burada özellikle ifade edilmesi gereken Dulles’in gezisinden sonraki politikanın belirlenerek ve uygulamada hata yapılmaması üzerine kurulmuş olmasıdır.

Amerika’nın Ortadoğu hamlesi konusunda etkin olabilmesi ve varlığını devam ettirmesi konusunda iki görüş öne sürülmekte idi. Bunlardan biri; “dostane rejimlerin düşmesine izin vermeme”, diğeri ise; “yenilikçi güçleri desteklemelere ulaşma” şeklinde ifade edilmekte idi.²⁸ Amerika Ortadoğu siyasetini daha çok bu iki temel üzerine oturarak yoluna devam etmiştir.

Amerika’nın Ortadoğu politikalarında en önemli engellerden biri Ortadoğu’da yaygınlaşan Arap milliyetçiliği dalgası olmuştur.²⁹ Amerika petrol akışının sağlanmasında önemli bir tehdit unsuru gördüğü milliyetçilik dalgasında İngiltere’nin uyguladığı politikaları uygulamamış ve bölgeyi bir yönüyle akışına bırakarak kontrolünü devam ettirmiştir. Amerikan siyaseti her zaman bu şekilde gelişen dalgalara hazırlıklı olmuştur.

²⁷ Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Arşivi (National Archives and Records Administration-NARA), Foreign Service Despatch, Department of State, 9 Eylül 1953, Despatch 135, Number: 832935, Group 59, Box 2848, John H. Bruins, Beirut.

²⁸ Conversations with Harold Saunders. *U.S. Policy for the Middle East in the 1980*, Washington, 1982, p 10-11’den aktaran: Yevgeni Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 168-169.

²⁹ Anthony Sampson, *Petrol Oyunu*, (Çeviri: Aziz Üstel), Altın Kitapları, İstanbul 1976, s. 133-136.

Dulles'in Ortadoğu'yu kapsayan ziyaretleri aslında önemli bir başlangıcı olmakla birlikte bu ilgi giderek artmıştır. Amerika İran'a da ilgisini 1953 yılından itibaren artırmıştır.³⁰ 1956 yılındaki Süveyş Krizi sırasında dünyadaki petrol fiyatlarının dalgalanmasından ve bunun devam edecek olması da Amerika'yı kaygılandıran unsurlardan biri olmuştur.³¹

Amerika'nın Ortadoğu hamlesinde önemli bir dönemeci de 1957 yılında yayınlanan Eisenhower Doktrini ifade etmektedir. Amerika'nın Ortadoğu'ya gönderdiği Büyükelçi James B. Richards Türkiye'ye gelerek Menderes ile bir görüşme yapmıştır. Bu doktrin aynı zamanda Amerika'nın Ortadoğu üzerinde zaten var olan etkinliğini son derece artırdığının bir göstergesi olmuştur.³² Doktrinde Ortadoğu ile ilgili kısım aynen şu ifadelerle geçmektedir: “Bağımsızlığını korumak için ekonomik kalkınma çabası içinde olan Ortadoğu ülkelerine ekonomik yardım yapılması, bunları isteyen ülkelere askeri yardım yapılması, komünist yayılmacılığa karşı gerektiğinde Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılması.”³³ Böylece Amerika Ortadoğu'ya gerek gördüğü her durumda müdahale etmenin sistemini dünyaya duyurmuş oluyordu. Bu sadece bölgede Amerika ile birlikte hareket edecek ülkelere değil aynı zamanda sorun çıkaran başta Mısır olmak üzere diğer tüm ülkelere adeta bir gözdağı niteliğinde idi.

Amerika'nın Ortadoğu hamlesinde başarılı olmasında ve bunu korumasında bazı dinamikleri çok iyi kullanmasının etkisi büyüktür. Amerika, Ortadoğu ile ekonomik-sosyal-tarihsel-dini öğeleri son derece etkili kullanmasının rolü çok önemlidir.³⁴ Burada ifade edilmesi gereken en önemli konu ise Amerika'nın Ortadoğu merkezli politika uygulama sahasında Türkiye'nin önemli bir merkez konumunu ifade etmiş olmasıdır.³⁵ Türkiye bu merkez konumunu 1950-1960 yılları arasında son derece iyi ifade etmiştir.

³⁰ James A. Bill and Carl Leiden, *Politics in the Middle East*, Little, Brown and Company, Printed in the United States of America, 1984, s. 197-199.

³¹ Peter Beaumont, *The Middle East A Geographical Study*, Photosetting in India by Thomson Press, 1985, s. 274.

³² Gündüz Ökçün-Ahmet Ökçün, *Türk Antlaşmalar Rehberi (1920-1973)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, s. 353-354.

³³ Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 242-245.

³⁴ Ali Ayata, “Ortadoğu Perspektifinden Türkiye-ABD İlişkilerinin Yeni Boyutu”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 22, Ekim-Kasım-Aralık 2010, s. 1-16.

³⁵ Ayata, a.g.m. s. 1-16.

3. Amerika’nın Ortadoğu Hamlesinin Türkiye’ye Yansımaları

II. Dünya Savaşı sonrası Amerika’nın başta Avrupa olmak üzere dünyadaki rakibi Sovyet Birliği olmuştur. Amerika’nın savaştan güçlü çıkması, Avrupa’nın iyice güçsüzleşmesi ve Sovyetlerin temsil ettiği komünizmin her tarafta yayılma tehlikesi göstermesi dünya siyasetini yeni bir döneme sokmuştur. Amerika, bu yeni dönemde mücadelenin bayraktarlığını yapacağını 12 Mart 1947’de bizzat Başkan Truman tarafından ilan etmişti. Devamında 12 Temmuz 1947’de Dışişleri Bakanı Marshall bir plan hazırlayarak Sovyetlere karşı Avrupa’nın yanında olacağını ilan etmişti. 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan Amerika-Türkiye anlaşması Ortadoğu konusunda da atılmış ilk adımı ifade etmekteydi.

Amerika’nın Ortadoğu hamlesinde II. Dünya Savaşı’nın etkisinin bir başlangıç noktası teşkil ettiği unutulmaması gereken bir durumdur. Bununla birlikte Amerika’nın Ortadoğu’da etkisini artırmasında Türkiye ve Yunanistan’a yapmış olduğu yardımlar önemli bir dönemeci ifade ettiği ortaya çıkmıştır.³⁶ Amerika’nın Ortadoğu hamlesinde başlangıç durumu dünyada ve özellikle bu bölgede yaygınlaşma noktasında olan komünizm belirlemiştir. Bununla birlikte İsrail’i Ortadoğu denklemine sokmak ve güvenliğini sağlamak da önemli hedeflerden biri olmuştur.³⁷

1947 yılı Amerika-Türkiye ilişkilerinde çok önemli bir yıl olmuştur. Bu tarihte yapılan anlaşma Türkiye’nin bundan önce uygulamış olduğu Ortadoğu politikalarını da değiştirmeye başlamıştı. Bu tarihten sonra Türkiye Amerikan eksenli Ortadoğu’ya bakmaya başlamıştır. Bu tarih ayrıca açıktan Ortadoğu devletleri ile birlikte bir siyaset geliştiremeyeceğini ilan ettiği bir dönem olmuştur.³⁸ 12 Temmuz 1947 yılında imzalanan yardım anlaşması adeta Türk dış politikasını Amerika’ya eklelemiştir. Türkiye, Sovyetler karşısında kalmış olduğu tehditten bir ölçüde kendini bu anlaşma ile rahat hissetmeye başlamıştı. Bu durum Türkiye’nin Ortadoğu politikasını Amerikan eksenli olarak belirlenmesinde doğrudan etkilemiştir. 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini ve 12 Temmuz 1947 tarihli Marshall Planı ve devamındaki Amerika-Türkiye anlaşması Türk dış politikası için bir dönemeç konumunda idi. Türkiye’nin

³⁶ William R. Folk, *The United States and The Arab World*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts-USA 1965, s. 261-265.

³⁷ Folk, *a.g.e.* s. 265-267.

³⁸ Cleveland, *a.g.e.* s. 276-278.

Sovyet tehdidi karşısında dışta sığınacağı bir alternatif de mevcut değildi. Anlaşma her ne kadar askeri nitelikli olsa da politikaya yön vermiştir.

1947 Anlaşması’nın Amerika açısından son derece önemli olduğu ayrıca görülmektedir. Bu anlaşma ve devamındaki gelişmelerin taşıdığı önemle ilgili dönemin Amerikan Büyükelçisi George McGhee’nin danışmanı William M. Rountree, 25 Nisan 1952 tarihinde Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na tarihsel önemdeki şu bilgi notunu göndermiştir. Rountree: “Türkiye ile Amerika’nın ilişkilerinin dostça devam ettiği bilinen bir durumdur. Bu ilişkileri daha da yakınlaştıran ise 1947 yardım anlaşması olmuştur. Amerika’nın prestiji Türkiye’de mevcuttur. Bu durum Türkiye’nin NATO’ya alınması ile en üst seviyeye çıkmıştır. Sovyetlere karşı Türkiye, Amerika’ya son derece güven duymaktadır. Bu güvenden en ufak bir endişesi yoktur. Türkiye, diğer devletlerden daha çok işbirliğine açık durumdadır”³⁹ demiştir. Bu durumun gösterdiği ise Türk–Amerikan ilişkilerinde bu anlaşmanın önemli bir zemin oluşturduğu ve bu etkisini uzun yıllar boyunca devam ettirmiş olduğudur.

Türkiye, 29 Kasım 1947 tarihinde BM’de Filistin’de iki farklı devlet kurulması konusunda yapılan oylamada Amerika ve İngiltere tarafında yer almamıştır. Türkiye oylamada birleşik bir Filistin Devleti seçeneğine oy vermiştir. Ancak çok kısa zaman sonra Türkiye’nin Filistin politikasında değişiklik olduğu görülecektir. Türkiye, Sovyet tehdidine karşı Amerika’yı yanında bulması ve alınan ekonomik-askeri yardımlar politikasını değiştirmesinde en önemli unsurlar olmuştur. İsrail’in tanınması konusundaki bir diğer çekince ise kurulacak devletin Sovyet güdümünde olabileceği endişesidir. 14 Mayıs 1948 tarihinde ilan edilen İsrail’in bağımsızlığını hemen tanımayan Türkiye, bu tutumunu 1949 yılının Mart ayında değiştirmiş ve İsrail’i resmen tanıyan devletler safına katılmıştır.⁴⁰ Bu siyaset tarzında en önemli itici gücün Amerika ile geliştirilen yeni ittifak tarzı olduğu görülmektedir.

Amerika’nın Ortadoğu hamlesinde en önemli unsur olan Türkiye olmuştur. Amerika’nın şansı olarak görülebilecek en önemli durum ise Türkiye’deki iktidar partisidir. Türkiye’de her yönüyle anlaştığı Demokrat Parti iktidarı var idi. İktidar Amerika ile ortak çalışma yapmaktan çok memnun idi. İktidar bu şekilde bir görüntü vermekten son derece memnun idi.

1950-1960 yılları Türkiye’nin Ortadoğu politikası, cüretkâr ve aktif olmakla beraber dengeli ve basiretli çizgisinden hayli uzaklaşmıştı. Hatta va-

³⁹ NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 25 Nisan 1952, NND 917365, Record Group 59, Entry Lot 58 D 610, Box 1, William M. Rountree Briefing Notes.

⁴⁰ Burak Şenel, “İsrail Devleti’nin Kuruluşunda Türkiye’nin İsrail’i Tanıma Süreci”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 9, Sayı 1, 2014, s. 157-178.

him hatalara düşüldüğü ifade edilmektedir. Amerika’nın bakışının yansıtıldığı, SSCB’ye karşı güvenliğin sağlanması konusunun Türkiye’ye yüklendiği dile getirilmektedir.⁴¹

Dulles 1953 yılındaki gezisinde Türkiye’ye de uğramıştır. Türkiye temasları aslında Dulles’in programında yer almamakta idi. Talebin Türkiye’den gelmesi ile Dulles, hem Menderes hem de Bayar ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Dulles, Türkiye’ye gelince önemli açıklamalarda bulunmuştur. Dulles, Amerika açısından Türkiye’nin konumunu özetlemiş ve “*Türkiye en güvenilir müttefikimizdir*” ifadelerini kullanmıştır.⁴² Bu görüşmede Menderes’in kraldan fazla kralcı tavrı Dulles tarafından şaşkınlıkla karşılanmış idi. Menderes Süveyş Kanalı bölgesini İngilizlerin terk etmemesi gerektiğini bile o toplantıda ifade etmişti.⁴³ Dulles buna karşı Mısır halkının isteğine ters olarak bölgede kalıcı olmanın zor olduğunu Menderes’e ifade etmiştir. Dulles-Menderes görüşmesinde Türkiye’nin, Amerika’nın Ortadoğu’da vereceği role istekli olduğu görülmektedir.

Amerika Ortadoğu’ya savunma bağlamında bakmıştır. Amerika bu savunma bağlamında Türkiye’ye “*belkemiği*” rolü, Türkiye’nin öncülüğünde de oluşturulan savunma ittifaklarına ise “*belkemiği etrafındaki et*” gözüyle bakmıştır. Hatta Türkiye için “*belkemiği*” ifadesini Dulles’a karşı Menderes kullanmıştır.⁴⁴

Dulles, Ortadoğu gezisi için belirlenen takvimini aşmış ve süre yaklaşık bir ay sürmüştür. Gezi dönüşü Amerikan kamuoyunda Ortadoğu konusunda birçok değerlendirme yapılmıştır. Dulles, hem kamuoyunu hem de Başkan Eisenhower’ı bilgilendirmiştir. Dulles, gezi hakkında Ortadoğu için bir savunma teşkilatı kurmak için henüz erken olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Gezi hakkında dile getirilenlerden Amerikan siyasetinin NATO benzeri bir örgütlenme için nabız yokladığı anlaşılmaktadır. Bunun mümkün olmadığı görülmekle birlikte savunma eksenli bir örgütlenmeden daha ziyade diğer konulardan oluşan işbirliği örgütlenmesine doğru düşünce değişimi gözlemlenmektedir.

Türkiye’de iki yıl Amerika’nın büyükelçiliğini yapmış bulunan George McGhee’nin tespitleri oldukça önemlidir. McGhee, Türkiye’nin Ortadoğu’da kendi çıkarları için hareket etmediğini ancak Ortadoğu’nun Türklerin liderliğine açık olduğunu dile getirmiştir. McGhee, NATO kapsamında birlikte

⁴¹ İlter Türkmen, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, *Ortadoğu’da Değişim ve Türkiye* (Editörler: Atilla Sandıklı-Erdem Kaya), Bilgesam Yayınları, İstanbul 2014, s. 1-37.

⁴² *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1953, s. 1.

⁴³ Türkmen, *a.g.m.* s. 1-37.

⁴⁴ Türkmen, *a.g.m.* s. 1-37.

⁴⁵ Halil Akman, Suat Zeyrek, “John Foster Dulles’in Ortadoğu Gezisi Temaslar, Tepkiler (11-28 Mayıs 1953), *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/2 (2013), s. 259-288.

hareket ettikleri Türkiye ile Ortadoğu konusunda da birlikte hareket edebileceklerini dile getirmesi önemli bir ifadedir.⁴⁶ George McGhee, Amerika’nın yetkin dışişleri bürokratlarından biridir. McGhee, Türkiye Büyükelçiliği görevinden önce Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nın Ortadoğu masasının genel sorumluluğunu üstlenmiş, Türkiye’deki görevinden sonra ise bakan yardımcısı konumuna yükselmiş önemli devlet adamıdır. Bu durum Türkiye’nin bölgedeki, özellikle de Ortadoğu’daki rolü konusunda önemli bir fikir vermektedir.

Amerika’nın Ortadoğu hamlesinde Türkiye’nin önemli bir yer tuttuğu ile ilgili önemli bir belge, Büyükelçi McGhee’nin, Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile Ekim 1952 tarihinde yapmış olduğu görüşme bilgilerini ülkesine ulaştırdığı resmi evraktır. George-Köprülü görüşmesi konusunda Amerikan tarafı Ortadoğu’da birlikte yürüyebileceklerini ülkesine aktarmıştır. Belgede Türkiye’nin bu konuda istekli olduğu özellikle vurgulanmaktadır.⁴⁷ Türkiye’nin NATO’ya üyeliğinden aylar sonra gerçekleşen bu görüşme Amerikan devletinin Ortadoğu’da Türkiye merkezli bir hamle yapacağını en önemli delillerinden birisi olmuştur.

Amerika’nın Ortadoğu hamlesi konusunda Türkiye’ye düşen rol Dulles’in Ortadoğu gezisinden iki yıl sonra etkisini göstermiş ve 1955’te Bağdat Paktı kurulmuştur. Amerika pakta üye olmamış, olayların seyrini dışarıdan gözlemci statüsü ile takip etmiştir. İlk başlarda Türkiye ile Irak arasında oluşan ittifaka daha sonra İngiltere, İran ve Pakistan katılmıştır. Pakt, 1958 yılında Irak’ta askeri darbe yaşanması ve 1959 yılında pakttan çekilmesi ile bir yönüyle özelliğini kaybetmiştir. 1959’dan itibaren paktın merkezi Bağdat’tan Ankara’ya kaydırılmış, anlaşmanın içeriğinde bazı değişiklikler yapılarak ittifak yenilenmiştir. Paktın yeni adı ise Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) olmuştur. CENTO ise 1979 tarihinde İran’da meydana gelen devrim neticesinde varlığını daha fazla sürdürememiş ve dağılmıştır.⁴⁸ Bağdat Paktı Arap devletlerinde bir “*Batı projesi*” olarak algılanmış ve Amerika’nın beklentilerini tam olarak karşılayamamıştır.⁴⁹ Ancak Amerika Arap devletleri ve halkları

⁴⁶ George McGhee, ABD-Türkiye-Ortadoğu, (Çeviren: Belkıs Çoraklı), Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 208-211.

⁴⁷ NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 15 Ekim 1952, Foreign-Service Despatch “Subject: Transmitting Memorandum of Conversation Between Foreign Minister Köprülü and Ambassador McGhee” NND 842933 Record Group: 59 Box: 4063 Decimal File: 1950-1954.

⁴⁸ Tayyar Arı, *Liderler, Kanaat Önderleri ve Kamuoyunun Gözünden Yükselen Güç Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu*, Marmara Kitap Merkezi Yayıncılık, Bursa 2010, s. 20-35.

⁴⁹ Arı, a.g.e. s. 26-30.

nezdinde İngiltere gibi algılanmadığı anlamıştır. Bu Amerika’nın bölgedeki en büyük kazançlarından biri olmuştur.

Büyükelçi McGhee, bu konudaki hayal kırıklığı şu sözlerle ifade etmiştir: “Türkiye’de ABD elçisi olarak bulunduğum süreden çok memnun kaldım. Ayrılırken, bir konuda yeterli ölçüde tatmin olmadım. O da Ortadoğu savunma örgütlenmesi konusudur. Bu konu beni üzmüştür. İlk hali, Ortadoğu Komutanlığı fikrinin başarısızlığa uğraması, onu izleyen dönemde Ortadoğu Savunma Örgütü’nün sürekli geciktiği ortadadır. Fakat Türkiye, 1952’de NATO üyesi olmakla güvenlik kaygılarını gidermişti. 1955’te kurulmasında bu kadar öncü rolü üstlendiği, ancak 1958’e kadar yaşayan Bağdat Pakti’nin başarısızlığa uğramasından hepimiz üzgünüz. Paktın başarısızlığa uğramasında biraz da NATO’nun, pakt ile bağlantı kurma konusunda yeterli ilgiyi gösterememiş olması yatmaktadır.”⁵⁰ McGhee, Türkiye’nin bölgedeki benzersiz rolü konusunda ise önemli bir tespit daha yaparak; “Türkiye’nin tarihi konumu, askersel gücü, siyasi yapısı, ekonomik gelişme ivmesi ve NATO üyeliği dolayısı ile Ortadoğu’nun doğal lideri olduğunu”⁵¹ ifadelerini kullanmıştır.

ABD’nin resmi belgelerine yansıyan 12 Kasım 1951 tarihli ifadesinde Köprülü; “ABD ile Türkiye’nin ilişkilerinin seyrinin sadece askeri nitelikli olmadığı, karşılıklı savunma işbirliğini içerdiği, Ortadoğu konusunda ABD’nin teklifleri yönünde pozisyon alabileceklerini, bu konudaki çalışmalarında en doğru adresin Türkiye olduğunu” vurgulamıştır. Acheson ise, bu konuda Türkiye ile yakın işbirliği içerisinde olacaklarını, Türkiye’nin deneyimlerinden faydalanacaklarını belirtmiştir.⁵² Kısacası Köprülü, Acheson’a Amerika’nın Ortadoğu ile olan ilişkilerini düzeltme, bu konuda gerekeni yapma sözü vermektedir. Daha sonra yaşanan gelişmelere bakıldığında bu durumun bu yönde gerçekleştiği görülecektir. Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi George McGhee’de, 18 Kasım 1952’deki görüşmesinde Köprülü’ye benzer içerikte bir soru sorarak tekrar nabız yoklamış, bir değişim yaşanıp yaşanmadığını kontrol etmiştir. Köprülü ise doğrudan Yunanistan, İran ve Arap devletleri ile iyi ilişkiler kurmayı dile getirmiştir. Bu durum büyükelçinin çok hoşuna gitmiş, yaşadığı bu durumu bir rapor haline getirerek ülkesini bilgilendirmiştir.⁵³

⁵⁰ George McGhee, a.g.e. s. 266-267.

⁵¹ NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 15 Mayıs 1952, NND 842933, Record Group 59, Box: 4067, George McGhee, American Amembassy Ankara, Foreign Service Despatch, Desp. No: 637, Department of State.

⁵² NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 12 Kasım 1951, NND 917365, Record Group 59, Box 3, Subject Files Relating to Turkey 1957-1958, FRUS.

⁵³ NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 18 Kasım 1952, Department of State Assistant Secretary “Subject: Foreign Minister’s Statement On Turkish Relations With Other Middle East States” NND 842933 Record Group: 59 Box: 4063 Decimal File: 1950-1954.

24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat Paktı’nın kurulmasından hemen sonra Türkiye’de bulunan Amerikalı diplomatlar gelişen yeni süreç ile ilgili ülkelere bilgilendirmişlerdir. Washington’a ulaşan raporda; “*Türk Ordusu’nun askeri özelliği tüm dünya tarafından kabul edilmektedir. Ordunun savaş kabiliyeti Batı standartları seviyesine doğru ilerlemektedir. Türkiye’nin konumu son derece önemlidir. NATO’nun doğu ucundadır. Ortadoğu’ya yakındır. Ortadoğu için düşünülebilecek savunma anlayışı ekseninde durumu çok önemlidir. Türkiye’nin, Ortadoğu’daki stratejik önemi, petrol kaynaklarının korunmasında hür dünya için yaşamsal önemdedir. Amerika, böyle bir ülkeyle Ortadoğu’da birlikte çalışmayı istemekte ve Türkiye’nin çağdaş ülke standartlarında olmasını çok önemsemektedir*”⁵⁴ ifadeleri kullanılmaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere Amerikan diplomatlarını Türkiye’yi hem ordusu ile hem de Ortadoğu’daki öncü olabilecek gücü dolayısı ile çok önemli bir pozisyona konumlandıkları görülmektedir. Diplomatların bu raporlarının Amerikan siyaseti ile doğru orantılı olduğu görülmektedir. Burada bilinmesi gereken en önemli durum ise Türkiye’nin Amerika açısından Ortadoğu’da oynayacağı rol daha çok askeri nitelikli olarak değerlendirilmekte ve Türk Ordusu’na atıf yapılmaktadır. Ortadoğu’da Türkiye’nin öncü rolünün Türk Ordusu’nun gücü sayesinde sağlanacağı gerçeği Amerikan diplomatlarının sıkça ifade ettiği bir konu olmuştur. Diplomatların raporlar siyaseti etkilemiş ve bazı senatörler, Kongreye sundukları raporlarda bunu açıkça dile getirmişlerdir. Amerikalılar, yapılan yardımlarla Türk Silahlı Kuvvetleri’nin savaş becerisinin arttığını ifade etmektedirler. Bunun Amerika açısından son derece önemi vurgulanmakla birlikte, Amerika’nın Ortadoğu için sağlamayı düşündüğü düzende çok büyük bir dayanak noktasını teşkil ettiği ifade edilmektedir.⁵⁵

Amerika’nın Ortadoğu hamlesinin Türkiye’ye yansıması konusunda en somut çalışmanın Bağdat Paktı olduğu görülmektedir. Paktin kuruluş amacıyla, Sovyet Rusya’nın Ortadoğu’da yayılmasının önünün kesilmesi⁵⁶ düşüncesi etkili idi. Bu etki kendisini kısa sürede ortaya çıkarmıştır. Bir süre sonra pakt bünyesinde komünizme karşı kurulan “Yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele ve İrtibat Komitesi” çalışmaya başlamıştı. Bu komite belirli zaman diliminde

⁵⁴ NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 3 Mart 1955, NND 917365, Record Group 59, Entry Lot 58 D 610, Box: 2. Lincoln, Francis, Dtaft Material re Turkey for Area Paper.

⁵⁵ NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 16 Şubat 1951, NND 917365, Record Group 59, Entry Lot 58 D 610 Box 2, Subject Files Relating to Turkey.

⁵⁶ Tuncer Topur, *Dipsiz Kuyu Ortadoğu ve Türkiye*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 259.

toplantılarını yapmış, temsilciler ise dışışleri yetkililerine ilaveten ilgili ülkelerin emniyet genel müdürleri olmuştur.⁵⁷ Bu faaliyetler NATO üyelerinin başkentlerinde yapılmıştır.⁵⁸ Dolayısı ile Amerika’nın NATO’daki anlayışı Bağdat Paktı’na taşımak istediği, komünizm tehdidi ile önce Avrupa’yı, sonra Yunanistan ve Türkiye’yi, son olarak da Ortadoğu’yu istediği doğrultuda şekillendirmeyi amaçladığı görülmektedir. Ortadoğu konusunda Türkiye ile birlikte hareket etme düşüncesinin gerçekleştiği ortaya çıkmıştır.

4. Amerikan Hamlesinin Başlangıcının 63. Yılından Sykes–Picot’un 100. Yılına Ortadoğu ve Türkiye’ye Bakış

Amerika Ortadoğu’da yapacağı hamle öncesi Ortadoğu’yu ve Türkiye’yi derinlemesine tanımayı çok önemsemiştir. Özellikle Türkiye’de 1950 tarihi ile birlikte yeni iktidar olan Demokrat Parti ile ilişkilere oldukça önem vermiştir. Yeni iktidarın Dışışleri Bakanı Fuat Köprülü ile Amerikan Büyükelçisi sıkça görüşmüş ve gerek Türkiye açısından gerekse Ortadoğu açısından nabız yoklaması yapmıştır. Amerikan Büyükelçilik diplomatlarının ülkelere gönderdikleri raporlarda özellikle Köprülü’nün, Ortadoğu’da ne kadar Amerikan talebi varsa yerine getirileceğini ifade etmesi çok önemsenmiştir.⁵⁹ Köprülü’nün Amerika ile ilişkilerde ve Amerika’nın Ortadoğu’da oynayacağı rol konusunda istekli olduğu kamuoyu tarafında da bilinen bir durum idi. Köprülü, Kore Savaşı’nı ve Amerika’nın yanında savaşa katılmayı, dolayısı ile NATO’da Amerika ile birlikte olmayı “*talih kuşu*” olarak görmüştür.⁶⁰

Rusya Federasyonu Eski Başbakanı Yevgeni Primakov, Ortadoğu’daki Amerikan etkisini kendi ülkesini de araya katmak koşulu ile “*dış ana oyuncu*” olarak tanımlamıştır.⁶¹ Amerika’nın dışında ötesinde ana oyuncu olduğu tüm Ortadoğu’yu istediği zaman ve istediği şekilde dizayn olanağına sahip olduğu bilinmelidir.

⁵⁷ BCA, 21 Ocak 1959, Fon: 30 18 1 2, Kutu: 151, Dosya Gömlek: 71, Sıra: 7, Dosya No:105-89, Konu: “Bağdat Paktı yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele ve İrtibat Komitesi’nin Karaci’de yapılan toplantısına katılacak heyet”.

⁵⁸ BCA, 24 Eylül 1957, Fon: 30 18 1 2, Kutu: 147, Dosya Gömlek: 50, Sıra: 12, Dosya No:105-80, Konu: “Bağdat Paktı yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele ve İrtibat Komitesi’nin Londra’da yapılan toplantısına katılım”.

⁵⁹ NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 12 Kasım 1951, NND 917365, Record Group 59, Box 3, Subject Files Relating to Turkey 1957-1958, FRUS.

⁶⁰ Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin NATO’ya Girişi III. Cumhurbaşkan Celal Bayar’ın Hatıraları ve Belgeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2000, s. 117.

⁶¹ Yevgeni Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 440.

Amerika’yı Ortadoğu hamlesinde, tarihindeki en avantajlı konuma getiren gelişme ise Sovyetler Birliği’nin dağılması olmuştur.⁶² Bunun ilk etkileri 1980’li ve 1990’lı yıllarda Suriye ve Irak üzerinde kendisini göstermiştir. Amerika’nın günümüzde ise dünyada tek hâkim olmanın ve Ortadoğu’da istediğini yapabilmenin hazzını sürmekte olduğu ifade edilebilir. Bu duruma Rusya’nın engel olduğu ileri sürülse de Amerika’nın Ortadoğu hamlesinde sanılanın aksine zorlandığını ileri sürmek doğru bir yaklaşım olmadığı görülmektedir. Suriye konusu ise muhtemelen Amerika’nın öngördüğü şekilde ilerlemektedir. Suriye’nin, Amerika’nın Ortadoğu’yu istediği şekilde dizaynetmesinde son nokta olmadığı görülmektedir. Böylelikle Sykes-Picot Antlaşması, 100.yılında ve devamında ruhuyla Amerika tarafından sürdürülmektedir. 1916’da başlayan, Ortadoğu haritasını tamamıyla sarsan süreç yaklaşık iki yıl sürmüştü. Bugün Ortadoğu için öngörülen durum ise yine aynı olabilir. Sykes-Picot’un 100.yılından iki yıl sonra Ortadoğu haritası ve Türkiye’ye etkisi sarsıcı olabilir.

Sonuç

Amerika, Ortadoğu’da 1800’lü yılların ortalarından itibaren varlığını göstermeye başlamıştır. Misyoner kuruluşlar kanalı ile Amerikan vatandaşları Osmanlı Devleti’nin bu topraklarında adeta her yanda kendilerini göstermeye başlamışlardır. Politik alana taşmayan bu ilişki biçimi, Amerika’nın dünyaya bakış siyaseti doğrultusunda varlığını uzun süre devam ettirmiştir. Tüm dünyada dengeleri sarsan II. Dünya Savaşı, aynı zamanda Ortadoğu’nun kaderini belirleyen bir gelişme olmuş idi. İngiltere, dünyanın birinci gücü olarak girdiği savaşta yerini Amerika’ya bırakarak ancak çıkabilmişti. II. Dünya Savaşı’nın bir diğer sürprizi ise Sovyetlerin gücünü büyük ölçüde koruması ve temsil ettiği komünizmi yayma konusunda oldukça aktif davranması olmuş idi.

Orta Avrupa’da başlayan Amerika-Sovyetler rekabeti alanını daha da genişleterek Yunanistan ve Türkiye’yi de içine alacak şekilde genişlemiştir. Bir süre sonra rekabet coğrafya değiştirmiş ve Ortadoğu’ya ilerlemiştir. Sovyetlerin Ortadoğu’ya komünizmi yayacağı endişesi Amerika’nın bölgedeki hamlesinde en önemli başlangıç noktalarından birini teşkil etmiştir. Bu hamle 1953’te kendisini somut olarak ortaya koymuştur. Dışişleri Bakanı Dulles, bölgeyi, içine Türkiye’yi de alacak şekilde gezmiş ve yeni dönem Amerikan politikasının uygulanabilirliğini kendi gözleri ile görmüştür. Amerika, Ortadoğu politikalarında Türkiye’yi yanına alarak bir siyaset tarzı belirlemiştir.

⁶² Meliha Benli Altunışık, *a.g.m.* s. 69-81.

Bağdat Paktı bunun en somut örneği olmuştur. Bazı aksaklıklarla da olsa uygulanan bu politik anlayış kendisini uzun yıllar devam ettirmiştir. Amerika bu sayede bölgede olan tüm krizleri ustalıkla atlatmasını bilmiştir.

Ortadoğu’daki Süveyş krizi adeta Batı’yı sarmış ve Sovyetlerin Mısır, Suriye, Irak ve Yemen’de oldukça etkili olmasını doğurmuştur. Bölgeye her zaman temkinli yaklaşan Amerika İngiltere’ye uygulanan nefretin dışında kalmayı başarabilmiştir.

Türkiye, 1940’lı yılların sonuna kadar Ortadoğu’ya ilgisiz kalmıştır. Türkiye’nin ilgisi bir yönüyle Amerika’nın bölgeye ilgisi ile başlamıştır. Daha doğrusu Amerika’nın Ortadoğu’daki en önemli müttefiki Bayar-Menderes liderliğindeki Demokrat Parti iktidarı olmuştur. Amerikan politikaları ile birebir geliştirilen Türk siyaset tarzı Ortadoğu’da kendisini büyük ölçüde göstermiştir. Özellikle Menderes’in bu konuda bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir.

Demokrat Parti’nin 1960 askeri müdahalesi ile devrilmesi sonucu Türkiye’nin Ortadoğu siyaseti eski hızını ve görünürlüğünü korumasa bile benzer şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. Askeri idareden sonra gelen Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti’nde de Türkiye’nin Ortadoğu siyaseti büyük ölçüde devam etmiştir. Dolayısı ile Amerika, Türkiye’deki her dönemde Ortadoğu’daki etkinliğini korumasını bilmiştir. Sykes-Picot Anlaşması ile Ortadoğu’da oluşturulan statükoyu Amerika kendi sistemi içerisinde devam ettirmiş ve günümüzde de uygulanmasını üstlenmiştir. Bu yeni uygulamada Türkiye açısından günümüzdeki en önemli sorun ise Amerika ve Rusya’nın perde önünde mücadele görüntüsü altında perde gerisinde anlaşmış olabilecekleri endişesidir. Bu ihtimalin kuvvetli olması ise Türkiye ve Ortadoğu açısından bir felaket senaryosudur. Özellikle Türkiye bölgenin en çok etkilenen ülkesi olması kaçınılmazdır. Ortadoğu’da Türkiye’ye komşu devlet sayısının artması bölge dengelerini tümenden sarsma ihtimali oldukça yüksektir. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti’nin en öncelikli yoğunlaşması gereken konunun bu olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Arşivi (National Archives and Records Administration-NARA), Foreign Service Despatch, Department of State, 9 Eylül 1953, Despatch 135, Number: 832935, Group 59, Box 2848, John H. Bruins, Beirut.

NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 25 Nisan 1952, NND 917365, Record Group 59, Entry Lot 58 D 610, Box 1, William M. Rountree Briefing Notes.

NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 15 Ekim 1952, ForeignService Despatch “Subject: Transmitting Memorandum of Conversation Between Foreign Minister Koprulu and Ambassador McGhee” NND 842933 Record Group: 59 Box: 4063 Decimal File: 1950-1954.

NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 15 Mayıs 1952, NND 842933, Record Group 59, Box: 4067, George McGhee, American Amembassy Ankara, Foreign Service Despatch, Desp. No: 637, Department of State.

NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 12 Kasım 1951, NND 917365, Record Group 59, Box 3, Subject Files Relating to Turkey 1957-1958, FRUS.

NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 18 Kasım 1952, Department of State Assistant Secretary “Subject: Foreign Minister’s Statement On Turkish Relations With Other Middle East States” NND 842933 Record Group: 59 Box: 4063 Decimal File: 1950-1954.

NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 3 Mart 1955, NND 917365, Record Group 59, Entry Lot 58 D 610, Box: 2. Lincoln, Francis, Dtaft Material re Turkey for Area Paper.

NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 16 Şubat 1951, NND 917365, Record Group 59, Entry Lot 58 D 610 Box 2, Subject Files Relating to Turkey.

NARA (National Archives and Records Administration), Washington DC, 12 Kasım 1951, NND 917365, Record Group 59, Box 3, Subject Files Relating to Turkey 1957-1958, FRUS.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 08.13.1946, Fon: 30 10 0 0, Yer: 52-345-3, Dosya No: 46.

BCA, 21 Ocak 1959, Fon: 30 18 1 2, Kutu: 151, Dosya Gömlek: 71, Sıra: 7, Dosya No:105-89.

BCA, 24 Eylül 1957, Fon: 30 18 1 2, Kutu: 147, Dosya Gömlek: 50, Sıra: 12, Dosya No:105-80.

Kitap ve Makaleler

AKMAN, Halil- ZEYREK, Suat, “John Foster Dulles’in Ortadoğu Gezisi Temaslar, Tepkiler (11-28 Mayıs 1953), **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)**, II/2 (2013).

ALTUNIŞIK, Meliha Benli, “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, **Ortadoğu Etütleri**, Temmuz 2009, Cilt 1, Sayı 1.

ARI, Tayyar, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.

ARI, Tayyar, **Liderler, Kanaat Önderleri ve Kamuoyunun Gözünden Yükselen Güç Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu**, Marmara Kitap Merkezi Yayıncılık, Bursa 2010.

AYATA, Ali, “Ortadoğu Perspektifinden Türkiye-ABD İlişkilerinin Yeni Boyutu”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 22, Ekim-Kasım-Aralık 2010.

BEAUMONT, Peter, **The Middle East A Geographical Study**, Photosetting in India by Thomson Press, 1985.

BİLL, James A. and Carl Leiden, **Politics in the Middle East**, Little, Brown and Company, Printed in the United States of America, 1984.

BİLGİN, Mustafa Sıtkı, “Ortadoğu’da Gelişen Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tarihi Seyri 1938-1960”, **Milletlerarası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı**, (Yayına Hazırlayanlar: Ali Ahmetbeyoğlu vd.) Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

BRAR, Halpar -ELLA Rule, **Ortadoğu ve Emperyalizm**, (Çeviren: Evren Madran), Papirüs Yayınları, İstanbul 2004.

CLEVELAND, William L., **Modern Ortadoğu Tarihi**, (Türkçesi: Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2004.

FOLK, William R., **The United States and The Arab World**, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts-USA, 1965.

LANGLOİS, Georges, 20. Yüzyıl Tarihi, (Çeviren: Ömer Turan), Nehir Yayınları, İstanbul 2000.

LEWİS, Bernard, **The Middle East-2000 years of History from the Rise of Christianity to the Present Day**, Weidenfeld-Nicolson London 1995.

HALEY, P. Edvard, “Britain and The Middle East”, **The Middle East in World Politics, A Study in Contemporary International Relations**, Tareq Y. Ismael, Syracuse University Press, Syracuse and New York 1974.

HOWARD, Harry N., “The United States and The Middle East”, **The Middle East in World Politics, A Study in Contemporary International Relations**, Tareq Y. Ismael, Syracuse University Press, Syracuse and New York 1974.

MCGHEE, George, **ABD-Türkiye-Ortadoğu**, (Çeviren: Belkıs Çoraklı), Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

MCCARTHY, Justin, “Disastrous Effects of War in Turkey and the Middle East- Birinci Dünya Savaşı’nın Türkiye ve Ortadoğu Üzerindeki Yıkıcı Etkileri”, **Uluslararası Sempozyum Bildirileri 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak**, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayınları-Harp Akademisi Basımevi, İstanbul 2014.

ÖKÇÜN, Gündüz-ÖKÇÜN, Ahmet, **Türk Antlaşmalar Rehberi (1920-1973)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.

PRİMAKOV, Yevgeni, Rusların Gözüyle Ortadoğu, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

ROBERTS, J. M., **Yirminci Yüzyıl Tarihi**, (Çeviren: Sinem Gül), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.

RUSTOW, Dankwart A., “Connections”, **Pats to the Middle East** (Edited by Thomas Naff), State and University of Newyork Press, USA 1993.

SAMPSON, Anthony, **Petrol Oyunu**, (Çeviri: Aziz Üstel), Altın Kitapları, İstanbul 1976.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918’e)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1989.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1994.

ŞENEL, Burak, “İsrail Devleti’nin Kuruluşunda Türkiye’nin İsrail’i Tanıma Süreci”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 9, Sayı 1, 2014.

SARAY, Mehmet, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin NATO’ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Hatıraları ve Belgeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2000.

TOPUR, Tuncer, **Dipsiz Kuyu Ortadoğu ve Türkiye**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004.

TÜRKMEN, İlter, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, **Ortadoğu’da Değişim ve Türkiye** (Editörler: Atilla Sandıklı-Erdem Kaya), Bilgesam Yayınları, İstanbul 2014.

Gazeteler

Akşam, 5 Şubat 1952

Cumhuriyet, 15 Mayıs 1953

Cumhuriyet, 27 Mayıs 1953

The Washigton Post, 11 Haziran 1947

Ulus, 24 Ocak 1952

Elektronik Kaynaklar

<https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine>

Ek: Tarih: 18 Kasım 1952. Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile Amerikan Büyükelçisi George McGhee arasında yapılan görüşmeye ilişkin Amerikan tarafının oluşturduğu belge. Büyükelçilik görevlilerince Washington'a iletilen belgede, Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakışı ve bölgede Amerikan politikalarının nasıl uygulanması konusunda değerlendirmeler yer almaktadır.

AIR POUCH PRIORITY		CONFIDENTIAL Unclassified Enclosure (Security Classification)		DO NOT TYPE IN THIS SPACE 782.00/11-1852 XR 680.82	
FOREIGN SERVICE DESPATCH					
FROM :	AMEMBASSY, ANKARA				
TO :	THE DEPARTMENT OF STATE, WASHINGTON				
REF :	Embtel 655, Nov 17; Embdesp 303 of Nov 18, 1952. 1952 NOV 25 AM 9 29				
4	ACTION	DEPT.	MESSAGE CENTER		
For Dept.	REC'D	EUR	OLT	IBS	IFI
Use Only	hm	NOV 24	NOVEMBER 18, 1952		
SUBJECT: FOREIGN MINISTER'S STATEMENT ON TURKISH RELATIONS WITH OTHER MIDDLE EAST STATES.					
On November 15, in a question evidently planted, Foreign Minister Koprulu was asked in the Grand National Assembly to state the Government's position on the subject of "extension to all the countries of the Middle East of the close relations of friendship established with Greece". The Foreign Minister thereupon made a very clear and forthright statement which should have a favorable repercussion in the Arab States. (According to press reports from Cairo it has evoked a most friendly reception in Egyptian official circles.) The full text of M. Koprulu's statement is enclosed in translation (Unclassified). In discussing the problem of Turco-Arab relations with Ambassador McGhee on a number of occasions in recent months, the Foreign Minister has shown increasing awareness of the importance of taking steps to improve those relations in so far as possible. In his conversation with the Ambassador on the day following his speech in the Grand National Assembly (Embtel 303) the Foreign Minister indicated that his Government would move slowly and carefully, with emphasis on exchange visits of students, journalists and members of the legislature, in an effort to develop closer and more friendly relations with the other Middle East countries. He agreed with the conclusion of our Chiefs of Mission in those countries (reference Embtel 298 of Nov 15) that no dramatic improvement in Turkish relations with the Arab States or Iran could be expected.					
Enclosure:		11/24/52 NARA Date 11/24/52 DECLASSIFIED Livingston Satterthwaite Counselor of Embassy for Political Affairs			
Distribution:		Copies sent to: London, Paris, Cairo, Baghdad, Damascus, Beirut, Jidda, Amman, Tehran, ConGen, Istanbul.			
Wendelin:les		CONFIDENTIAL Unclassified Enclosure			
ACTION COPY - DEPARTMENT OF STATE		DEC 11 1952			

“İRAK’IN BİRLİĞİNİN GELECEĞİ: TEHDİTLER VE FIRSATLAR” VÂSİK ES-SA’DÛN (“THE FUTURE OF IRAQ’S UNITY: THREATS AND OPPORTUNITIES”)

Watheq Mohammed AL-SADOON* ·

Çeviri: Hüseyin ÖLMEZ** ·

Abstracts

This article highlights the Political, security, economic and social factors, That threaten the entity of Iraq and its existence as a unified country, After the period of ISIS, And also the article includes futurism vision for the opportunities and available options for Iraqis to resistance and frustrate the domestic and foreign trends which is pushing for the division of the country.

Giriş

ABD Merkezi İstihbarat Servisi eski Başkanı General Michael Hayden, 26 Şubat 2016 tarihinde CNN kanalında gerçekleştirdiği bir televizyon konuşmasında şu açıklamalarda bulundu: “Biz bugün, İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden beri mevcut olan geleneksel dünya düzeninin programlı, üzerinde çalışılmış ve kasıtlı bir şekilde atomizasyonuna şahit oluyoruz. Bu da, Sykes-Picot Anlaşmasına dayanan Versay Antlaşması uyarınca hâlihazırda mevcut bulunan sınırların ilgası anlamına gelmektedir.” Hayden sözlerine şöyle devam etti: “Diyebilirim ki bizim bildiğimiz Irak artık mevcut değil ve yine bildiğimiz Suriye de mevcut değil. Bu iki devlet; eski istikrarlı, bağımsız ve uluslararası tanınan dönemlerine geri dönemeyecek. İstikrar ve parçalanma arasında gidip gelen Lübnan’ın ve kelimenin tam anlamıyla bir devlet olmaktan çıkıp başarısız bir devlet haline dönen Libya’nın durumu gibi. Ki bu da, DAEŞ ismiyle maruf Irak Şam İslam Devleti Örgütüne karşı başlatılan uluslararası savaş döneminde meydana gelen kitlelerin çarpışması merhalesidir. Yine diyebilirim ki –konuşan kişi hala Hayden- çok zor, son derece kompleks ve önemli bir devreden geçiyoruz.”

* Researcher& Lecturer, Regional Studies Center / Univ. of Mosul /Iraq, Visiting Researcher in ORSAM/ Turkey(Musul Üniversitesi Bölgesel Araştırmalar Merkezi / Irak ORSAM Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Misafir Araştırmacı / Ankara-Türkiye)

** Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (huseyin.olmez@istanbul.edu.tr).

Irak meselesi gözlemcilerinin çoğu, Irak’ın hâlihazırda modern tarihinin en önemli merhalesinden geçtiği, bu ülkenin birliğinin ve varlığının karşı karşıya kaldığı ciddi tehditler ve bu tehditlerin kaynağının çeşitliliği konusunda ittifak halindedirler. Irak şu anda, ülkenin birlik öğeleri ve bağları üzerine şiddetle baskı uygulayan siyasi, güvenlik, iktisadi ve hatta toplumsal problemlerle karşı karşıyadır. Öte yandan, ülkenin birliği aleyhine olan bu tehditlerin öneminin, Irak Şam İslam Devleti Örgütünün (DAEŞ) ortadan kaldırılmasından ve elinde tuttuğu şehirlerin geri alınmasından sonra da –şu andan itibaren- önermelerinde gerçekçi ve ciddiyetle tatbik edilebilir tarihi, siyasi, güvenlik açısından ve iktisadi değişiklik ve ıslahatla yüzleşmeye hazırlıklı olunmadığı takdirde artarak devam edeceği öngörülebilecektir. Bu ıslahat, Irak’ın yüzleştiği tehditler seviyesinde ve ülkenin birliğini çevreleyen tehlikeleri absorbe etmeye güç yetirebilir olmalıdır. Ayrıca Irak’ın şuan yaşadığı siyasi, iktisadi ve güvenlik çalkantılarından istikrar, toplumsal bütünleşme ve sürdürülebilir kalkınma durumuna intikal ettirebilir olmalıdır. Bugün Irak’ın birliğine yönelik tehditler kadar –ya da DAEŞ’in ortadan kaldırılmasından sonra- bu birliği güçlendirmek, Irak’ın tek bir ülke olarak varlığını korumak, bölünme ve dağılmaktan himaye etmek ve toplumsal refah ve kalkınmaya doğru atılım yapması için büyük fırsatlar da vardır.

Bu araştırma, hâlihazırda ve DAEŞ’in ortadan kaldırılmasından sonraki devrede Irak’ın birliğinin geleceğini tehdit eden en önemli dâhili tehlikeleri, bu tehditlerin karşılığında mevcut bulunan fırsatları ve Irak’ın birleşik bir devlet olarak varlığını korumasını açıklamayı hedeflemektedir. Araştırma, şu gayeyi gerçekleştirebilmek adına dört bölüme ayrılmıştır; Birinci bölüm (Siyasi Faktörler), Irak’ın birliğini tehdit eden siyasi tehlikeleri ve bu tehlikelerle yüzleşebilmek adına bazı çözüm yolları önerilerini ele almaktadır. İkinci bölüm (Güvenlik Faktörleri), Irak’ın birliğini çevreleyen güvenlik tehlikelerine ve çözüm şekillerine ışık tutmaktadır. Üçüncü bölüm (İktisadi Faktörler), Irak’ın birliğini tehdit eden iktisadi tehlikeleri ve ülkenin birliğini muhafaza edebilmek için uyulması gereken iktisadi politikaları ele almıştır. Dördüncü bölüm ise (Sosyal Faktörler) Irak’ın bugün yaşadığı güvenlik ve iktisadi politik konjonktürün Irak toplumu üzerine yansımaları, Irak halkı oluşumları arasındaki homojenlik ve uyumu tekrar elde edebilme, bu yansımalarla karşı çözüm şekli ve Iraklılar arasında ortak yaşam durumunu güçlendirme konusunu açıklamaktadır. Araştırma, ulaşılan önemli sonuçları içeren bir sonuç bölümüyle sona ermektedir.

Araştırmanın yalnızca Irak’ın birliğinin geleceğini tehdit eden dâhili tehlikeleri ele alıyor olması, hârici tehlikelerin önemini azalttığı anlamına gel-

memektedir. Aksine Irak’ın birliğini tehdit eden dâhili tehditleri aşan hârici güvenlik ve siyasi tehditler bulunmaktadır. Fakat biz yalnızca dâhili tehlikeleri ele alma düşüncesindeyiz. Çünkü Iraklı siyasetçilere çalışmalarında yol gösterebilmek adına yeni bir metot önererek bir takım tasavvurlar ve bunların çözüm şekillerini ortaya atabileceğimizi düşünüyoruz. Fakat hârici tehlikeler karşısında, uluslararası ve bölgesel kuvvetlerden Irak güvenliği ve siyasi arenada etkili devletlerdeki karar alıcıların takip edecekleri bir takım görüş ve tasavvurlar sunabileceğimizi düşünmüyoruz. Şüphesiz ki hareket noktalarımız farklı olacaktır. Onlar Irak’taki duruma öncelikli olarak ülkelerinin maslahatı açısından bakacaklardır. Biz ise Irak’ın maslahatı açısından bakmaya gayret edeceğiz.

Siyasi Faktörler

Irak’ı Anglo-Amerikan işgali ve bu işgale çağdaş olan ya da akabinde gelen Irak hükümetlerinin hatalı iç politikaları daha sonra da terör örgütü DAESH’in bazı Irak şehirlerini ele geçirmesi siyasi hizipçiliğe dayanan anormal siyasi ve sosyal bir durum meydana getirdi. Ulusal konuma olan bağlılık ve grubun dar sadakati arasındaki karışıklığı derinleştiren bu durum, Irak’ın egemenliğini ve ulusal birliğini tehdit edecek bir şekildedir. Şöyle ki; 2003 yılından sonra siyasi sürece katılan hiçbir parti ve siyasi akım, Irak halkına bir parti ya da siyasi akım vasfıyla mezhepsel, etnik ve ulusal hüviyeti temsil eden güçlü bir izlenim veremedi.¹ Özellikle de, mezhepsel ve etnik esaslara dayanan siyasi oluşumların kuruluş talebi ortaya çıkmış durumda iken. Bu tehlikeli olgunun ortaya çıkışı kendiliğinden ya da Irak’taki siyasi realitenin etkileşimlerini hızlı bir şekilde okumanın neticesinde değildir. Bilakis bazı siyasi hareketlerin Irak’ın hâlihazırda içinden geçtiği anormal durumları ayrılıkçı projelerini gerçekleştirme çabalarını aldatıcı bir şekilde üzeri kapalı bir yolla istismarının sonucudur. Karma yapıli federasyonlar inşa etme ya da idari bölgeler/eyaletler kurma talepleri gibi. Bu noktada ferdin ya da grubun vatana bağlılığına halel getirmeksizin aşılamayacak ulusal bir ön kabul/müşellemler vardır. Bu müşellemler, bir halk olarak vatana, coğrafi bölgeye veya tarihi mirasa bağlılıkla bir din, mezhep, parti ya da herhangi başka bir rabıtaya mutlak sadakat arasındaki tam bir kesişim noktasının varlığıdır. Bu iki bilinci bir araya getirmek, eksik ve karmakarışık bir vatandaşlık sonucunu verecek ve kişiyi

¹ Bilgay Duman, (The 2014 elections, ISIS operations and the future of Iraq), Report No: 190, ORSAM Center of middle eastern strategic studies, (Ankara, 2014), p.8.

ya da grubu iyi vatandaşlık gerekliliklerine ya da şartlarına aykırı pozisyonlar edinmeye götürecektir.²

Buradan Irak’ın birliğini ve varlığını tehdit eden en büyük tehlikenin siyasi mezhepçilik ve hizipsel bölünmüşlük olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Çünkü bu durum sınırlı hizipçi kazançlar elde edebilmek adına Irak toplumundaki bölünme halini beslemektedir. Hizipçi partilerin siyasi söylemi, Irak halkı oluşumları arasındaki kaybedilmiş haklara ve mazlumiyet duygularını geliştirmeye odaklanmış durumdadır. Bu da bu oluşumları tehlikelerinin ve çağrışımalarının farkına varmaksızın bölünme projelerini desteklemeye itmektedir.

Dini, etnik ve sınıfsal ayrımcılığın ortadan kaldırılması güvenilirlik, gerçekçilik ve dürüstlükten yoksun hitap ve açıklamalar yoluyla değil ancak devlet aygıtının yapısındaki işlevsel konumların kazanılmasında bir kriter olarak liyakat, yeterlilik ve samimiyetle beraber ulusal kimliğe dayanmakla ve bunu sahada uygulamakla gerçekleşebilir. Şuan yönetim organının uğradığı başarısızlık, liyakate veya yeterliliğe sahip olunmaksızın kamu görevlerinin –görevlinin şu ya da bu sınıftan olmasına bakmaksızın– elde edilmesindeki kayırmacılık, çıkarıcılık ve siyasi hizipçilikteki varılan noktanın kanıtıdır. Bu yolla; kalkınan bir devlet, gelişmiş bir toplum ve büyüyen bir iktisadi düzen inşa etmek mümkün değildir. Görev mevkilerine sorumluların seçiminde dini, etnik ya da sınıfsal geçmişlere bakılmaksızın yeni esaslara ve kaidelere dayanmak gerekmektedir. Aksi durumda ise anlaşmazlıklar derinleşip daha kötü hale gelecek, sınıfsal ve ulusal çatışma şiddetlenecek ve Irak bunların sonucunda daha fazla başarısızlık, gerileme, kriz ve bölünmenin dışında bir şey elde edemeyecektir.³

Irak’ın karşı karşıya olduğu amansız hizipçilik hastalığıyla ve bu hizipçiliğin çığırtağını yapan elebaşlarıyla savaşmak ve çeşitli anlaşmazlıklar çıkarıp Irak ve halkı üzerindeki ayrılıkların devamını gözleyen harici kuvvetlere karşı koyabilme kudretini etkinleştirmek Irak halkının birliğini isteyen tüm hakim otoriteler için ulusal bir kriter haline gelmiştir. Her ne kadar acı olsa da hakikati itiraf edip olması gerektirdiği gibi davranmak, etkilerini ortadan kaldırmak adına en doğru ve en güvenli çözümdür. Ancak hakikatleri inkâr edip üzerinden atlamak hizipçilik teşvikçilerini ortadan kaldırmadığı gibi olumsuz tesirlerini de etkisiz hale getirmez. İktidar yetkilileri bir takım sorumluları ve bunların teorik ya da pratik olarak ortaya koydukları, toplum kesimleri ve

² Sa’d Dâvûd Kıryâkûs (Vağan Gayru Kâbil li’l-Kısme), bkz. <http://www.al-moharer.net/moh263/kiryakos263b.htm>

³ Ahmed el-’Ânî, (el-Meĥâtîru’lleti Tektenifü’l-Vâkı’i’s-Siyâsi li’l-’Irâk), bkz. <http://www.aljaredah.com/paper.php?source=akbar&mlf=interpage&sid=18965>

mevcut yönetim arasında kopukluk ve kriz durumu yaratan hizipçi zehirleri takip etmelidir. Bir takım yetkililerin dairelerdeki tasarrufâtını inceleyen herkes, başka bir etnik unsur ya da fırkadan olmaları sebebiyle uzaklaştırma, sürgün; saygın, sadık ve eşit unsurların marjinalleştirilmesi sonucuyla karşılaşacaktır. İşte bu uygulamalar; yolsuzluk olgusunun yaygınlaşmasının, ulusal mesuliyetleri teşvik hususunda dairelerin başarısızlığının ve Irak sokaklarındaki protestoların genişlemesinin sebebidir.⁴

Irak’ın geçirmekte olduğu dönem, siyasi çalışma yapanlar üzerine 2003 yılından beri devam edegelen hizipçi söylemi ve yöntemi değiştirmeyi zorunlu kılan bir takım birliğini tehdit eden gerçek riskleri içermektedir. Hizipçi metodun yerini sınıflar arası ulusal bir yöntemin alması, mevcut sınıflar arasındaki otoritenin nimetlerini elde etmek için yapılan siyasi çatışmanın –hatta bir sınıfın içindeki partiler arasında da- topluma hizmeti ve ulusal gelişmeyi hedefleyen siyasi rekabete dönüşmesi ve artık devri bitmiş olan dini, mezhepsel ya da etnik ideolojilerden soyutlanması gerekmektedir. Ki ideolojik partilerin dönemi sona ermiş bulunmaktadır. Günümüzde siyasi partiler, toplumların refah seviyelerinin yükseltilmesi, ekonomik gelişme ve toplumsal hizmetlerin sağlanması ile yükümlüdür. Bundan dolayı hâlihazırda siyasi çalışmalara katılan Iraklı siyasilerin ya da Irak siyasi arenasında zuhuru muhtemel yeni güçlerin, çatışmacı ortamı diyalog ve anlaşmaya çevirmesi gerekmektedir. Daha sonra ise siyasi/partici hizipçiliği sona erdirecek sınıflar arası yeni bir siyasi blok şekillendirilmelidir.

Irak’ın yaşadığı müzmin kriz ve tikanıklıktan siyasi realiteyi çekip çıkarmak için uzun vadeli reel çözüm yolları bulmak kaçınılmazdır. Irak toprağının birliği ve ulusal dokunun bütünlüğünü korumak için, ulusal olmayan ajandalar adına Irak’ta bölücü ve hizipçi siyasi çalışmalar yapan tüm unsurlarla da mücadele etmek şarttır. Çünkü Irak’ın ve halkının birliği tüm kazançlardan ve beklenmedik kayıplardan daha değerlidir.⁵ Aynı şekilde kamu kurumlarının, yolsuzlukla mücadele ve doğru kriterlere –ki doğru kararlar alınmasında bu kriterler sağlıklı ortamları sağlayan alternatifler yaratacaktır- göre devletin bina edilmesi ameliyesini destekleyecek bilimsel metotlar koyma adına reel bir şekilde ıslahının sağlanması gerekmektedir. Resmi kurumlar, makam elde etmek isteyenler için partisel çalışmalardan uzakta olmalıdır. Üç başkanlığın yardımıyla ve devletin bina edilmesi adına ekip ruhunun güçlendirilmesiyle, siyasal kargaşa durumunun sona erdirilmesi ve siyasi söylemin tevhide gereklidir.⁶

⁴ A.g.m.

⁵ A.g.m.

⁶ Es.îr Nâzım el-Câsûr, (Mâzâ Ba’de Dâiş? Sinâryûhâtü’l-Vâkı’i’s-Siyâsiyyi’l-’Irâkı), Irak “el-Medâ” gazetesinde yayımlanmış makale, s. 3256, 2015/1/7.

2005 yılının sonunda kabul edilen Irak Anayasasının, Irak’ın varlığını ve birliğini himaye edebilmek adına talep edilen siyasi ıslahatı içerecek şekilde değiştirilmesi gerekmektedir. İlgili anayasada ayrılıkçı projelere ve bölünmeye uygun zemin hazırlayan bazı maddeler bulunmaktadır. Buna ek olarak kanuni yorumu ve uygulaması yanlış yapıldığında dışlama ve marjinalleştirmeyi pekiştiren başka maddeler de mevcuttur. Özellikle de bu anayasanın maddeleri henüz kanunlarla düzenlenmemiş durumda olup yorumu ve uygulanması siyasi ajandalara ve bir takım isteklere terk edilmiş haldedir. Şayet bu anayasa federal yapıya cevaz veriyor ise –ki bu federal yapının içeriği ve yapısı net bir şekilde belirlenmiş değildir- ilgili federasyon etnik mi, sınıfsal mı veya idari mi olacaktır? Ya da tam olarak ne olacaktır? Bu anayasanın ortaya çıkardığı meselelerle ilgili birçok endişe mevcuttur ve bugüne kadar da çözülebilmemiş değildir.⁷

Açıktır ki, yukarıdaki açıklamalarımızdan ulaştığımız ana sonuç, sınıfsal ve partisel hizipçiliğe dayanan siyasi yöntemin devamının Irak’ın birliğinin geleceği adına en büyük tehlike olduğudur. Fakat aynı zamanda sakınılması ve dikkat edilmesi gereken önemli bir durum daha vardır. O da hizipçilikle mücadele ve onu sonlandırmanın, alınan kararlara Irak halkı oluşumlarının tamamının iştirak etmesinin önüne geçilmesi ve seçim hakkı uyarınca bu imtiyazda sadece bir oluşumun tekelleşmesi anlamına gelmemesi gerektiridir. Bilakis Irak Devlet Kurumlarına saygın olmayan ve kifayetsiz kişilerin gelmesine neden olan hizipçiliğin felaket uygulamalarını sonlandırmaya odaklanılmalıdır. Ki bu durum kurumların performans seviyelerinde düşüşe sebep olup, mali ve idari yolsuzluğu yaygınlaştırmıştır. Tüm Irak halkı oluşumlarıyla, onların bu vatanın bugününü ve yarınını bina etme ve korumada ortak oldukları şuurunu geliştirerek, hizipçiliğe karşı koyulmaya devam edilmelidir.

Güvenlik Faktörleri

2003’ten sonra DAES’le yaşanan çatışma, derin bir boşluğun açılması halini doğurdu. Şöyle ki, ordu kurumu gibi etkili ve önemli müesseselerde vazife ve rol kaybı durumu ortaya çıktı. Meydana gelen bu büyük boşluk, ordu kurumunun rolüne ve faaliyetine paralel teşkilatlar neşet etmesini beraberinde getirdi. Güvenlik koşulları ve sorunları bu teşkilatların ortaya çıkmasına neden olduğu gibi asıl itibarıyla DAES tehdidinin zuhurundan önce vakıa olarak var

⁷ Harith al-Qarawee, *Redefining a Nation: The Conflict of Identity and Federalism in Iraq, Perspectives on Federalism*, Vol. 2, issue 1, Centre for Studies on Federalism, (Italy, 2010), p.33.

olan başka teşkilatların da sahneye çıkmasını sağladı.⁸ Bu teşkilatlar yalnızca idari olarak Haşdi Şabi (el-Haşdü's-Şa'bî) adı altında birleşti ve ideolojik, partisel bir hareket olarak munfasilen kaldı. Irak Yüksek Dini/Şii Otoritesi'nin 13 Haziran 2014'te DAEŞ'in saldırılarına karşı koymak için cihat fetvası vermesinin akabinde yarı askeri bir kuvvet olarak Irak sahnesinde ortaya çıktı. Haşdi Şabi 42'den fazla gruba dağılmış Iraklı Şii gençlerden oluşmaktadır. Bu gruplardan bazıları yüz binlerce kişiden, bazıları ise birkaç yüz kişiden müteşekkildir. Bazı gözlemciler Haşdi Şabi'yi oluşturan birçok grubun otoriter ve askeri imtiyazlar elde etme isteğinde olmakla sorumlu tutmaktadır.⁹

Haşdi Şabi gruplarının, bazı bölgelerin DAEŞ'in eline geçmesinin engellenmesi hususunda önemli bir rolü olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Aynı şekilde ilgili grupların, bu terör örgütünün kontrolü altında bulunan birçok bölgenin geri alınmasındaki temel katkılarını da eklemek gerekir. Bu gruplar DAEŞ'e karşı verilen mücadelede birçok kurban vermiştir. Fakat aynı zamanda, bu kurban verme olaylarına ilgili grupların bazı üyelerinin hizipçi nedenlerle DAEŞ'in elinden kurtarılan bölgelerde intikam eylemleri düzenlemeleri eşlik etmiştir. Ki bu gruplarla aynı toplum kesiminden olan bir takım siyasilerin ve sorumluların ikrarı vakidir. Sadr Hareketi lideri Seyyid Muktedâ eş-Şadr, bu disiplinsiz toplulukları arsız milisler olarak nitelemiştir. Öte yandan, DAEŞ'e karşı savaşma zarureti Sünni kesimi de "el-Haşdü'l-Aşâ'ir" ya da "el-Haşdü'l-Va'ani" isimleri altında Haşdi Şabi benzeri silahlı teşkilatlar tesis etmeye itmiştir. Ancak şüphesiz ki ilgili teşkilatlar aldıkları sınırlı hükümet yardımı dolayısıyla Haşdi Şabi hacminde ve imkânlarında değildir. Öyleyse, bu meseledeki temel soru şudur: DAEŞ ile olan savaş sona erdikten sonra bu teşkilatların deneyimlerinin geleceği nedir? Ve bu tecrübenin Irak'ın birliğinin geleceği üzerine etkisi nedir? Özellikle Irak'taki güvenlik etkisini ve çatışmayı farklı bir biçimde ifade eden medyaya dair ve sosyal fenomenlerin ortaya çıkışından sonra. Böylece, Haşdi Şabi deneyiminin sembolizmi ordu ve polisin sembolizminden farklı temessül etti.

Hükümetin milislere itimadının artış göstermesi Irak'ın birleşik ve bağımsız kalması için uzun vadede bir tehdit teşkil edecektir. Çünkü etkin bir devletin en temel özelliklerinden birisi hegemonya ve güç kullanımıdır.¹⁰

⁸ (Müstakbelü'l-İrâk Men Yuḥaddidühû), el-İtticâh kanalının internet sitesinde yayınlanmış makale, bkz. <http://aletejahtv.org/index.php/permalink/51862.html>

⁹ (Te'sîru Müesseseti Milîşîyyâtî'l-Haşdi's-Şa'bî 'alâ Vaḥdeti'l-İrâk), er-Ravâbıt Stratejik Araştırmalar Merkezinin internet sitesinde yayınlanmış makale, bkz. <http://rawabetcenter.com/archives/22851>

¹⁰ Brian Michael Jenkins, How the Current Conflicts Are Shaping the Future of Syria and Iraq,

DAEŞ ile yapılan savaşa yardım eden bu grupların varlığının ve nüfuzunun DAEŞ’in ortadan kaldırılmasından sonraki dönemde de resmi, askeri ve güvenlik kurumlarının imkânlarını ve rollerini aleyhlerinde azaltacak şekilde devamlılığını sürdürmesi, hiç şüphesiz diğer Irak oluşumlarının Haşdi Şabi deneyimine öykünmelerine, sınıfsal kaygılar ve siyasi rekabet etkisiyle hizipçi silahlı teşkilatlar oluşturma gayretlerine neden olacaktır. Bu durum kuşkusuz Irak’ın birliğinin faydasına olmayacaktır. Gayet iyi bilinmektedir ki herhangi bir devletteki ulusal askeri-güvenlik kurumları; partisel, etnik ve sınıfsal aidiyetlerden soyutlanmak şartıyla birliğin geleceğinin en güçlü garantörüdür.

Irak’taki ulusal güvenliği güçlendirmek için yeni rotalar araştırmayı hedefleyen stratejik formüller hala net değildir. Bilakis güvenlik yaklaşımlarının çoğu hala siyasi konsensüsün merhameti altındadır. Ve belki de siyasi karar alıcının karmaşık ve iç içe geçmiş güvenlik ortamını ikili bölgesel ve uluslararası algıları ve buna ek olarak da dâhili algıları hesaba katmadan ele alması çok zor olabilecektir.¹¹

Askeri ve güvenlik kurumları, bilimsel standartlara, teknolojik gelişmeye, liyakatli ve tecrübeli kişilere dayanılarak ve Irak’taki güvenlik ortamının bozulmasına, güvenliğin ortadan kaldırılmasına yol açan hataların gözden geçirilmesiyle yeniden yapılandırılmalıdır. Aynı şekilde ülkedeki istikrarı ve güven ortamını güçlendirmeye yardım edecek doğru planlama üzerinde çalışılması ve silahlı tezahürlerin sonlandırılması gerekip, silah devletin tekeline hasredilmelidir.¹²

İktisadi Faktörler

2003 yılında Amerika’nın Irak’a karşı ilan ettiği savaştan sonra hükümetler yüzlerce milyar dolar harcama yaptılar ancak iktisadi gelişme hala sınırlı bir düzeyde bulunmaktadır. İlgili hükümetler birçok kez yeterli bir yatırım sistemi kanunu çıkarma hususunda başarısız oldu. İstatistikler, Irak’ta hane halkının yaklaşık %60’ının sağlıklı içme suyu, kanalizasyon hizmetleri ve günde 12 saate ulaşan elektrik hizmetleri gibi üç temel altyapı hizmetinin birinden yoksun olduklarını göstermektedir. Bu gerçeklere, yatırım alanlarındaki yolsuzluk ve zor kullanmanın devamlılığı da eşlik etmektedir.¹³

RAND Corporation, (USA, 2015), p.13.

¹¹ ‘Ali Fâris Hamîd, (el-Ķuvvâtü’l-Müselleĥa ve’l-Ĥaşdü’s-Şa’bî.. Tümüĥât Mektûfe), el-Müstakbel Stratejik Araştırmalar Merkezinin internet sitesinde yayınlanmış makale, bkz. <http://mcsr.net/news>

¹² el-Câsûr, a.g.m.

¹³ Claire Spencer, Jane Kinnimont & Omar Sirri, Iraq Ten Years On, Chatnam House (The Royal

İktisadi hacmin özelliklerinin, Irak'ın kullandığı kaynakların çeşitliliğinin ve gelişim/kalkınma kudretinin, ülkenin bölünmeye doğru yönlendiğinde kaybolacağı muhakkaktır. Sürekli kalkınma şartlarını gerçekleştirebilmek adına iktisadi ve teknik kalkınma teorisyenlerinin belirttiği gibi üç esas faktörü sağlamak gerekmektedir. Birincisi, iktisadi, doğal ve beşeri kaynaklar; ikincisi, hem yerel piyasa oluşturabilmek hem de hizmet ve üretim sektörlerinde çalışacak yeterli iş gücünü sağlayabilmek için uygun nüfus hacmi; üçüncüsü ise, üretim yerleri ve dâhili-hârici taşıma yolları arasındaki iktisadi hareketliliği kolaylaştırmak için temel altyapıyı sağlamaktır. Ki Irak'ın güneyinde bir deniz limanı ve birçok kara sınır kapısı mevcuttur. Birleşik Irak'ın haritasına baktığımız zaman bu faktörlerin mevcut olduğunu görebilmekteyiz. Zira alanın yüz ölçümü tüm Irak'ın yüzölçümünün dörtte birinden fazla olup 443.000 km²'ye ulaşmaktadır. Bunun yanında Fırat, Dicle ve diğer nehirlerin taşıdığı büyük su kaynakları bulunmaktadır. Nüfusu otuz milyonun üzerinde olup, hazır işgücü kuvveti nüfusun dörtte birinden fazladır. Aynı şekilde zengin petrol kaynaklarının yanı sıra doğal hammaddeler de mevcuttur. Petrol yalnızca ihracat için değil; kimya, plastik ve diğer sanayiler için, ayrıca nakil ve makinelerin kullanımı için de öncelikli bir kaynaktır. Irak ekonomisi, bu sayılan özelliklerle birleşik Irak düzeyinde yalnızca ekonomik fizibiliteyi değil aynı zamanda bütün sürekli kalkınma sebeplerini de haizdir. Ancak ülke hacimce daha küçük devletçiklere bölünürse bu kalkınma özelliklerinin birçoğu kaybolacaktır. Buna binaen, Irak'ın bölünmesi hatta Kürdistan Bölgesel Yönetimi özelliklerinde bölgelere ayrılması dahi ülkenin sürekli kalkınmasının geleceği ve Kürdistan Bölgesi dâhil ülkenin her tarafında yaşayan Iraklıların yaşam seviyesi üzerinde bir vebal olacaktır. Rasyonel seçenek ise; merkezi olmayan, idari açıdan eşit ve merkezi hükümetin düzenleyici otoritesi ve egemenliğiyle uyumlu olunmasıdır. Bu seçenek; rasyonel, akılcı ve devamlı kalkınma şartlarıyla uygun olacaktır.¹⁴

Irak'taki petrol kaynağının hâlihazırda –ve belki gelecek senelerde de- iktisadi gelişim ve kalkınmanın temeli olduğu bilinmektedir. Petrol Irak devlet hazinesine devlet gelirlerinin %90'ından ve döviz kazancının %80'inden fazlasını sağlamaktadır.¹⁵ Bundan dolayı petrol kaynaklarının yatırımı ve idaresini tanzim eden köklü kanunlar vazedilmelidir. İlgili kanunların Irak'ın

Institute of International Affairs), (London, 2013), p.4.

¹⁴ Kâmil el-Addâd, (Taḫsîmü'l-'Irâq taḥte'l-'İncâz, Em Mâzâ?!), el-Ah_bâr gazetesinin internet sitesinde yayınlanmış makale, bkz. <http://www.akhbaar.org/home/2016/1/205338.html>

¹⁵ Anthony H. Cordesman & Sam Khazai, Violence in Iraq: The Growing Risk of Serious Civil Conflict, Center for Strategic & International Studies CSIS, (USA, 2013), p.5.

kuzeyinden güneyine, doğusundan batısına tüm bölgelerinde hukukun üstünlüğüne ve bu canlı iktisadi sektörde şeffaflığa dayanmalıdır. Ve şu anda Irak’taki petrol kaynakları idaresine egemen olan belirsizlik ve kaos hali sonlandırılmalıdır.¹⁶ Aynı şekilde tecrübeli ekonomistlerden yardım alınarak iş mekanizmalarının ve iktisadın hem kamu sektöründe hem de özel sektörde desteklenmesi gerekmektedir. Ekonominin takviyesi adına petrole alternatifler bulunmalı; sanayi, ziraat, turizm sektörleri etkinleştirilmeli ve enerji alanı geliştirilmelidir.¹⁷

Sosyal Faktörler

Amerikan işgalcileri ve müttefikleri 9 Nisan 2003’teki Irak işgalinin başından itibaren Irak halkının sınıfsal, mezhepsel ve etnik bileşenlere bölünmesi üzerine bir yönetim sistemi tesis ettiler. Anılan sistem 2004 yılında Yönetim Konseyi diye isimlendirilen yapının kurulmasıyla hayata geçmiştir. Böylece; etnik, dini ve mezhepsel farklılaşmaya dayalı çatışmaların ve hizipçi, çatışmacı ve ulusal iradeyi parçalara ayıracak bir sistemin temelini atmış oldular. Zımnî bir anlamda, Iraklılar arasında tam bir eşitlik ve vatandaşlık esasına dayalı demokratik sistemin en önemli unsurlarından birini yerle bir etmek için görevlendirdiler. Böylece tüm Irak halkının çeşitliliğini temsil eden, öncelikle Iraklı olunmasına itibar eden birleşik ve kapsayıcı ulusal bir hükümet kurulmasının önüne engel teşkil edilmiştir. Ki; dini, mezhepsel ve etnik kimlikler ancak farklı sosyal oluşumların ikincil özellikleridir ve dünyadaki tüm toplumlarda mevcuttur. Bu şekilde, genel seçimlerin çoğunluğu belirlemesi etrafında değil, hizipçi grupların hükümetin kurulmasında paylarını garanti altına almak için uzlaşma talep etmeleri etrafında dönen mücadeleler patlak vermiştir. Aynı zamanda muhalefetin teşkilinde ve seçilmiş başbakanın Irak’ın çoğunluğu değil de Şii çoğunluğu temsil etmesi çabaları görülmüştür. Yine aynı şekilde eşit ve kapsayıcı ulusal bir hükümet kurmayı engelleyen mücadele, pazarlık ve kontenjan odaklı garip sistem ortaya çıkmıştır. Mezhepsel ve etnik çekişme; istikrar, toplumsal barışın gerçekleştirilmesi ve toplumun ve ekonominin kalkınması için ülkenin yönetim programları esası üzerinde yardımlaşmadan uzakta, çatışmacı saflaşmalara sebep olmuş ve son temel unsur da ilk Irak hükümetinin kurulmasından sonra kaybolmuştur. Bu takdirde tek Irak vatanının parçalanmasına ve bölünmesine yönelik propa-

¹⁶ Kenneth Katzman & Carla E. Humud, Irak: Politics and Governance, Congressional Research Service, (USA, 2016), p.35.

¹⁷ el-Câsûr, a.g.m.

gandaların canlılık kazanması ve yerleşmesi kaçınılmaz olacaktır. Özellikle de bu ayrılık davetçilerinin büyük bir kısmı yabancı ajandaların hizmetlerini ve özel menfaatlerini gerçekleştirebilmek adına bölünme trenine binmişlerdir.¹⁸

Bundan dolayı diyebiliriz ki, Amerikan işgalinden sonra Irak’taki toplumsal bölünmenin temelini atan doğrudan sebeplerin en önemlileri, başarılı bir devletin inşa edilmesi hususundaki muvaffakiyetsizlik, müteakip hükümetlerin dışlayıcı politikaları, devlet kurumlarının zaafı ve etkili İslamcı partilerin sınıfsal siyasi söylemlerinin olumsuz etkileridir. Bu durum, son on yılda Irak’ta sınıfsal jeopolitik rekabetin artmasına yol açmıştır.¹⁹

Öte yandan, askeri operasyonların sona ermesi ve yerlerinden olmuş kişilerin bölgelerine ve evlerine dönmeleriyle, bu vilayetlerin meclislerinde bölünmelerin başlaması olasıdır. Aynı şekilde kazançların ve kotaların dağıtımı hakkında konuşmalar başlayacak ve bu bölgelerde siyasi arenada öne çıkmaya çalışan kişiler töhmet altında bırakılabilecektir. Bu da vilayetlerin merkezle uyumuna ve çalışmasına engel teşkil edecek keskin anlaşmazlıkları tetikleyecektir. Bunun yanında, radikal grupları destekleyen ve bunlara zıt bir pozisyonda duran sahada seyreden kabileci anlaşmazlıkları körüklemesi muhtemeldir ki bu da iç çatışma kıvılcımının çıkmasını ya da cezaya başvurma hususunda aşiret gelenekleri uyarınca karar alınmasını doğuracaktır. Bu durumların çözümünde devlete müdahil olma yetkisi verilmediği gibi ilgili bölgelerde devletin yaptırım gücü de zayıf durumdadır. Bu da, bölge vatandaşlarının sıkıntılarının üzerine bir sıkıntı daha ekleyecektir. Dolayısıyla, Irak şehirleri ve merkez arasındaki güvenin azalmasından sonra vilayetlerin güvenliğinin gerçek garantörü olarak bölgesel yönetim temaları öne çıkabilecek, Irak’ın birliğine çağıran tüm ulusal projelerin yerle bir edilmesi sonucuna varılacaktır. Böylece mezhepsel ve etnik talepler güçlenecek ve bu taleplerin desteklenmesi gerçek bölünme neticesiyle sonlanacaktır.²⁰ Bölgesel-etnik ayrımlardan ve dini hizipçilikten uzakta dini ve etnik çeşitliliğe saygı göstermek ve bunları tanımak temel varoluşsal bir şarttır. Böylece demokratik ve insani ulusal bağ yani tüm etnik, dini ve hizipçi özelliklerden uzakta Irak vatandaşlığı üstün gelebilecektir. Ancak bu şartlarla Irak ve Iraklıların gelişmesi mümkün olacak, parlak bir geleceğe doğru önlerinde ufuklar açılacak, bölgesel ve küresel seviyede etkin bir rol alınacaktır. Aydın halkların hareketinin yardımlaşma, hatta güçlü ve güçsüz birliklerin yer aldığı yapıları

¹⁸ el-‘Addâd, a.g.m.

¹⁹ Harith Hasan al-Qarawee, *Iraq’s Sectarian Crisis A Legacy of Exclusion*, Carnegie Middle East Center, (Beirut, 2014), p.18.

²⁰ el-Câsûr, a.g.m.

bir araya getirme yönünde olduğu hususu zeki takipçiler için gizli olmayan bir durumdur. Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi; kültürel, dilsel ve etnik farklılıklara rağmen bu durum birliğin gelişmesi, büyümesi ve ilerlemesi sonucunu doğurmuştur. Irak’ın durumuna da bu temel görüş, ülkeyi dağılmaya ve bölünmeye değil refah ve gelişmenin geniş ufuklarına iletmek için, yalnızca Irak vatandaşlığına aidiyet bilincini dayanak alarak yansımalıdır. Bilhassa Irak, medeniyetlerin beşiğidir ve uygar bir gelecek için ışık kaynağı olacak kültürel miras sahibidir.²¹

Geçmiş unutmaya çalışıp Irak’ın birliğini tehdit edecek her türlü bölücü fikri reddetmek, DAESH’in saldırılarından dolayı zarar gören bölgelerin maddi ve manevi gelişimi için yardım etmek, ilgili bölgelerin vatandaşlarına bu ülkenin bir parçası olduklarına dair güvenceler vermek ve bu vatandaşların güvenlerini kazanmaya çalışmak gerekmektedir. Topluluklar ile hükümet arasındaki boşluğun doldurulmasına gayret edilmeli, vatandaşlara hükümet çalışmalarında onların da bu işin bir parçası oldukları hissi verilmelidir. Ülke çapında kötüleşen hizipçi, etnik ve bölgesel kavgalara ve fanatizme radikal çözümler bulunmalıdır. Tefrika sonlandırılmalı, etnisite, mezhep ve din olgularından uzakta olarak tüm vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin garanti altına alınmasıyla kitlelerin, örgüt ya da toplulukları aracılığıyla herkesin maslahatı için alınan kararlara iştirak etmeleri sağlanmalıdır.²²

Sonuç ve Bulgular

Irak’ın hâlihazırda içerisinden geçtiği dönem, ülkenin modern tarihindeki birleşik olarak kalma potansiyelinin en zorlu sınavı olarak sayılmaktadır. Önceki dönemlerde Irak, farklı zaman dilimlerinde ya siyasi tehlikelere ya güvenlik tehlikelerine ya da iktisadi tehlikelere maruz kalmıştır. Fakat şu anki dönemde tüm bu sayılan tehlikeler bir araya gelmiş ve birleşik bir ülke olarak Irak’ın varlığının ve birliğinin geleceğini tehdit eden reel sosyal tehlikeler de eklenmiştir. Irak’ın yüz yüze geldiği tehdidin hacmi kadar hâlihazırda yaşadığı ciddi krizlerin sonuçlarının önüne geçilmesi ve ülkenin varlığının ve birliğinin himayesi için gerçekçi ve uygulanabilir fırsatlar da vardır. Araştırmamız bu bağlamda en önemlileri aşağıda belirtilen bir takım sonuçlara ulaşmıştır:

1. Ülkenin bölünmesine ve parçalanmasına iten dâhili faktörler aynı yöne iten hârici faktörlerden daha tehlikeli olup öncelikli olarak ele alınmalı ve yüzleşilmelidir. Çünkü dış mihrakların Irak’ın iç işlerine olan müdahalele-

²¹ el-‘Addâd, a.g.m.

²² el-Câsûr, a.g.m.

ri –bu mihrakların gücü ne kadar olursa olsun- dış müdahaleleri destekleyen dâhili faktörlerin zayıflamasıyla tesirini ve itici gücünü kaybedecektir.

2. Şu an Irak’taki siyasi yaklaşım ve –kota sahiplerinin liyakatlerine özen göstermeksizin- sınıf ve parti kotalarına göre devletin idaresine dayanan yapı Irak’ın birliğinin geleceği üzerindeki en büyük tehlikedir. İlgili yaklaşımın devletin doğru ve eşit idaresini içeren bir siyasi yöntemle değiştirilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda Irak’ta alınan kararlara halkın tüm oluşumlarının iştiraki için alan açılmalıdır.

3. Irak’ın birliğinin geleceği adına alınması gereken en önemli tedbirlerden birisi silahın yalnızca devletin tekeline hasredilmesi için etkin ve ciddi çalışmalar. Devlet güvenlik güçlerinin dışındaki silahlı tezahürler sonlandırılmalı ya da DAESH tehdidinin ortaya çıkışından sonra yaygınlaşan silahlı topluluklar devlet güvenlik kurumlarına dâhil edilmelidir.

4. Irak’ın ister bölgelere ister büyük bağımsız idari yapılara bölünmesinin bu bölgelere hiçbir ekonomik faydası yoktur. Ve bu bölgelerin halkına, birleşik bir Irak’ın yerel yönetimlere reel salâhiyetler verip vilayetlere yeterli kaynaklar ulaştırdığı gibi beklenen gelişmeyi ve refahı beraberinde getirmeyecektir. Yani, aşırı merkeziyetçilikten, otorite sahibi birleşik bir ülke çerçevesinde rasyonel ademi merkeziyetçiliğe dönüşüm gereklidir.

5. 2003 yılından sonra Irak toplumu içerisinde medya, akademi, aşiret ve din gibi alanlarda vahim bir hal alan hizipçi söylemle mücadele etmek gerekmektedir. Çünkü Irak toplumunun Amerikan işgalinden sonra kötüleşen hizipçilik/sınıfçılık hastalığından tedavi edilmesi, dâhili ve hârici bölücü projelerle yüzleşmeye doğru olan başlangıç noktası mesabesindedir.

KIBRIS CUMHURİYETİ'NİN İLANINDA YUNAN BASINI

Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM*

Doğu Akdeniz’de stratejik açıdan son derece önemli bir konumda, “Ortadoğu coğrafyasından Avrasya’ya uzanan çok geniş katmanlı ve çok uluslu bir satranç oyununun tam ortasında” bulunan Kıbrıs, tarihten günümüze bölgesel ve küresel aktörlerin güç mücadelesine sahne olmuştur.¹ Kıbrıs’ın, Ortadoğu’da çıkabilecek bir savaşta üs olarak kullanılması da mümkündür.² 1950’li yıllardan itibaren Kıbrıs mevzuu kamuoyunda daha fazla yer almaya başlamıştır. Hele ki EOKA adıyla bilinen “Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü”nün³ 1 Nisan 1955’te⁴ ilk silahlı eylemlerine girişmesiyle birlikte adada son derece üzücü gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Georgios⁵ Gri-

* İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, e-mail: nilerdem@istanbul.edu.tr.

¹ Ulvi Keser, “Doğu Akdeniz’de Güvenlik ve Kıbrıs Adasının Stratejik Pozisyonu”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2012, s. 58; Mustafa Bostancı, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin İlanı ve Basına Yönelik Tepkilerin Türk Kamuoyundaki Yankıları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 57, 2015, s. 318-319.

² Müge Vatansever, “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Özel Sayı, 2010 s. 1487.

³ EOKA’nın açılımı “Ethniki Organosi Kipriyon Agoniston”dur. Biz EOKA’yı literatürde yaygın kullanılan “Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü” olarak versek de, Yunancadan tam çevirisi “Kıbrıslı Mücadelecilerin Ulusal Örgütü”dür.

Manolis Kalacis, “‘İtan li Apriliyu’! 60 Hronia Apo Ton Agona Tis EOKA Ya Enosi Tis Kiprou Me Tin Ellada [‘1 Nisan İdi...’! Kıbrıs’ın Yunanistan İle Birleşmesi İçin EOKA’nın Mücadelesinden 60 Yıl Sonra]”, [http://www.protothema.gr/greece/article/464097/itan-li-apriliou-60-hronia-apo-ton-agona-tis-eoka-gia-enosi-tis-kuprou-me-tin-ellada/\[25.02.2016\]](http://www.protothema.gr/greece/article/464097/itan-li-apriliou-60-hronia-apo-ton-agona-tis-eoka-gia-enosi-tis-kuprou-me-tin-ellada/[25.02.2016])

⁴ Ulvi Keser, “1958-1963 Mücadele Sürecinde Kıbrıs’ta Basın ve Nacar Gazetesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 24, 2012, s. 307.

⁵ Yunancanın Türk Alfabesi kullanılarak yazılışı konusunda Türkiye’de kurum ve kişilerin farklı uygulamalara gittikleri görülmüştür. Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Millî Kütüphane uygulamaları buna örnek olarak gösterilebilir. Biz, kullanılan transliterasyon uygulamalarından hiç birini benimsemedik. Çünkü bizim kanaatimize göre, bunların hiç birinde Yunanca okunuş tam olarak karşılanamamaktaydı. Bu esasen, Yunancada i, e ve o gibi seslerin birden fazla harfle karşılanmasından ve bunların farklı olarak belirtilmesi gerektiğinden kaynaklanan bir zorluktu. Tüm bunları düşünerek çalışmamızda Yunanca kelimelerin okunuşunu esas aldık ve kelimenin Yunanca olarak yakın okunuş şeklini vermeye çalıştık.

vas⁶ liderliğinde faaliyet gösteren EOKA’cılarının amacı, Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşmesiydi.⁷ Helenlerin⁸ Kıbrıs’ı birleştirme, yani “Enosis” girişimlerine karşı “Taksim” isteği dillendirilmiş ve Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ile adadaki Türk ve Rum cemaatlerini uzlaştıracak çözümü bulmak kolay olmamıştır. Neticede 11 Şubat 1959’da Zürih ve 19 Şubat 1959’da Londra Antlaşması’nın imzalanması ile Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulmasına karar verilmiştir.⁹ Aslında bu gelişme öncesinde Kıbrıs Rum Temsilcisi Makarios¹⁰ büyük bir kararsızlık göstermiştir.¹¹

Zürih – Londra Antlaşmaları ve onlara göre oluşturulan anayasa uyarınca Kıbrıs Cumhurbaşkanı Rum, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Türk olacaktı ve her ikisi de Bakanlar Kurulu kararlarını, dış politika, savunma ve güvenlik konularında parlamentodan çıkan yasaları tek taraflı veto edebileceklerdi. Bakanlar Kurulu sırasıyla Cumhurbaşkanı ve Yardımcısı tarafından atanan 7 Rum ve 3 Türk bakandan oluşacaktı. Temsilciler Meclisi 50 üyeden oluşacak ve bunların %70’i Rumlar ve %30’u Türkler tarafından seçilecekti. Ayrıca kamu hizmetleri içinde Rum ve Türklerin %70’e %30, ordu içinde ise %60’a %40 oranında temsili sağlanacaktı. Yunanistan, Türkiye ve İngiltere adada anaya-

⁶ Georgios Grivas, Digenis takma ismiyle de tanınmıştır. 5 Temmuz 1897 Lefkoşa doğumlu olan Grivas, Yunan ordusunda subay olarak görev yapmıştır. Anadolu Harekâtı’nda ve 1940 yılında İtalyanlara karşı Arnavutluk Cephesi’nde bulunmuştur. İngilizleri Kıbrıs’tan uzaklaştırmak ve Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşmesi amacıyla EOKA’yı kurmuştur.

“Georgios Grivas – Digenis”, <http://www.hellenicaworld.com/Greece/Person/GeorgiosGrivas.html> [25.02.2016]

⁷ “Kipros, EOKA 1955-1956”, <http://www.hellenica.de/Griechland/Zypern/Ges/GR/KyprosEOKA.html> [25.02.2016]

⁸ Çalışmamızda Ortodoks olan, Yunanca konuşan (Rumca dediğimiz dil çok hafif şive farklılığı ile Yunancanın aynıdır) Osmanlı ve daha sonra Türk uyruklu olan azınlık mensuplarını “Rum” ifadesiyle anıdık. Yunanca konuşan, Ortodoks Yunanistan vatandaşlarını anmamız gerektiğinde “Yunan” kelimesini kullandık. Ancak Rumlar ve Yunanların iç içe geçtiği durumlarda “Helen” sözcüğünü tercih ettik.

⁹ Süha Bölükbaşı, “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözüm-süzlük”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Edit. Faruk Sönmezoğlu), İstanbul, Der Yayınları, 2001, s. 284-285.

¹⁰ Başpiskopos Makarios, Kıbrıs’ın Baf İli’nin bir köyünde doğmuştur. Asıl adı Mihail Hristodulos Muskos’tur. 13 Ağustos 1913 doğumlu olan Makarios, 3 Ağustos 1977’de Lefkoşa’da vefat etmiştir. 1950’den itibaren ölümüne kadar Kıbrıs Ortodoks Kilisesi’nin başında bulunmuş ve 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edildiğinde Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir.

“Arhiepiskopos Kipru Makarios G’ [Kıbrıs Başpiskoposu 3. Makarios]”, <http://www.hellenicaworld.com/Greece/Person/gr/ArhiepiskoposKYprouMakariosIII.html> [25.02.2016]

¹¹ Melek Fırat, “Kıbrıs Sorununun Gölgesinde Dostluk (1955-1960)”, *Türk Dış Politikası*, Cilt: 1, (Edit. Baskın Oran), 8. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 609-610.

sal düzen bozulduğunda tek taraflı ya da ortak olarak müdahale edebilecek “garantör”ler olacaktı. Adada Yunanistan 950, Türkiye 650 asker bulundu-racak, İngiltere’ye ise iki askeri üs verilecekti.¹²

Söz konusu antlaşmalar ile uzlaşa sağlanmış gibi görünse de, 16 Ağustos 1960’daki bağımsızlık ilanının hemen öncesi ve hemen sonrasında Yunan ba-sınında yer alan Kıbrıs ile ilgili haberler ve yorumlar, sürecin pek de kolay geçmediğini ortaya koyar niteliktedir. Örneğin İngiltere’ye adadan iki üs ve-rilecek olması Yunan basını tarafından uzun süre konu edilmiştir. 5 Haziran 1960 tarihli Makedonia Gazetesi’nde üsler konusunda “tehlikeli bir çıkmazda olunduğu” vurgulanarak, İngiltere’nin askeri değerleri kalmadığını söyleye-rek üsleri terk etmeye karar vermesi halinde bu arazilerin başka herhangi bir güce değil, Kıbrıs Cumhuriyeti’ne verilmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Haberde Makarios’un “...İngilizlerin gitmesini istemiyoruz. İsterlerse bin yıl kalabilirler. Emin olmak istediğimiz konu, giderlerse bu araziye başka birine satmayacakları ya da vermeyecekleri” şeklindeki sözleri yansıtılmıştır. Kıb-rıs Komünist Partisi AKEL’in¹³ adanın askersizleştirilmesi ile ilgili talebini yinelediğine, Kıbrıs’ın emperyalistlerin elinde bir üs olarak kullanılmasının tehlikesinin altını çizdiğine temas edilmiştir.¹⁴

Yunan basınında 7 Temmuz¹⁵ itibarıyla yer alan haberler, Zürih – Londra Antlaşmalarının imzalanmasından beri sürüncemede kalan ve üsler konusu gibi tarafların bir türlü uzlaşamadıkları konularda pürüzlerin giderilmesine yönelik müzakerelerin neticeye bağlandığını duyurmuşlardır. Nitekim 9 Tem-muz’da Eleftheria, İngiliz üsleri problemine çözüm getirerek Lefkoşa’daki görüşmeleri çıkmazdan bizzat Yunan başbakanı Karamanlis’in kurtardığını duyurmuştur. Aynı haberde İngilizlerin Makarios’u kararlı bir rakip olarak gördüklerine temas edilmiştir.¹⁶

¹² Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 285-286.

¹³ Kuruluş Kongresi’ni 15 Ağustos 1926’da gerçekleştirmiş olan Kıbrıs Komünist Partisi (KKP), İkinci Dünya Savaşı döneminde illegal olarak faaliyet göstermiştir. 14 Nisan 1941’de Skari-nu’da yapılan toplantıda “Emekçi Halkın İlerici Partisi” AKEL’in (Anorthotiko Komma Erga-zomenou Lau) kuruluşuna karar verilmiştir. 1944 yılında KKP ve AKEL birleşmişlerdir. <http://www.akel.org.cy/tr/?p=338>[27.02.2016]

¹⁴ “İpo Tin Plirin Adiaforian Tis Ellinikis Kiverniseos İ Aggli Katadikazun İs Tin Pinan Ton Ellinikon Plithismon Tis Kipru Dia Na Ton Anagkasun Na İpodulothi [Yunan Hühümeti’nin Tam İlgisizliği Sebebiyle Boyunduruğa Girmek Zorunda Kalsın Diye İngilizler Kıbrıs’ın Rum Halkını Açlığa Mahkûm Ediyorlar]”, *Makedonia*, 5 Haziran 1960, s. 7.

¹⁵ “Emonografithikan Htes E Sinfoniye Dia To Kipriyakon [Dün Kıbrıs Meselesi İle İlgili Anlaşmalar İmzalanmışlardır]”, *Eleftheria*, 7 Temmuz 1960, s. 1; 6.

¹⁶ “Tin Lisin Ton Vaseon İs Tin Kipron Edose Dia Prosopikis Epemvaseos O K. Karamanlis [K. Karamanlis Şahsen Müdahale Ederek Kıbrıs Üslerine Çözüm Getirmiştir]”, *Eleftheria*, 9 Temmuz 1960, s. 6.

Üsler vesilesi ile şunu da ifade etmeliyiz ki, bu dönemde Yunan basını Makarios'u üsler konusunda İngilizlere itiraz eden güçlü bir lider olarak resmederken, çetin mücadelelerden gelen ve gelecekte de verecek olan Türk cemaatin lideri Dr. Fazıl Küçük'ün¹⁷ liderliğinin sorgulandığını sütunlarına taşımıştır. "Üsler bölgesinde tam bir egemenliğimiz var" diyen İngilizlere karşı¹⁸ Makarios'un her halukarda üslerin casus uçuşları, nükleer silahların depolanması ve Ortadoğu halklarına karşı harekâtlarda kullanılmasına itiraz edeceğine¹⁹ dikkat çekilirken, Küçük'ün geçmişte Demokrat Parti (DP) Hükümeti ile temas halinde olduğundan dolayı şimdilerde gerek adadaki ve Türkiye'deki Kıbrıslı Türkler, gerekse Türkiye'deki yeni iktidar çevrelerinde aleyhine bir takım gelişmeler olduğuna işaret edilmiştir.²⁰ Yunan basınında yer alan haberler, Türkiye'de ve Kıbrıs Türk cemaatindeki gelişmelerle Türk basınının yakından izlendiğini düşündürmektedirler.

Temsilciler Meclisi'nde ve kamu hizmetlerinde Rumların ve Türklerin %70'e %30, ordu içinde ise %60'a %40 oranında temsil edilecek olması adanın iki cemaati tarafından farklı algılandılar da, bu konu daha ziyade Yunan basını tarafından işlenmiştir. Yunan basın organlarında Makarios'un, Kıbrıs Türk cemaati liderinin devlet işlerinde bu oranın derhal uygulanması isteğine tepkili olduğu kaydedilmiştir.²¹ Öte yandan ada nüfusunun 4/5'ini oluş-

¹⁷ Dr. Fazıl Küçük 1931 yılından itibaren muhalif gazetelerde yazdığı köşe yazılarıyla ve 1943 yılından itibaren ise "Halkın Sesi" adlı gazetesıyla Kıbrıs Türk halkını aydınlatma ve örgütlenme yolunda büyük bir çaba ortaya koymuştur. Dr. Küçük hekimlik ve fikir adamlığı yanında iyi bir teşkilatçı olduğunu birçok savunma örgütü kuruculuğuna önderlik ederek de ispatlamıştır. Bu örgütlerden en önemlisi, Rum saldırılarına karşı Kıbrıs Türklerinin en önemli güvencesi olan Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)'dir. Zürih-Londra Antlaşmaları sırasında Kıbrıslı Türkleri temsil etmiş, Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilince Cumhurbaşkanı Yardımcılığı görevini üstlenmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti, Rumların "Enosis" gayretleri neticesi işlemez hale gelince Küçük ve Denктаş, Geçici Türk Yönetimi'ni kurmaya karar vermişlerdir. 28 Aralık 1967'de kurulan yönetimin başına Küçük, başkan yardımcılığına ise Denктаş getirilmiştir. Bkz. Rukiye Maden, *Dr. Fazıl Küçük ve Kıbrıs*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2014, Bütün Kitap.

¹⁸ "Kipros Aplos İllakse Shesis Me Tin Agglia [Kıbrıs Basitçe İngiltere İle İlişkilerini Değiştirmiştir]", *Eleftheria*, 8 Temmuz 1960, s. 1; 5.

¹⁹ "Ekloge Dia Tin Anadiksın Tis Kinis Kipriayakis Vulis Prokirissonte Dia Tin 31 Trehondos Minos [Kıbrıs Ortak Meclisinin Ortaya Çıkması İçin Seçimler Bu Ayın 31'inde İlan Edilmektedirler]", *Eleftheria*, 6 Temmuz 1960, s. 6.

²⁰ "Makarios Ekfrazı İkanopiysisi [Makarios Tatminini İfade Etmektedir]", *Eleftheria*, 3 Temmuz 1960, s. 11.

²¹ "Pliris Simfonia İs To Kipriyakon [Kıbrıs Meselesinde Tam Bir Uzlaş]", *Eleftheria*, 5 Temmuz 1960, s. 1; "O K. Küçük Epimeni İs Tin Kata %30 İsdohin Ton Turkon İs Tas İpiresias [Bay Küçük Türklerin Hizmetlere %30 Oranında Alınmasında İsrar Etmektedir]", *Makedonia*, 3 Temmuz 1960, s. 12.

turduğunu iddia ettikleri Rumların birlik olmasının zorunluluğuna dikkat çekilmiştir.²² Aynı basın organları ilerleyen süreçte Kıbrıs Cumhuriyeti’nin atayacağı elçiler konusunda adanın iki cemaati arasındaki sürtüşmeleri yansıtmışlardır. Kıbrıs’ın diplomatik temsilciliklerine atanacaklar vesilesiyle Küçük’ün kararları veto yetkisini gündeme getirmişler, bunu Makarios ve kararları açısından bir tehdit olarak yorumlamışlardır.²³ Konuyla bağlantılı olarak şunu da ifade edelim ki, Makarios’a adada iki farklı halk olduğuna göre milli bilincin oluşmasının mümkün olup olmadığının sorulması üzerine verdiği yanıt, “Bir cemaatin diğerine güveni yok ve her iki cemaate mensup olanlar kendilerini Kıbrıslı Rum ya da Kıbrıslı Türk olarak addetmeye devam edeceklerdir” yanıtını vermiştir.²⁴

Seçimler öncesi Kıbrıs Rum ileri gelenlerinin temel amacı cemaatlerinde birliği sağlamaya çalışmak olmuş, bu sebeple AKEL’e Temsilciler Meclisi’nden 5 ve cemaat meclisinden 3 sandalye vermişlerdir.²⁵ Diğer taraftan Yunan basın organlarında seçimlerde EOKA’cılarının tavrına yönelik pek çok haber yer almış, antlaşmalara karşı Grivas’ın ve EOKA’cılarının nasıl bir tutum sergileyecekleri sorgulanmıştır.²⁶ Kıbrıs’ta yürürlükteki seçim yasasına göre, aday sayısının meclisteki sandalye sayısı ile eşit olması halinde adayların otomatik olarak milletvekili ilan edilmesi mümkünken, EOKA mensuplarından bazıları seçimlere bağımsız olarak iştirak etmişlerdir.²⁷ Temsilciler Meclisi’ndeki 35 sandalye için 10’u bağımsız 45 aday yarıştığı için Rumlar için seçimler kaçınılmaz olmuştur. Öyle ki “Vatansever Cephe”nin Yunan basınına yansımış olan bir açıklamasında, “31 Temmuz seçimlerinden ülkenin birliği ve sükûneti için

²² “Proeklogiki Prokiriksis Tu Patriyotiku Metopu Pros Ton Laon Tis Kipru [Kıbrıs Halkına Hitaben Vatansever Cephenin Seçim Öncesi Duyurusu]”, *Eleftheria*, 27 Temmuz 1960, s. 5.

²³ “Epelithi İ Diyeneksis Dia Tis Presveftas Tis Kipru [Kıbrıs Elçileriyle İlgili Görüş Ayrılığı Sona Ermiştir]”, *Makedonia*, 11 Eylül 1960, s. 6.

²⁴ “Den Apethanen Alla İne Apragmatopiyitos İ Enosis Edilose Htes O Makarios [Dün Makarios Birleşme ideali Ölmedi Ama Gerçekleşmesi İmkansız Dedi]”, *Eleftheria*, 27 Eylül 1960, s. 8.

²⁵ Tha Sinergasthi To AKEL Me Ton Patriyotikon Metopon Kata Tas Eklogas Tis Kipru [Kıbrıs Seçimlerinde AKEL Vatansever Cepheyle İşbirliği Yapacaktır]”, *Eleftheria*, 13 Temmuz 1960, s. 6; “İ Agglikı Vulı Enekrine İs Deftheran Anagnosin Ton Nomon Dia Tin Aneksartisian Tis Kipru [İngiliz Meclisi İkinci Okumada Kıbrıs’ın Bağımsızlığı İle İlgili Yasayı Onayladı]”, *Eleftheria*, 15 Temmuz 1960, s. 6.

²⁶ “Meletate To Thema Aneksartitu Simmetohis Ton Agoniston Tis EOKA İs Eklogas En Kipro [Kıbrıs’taki Seçimlere EOKA Mücadelecilerinin Bağımsız Katılmaları Konusu İncelenmektedir]”, *Eleftheria*, 19 Temmuz 1960, s. 8.

²⁷ “Stelefos Tu EOKA İpevale Dikeologitika Os Aneksartitos İpopsifiyos Vuleftis Kipru [EOKA Üyesi Haklı Olarak Bağımsız Kıbrıs Milletvekili Olmaya Aday Olmuştur]”, *Eleftheria*, 21 Temmuz 1960, s. 6.

kaçınılabildi ve kaçınılmalıydı. ...Bağımsız adaylar milliyetçi kesimin birliğini kıranlardır. Onların seçimlere girmesinin en ufak bir anlamı yoktur. Çünkü hiçbir mantıklı amaca hizmet etmemekte ya da herhangi siyasi veya başka bir amaca yarar sağlamamaktadır” vurgusu yapılmıştır.²⁸ Diğer taraftan Kıbrıslı Türk cemaat liderlerinin EOKA mensuplarının seçimlere girmesiyle ilgili verdikleri beyanatlar Yunan basın organlarıncı da ele alınmıştır. Örneğin 21 Temmuz tarihli Makedonia Denktas’ın “Zürih Antlaşması ile güvenceye alınmış olan Türk cemaatin çıkarları için ölmeye hazır pek çok Türk mevcuttur” ve “...Yeniden örgütlenmeleri, cemaatimizin birlik olmasına yardım ediyor. Bunun için onlara müteşekkirdir” cümlelerinin altını çizmiştir.²⁹

Seçimlerin hemen öncesine tekabül eden Yunan gazetelerine göz atıldığında, Kıbrıs’ta huzur bozucu ya da güvenliği tehdit edici bir takım gelişmeler dikkat çekmektedir. Örneğin 21 Temmuz’da Makedonia’da Mağusa’da 19 yaşında Kıbrıslı bir Rum gencinin bir patlamada sakatlandığı,³⁰ aynı gazetenin 27 Temmuz tarihli nüshasında Rum bağımsız adaylardan Andreas Lambru’nun “Pedula” köyündeki seçim öncesi çalışmalarının polis tarafından engellendiği yazılmıştır.³¹ Yine Makedonia 30 Temmuz tarihinde Kuzey Kıbrıs’ın “Lapithos” köyünde seçim öncesi bir toplantı esnasında bomba atıldığını haber yapmıştır. Bu patlama EOKA mensubu bağımsız adayın konuşması esnasında vuku bulmuş, neyse ki kimse zarar görmemiştir. Haberde, Batı Kıbrıs’ta yer alan “Gerokipos” köyünde de bir evin bahçesinde bomba patladığı bilgisi aktarılmıştır.³² Aynı gazete bir sonraki gün “Lapithos” köyündeki patlamanın elektrik trafosunun dinamitlenmesinden kaynaklandığına, aslında

²⁸ “Proeklogiki Prokirkisis Tu Patriyotiku Metopu Pros Ton Laon Tis Kipru [Kıbrıs Halkına Hitaben Vatansever Cephenin Seçim Öncesi Duyurusu]”, *Eleftheria*, 27 Temmuz 1960, s. 5; “To Patriyotikon Metopo Ke İ Agoniste Tis EOKA Ekikloforisan Tas Programatikas Diyakirkisis [Vatansever Cephe ve EOKA Savaşçıları Program Bildirilerini Yayınlamışlardır]”, *Makedonia*, 27 Temmuz 1960, s. 6.

²⁹ “Agoniste Tis EOKA İpovallun İpopsifiotitas [EOKA Savaşçıları Adaylık Koyuyorlar]”, *Makedonia*, 21 Temmuz 1960, s. 6.

³⁰ Aynı gazete.

³¹ “To Patriyotikon Metopon Ke İ Agoniste Tis EOKA Ekikloforisan Tas Programmatikas Diyakirkisis [Vatansever Cephe ve EOKA Savaşçıları Program Bildirilerini Yayınlamışlardır]”, *Makedonia*, 27 Temmuz 1960, s. 6.

³² “To Patriyotikon Metopon Anakirikse Tin Ripsin Vomvas İs Tin Lapithon Kata Tin Diyarkiyen Sigkentroseos Tis Enoseos Ton Mahiton Tis EOKA [Vatansever Cephe EOKA Silahşörlerrinin Birliğinin Toplantısı Esnasında Lapithon’a Bomba Atıldığını İfade Etmiştir]”, *Makedonia*, 30 Temmuz 1960, s. 6.

Makarios’un “Vatansever Cephesi”ndeki 35 Rum adayın 20’sinin eski EOKA savaşçıları olduklarına işaret etmiştir.³³

Çizmeye çalıştığımız bu ortamda 250.000 Kıbrıslı seçmen sandık başına çağrılmış, Türkler seçimlere %60, Rumlar ise %50 oranında katılmışlardır. Makarios’un “Vatansever Cephe”si Temsilciler Meclisi’nde 30, AKEL 5 milletvekilliği sağlamış, Küçük’ün listesindeki 15 aday da seçilmiştir. Ancak seçilemeyen bağımsız Türk adayların Küçük’e muhalif hareketi Yunan basının gözünden kaçmamıştır. Hatta Yunan basınındaki haberlerden birine, “Kıbrıs’taki Türklerin Bölünmüşlüğü İç Savaşa Götürür Mü?” şeklinde son derece iddialı ve çarpıcı bir manşet atılmıştır.³⁴ Bu arada Makarios’a muhalif olan “Demokratik Birlik” Rumların %50’sinin seçimlere katılmadığından hareketle, antlaşmaların uygulanmasının istenip istenmediğiyle ilgili halkoylamasına gidilmesini önermiştir.³⁵

Kıbrıs’ta Ağustos’un ilk haftasında cemaat meclisi seçimleri gerçekleştirilmiş, Küçük’ün desteklediği 30 aday karşılarında rakip olmadığı için otomatikman kazanmışlardır. Diğer taraftan bağımsız adaylar sebebiyle bazı seçim bölgelerinde Rumlar sandıklara gitmek zorunda kalmışlardır.³⁶ Cemaat meclisi seçimleri ile ilgili Yunan basın organlarında, adadaki Ermeni cemaatinin Rum cemaat meclisinde temsil edileceği, bu sebeple Makarios’un Ermeni cemaatinin temsilcileri ile bir araya geldiği bilgisi yer almıştır.³⁷ Bu haberlerden birinde Kıbrıs’ta Ermeni hanımların ilk kez erkeklerle birlikte oy kullandıkları, Rum cemaat meclisinde Ermenilere ayrılan tek sandalye için iki adayın yarıştıkları anlatılmıştır.³⁸ İtiraf etmeliyiz ki Yunan basın organlarında yer alan “Ermeniler Rumların yanında yer alacaklardır” gibi ifadeler, bize Anadolu Harekâtı’nda Türklere karşı Ermeniler ile Rumların yan yana saf tuttukları

³³ “250.000 Kipriyi, Ellines Ke Turki Proserhonthe Simeron İs Tas Kalpas Dia Na Ekleksun Tin Protin Vulin [Birinci Meclisi Seçmek İçin Bugün 250.000 Kıbrıslı, Rum ve Türk Sandıklara Gidiyorlar]”, *Makedonia*, 31 Temmuz 1960, s. 1.

³⁴ “İs Emfiliyon Polemon Tha Odigisi O Dihasmos Ton Turkon En Kipro? [Kıbrıs’taki Türklerin Bölünmüşlüğü İç Savaşa Götürür Mü?]", *Eleftheria*, 3 Ağustos 1960, s. 1, 5.

³⁵ “Dimopsifisma Dia Tas Simfonias Tis Zirihis Protinun İ Antipali Tu Makariyu Meta Ta Apotelesmata Ton Proton Eklogon [İlk Seçim Sonuçları Akabinde Makarios’un Rakipleri Zürih Antlaşmaları İçin Halkoylaması Önermektedirler]", *Makedonia*, 3 Ağustos 1960, s. 1.

³⁶ “Simeron Ekloge Dia Kinotikon Vulin En Kipro [Bugün Kıbrıs’ta Cemaat Seçimleri]", *Eleftheria*, 7 Ağustos 1960, s. 12.

³⁷ “İ Armeniyi Kipriyi Para Ton Plevron Ton Ellinon [Kıbrıslı Ermeniler Rumların Yanında]", *Makedonia*, 14 Ağustos 1960, s. 12.

³⁸ “O Anthimos Epistrefi İs Tin Lefkosian Horis Na Sinantithi Meta To K. Griva [Anthimos Bay Grivas İle Bir Araya Gelmeden Lefkoşa’ya Dönüyor]", *Makedonia*, 6 Ağustos 1960, s. 6.

ile ilgili söylemleri hatırlatmışlardır. Bu tip ifadeler Yunan tarihçileri tarafından da dillendirilmiştir.³⁹

16 Ağustos 1960’ta Kıbrıs’ın bağımsızlığının ilan edilmesi öncesinde Yunan basınında bir yandan resmi törenlerin ne şekilde cereyan edecekleri duyurulurken,⁴⁰ diğer yandan Kıbrıslı Rumların teşkil ettikleri bir grubun huzursuzluk yaratarak adanın bağımsızlık ilanını geciktirmeye çalışabileceği iddiaları dillendirilmiştir. İddia Makarios’u destekleyen “Fileleftheros” gazetesine dayandırılmıştır.⁴¹ Diğer taraftan Makarios karşıtlarının yayın organı olan “Ethniki” gazetesinde, “Kıbrıslıların seçimlere katılmadıkları gibi hoşnutsuzluklarını ve antipatilerini göstermelerini istiyoruz. Kaldı ki adaya Türk kuvvetleri yerleştiğine göre neden kutlama yapılıyor? ...Kıbrıs nükleer güç haline gelecektir. Ya da Türk azınlık dünyadaki hiçbir azınlığın sahip olmadığı haklara sahip olacaktır...” denilerek Rum halkının törenlerden uzak durması istenmiştir.⁴² Nitekim Eylül ayı içinde Denktas, adada yeniden kan dökülmesini önlemek ve Rum aşırılık yanlılarını yatıştırmak için Birleşmiş Milletler Cemiyeti’nden yardım istemiştir.⁴³

Bekleneceği gibi 16 ve 17 Ağustos tarihli Yunan basın organları, 15 Ağustos’u 16 Ağustos’a bağlayan gece yarısı antlaşmaların Makarios, Küçük, Vali Foot ile Türkiye ve Yunanistan başkonsolosları Türel ve Hristodulos tarafın-

³⁹ Örneğin Aggelomatis, Torkum Çetesi’nin Büyük Taarruz neticesi İzmir’i terk eden son askeri birlik olduğunu, “...Bu, İzmir’i rıhtım kanalıyla aşan son düzenli birliktir. Ermeni gönüllülere ait bir birlik. Asker üniforması giyiyorlar. Silahlarda süngü, yürüyorlar. Bunların lideri komutan Torkum. Beyaz atının üzerinde... İki bayraktar ilerliyorlar. Bunlardan biri Yunan, diğeri Ermeni bayrağı tutuyor...” cümleleri ile aktarmıştır. Hr. Em. Aggelomatis, *To Hroniko Tis Megalis Tragodias [Büyük Trajedinin Tarihi]*, 2i Ekdosi [2. Baskı], Athina, Ekdosis Estia [Estia Yayınları], 1971, s. 216.

⁴⁰ “Katartisthi To Programma Teleton Epi Ti Anakiriksi Tis Kipro İs Nean Aneksartiton Dimokratia [Kıbrıs’ın Yeni Bağımsız Bir Cumhuriyet Olarak İlanı Aşamasında Tören Programı Teşkil Edilmiştir]”, *Makedonia*, 4 Ağustos 1960, s. 6.

⁴¹ “İdika Metra Elifthisan İs Tin Kipro Kata Tin Anakiriksin Tis Dimokratias Pros Antimetopisin Pasis Ekdiloseos [Cumhuriyetin İlanı Esnasında Her Türlü Gösteriye Karşı Özel Önlemler Alınmıştır]”, *Makedonia*, 10 Ağustos 1960, s. 6; “Epimeni İs Tas Pliroforias Peri Sinomosias Kata Tis Dimokratias Kipriyaki Efimeris [Kıbrıs Gazetesi Cumhuriyete Karşı Bir Örgüt Kurulduğu Malumatlarında İsrar Ediyor]”, *Eleftheria*, 11 Ağustos 1960, s. 6.

⁴² “Anahori Simeron Dia Lefkosian Ke Dia Triyon Armatagogon İ Elliniki Dinamis Tis Kipro [Kıbrıs Yunan Kuvveti Üç Tank Çıkarma Gemisiyle Lefkoşa’ya Hareket Ediyor]”, *Makedonia*, 12 Ağustos 1960, s. 6.

⁴³ “O Denktas Apili Oti Tha Dimuyirgiti Haos İs Tin Kipron Ean İ Ellines Epizitisun Akirosin Ton Simfoniyon Zirihis Ke Londinu [Denktas Rumların Zürh ve Londra Antlaşmalarının İptalini İstemeleri Halinde Kıbrıs’ta Kaos Olacağı Tehdidinde Bulunmuştur]”, *Eleftheria*, 22 Eylül 1960, s. 8.

dan merasimle imzalandıklarını, yeni devletin ilanı akabinde tarafların beyanatları ile ülke liderlerinin Kıbrıs’a özgürlük, refah ve parlak gelecek dileyen mesajlarını yansıtmışlardır.⁴⁴ Ayrıca Türk askerlerinin 82 sene 2 ay 11 gün sonra Kıbrıs’a yeniden gelişlerinde Kıbrıs Türk cemaati tarafından Mağusa limanında⁴⁵ coşkulu bir şekilde karşılanması Yunan basınının ilgisini çekmiş, örneğin Makedonia’da bu gelişme “...90 yaş üzerindeki bir grup Kıbrıslı Türk, uzun sakalları ile Türk askerlerini kabul etmişlerdir. Bu yaşlılar Kıbrıs’taki Türk egemenliği dönemini arzulamaktadırlar. Bu ihtiyarlar gözlerinde yaşlarla subay ve erlere sarılarak ‘Sizi çok özlemiştik’ demişlerdir” cümleleri ile verilmiştir.⁴⁶

Diğer taraftan adaya girmeleri menedilmiş olan yirmi EOKA’cı da cumhuriyetin ilanı vesilesiyle Kıbrıs’a dönmüşlerdir. EOKA silahşörlerinin adada görkemli bir şekilde karşılandıkları Yunan basın organlarına konu olmuş, Eleftheria’ya göre EOKA’cılar hava alanında 10.000 kişilik bir kitle tarafından beklenmiş ve bizzat İçişleri Bakanı Georgancis tarafından karşılanmışlardır. EOKA’cıların boynuna zeytin dalından çelenkler takılmış ve iddia edildiğine göre Lefkoşa istikametine bin arabalık konvoy oluşturulmuştur. Konvoyun geçtiği bölgelerde arabaların önü kitlelerce kesilmiş, Rum kadınlar tarafından silahşörlerin üzerine çiçek ve gül yaprakları saçılmıştır. Makarios EOKA’cılara seslendiğinde, mücadelenin yeni bir aşamada olduğuna işaret etmiştir.⁴⁷

Yunan basını ayrıca Temmuz ayı itibariyle 950 erden oluşacak Yunan birliğinin Kıbrıs’a gideceğini işlemeye başlamış,⁴⁸ Elefsina hava üssünde Kral ve Veliht ile Başbakan Karamanlis’in huzurunda gerçekleştirilen birliğe bayrak teslim törenini sütunlarına taşımıştır.⁴⁹ Yunan birliği Mağusa limanına çıktığında ise yüzlerce Rum tarafından “Yaşasın Yunan askeri!” naraları atıl-

⁴⁴ “İ Kıpros Anakirihthi Aneksartitos Ke Ezitise Na Gini Melos Tu OHE [Kıbrıs’ın Bağımsızlığı İlan Edilmiştir ve Birleşmiş Milletler Cemiyetine Üye Olmak İstemiştir]”, *Makedonia*, s. 1, 5.

⁴⁵ “Kıbrıs Türk Birliği Dün Akşam İskenderun’dan Hareket Etti”, *Hürriyet*, 16 Ağustos 1960, s. 1, 5.

⁴⁶ “Apevivastisan İs Kipron Zoiras Ta Stratiyotika Tmimata Tis Ellados Ke Turkias [Yunanistan ve Türkiye’nin Askeri Birlikleri Kıbrıs’a Coşkulu Çıktılar]”, *Makedonia*, 17 Ağustos 1960, s. 5.

⁴⁷ “İ Kıpros Anakirihthi Htes Aneksartitos Dimokratia [Dün Kıbrıs Bağımsız Cumhuriyet Olarak İlan Edilmiştir]”, *Eleftheria*, 17 Ağustos 1960, s. 8.

⁴⁸ “İ Makariyaki Prospathun Na Pisun Tus Aneksartitus Kipriyus İpopsifiyus Na Aposirun Tas İpopsifiyotitas Ton [Adaylıktan Vazgeçmesi İçin Makariyosçular Bağımsızları İkna Etmeye Çalışıyorlar]”, *Makedonia*, 24 Temmuz 1960, s. 12; “Kipriyakon Omogeniya Ke Patriyarkhikon [Kıbrıslı Soydaşlar ve Patrikhane]”, *Eleftheria*, 28 Temmuz 1960, s. 1, 4.

⁴⁹ “Egeneto Parusia Tu Vasileos Htes İ Paradosis Tis Simeas İs Tin Ellinikin Dinamin Kipru [Kıbrıs Yunan Kuvvetine Bayrak Teslimi Dün Kralın Huzurunda Gerçekleştirildi]”, *Eleftheria*, 2 Ağustos 1960, s. 7.

mıştır. Yunan askerine hitaben önce Mağusa Belediye Başkanı Payuros, sonra bölge EOKA liderliğinde bulunmuş Hristodulidis, “Güçlü devletlerin tüm diplomatik manevralarına rağmen, sizi kardeşlerimiz olarak kabul ediyoruz. Yüzlerinizde her zaman birleşmeyi arzuladığımız Yunanistan’ı görüyoruz. Bir gün mutlaka birleşme emellerimizi gerçekleştirmiş olacağız” cümleleriyle seslenmiştir. Türk ve Yunan birliklerinin Mağusa’ya girdikleri esnada İngiliz Vali Foot adadan ayrılmıştır.⁵⁰ Bu arada Türk ve Yunan birliklerinin müşterek geçit resmi 25 Ağustos tarihli Makedonia’da ele alındığında, Cumhurbaşkanı Makarios’un Küçük ile birlikte Yunan ve Türk birliklerini ilk kez teftiş ettiği-nin ve Türk birliğine Türkçe olarak “Merhaba Asker!” diye seslendiğinin altı çizilmiştir.⁵¹

Yunan basın organlarına bakıldığında, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulduğu dönemlerde büyük bir ekonomik sıkıntı içinde ve yardım arayışında olduğu hissedilmektedir. 19 Ağustos tarihli Eleftheria Makarios’un siyasi koşul öne sürmediği takdirde Sovyet yardımını kabul edeceğini kaydetmiştir.⁵² Kaldı ki Atina’daki Sovyet elçisinin Kıbrıs’a ziyareti esnasında söylediği, Kıbrıs Hükümeti kabul ettiği takdirde Sovyetler Birliği’nin yeni cumhuriyete ekonomik yardımda bulunacağı ve Kıbrıs’tan tütün ile alkol ürünlerini satın alabileceği cümleleri Yunan basınında geniş yer bulmuştur. Sovyet elçisinin Kıbrıs halkının sempatisini kazandığı, tersine Amerikalıların henüz yardım açıklamasında bulunmadıkları için alan kaybettikleri ifade edilmiştir.⁵³ Aynı günlerde Almanya Hükümeti’nin Kıbrıs Cumhuriyeti’ne ekonomik gelişmesi için yardım sunacağı dillendirilmiştir.⁵⁴

Yunan basını Bodosakis – Athanasiadis’in Kıbrıs’taki işletmelerini genç cumhuriyete hediye edecek olması konusunu işlemiş ve bu işletmelerin gelirlerinin Rum cemaatin yararına kullanılacağını vurgulamıştır.⁵⁵ Diğer taraf-

⁵⁰ “Apevivasthisan İs Kipron Zoiras Ta Stratiyotika Tmimata Tis Ellados Ke Turkias [Yunanistan ve Türkiye’nin Askeri Birlikleri Kıbrıs’a Coşkulu Çıktılar]”, *Makedonia*, 17 Ağustos 1960, s. 5.

⁵¹ “Turkisti Eheretise O Makarios To Turkiko Stratiyotiko Tmima [Makarios Türk Birliğini Türkçe Olarak Selamladı]”, *Makedonia*, 25 Ağustos 1960, s. 6.

⁵² “O Makarios Dili Oti İ Kipros Tha Arnithi Tin Egkatasasin Pirinikon Vaseon [Makarios Nükleer Silah Üslerinin Yerleştirilmesine Kıbrıs’ın Karşı Koyacağını İfade Etmiştir]”, *Eleftheria*, 19 Ağustos 1960, s. 6.

⁵³ “O Makarios Tha Prosklithi Episimos İs Moshan [Makarios Moskova’ya Resmen Davet Edilecektir]”, *Makedonia*, 13 Eylül 1960, s. 8.

⁵⁴ “O Sergeyef Sinomilisen İs Tin Lefkosian Epi Arketin Oran Me Tu Proedru Makariyu Ke En Sinehiya Ep’Oligon Meta Tu K. Küçük [Sergeyef Lefkoşa’da Uzun Bir Süre Cumhurbaşkanı Makarios ve Devamında Kısa Bir Süre Bay Küçük İle Görüştü]”, *Eleftheria*, 3 Eylül 1960, s. 6.

⁵⁵ “İs 4.000.000 Agglikon Liron İpologizete İ Aksia Tis Doreas Tu K. Bodosaki İs Tin Elliniki Kinotita Tis Kipru [Kıbrıs’ın Rum Cemaati’ne Bay Bodosakis’in Yardımının 4.000.000 İngiliz

tan cumhuriyetin ilan edildiği günlerde Makarios’un, Kıbrıs’ın Ortadoğu’daki sürtüşmelerden uzak ve tüm devletlere eşit mesafede duracağını ilan ettiğine işaret edilmiştir.⁵⁶ Bunun yanında İsrail’in adaya elçi atayıp atamayacağı, Kıbrıs’ın İsrail ile yakınlaşma ihtimaline Arap dünyasının tepkileri,⁵⁷ Küçük’ün Türkiye’nin İsrail politikasına paralel hareket ettiği,⁵⁸ Kıbrıs’ta açılacak elçilikler⁵⁹ ve Kıbrıs’ın atayacağı elçiler⁶⁰ gibi konular büyük yoğunlukta işlenmiştir. Yunan basını ayrıca Kıbrıs Cumhuriyeti’nin ilanı sebebiyle Türkiye’nin bastığı pullarda ada haritası ile birlikte bir minarenin resmedilmesini propaganda unsuru olarak yorumlayarak sütunlarına taşımış,⁶¹ Grivas’ın Türk birliğinin Kıbrıs’a yerleşmesine tepkili olduğunu kaydetmiştir.⁶² Diğer taraftan Ekim ayı itibariyle Kıbrıs’taki cinayet ve yaralama haberlerinin ivme kazandığı dikkat çekmektedir.⁶³

Temmuz – Eylül 1960 dönemi Yunan basınından Kıbrıs’la ilgili alıntılarımız, iktisaden ve nüfus olarak daha güçlü konumda olan Rumların yetkileri Türklerle paylaşmaktan hoşnut olmadıklarını ve adadaki üstünlüğü kaybet-

Lirası Değerinde Olduğu Hesaplanmaktadır]”, *Makedonia*, 4 Ağustos 1960, s. 3.

⁵⁶ “O Makarios Dili Oti İ Kıpros Tha Arnithi Tin Egkatasasin Pirinikon Vaseon [Makarios Nükleer Silah Üslerinin Yerleştirilmesine Kıbrıs’ın Karşı Koyacağını İfade Etmiştir]”, *Eleftheria*, 19 Ağustos 1960, s. 6.

⁵⁷ “Entos Ton İmeron To Simvulion Asfalias Tha Sizitisi Tin Etisin Tis Kipru Peri Entaseos Tis Ta İnomena Ethni [Bu Günlerde Güvenlik Konseyi’nde Kıbrıs’ın Birleşmiş Milletlere Girmekle İlgili Dilekçesi Konuşulacaktır]”, *Makedonia*, 21 Ağustos 1960, s. 8; “Efimerides Tu Kayiru Zitun Apo Ton Makariyon Na Anakalesi Tin Dothisa Sigkatathesin Tu Peri Diyorismu Presveos Tu İsrail İs Tin Kipron [Kahire Gazeteleri Makarios’tan İsrail’in Kıbrıs’a Elçi Atamasına Verdiği Onayı Çekmesini İstemektedirler]”, *Makedonia*, 26 Ağustos 1960, s. 6.

⁵⁸ “O Makarios Anagkasthi Katopin Epimonis Tu Küçük Na Dehthi Ton Diyorismon Presveftu Tu İstrail İs Tin Kipron [Makarios Küçük’ün İsrail Üzerine İsrail’in Elçi Atamasını Kabul Etmek Zorunda Kalmıştır]”, *Eleftheria*, 28 Ağustos 1960, s. 12.

⁵⁹ “O Makarios Den Eklithi İseti İs Tin Moshan [Makarios Henüz Moskova’ya Davet Edilmedi]”, *Eleftheria*, 13 Eylül 1960, s. 8.

⁶⁰ “İ Turki Tis Kipru Den Dehonde Ellina Presveftin İs Tin Washington [Kıbrıslı Türkler Washington’da Rum Elçi İstememektedirler]”, *Makedonia*, 10 Eylül 1960, s. 8.

⁶¹ Kostas Stefanudakis, “Türkokipriyaka Grammatosima [Kıbrıs Türk Pulları]”, *Eleftheria*, 20 Eylül 1960, s. 4.

⁶² “O Stratigos Grivas Ziti Tin Dimosiyefsin Tis Simvaseos Ellados, Turkias Ke Kipru Dia Tin Egkatasasin Trimerus Stratigiyu [General Grivas Kıbrıs’ta Üçlü Karargahın Yerleşmesi İçin Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıs’ın Antlaşmasının Basılmasını İstemektedir]”, *Eleftheria*, 23 Eylül 1960, s. 6.

⁶³ “İs Tin Lefkosian Ekselegi Aneksartitos Turkos [Lefkoşa’da Bağımsız Bir Türk Seçilmiştir]”, *Makedonia*, 27 Eylül 1960, s. 8; “İs Ellinokipriyos Katadotis Agoniston Tis EOKA Efonefthi İp’Agnostu Htes İs Lefkosian [Dün Lefkoşa’da EOKA Savaşçılarının Muhbiri Olan Bir Kıbrıslı Rum Bilinmeyen Bir Kişi Tarafından Katledilmiştir]”, *Eleftheria*, 4 Ekim 1960, s. 1.

mekten korktuklarını, “Enosis” rüyalarının ise saklı durduğunu ortaya koymaktadırlar. Kaldı ki çatışma ortamı hiç eksik olmamıştır. Son derece dinamik bir bölgede yer aldığından dolayı Kıbrıs Cumhuriyeti’nin küresel dengeleri gözeterек güvenliğini temin etmesi de gerekmektedir. Olayların gelişimine bakılarak “Kıbrıs Cumhuriyeti’nin yaşama şansı var mıydı?” sorusu akıllara gelmektedir. Bize göre Yunan basınında yer alan Kıbrıs’la ilgili yazıların çoğu, cumhuriyetin ömrünün fazla uzun olamayacağını düşündürür niteliktedir.

HRİSTİYAN BATI'NIN DİN MERKEZLİ TEMEL STRATEJİSİ: İSLAM'I İSLAM'LA VURMA SİYASETİ (TÜRKİYE ÖRNEĞİ)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tahir ÖZTÜRK*

Özet

Hristiyanlığın, İslam'la ilk resmî teması, Hz. Peygamber döneminde Necran Vakası ile 630 yılında olmuştur. Kısa süre içerisinde büyük güç kazanan Müslümanlar 756'da İspanya'da devlet kurma noktasına ulaşmıştır. Hristiyan-İslam dünyası arasındaki bu güç dengesi 15. yüzyılda başlayan coğrafi keşiflere kadar Hristiyanlar aleyhinedir. Bu dönem, Hristiyanlığın gerileyişini durdurma gayretlerini içinde barındırmaktadır. Günümüzde de etkisini sürdüren Hristiyan Batı'nın İslam/Kur'an/Hz. Muhammed'e genel bakışı, bu dönemde oluşturulmuştur.

Hristiyanlar aleyhine olan bu durum, coğrafi keşiflerin sonrasında Rönesans ve Reform hareketleriyle değişmeye başlamış ve 18. yüzyıldan sonra belirgin bir şekilde Hristiyanlık lehine dönmeye başlamıştır. 15.-18. yy arasındaki dönemde Kilise'nin misyonerlik faaliyetleriyle özellikle büyük zenginliklere sahip İslam coğrafyasında sonuç alamadığını gören Hristiyan Batı, Müslüman kitlelere karşı farklı bir strateji başlatma kararı almıştır.

Bu stratejinin ilk önemli işaretini Napolyon Bonapart'da (ölm. 1821) görmekteyiz. Napolyon, 1798'de Piramitler Muharebesi sonrası Mısır'a girişinde doğu hükümdarları gibi başında sarığı vardır. Napolyon'un İslam'ı övmesi karşısında devrin Mısır uleması saygıda kusur etmez.

Hristiyan Batı'nın bu yeni stratejisi, Mustafa Kemal'in 1920'lerde "*İslam'ı İslam'la Vurma Siyaseti*" diye nitelendirdiği teo-stratejidir. Geçen süre içerisinde Hristiyan Batı, İslam coğrafyasında yürüteceği tüm faaliyetlerini bu eksende yürütmüştür. Osmanlı'dan beri Hristiyan Batı'nın en zor nüfuz edebildiği coğrafya, tarih boyunca Müslüman kimliğiyle bir tuttuğu Türklerin hâkimiyetinde olan bölgelerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, Ortadoğu

* İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölüm, Türk Din Musikisi Anabilim Dalı.

başta olmak üzere, tüm komşu bölgelerin sınırlarını değış(tir)miş olması da Batı'nın bölgeyle ilgili hedeflerine ulaşmasına imkân vermemiştir.

Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada, özellikle ve öncelikle İslam'ı ciddi bir şekilde dikkate almayanların siyaset üretmediklerini, problem yaşadıklarını görüyoruz. Zira İslam, özellikle siyasetin eksenine oturmuştur ve Hristiyan Batı bu gerçeğin bilincinde olarak tüm faaliyetlerini yürütmektedir. Batı bir taraftan Kur'an ve akıl dışı bir anlayışa sahip sözde İslam'ın temsilcileri olan kişi ve kurumları maddeten ve manen desteklemekte ve bu anlayışın bir uzantısı olan "Siyasal İslam" temsilcilerini hedefi olarak gördüğü ülkelerde işbaşına getirmektedir. Diğer yandan, aynı Batı, adına "İslamî terörist" dediği grupların oluşumuna doğrudan veya dolaylı destek verip dünya kamuoyunda İslam'ı, "kan ve gözyaşı getiren insanlığın başına bela" vahşi bir din olarak damgalatmaktadır.

Müslüman halkların bu oyunu görebilmesi için öncelikli olarak Hristiyan Batı'nın bu siyasetini deşifre etmesi gerekir. Pratik bir sonuç olarak şu söylenebilir:

Genel olarak İslam Dünyası, özel olarak Türkiye, Batı'nın oyunları ile sürüklendiği bu badireden kurtulmak için Atatürk'ün bıraktığı yerden başlamak zorundadır. Şu an itibarıyla başka bir çıkış yolu görünmüyor.

Anahtar Kelimeler: Batı, teo-strateji, Kilise, misyonerlik, siyasal İslam, İslam Dünyası, Türkiye, Atatürk.

Religion Based Strategy of the Christian West: The Policy of Hitting Islam with Islam

(Example of Turkey)

Summary

The first official interaction between Christianity and Islam took place in 630 A.D. with the Necran Incident. As muslims gained more power in a short period of time, they established a state in Spain in 756 A.D. Until discoveries of new lands in the 15th Century, Islam maintained primary influence over the Christian world. Many attempts were made by the church to prevent the regression of Christians. The Western Christian view of Islam/Quran/Hz.Muhammed was established during this time.

After discoveries of new lands along with the birth of the Renaissance and Reform movement in the 18th century, sociopolitical power began to shift towards Christianity. Concurrently, the Christian West began to realize that their missionary work was proving less effective in rich Islamic geographies

between the 15th and 18th century. They began to develop a new strategy to influence Muslim masses.

We see the first important implementation of this strategy with Napoleon Bonaparte (1821) after the Pyramids War when he paid a visit to Egypt wearing a turban on his head and openly praised Islam, a gesture which gained him respect among the Egyptians Clerics.

This new theological strategy of the Christian West was coined "Hitting Islam with Islam" by Mustafa Kemal in the 1920s. Since then, the Western World has been shaping its politics in muslim countries around this strategy.

Since the reign of the Ottoman Empire, the most difficult regions for the Church to penetrate have been those areas dominated by Muslim Turks. The eventual disintegration of the Ottoman Empire, followed by the ever-changing borders in the Middle East have made it even more difficult for the West to achieve their goals of ideological dissemination in the region.

In Turkey, those who do not take Islamic ideology seriously are not able to produce actionable politics and therefore run into problem. In this region especially, Islam is in the center of politics. The West is aware of this truth and runs their activities based on this knowledge. On one hand, the West is supporting these so-called representatives of Islam who in reality have a view that is quite contrary to the Quran and moral wisdom. These people are brought into power as an extension of "Political Islam" in countries where the West seeks interest. On the other hand, the very same West, supports either directly or indirectly, those groups who are called "Islamic Terrorists" in order to instill and perpetuate the idea of Islam being a violent, cruel religion to countries around the world.

Muslims first need to decipher this strategy of the West to be able to see the bigger picture. As a practical conclusion we can state the following;

Islamic World in general, and especially Turkey need to start from where Ataturk left off in order to get out of the predicament that caused by Western politics. There seems to be no other way out at this point.

Keywords : West, Theo-strategy, Church, Missionary, Political Islam, Islamic World, Turkey, Ataturk

Giriş

Hristiyanlığın, İslam'la ilk resmî teması, Hz. Peygamber döneminde, tarihte Necran Vakası olarak bilinen olayla 630 yılında olmuştur.¹ Arap Yarımadası'nda doğan İslam, çok kısa sayılabilecek bir süre içerisinde etki gücünü genişletmeye başlamış ve Müslüman Araplar 756'da İspanya'da devlet kurma noktasına gelmiştir. Hristiyan-İslam dünyası arasındaki bu güç dengesi 15. yüzyılda başlayan coğrafi keşiflere kadar Hristiyanlar aleyhinedir.

İslam karşısında her açıdan mağlup olan ve kimi Hristiyan yazarlarca “karanlık çağ” olarak adlandırılan bu dönem, doğal olarak Hristiyanlığın gerileyişini durdurma gayretlerini içinde barındırmaktadır.² Günümüzde de etkisini sürdüren Hristiyan Batı'nın İslam/Kur'an/Hz. Muhammed'e genel bakışı, bu “karanlık çağ”da oluşturulmuştur. Buna göre “İslam, Yahudilik, Hristiyanlık ve dönemin paganist inançlarından devşirilmiş sahte bir dindir. İslam, mutlak hakikat olan Hristiyanlıktan sapmadır ve bu açıdan sapkın bir dindir. Şeytan, Hristiyanlığı yıkmak için Muhammed'e Kur'an'ı öğretmiştir. Bu bakımdan Muhammed bir peygamber değil, İsa düşmanı bir Deccal'dir.”³

Hristiyanların Müslümanlar karşısındaki kendi aleyhlerine olan bu denge, 15. yüzyılda başlayan coğrafi keşifler (ve buna bağlı olarak sömürgeleştirme) sonrası Rönesans ve Reform hareketleriyle değişmeye başlamış ve 18. yüzyıldan sonra belirgin bir şekilde Hristiyanlık lehine dönmüştür. 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu tarafından resmi din olarak kabul edildikten sonra başlayan açıktan zorlama ve baskıyla Hristiyanlık mesajını iletme yolu –ki misyon ve misyoner kavramları başlangıçta daha çok teolojik anlamı vardı– sömürge bölgelerinin Hristiyanlaştırılması sırasında da kullanılmıştır.

İslam Dünyası'na Yönelik Yeni Bir Strateji

İslam coğrafyalarına yayılmaya başlayan sömürgeleştirme faaliyetleriyle birlikte yürütülen misyonerlikten istediği sonuçları alamayan Hristiyan Batı, Müslüman kitlelere karşı farklı bir strateji başlatma kararı almıştır.

¹ Müslüman bir topluluğun Habeş Kralı'nın yanına gidişini bir tarafa koyarsak, Necran Vakası, Hz. Peygamber'in şahsında ilk Hristiyan-Müslüman karşılaşmasıdır. Necran Vakası hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Fayda, *İslamiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, 23-34; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/515-520.

² Şinasi Gündüz; *Misyonerlik*, 68.

³ Mahmut Aydın; *Monologdan Diyaloğa*, 36.

Bu stratejinin ilk önemli işaretini Napolyon Bonapart’da (ölm. 1821) görmekteyiz. Napolyon, 1798’de Piramitler Muharebesi sonrası Mısır’a girişinde doğu hükümdarları gibi başında sarığı vardır. Napolyon’un İslam’ı övmesi karşısında devrin Mısır uleması saygıda kusur etmez.⁴ Bir asır sonra İngiliz casus Thomas Edward Lawrence (ölm. 1935), namıdiğer Arabistan’lı Lawrence 1916-1918 yılları arasında Arap İsyanı’nı organize edip hareketin fiilen içindeyken üstündeki kıyafet Arap yerel kıyafetidir.

Yeni Strateji: İslam’ı İslam’la Vurma Siyaseti

Hristiyan Batı’nın bu yeni stratejisi Mustafa Kemal’in 1920’lerde “İslam’ı İslam’la Vurma Siyaseti” diye nitelendirdiği teo-stratejidir.⁵ Geçen süre içerisinde Hristiyan Batı, İslam coğrafyasında yürüteceği tüm faaliyetlerini bu eksende yürütmüştür. Hristiyan Batı’nın genelde Ortadoğu, özelde Türkiye üzerindeki hesaplarını kotarmada kullanılan temel stratejisi, özellikle 20. yüzyıldan itibaren etkisini günümüze kadar artırarak sürdüren bu teo-stratejidir. Birkaç çarpıcı örnek verelim:

İlk örnek, Alman İmparator II. Wilhelm (ölm. 1941)’ten. 1898’te Şam’da Emeviye Camii’ni ve Selahaddin Eyyubî’nin mezarını ziyaret eden, bu mezarın bakımı için ödenek sağlayan imparator kendisini karşılayanlara şunları söylemiştir:

“Burada gelmiş geçmiş en yürekli asker Sultan Selahaddin’in mezarı önündeyim. Majesteleri Sultan Abdülhamid’e konukseverliği için teşekkür ederim. Majeste Sultan ve Halifesi olduğu dünyanın heryerindeki 300 milyon müslüman bilsinler ki, Alman imparatoru onların en iyi dostudur.”

Alman İmparator için Türkçe ve Arapça dağıtılan bildirilerde “İslam’ın Dostu ve Koruyucusu Hacı Wilhelm” diye sözedilmiş, yani bu geziden “Hacı” ünvanıyla dönmüştür.⁶ İkinci örnek, 1911’de İtalya’nın Trablusgarb işgalinden: Direnişçilerin savaş gücünü kırmakta zorlanan İtalyanlar uçaklarla şu bildiriye atmışlardır:

⁴ İlber Ortaylı; Osmanlı’ya Bakmak, 61.

⁵ *Teo-Strateji*: İnanç ve kültür coğrafyasını güçle dönüştürme, inanç ve kültürel değerler yoluyla farklı dini-kültürel havzaları etkileme ve dönüştürme şeklinde tanımlanabilir. Geniş bilgi için bk. Nadim Macit; İmparatorluk Politikalarında Teo-Stratejiler ve Türkiye, 13-27.

⁶ Burhan Oğuz ve Philip H. Stoddard’dan naklen Cengiz Özakıncı; Türkiye’nin Siyasi İntiharı Yeni-Osmanlı Tuzağı, 133, 134.

“Trablus’lu Araplar’a!

*Bizimle gelmek için ne bekliyorsunuz? Camilerinizde ibadet etmek arzusunu duymuyor musunuz? Ailelerinize sakin yaşamak istemiyor musunuz? Bizim de kitabımız var, biz de namuslu ve dindarız. İtalya, babanızdır. Çünkü memleketimiz, anneniz Trablus’la evlenmiştir.”*⁷

II. Wilhelm’dan bir örnek daha: 9 Eylül 1914 günü Alman İmparator, kendisini Müslümanların ve Halife’nin koruyucusu ilan eden bildiride şunu söylemiştir:

*“Alman İmparatoru Hazretleri, Müslüman dünyasına karşı kesinlikle bir savaşa girmeyeceğini ilan eder ve Fransız ordusundan Müslüman esirlerin derhal serbest bırakılmalarını ve İslam dünyasının Halifesi olan Osmanlı Padişahına gönderilmelerini emreder.”*⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nun ilan ettiği Cihad-ı Mukaddes’e karşı Şerif Hüseyin, 26 Haziran 1916 günkü ilk bildirisinde şunları söylemiştir:

*“Türkler dinden çıktılar. İslam’ın kanunlarını ve geleneklerini ihlâl ediyorlar. Artık Allah’ın emirlerine uymuyor, emredilenin aksini yapıyor, biz Arapların asırlardır devam edegelen âdetlerine saygı göstermiyorlar... Arapların Türk idaresine karşı cihada girişmeleri farzdır.”*⁹

Bir örnek de Milli Mücadele döneminden. İtilaf güçlerinin özellikle İngilizlerin baskısıyla Kuvayı Milliye aleyhine İstanbul Hükümeti’ne 11 Nisan 1920’de bir fetva yayınlattır. “İstanbul Fetvası” olarak bilinen bu fetva, dönemin şeyhulislamı Dürrişade Abdullah Efendi’nin (ölm. 1923) imzasını taşımaktadır. “İstanbul Fetvası” Anadolu’ya özellikle işgalci Yunan ve İngiliz uçaklarıyla dağıtılmıştır:

“Dünya düzeninin sebebi olan ve kıyamet gününe kadar Ulu Tanrı’nın daim eyleyeceği İslâm Halifesi Hazretleri’nin veliliği altında bulunan İslam memleketlerinde bazı kötü kimseler anlaşarak ve birleşerek ve kendilerine elebaşılar seçerek Padişah’ın sadık uyruklarını hile ve yalanlarla aldatmakta, yoldan çıkartmaktadırlar. Padişahın yüksek buyrukları olmaksızın asker toplamaktadırlar. Görünüşte askeri beslemek ve donatmak bahaneleriyle, gerçekte ise mal toplamak sevdasıyla, şeriata uymayan ve yüksek emirlerle aykırı bir takım haksız ödemeler ve vergiler koymakta ve çeşitli baskı ve işkencelerle halkın mal ve eşyalarını zorla almakta ve yağmalamaktadırlar. Böylece insanlara zulmetmekte, suçlamakta ve Padişahın ülkesinin bazı köy ve şehirlerine saldırmak suretiyle tahrip ve yerle bir etmektedirler. Padişahın sadık tebaasından nice suçsuz insanları öldürmekte ve kan döktürmektedirler. Padişah tarafından atanmış bazı dini, askeri ve

⁷ Age. 168.

⁸ Philip H. Stoddard’dan naklen Özakıncı; 201.

⁹ Murat Bardakçı’dan naklen, Özakıncı; 237.

sivil memurları istedikleri gibi memuriyetten çıkarmakta ve kendi yordakçılarını atamaktadırlar. Hilâfet merkezi ile Padişah ülkesi arasındaki ulaştırmayı ve haberleşmeyi kesmekte ve devletin emirlerinin yapılmasına engel olmaktadır.

Böylece, hükümet merkezini tek başına bırakmak, Halifenin yüceliğini zedelemek ve zayıflatmak suretiyle yüksek Hilafet katına ihanet etmektedirler. Ayrıca Padişah’a itaatsizlik suretiyle devletin düzenini ve asayişini bozmak için düzme yayımlar ve yalan söylentiler yayarak halkı azdırmaya çalıştıkları da açık bir gerçektir. Bu işleri yapan yukarıda söylenmiş elebaşlar ve yardımcılar ile bunların peşlerine takılanların dağılmaları için çıkarılan yüksek emirlerden sonra bunlar, hala kötülüklerine inatla devam ettikleri takdirde işledikleri kötülüklerden memleketi temizlemek ve kulları fenalıklardan kurtarmak dince yapılması gerekli olup, Allah’ın “öldürünüz” emri gereğince öldürülmeleri şeriata uygun ve farz mıdır” Beyan buyrula?

Cevap: Allah bilir ki olur.

Dürrizâde El-Seyid Abdullah

Böylece Padişahın ülkesinde savaşma kabiliyeti bulunan müslümanların adil Hâlifemiz Sultan Mehmet Vâhdettin Han Hazretlerinin etrafında toplanarak savaşmak için yapacağı davet ve vereceği emre uymak suretiyle adı geçen asilerle çarpışmaları dince gerekir mi? Beyan Buyrula.

Cevap: Allah bilir ki gerekir.

Dürrizâde El-Seyid Abdullah

Bu takdirde, Halife Hazretleri tarafından sözü edilen asilerle savaşmak üzere görevlendirilen askerler, çarpışmazlar ve kaçarlarsa büyük kötülük yapmış ve suç işlemiş olacaklarından dünyada şiddetle cezayı, ahirette de çok acı azâbı hakk ederler mi? Beyan Buyrula.

Cevap: Allah bilir, ederler,

Dürrizâde El-Seyid Abdullah

Bu takdirde, Halife askerlerinden asileri öldürenler gazi, asilerin öldürdükleri şehit sayılırlar mı? Beyan buyrula.

Cevap: Allah bilir ki, sayılırlar.

Dürrizâde El-Seyid Abdullah

Bu takdirde, Padişah’ın asilerle savaşmak için verdiği emre itaat etmeyen müslümanlar, günahkar ve suçlu sayılıp şeriât yargılarına göre cezalandırılmayı hak ederler mi? Beyan buyrula.

Cevap: Allah bilir ki, ederler.

Dürrizâde El-Seyid Abdullah”¹⁰

Son bir örnek de II. Dünya Savaşı döneminden... 1921’de İngilizler tarafından Kudüs Müftüsü seçilen Muhammed Emin el-Hüseynî (ölm. 1974) II.

¹⁰ Ali Sarıkoyuncu; Atatürk Din ve Din Adamları, 177-179.

Dünya Savaşı esnasında Almanlar tarafına geçmiş, 18 Aralık 1942'de Nazilerin Berlin'de kurduğu "İslami Merkez Enstitüsü"nün başına getirilmiş, enstitünün açılışında Nazi Propaganda Bakanı Gobbels'in (ölm. 1945) de hazır bulunduğu açış konuşmasında şunları söylemiştir:

*"Yalnızca NAZİ'lerle Araplar ortak düşmana sahip değil, aynı zamanda Nazizm ile İslam da, idealler, disiplin, toplum düzeni, itaat ve yönetim ruhunda ortak zemine sahiptir."*¹¹

Arnold J. Toynbee: Batı'nın İslam Ve Türkiye Siyasetinin Baş Teorisyeni

Arnold J. Toynbee, günümüz dünyasını küresel ölçekte okuyup anlamının ve buna uygun stratejiler geliştirmenin ipuçlarını elinde tutan hayati öneme sahip bir bilgin-düşünür, stratejist ve diplomattır. Onun yaşadığı dönem (1889-1975), almış olduğu eğitim, yaptığı kariyer, aldığı görevler, yazdıkları ve yetiştirdiği isimler arasında Samuel P. Huntington (ölm. 2008) gibi bir ismin bulunması, kendisini "Batı'nın İslam ve Türkiye Siyasetinin Baş Teorisyeni" olarak anmamızı zorunlu kılıyor. Onun tarih, medeniyet, din, Batı, İslam, Türkiye, Atatürk gibi başlıklarla ilgili düşüncelerini konumuzun sınırlarını dikkate alarak şöyle sıralayabiliriz:

1. Toynbee, tarihe devletten değil, insanın ulaştığı en büyük tarihsel birim olarak nitelediği medeniyetten bakılmasını istemektedir.¹²

2. O'na göre, medeniyetler kurulduktan sona tehditlere karşılık vererek büyürler. Üstesinden gelemedikleri bir tehditle karşılaştıkları zaman yıkılır ve parçalanırlar.¹³

3. Batı medeniyetinin yozlaşma içerisinde olduğu tespitini yapan Toynbee, Batı'nın üzerinde oturduğu üstünlük tahtından indirilmesini onun kaderi gibi görmekte ve buna karşı Batı'nın kendisini eğitmesi gerektiğini söylemektedir.¹⁴

4. Dini, insan ırkının en önemli meselesi gören Toynbee, insanlığın geleceğinin dinlerin içinde yattığını, savaşların geline nokta itibarıyla din üzerine kaydığını iddia edip gelecekte Batı'ya karşı saldırı silahının da din olacağını ifade etmektedir.¹⁵

¹¹ Franz W. Seidler'den naklen, Özakıncı; 277.

¹² Arnold J. Toynbee; Uygurluk Yargılanıyor, 188.

¹³ Age. 52.

¹⁴ Age. 74, 94.

¹⁵ Age. 82, 138; Toynbee; Dünya Batı ve İslam, 22.

5. Toynbee, İslam’ı Batı’ya karşı birçok açıdan avantajlı görmekte; öncelikle İslam geleneği, kardeşliğinin sosyal ihtiyaçların karşılanması açısından, Batı geleneklerinin özgürlüklerine kıyasla daha ideal gözüktüğünü söylemekte ve Batı toplumundaki psikolojik ve maddî iki tehlike olarak gördüğü ırkçılık ve alkolizm sorununu çözmede İslam’ı destek olarak görmektedir.¹⁶

6. Toynbee, komünizm ve İslam arasında bağlantı kurup Rusya’nın rolünü geçmişte İslam’ın oynadığı rol olarak görmektedir.¹⁷ İslam’ın dünya üzerindeki işçi sınıfı üzerindeki olması muhtemel etkisine değinen Toynbee Batı’yı bu konuda uyarmakta bunun gerçekleşmesini Batı için felaket olacağını söylemektedir.¹⁸

7. O’na göre bu felaketin gerçekleşmesi, uykuda olan “Panislamizm”in uyanarak hayata geçmesiyle mümkün olacaktır.

Şöyle diyor Toynbee:

*“Panislamizm uykudadır, ne var ki, Batılılaşmış dünyanın proleter kalabalığı, Batı sömürgeciliğine karşı ayaklanıp anti-Batıcı bir hareket oluşturursa, uyuyan devin uyanabileceğini hesaba katmak zorundayız. Bu çağrının, İslam’ın militan ruhunu –kış uykusuna yatmış gibi görünüyorsa da- uyandırıp zafer dolu bir çağa yöneltmede, hesap edemediğimiz etkinlikleri olabilir.”*¹⁹

8. Toynbee’nin İslam’ı gündeme getirmesi ve onun hakkında çok şey söylemesine rağmen durduğu yer, İsa’yla peygamberliğin bittiği, büyük dinlerin Hristiyanlıkla son bulduğudur.²⁰

9. Ona göre İngiltere 1907’ye kadar bir asır boyunca İslam dünyasının savunucusu ve destekçisiyken bu siyaseti değiştirip Rusya’yla yaptığı anlaşmayla Müslümanları Rusya’nın merhametine bırakmıştır.²¹

10. Toynbee’ye göre Mısakı Millî bir Türk Magna Carta’sı ve İnsan Hakları Beyannamesi’dir.²²

11. Lozan Antlaşması batılı güçlerin üstünlüklerini elinden almıştır.²³

12. Toynbee’ye göre Hilafet ve Saltanat insafsızca kaldırılmıştır.²⁴

13. Toynbee, Türkiye Cumhuriyeti’nin karşı karşıya kaldığı veya potansiyel olarak taşıdığını ileri sürdüğü birtakım sorunları şu başlıklarla ortaya

¹⁶ Age. 33; Toynbee; Uygarlık Yargılanıyor, 174.

¹⁷ Age. 25, 26; Toynbee; Dünya Batı ve İslam, 23.

¹⁸ Toynbee; Uygarlık Yargılanıyor, 177.

¹⁹ Age. 179.

²⁰ Age. 207-209.

²¹ Toynbee ve Kirkwood; Türkiye: İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni, 53.

²² Age. 116.

²³ Age. 105.

²⁴ Age. 143-144.

koymaktadır: sosyal ve kültürel sorunlar, kürt sorunu, musul sorunu, islam dünyasıyla ilgili sorunlar, reformların geleceği sorunu.

14. Toynbee Kürtleri, Türk ırkına ait olmayan, göçebe insanlardan oluşan, hakiki Müslüman sayılamayacak ve önem ihtiva eden tek yabancı azınlık olarak görmekte ve Kürt ayaklanmalarını bu yabancılığa bağlamaktadır.²⁵

15. Ona göre İngiltere’nin Türkiye sınırları içindeki Kürt vilayetleri üzerinde planlar yaptığına dair düşünce, Türk Hükümetinin dayanaksız düşüncesi-
dir. İngiltere’nin buralara siyasi nüfusunu yaymak gibi bir düşüncesi yoktur.²⁶

16. Toynbee’ye göre, Musul’da bulunan petrol kaynaklarının, İngiltere’nin bölge politikası üzerine çok az etkisi vardır.²⁷

17. Ona göre Türk milliyetçileri (Türk Hükümetini kastediyor) İslam’la aralarındaki tüm bağlara düşmandır. Bu bağlar onlara göre gerici, modası geçmiş ve hepsinin üstünde anti-millidir.

18. Toynbee, Türkiye’de yapılan değişimlerin geleceğinin ne olup olmaya-
cağının cevabını zamanın vereceğini, bir karşı devrimin olup olmayacağı ile ilgili bir sorunun akla geldiğini söylemektedir.²⁸

19. Toynbee’de Mustafa Kemal vurgusu çok dikkat çekicidir. Öyle ki Türk-
lerin antropolojisi hakkında bilgi verirken bile örnek verdiği kişi Mustafa
Kemal’dir.²⁹ Ona göre Mustafa Kemal Devrimleri her ne kadar Rönesans,
bilimsel akıl devrimi, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi devrim olsalar
da aydın fakat despotik bir karakterin idaresiyle gerçekleştirmiştir ve Musta-
fa Kemal otoriter yönetiminde oluşturulan hükümet politikaları tahrip edici
Niteliklere Sahiptir.³⁰

Samuel P. Huntigton: Batı’nın İslam Ve Türkiye Siyasetinin Yeni Teorisyei

Arnold J. Toynbee’nin bizzat öğrencisi olmuş olan Samuel P. Huntington
(ölm. 2008), özellikle 11 Eylül Olayı sonrası şekillenen ve günümüzde de
etkisini sürdüren dünya siyasetinin merkezinde hayatî öneme sahip bilgin-
düşünür bir şahsiyet olarak karşımıza çıkıyor. Bunun sebebi, kendisinin ‘Me-
deniyetler Çatışması’ olarak adlandırılan eseri ve tezidir. Huntington’un belli

²⁵ Age. 104, 130.

²⁶ Age. 233-235.

²⁷ Agy.

²⁸ Age. 120, 220.

²⁹ Age. 19.

³⁰ Age. 208-209.

başlıklardaki düşüncelerini konumuzla bağlantısı nispetinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Medeniyete dayanan bir dünya düzeni ortaya çıkmaktadır.
2. Batı'nın evrenselcilik iddiası diğer medeniyetlerle, özellikle Çin ve İslam'la çok ciddi çatışmalara neden olmaktadır.
3. Batı'nın varlığını sürdürebilmesi; Amerikalıların batılı kimliklerini vurgulamalarına, Batılıların medeniyetlerini evrensel değil, kendilerine özgü olarak görmelerine ve bu medeniyeti kendi dışından gelen tehditlere karşı koruyup yenilemelerine bağlıdır.³¹
4. Dünya siyasetinin kamplaşması, kültür ve medeniyetin tanımladığı kamplaşmalardır. Bu noktada medeniyetler arasındaki fay hatları küresel siyasetteki başlıca çatışma hatları haline gelmektedir.³²
5. İnsanların kendilerini tanımlayabilmek ve motivasyon için düşmana ihtiyaç duyar.³³
6. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan durumla ilgili düşünmek ve etkide bulunmak için, gerçekliğin basitleştirilmiş haritasına, belli bir kurama, kavrama, modele ve yeni bir paradigmaya gereksinim vardır.³⁴
7. İnsanlık tarihindeki temel medeniyetler büyük ölçüde dünyanın büyük dinleriyle tanımlanmıştır ve din, medeniyetleri tanımlayan nesnel öğelerden en önemlisidir.³⁵
8. Batı'nın dünyayı fethetmesinin nedeni, düşüncelerinin, değerlerinin ve dinin üstünlüğüyle değil, ama daha çok örgütlenmiş gücü ve zoru kullanmadaki üstünlüğüyledir. Bu, Batılıların çoğu kez unuttuğu, Batılı olmayanların aklında hep canlı bir şekilde tuttuğu gerçektir.³⁶
9. Batı'yı Batı yapan ve diğerlerinden ayıran temel özellikler şunlardır: Klasik miras (Yunan felsefesi ve rasyonalizmi, Roma Hukuku, Latince ve Hristiyanlık), Katoliklik ve Protestanlık, Avrupa dilleri, dinî ve dünyevî otoritelerin birbirinden ayrılması, hukuk devleti, sosyal plüralizm, temsili heyetler ve bireycilik.³⁷
10. Kendini dünyanın birçok yerinde yeniden yükselen değer olarak gösteren din, yerleşme sürecinin de belirleyicisidir ve dinî uyanış Batı karşıtı bir karakter taşır.³⁸

³¹ Samuel P. Huntington; Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması, 23.

³² Age. 173.

³³ Age. 174.

³⁴ Age. 28.

³⁵ Age. 49.

³⁶ Age. 63.

³⁷ Age. 91-96.

³⁸ Age. 133, 139.

11. Batılı olmayan toplumların modernleşmesi üç yolla olur:

- a. Reddetme (Hem modernleşme hem Batılılaşmanın reddi): Japonya ve Çin’in 19. yüzyıla kadarki devlet politikaları ve 20. yüzyıldan sonra aşırı köktendinci Müslümanların icraatları.
- b. Kemalizm (Her ikisinin benimsenmesi): Atatürk’ün Türkiye Cumhuriyeti’ni kuruşu ve bunun model olarak bazı ülkeler tarafından alınışı.
- c. Reformculuk (Modernleşmenin benimsenip Batılılaşmanın reddi): 19. yüzyıl sonrası Çin-Japonya politikaları, 1830’larda Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın (ölm. 1849) Mısır’daki icraatları ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Cemaladdin Afganî (ölm. 1897) ve Muhammed Abduh (ölm. 1905) gibi isimlerin ‘İslam dini ile modernleşmeyi yeni bir biçimde uyuşturma çabası’

12. Medeniyetler ve devletlerarasında oluşturduğu yeni kategoriye devletlerin tasnifi şöyledir:

- a. Organik Devlet: Kültürel olarak tekbir medeniyetle eksiksiz bir şekilde özdeşleşmiş devlet (Örnek olarak, Mısır, İtalya)
- b. Bir medeniyetin kültürünün temel kaynağını içinde barındıran devlet. (Örnek olarak, ABD, Fransa, Almanya ve İngiltere)
- c. Yalnız Devlet: Diğer toplumlarla kültürel bir ortak noktası olmayan devlet. (Örnek olarak, Etiyopya ve Haitit)
- d. Ayrık/Parçalı Devlet: Büyük topluluklarının farklı medeniyetlere/kültürel mirasa mensup olduğu ve ayrılma potansiyeline sahip devlet. (Örnek olarak, Kanada ve bölünmeden önceki haliyle Çekoslovakya)
- e. Bölünmüş Devlet: Tek bir medeniyete bağlı olmasına rağmen devlet yönetiminin ülkeyi başka bir medeniyete kaydırmak istediği devlet. (Örnek olarak, 1920’li yıllar sonrası uygulamalarıyla Türkiye)

13. Batı’nın silahlanma, insan hakları-demokrasi ve göç konusunda kendi kayıplarını en aza indirmesi için şunlar gerekmektedir: Kendi ekonomik kaynaklarını bir ödüllendirme ve cezalandırma stratejisiyle ustaca kullanma, diğer toplumların Batılı ülkeleri birbirine düşürmesini zorlaştıracak biçimde bütünlüğünü destekleme, Batılı olmayan uluslararasındaki farklılıkları destekleyip bunları kendi lehine kullanması.³⁹

14. Farklı medeniyetlere mensup devletler ve gruplar arasındaki ilişkiler düşmanlık bir zemine oturacaktır. Buna göre, temelinde çatışma olan bu fikrin mikro/yerel düzey (fay hattı çatışmaları) ve makro/küresel düzeyde (çirdek devlet çatışmaları) iki yönü mevcuttur.⁴⁰

³⁹ Age. 271-304.

⁴⁰ Age. 306.

15. Batı’nın yapması gereken iş, Hristiyanlığın erozyona uğramasını engellemektir.⁴¹

16. Batılı liderlerin birincil sorumluluğu, Batı medeniyetinin benzersiz özelliklerini muhafaza etmeye, savunmaya ve yenilemeye çalışmaktır. En güçlü Batı ülkesi olduğu için, bu sorumluluk kaçınılmaz olarak ABD’ye aittir.⁴²

17. İslam ülkelerinin çoğunda demokrasinin ortaya çıkmasındaki başarısızlığın nedeni, İslam kültürüdür. İslamiyet modernleşmeye alternatif bir yol getirmemektedir. Müslümanlar ancak Batı modelini açıkça kabul ettikten sonra teknolojiye ayak uydurup gelişme konumuna kavuşabilirler.⁴³

18. İslam ve Hristiyanlık, birbirlerinin mutlak rakipleridir. Sayısal veriler göstermektedir ki uzun vadede kazanan İslam olacaktır.⁴⁴

19. İslam medeniyeti çekirdek bir devletten yoksundur. İslam dünyası içinde bu konuma yerleşebilecek aday ülkeler (Endonezya, Mısır, İran, Pakistan, Suudi Arabistan ve Türkiye) arasında en büyük potansiyel Türkiye’de vardır. Türkiye’nin bunu gerçekleştirebilmesi için izleyeceği yol şu olmalıdır: Türkiye laik bir ülke olmaktan çıkmalı, Atatürk’ün mirasını reddetmelidir.⁴⁵ Çünkü Atatürk, geçmişte İslam medeniyetinin çekirdek devlet olan ülkenin İslamî geçmişini reddederek Türkiye’yi parçalanmış bir ülke durumuna getirmiştir.⁴⁶

Batı Ne Yaptı/Yapmakta?

Birinci Dünya Savaşı’yla birlikte etkisini artırarak Osmanlı’dan beri Hristiyan Batı’nın en zor nüfuz edebildiği coğrafya, tarih boyunca Müslüman kimliğiyle bir tuttuğu Türklerin hâkimiyetinde olan bölgelerdir. Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanması, Ortadoğu başta olmak üzere, tüm komşu bölgelerin sınırlarını değiştirmiş olması da Batı’nın bölgeyle ilgili hedeflerine ulaşmasına imkân vermemiştir. Zira Atatürk’ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Batı için en büyük engel olmuştur. Bunun için Batı, Toynbee’nin yaptığı uyarıları dikkate alıp İslam ve Müslüman ülkelerle ilgili temel stratejisini güncelledi.

⁴¹ Age. 458.

⁴² Age. 468.

⁴³ Age. 27, 98.

⁴⁴ Age. 85.

⁴⁵ Age. 225, 261-264.

⁴⁶ Age. 98, 261.

II. Dünya Savaşı'nı takiben ABD, SSCB'nin dünya üzerindeki etki gücünü kırmak için William Christian Bullitt'in (ölm. 1967) fikir babalığını yaptığı bir anlayış geliştirmiştir. Buna göre, SSCB'ye karşı 'en meşru manevî silah olan din' geliştirilen stratejinin temel unsuru olmuştur. Nitekim 1952'de Amerika Ulusal Güvenlik Kurulu için hazırlanan 'Amerika'nın Arap Ülkeleri ve İsrail ile İlgili Hedef ve Politikaları' adlı raporda şu ifadeleri görmekteyiz:

*"Bölgedeki üç hâkim din, Marksist doktrinin ateizmine karşı ortak bir duruşa sahiptir. Bu faktör, bölgede Batı çıkarlarını korumada önemli bir araç olabilir."*⁴⁷

ABD, buna bağlı olarak SSCB'nin etkisini bloke edecek bir yapı oluşturmaya başladı. Bunda en büyük görev İslam ülkelerine, özellikle Türkiye'ye düşmekteydi. ABD, *Yeşil Kuşak* adını verdiği projeye SSCB'nin -ateist anlayışı öne çıkarılarak- etkisini kırmak adına tüm İslamî gruplarla doğrudan ve veya dolaylı temasa geçti ve onlara destek verdi.

Batı, şu üçlü hedefi belirledi:

1. Sürekli yükselen ve gelecek zamanların dini olmaya aday görünen İslam'ı çağın gözünde çirkin ve kanlı göstererek reddettirmek ve sahne dışına atmak.

2. Çirkin, kanlı, bozguncu, terörcü gösterilen Müslümanların çeşitli bahaneler ileri sürülerek topraklarındaki muhteşem ve muazzam enerji kaynaklarının üstüne oturup yönetim ve tasarruflarını ele almak.

3. Etkisini yitirip uyuma, belki de tükenme dönemine girmiş bulunan Hristiyanlığı, yeni bir atılım ruhuna ulaştırıp yenedünyada yeniden etkin hale getirmek.⁴⁸

Bu hedefler doğrultusunda yapılmış büyük faaliyetleri ve gelişmeleri kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

A. II. Vatikan Konsili: II. Vatikan Konsili, 11 Ekim 1962'de Papa XXIII. John tarafından açılmış ve 8 Aralık 1965 tarihine kadar devam etmiştir. II. Vatikan Konsili Bildirisi, "Nostra Aetate-Kilise'nin Hristiyan Olmayan Dinlerle İlgili Bildirisi" başlığını taşımaktadır. Bildirinin bizce en önemli tarafı, Kilise'nin kendi öğretisinin mutlak doğru oluşunun tekrar hatırlatılışı, buna bağlı olarak Kilise öğretisinin tüm dünyaya hâkim olması için gerekenin yapılacağı ve Yahudilere verilen mesajdır. Konunun Müslümanlarla ilgili tarafı -ki Müslümanlar Hz. Muhammed ve İslam'dan bahsetmeden- bunun gölgesinde kalmıştır. Dinlerarası Diyalog siyasetinin dünyada ve Türkiye'de miladı bu konsil sonrası gelişmeler ışığında olmuştur.

⁴⁷ Nadim Macit; Öteki Din Moderate İslam ve Türkiye, 315, 316.

⁴⁸ Yaşar Nuri Öztürk; Batı Sömürgeciliği ve İslam Dünyası, 14.

B. SSCB’nin Yıkılması: SSCB’nin dağılması ve ABD’nin tek süper güç olarak kalışı, ABD’yi yeni bir anlayışa itti. Büyük düşman komünizmin yerini İslam; Marx’ın yerini Hz. Muhammed aldı. ⁴⁹ Toynbee, 1948’de Batı’ya şöyle bir uyarı yapmıştı: *“Bugün Batı’nın etkisi karşısında İslam her durumuyla hareket halinde. Batı uygarlığının proleter dünyasına el atan İslam’ın, geleceği etkileme konusunda Hindistan, Uzakdoğu ve Rusya ile yarışabileceğini unutmamalıyız”*⁵⁰

Seneler sonra Graham Fuller ise şöyle demektedir: *“Batılılar İslam hakkında ne düşünürse düşünsünler, siyasal ve sosyal anlamda İslam’ın, öteki herhangi bir din-den daha geniş alanda, daha uzun süre ve daha çeşitli kültürler üzerinde egemen olduğu gerçeğini göz ardı edemeyiz.”*⁵¹

C. Moderate İslam (Ilımlı İslam) Projesi: Batı, İslam’ı kan ve gözyaşı döktüren bir din olarak dünyanın önüne çıkartırken bir şey daha yapma ihtiyacı hissetti. İslam’a doğrudan müdahale ederek kendisine sıkıntı çıkarmayacak şekilde farklı bir yapı kazandırmak. ABD ‘Moderate İslam’ projesini, işte bu noktada devreye sokmuştur. Bu projenin merkezinde Moderate İslam kavramı yer almaktadır. Bu kavram, ilk olarak 1995’te Daniel Pipes tarafından yazılmış bir yazıda karşımıza çıkmıştır. Pipes, burada bu tip müslümana örnek olarak Teslime Nesrin ve Salman Rüşdü’yü örnek olarak göstermiştir. ⁵²

Moderate İslam kavramının siyasi mantığını oluşturmada önemli katkısı olan kişi, Graham Fuller’dır. Moderate İslam Projesi’ndeki model ülke, Türkiye’dir. Buna göre, Türkiye yeni dönemde tarihsel mirasına uygun rol alabilmesi için kuruluş felsefesinden vazgeçip yüzünü Ortadoğu’ya çevirmelidir. Fuller, Türkiye’ye tavsiye ettiği bu anlayışa bir ad da vermiştir:

Yeni Türkiye

D. 11 Eylül Olayı: ABD Raporları’na göre, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de New York Manhattan’da bulunan Dünya Ticaret Merkezi’ne iki yolcu uçağı, Pentagon’a bir yolcu uçağı, dördüncü yolcu uçağı da Beyaz Saray’a hedeflenen ama içindeki yolcular tarafında Pennsylvania’da bir alana inişe zorlanmasıyla meydana gelen büyük terör olayıdır. Olay sonucu, Dünya Ticaret Merkezi’nde 2600’den fazla kişi; Pentagon’da 125 kişi; dört uçakta 256 kişi ölmüştür. ABD Başkanı Bush tam dört gün sonra saldırıların baş zanlısının

⁴⁹ Bu konu için bk. James D. Davidson; Muhammed Replaces Marx .

⁵⁰ Toynbee; Uygarlık Yargılanıyor, 173.

⁵¹ Graham E. Fuller; Siyasal İslam’ın Geleceği, 78, 79.

⁵² Bk. National Interest; There Are No Moderates Dealing With Fundamentalist Islam.

Usame bin Ladin olduğunu açıkladı. Bu savaş ilanıyla 7 Ekim 2001’de önce Afganistan, ardından Irak’a yapılan askeri operasyon ve bu ülkelerin işgali gerçekleşmiştir.

E. BOP Projesi (Greater Middle East Project): Bu proje, 11 Eylül Olayı sonrası ABD Başkanı George W. Bush hükümeti tarafından tüm dünyaya duyurulmuştur. BOP Projesi’nin ilk taslağı 1995’te yayınlanmış bir yazıda⁵³ formüle edilmiştir. 11 Eylül sonrasında ABD için, 11 Eylül ve benzeri saldırıların kaynağı, köktendinci İslamcı örgütlerdi. Amerikalılara göre, bu örgütlerin faal oldukları bölge Moritanya’dan Endonezya’ya uzanan İslam coğrafyası idi. Geçen süreçte BOP kapsamına giren ülke sayısı Türkiye dâhil olmak üzere 35 ülkedir. Bu ülkelerin yapısına ve coğrafyasına baktığımızda şunları görmekteyiz:

Dünyanın bilinen petrol ve doğalgaz rezervlerinin yüzde yetmişi, dünyanın en zengin akarsu, maden suyu ve termal enerji kaynakları, dünyanın büyük uyuşturucu trafiği bu bölgededir. Bu coğrafya dünya çinko, volfram ve barit üretiminde birinci; gümüş, kurşun ve kromit üretiminde ikinci; bakır, fluorit üretiminde altıncı; pamuk üretiminde beşinci sıradadır.⁵⁴

F. Karikatür Olayı: Danimarka’da Jyllands Posten adlı bir gazetede 30 Eylül 2005 günü Hz. Muhammed’i konu alan 12 karikatürün yayınlanması sonucu İslam Dünyası’nın vermiş olduğu tepki sürecini anlatan olaydır. Karikatürlerde Hz. Muhammed terörist, bağnaz ve baskıcı bir figür olarak resmedilmiştir. Danimarka gazetesine destek ve ifade özgürlüğü söylemiyle Norveç, Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya ve İspanya’da 7 ayrı gazete bu karikatürlere sayfalarında yer vermiştir.

G. Papa XVI. Benedict’in Konuşması: Bu konuşma, Papa XVI. Benedict tarafından 12 Eylül 2006’da Münih Regensburg Üniversitesi’nde yapılmıştır. “İman, Akıl ve Üniversite, Hatıralar ve Derin Düşünceler” başlıklı konuşmasında Bizans İmparatoru Manuel II. Palaiologos’un (ölm. 1425) şöyle dediğini aktarmıştır: *“Bana Muhammed’in, inancını kılıçla yayma emri dışında getirdiği yeni bir şey var mı, göster bakalım; sen orada sadece, insanlık dışı ve şeytanî şeyler bulacaksın.”*

Time Dergisi Papa’nın konuşma günü için 11 Eylül saldırılarının beşinci yıldönümünün akabindeki gün olmasının tesadüfle açıklanamayacağı kanaati taşıdığını, 11 Eylül Olayı’ndan sonra Papa’nın İslam’a karşı davranışının sertleştiğini ifade etmiştir. Aynı dergi Papa’nın Türkiye ziyareti bağlamında İslam’a karşı tutumunu 27 Kasım 2006 sayısında kapak yapmış ve Papa İslam’a

⁵³ Bk, Joint Force Quarterly, Grater Middle East, 1995 sonbahar sayısı.

⁵⁴ Erol Bilbilik; Geniş Ortadoğu Projesi (Geniş Orta Asya Projesi), 21, 22

Meydan Okuyor (The Pope Confronts Islam) başlığını atmıştır. Papa, Kur’an ve Hz. Muhammed’e yönelik sözlerini Ortodoks Bizans İmparatoru ağzından aktararak asıl mesajını Ortodoks Dünyası’na vermiştir.

H. Charlie Hebdo Saldırısı: Karikatür Olayı’nın en son yansıması, Paris’te hiciv gazetesi Charlie Hebdo’ya 7 Ocak 2015’te yapılan saldırıdır. Saldırının, Cezayir asıllı Fransız vatandaşı iki müslüman tarafından “Hz. Peygamber’e yapılan hakaret” gerekçesiyle yapılmıştır. Olayda, 12 kişi hayatını kaybetmiş, 11 kişi yaralanmıştır. Saldırganlar daha sonra yapılan operasyonla öldürülmüşlerdir. Charlie Hebdo, önce Hz. Muhammed’le ilgili bahsi geçen karikatürleri ve sonrasında yeni karikatürleri yayınlamıştı. Bu saldırı, Batı basınında “Fransa’nın/Avrupa’nın 11 Eylül’ü” olarak adlandırılmıştır.

Neden Türkiye?

Batı, neden Türkiye’yle bu kadar ilgilenmektedir? İslam ve Ortadoğu üzerinde küresel bir otorite olan Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk bu soruya şöyle cevap vermektedir.

“İlk akla gelen cevap şu: Öteki İslam ülkelerinin işi çoktan bitirildi de ondan... Türkiye, yeni yüzyılda başarılı olabilecek, öne geçebilecek insan ve bilgi birikimine sahiptir. Türkiye, sahneden kovulması karara bağlanan İslam’ın en iyi, en akıllı ve gelecek vaat eder biçimde yaşandığı tek ülkedir. Yani, Türkiye bir değil, birçok bakımdan büyük engeldir. Aşılmalıdır, kırılmalıdır. Nasıl olacaktır bu? Laiklik, İslam’ı yıkmak uğruna uydurulmuş bir din (Kemalist din) olarak tanıtılacak, bu sayede Müslümanlar Cumhuriyete ve kurucusuna düşman hale getirilecektir.”⁵⁵

Batı, Atatürk’ün batılı değerleri Batı aleyhine kullanan ve bundan sonuç alan tipik bir lider olduğunu fark etmiş ve bu yüzden, Atatürk’ün İslam dünyasına etki etmemesi için dişini tırnağına takarak çalışmıştır.

Din Merkezli Batı Stratejisi’nin Türkiye Yansımaları

Batı’nın, genelde Ortadoğu ve özelde Türkiye’de Din Merkezli Temel Stratejisi’ni yürütürken üç hedefinden bahsetmiştik. Bu hedeflere ulaşmada iki yol izlenmektedir.

⁵⁵ Yaşar Nuri Öztürk, Age. 183, 184.

1. İslam’ı şiddet ve kan dini göstermek için radikal dinci grupları doğrudan veya dolaylı desteklemek.

2. Kendi hedeflerine ulaşmada kendilerine hizmet verecek “Siyasal İslamcı” grup/kurum/devletleri işbaşına gelmesi veya etkili olması için doğrudan/dolaylı destek vermek.

Türkiye’ye baktığımızda bu yollardan daha çok ikincisinin kullanıldığını görmekteyiz.

Batı, özellikle Dinlerarası Diyalog süreciyle kendisine sıkıntı yaratmayacak her türlü dirençten yoksun emperyalist talep ve emirlerin yerine getirilmesi hususunda itaatkâr bir İslam’ın yaratılmasına hız vermiştir. Türkiye’de bu sürecin başlangıcı Said Nursî ile olmuştur. Said Nursî’nin bağlıları olan ve kendilerine Nurcu denilen gruplar (özellikle başını Fethullah Gülen’in çektiği grup) bu siyasetin icrası noktasında birçok anlayışın/uygulamanın sahibidir. Bunların İslam açısından ortak özelliği, Kur’an’a ve sahih sünnete uymaması, yani Kur’andışı olmalarıdır. Bunları, Dinlerarası Diyalog siyasetinin temel göstergeleri olarak değerlendirmemizin doğru olacağı kanaatindeyiz.

1. Nüzûl-i İsa İnancı (İsa Beklentisi)
2. ‘Müslüman İsevîlik’ Anlayışı
3. İbrahimî Dinler Anlayışı
4. Yeni Bir Kur’an Meali Anlayışı
5. Dinler Bahçesi Uygulamaları
6. Dinlerarası Diyalog Sürecinin Uzantıları (Kalvinist İslam Anlayışı, Karma Namaz Denemesi, Fener Rum Patrikhanesi’nin İddia ve Talepleri, AB’nin Talepleri)

Sonuç

Türkiye’nin bulunduğu coğrafyada, özellikle ve öncelikle İslam’ı ciddi bir şekilde dikkate almayanların siyaset üretmediklerini, problem yaşadıklarını görüyoruz. Zira İslam, özellikle siyasetin eksenine oturmuştur ve Hristiyan Batı bu gerçeğin bilincinde olarak tüm faaliyetlerini yürütmektedir. Fakat Batı bunu İslam’ı İslam’la vurarak iki şekilde yapmaktadır. Batı bir taraftan Kur’an ve akıl dışı bir anlayışa sahip sözde İslam’ın temsilcileri olan kişi ve kurumları maddeten ve manen desteklemekte ve bu anlayışın bir uzantısı olan “Siyasal İslam” temsilcilerini hedefi olarak gördüğü ülkelerde işbaşına getirmektedir. Diğer yandan aynı Batı adına “İslamî terörist” dediği grupların oluşumuna doğrudan veya dolaylı destek verip dünya kamuoyunda İslam’ı, “kan ve gözyaşı getiren insanlığın başına bela” vahşi bir din olarak damgalatmaktadır.

Müslüman halkların bu oyunu görebilmesi için öncelikli olarak Hristiyan Batı’nın bu siyasetini deşifre etmesi gerekir. Pratik bir sonuç olarak şu söylenebilir: Genel olarak İslam Dünyası, özel olarak Türkiye, Batı’nın oyunları ile sürüklendiği bu badireden kurtulmak için Atatürk’ün bıraktığı yerden başlamak zorundadır. Şu an itibarıyla başka bir çıkış yolu görünmüyor.

KAYNAKÇA

AYDIN, Mahmut; **Monologdan Diyaloga-Çağdaş Hristiyan Düşüncesinde Hristiyan-Müslüman Diyalogu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.

BİLBİLİK, Erol; **Geniş Ortadoğu Projesi (Geniş Orta Asya Projesi)**, Asya Şafak Yayınları, İstanbul, 2008.

DAVIDSON, James D.; **Muhammed Replaces Marx**, Simon and Schuster Company, Londra, 1993.

FAYDA, Mustafa; **İslamiyet’in Güney Arabistan’a Yayılışı**, AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

FULLER, Graham E.; **Siyasal İslam’ın Geleceği**, (Çev. Mustafa Acar), Timaş Yayınları, İstanbul, 2005.

GÜNDÜZ, Şinasi; **Misyonerlik**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

HAMİDULLAH, Muhammed; **İslam Peygamberi**, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993.

HUNTINGTON, Samuel P.; **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, (Çev. Cem Soydemir ve Mehmet Turhan), Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2004.

MACİT, Nadim; **İmparatorluk Politikalarında Teo-Stratejiler ve Türkiye**, Ankara, 2009.

MACİT, Nadim; **Öteki Din Moderate İslam ve Türkiye**, Kripto Kitaplar, Ankara, 2009.

ORTAYLI, İlber; **Osmanlıya Bakmak Osmanlı Çağdaşlaşması**, İnkılâp Kitabevi Yayın, İstanbul, 2016.

ÖZAKINCI, Cengiz; **Türkiye’nin Siyasi İntiharı ‘Yeni Osmanlı’ Tuzağı: Osmanlı’dan Günümüze İslam Üzerinde Emperyalist Oyunlar**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2005.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri; **Batı Sömürgeciliği ve İslam Dünyası**, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 2003.

SARIKOYUNCU, Ali; **Atatürk Din ve Din Adamları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

TOYNBEE, Arnold J.; **Dünya Batı ve İslam**, (Çev. Abdullah Zerrar Cengiz)Pınar Yayınları, İstanbul, 2002.

TOYNBEE, Arnold J.; **Uygarlık Yargılanıyor**, (Çev. Kasım Yargıcı ve Mehmet Ali Yalman), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.

TOYNBEE, Arnold J. ve KIRKWOOD Kenneth P; **Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni**, (Çev. Hülya Karaca), Birey Yayınları, İstanbul, 2003.

SYKES-PICOT DÜZENİ SONA MI ERİYOR, YOKSA GÜNCELLENİYOR MU?

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN*

Sykes-Picot Düzeni Nedir?

Sykes-Picot düzeni I. Dünya Savaşı henüz devam ederken Osmanlı topraklarının İtilaf Devletleri tarafından bölüşülmesine yönelik gizli anlaşmalar ve savaş sonrasında bu anlaşmaları somut bir halebüründüren uluslararası konferans kararlar bütünüdür. Bahsi geçen anlaşmalar ve kararlar vasıtasıyla Osmanlı coğrafyası parçalanmıştır. Parçalanmış coğrafyanın yeniden tanzim edilmesi sürecinde yerel halkların arzu ve ihtiyaçları gözmezden gelinerek özellikle İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki çıkarları paralelinde hareket edilmiştir. Batılı güçlerin bölgedeki çıkarlarının kalıcı kılınması amacıyla da Ortadoğu bölgesi etnik ve dini temelli ayrılıklar ve çatışmalara yatkın bir biçimde dizaynedilmiştir.

TABLO: Sykes-Picot Düzeni'ni Meydana Getiren Gizli Anlaşmalar ve Konferanslar¹

Anlaşma/Konferans Adı	Anlaşma/Konferans Tarihi	Taraflar
İstanbul Anlaşması	18 Mart 1915	İngiltere-Fransa-Rusya
Londra Anlaşması	26 Nisan 1915	İngiltere-Fransa-Rusya-İtalya
Sykes-Picot Anlaşması	16 Mayıs 1916	İngiltere-Fransa
St. Jean de Maurienne Anlaşması	17 Nisan 1917	İngiltere-Fransa-İtalya
Clemenceau-Lloyd George Anlaşması	Aralık 1918	İngiltere-Fransa
Paris Barış Konferansı	18-21 Ocak 1919	Uluslararası
San-Remo Konferansı	19-26 Nisan 1920	İngiltere-Fransa-İtalya-Japonya

* Gazi Üniversitesi, İİBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü

¹ Anlaşmalar ve konferanslar hakkında ayrıntılı bilgi için bkzn. Frederick Seymour Cocks, *The Secret Treaties and Understandings*, Londra: Union of Democratic Control, 1918, ss. 11-49; H. M. V. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris*, VI. Cilt, Londra: Oxford University Press, 1924, ss. 1-22; George Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, Ithaca ve London: Cornell University Press, 1980, ss. 75-79.

Ortadoğu’nun siyasi yapısının yeniden tanzim edilmesi sürecinde Batı’nın petrol ve diğer doğal kaynak ihtiyacının karşılanması ihtiyacı ve Yahudilere bir yurt bulma meselesi önemli öncelikli konular olmuştur. Bu noktada bölgenin tarihsel ve sosyolojik gerçeklerine aykırı bir biçimde yapay sınırlar çizilmiştir. Ürdün ve Lübnan Suriye’den kopartılmış ve Kuveyt de Irak’tan ayrılmıştır. Suriye ve Irak’ın geri kalanıysa San Remo Konferansı’yla birlikte Fransız ve İngiliz mandaları haline gelmiştir.² Oluşturulan manda idareleri daha sonra Milletler Cemiyeti tarafından da onaylanarak uluslararası hukuki bir nitelik kazanmıştır.

Harita: Sykes-Picot Düzeni Haritası³

² Lenczowski, *The Middle East ...*, s. 93; William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s. 186.

³ Humboldt State University Tarih Bölümü web sitesinden alınmıştır. http://users.humboldt.edu/ogayle/hist111/Intro2014_WWI_Iraq.html

Bu dizayn çerçevesinde Suriye ve Irak’ta manda yönetimleri kurulmuştur. Fransız sevk ve idaresine verilen Suriye etnik ve dini temelli ayrışmanın en belirgin olduğu yerlerden olmuştur. Fransızlar bölge insanının kendisine karşı birleşmesini önlemek amacıyla Suriye’yi etnik ve dini temelli olarak bölgelere ayırmıştır. Buna göre Suriye dört ayrı devlete bölünmüştür: Batı sahil kesiminde ‘Alevi Devleti’, kuzeyde ‘Halep Devleti’, ortada ‘Şam Devleti’ ve güneyde ‘Cebeli Dürzî Devleti’. Ayrıca tarihi ve coğrafi olarak Suriye’nin bir parçası olan Lübnan, Suriye’den kopartılarak ayrı bir devlet haline getirilmiştir. Suriye’yi etnik ve dini temelli ayrıştırmanın yanı sıra Fransızlar Suriye’yi bağımsızlığa hazırlayacak bir siyasi ve idari sistem kurmak yerine manda rejiminin sürekliliğine yönelik politikalar izlemişlerdir.⁴

Sonuç olarak Sykes-Picot düzeni hem Ortadoğu bölgesinin parçalara ayrılarak suni devletler oluşturulması hem de oluşturulan devletlerin içerisinde kurulan istikrarsız yapıları ifade etmektedir. Bu düzenin bölgedeki yerel halkları mutlu etmediği aşîkârdır. Zira Ortadoğu’nun siyasi haritası Batılı devletler arasında yapılan gizli anlaşmalar ve yine bu devletler tarafından düzenlenen uluslararası konferanslarda alınan kararlar doğrultusunda çizilmiştir. Çizilen sınırlar bölge insanının ihtiyaçlarını değil bölge dışı Batılı ülkelerin çıkarlarını yansıtmıştır. Kısacası Batılı ülkeler Ortadoğu bölgesinde varlıklarını garanti altına alacak bir düzen kurmuşlardır. Bu sistemin temel özelliği bölgesel ve ülke içi rekabet ve çatışmaların önüne açması olmuştur. Böylece bölge halkları enerjilerini kendi aralarındaki rekabet ve çatışmayla harcayarak Batılı ülkelerin üzerlerinde kurmuş oldukları sömürü düzenine karşı çıkamayacaktır. Bir anlamda dış düşmanın görünmez hale getirilmesi için iç düşmanlar yaratılmıştır.

Sykes-Picot Düzeninin Güncellenmesini Gerektiren Gelişmeler

II. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkması, savaş sonucunda uluslararası sistemde yaşanan büyük değişim ve Ortadoğu bölgesinde meydana gelen gelişmeler Sykes-Picot düzeninin güncellenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Zira Sykes-Picot düzeni I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemde ortaya çıkmış bir düzendir. Hal böyle olunca I. Dünya Savaşı’nın galiplerinin garantisi Sykes-Picot düzeninin varlığının temeli olmuştur. Zaten Sykes-Picot, başlan-

⁴ Birol Akgün ve Buğra Sarı, *Sykes-Picot’un 100. Yılında Orta Doğu’nun Siyasi Geleceğine İlişkin Yeni Harita Tartışmaları*, Stratejik Düşünce Enstitüsü Raporu, Ankara, Haziran 2016, s.11; Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s. 244-249.

gıçta İngiltere ve Fransa’nın başat olduğu ve bu ülkelerin çıkarları ve istekleri paralelinde Ortadoğu bölgesinde oluşturulmuş bir düzeni ifade etmekteydi.

I. Dünya Savaşı’nın ardından Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin uluslararası sistemde başat rolü oynama konusunda gönülsüz olması nedeniyle sistemde bu rolü İngiltere ve zaman zaman Fransa üstlenmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı’ı sistemde Almanya ve Japonya gibi yeni revizyonist potansiyel başatların ortaya çıkması sonucu başlamıştır. Yani İngiltere ve Fransa, I. Dünya Savaşı’nın sonrasında oluşan sistemde başatlık pozisyonlarını kaybetmişlerdir. II. Dünya Savaşı’nın getirdiği yıkımla birlikte zaten başatlık pozisyonu kaybetmiş olan İngiltere ve Fransa’nın savaştan galip ayrılmalarına rağmen yeniden başat pozisyonuna gelmeleri imkânsız hale gelmiştir.

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle yeni bir uluslararası sistem ortaya çıkmıştır. Bu sistemde ABD ve Sovyetler Birliği iki süper güç olarak yerini almıştır. Uluslararası sistemin değişmesi beraberinde bazı yeni normlar getirmiştir. Bunun en bariz örneği ‘kendi kaderini tayin etme hakkı’ olmuştur. Bu normun yaygınlaşmasıyla uluslararası sistemde birçok bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Ortadoğu bölgesinde de birçok devlet bağımsızlığına kavuşmuş ve bölgede bazı yeni devletler kurulmuştur. Bunun sonucunda Sykes-Picot düzeninin bel kemiğini oluşturan manda rejimleri son bulmuştur. Ortadoğu’da II. Dünya Savaşı öncesinden beri başlamış olan bağımsızlık dalgası sonucu Mısır, Irak, Suriye, Ürdün bağımsızlıklarını kazanmıştır.

Arap devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının yanında 1948 yılında Ortadoğu’da İsrail devleti kurulmuştur. İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte bölgede halen sürmekte olan ‘Arap-İsrail sorunu’ resmi bir hal almıştır. Zira İsrail devletinin bağımsızlık ilanı tüm Arap coğrafyasında siyasi bir öfkeye neden olmuştur. İsrail’in bağımsızlığını izleyen saatlerde I. Arap-İsrail Savaşı patlak vermiştir. Bu savaşı daha sonra üç Arap-İsrail Savaşı daha takip etmiştir: 1956 Süveyş Krizi, 1967 Altı Gün Savaşı ve 1973 Yom Kippur Savaşı.

Arap devletlerin bağımsızlıklarını kazanması, İsrail’in kurulması ve bölgede ortaya çıkan kronik Arap-İsrail sorunu Ortadoğu’nun I. Dünya Savaşı sonunda kurulan dengelerini değiştirmiştir. Buradan hareketle Sykes-Picot düzeni yeni dengeleri düzenlemekte sorunlu bir hale gelmiştir. Bu açıdan İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte sistemdeki başat aktörlerden birisi olan ABD açısından İsrail’in güvenliği meselesi öncelikli konu olmuştur. Bu öncelik birçok ABD başkanı ve kongre üyesi tarafından vurgulanmış ve bu yönde taahhütlerde bulunulmuştur. Örneğin 10 Eylül 1974 tarihinde ABD başkanı

Gerald Ford dönemin İsrail başbakanı İzak Rabin’in ABD’yi ziyaretinde şöyle demiştir:⁵

Amerika Birleşik Devletleri İsrail devleti ile olan işbirliğinden gurur duymaktadır. Biz İsrail ile birlikte durmaya devam edeceğiz. İsrail’in varoluşu ve güvenliği bizim taahhüdümüz altındadır. Amerika Birleşik Devletleri çeyrek yüzyıldır İsrail devleti ile mükemmel bir ilişki içerisinde

Ford’un ardından aynı minvalde Jimmy Carter’da 21 Mart 1978 tarihinde Beyaz Saray’da şöyle demiştir:⁶

İsrail’in bir ulus olarak muhafazası, İsrail’in güvenliği ve büyük acılar çekmiş İsrail halkının kalıcı ve kati bir barış içinde yaşama hakkı taahhüdümüz altındadır. Birleşik Devletler halkı ve İsrail halkını birbirine bağlayan kan bağları, akrabalık bağları, tarihi bağlar ve ortak dini inançlarla birlikte İsrail devletinin kuruluşuna dair yüzyıllardır var olan hayal gerçekleşmiştir. Ancak İsrail halkı ve tüm dünyada İsrail’i seven insanlar için İsrail ulusunun barış içinde yaşaması hayali henüz gerçekleşmemiştir. Barış, güvenliğin garanti edilmesiyle gelebilir ve İsrail ile olan güvenilir dostluğumuz bu garantinin sağlanmasındaki temel dayanaktır.

ABD’nin İsrail’e olan güvenlik taahhütleri sadece söylem düzeyinde değildir. ABD materyal olarak da İsrail’i desteklemektedir. Örneğin ABD İsrail’e gelişmiş silah teknolojileri tedarik etmektedir. Ayrıca, Amerikan dış yardımlarından en yüksek payı İsrail almaktadır. Bunların hepsinden daha da önemlisi ABD çıkarmış olduğu yasalar gereği İsrail’in Ortadoğu bölgesinde askeri üstünlüğünü gözetmek amacıyla diğer bölge ülkelerine daima daha az gelişmiş sistemler sağlamakta ya da askeri dengeyi İsrail aleyhine bozacak yardımlar yapmamaktadır.⁷

Sykes-Picot düzenini daha da sorunlu hale getiren diğer bir gelişme 1979’da meydana gelen İran İslam Devrimi’dir. İran’da yaşanan bu devrim ABD ile uyumlu politikalar izleyen Pehlevi hanedanlığına son vermiş ve İran’ı bir İslam cumhuriyetine dönüştürmüştür. Bunun sonucunda İran Ortadoğu bölgesinde mezhepçi politikalar izlemeye başlamış ve sahip olduğu İslami

⁵ David W. Schmidt, *Partners Together in this Great Enterprise: The Role of Christian Zionism in the Foreign Policies of Britain and American in the 20th Century*, Kudüs: Xulon Press, 2011, s. 348; *US Presidents on the US - Israel Alliance*, ABD İsrail Elçiliği, http://www.israelemb.org/washington/Obama_in_Israel/Pages/US-Presidents-on-Israel.aspx.

⁶ Schmidt, *Partners Together*, ss. 348-349; *US Presidents on the US - Israel Alliance*, ABD İsrail Elçiliği, http://www.israelemb.org/washington/Obama_in_Israel/Pages/US-Presidents-on-Israel.aspx.

⁷ Akgün ve Sarı, *Sykes-Picot ...*, s.14; Jim Zanotti, “Israel: Background and U.S. Relations, *Congressional Research Service*, 1 Haziran 2015, ss. 29-31.

kimliği İsrail düşmanlığı üzerine inşa etmiştir. Bu kapsamda İran İsrail karşıtı gruplara maddi ve manevi desteklerde bulunmaya başlamış ve İsrail devletinin yok edilmesi retoriğini resmi söylem haline getirmiştir.

Hal böyleyken II. Dünya Savaşı’nın ardından ortaya çıkan Ortadoğu siyasi haritası ve daha sonra meydana gelen gelişmeler İsrail’in güvenliğinin garanti edilmesi noktasında sorunlu bir alan haline gelmiştir. Bu noktada I. Dünya Savaşı sonrası oluşan dengelerin üzerine inşa edilmiş olan Sykes-Picot düzeni yetersiz kalmış ve bu düzenin ortaya çıkan yeni dengeler paralelinde güncellenme ihtiyacı doğmuştur. Ancak bu güncelleme bağlamında sahada ortaya çıkan tabloya baktığımızda düzenlemeler tıpkı I. Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi bölge insanının huzur ve refahı pahasına yapılmaktadır. Zira Ortadoğu’daki siyasi harita yine bölge dışı aktörlerin çıkarları doğrultusunda çizilmekte ve bölge halkları arasında etnik ve dini temelli ayrışma ön planda tutulmaktadır.

Sykes–Picot’un Güncellenmesi

İsrail’in güvenliğinin garanti altına alınması bağlamında temel olarak iki konu ön plana çıkmıştır. Bunlardan birincisi İsrail’in karşısında oluşabilecek ittifaklara karşı askeri üstünlüğünün daim kılınması olmuştur. Bu noktada bir önceki bölümde bahsedildiği gibi İsrail’e yüksek askeri teknoloji sağlanmakta ve İsrail’in askeri olarak üstün konumu diğer ülkelere karşı gözetilmektedir.

İkinci konu ise direkt olarak Sykes-Picot düzeninin güncellenmesine yöneliktir. Bu bağlamda Ortadoğu siyasi coğrafyasının İsrail’in güvenliği paralelinde yeniden tanzim edilmesi öne çıkmıştır.⁸ Coğrafyanın yeniden tanzim edilmesinden kasıt bölge devletlerinin birbirleriyle sorunlu hale getirilmesi ve ayrıca her devletin kendi içinde etnik, dini ve mezhebi çatışma içinde olmasıdır. Böylece bölge devletleri kendi içleri ve birbirleriyle uğraşacak ve İsrail’in güvenliği garanti altına alınacaktır.⁹

Bu bağlamda Sykes-Picot düzeninin güncellenmesine yönelik ilk adım 2003 yılında gerçekleşen Irak işgali olmuştur. Irak, Saddam rejiminin elinde kitle imha silahları olduğu ve rejimin El Kaide’yle bağlantıları sebep gösterilerek işgal edilmiş ancak bu sebeplerin hiçbirisi kanıtlanamamıştır. İşgal sonrasında ise Irak fiili olarak birbirine etnik ve dini temelli olarak düşman Sünni-Şii-Kürt olarak üç bölgeye ayrılmıştır. Irak’ın üç bölgeye ayrılma fık-

⁸ Akgün ve Sarı, *Sykes-Picot ...*, s.14.

⁹ Bu konu için bkz. “The Zionist Plan for the Middle East”, *Global Research*, <http://www.globalresearch.ca/greater-israel-the-zionist-plan-for-the-middle-east/5324815>.

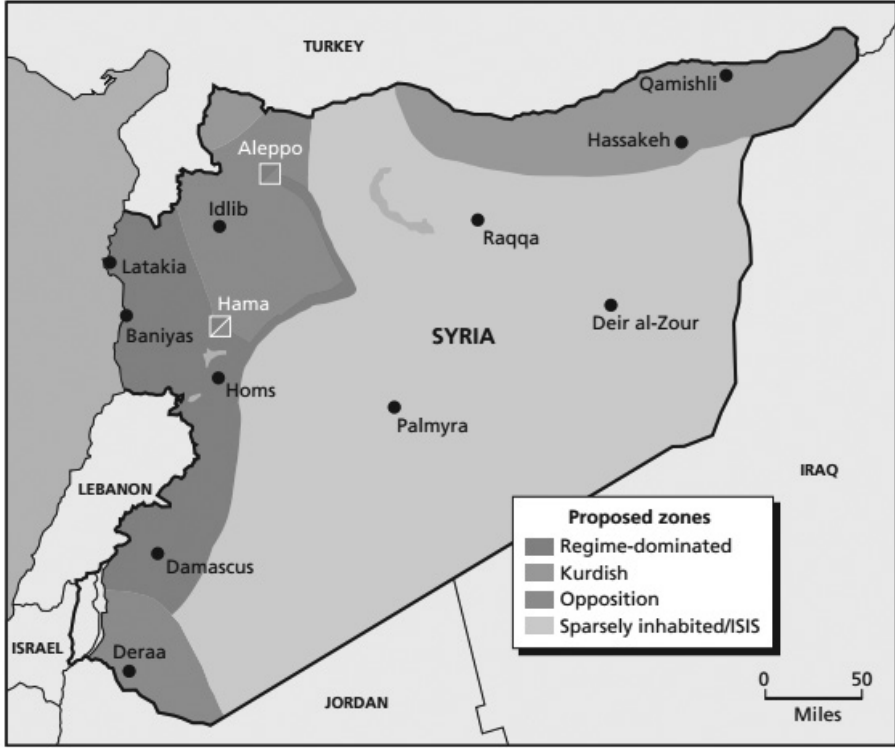
ri ilk olarak 1 Mayıs 2006 tarihinde *New York Times*’da yayınlanan ve Obama’nın başkan yardımcısı Joe Biden ve Leslie Gelb imzalı “Irak’tan Çıkış Stratejisi”nde geçmiştir.¹⁰

Irak’ın fiili olarak üçe bölünmesinin ardından Suriye’nin de parçalanması gündeme gelmiştir. ABD Dışişleri Bakanı John Kerry Suriye için üzerinde anlaşılan ateşkes anlaşmaları ve barış görüşmelerinde sonuç çıkmaması durumunda Suriye’nin parçalara ayrılmasını içeren bir B planından söz etmiştir.¹¹ Bu plana göre Suriye’de barışın sağlanması amacıyla ülkenin dört parçaya ayrılması gerekmektedir. Bu parçalanmaya göre Şam’ın güneyinden başlayarak Humus, Banyas, Lazkiye ve Türkiye sınırına kadar olan bölgede oluşan hatta bir Nusayri alanı; Halep’in batısından Türkiye sınırına kadar olan bölge ve buna ek olarak Haseke-Kamışlı hattında bir Kürt alanı; Dera’nın etrafı ve buna ek olarak Hama-Idlib-Halep hattında rejim muhaliflerine ait bir alan öngörülmektedir. Bu üç alandan ayrı olarak DAES’in hâkim olduğu ve öngörülen diğer üç alan tarafından kuşatma altına alınması planlanan bir başka alan daha oluşturulmuştur. DAES’in hâkim olduğu alanın idaresi uluslararası bir yönetime bırakılacaktır. Buna göre Suriye haritası şöyle olacaktır:

Buradan hareketle, tıpkı Irak’taki gibi Suriye’de de etnik ve dini temelli bölünme senaryolarından bahsedilmeye başlanmıştır. Zaten Suriye hali hazırda sahada bölünmüş vaziyettedir. Bu manada Sykes-Picot’un güncellenmesi bağlamında Ortadoğu haritası değiştirilmekte ve Ortadoğu’daki siyasi yapılar kendi içlerinde çatışmaya sürüklenmektedir. Ne yazık ki, görülene göre Ortadoğu’nun kaderi yine bölge dışı aktörler tarafından belirlenmektedir. Bu yönüyle, Sykes-Picot Ortadoğu’da Osmanlı idaresi altında yaşanan barışı sonlandıran anlaşma olarak anılacaktır.

¹⁰ Joseph R. Biden ve Leslie H. Gelb, “Unity Through Autonomy in Iraq”, *The New York Times*, 1 Mayıs 2006, http://www.nytimes.com/2006/05/01/opinion/01biden.html?pagewanted=all&_r=0.

¹¹ Patrick Wintour, “John Kerry Says Partition of Syria Could be Part of ‘Plan B’ If Peace Talks Fail”, *The Guardian*, 23 Şubat 2016, <http://www.theguardian.com/world/2016/feb/23/john-kerry-partition-syria-peace-talks>.

RAND PE182-3

Harita: RAND Corporation Raporuna göre Suriye Haritası¹²

¹² Harita Rand Corporation'dan alınmıştır.
https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE100/PE182/RAND_PE182.pdf.

ORTADOĞU'DA SINIR ANLAŞMAZLIKLARI İRAN VE IRAK ARASINDA ŞATTÜ'L-ARAP ANLAŞMAZLIĞI (BOUNDARY DISPUTES IN THE MIDDLE EAST THE SHATT AL-ARAB DISPUTE BETWEEN IRAN AND IRAQ)

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA* ·

Çeviri: Doç. Dr. Önder Kocatürk**

Abstract

The origin of the dispute goes back to 17th century. Control of the waterway and its use as a border was a source of contention between Iran and the predecessor of the Iraqi state since a peace treaty signed in 1639 between the Persian and the Ottoman empires, which divided the territory according to tribal customs and loyalties, without attempting a rigorous land survey. Tensions between the opposing empires that extended across a wide range of religious, cultural and political conflicts led to the outbreak of hostilities in the 19th century and eventually yielded the Second Treaty of Erzurum between the two parties, in 1847, after protracted negotiations, which included British and Russian delegates. The Treaty of Erzurum recognised Iranian sovereignty over the land on the left bank of the Shatt al-Arab. However, backtracking and disagreements continued until a protocol between the Ottomans and the Persians was signed in Istanbul in 1913, which declared that the Ottoman-Persian frontier run along the “*thalweg*” (the deep water line), but the First World War cancelled all plans. During the Mandate of Iraq (1920-32), the British advisors in Iraq were able to keep the waterway bi-national under the “*thalweg*” principle that worked in Europe: the dividing line was a line drawn between the deepest points along the streambed. In 1937, Iran and Iraq signed a treaty that settled the dispute over control of the Shatt al-Arab. The 1937 treaty recognized the Iranian-Iraqi border as along the low-water mark on the eastern side of the Shatt al-Arab except at Abadan

* Uludag University, Faculty of Arts and Sciences, Dept. of Histor, bkyesilbursa@uludag.edu.tr

** İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. E-posta: onder.kocatürk@istanbul.edu.tr

and Khorramshahr where the frontier ran along the “*thalweg*” which gave Iraq control of almost the entire waterway; provided that all ships using the Shatt al-Arab fly the Iraqi flag and had an Iraqi pilot, and required Iran to pay tolls to Iraq whenever its ships used the Shatt al-Arab. In April 1969, Iran abrogated the 1937 treaty over the Shatt al-Arab, and as such, Iran ceased paying tolls to Iraq when its ships used the Shatt al-Arab. The Shah justified his move by arguing that almost all river borders all over the world ran along the “*thalweg*”, and by claiming that because most of the ships that used the Shatt al-Arab were Iranian, the 1937 treaty was unfair to Iran. Iraq threatened war over the Iranian move. The Iranian abrogation of the 1937 treaty marked the beginning of a period of acute Iraqi-Iranian tension that was to last until the Algiers Accords of 1975.

Keywords: Iran, Iraq, Turkey, the Tigris, the Euphrates, Shatt al-Arab, Middle East

ORTADOĞU'DA SINIR ANLAŞMAZLIKLARI

İran ve Irak Arasında Şattü'l-Arap Anlaşmazlığı

Özet

Bu anlaşmazlığın başlangıcı 17. yüzyıla uzanır. Suyolunun kontrolü ve bir sınır olarak kullanımı 1639'da İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan ve titiz bir yer incelemesi yapılmadan bölgeyi kabile geleneklerine ve bağlılıklarına göre bölen bir barış anlaşmasından itibaren İran ile Irak devletinin selefleri arasında bir anlaşmazlık kaynağı olmuştur. Muhalif imparatorluklar arasındaki çok geniş bir dinsel, kültürel ve politik çatışmalar yelpazesinin ötesine geçen gerilimler 19. yüzyılda düşmanlıkların başlamasına neden olmuştur; İngiliz ve Rus delegelerinde katıldığı uzun süren müzakerelerden sonra 1847'de iki taraf arasında İkinci Erzurum Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Erzurum Antlaşması İran'ın Şatt ül-Arap'ın sol tarafında kalan toprak parçası üzerindeki hâkimiyetini tanımıştır. Bununla birlikte, geri-izleme ve anlaşmazlıklar 1913'te İstanbul'da Osmanlılar ve İranlılar arasında Osmanlı-İran sınırının “*thalweg*”e (derin su hattı) göre devam ettiğini beyan eden bir protokol imzalanıncaya kadar devam etmiştir. Fakat Birinci Dünya Savaşı tüm planları iptal etmiştir. Irak Mandası süresince (1920-32), Irak'ta bulunan İngiliz danışmanlar su yolunu Avrupa'da başarılı olan “*thalweg*” prensibine (akarsu yatağı boyunca en derin noktalar arasında çizilmiş bir hat olan bölen hat) göre iki-uluslu olarak tutmayı başardılar.

1937’de İran ve Irak Şatt ül-Arap’ın kontrolü ile ilgili anlaşmazlığı sona erdiren bir antlaşma imzalamıştır. 1937 antlaşması İran-Irak sınırını alçak-su seviyesi boyunca Şatt ül-Arap’ın doğu tarafında fakat Abadan ve Khorramshahr hariç olarak “*thalweg*”e göre tanımıştır; buralarda sınır Irak’a suyunun neredeyse tüm kontrolünü verecek şekilde tespit edilmiştir ve buna göre Şatt ül-Arap’ı kullanan tüm gemiler Irak bayrağı asacaklardı ve Iraklı bir rehberleri olacaktı ve İran Şatt ül-Arap’ı kullanan gemileri için Irak’a geçiş ücreti ödeyecekti. Nisan 1969’da İran Şatt ül-Arap’la ile ilgili 1937 antlaşmasını feshetti ve böylece İran Irak’a Şatt ül-Arap’ı kullanan gemileri için geçiş ücreti vermediyi durdurdu. Şah hamlesine gerekçe olarak dünyanın her yerindeki neredeyse tüm nehir sınırlarının “*thalweg*”e göre oluşturulduğunu göstermiştir ve Şatt ül-Arap’ı kullanan gemilerin çoğunun İran gemileri olduğundan dolayı 1937 antlaşmasının adil olmadığını iddia etmiştir. Irak İran’ı bu hamlesinden dolayı savaşa tehdit etmiştir. İranın 1937 antlaşmasını feshi 1975 Cezayir Anlaşmalarına kadar sürecek olan şiddetli Irak-İran gerilimi döneminin başlangıcı olmuştur.

Anahtar kelimeler: İran Irak, Türkiye, Dicle, Fırat, Şatt ül-Arap, Ortadoğu

Giriş

Bu bildiri Ortadoğu’da sınır anlaşmazlıklarıyla, özellikle Basra Körfezi’nde, İran ve Irak arasındaki Şattülarap anlaşmazlığı ile ilgilenmektedir. Petrol çağından önce, Basra Körfezi ülkeleri topraklarının sınırlarını çizmek için az çaba harcadılar. Arap kabilelerin üyeleri kabilelerine veya şeyhlerine sadakat duydular ve Arap Çölü boyunca topluluklarının ihtiyaçlarına göre dolaşmaya yöneldiler. Resmi sınırlar az şey ifade etti ve belli bir siyasi birime bağlılık kavramı yoktu. Örgütlü yönetim limanlara ve vahalara sınırlıydı. Kuveyt, Irak ve Suudi Arabistan arasındaki sınırlar İngilizler tarafından Ukayr’da 1922 yılında çizildi. 1930’larda ilk petrol imtiyazlarının imzalanması sürece yeni bir ivme getirdi. İç sınırlar asla adamakıllı çekilmemişti. Bu durum özellikle en değerli petrol yataklarının bulunduğu alanlarda ihtilaf için imkânlar bıraktı. 1971’e kadar İngiltere Körfez’de barış ve düzeni sürdürdü ve İngiliz memurlar yerel anlaşmazlıkları çözümlediler. İngiliz kuvvetlerinin ve memurlarının çekilmesinden sonra, eski toprak iddiaları ve bastırılmış kabile düşmanlıkları yüzeye çıktı. Modern devlet kavramı (İngiltere tarafından Basra Körfezi bölgesine getirilen) ve petrol yataklarının sahipliğini tanımlamak için sınırların ani önemi derin toprak anlaşmazlıklarını alevlendirdi.

Arap dünyasının modern sınırlarının birçoğu Avrupa emperyalist güçleri tarafından 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında çizildi. Krallar, emirler veya şeyhler yeni yaratılmış ulus devletlere yarı-otonom hükümdarlar olarak yerleştirildiler. Bunlar genellikle aynı emperyalist güçler tarafından seçildiler, çünkü bazıları yeni sınırları çizdiler, Şerif Hüseyin İbn Ali örneğinde olduğu üzere, İngiltere İmparatorluğu gibi Avrupa güçlerine hizmet ettiler.

Birçok Arap ve Afrika ülkesi 1960'lara kadar bağımsızlıklarına ulaşamadılar. Bu mücadeleler, verilen bağımsızlık modelini onaylayan bu güçler tarafından çözümlendi ve böylece bunun bir sonucu olarak neredeyse bu sınırların tamamı günümüze kaldı. Bu sınırların bir bölümü İngiltere ve Fransa'nın sömürge çıkarlarına hizmet etmiş olan o şahıslara danışılmadan kararlaştırıldı. Salt İngiltere ve Fransa arasındaki böyle bir anlaşma (Şerif Hüseyin İbn Ali dışlanarak), Lenin tam metni açığa çıkarana kadar tam bir gizlilik içinde imzalanmış olan Sykes-Picot Anlaşması'ydı. Yerel nüfusun görüşünü almadan yazılan diğer bir belge Balfour Deklarasyonu'ydu.

Çok düzgün hatlar olarak görünen sınırlar İngilizler ve Fransızlar tarafından cetvellerle çizildi. Bu sınırlar insan hatasına müsaitti ve titreyen bir elin sonucunda sınırlar sıklıkla yer değiştirdi. Örneğin, İngiliz konsolos Gertrude Bell şeffaf kâğıtla Irak ve Ürdün arasındaki haritayı çizdi. Konuşmak için birisine döndüğü zaman, eli hareket etti ve kazayla Ürdün'e daha fazla toprak verdi.

Arap dünyasının siyasi sınırları kıvrılarak ilerledi ve Arap olmayan Türkiye ve İran gibi ülkelerde Arap azınlıklar bırakırken, ayrıca Arap olmayan azınlıkları da Arap ülkelerinde bıraktı.

Şattülarap (Arapça, "Arapların Nehri") veya Arvand Rud (Farsça, "Hızlı Nehir") güneydoğu Irak'ta, Dicle ve Fırat nehirlerinin El Kurna¹ kasabasında birleşmesiyle oluşan bir nehirdir. Güneydoğuya doğru 120 mil (193 km) boyunca akar ve Basra Körfezi'ne dökülmeden önce Irak'ın limanı Basra'yı ve İran'ın limanı Abadan'ı geçer. Mecrasının yaklaşık son yarısı boyunca nehir Irak ve İran arasındaki sınırı oluşturur. Doğu (İran) tarafından bir kol, Karun Nehri'ni, alır. Genişliği Basra'da yaklaşık 120 fitten (37 m), ağzında 0,5 mile (0,8 km) artmaktadır. Suyolunun nispeten son dönem jeolojik zamanda oluştuğu düşünülmektedir. Dicle ve Fırat başlangıçta Basra Körfezi'ne daha batıdan bir mecra yoluyla dökülmekteydi. 1980'lerde Şattülarap Irak ve İran

¹ El Kurna (Kurna) güney Irak'ta, Basra'nın yaklaşık 74 km. kuzeybatısında, Nahairat şehri içinde küçük bir kasabadır. Kurna (Arapça bağlantı/birleşme yeri demektir) Dicle ve Fırat nehirlerinin birleşme noktasında, iki nehrin birleşerek Şattülarap'ı oluşturduğu yerdedir.

arasında uzun ve yoğun bir savaş sahnesi oldu. Irak, 1980 yılında nehrin her iki kıyısı üzerinde egemenlik iddia ederek İran topraklarını işgal etmişti.²

Sınır peyzajının morfolojisi kesinlikle Arabistan Yarımadası’nın birçok geometrik sınır hatlarının çizildiği çölden çok daha fazla değişti. Kuzeyden güneye, en son kararlaştırılan sınır tahditi (1975) kuzey Irak’ta birkaç yüksek su ayırım çizgilerini kullanmakta, Zagros Dağlarının batı kenarı boyunca devam etmekte ve sonra Şattülrap’a doğru geniş, alüvyon bir ovayı geçmektedir. Sınır, Şattülrap’ın son altmış beş milinde talveg boyunca ilerlemektedir.³

Daha önemlisi, İran-Irak sınırı bir politik sınır bölgesinin klasik karakteristiklerini uzun zamandır sergiledi. Bu durum, ekseriyetle Avrupalı sömürgeci devletlerin Ortadoğu’nun başka yerlerinde zorla kabul ettirdikleri yirminci yüzyıl sistemine tamamen ters düşmekteydi. Zagros Dağları ve Mezopotamya Ovası üzerindeki emperyalist çekişme antik bir fenomendi. İslamiyet öncesi dönemde bu doğu-batı konfigürasyonu, Pers ve Yunan imparatorlukları kendi savaşlarında sırasıyla Hira ve Şam’dan Arap grupları ücretli asker olarak aldıklarında gözlenebilmekteydi. Esasen Sultan I. Selim tarafından 1514’te başlatılan savaşlar serisi ile başlayarak, Sünni Osmanlı İmparatorluğu ve Şii İran Safevi Hanedanlığı devamlı olarak çatıştı ve Zagros-Mezopotamya bölgesinde kendi İslam mezheplerini zorla kabul ettirmeye çalıştılar.⁴

Şu anda incelenmekte olan dönem için beş temel diplomatik faaliyet evresi İran-Irak sınırının istikametini şekillendirdi. Her biri, sınırı belirleyen veya değiştiren antlaşmaların imzalanmasıyla sonuçlandı. Bunlar sırasıyla 1639, 1847, 1913, 1937 ve 1975 yıllarında oldu.

Suyolunun kontrolü ve bir sınır olarak kullanımı, İran ve Osmanlı imparatorlukları arasında 1639 yılında bir barış antlaşması imzalanmasından beri, İran ve Irak devletinin selefi arasında bir ihtilaf kaynağıydı. 1639 antlaşması titiz bir kadastro yapılmadan aşiret gelenekleri ve bağlılıklarına göre araziye böldü. Ancak aşağı suyolunun her iki tarafındaki aşiretler Bataklik Arapları’ydı ve Osmanlı İmparatorluğu onları temsil ettiğini iddia etti. Muhalif im-

² M. Kasheff, “Arvand-Rud”, *Encyclopedia Iranica*. Ayrıca bkz. Burcu Kurt; *Ortadoğu’da Bir İstikrarsızlık Unsuru: Şattü’l-Arap Sorunu*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006. Peter Calvocoressi; *World Politics since 1945*, 6th edition, Longman, London 1991, s. 358.

³ Burcu Kurt, “Dünden Bugüne Şattü’l-Arap Sorunu”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Vol. 1, No. 2, (2007), s. 137-155. FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July (Temmuz) 1970.

⁴ Burcu Kurt; “Contesting Foreign Policy: Disagreement between the Ottoman Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of War on the Shatt al-Arab Dispute with Iran, 1912-13”, *Iranian Studies*, (2014), 47:6, s. 967-985.

paratorluklar arasında geniş bir alana yayılan dini, kültürel ve politik gerginlikler 19. yüzyılda düşmanlıkların başlamasına yol açtı. Bu durum, İngiliz ve Rus delegelerini de dâhil ederek uzayan tartışmaların ardından, sonuçta iki taraf arasında 1847’de İkinci Erzurum Antlaşması’nı doğurdu. Bunun ardından sözden dönmeler ve anlaşmazlıklar sürdü, ta ki İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston 1851 yılında “Türkiye ve İran arasındaki sınır hattı, İngiltere ve Rusya tarafından alınan keyfi bir karar dışında, asla nihai olarak belirlenemez” açıklamasını yapana kadar. Osmanlılar ve İranlılar arasında İstanbul’da 1913 yılında bir protokol imzalandı. Bu protokole göre Osmanlı–İran sınırı talveg (derin su hattı) boyunca uzandı, fakat Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde tüm planlar son buldu.⁵

İran ve Osmanlı imparatorlukları arasında Şattülarap boyunca sınırı ilgilendiren ilk antlaşma 1555 yılında imzalandı. Bunu birçok antlaşma takip etti. Hiçbir antlaşma her iki ülkeyi de asla tatmin etmedi. Arazi, suyuolları ve ada değişimleri ve sonunda petrolün keşfiyle zorluklar arttı.

1847 Erzurum Antlaşması ve onun 1848 tarihli Açıklayıcı Notu, İngilizler, Ruslar, Osmanlılar ve İranlılar arasında dört sene süren yoğun görüşmelerin sonucuydu. Kara sınırı tamamen belirlendi ve güneye doğru, Şattülarap’ın doğu kenarı boyunca bir arazi sınırı oldukça genel hatlarıyla çizildi. Uzlaşma hakkında İranlılar ve Osmanlılar tarafından gösterilen mutlak hoşnutsuzluk, öfkeli ve sabırsız İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston’un 1851’de “Türkiye ve İran arasındaki sınır hattı, İngiltere ve Rusya’nın keyfi bir kararı dışında, asla nihai olarak belirlenemez” açıklamasına yol açtı.⁶

Aralık 1911’deki Tahran Protokolü’nde, İran ve Osmanlılar yeni bir sınır tahdit komisyonunun 1847 antlaşması maddelerine dayanarak çalışma başlatması için uzlaştılar. 1912 yılı boyunca yapılan on sekiz toplantı somut sonuçlar sağlamadı. Ancak perde arkasında İngiltere ve Rusya’nın aracılık güçleri enerjik olarak işledi ve bu devletler tüm öne çıkan zorlukların halledilmesi yönünde yeni bir uzlaşma için baskıda bulundular. İhtilafın Lahey Tahkim Mahkemesi’ne götürülmesi yerine, İngiltere “Avrupa’nın hasta adamını” (Osmanlı İmparatorluğu) Temmuz 1913’te bir sınır hattını kabul etmeye ikna

⁵ Burcu Kurt, “Dünden Bugüne Şattü’l-Arap Sorunu”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Vol. 1, No. 2, (2007), s. 137-155. FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

⁶ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

etti. Sonraki dörtlü görüşmeler, sınır tahdidinin çok ayrıntılı bir şekilde açıklandığı Kasım 1913 İstanbul Protokolü’nün imzalanmasıyla sonuçlandı.⁷

2. 1937-64 Dönemi Olayları

İran ve Irak arasındaki ilişkiler Şattülarap’a dair olarak 1930’ların başında bozuldu. Sınır ihlallerine ilişkin suçlamalar ve karşı suçlamalar artan sıklıkla yapıldı ve her iki taraf 1934-35 yıllarında sınır meselesini Milletler Cemiyeti önünde sonuç vermeyen bir oturumda tartıştılar. Sadabad Paktı Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında bölgesel güvenlik anlaşması olarak Tahran’da Temmuz 1937’de imzalandı. İki buçuk yıl süren yorucu ve sıklıkla faydasız görüşmelerden sonra, İran ve Irak bir başka sınır antlaşması imzalamak için aynı fırsattan yararlandılar. Bu, İran egemenliğini Abadan demirleme yeri yanındaki bir su alanı üzerinde talvege doğru genişletti, fakat diğer taraftan önceki 1847 ve 1913 antlaşmalarının geçerliliğini teyit etti.⁸

Irak Mandası süresince (1920-1932), Irak’taki İngiliz danışmanlar suyunu Avrupa’da işe yarayan talveg prensibi altında iki uluslu olarak tutabildiler: Bölen sınır, akarsu yatağı boyunca en derin noktalar arasında çizilen bir hattı. 1937 yılında, İran ve Irak Şattülarap’ın kontrolüne dair ihtilafı çözen bir antlaşma imzaladılar. 1937 Antlaşması İran-Irak sınırını Şattülarap’ın doğu tarafında, alçak su seviyesi boyunca (sınırın talveg boyunca uzandığı Abadan ve Hürremşehir dışında) tanıdı. Bu durum Irak’a neredeyse tüm suyunun kontrolünü verdi. Şattülarap’ı kullanan tüm gemiler Irak bayrağı çekecekti ve bir Irak kılavuzu alacaktı. Antlaşma uyarınca İran, gemileri Şattülarap’ı kullandığı zaman Irak’a geçiş vergisi ödeyecekti.⁹

1960’ların sonlarında, muazzam bir askeri harcama furyası başlatmış olan Şah Muhammed Rıza Pehlevi’nin idaresinde devletin gücünün artması, İran’ın Ortadoğu’da daha iddialı bir tutum takınmasına yol açtı. Nisan 1969’da İran Şattülarap’a ilişkin 1937 antlaşmasını feshetti ve böylece İran, gemileri Şattülarap’ı kullandığı zaman Irak’a geçiş vergisi ödemeyi durdurdu. Şah, neredeyse dünyanın her yerindeki nehir sınırlarının talveg boyunca uzandığını ve Şattülarap’ı kullanan gemilerin çoğunun İran ait bulunması ne-

⁷ Burcu Kurt; “Contesting Foreign Policy: Disagreement between the Ottoman Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of War on the Shatt al-Arab Dispute with Iran, 1912-13”, *Iranian Studies*, (2014), 47:6, s. 967-985.

⁸ Phebe Marr; *The Modern History of Iraq*, Westview Press, Boulder, Colorado 1985, s. 180.

⁹ Calvocoressi; *Op. Cit.*, s. 358-359.

deniyle, 1937 antlaşmasının İran’a karşı adil olmadığını savunarak hareketini savundu. Irak, İran’ın eylemi karşısında savaş tehdidinde bulundu. Ancak 24 Nisan 1969 tarihinde İran savaş gemilerinin eşliğinde bir İran tankeri Şattülârap’a girdiğinde, Irak askeri bakımdan zayıf ülke olduğundan hiçbir şey yapmadı. İran’ın 1937 antlaşmasını feshi, 1975 Cezayir Anlaşmaları’na kadar şiddetli bir Irak–İran gerginlik döneminin başlangıcını teşkil etti.¹⁰

İhtilaftaki asıl mesele İran’ın nehirde Irak’la eşit haklar talep etmesiydi. İran geçmişteki antlaşmalar temelinde böyle bir hakka sahip değildi.

1847 Erzurum Antlaşması İran’ın egemenliğini Şattülârap’ın sol kıyısı üzerinde ve Hürremşehir açıklarındaki demirleme yerinde tanımaktaydı. 1913 Türk–İran Sınır Protokolü sınırı nehrin sol kıyısında, alçak su seviyesi olarak tanımladı. Yarı otonom Muhammara Şeyhi 1926 yılında azledildiğinde, İran nehirde eşit haklar için bir kampanya başlattı. Rıza Şah, Abadan açıklarında bir demirleme yeri karşılığında bu kampanyaya son vermeyi kabul etti. 1937 Antlaşması İran’a nehirde Abadan’ın karşısında bir talveg sınırı verdi. İran’a veya müttefiklerine ve tüm bayraklı ticaret gemiciliğine özgürlük garantisi etmekteydi. Her iki ülkenin ortak menfaati ışığında Şattülârap seyrüseferinde bir Gemicilik ve Koruma Sözleşmesi’nin yapılmasını sağladı.¹¹

Antlaşmaya ekli bir protokolda iki ülke bir yıl içerisinde Gemicilik Sözleşmesi’nin yapılmasını üstlenmekteydi. Bu süre karşılıklı mutabakat ile uzatılabilecekti. Böyle bir sözleşme yapılmadı. İkinci Dünya Savaşı’ndan önce İranlıların durumdan mutsuz olduklarına dair işaretler olsa da savaş meseleyi takip etmelerine engel oldu. Irak’taki 1958 devriminden sonra konuyu açtılar. İranlılar, Basra Liman İdaresi tarafından nehirdeki gemiciliğin kontrolünü sağlayan hâlihazırdaki düzenlemeleri tartışmaya kalkıştı. Bu durum, 1961 yılında Abadan rafinerisinde işlerin iki ay süreyle durmasına yol açtı. Daha sonra, İran görüşmeleri askıya alarak statükoya dönmeyi kabul etti ve bir Irak delegasyonunun görüşmelerde bulunmak üzere Tahran’ı ziyaret edeceği duyuruldu.¹²

¹⁰ Efraim Karsh, *The Iran-Iraq War 1980–1988*, Osprey, London 2002, s.7-8. George Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, 4th edition, Cornell University Press, Ithaca 1980, s. 220-221, 310-311.

¹¹ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970. Marr; *Op. Cit.*, s. 180.

¹² FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970. Marr; *Op. Cit.*, s. 180.

3. 1964–69 Dönemi Olayları

1964 baharında bir Irak heyeti sonunda Tahran’ı ziyaret etti ve ziyaretin sonunda yayınlanan bildiri Şattülarap meselesinden bahsetmese de İran Hükümeti, Baas’ı Kasım 1963’te azletmiş olan Irak Hükümetiyle ilişki kurduğu için memnundu. Bildiride ilan edilen dostane ilişkiler daha sonra yıl içinde bozuldu. Bu durum, Bağdat’taki İran Büyükelçisi’nin Şiilerle beceriksiz entrikası ve “Arabistan’daki” (Huzistan) İran yönetimine karşı ortak bir Mısır/ Irak propaganda kampanyasından kaynaklandı. İlişkiler 1965 yılının başında tekrar iyileşti ve Tahran’daki Irak Büyükelçisi, İran Dışişleri Bakanı’na daha sonra yıl içinde Bağdat’ı ziyaret etmesi için bir davetiye sundu. İran Dışişleri Bakanı daveti kabul etmek için ön koşul olarak Şattülarap meselesinin çözüme kavuşturulmasını talep etmekteydi. Büyükelçi, buna söz veremese de ziyaret esnasında Şattülarap meselesinin görüşülmesine onay verdi. Kürt savaşının Nisan 1965’te yeniden başlamasıyla ve İran’ın isyancılara destek olarak müdahalesi sonucunda, iki taraf arasındaki ilişkiler tekrar bozuldu ve ziyaret gerçekleşmedi.¹³

1965’in sonuna doğru Irak kuvvetleri, görünüşte Kürt isyancılarını takip ederek İran toprağını ihlal ettiler, fakat daha büyük ihtimalle bu ihlal isyancılara olan yardımına son vermesi için İran Hükümeti’ne bir uyarı niteliğindedir. İran, Irak’ı 1937 Antlaşması’nı yeniden görüşmeye zorlamak umuduyla, hem ortak sınır boyunca, hem de Körfez’de büyük bir güç gösterisine başlamak için bu küçük sınır olaylarını fırsat bildi. Aslında bu aşamada 1937 Antlaşması’nın da geçersizliğini duyurdu. Tahran’daki İngiliz Büyükelçisi, provokasyonun sadece Irak’taki Nasır yanlısı unsurları teşvik edebileceğini, Irak Hükümeti’nin içerden gelen yoğun eleştiriye karşı koymak için yeterli halk desteğine sahip olmadığını söyleyerek Şaha tavsiyede bulundu. Ocak 1966’nın sonuna doğru İran Hükümeti, Irak’ın üç noktaya dayanan teklifini (kuvvetlerin sınırdan makul bir uzaklığa çekilmesini, karşılıklı düşmanca propagandanın durdurulmasını ve sınır ihtilaflarını görüşmek üzere ortak bir komitenin atanmasını içeren) kabul etti. İran’ın Irak teklifini kabul etmesi, sınır ihtilaflarının gündemine Şattülarap’ın da dâhil edilmesi şartıyla oldu. Basra Liman İdaresi’nin kaygılarına rağmen Irak Hükümeti bunu kabul etti.¹⁴

¹³ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970. Lenczowski, *Op. Cit.*, s. 220-221.

¹⁴ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970. Calvo Coressi, *Op. Cit.*, s. 358-359.

Sınır ihtilaflarına ilişkin ortak komite hiçbir toplantı yapmadı fakat iki ülke arasındaki ilişkiler Nisan 1966’da, Irak Başkanı Abdüsselam Arif’in ölümünden ve yerine kardeşi Abdürrahman Arif’in geçmesinden sonra iyileşti. Şah yeni Başkanı Nasırcı etkilere ölen kardeşinden daha az bağlı gördü ve İran Dışişleri Bakanı Aram’ın Aralık 1966’da Bağdat’ı ziyaret etmesine onay verdi. Oysa ziyaretten önce Irak Büyükelçisi hükümetinin şimdilik sınırdan bir değişiklik düşünmediğini açıklamıştı. Aram’ın ziyareti esnasında Irak Hükümeti, bir talveg sınırı meselesi olmasa da Şattülarap’ın idaresini görüşmeye hazır olduklarını belirtti. Sonraki bildiri, “ortak sınır üzerindeki nehir sularının uluslararası hukuk hükümlerine uygun şekilde kullanım yolları ve araçları” dâhil, altı adet ikili mesele üzerinde çalışmak amacıyla, en kısa süre içinde her iki taraftan temsilcilerin atanacağını duyurdu.¹⁵

Bu aşamada İran Hükümeti, Irak Hükümeti’nden sürekli görüşmeler için kesin bir tarih almayı beklemedi ve aynı bildiri Başkan Abdürrahman Arif’in Tahran’a Şubat 1967’de yaptığı ziyaretten sonra yayınlandı. Irak Başbakanı’nın Haziran 1968’deki Tahran ziyaretinin ardından yayınlanan resmi bildiri de aynı ölçüde yetersizdi ve Tahran basınında İran’ın sabrının bitmez tükenmez olmadığına dair genel bir uyarı yapıldı. 18 Temmuz 1968 tarihinde Baas Irak’ta yönetimi ele geçirdi. Yeni rejimin Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı General Hardan El Tikriti’nin Aralık 1968’de Tahran’ı resmi ziyaretini çeşitli komisyonların derhal çalışmaya başlayacağına dair bir tebliğ izledi.¹⁶

İran Hükümeti Baas’a ilişkin hayal kırıklığına uğramasına ve görüşmelerden yararlı sonuçlar beklememesine rağmen, 1969 Ocak ayı sonunda İran Dışişleri Müsteşarı Halatbari başkanlığında resmi bir heyeti Bağdat’a gönderdi. Heyet Bağdat’ta iki haftadan fazla bir süre kaldı. Irak yetkilileriyle yapılan ve hiçbir ilerleme kaydedilmeyen iki toplantıdan sonra, heyet 1937 Antlaşması’nın geçersizliğini ilan etti ve Tahran’a döndü. Resmi bir bildiri yayınlanmadı, fakat Bağdat’taki İngiliz Büyükelçisi’nin bildirdiğine göre 1968 yılı sonunda Iraklılar Şah’tan Kürt isyancılara sınırı kapatmasında yardım istemişlerdi. Buna karşılık Şah’ın Şattülarap’ta gemiciliğin “uluslararası kanuna göre” düzenlenmesine ilişkin isteğini kabul etmişlerdi. Şahın Kürt meselesine dair işbirliği 1937 Antlaşması’nı onayladığı, reddetmediği anlamına gelmekteydi.

¹⁵ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

¹⁶ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

Bu yanlış anlaşılma, Irak’ın nehirdeki münhasır egemenlik hakları iddiasına karşı İran’ın tepkilerini şiddetlendirdi.¹⁷

6 Mart 1969 tarihinde, İranlı bir balıkçı Şattülarap’ta bir Irak devriyesi tarafından öldürüldü. İranlılar Irak Dışişleri Bakanı’na bir protesto notası gönderdiler. Nota reddedildi. Bir başka olay 23 Mart’ta gerçekleşti ve birkaç İran balıkçısı tutuklandı. 27 Mart’ta Iraklılar İran Dışişleri Bakanlığı’na bir nota gönderdiler ve Şattülarap’taki tüm gemilerin Irak bayrağı çekmesi gerektiği hususunda ısrar ettiler. İran gemilerinin bunu yapmadığı takdirde durdurulacakları uyarısında bulundular. Irak notası reddedildi ve Iraklılar da benzer şekilde 1937 Antlaşması’nın geçersizliğini ilan eden bir İran notasını reddettiler. Kısa süre sonra Hürremşehir’den gelen raporlara göre sınır kapınmıştı, İran hoverkraftları Şattülarap’ta ateş etmişti ve İranlılar geniş çaplı askeri manevralara başlıyorlardı.¹⁸

29 Mart’ta General Bahtiyar’ın (İran Güvenlik Teşkilatı eski Başkanı’ydı. 1962’den beri sürgünde yaşıyordu ve İran idarecileri tarafından hain olarak görülmekteydi) Beyrut’taki hapisaneden serbest bırakıldığı ve Irak’a yerleştiği yönünde raporlar vardı. İran Hükümeti akabinde Lübnan’la ilişkilerini kesti. Nisan ayı başında General Hardan El Tikriti’nin Körfez’e yaptığı ziyaret hakkında raporlar Tahran’a ulaştı. Tikriti ziyaret esnasında sert üsluplu açıklamalar yaparak Körfez’in Arap karakterini vurgulamış ve İran’ın Körfez işlerinde söz sahibi olmasına izin verilmemesi gerektiğini ima etmişti. Irak’ın bu şekilde görünüşte İran’ın Körfez’deki nüfuzunun altını oymaya çalışması, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirdi.¹⁹

15 Nisan’da İran Büyükelçisi, Bağdat’taki Irak Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı tarafından çağrıldı. Müsteşar İran gemilerinin Şattülarap’ta Irak bayrağı çekmeleri yönünde ısrar etti. 16 Nisan’da Şah bir devlet gezisi için Tunus’a gitti, fakat İran kuvvetleri onun yokluğunda teyakkuza kaldı. 19 Nisan’da Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüsrev Afşar, Senatonun özel bir oturumunda yaptığı açıklamada İran Hükümeti’nin gözünde antlaşmanın geçersiz olduğunu, çünkü Irak Hükümeti’nin protokolün şartlarını yerine getirmediğini ve antlaşmanın Irak’ın emperyalist İngiliz baskısına maruz bir dönemde imza-

¹⁷ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

¹⁸ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

¹⁹ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970. SLUGLETT, Marion (Farouk) & Peter SLUGLETT; *Iraq since 1958: From Revolution to Dictatorship*, I.B. Tauris, London 1987, s. 129-130.

landığını söyledi. İhtilaf daha sonra açığa çıktı. Her iki tarafın kitlesel medyası tarafından propaganda saldırıları başlatıldı.²⁰

Sınırın her iki tarafında askeri takviyeler vardı ve özellikle Irak bayrağı çekmeyi reddeden iki İran gemisinin yol almasıyla Şattülarap boyunca gerginlik yüksekti. 28 Nisan'da Iraklıların Irak'taki İran vatandaşlarını tutukladıkları yönünde raporlar Tahran'a ulaştı. İran kamuoyu Kasr-ı Şirin sınırında mültecilerin aksettirilen görüntüsüyle daha da kızdırıldı. 29 Nisan'da Irak Hükümeti, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Başkanı'na bir mektup göndererek duruma ilişkin endişesini ilettili. 30 Nisan'da İran Hükümeti, Irak Dışişleri Bakanlığı'na bir nota göndererek 1937 Antlaşması'nın geçersiz olduğunu duyurdu ve antlaşmanın ölü belge olması temelinde müzakere teklif etti. 1 Mayıs'ta İran Hükümeti, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne gönderilen Irak mektubuna yanıt verdi ve Güvenlik Konseyi Başkanı'na bir başka mektup gönderdi.²¹

Diğer taraftan Kuveytli arabuluculuğa başlamışlardı. 30 Nisan'da Şeyh Saad Bağdat'ı ve 1 Mayıs'ta Şeyh Halid Tahran'ı ziyaret etti. Şeyh Halid Kuveyt Emiri'nden özel bir mesajı Şaha getirmişti. İranlılar 1937 Antlaşması'nın geçersizliği esas alınarak görüşmeye hazır olduklarını açıkladılar ve Iraklıların da aynısını yapmaları şartıyla birliklerini geri çekmeyi teklif ettiler. Ancak Kuveytli arabuluculuk çabaları daha fazla ilerlemedi. 14 Mayıs'ta Ürdün Kralı Hüseyin'in arabuluculuk teklifinde bulunduğuna dair raporlar vardı ve kendisi 28 Mayıs'ta Tahran'ı ziyaret etti. 31 Mayıs'ta Ürdün Başbakanı Rifai Bağdat'ı ziyaret etti. İran ve Irak delegelerinin Amman'da buluşmasına dair fikir yayıldı, fakat gelişme olmadı. 11 Temmuz'da Irak Hükümeti, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Başkanı'na bir mektup gönderdi ve ihtilafın Uluslararası Mahkeme'ye götürülmesini teklif etti, fakat buna İranlılardan bir cevap gelmedi.²²

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1969 Ekim ayı başındaki toplantısında, İran ve Irak Dışişleri Bakanları görüşlerini dile getirdikleri güçlü konuşmalar yaptılar. Ancak ekim ayı sonuna doğru propaganda karşılıklı uzlaşmayla sona erdirildi. Başkan El Bekir, Şahın doğum günü münasebetiyle 26 Ekim'de kendisine samimi bir tebrik gönderdi. 28 Ekim'de Ürdün Dışişleri

²⁰ FCO51/140/RR6/6 (23989), "The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69", 15 July 1970.

²¹ FCO51/140/RR6/6 (23989), "The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69", 15 July 1970.

²² FCO51/140/RR6/6 (23989), "The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69", 15 July 1970.

Bakanı Tahran’ı ziyaret etti. Ürdün arabuluculuğu yardımıyla, 1937 Antlaşması meselesini bir tarafa bırakarak, her iki tarafın bir gemicilik anlaşması yapmayı tasarladıklarına dair işaretler vardı. Ancak yılsonundan önce somut sonuçlar elde edilemedi.²³

4. Gemicilik Sorunları

1961 krizi esnasında üçüncü taraflara ait birkaç gemi Şattülarap’ta seyrederken hem İran, hem de Irak bayraklarını çekerek tedbir almışsa da, eski uygulama (savaş gemileri hariç tüm gemilerin Şattülarap’ta Irak kılavuzu aldığı ve Irak bayrağı çektiği) önemli değişiklik olmadan 1969 yılı başına kadar devam etti. İran limanlarına giden veya buralardan hareket eden gemilerin Şattülarap’ta İran bayrağı çekeceklerine dair İran’ın kararlılığı 1969 yılı başındaki krizi ateşleyen önemli faktörlerden birisi oldu. İran’ın 27 Mart ve 15 Nisan 1969 tarihli notalarına karşılık Irak’ın cevabı, Irak kılavuzu veya bayrağı olmadan Şattülarap’ta seyredecek her deniz taşıtının durdurulacağı ve aranacağı oldu.²⁴

İranlılar, bununla birlikte, Irak seyrüsefer yardımı olmaksızın hareket edebileceklerini göstermekte kararlıydılar. 22 Nisan 1969 tarihinde, İran Ulusal Gemicilik Şirketi’ne (Arya Lines) ait küçük bir şilep (İbn-i Sina) Hürremşehir’den Şattülarap’a Irak kılavuzu olmadan girdi ve İran bayrağı çekti. Şilep İran donanma birlikleri tarafından korunmaktaydı ve Hürremşehir’de görevli İranlı bir donanma subayının kılavuzluğundaydı. Bu Iraklılar tarafından bir emsal durum olarak görüldü. Derhal İran Dışişleri Bakanlığı’na protestoda bulundular. İran Dışişleri bu protestoyu reddetti. 25 Nisan’da Arya Far, Arya Lines’ın 15.000 tonluk sancak gemisi aynı şeyi yaptı. Irak Donanma Kuvvetleri onu durdurmak için hiçbir müdahalede bulunmadı. 27 Nisan’da Bağdat’taki İran Büyükelçisi, Irak Dışişleri Bakanı tarafından çağrıldı. Irak Dışişleri Bakanı bu gemilerin Irak bayrağı çekmeden Irak sularından geçmesinden dolayı tekrar güçlü şekilde protesto etti.²⁵

²³ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

²⁴ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

²⁵ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

Bu iki İran gemisinin geçişi, Şattülarap’ın sadece bir Irak nehri olduğu yönünde Irak devletinin ısrarına karşı, İran kamuoyu tarafından önemli bir zafer olarak görüldü. Ancak Iraklıların aksine, İranlılar profesyonel kılavuz birliklerine sahip olmadıklarından dolayı (tamamı İran Donanması’nda hizmet veren iki veya üç vasıflı İran kılavuzundan başka kılavuza sahip değildiler), İran limanlarına giden veya bu limanlardan hareket eden üçüncü taraflara ait gemilerin İranlı kılavuzlar almaları ve İran bayrağı çekmeleri yönünde ısrar etmek İranlılar için mümkün değildi. Şattülarap’ta İran limanlarını kullanmak isteyen yabancı gemiciler için durum bir süreliğine belirsizdi. İranlılar gemiciliği mümkün merteye Şattülarap dışındaki limanlara, özellikle Bender Şahpur’a yöneltmeye çalıştılar.²⁶

Bununla birlikte, Temmuz 1969’da eski uygulamaların devam edeceği açıkça kavuşmuştu. Bir süre için vaziyeti kurtaran bir araç olarak, Abadan ve Hürremşehir’e giden gemiler bir Irak kılavuzu aldılar. Nehrin ve Hürremşehir’in yukarısında Basra’ya gidiyormuş gibi ilerlediler. İran limanlarına dönüşte ve demirleme öncesinde ise İranlı kılavuz aldılar ve İran bayrağı çektiler. Şattülarap’tan çıkarken de benzer bir prosedürü izlediler. Ancak bu geçici mekanizma kısa süre sonra terk edildi. Yabancı gemiler 1969 yılı sonunda İran limanlarına tekrar Iraklı kılavuzlar tarafından getirildiler ve Irak bayrağı çektiler. Limanlara yaklaştıklarında ise geçmişte olduğu gibi İran bayrağı çektiler.²⁷

Gemi sahipleri arasında Arya Lines’a kiralanmış yabancı gemilerin İranlılar tarafından (İran sancak gemileri için) ısrar edilen prosedürü mü, yoksa Irak prosedürünü mü takip etmeleri gerektiği hususunda biraz şüphe vardı. Iraklılar, İran prosedürünü izleyen, İran şirketlerine kiralanmış yabancı gemileri kara listeye almakla tehdit etti. Ancak 1969 yılının sonuna doğru İranlılar, İran şirketlerine kiralanmış gemiler için kendi prosedürlerinin izlenmesi yönünde ısrar ediyorlardı.²⁸

1969 sonunda durum bu nedenle şöyleydi: İranlılar esasen eğitimli kılavuz eksikliklerinden dolayı önceki statükonun sürmesine izin veriyorlardı. İran sancak gemileri veya İran şirketlerine kiralanmış gemiler buna istisnayı ve bunlar Şattülarap üzerinde İranlı kılavuzlarla ve İran bayraklarıyla hareket etmek zorundaydılar.

²⁶ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

²⁷ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

²⁸ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

5. Propaganda Savaşı

İran Dışişleri Bakan Yardımcısı tarafından Senato’da, 19 Nisan 1969 tarihinde 1937 Antlaşması’nın alenen feshinin duyurulmasının ardından, İran ve Irak basını, televizyonu ve radyosu arasında bir propaganda savaşı patlak verdi. İran medyası birkaç ay boyunca Şattülarap’ı antik İran ismi olan Arvand Rud olarak adlandırdı ve resmi çizgiyi izleyerek 1937 Antlaşması’nın geçersiz olduğunu ilan etti. Bu durum için ilk sebep, Iraklıların sürekli topladıkları gemicilik ve kılavuzluk ücretlerinin hesaplarını vermeyi reddetmesi gösterildi. Bu ücretlerin Şattülarap’ın uluslararası bir su yolu olarak bakımı için harcanması gerekirken, sadece Irak yararına projelere (örneğin Basra havalimanı ve Uluslararası otel) sarf edildiği ileri sürüldü. İkinci olarak 1937 Antlaşması “İngiliz emperyalizmi Irak’ta egemen olduğu” bir dönemde imzalanmıştı. Bu nedenle *değişen koşullara uyum gösterme* prensibi uyarınca, o dönemde imzalanan bir antlaşma artık geçerli olamazdı.²⁹

İran basını ve radyosu İngiliz Dışişleri belgelerinden (30 yıl kuralı altında kamuya duyurulan) alıntılar yaptı ve İranlıların Şattülarap’tan adil pay almasını (yani talvegi izleyen bir sınırı) engellemek için İngilizlerin 1937’de Irak üzerinde baskıda bulunduğunu iddia etti. İngiliz “emperyalizmi” üzerine mayıs ayı ortalarında etkin saldırılar mevcuttu, fakat Irak’taki İran vatandaşlarının zulme uğradığına ilişkin raporlar kamuoyunun dikkatini İngilizlerin geçmişteki zalimliğinden Irak Hükümeti’nin mevcut zalimliğine yöneltti. Bu durum İranlılara davalarını destekleme yönündeki uluslararası propaganda da daha iyi bir faaliyet alanı verdi. İran Hükümeti, 9 Mayıs 1969 tarihli bir mektupla, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne Irak’ta İranlılara yapılan muameleyi protesto etti. Diğer taraftan Irak karşıtı hissiyat İran içerisinde tırmanışa geçti ve ulaşılan noktada, 1 Mayıs’ta Irak Büyükelçisi’nin konutuna bir grup kaba insan tarafından küçük bir saldırı düzenlendi.³⁰

İranlılar, İngiliz Hükümetini 1937 Antlaşmasını “dikte” ettirmekle suçlamada kötü bir zeminde duruyorlardı. İngiliz Hükümeti, Irak’a karşı yükümlülüklerini özgürce yerine getirmeye izin veren bir antlaşmanın sağlanmasına ilgi duyuyordu. Buna rağmen, aynı zamanda her hangi bir anlaşmanın bölgenin gelecekteki istikrarı için makul İran isteklerini de tatmin etmesi yönünde

²⁹ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

³⁰ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

kaygılıydı. Bu nedenle en azından Abadan açıklarında bir demirleme yerinin İran’a verilmesi gerekmektedir ve Irak Hükümeti’ne bu yönde tavsiyede bulundu. Daha sonraki bir aşamada, savaş gemilerinin geçişi ve koruma meseleleri hakkındaki görüşmelerde Irak Hükümeti’ne baskıda bulundu. Ancak savaş gemilerinin geçişi meselesi antlaşmaya bağlı bir protokolde sağlanmıştı, koruma meselesi ise ayrı bir sözleşme konusu olarak bırakılmıştı. Böyle bir sözleşme hiçbir zaman yapılmadı.³¹

İngiliz Hükümeti’nin görüşmelere yönelik tutumu bu nedenle İran çıkarlarına oldukça uygundu. İngiltere’nin menfaatine olarak Irak üzerine uygulamaları baskı tamamen etkili olmadı. İngiliz Hükümeti tarafından İran üzerine ise baskı uygulanmadı. 1937 Antlaşması’nın Rıza Şah’ın gücünün zirvesinde olduğu bir zamanda imzalanmış olması İran’ın tezini gerçekten zayıflattı: “İran’ın bir emperyalizm kalıntısı olarak antlaşmayı reddetmesi Rıza Şah’ın da İngiliz etkisi altında olduğunu ima edebilecekti.” İngiliz Hükümeti, Antlaşmanın imzalayan tarafların gönüllü onayı ile görüşülüp yapıldığını mütemadiyen savundu.³²

Irak tarafında, propaganda sadece Irak’ın davasını hukuken ve tarihsel olarak haklı göstermeyi amaçlamadı, fakat ayrıca Şah’ın rejimini kötülemeyi de hedefledi. Irak Hükümeti, General Timur Bahtiyar ile ortaklaşa çalıştı. Bahtiyar bir Beyrut hapishanesinden 1969 Mart ayı sonunda gizli miktarda para karşılığında kurtarılmıştı. Lübnan Hükümeti’nden Bahtiyar’ın İran’a iadesini talep eden Şah buna çok öfkelenmişti. Irak kitle medyası ayrıca İngiliz Hükümeti’ne de saldırdı ve İran’ın İngiliz “emperyalizminin” bir kuklası olduğunu ileri sürdü.³³

6. İran Hükümeti’nin Tavrı

İran Hükümeti, 1937 Antlaşması’nı 1964-1969 krizleri zamanında geçersiz ilan etse de, 1969’daki ikinci alenen geçersizlik ilanı, Irak Hükümeti’yle antlaşma temelinde müzakereyi kendileri için imkânsız kıldı. İran Hükümeti, Şubat 1969 görüşmelerinin kesilmesini ve ardından Ürdün Hükümeti tarafından 1969 yaz mevsimi boyunca arabuluculuk girişimlerini Iraklıların uz-

³¹ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

³² FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

³³ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970. Marr, *Op. Cit.*, s. 221.

laşmazlığına bağlamaya devam etti. İran Hükümeti, nehrin artık Irak’ın salt kontrolü altında bulunmaması gerektiği hususunda ısrarcı oldu. 1937 Antlaşması’nın kaldırılmasıyla sınırın talvege dönmesi gerektiğini (İran’ın tarihsel analizlerine göre sınır 1913 Protokolü’nden önce bu şekilde uzanmaktaydı) iddia etti. Ayrıca her halükârda talvegin genel uluslararası hukuka göre uygun sınır olduğunu ileri sürdü.³⁴

7. Irak Hükümeti’nin Tavrı

Irak Hükümeti, 1937 Antlaşması’nın feshine ilişkin İran argümanlarını şunu ileri sürerek çürüttü: Şubat 1969 görüşmeleri esnasında, 1937 Antlaşması’nın Protokolü’nün gerektirdiği gibi, Şattülarap’ta gemiciliğin düzenlenmesi için bir anlaşma taslağı sunmuşlar ve böylece antlaşma uyarınca kendi yükümlülüklerini yerine getirmişlerdi. Irak Hükümeti, böyle bir gemicilik anlaşmasının yapılamamasını İran’ın antlaşmada temeli olmayan haksız iddialarına dayandırdı. Irak Şattülarap’ta gemiciliğin mutlak kontrolünden vazgeçmeye hazır değildi, fakat İran’ın meşru çıkarlarını koruyacak bir koruma ve gemicilik danışma heyetinin kurulmasını teklif etti.³⁵

Tarihsel kanıt üzerinden, Iraklılar Şattülarap’ın (1918’den önce bir Türk nehri olduktan sonra) her zaman Irak ulusal sularının parçası olduğunu iddia ettiler. Ulusal sularından daha başka terki (kendi ifadeleriyle “İran’ın saldırgan yayılmacı politikasının” sonucu olarak terk etmek zorunda kaldıkları Hürremşehir ve Abadan’daki iki demirleme yerinden başka) göz önüne almayı reddettiler. 1937 Antlaşması temelinde görüşmelerin yapılmasında ısrar ettiler. Arabuluculuk girişimleri sürekli olarak bu noktaya dayandı. İran Hükümeti, 1969 sonunda, 1937 Antlaşması’nın geçerliliği meselesini açmadan ayrı bir gemicilik anlaşmasının yapılmasını önerdi. Ancak Iraklılar antlaşmaya başvurulmaksızın görüşme olamayacağı yönünde ısrar etti. Irak’ın önerisine göre eğer İran antlaşmayı alenen tanımayı güç buluyorsa, başka bir devlete bir belge emanet ederek antlaşmanın geçerliliğini geçici olarak tanıyabilirdi.³⁶

³⁴ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

³⁵ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

³⁶ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

8. İngiliz Hükümeti’nin Tavrı

İngiliz Hükümeti’nin siyaseti iki ülke arasındaki ihtilaflarda yer almaktan ve bunlar hakkında resmi açıklamalarda bulunmaktan kaçınmak olsa da, 1965-66 krizinde her iki tarafın da acil isteği üzerine İngiliz Hükümeti gayri resmi aracılığı üstlenmeyi kabul etti. İngiliz Hükümeti, her iki tarafa da itidal tavsiyesinde bulunarak gerginliğin azalmasına katkıda bulundu ve Irak’ın Antlaşmayı yeniden görüşecek bir konumda olmadığı yönünde Şaha nasihat verdi. 1969 yılında her iki taraf yeniden destek için İngiliz Hükümeti’ne başvururdular, fakat İngiliz Hükümeti, işe karışmamanın ve arabuluculuk için istekleri kabul etmemenin akıllıca olacağına karar verdi. Fesih veya revizyon için hüküm olmadığından, 1937 Antlaşması’nın geçerli sayılması gerektiği yönünde İran Hükümeti’ne tekrar tavsiyede bulunuldu. Ancak İngiliz Hükümeti, Güvenlik Konseyi’ne resmi sunuş esnasında, Irak lehine bir oylamaya katılmayı reddetti. İngiliz Hükümeti, dostane ilişkilere sahip iki ülke arasındaki bir ihtilaftan duyduğu endişeyi her iki tarafa da dile getirdi. CENTO Meclisi’nin Mayıs 1969’daki toplantısından sonra yayınlanan resmi bildiriye katıldı. Bildiri, ihtilaftan uluslararası hukuk ilkelerine ve uygulamasına bağlı kalınarak barışçıl bir çözüme kavuşturulması çağrısında bulunuyordu.³⁷

9. Bölgesel Güçlerin Tavrı

Suudi Arabistan, Kuveyt ve Ürdün, hepsi birden 1969 krizinde arabuluculuk teklif ettiler, fakat sadece Ürdün tarafları görüşmelerde bir araya getirme çabalarına katıldı. 1965-66 krizlerinde Pakistan arabuluculuk teklif etti, fakat iki taraf da teklif karşısında bir pozisyon almak zorunda kalmadan kriz çözümlendi. 1969 krizinin başında arabuluculuk teklifi tekrarlandı, fakat CENTO Meclisi’nin mayıstaki toplantısında Pakistanlı delege, talveg sınırı için İran davasının mantıklı olduğunu ilan etti. Pakistan Başkanı da hemen ardından CENTO ve Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği ve Gelişim Teşkilatı’ndaki (RCD) müttefiki için desteğini teyit etti. Birleşmiş Milletler Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin Pakistanlı delegesi, yakın zamanda, bir devletin haksız olarak gördüğü bir antlaşmayı feshetme hakkını reddetmişti. Bu nedenle Güvenlik

³⁷ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

Konseyi’nin önüne gelmesi halinde, Pakistan için İran lehine oy kullanmak zor olabilecekti.³⁸

Ne İran, ne de Irak petrol ihracı için Şattülarap’a önceden olduğu gibi bağımlı değildiler. İran petrolünün çoğu (ham ve rafine) Bender Şapur ve Hark’tan ihraç edilmekteydi. Iraklılar Umm Kasr’da yeni bir petrol limanı inşa ediyorlardı. Ancak Hürremşehir ve Basra sırasıyla İran ve Irak için esas kuru yük limanları olarak kaldılar. Bu sebepten dolayı ve İran devleti sınır boyunca, özellikle Abadan rafinerisinde olduğu gibi korunmasız olduğundan, gemicilik meselesinin çok önemli düşmanlıklara yol açması olası değildi. Ancak çözüm için beklentiler iki tarafın çatışan tutumları ve aralarında mevcut düşmanlık yüzünden çok azdı.³⁹

İran Hükümeti, Baas rejimi Irak’ta iktidarda kaldığı sürece çok az ilerleme kaydedilebildiğini düşündü. Gerçekten de radikal bir Arap rejim için (Irak’ta öngörülebilir gelecekte olası tek rejim tipi) ulusal haklarını CENTO’ya mensup ve İsrail’le dostane ilişkiler kuran, Arap olmayan bir monarşiye bırakmak asla düşünülemezdi. Dahası, her bir ülkenin birbirine karşı 1960’lardaki yıkıcı faaliyetleri, İranlıların Kürtleri desteklemesi, Bağdat’ta ve Şiiler arasında entrikada bulunması; Huzistan’daki Arap nüfusu arasında Irak’ın faaliyeti karşılıklı bir kuşku ortamı yaratmıştı. Bu durumun ağırlaşması muhtemeldi. İngilizlerin bölgeden çekilmesinin arifesinde, her bir devlet Basra Körfezi’nde diğerinin hareketlerini gözlemlemekteydi ve bu nedenle Şattülarap ihtilafında çözüm için beklentiler daha da uzaklaşmaktaydı.⁴⁰

10. 1975 Cezayir Anlaşması

Arabulucu olarak müdahale için tüm Birleşmiş Milletler girişimleri reddedildi. Saddam Hüseyin’in liderliğinde Baasçı Irak, İran kıyısına kadar tüm suyunun kendi toprağı olduğunu iddia etti. Buna karşılık İran, 1970’lerin başlarında Irak’tan bağımsızlık kazanmak için savaşıran Irak Kürt gruplarının esas patronu oldu. 6 Mart 1975 tarihinde Irak, Cezayir Anlaşması’nı imzaladı. Bu anlaşmayla Irak, suyunun talvegine (en derin nehir yatağı) yaklaşan

³⁸ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

³⁹ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970.

⁴⁰ FCO51/140/RR6/6 (23989), “The Shatt al-Arab Dispute between Iran and Iraq, 1964-69”, 15 July 1970. Marr, *Op. Cit.*, s. 233-234.

bir dizi düz hattı resmi sınır olarak tanıdı. Karşılığında İran, Irak Kürtleri’ne verdiği desteği sonlandırdı.⁴¹

Cezayir’in arabuluculuğunda yapılan İran ve Irak arasındaki anlaşma, çoğu gözlemciye göre her iki taraf için şaşırtıcı bir siyaset geri dönüşü olsa da, İran ve Irak’ın her ikisinin de bir çözüm için iyi sebepleri vardı. Saddam Hüseyin geleceğini Kürt meselesinin çözümüne bağlamıştı ve başarısızlığı risk edemezdi. İsrail’in Kürtlere desteği savaşı sonlandırmak için diğer bir nedendi. Şah, Irak Hükümeti’ni zayıflatmayı arzulasa da isyanın İran sınırını aşmasını istemedi. Dahası Irak’a Sovyet adanmışlığı hususunda endişeliydi.⁴²

Anlaşma aslında Şahın amaçlarının çoğunu yerine getirmede. Resmi maddeler İran ve Irak arasındaki sınırın 1913/1914 İstanbul Protokolü’nce yönetileceğini belirtmekteydi. Ancak Şattülarap üzerindeki sınır hattı talveg olacaktı ve böylece Şahın 1937 Antlaşması’nı 1969 yılındaki feshi meşrulaşıyordu. Karşılık olarak, her iki ülke, sınırlarında yıkıcı sızmaları engellemek için katı denetim yapmayı kabul etmekte, uygulamada İran’ın Kürtlere desteği sona erdirilmekteydi.⁴³

11. Sonuç: 1975-2011 Olayları

1980 yılında Saddam Hüseyin imzaladığı antlaşmayı (1975) feshettiğini ileri süren bir açıklama yayınladı ve Irak İran’ı işgal etti. Karada askeri harekâtın ana hamlesi, iki ordu arasındaki çoğu savaşta sahne teşkil eden suyolunun karşısına oldu. Suyolu Irak’ın Basra Körfezi’ne tek çıkışıydı ve bu nedenle nakliye rotaları sürekli İran saldırılarından çok fazla etkilendi. Fav yarımadası 1986 yılında İranlılar tarafından ele geçirildiğinde, Irak’ın gemicilik faaliyetleri adeta durdu ve bu faaliyetler Kuveyt, Akabe ve Ürdün gibi diğer Arap limanlarına yönlendirilmek zorunda kalındı. İran-Irak Savaşı’nın sonunda, her iki taraf bir kez daha Cezayir Antlaşması’nı bağlayıcı olarak kabul ettiler.⁴⁴

İran ve Irak arasında çatışan toprak iddiaları ve gemicilik haklarına ilişkin ihtilaflar, 1980’den 1988’e kadar süren İran-Irak Savaşı’nın temel faktörleri arasındaydı. 1988’de 1980 öncesi statüko yeniden sağlandı. İran şehirlerin-

⁴¹ William L. Cleveland; *A History of the Modern Middle East*, Westview Press, Boulder, Colorado 1994, s. 366.

⁴² Marr, *Op. Cit.*, s. 233-234.

⁴³ Marr, *Op. Cit.*, s. 233-234.

⁴⁴ John Bulloch ve Harvey Morris, *The Gulf War*, Methuen, London 1989, s. 37. Calvocoressi, *Op. Cit.*, s. 359. Bununla birlikte, uluslararası hukuk, her durumda ikili veya çok taraflı bir anlaşmanın yalnızca bir tarafça kaldırılmayacağını savunmaktadır.

den Abadan ve Hürremşehir ile Irak kenti ve başlıca limanı Basra bu nehir boyunca bulunmaktadır. 1990 yılında Saddam Hüseyin, Kuveyt’i işgalinden iki hafta sonra, şaşırtıcı bir tutum değişikliğiyle görünürde Şattülarap boyunca talveg sınırı tahdidini bir kez daha tanıdı. Ancak bunu takip eden resmi bir gelişme olmadı.⁴⁵

Irak’ın 2003 yılındaki işgalinde, su yolu Koalisyon Güçleri için anahtar bir askeri hedefti. Basra Körfezi’ne tek çıkış olduğundan, ele geçirilmesi ülkenin kalan kısmına insani yardım dağıtmak ve Irak’a donanma ablukasını kırmaya çalışan operasyonları durdurmak için önemliydi. İngiliz Kraliyet Deniz Piyadeleri, savaşın başında, Fav yarımadası üzerinde, Umm Kasr’da bulunan petrol tesislerini ve nakliye rıhtımlarını ele geçirmek için amfibi bir saldırı düzenlediler.

Savaşın son bulmasının ardından, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 1723 numaralı kararıyla İngiltere’ye su yolunu ve nehir ağzını çevreleyen Basra Körfezi bölgesini koruma sorumluluğu verildi. Bölgedeki gemilerin Irak’a savaş malzemesi taşımakta kullanılmamasını sağlamak için İngiltere’nin görevlendirilmesi 2007 yılına kadar sürdü.

İki ayrı olayda, Şattülarap’ta faaliyet gösteren İran kuvvetleri, kendi topraklarına geçtiklerini iddia ederek İngiliz Kraliyet Donanması denizcilerini esir aldı. Haziran 2004’te birkaç İngiliz askeri, söylendiğine göre su yolunun İran tarafına girdikten sonra iki gün boyunca alıkonuldular. Başlangıçta ceza davası ile tehdit edildikten sonra, İngiliz Dışişleri Bakanı Jack Straw ve İran Dışişleri Bakanı Kemal Harazzi arasındaki üst düzey görüşmelerin sonrasında serbest bırakıldılar. İngiliz denizcilerin silahları ve botları alıkonuldu. 2007 yılında, on beş tane daha İngiliz personelin ele geçirilmesi iki ülke arasında önemli bir diplomatik kriz doğurdu. Kriz on üç gün sonra, İranlıların beklenmedik şekilde bir “af” ile tutsakları serbest bırakmasıyla çözümlendi. İngiliz kuvvetleri, Koalisyon Güçleri Aralık 2011’de Irak’ı terk ettikten sonra su yollarını koruma sorumluluğunu üstlenmesi için ayrıca Irak donanma birliğini eğitti.

⁴⁵ Sluglett, *Op. Cit.*, s. 255-268, 279-282. M. E. Yapp; *The Near East since the First World War*, Longman, London 1991, s. 428.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

FO ve FCO önekleri ile kaynaklara yapılan tüm atıflar İngiltere Ulusal Arşivleri'nde, eskiden Devlet Arşivleri Ofisi'nde (PRO), bulunan belgelere işaret etmektedir. Aşağıdaki dosyalara başvuruldu:

FCO51/140, FCO17/1728, FCO17/411, FCO17/869, FCO17/1239, FCO17/849, FCO17/1213, FCO17/1513, FCO17/1716, FCO8/2089, FCO8/2366, FCO8/2539, FCO8/2779, FCO8/2049, FCO8/2261, FCO8/2497, FCO8/2728, FO371/164179, FO371/170372, FO371/175711, FO371/180780, FO371/175745, FO371/180805, FO371/164229, FO371/170426, FO953/2086.

Kitaplar & Makaleler

BULLOCH, John & Morris, HARVEY; **The Gulf War**, Methuen, London 1989.

CALVOCORESSI, Peter; **World Politics since 1945**, 6th edition, Longman, London 1991.

CLEVELAND, William L.; **A History of the Modern Middle East**, Westview Press, Boulder, Colorado 1994.

EDMONDS, C. J., "The Iraqi-Persian Frontier: 1639-1938", **Journal of the Royal Society for Asian Affairs**, c.VI, 1975.

FAROUK-SLUGLETT, Marion & Peter SLUGLETT; **Iraq since 1958**, I. B. Tauris, London 1990.

KARSH, Efraim; **The Iran-Iraq War 1980-1988**, Osprey, London 2002.

KHADDURI, Majid; **Socialist Iraq: A Study in Iraqi Politics since 1958**, The Middle East Institute, Washington D.C. 1978.

KURT, Burcu; "Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu", **Akademik Orta Doğu Dergisi**, Vol. 1, No. 2, (2007), s. 137-155.

KURT, Burcu; "Contesting Foreign Policy: Disagreement between the Ottoman Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of War on the Shatt al-Arab Dispute with Iran, 1912-13", **Iranian Studies**, (2014), 47:6, s. 967-985.

KURT, Burcu; **Ortadoğu'da Bir İstikrarsızlık Unsuru: Şattü'l-Arap Sorunu**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

KÜÇÜK, Cevdet; "İran-Irak Hududunu Belirleyen 1913 Tarihli İstanbul Protokolü", **Atatürk'e Armağan**, İstanbul 1981.

LENCZOWSKI, George; **The Middle East in World Affairs**, 4th edition, Cornell University Press, Ithaca & London 1980.

MARR, Phebe; **The Modern History of Iraq**, Westview Press, Boulder, Colorado 1985.

McLACHLAN, Keith; “The Iran-Iraq Boundary Question”, **The Iranian Journal of International Affairs**, c.III-IV, 1993-94.

MELAMID, Alexander; “The Shatt Al-Arab Boundary Dispute”, **The Middle East Journal**, c.XXII/3, 1968.

SCHOFIELD, Richard N. (ed.); **Arabian Boundary Disputes**, Vol. 1-3, Cambridge University Press, Cambridge 1992.

SCHOFIELD, Richard N. (ed.); **The Iran–Iraq Border 1840-1958**, Volumes 1-11, Cambridge University Press, Cambridge 1989.

SCHOFIELD, Richard N.; **Evolution of the Shatt Al-Arab Boundary Dispute**, Middle East and North African Studies Press, Cambridgeshire 1986.

SCHOFIELD, Richard N.; “Interpreting a Vague River Boundary Delimitation: the 1847 Erzurum Treaty and the Shatt al-Arab before 1913”, **The Boundaries of Modern Iran**, London 1994.

SIMAN, Emile S.; “The Shatt Al-Arab: Obstacle to Iran-Iraq Peace”, **Washington Report on Middle East Affairs**, April 1989.

SLUGLETT, Marion (Farouk) & Peter SLUGLETT; **Iraq since 1958: From Revolution to Dictatorship**, I.B. Tauris, London 1987.

YAPP, M. E.; **The Near East since the First World War**, Longman, London 1991.

SEMPOZYUMUN
DEĞERLENDİRİLMESİ

BİZ BU FİLMİ DAHA ÖNCE GÖRDÜK!

100. YILINDA SYKES – PICOT ANLAŞMASINA TÜRKİYE VE ORTADOĞU EKSENİNDEN BAKMAK

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN*

Gerek Türk Tarihi gerekse Ortadoğu'nun dünü ve bu gününü anlamak için bakılacak, incelenip dersler çıkarılacak en önemli örneklerin başında 1916 yılında İngiltere ve Fransa arasında imzalanmış olan Sykes-Picot Anlaşması gelmektedir. Gerçekten de petrolün enerji kaynağı olarak değerinin anlaşılmasından bu yana dünyanın büyük güçlerinin bir türlü vazgeçemediği, doğalgazın öneminin fark edilmesinden sonra önemi adeta katlanan Orta Doğu'nun emperyalist paylaşım çalışmasıdır.

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul Türk Ocağı işbirliğiyle hazırlanan bu Sempozyum farklı bakış açıları ile bu önemli anlaşmayı daha iyi anlamak ve geleceğe dönük çıkarımlar yapmak isteyenlere sağlam bir zemin teşkil edecek mahiyette olmuştur. Sempozyum oturumlarına verilen isimler Türkiye'nin en kadim eğitim kurumu İstanbul Üniversitesinin ve asırlık sivil toplum çınarı İstanbul Türk Ocağı'nın meseleyi nasıl bir bütünlük içinde değerlendirdiğinin çok açık göstergesi olmuştur.

Sempozyumun protokol kısmında düzenleyicilerin konuşmalarından sonra söz alan Suriye Türkmen Partisi temsilcisi Abdurrahman Mustafa Irak Türkmen Cephesi lideri Erşat Salihi, Orta doğu genelinde ve Irak-Suriye özelinde günümüzde yaşananları yerinden, sahanın tam kalbinden tespitlerle aktardılar. Endişelerini paylaşarak Türkiye Cumhuriyeti'nin bölge için, bölgedeki Türk-Müslüman varlığı için önemini aktardılar. Dinleyenler olarak biz de onların Türkiye Cumhuriyeti ve Türk milleti için ne kadar önemli olduklarının idrakine vardık.

İlk tebliğci; Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nden Musa Kasımlı, *Sykes-Picot Antlaşması'ndan Sonra Ermeni Teşkilatlarının Faaliyetlerine Antant Ülkeleri ve Osmanlı Devleti'nin Yaklaşımı (Mayıs 1916-Şubat 1917)* başlıklı tebliğini sundu. Kasımlı, Rusya'nın 19. Asrın ortalarında himayesine alarak yapay bir

* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

devlet kurduğu Ermenileri Türk dünyasına karşı kullandığına dikkat çekti. Ermenilerin içine düşülen kötü durumdan devrimci ihtilal örgütlerini sorumlu tuttuğunu belirten Kasımlı, Taşnak yöneticilerin Ermeni halkını yeterince tanımamasının bu neticeye tesir ettiğini değerlendirdi.

Prof. M. Budak, *Sykes- Picot ve Misak-ı Milli'den Günümüz Ortadoğu'suna Bakmak* başlıklı tebliğinde Türkiye'yi kuşatma çabalarının sonucunda ortaya çıkan Sykes- Picot anlaşmasına Türk milletinin Misak-ı Milli ile cevap verdiği tespitinde bulundu. Türkiye'nin güvenlik sınırlarının Halep'ten, Musul'dan başlatılması gerektiğine vurgu yaptı.

Ali Şahin: 20. Yüzyılda İngiltere'nin Kürt Politikası Ve Bir Nirengi Noktası Olarak Mark Sykes başlıklı tebliğinde Sir Mark Sykes'ın, İngiliz Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı döneminde Ortadoğu politikasının oluşmasında en etkili aktörlerinden biri olduğuna işaret etti. İngiliz devleti içinde savaşın yeni başladığı dönemde Ortadoğu'da siyasal çıkarlar için Arapların mı Kürtlerin mi daha uygun aktörler olduğu konusu tartışıldığını belirten Şahin, Mark Sykes'ın en önemli özelliği olarak kişiliğinde, yazar, diplomat, asker, gezgin gibi aslında bir istihbaratçıda bulunabilecek pek çok "üstün" özelliği taşımasını göstermektedir. Sykes'a göre Kürdistan'ın kurulmasının esas gerekliliği Arapların güvenliğinden çok kurulacak olan Ermeni devletinin Türklerin tehdidinden arındırılması nedeniyleydi. Sykes'ın ırkçılığına göre antropoloji biliminin de yardımıyla bu "topluluklar ehlileştirilmelidir ki bu coğrafyalardaki zenginlikler Batıya taşınabilesinler" di.

Manizheh Sadrı, *Syces-Picot Antlaşması Ve Osmanlı Devletinin İran Politikası (Osmanlı Belgeleri Işığında)* başlıklı konuşmasında: 1916 ortamında İran ve Osmanlı devletinin temel politikalarına işaret etmiştir. İran'ın İngiltere ve Rusya tarafından ikiye bölünmesi, kıtlık, bulaşıcı hastalıklar, Rus, İngiliz ve Osmanlıların İran toprağına girmesi gibi sebeplerden dolayı İran'ın, siyasi istikrarsızlığın dışında istenmeyen kültürel, iktisadi, sosyal ve siyasi durumlarla karşılaştığını belirtmiştir. Fransa ve İngiltere'nin 1916 Sykes-Picot gizli anlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğunu böldükleri sırada Osmanlı Devleti'nin İran'da kendine has politikalar yürüttüğüne dikkat çeken Sadri bunları şöyle sıralamıştır. İslam Dünyasını birleştirme siyaseti (İslamcılık); Türk birliği oluşturmak (Kaşgay Türkleri ile de) (Türkçülük); Almanya ve İran devletleriyle ittifak; En iyi birliklerini İran'ın batısına göndermek; Ulusal bir devlet kurmak ve başkenti değiştirmek.

Dr. Manizheh Sadri, büyük Devletlerin Sykes-Picot Anlaşmasını yaptığı sırada Osmanlı İmparatorluğunun en seçkin ordularından sayılan 6. Ordunun yardımıyla, İran'ın güney batı sınırındaki stratejik bölgede İngiltere'ye baskı

yapmış olsaydı savaş sonucunun değişmesine etkisi olabilirdi yorumunu yapmıştır.

Bahattin Demirtaş, *Büyük Güçlerin Ortadoğu Mücadelesinde Osmanlı Demiryolları* konulu sunuşunda demiryollarının gelişim tarihine kısa bir giriş yaptıktan sonar Sultan Abdülmecid ve Mustafa Reşit, Âli ve Fuad Paşaların demiryolunu modernleşmenin vazgeçilmez bir vasıtası olarak değerlendirdiklerini belirtmiştir. Osmanlı Devletinde demiryolu ulaşımı konusundaki çalışmaların tekrar başlaması II. Abdülhamid döneminde Muharrem Kararnamesi’yle kurulan Duyunu Umumiye İdaresi ile olduğuna dikkat çeken Dr. Demirtaş, özellikle Hicaz ve Bağdat demiryolu ulaşım hatlarının kurulmasının bu yolla sağlandığını, bu ağın kurulması için Almanlara imtiyazlar verildiğini tespit etmiştir. İzmit’ten geçen bu demiryolu hattı sadece Osmanlı ekonomisinin gelişimine katkı sağlamayacak, aynı zamanda Almanya’nın bölge içinde önemli bir siyasi güç olmasını da destekleyecekti. Basra Körfezi’ne kadar inen bu ağın yapımıyla o bölgelerdeki isyanların bastırılması kolaylaşıyor; hem de Almanların bölgedeki hâkimiyeti İngiltere’yi rahatsız ediyordu.

1908’e kadar Osmanlı ülkesindeki demiryolları 5883 km.yi bulmuştur. Demiryolu yatırımlarında Almanların payı % 57, Fransızların payı % 23,5 İngilizlerin payı % 20’dir. 1914’e kadar yapılan demiryolu uzunluğu ise 6309 km.yi bulmuştur. Osmanlı Devleti’nde demiryollarının hemen hemen tümüyle Avrupalılar tarafından ve yabancı sermaye ile gerçekleştirildiğine dikkat çeken konuşmacı İngiliz politikasının temel amacının, dünyanın herhangi bir yerinde İngiliz çıkarlarını tehlikeye atacak güçte bir devletin ortaya çıkmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir. Fransa’nın demiryolu imtiyazı mücadelelerine girişmekteki amaçlarını; Kuzey Afrika’daki sömürü bölgelerinin güvenliğinin sağlanması, Osmanlı toprakları üzerinde yaptığı ekonomik ve kültürel yatırımların tehdit altına girmemesi olarak özetleyen Demirtaş’a göre Fransa bölgede güçlü bir Osmanlı Devleti’ni de çıkarlarına aykırı bulmaktaydı. Çünkü Fransa, 150.000.000’luk bir Müslüman kitlesini sömürüsü altında bulunduruyordu.

Bahattin Demirtaş, Osmanlı Devleti’nin Almanya’nın desteğiyle Anadolu-Bağdat Demiryolu hattını gerçekleştirmek istemesinin, Rusya’nın sıcak denizlere inmek hedeflerine ciddi bir set anlamına geldiğini belirtti. Ayrıca Rusların Hazar bölgesinde kurduğu demiryolları ile rekabet etmesi ve Rusya-İran demiryolunun başarısını ve önemini tehlikeye atması, bunun yanında, Sibirya demiryollarına alternatif olmasını, Rusya’nın bu imtiyaz mücadelesine girmesine yol açan diğer sebepler olarak saydı. Osmanlı topraklarında bulunan zenginliklerin ele geçirilmesi, İngiltere’nin Süveyş Kanalı ve Mısır

gibi bölgelerde kurduğu stratejik üstünlüğünü demiryolları vasıtasıyla sınırlandırma düşüncesi ile Almanlar da sömürge yarışına bilhassa demiryolu üzerinden dâhil olmuşlardı.

Levent Ünal *Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesi Gelişmeleri ve İngiltere’nin Irak Politikasının Sykes-Picot Antlaşması Kapsamında Değerlendirilmesi*, başlıklı sunumunda İngiltere’nin Irak politikasında Mezopotamya’nın önemine dikkat çekmiştir. İngiliz imparatorluğunun tacı Hindistan’ın güvenliği için savaşta ilk kontrol edilmesi gereken yerlerin başında gelen bölgede 16. Hint tugayını aktif olarak kullanmıştır. Bölge hâkimiyetini sağlamaya çalışırken Rusya ile sınırdış olmak istemeyen İngiltere’nin sınır bölgelerini başlangıçta Fransa’ya bıraktığını, ancak ihtilalden sonra bölgede usulsüz işgallere giriştiği tespitinde bulunmuştur. Konuşmacı Osmanlı kuvvetlerinin Kutu’l-Amare’de General Thownsend’i esir etmesinden 15 gün sonra Sykes-Picot’un imzalandığına dikkat çekmektedir. Ünal, bölgedeki esas çekişmenin Mezopotamya petrolünün büyük güçler arasındaki paylaşım mücadelesi olduğunun altını çizmekte, Irak cephesinde Kut merkezli hâkimiyet çekişmeleri olurken Goltz Paşa’nın da İran üzerindeki Alman menfaatlerini korumaya çalıştığına dikkat çekmektedir. Kut zaferini ana hatlarıyla aktaran Levent Ünal, Fransızların da bundan sonraki süreçte İngiltere’nin Musul üzerindeki hassasiyeti karşısında petrol gelirlerinden pay almak koşulu ve Suriye’nin mandaterliği karşılığında burayı terkettiğini hatırlattı.

Rezzan Ünalp, *Gazze ve Nablus Muharebeleri: Birinci Dünya Harbinde Filistin Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi ve Sonuçları* başlıklı tebliğinde Cemal Paşa’nın kanal harekâtı hakkındaki görüşlerini inceleyerek başarı şansı düşük harekâtın safahatını aktarmıştır. İki kanal seferinin başarısız olmasının İngilizleri Filistin sınırına kadar ilerlemeye sevk ettiğine dikkat çeken Ünalp, I. Ve II. Gazze muharebelerinin gelişimine işaret ettiği konuşmasında kanal harekâtının komutası verilen alman Von Kres’in burada da belirleyici bir konuma atandığına dikkat çekmiştir. Türk kuvvetlerinin Gazze’de başarılı müdafaalarına karşın Birüssebi’de direnememelerini askeri tarih belgeleriyle izah eden Rezzan Ünalp, Yıldırım Orduları Grubunda Mustafa Kemal Paşa’nın faaliyetlerini izah ederken de bölgedeki Türk askeri ve komutanlarının çoğunun Balkan savaşlarından ve Çanakkale cephesindeki çarpışmalarda yer almalarından dolayı tecrübe ve her türlü harekâtı icra edebilme yeteneğini kazandıklarını, ancak insan gücü ikmalî konusunda büyük sıkıntı yaşandığını ifade etmiştir. Bölgede savaşın İngiltere lehine dönmesinde ise General Allenby’nin önemli payı olduğuna ve Türk subayların katkılarına işaret edilmiştir.

Sabit Duman, *Paris Barış Konferansında ABD’nin Sykes-Picot Anlaşmasını Revize Etme Girişimi* konulu tebliğinde; İngiliz yönetiminin bölgedeki çıkarlarını korumak uğruna birbirleriyle çelişen birçok anlaşmaya imza attığını ifade ederek, Yahudilerin, Arapların ve hatta Fransızların bu politika değişiklikleri arasında kendi menfaatlerini korumaya çalıştığına dikkat çekti. Zira İngiltere’nin Suriye’yi Fransa’ya bırakmak istemediğini, hak etmediğini düşündüklerini dile getirdi. Faysal’ın Fransızlarla anlaşma çabası da netice vermeyince Amerika Başkanı Wilson’un ikna edilmesine çalışıldığına dikkat çekti. İngiliz Fransız anlaşmazlığı üzerine Amerika’nın arabuluculuk yapmaya çalıştığını ve Wilson’un oluşturduğu King-Crane komisyonunun raporunun dikkate alınmadığının altını çizen Duman, Faysal’ın Arap milliyetçilerini kontrolde sıkıntı çektiğini belirtti. Zira Araplar bağımsızlık istiyor, başka çare yoksa Amerika’nın mandaterliğine razı oluyorlardı. Son seçenek İngiltere’ydi. Fransız yönetimi istenmiyordu. Paris barış konferansında Amerika’nın yaptığı self determinasyon çağrısının uygulama alanı bulamadığını belirten Duman, bunun üzerine ABD’nin yalnızlık politikasına geri döndüğüne dikkat çekti.

Cüneyt Akalın, *100. Yılında Sykes–Picot Anlaşması’nın Paris Ayağı Ya Da Fransa’nın Ortadoğu’nun Paylaşılmasındaki Rolü* adlı tebliğinde öncelikle Sykes-Picot Anlaşması’nın esas mantığını Ortadoğu’da Arap İngiltere’si ile Fransız Suriye’si arasındaki sınırları belirlemek olarak tarif etmiştir. Belli başlı anlaşmazlık noktaları, Suriye’nin kime ait olacağı ve Filistin’in geleceği idi. Bu ortamda Arap milliyetçilerinin bağımsızlık çabalarının 1920 yılında sona erdiğini belirten Akalın bölge siyasetinin bütün aktörlerine ve amaçlarına değindiği tebliğinde Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa’nın da Picot ile yaptığı görüşmeyi de aktarmaktadır. Akalın Ortadoğu bölgesinin paylaşımı pazarlıklarını yürüten Sykes ve Picot hakkında da bilgiler verdiği tebliğinde Yahudi ve Ermeni unsurların kullanılma ve bölgede pay sahibi olma çabalarını ve emperyalist planlara karşılık anti-emperyalist dayanışmayı da izah ederek tebliğini bitirmiştir.

Mesut Çapa, *Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları* başlıklı tebliğinde Hatay’ın işgal edildiği günlerden başlayarak Tayfur Sökmen başta olmak üzere mahalli kahramanların çabalarını ve Atatürk’ün Hatay’ı bağımsızlığa ve sonrasında Anavatan’a ilthak etmeye götüren süreci ana hatları ile aktarmıştır. Daha sonra ise önce doğrudan idari mücadeleyi veren devlet başkanı Tayfur Sökmen, başbakan Abdurrahman Melek ile başlayarak Ahmet Faik Türkmen’in kitabında yer alan Nuri Aydın (Konuralp), Nuri Genç, Rasim Yurtman, Samih Azmi Ezer, Kemal Akyüz, Niyazi Ramazanoğlu ve Hüsnü Halef gibi şahsiyetlerin anılarından pasajları değerlendirmiştir. Nuri Aydın müca-

delenin ilk yıllarında Türklüğe düşmanlık ve Arap taraftarlığı propagandalarının camilerde Cuma ve bayram hutbelerinde yer alacak kadar yaygınlaştığını belirtmektedir. Buna mukabil ilk iş olarak karşı propaganda yapmak için örgütlendiklerini ve Arap ayrılıkçılara karşı propaganda yaptıklarını anlatmaktadır. Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşmasından sonra Adana'da eğitim sahasında hizmet veren Nuri Aydın'ın Hatay'daki siyasi mücadeleye de milletvekili olarak katkı sunduğu görülmektedir. Bir gazeteci olan Nuri Genç'in Halep'te çıkardığı Vahdet gazetesiyle milli mücadeleye katkı sağladığını dikkat çekmektedir. Rasim Yurtman da 1920 yılında Adana'da, Tayfur Sökmen ile birlikte İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almış bir isimdir. Samih Azmi Bey de müdafaa-i hukuk, heyeti faale üyeliği gibi her sahada ve aşamada milli mücadeleye katkı sağlayan bir şahsiyet olarak Hatay Halkevi başkanlığı da yapmıştır. Eğitimci Kemal Akyüz de dışişleri kadroları arasında mücadeleye katkı sunmuştur. Ankara'da Dışişlerinde çalışan Sami Ramazanoğlu Hatay mücahitlerinin mücadelesini koordine etmede büyük gayret gösteren şahsiyetlerden biri olmuştur. Bu tebliğ vasıtasıyla birkaç kişinin eseri olarak görülen Hatay'ın milli mücadelesi ve Türkiye'ye iltihakı sürecinin pek bilinmeyen kahramanlarını ve faaliyetlerini öğrenmek mümkün olmuştur.

Mustafa Tahir Öztürk, *Hristiyan Batı'nın Din Merkezli Temel Stratejisi: İslam'ı İslam'la Vurma Siyaseti (Türkiye Örneği)* başlıklı tebliğinde Hristiyan dünyanın Müslümanlara karşı üstünlük elde etmek için din siyaseti üzerinde yoğunlaştığını ve bunu 20. asırda her yerde uyguladığını belirtmiştir. Öztürk, batının din ve siyaset konusundaki en büyük teorisyeni olarak nitelediği A.J. Toynbee'nin medeniyet merkezli fikirlerini, dinin bu konuda belirleyici olacağı tespitini aktarmıştır. Savaşların din merkezli olması durumunda İslam'ın pek çok noktadaki avantajına vurgu yapan Toynbee'nin aslında inanmış bir Hristiyan olduğuna dikkat çekmiştir. Toynbee'nin talebesi Huntington'un da temel fikirlerini aktaran Öztürk fikri devamlılığın altını çizmenin ötesinde Amerika önderliğinde bir batı ile İslam medeniyetinin bir çatışması olacağının altını çizerek adeta Hristiyan dünyayı teyakkuza geçirme işlevini de yerine getirmektedir. Soğuk savaş döneminde Batının İslam'ı dünyanın gözünden düşürmek, bir takım projeler ile insani değerlerin düşmanı pozisyonuna oturtmak kararı aldığına dikkat çeken Tahir Öztürk buradan hareketle de Hristiyanlığın yeniden dünyada hâkim olması için düzenlemeler girişildiğini hatırlatmıştır. Bu kararın ilk tezahürünün II. Vatikan konsili olduğunu, kilisenin kendi öğretisinin doğruluğundaki ısrara dikkat edilmesi gerektiğini vurgulayan konuşmacı, dinler arası diyalog çağrılarının da bu konsil kararlarına uygun olarak yapıl-

diğının altını çizmiştir. Sovyetler birliğinin dağılmasından sonar Batının ana düşman olarak İslam’ı aldığı ve hem imajını bozmak hem de büyük Ortadoğu projesiyle Müslüman devletlerin sahip olduğu tabii kaynakları kontrol etmek için 11 Eylül saldırısını organize ederek İslam’ı terörist gösterdiğine dikkat çekmiştir. Karşı saldırıda hedefe konulan Türkiye’nin Cumhuriyete ve kurucu liderlere din üzerinden getirilen eleştirilere değinen Öztürk’ün konuşması her açıdan üzerinde düşünülmesi, sorgulanması gereken içeriğiyle dikkat çekici bir mahiyete sahiptir.

Tarık Oğuzlu, *Eski ve Yeni Sykes-Picot Arasında Bölgesel Bir Güç: Türkiye’nin Değişen Ortadoğu Politikaları*, başlıklı konuşmasında Ortadoğu’da küresel güçlerin tasarımı sonucunda suni devletler döneminin 2011’de Arap baharına kadar da devam ettiği tespitini yaptı. Mezhep ve etnik farklılıklar üzerinden 100 yıldır yönetilen bölgenin bilhassa kaya gazı teknolojisi ile Ortadoğu petrolüne ihtiyacı azalan ABD’nin bölge politikalarında başrol oynamaktan vazgeçeceği değerlendirmesini yaptı. AB’nin zamansızlığı ve ilgisizliğinde Rusya’nın bölgenin yeni belirleyicisi olduğuna değinen Oğuzlu Çin’in tamamen ekonomik çıkar ilgisine mukabil Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve Mısır’ın bölgeye etkisinin dikkatle takip edilmesi gerektiğini hatırlattı. Türkiye’nin Çin ve Rusya ile ilişkilerini iyileştirdiği son dönemde sıfır sorun politikasının bir yere kadar Ortadoğu politikasının altın çağını oluşturduğunu iddia eden konuşmacı, Türkiye’nin ABD’nin aktif olmadığı süreçte boşluğu iyi değerlendirdiğini buna mukabil Ortadoğu’da yer almasının batıyı yok saymasını gerektirmediğine dikkat çekti. Bölgede kadim devlet geleneğine sahip tek devlet olmanın avantajlarını iyi değerlendirmesi gereken Türkiye’nin farklılıklarının yarattığı zenginliğin farkında olması gerektiğini hatırlatan Oğuzlu, nihayet dış politikada başarılı olmak için iç politikasının parametrelerini düzene koymak gerektiği yolundaki temel anlayışı dile getirdi.

Veysel Ayhan, *Sykes-Picot’un 100. Yılında Göç, Göçmenlik ve Mültecilik* başlıklı konuşmasında günümüz gelişmelerinin Sykes-Picot anlaşmasına imkân veren değerleri tasfiye ettiğini, toplumun göç ile insanların yaşadığı mağduriyeti gidermeye çalıştığını belirtti. Türkiye’nin bu insani tavrına mukabil Avrupa’da toplumun göçmenleri dışladığının altını çizdi. Sykes- Picot’un siyasi bir projeden çok tasfiye amaçlı bir sonuç olduğu tespitini yapan konuşmacı yeni bir politik yapı veya anlayış getirme iddiasından çok bir medeniyetin tasfiyesini amaçladığına dikkat çekti.

Michael REYNOLDS, *Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya ve Rusya’nın Anadolu ve Karadeniz Boğazlarındaki Hedefleri* konulu tebliğinde Rusya’nın temel amacının Osmanlı Devletini parçalama işleminde son sözü söylemek olduğunu hatırlattı. Dönemin etkili diplomatlarından olan Rusya elçisi Giers, Osmanlı Devletine istediğini vaat etmeyi, Almanya’yı yendikten sonra da Osmanlı devletinden istediğini almayı planlamıştır. Genelkurmay başkanı Alekseyev’e göre Baltıkların hâkimiyeti boğazlardan önem-

lidir. Rusya iki cephede savaşamayacağına göre ayrı barış yapılmasını öneren dışışleri bakanı Sazanof'un teklifini II. Nikola'nın reddettiğini ifade etmiştir. Rus yöneticilerin Ermenilerin Rusya idaresi altında birlik kurmalarından çekindiklerinden Fransa'nın Çukurova'yı işgalini desteklediklerini, böylelikle Ermeni milliyetçilerin bölüneceğini öngörmekteydi. Sykes Picot, Sazanof'un kariyerinin sonu, Bolşevik devrim imparatorluğun sonunu getirmiş ve Bolşevizm'in yükselişi mümkün olmuştur yorumunu yaptı.

Önder Kocatürk, Syces-Picot'ta Kırmızı Bölgenin İngiltere İçin Önemi başlıklı tebliğinde haritalar üzerinden Hayfa ve Akka limanlarının İngiltere'nin kontrolünde olmasının stratejik kaynakların ulaşımındaki önemine dikkat çekti. Osmanlı arşiv belgelerindeki bilgilere dayandırılan tebliğde petrolün Bağdat üzerinden nakli için demiryolu ve petrol boru hattı planlandığına dikkat çekilerek bunun ancak 1930'larda gerçekleşebildiği belirtildi.

Metin İlhan, Amerika'nın Ortadoğu Hamlesi: İngiliz – Fransız (Sykes-Picot) Statükosunun Değişim Süreci ve Türkiye'ye Yansımaları (1953 – 1963) başlıklı tebliğinde Amerika'nın Ortadoğu politikasının diplomatların yönlendirmeleriyle şekillendiğini ve ortaya konduğunu tespit etmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki şartların Amerikan politikasının Ortadoğu kısmının Türkiye üzerinden yürümesini gerektirdiğini söyledi. Bayar'ın daha ziyade İngiltere yanlısı olmasına mukabil Menderes ve Köprülü'nün süreci yönlendirdiğini belirten konuşmacı Türk yöneticilerin Amerika- Rusya arasından bir anlaşmadan endişe duyduklarını belirtti.

Özlem Tür, Filistin Meselesi Bağlamında Türkiye – İsrail İlişkileri başlıklı konuşmasında toplumların duygusal yaklaşımlarına mukabil devletlerin dengeleri gözetmek durumunda olmalarına işaret etmiştir. Türkiye'nin Arap dünyasıyla ilişkilerini geren İsrail'in tanınmasında da Türkiye - ABD ilişkilerinin belirleyici olduğuna dikkat çekmiştir.

Watheq Mohammed AL-SADOON, The Future Of Iraq's Unity: Threats And Opportunities” “Irak'ın Birliğinin Geleceği: Tehditler Ve Fırsatlar” başlıklı konuşmasında 2016 yılında ABD yetkililerinin Irak hakkındaki değerlendirmelerinden yola çıkarak Irak'ın birliğinin korunmasına dönük iç dinamikler üzerinde durdu. Birliğe yönelik en büyük tehdidin siyasi mezhepçilik ve hizipçilik olduğunun altını çizen konuşmacı devlet idaresinde bu tür mensubiyete değil, liyakat ve yeterliliğe önem verilmesinin tehdidi fırsata çevireceği kanaatindeydi. Güvenlik konusunda bilhassa DAEŞ faktörü ve ondan kurtulmaya dönük olarak ortaya çıkan örgütlerin geleceğini tartışan konuşmacı Cihad fetvası sonrasında gerek Şii gerekse Sünni kesimin gönüllü güçlerinin ortaya çıktığını, DAEŞ sonrası birliklerin pozisyonunun belirlenmesinin de ülke güvenliği açısından düzenlenmesi ve silahların devlet kontrolüne terk edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Ekonomik gelirinin tamamını petrolden elde

eden Irak’ta halkın yarısından fazlasının, su, elektrik kanalizasyon hizmetinden mahrum olduğuna dikkat çeken Sadun, petrolden elde edilen gelirin adil bir şekilde kullanılması ve refahın eşit dağıtımına özen gösterilmesinin hayati önem taşıdığını belirtmiştir. Amerikan işgalinden sonra ülkede oluşturulan yönetim yapısının diğer örneklerde olduğu gibi etnik ve dini ayrımcılık temelinde olduğunu hatırlatan konuşmacı medeniyetlerin beşiği olan ülkenin bu problemleri aşacak gücü kendi kültüründe bulması gerektiğine değinmiştir.

Nilüfer Erdem, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin İlanında Türk ve Yunan Basını başlıklı sunumunda Şubat 1959 Zürih ve Londra Anlaşmaları zemininde kurulan Kıbrıs Cumhuriyetinin yönetim esaslarına değindikten sonra İngilizlerin adada sahip oldukları iki üssün geleceği hususunda Kıbrıs, Yunanistan ve Türk tarafının değerlendirmelerini aktarmıştır. Temsilciler Meclisi’nde ve kamu hizmetlerinde Rumların %70 ve Türklerin %30, ordu içinde ise %60’a %40 oranında temsil edilecek olmalarının Yunan basını tarafından işlendiğini belirten Erdem, 31 Temmuz’daki seçimlerde 250.000 Kıbrıslı seçmenin sandık başına çağrıldığını ve Türklerin seçimlere %60, Rumların ise %50 oranında katıldıklarını aktarmıştır. Yunan basını Rumların düşük katılımını halkoylaması ile teyit etmenin gerekeceğini belirtirken bağımsız Türk adayların Türk tarafında bir karışıklık yaratabileceğini gündeme taşımıştır. Türk ve Yunan askerlerinin adada bulunmaları basında haber olurken Kıbrıs’ta tarafların konumlarını korumak için mücadele etme kararlılıklarını gösteren bir davranış olarak halkın eylemci güçlerine sahip çıktıklarının altı çizilmiştir. Cumhuriyet ilanı sonrası Türk askeri ve EOKA militanlarının coşkuyla karşılandıklarına dikkat çekmiştir. Temmuz- Ekim 1959 dönemi Yunan basınındaki haberler üzerinden süreci değerlendiren Erdem, kuruluşundan itibaren ekonomik sıkıntılar içinde olan Kıbrıs Cumhuriyetinde Amerika ve Rusya’dan gelecek yardımların gündemi yoğun şekilde meşgul etmesinin Cumhuriyetin ömrünün uzun olmayacağına işaret ettiğini belirtmiştir.

Mehmet Şahin, *Sykes-Picot Düzeni Sona Mı Eriyor, Yoksa Güncelleniyor mu?* Başlıklı tebliğinde diğer konuşmacılarda olduğu gibi batılı büyük güçlerin petrol ve doğal kaynak temininde Ortadoğu’yu sömürmek için savaş döneminde pek çok paylaşım anlaşması yaptığına atıfta bulundu. Bilhassa 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot anlaşmasıyla ortaya çıkarılan yapıyı Sykes-Picot düzeni olarak adlandıran konuşmacı bu düzenin dini ve etnik ayrılıklar üzerinden tasarlandığını ve sonucunda bölgedeki her yapının dış güçlerin oyuncağı haline geldiğine dikkat çekmiştir. Şahin, Fransızların bölge insanının kendisine karşı birleşmesini önlemek amacıyla Suriye’yi etnik ve dini temelli olarak bölgelere ayırdığı tespitini paylaşmıştır. Buna göre Suriye’nin batı sahil kesiminde ‘Alevi Devleti’, kuzeyde ‘Halep Devleti’, ortada ‘Şam Devleti’ ve güneyde ‘Cebeli

Dürzî Devleti’ olarak dört ayrı devlete bölündüğünü, ayrıca tarihi ve coğrafi olarak Suriye’nin bir parçası olan Lübnan’ın, Suriye’den kopartılarak ayrı bir devlet haline getirildiğini belirtmiştir. İkinci dünya savaşından sonra oluşan yeni dengelerde bilhassa İsrail’in kuruluşu ve ABD’nin her hâlükârda bu devletin garantörü olmasının bölgedeki dengelerin yeniden düzenlenmesine de ihtiyaç gösterdiği ifade edilmiştir. Irak’ın nükleer silah bahanesiyle işgali ve fiilen parçalanmasından sonra aynı uygulamanın Suriye üzerinde yapılacağı ve bunun temelde İsrail’in güvenliğinin ve bölgedeki üstünlüğünün sorgulanmamasını hedeflediği değerlendirilmiştir.

Behçet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğu’da Sınır Anlaşmazlıkları; İran ve Irak Arasında Şattü’l-Arap Anlaşmazlığı* başlıklı tebliğinde Ortadoğu sınır anlaşmazlıklarının kadim vafına dikkat çekmenin yanı sıra bölge ülkelerinin ki buna Osmanlı da dahildir 20. Asırdan itibaren bölgede dış güçlerin hakimliğine başvurmak zorunda kalmış olmalarına dikkat çekmiştir. Diğer taraftan bu anlaşmazlıklar eninde sonunda savaşla neticelenmiştir

Yeşilbursa, Kuveyt, Irak ve Suudi Arabistan arasındaki sınırların İngilizler tarafından Ukayr’da 1922 yılında çizildiğini belirtmiştir. İç sınırların özenle belirlenmemesi en değerli petrol yataklarının bulunduğu alanlarda ihtilaf için vesileler oldu. 1971’e kadar İngiltere’nin Körfez’de barış ve düzeni sürdürdüğünü, yerel anlaşmazlıkları İngiliz memurların çözümlediğini hatırlatan Yeşilbursa, İngiliz kuvvetlerinin ve memurlarının çekilmesinden sonra, eski toprak iddiaları ve bastırılmış kabile düşmanlıkları yüzeye çıktığına dikkat çekti. İngiltere’nin sınırları belirlerken Arap olmayan Türkiye ve İran gibi ülkelerde Arap azınlıklar bırakırken, ayrıca Arap olmayan azınlıkları da Arap ülkelerinde bıraktığının altını çizen konuşmacı günümüz Orta Doğu’sunda sosyal ve etnik düşmanlıkların temeline de işaret etmiş oldu. 1975 Cezayir’in arabuluculuğunda kendi aralarında anlaşılan iki devletin 1980’deki savaşı büyük yıkımların ardından yine bu anlaşmaya dönse de Irak’ın İran’dan sonra Kuveyt işgalinde İngiltere bölgedeki adeta garantör rolüne yeniden dönmüştür. Netice olarak bölgedeki her çatışmanın sonunda yine yabancı güçlerin sürecin içine dahil olduğu bir zemin oluşmuştur.

Netice

Ortadoğu’nun sahip olduğu kaynaklar ve stratejik konumu dolayısıyla dünya hâkimiyeti peşindeki güçlerin oyun alanı olmayı daha uzun süre devam ettireceğini söylemek bir kehanet olmasa gerektir. Türkiye’nin 600 yıllık geçmişin yorgunluğuyla; 1910’lerde yapamadığı tarihi görevini, 100 yıllık Cumhuriyetin diriliği ve ilelebet payidar olma azmi ile yirmi birinci asırda hayata geçirmesi

için şartlar yeniden olgunlaşmaktadır. Tarihi ve kültürel ortak geçmişin doğru okunması, paylaşılması ve oradan alınacak ivme ile bölge üzerine oynanan oyunları bozabilecek, Türk ve Müslüman nüfusun en az etkilenmesini mümkün kılacak yegâne güç her şeye rağmen Türkiye Cumhuriyeti'dir. Eğitim alanında milli değerlere bilinçli bir tarih ve kültür şuuruyla yaklaşmanın oluşturacağı toplumsal enerji ile yerli kaynakların payının giderek artacağı milli savunma sanayinin desteğiyle Türk milleti tarihi misyonunu yerine getirecektir. Yüzyıl sonra aynı filmin aynı coğrafyada gösterime sokulması elbette tesadüf değildir. Tarihten ibret alınmadığı sürece tekerrürden kaçınılamayacağı açıktır. Öyleyse ne yapılmalıdır? Aslında yapılması gereken şey daha o zamanda, yüz yıl önce Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından ortaya konulmuştur. 15-21 Temmuz 1921 tarihlerinde savaşın en karışık ve tehlikeli döneminde Ankara'da toplanan Maarif Kongresinde askeri ve siyasi mücadeleyi yöneten lider, sosyal ve kültürel yönden takip edilmesi gereken yolu göstermiş, reçeteyi ortaya koymuştur. Bilindiği üzere o toplantıda Mustafa Kemal Paşa, gençlere okullarda hayatta işe yarayacak bilgilerin verilmesi gerektiğini, dört işlemin yanı sıra belki de en önemlisi olarak milli seciyeye uygun bir eğitim verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu eğitimin en can alıcı noktası ise "gençlere millî varlığına düşman unsurlar ile mücadele lüzumunun öğretilmesi" olmalıdır. Son üç asrında gösterdiği çabalarla muasır medeniyet seviyesine ulaşmak ve bu seviyenin insanlara sunduğu nimetlerden yararlanmak için çaba harcayan Türk milletine ve gençliğine, bu eğitim nasıl verilecektir? Gözden kaçırılmaması gereken nokta Osmanlı devlet adamlarının da örnek aldığı, destek almaya çalıştığı batılı devletler aynı zamanda milli varlığa kast eden güçlerdir. Şark meselesini bitirmek üzere ittifak kuran devletler de şartlar gereği Osmanlı devleti ile ittifak yapanlar da aynı hedefe yönelmiştir. Cumhuriyet dönemi de muasır medeniyet hedefine sahip Türkiye'nin Batı'ya yöneldiğine şahit olacaktır. Öyleyse çare çağın gereklerine uygun bir siyaset, idare ve kültür anlayışı ile, düşmanın silahı ile silahlanarak milli varlığı korumak ve çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkmak gereklidir. Bunu verebilmek kolay değildir. Zira son iki asırda eğitimde çağdaşlaşmaya çalışırken bir uçtan diğerine savrulan Osmanlı eğitimi son asrın büyük devlet adamlarından II. Abdülhamid döneminin büyük kısmı da dâhil olmak üzere hedefe ulaşamamıştır. Zira klasik dönemin sonunda müspet ilimler ve aklın ihmal edilerek sadece nakli bilgiye itibar edilen eğitim anlayışından iki asır sonra yapılan eğitim hamlelerinde bu defa da nakli bilginin tamamen inkârıyla deneye dayalı bilginin ışığında mesafe alınmaya çalışılmıştır. Tanzimat döneminin son padişahı kabul edilen II. Abdülhamid dönemi de dâhil olmak üzere sayısal anlamda zirveye çıkarılan eğitim müesseseleri halka

ulaşmak, halk ile uzlaşmak, anlaşmak ve onu devlet ve millet siyasetine kazanmak ülküsünde başarılı olamamıştır. Devletin ebed-müddet bekası için temel alınan din anlayışında da devlete bakışta da aydın ve halk arasında ortaya çıkan ikilik başını alıp gitmiştir. Milletin fertlerini temel değerler etrafında birleştirip aynı hedefe yöneltmeden başarılı olunamayacağı açıktır. Aydın bir yöne halkı bir yöne çeken toplumların akıbeti geçmişte ve günümüzde paramparça olmaktan başka bir şey olmayacaktır. Milleti bir arada tutan temel değerlerin özünü cilalamak, parlatmak ve insanımızın bu ışığın etrafında kenetlenmesini sağlamak şarttır. Din, devlet, millet, milli kültür konularında her ferdin ayrı bir tercihi, inancı ve pratiği olursa toplumun ilerletilmesi mümkün olmayacaktır.

Nihayetinde devlet kuşunu ikbal burcunun zirvesine ulaştırmak için Türk milletinin tarihi ve kültür birikiminin, maddi ve manevi bilgisinin, fen bilimleriyle nakli bilimlerin ikisi bir arada, aynı amaca yönelik olarak yetişmekte olan nesillerimize aktarılması elzemdir. Unutulmamalıdır ki tek kanatla kuş uçmaz!